RUBICON TEMATIKUS KÖNYVEK

A HITLER REJTÉLY

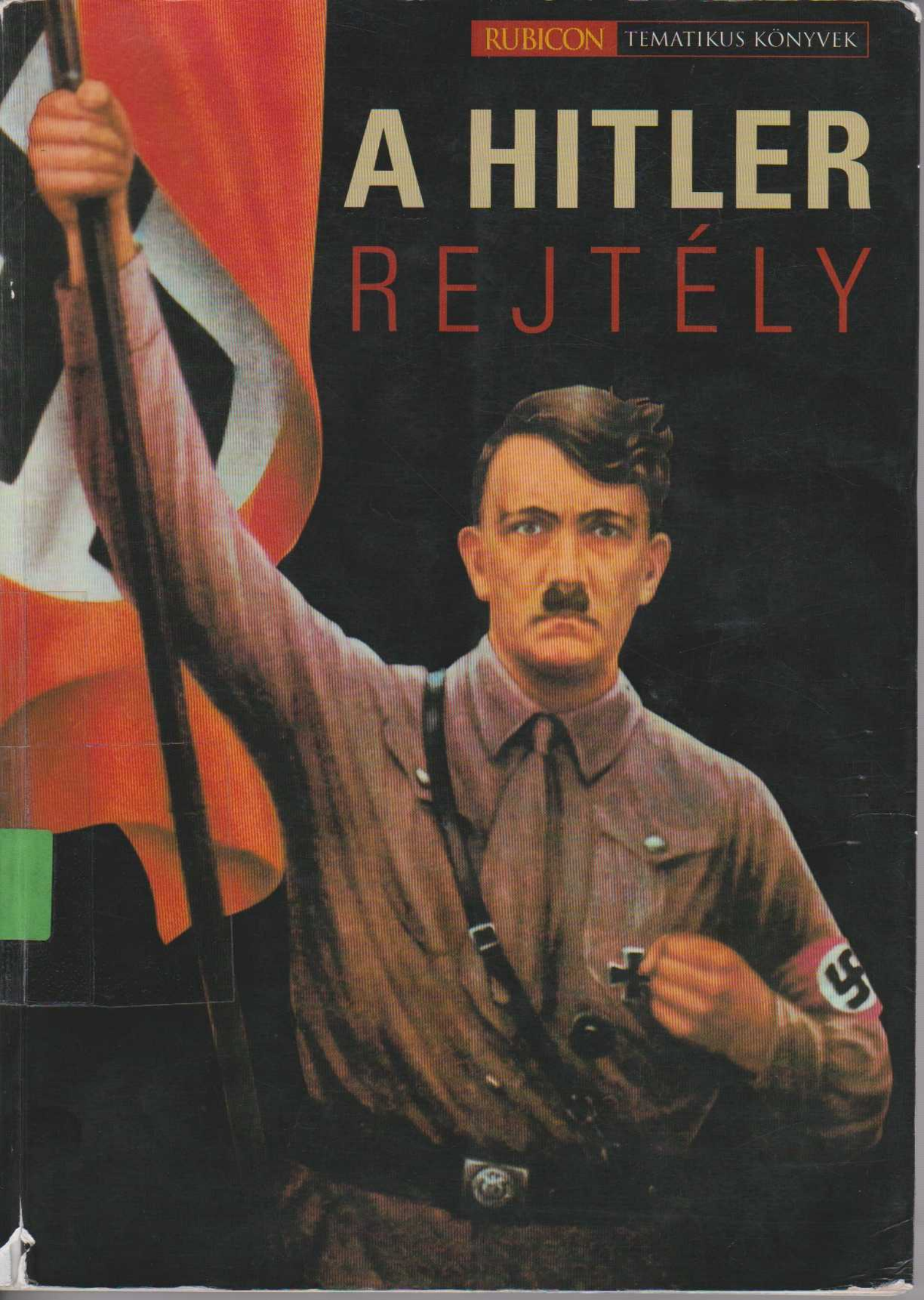

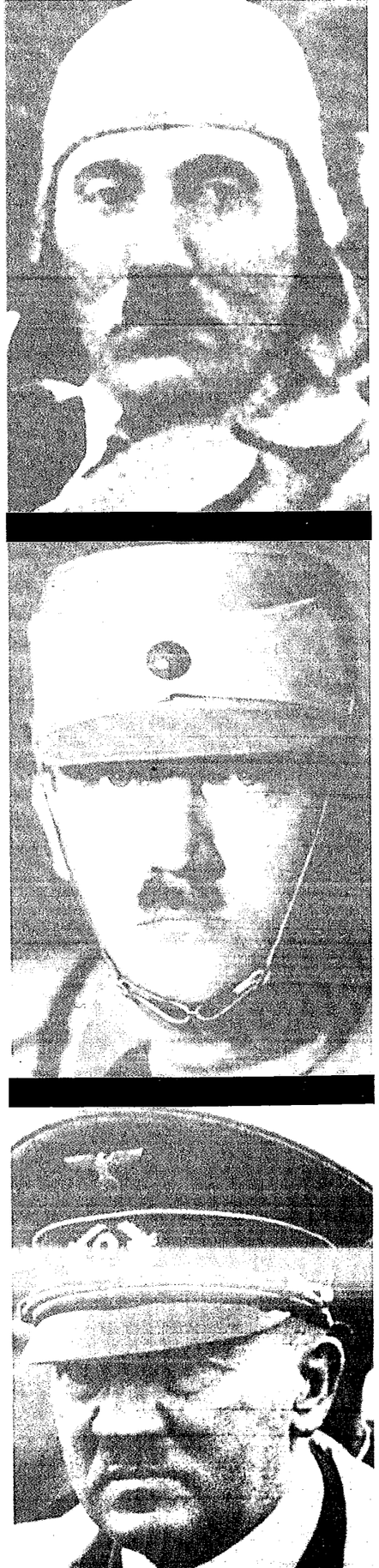

A HITLER REJTÉLY

RUBICON
TEMATIKUS KÖNYVEK

RUBICON KIADÓ • 2006

A kötet a Rubicon történelmi folyóiratban
1992 és 2006 között megjelent írások tematikus gyűjteménye

A kötetet szerkesztette
Rácz Árpád

A könyvet tervezte
Czeizel Balázs

Olvasószerkesztő
Potencsik Erika

Képszerkesztő
Jalsovszky Katalin

Fotó
Gottl Egon

SZTE Egyetemi Könyvtár
SZEGED
4

SZTE Egyetemi Könyvtár
J000548366

X 30070

Minden jog fenntartva.
Jelen könyvet vagy annak bármely részletét
a Kiadó engedélye nélkül bármilyen formában
vagy eszközzel reprodukálni,
tárolni és közölni tilos.

© Rubicon-Ház Bt., 2006

Felelős kiadó: Rácz Árpád

Nyomdai előkészítés
ABC

Készült a Gyulai Dürer Nyomda Kft.-ben,
Felelős vezető: Kovács János ügyvezető igazgató

ISBN 978 963 86721 6 2

TARTALOM

7 Ormos Mária: Egy ember – egy korszak. A Hitler-rejtély

8 I. LEGÁLIS FORRADALOM?
10 Székely Gábor: A Weimari Köztársaság bukása [2005/4–5.]
16 Bernd Jürgen Wendt: 1933. január 30. Legális forradalom? [1999/1–2.]
22 Ormos Mária: Hitler és a hatalmi elitek [1999/1–2.]

28 II. KI EZ AZ EMBER?
28 Ormos Mária: Ki ez az ember? [2006/1.]
48 Németh István: Hitler családi titkai [2006/1.]
53 Vitáry Zsolt: Az első harminc év. Egy ismeretlen kalandor „vívódásai" [2006/1.]
60 Bellák Gábor: Adolf Hitler, a művész [2006/1.]
68 Németh István: Hitler egy napja [2006/1.]
70 Németh István–Arany Éva: Hitler és a nők [2006/1.]
88 Bruhács Kinga: Egy rendhagyó jellemrajz 1943-ból. Hitler pszichológiai profilja [2006/1.]

96 III. A SZÁZAD LEGNAGYOBB DEMAGÓGJA
96 Ormos Mária: Hitler. A század legnagyobb demagógja [1993/1.]
102 Miskolczy Ambrus: Mein kampf – sein kampf. A hitleri gnózis [1999/1–2.]
110 Mein kampf – A propagandáról [1993/1.]
115 A Mein Kampf [2006/1.]
116 Pallai László: A nemzetiszocialista propaganda [1999/1–2.]
119 Ormos Mária: Hitler leghűségesebb híve. Joseph Goebbels [1994/3.]

124 IV. EGY NÉP, EGY ÁLLAM, EGY VEZÉR
126 Ormos Mária: Egy nép, egy állam, egy vezér. A nemzetiszocialista állam [2005/4–5.]
134 Vitári Zsolt: Az NSDAP [2005/8.]
166 Vitári Zsolt: Hitlerjugend. Párifjúságból tökéletes államifjúság [2005/4–5.]
177 Bruhács Kinga: Diszkrimináció és fajelmélet a náci Németországban [2005/4–5.]

190 V. FASIZMUS ÉS FAJELMÉLET
192 Póczik Szilveszter: Fasizmuskoncepciók [1999/1–2.]
195 Klaus Fritzsche: A fasizmus [2005/4–5.]
203 Romsics Gergely: Ernst Nolte. Egy fasizmuselmélet alakulása, 1963–1998 [2005/4–5.]
208 Ungváry Krisztián: A német történészvita 20 évvel későbbi perspektívából [2006/1.]
213 Ernst Nolte: Adolf Hitler [2006/1.]
220 Póczik Szilveszter: Hitler Európája. A nemzetiszocialista Európa-ideológia [1997/5–6.]

226 VI. HITLER HÁBORÚJA
228 Bernd Jürgen Wendt: 1939. A stratégiai ablak [1999/5–6.]
234 Ormos Mária: Esztelen időjátszma. Hitler háborús stratégiája és az időtényező [1995/3.]
242 Diószegi István: Sehová sem vezető lendület. A háború csapdájában [1995/3.]
248 Ormos Mária: Hitler háborúja [1999/5–6.]
254 Hitler háborús beszédei [1995/3.]

270 VII. A BUKÁS
272 Ormos Mária: A pusztulás [2006/1.]
284 Németh István: A bunker [2006/1.]
295 Albert Speer: A pusztulás [1992/7.]

304 A SZERZŐK

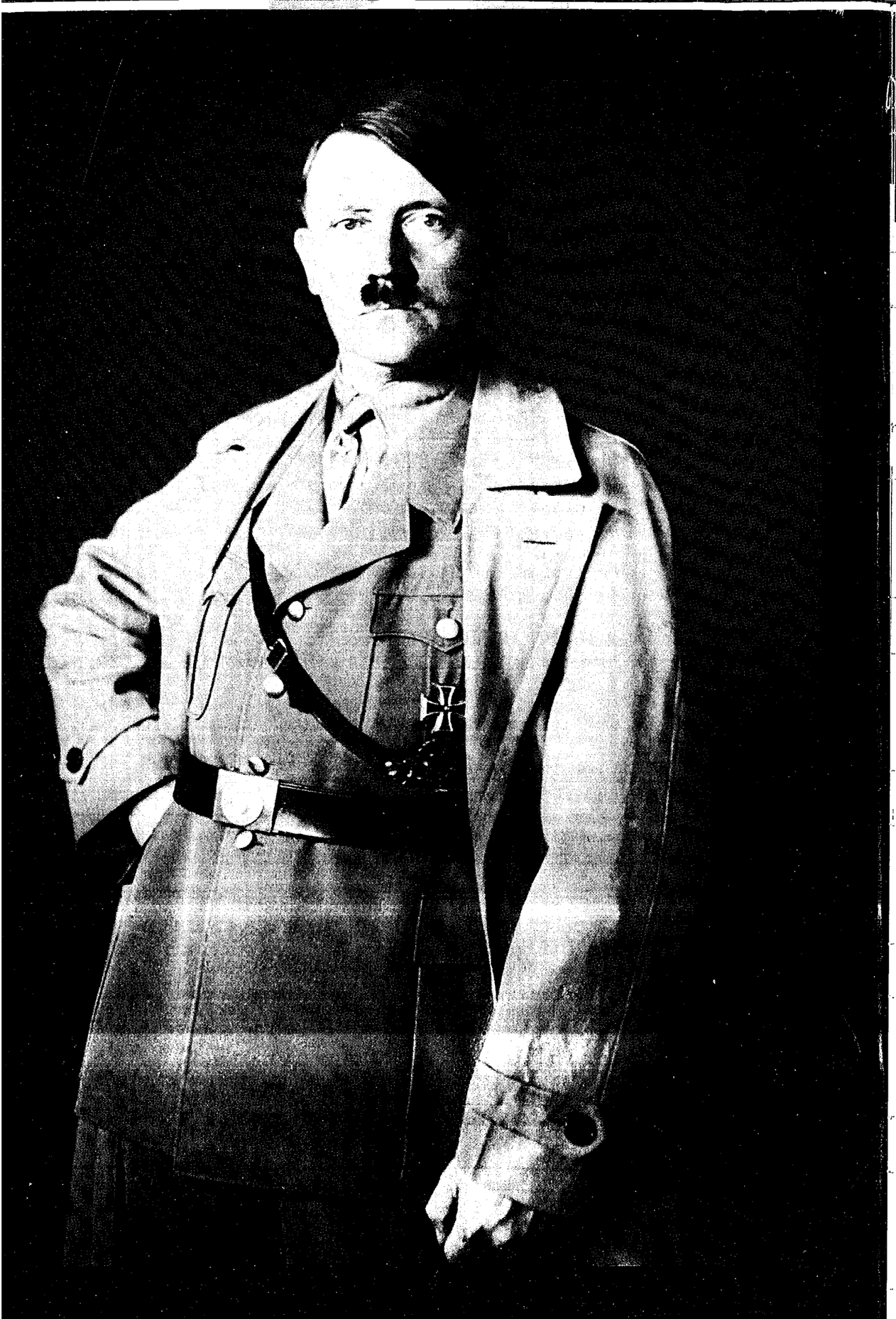

EGY EMBER – EGY KORSZAK

A HITLER-REJTÉLY

Nincs a világtörténelemben még egy olyan szereplő, akiről annyit írtak volna, mint Adolf Hitlerről. A vele foglalkozó cikkek, esszék, tanulmányok, könyvek száma és terjedelme alapján állítható, hogy lekörözte nem csak a régmúlt nagy alakjait, de saját korának valamennyi, ugyancsak számottevő szereplőjét is. Dokumentum-összeállítások, színdarabok, filmek készültek róla, és a nagyközönség mind a mai napig szorgalmasan elolvas és megnéz mindent, ami csak vele kapcsolatos.

Ilyen nagy ember, ilyen jelentős személyiség volt Adolf Hitler? Nos, lássuk! Ismeretanyaga szelektív, egyoldalú és hiányos. Szellemi kvalitásai, a kiváló memóriát és a saját gondolati rendszerének keretei között jól működő logikát kivéve, közepesnek mondhatók. Az etikai alapokat, ha voltak talán valaha, sikeresen kikapcsolta. Saját kultuszán kívül más vallási normát nem ismert. A külvilághoz – legyen az barát, harcostárs, nemzet vagy bármi más – cinikusan viszonyult. 1933 és 1939 között szisztematikusan hazudott mind a német népnek, mind az európai kormányoknak. Elhitette magával tévedhetetlenségét az elképzelhető legtöbb emberi problémát illetően, és e tévedhetetlenség jegyében romokba döntötte Németországot és Európa nagy részét. Menet közben kiirtott több millió civilt, döntően zsidó vallású lengyeleket, ukránokat, beloruszokat, oroszokat, magyarokat, hollandokat, franciákat, de más vallásúakat is, és a számláját terhelték az elpusztult, elpusztított „szektások", szellemi betegek, homoszexuálisok tömegei.

A Hitler iránti nem múló érdeklődés alapja vélhetően éppen az a rejtély lehet, amely egy ilyesfajta személyiség önértéke és az általa elfoglalt uralmi pozíció közötti ellentmondásban áll. A titok érzetét még csak növeli az utódokban, hogy Hitler háttérét a fejlett, modern, nagy kulturális és tudományos értékeket felmutató Németország alkotta. Máig is az a legfőbb kérdés, hogy vajon hogyan történhetett ez meg, és az a legfőbb félelem, hogy ha ilyesmi egyszer megtörtént, akkor megtörténhet máskor is, máshol is. A világ máig is az árnyékában él.

A rejtély nyitja alighanem abban áll, hogy a nyugati világ magatehetetlen, ötlettelen politikai osztálya (amerikait, britet, franciát, németet stb. összevéve) képtelen volt reagálni egy olyan kihívóra, aki jellemének fent összegzett fekete oldalai mellett és ellenére új, kiválóan működő politikai taktikai fegyverekkel tudott élni, és igényt tarthatott a manipulálás nagymestere címre. Adva volt egy nagyon súlyos gazdasági válság, amellyel szemben a legtöbb vezető politikai csoport éveken át tehetetlennek bizonyult. Adva volt továbbá a legtöbb európai országban, és Németországban is, egy olyan politikai osztály, amelyen belül nem akadt két együttműködésre kész párt. A német Centrum nem állt szóba a „vörös" szociáldemokratákkal, de ők sem a „feketékkel". Válságmegoldó javaslata viszont egyiküknek sem volt. Jött ezzel szemben a „tévedhetetlen" Hitler, aki elég németet meg tudott szédíteni ahhoz, hogy pártja a parlament legerősebb pártjává váljon, még ha az 1932. novemberi választásokon felmutatott 33% nem is volt elég meggyőző ahhoz, hogy feltétlenül megkapja a kancellári megbízást.

A megszédítéshez a siralmas helyzeten kívül hozzájárult, hogy Hitler képes volt önmagát meggyőzni egy irreális alaptézis valódiságáról, amely a német nép világuralmi szerepét prognosztizálta, és ezen a valós lehetőségektől elrugaszkodott alapon további lépéseit már logikai rendben koordinálta. Csak a hibás hipotézist kellett – hozzá hasonlóan – elhinni ahhoz, hogy ettől kezdve minden sakkhúzását dicsőíteni lehessen. Mindazonáltal a 33% önmagában véve nem predesztinálta a német sorsot. Ki akkor a felelős Hitlerért, valamint a több mint 50 millió halottért?

Hitlert Hindenburg elnök nevezte ki. Ő azonban nem egyedül döntött. Befolyásolta a környezete, befolyásolták a nagytőkés csoportok, valamint a hadsereg egy része, és hangulati alátámasztást nyújtott néhány nagybirtokos barátja. Vélhetően nyomasztotta a reménytelen parlamenti helyzet, amelyből évek óta sikertelenül keresett kiutat. A válsághelyzetet viszont, amely Hitler leghatékonyabb segítőtársa volt, nem a németek állították elő, hanem közvetlen értelemben az amerikaiak, általános megfogalmazásban viszont az egész pénzügyi és gazdálkodási rendszer felelős volt érte. Hitler politikájának másik nagy emeltyűjét, a versailles-i békét, amelyet nemcsak a sértett németek szemszögéből lehetett igaztalannak és méltatlannak tekinteni, de valóban az volt, elsősorban az első világháború győztes nagyhatalmai hibázták el.

A felelősség köre tehát messzire kiterjedt. Egy korszakról volt szó, egy kaotikus, megoldást nem találó korszakról, amely lehetővé tette, hogy egy téveszme körében tévelygő, cinikus, egyébként viszont rendkívül ügyes demagóg manipulátor úrrá legyen a német népen, és éveken keresztül diktálhasson szinte az egész világnak. Nos, igen, ha az országok, népek, kontinensek, vagy egyáltalán az emberiség sorsát ésszerűen kezelni hivatott csoportok bármi okból – legyen az szellemi restség vagy az egymás ellen folytatott konkurenciaharc – nem képesek a nehéz helyzetekben megfelelő megoldásokat találni, akkor bizony sok minden megtörténhet...

✪

A *Rubicon* történelmi magazin régóta kutatja a Hitler-rejtélyt. A kötet a folyóiratban hosszú évek során megjelent írások gyűjteménye. Tanulságos olvasmány.

ORMOS MÁRIA

SZTE Egyetemi Könyvtár SZEGED

LEGÁLIS FORRADALOM?

A diktatúra lehetősége nem volt eleve bekódolva a weimari alkotmányba. Annak ellenére így van ez, hogy az alkotmány 48. cikkelye páratlan erőt adott a nép által 7 évre választott, kimozdíthatatlan birodalmi elnök kezébe: akár a parlamentet mellőzve is kormányozhatott szükségrendeletek kibocsátásával, sőt, ha veszélyben látta az alkotmányos rendet, akár a hadsereget is bevethette. Hindenburg, a birodalmi elnök azonban a döntő pillanatban nem élt e hatalmával. Megakadályozhatta volna Hitler hatalomra jutását, ehelyett azonban éppen elősegítette azt. Az előzmény válságok sorozata volt.

SZÉKELY GÁBOR

A Weimari Köztársaság bukása

A német forradalom akkor vette kezdetét, amikor 1918. október 28-án Kielben matrózfelkelés robbant ki: a tengerészek megtagadták az esztelen parancsot, a flotta nem hajózott ki Anglia ellen. A helyzetre jellemző volt, hogy a császár, II. Vilmos még csak nem is szólt a parancsról birodalmi kancellárjának, Prinz Max von Badennek, igaz, annak kormányában államtitkár volt a szociáldemokrata pártvezér, Philipp Scheidemann. A császár és a vezérkar miatt a széles alapú kormány nem tudta kézben tartani az eseményeket. Ezért Scheidemann már a felkelés másnapján javasolta a kancellárnak, hogy szólítsa fel lemondásra a császárt, ami hozzájárulhatott volna a nyugalom helyreállításához. A kancellár azonban kivárt, bízva abban, hogy a császár maga fog lemondani, esetleg a koronaherceg vagy egy másik családtag javára. A császár viszont – ekkor éppen Paul von Hindenburg, 1916-tól a legfelső hadvezetés élén álló vezértábornagy javaslatára – nem mondott le. És nem mondott le akkor sem, amikor az események nyomása alatt szenvedő szociáldemokraták november 7-én lemondását követelték, akkor már a tehetetlen kancellárral együtt. A konzervatívok bizonytalankodásának a tömegek vetettek véget. Vilmos végül november 9-én mondott le, ismét Hindenburg – de most ellenkező értelmű – tanácsát követve. Ekkor azonban már nem csak neki kellett mennie: a monarchiát is vele temette a történelem. A birodalom azonban, ha veszítve is területeiből és lakosságából, fennmaradt.

Milyen legyen a köztársaság?

A kezdeményezés – akárcsak Magyarországon, Ausztriában, Olaszországban – az ekkorra már tömegpártok élén politizáló szociáldemokraták kezébe került. A szociáldemokraták forradalmi és mérsékelt irányzatának eltérő elképzelései voltak a köztársaságról. Az előbbiek általános sztrájkot hirdettek egy „szocialista köztársaságért". Forradalmi lendületüket azonban jellemezte, hogy november 4-ére nem tudták befejezni a szervezést, majd úgy gondolták, 7-e és 8-a sem jöhet szóba, mivel az a bérfizetés napja volt. A következő két nap sem, mert az szombat és vasárnap lévén mindenki pihenőnapja. Így maradt november 11.

A mérsékeltebb szociáldemokraták is támogatták a sztrájkot, a köztársaságot illetően azonban megelégedtek egy szótaggal kevesebbel: ők „szociális köztársaságot" akartak.

A kormányfelelősséget már vállalt, a háború idején a konzervatívokkal is kiegyező szociáldemokraták a minden jelző nélküli köztársaság mellett érveltek. Nem sztrájkkal, hanem megegyezéssel, politikai kompromisszummal kívánták elérni céljukat, a kormányalakítást, nem utolsósorban a hadsereggel tárgyalva a helyzet rendezésének lehetőségéről.

Az események azonban, amint az a forradalmak során rendre történni szokott, másként alakultak. Szombaton, november 9-én, nem pihenhettek a politikusok. Az utcákat, tereket elözönlötték a hívatlan tömegek. Erre Karl Liebknecht, a forradalmi baloldal vezére a Berliner Schloss egyik ablakában állva kikiáltotta „Németország szabad szocialista köztársaságát" az összegyűlt tömeg előtt. Katonák sürgetésére került elő a Reichstag ebédlőjéből a mit sem sejtő Scheidemann, aki feltalálva magát, kikiáltotta a „köztársaságot" a Birodalmi Gyűlés ablakából. Ez utóbbival ekkor már szinte mindenki egyetértett. II. Vilmos után, húzódozva bár, de lemondtak a tartományok uralkodói is, az utolsó közülük november 25-én. Az egyetértést az aggodalom táplálta: a polgárháborútól és a káosztól való félelem.

A forradalomban megalakult átmeneti birodalmi kormány, a Népi Megbízottak Tanácsának összetétele mindezt tükrözte. Scheidemann, amikor kikiáltotta a köztársaságot, azt is bejelentette, hogy a szociáldemokrata pártelnök, Friedrich Ebert vezette kormányt a két szociáldemokrata párt alakította meg, s hatalmát a Berlini Munkás- és Katonatanács hagyta jóvá. A császári államapparátus ugyanakkor a helyén maradt, a munkát azonban új államtitkárok irányították: együttműködve a katonai vezetéssel leverték a felkeléseket (a kommunista pártot megalakító Liebknechtet és Rosa Luxemburgot a hadsereg támogatta „szabad csapatok" gyilkolták meg), s megkezdték a közrend helyreállítását. Eközben a tartományokban több helyütt széles alapon alakultak kormányok a szociáldemokraták, a polgári pártok, sőt egy helyen a kommunisták (Würtenberg) részvételével.

A hatalom konszolidálását végül az 1919 februárjára összehívott alkotmányozó nemzetgyűlés jelezte. A berlini káosz miatt a nyugodt Weimarban egybegyűlt nemzetgyűlés legitimitását már demokratikus választások erősítették meg.

Az 1919. január 19-én megtartott választásokon a szociáldemokraták elsöprő, 45,5%-os győzelmet arattak, második helyen a Centrum Párt végzett 20%-kal, a baloldali liberálisok 18,6%-ot kaptak, míg a jobboldal két pártja nem volt sikeres: a Német Nemzeti Néppárt eredménye 10,3%, a Német Néppárté 4,4% volt.

A választásokat követően a kormányzati teljhatalmat a nemzetgyűlésre ruházták: a megválasztott köztársasági elnök cserében Friedrich Ebert, a kancellár Scheidemann lett. A következő kormányok sorsa egészen 1930-ig a weimari alkotmány pártjain, a szociáldemokraták, a baloldali liberálisok és a katolikus centrum együttműködésén nyugodott, illetve a nemzetközi helyzet alakulásától függött, mindenekelőtt a francia és a brit külpolitika befolyásolta.

A Weimari Köztársaság alapja széles politikai konszenzus volt, amely a konzervatív jobboldaltól a baloldalig ívelt. E konszenzus megfogalmazója egy liberális jogász, Hugo Preuss volt, az előkészítő munkálatokkor meghívták a korban már neves szociológust, Max Webert. Az alkotmányt, amely egy „decentralizált egységállam" koncepciójával fogalmazódott, három párt fogadta el a berlini felfordulások miatt a békésebb Weimarba távozva: Németország Szociáldemokrata Pártja, a Centrum Párt és a Német Demokratikus Párt. E pártokat nevezi a történelem weimari koalíciónak – a legnagyobb közülük a baloldali párt volt, a koalíciók sorsát eldöntő és összetételét meghatározó viszont a kisebb középpárt, a keresztény Centrum Párt, míg a weimari rendszer eredeti jellegét legmarkánsabban a legkisebb, baloldali liberális párt mutatta. A parlamenti jobboldal pártjai, a német nemzetiek és a néppártiak nem tartoztak ide, a kommunisták pedig a választásokon sem vettek még részt.

A német demokratikus berendezkedés biztosítéka volt, hogy a Weimar ellen politizáló konzervatív jobboldal belássa: a békeszerződés revíziója, a határok módosítása, a jóvátételek fizetésének könnyítése s nem utolsósorban az Ausztriával történő egyesülés erős Németországot feltételez. A pártok korlátozott együttműködését, sőt a kormányalakításokat is az tette lehetővé, hogy e célokkal lényegében valamennyi parlamenti, sőt parlamenten kívüli párt is egyetértett. A konfliktusokat nem ezek a célok, hanem a hozzájuk vezető út, a fegyverkezés, a szociális kiadások mértéke, a külpolitikai orientáció megítélése váltották ki – természetesen a végrehajtó hatalom gyakorlásának a politikusoknak mindenkor áhított fóruma, a kormány alakítása mellett. A Weimari Köztársaság aranykora – tulajdonképpen mindössze öt év – akkor következett be, amikor a jobboldali Hugo Stresemann irányította a teljes belpolitikai támogatást élvező külpolitikát, a centrum részt vett a kormányzásban, a szociáldemokraták pedig hol résztvevőként, hol a háttérből tolerálva biztosították a parlamenti demokrácia működését. Ez lehetővé tette a francia–német kiegyezést, ennek nyomán a jóvátételi fizetéseket fedező nemzetközi kölcsönöket, majd a belépést a Népszövetségbe.

A szélsőjobboldal megjelenése

Amikor Adolf Hitler 1919 novemberében az első, valamelyest is jelentős beszédét a müncheni Eberl sörpincében megtartotta – mintegy 130 hallgató előtt –, jó érzékkel választotta a *Breszt-Litovszk és Versailles* címet. Breszt-Litovszk a dicsőségnek: a német–szovjet békének, a Német Birodalom előretörésének, hatalmas keleti területek bekebelezésének szimbóluma volt. Versailles már a háborús vereségé, a megaláztatásé, amelyet Hitler – akárcsak a többi jobboldali csoport – a baloldal megnövekedett németországi befolyásának rótt fel, s a hátországból a hadsereg hátába mért „tőrdöfésről" beszélt. (Dolchstoß – elsőnek Hindenburg használta a kifejezést 1918 novemberében.) Mindebben nem különbözött a megannyi hasonló, híveket toborzó szónoktól. A botrányok időzítése is megtalálható volt a szélsőjobb korai eszköztárában. Az első jelentősebbre még 1920. február 24-én sor került: a Hof sörházban akcióba léptek Hitler verőlegényei az ellenvéleményüknek hangot adó marxistákkal szemben. Mindezt végrehajtotta a dorongokkal felfegyverzett, *„kicsi, tetterős és rámenős rendezőgárda a nemzetiszocialista gyűlések védelmére"* – ahogyan ezeket az osztagokat az 1940-ben megjelentetett, a náci párt, az NSDAP Egész Szellemi és Világnézeti Nevelésére a Führer Mellett Alakult Írásbeliséget Gondozó Hivatala elnevezésű szervezet által ajánlott kiadvány jellemzi.

A szélsőjobboldalon ekkor még több szervezet helyezkedett el Németországban: vezetésük és tagságuk

elbocsátott tisztekből és leszerelt, állástalanná vált katonákból verbuválódott. Felszerelésüket és ellátásukat a hadsereg biztosította – illegális vagy legális úton, de mindenképpen a hatalom szemhunyásával. E támogatás nem sokáig tartott. Nem utolsósorban azért, mert a német sikerkülpolitikát megalapozó Walther Rathenau külügyminisztert e csoportok egyike meggyilkolta. E gyilkosságra több gyilkosságot és gyilkossági kísérletet követően került sor, amelyeket a köztársaságellenes jobboldal vállalt. A felháborodás e merényletek miatt egyre nőtt, a kormány azonban tétlen maradt. Rathenau meggyilkolása is azután történt, hogy zsidó származása és európai megegyezést hirdető politikája miatt élesen támadták őt a parlamentben, mindenekelőtt a jobboldal legnagyobb pártja, a Német Nemzeti Néppárt, valamint a jobboldali liberális Német Néppárt.

A köztársaság jobbra fordul

A tévhittel ellentétben, ha az első világháborúban elszenvedett vereség meg is tépázta a német konzervatív jobboldal, mindenekelőtt a tisztikar presztízsét, a területvesztés, majd a jóvátételek visszautasításával folytatott propagandával azt jórészt vissza tudta szerezni. (A császár természetesen emigrációban maradt, előbb nagyvonalúan vállalva a felelősséget a háborús vereségért, majd önmagát mindinkább áldozatnak tekintve.)

A jobboldalnak mindenesetre új szimbólum után kellett néznie, ha nem akart nyíltan szembekerülni az antanttal. Széles körben elismert új szimbólumokat azonban nem volt könnyű találni, így azok nélkül jelölték meg a fő ellenséget – a radikális jobboldal kimondottan a köztársaságot.

Kevéssé ismert tény, hogy a Weimari Köztársaság már nem egészen egy évvel az alkotmány elfogadása után, 1920 júniusában elveszítette demokratikus többségre támaszkodó kormányát. A jelentéktelen, centrum párti politikus, Konstantin Fehrenbach vezette kormány már kisebbségi kabinet volt, amely a szociáldemokrata párt toleranciájával lehetett működőképes. Koalíciós partnere pedig a csekély számú liberális mellett a weimari alkotmány ellen szavazó Német Néppárt volt.

A Centrum Párt, a keresztény polgári centrum adta a következő kormányfőt Joseph Wirth, az első hivatásos politikus-miniszterelnök személyében. Wirth, centrum párti elődjével szemben, nem a jobboldali liberálisokat (Német Néppárt), hanem a szociáldemokratákat és a baloldali liberálisokat (Német Demokratikus Párt) választotta partnernek. Híres beszédében közvetlenül Rathenau meggyilkolása után, 1922. június 25-én kijelentette: *„Az ellenség a jobboldalon áll!"* Ezzel elutasította a pártját támogató bajorok követelését, hogy a köztársaság védelméről hozott törvényben egyaránt szóljanak a jobboldalról és a baloldalról. Majd Wirth ennél is tovább ment. Elmaradt a centrumtól jobbra, hozzá mégis közel álló néppárti jobboldalt a halálkampányokban (merényletek pártolásában) való részvétele miatt – tette ezt annak ellenére, hogy ezzel a nagykoalíció lehetőségét elvesztette. S bár kormánya nem sokkal élte túl a parlamenti sikert, a történelem igazolta Wirthet: a következő kormányokban ugyan mind nagyobb erőt képviselt a jobboldal, a köztársaság azonban eredményesen nézett szembe a puccskísérletekkel.

A rövid életű szociáldemokrata és baloldali centrum párti túlsúlyú koalíció hamarosan a Centrum Párt által is támogatott, mégis elismerten jobboldali kormánynak adta át helyét. Mindez 1922 novemberében történt, amikor Wilhelm Cuno személyében először került a kancellári székbe olyan politikus, aki – bár ekkor már pártonkívüliként – a weimari alkotmányt elutasító jobboldal, a Német Néppárt tagja volt. E kormány jóvátételi politikája vezetett oda, hogy francia és belga csapatok megszállták a Ruhr-vidéket.

Két puccs

A Weimari Köztársaság történetében két puccs volt, amelyet többé-kevésbé jelentős politikai erő robbantott ki. Mindkettőre feszült politikai helyzetben került sor.

1923 januárjában a jóvátételek fizetésének elmaradása miatt francia és belga csapatok szállták meg a Ruhr-vidéket. Németországban nemzeti ellenállást hirdettek, amelyet hatalmas infláció és a gazdaság megbénulása követett. A kisemberek minden megtakarított pénzüket elvesztették, a munkanélküliséggel tovább növekedett a szegénység. A Franciaország felé irányuló hidak és vasútvonalak ellen robbantásokat kíséreltek meg, s az ezekben részt vevő Leo Schlagetert, aki a világháborúban vaskereszttel kitüntetett hadnagy volt, 1922-től pedig már Hitler pártjának tagja, a franciák kivégezték. Ezzel megszületett a náci párt első nemzetközileg ismert mártírja, akinek sírjánál Goebbels mondott nagy hatású beszédet.

Pártcsoportok és pártok választási eredményeinek megoszlása Németországban (%)

	1924	1928	1930	1932 VII. 31.	1932 XI. 16.	1993*
Jobboldali pártok	**33,6**	**25,5**	**30,1**	**44,5**	**43,7**	**53**
NSDAP	3	2,6	18,3	37,4	33,1	43,9
DNVP	20,5	14,2	7	5,9	8,8	8
DVP	10,1	8,7	4,8	1,2	1,8	1,1
Egyéb - jórészt jobboldali - **kispártok**	**7,8**	**14,1**	**14**	**2,6**	**3**	**1,6**
Centrum pártok	23,6	20	18,3	16,7	16	14,8
DZP	17,3	***15,2***	***14,8***	***15,7***	***15***	14
DDP	6,3	4,8	3,5	1	1	0,8
Baloldali pártok	**35**	**40,4**	**37,6**	**36,2**	**37,3**	**30,6**
SPD	26	29,8	24,5	21,6	20,4	18,3
KPD	9	10,3	13,1	14,6	16,9	12,3

A táblázatban található rövidítések feloldása: NSDAP - Német Nemzetiszocialista Munkáspárt, DNVP – Német Nemzeti Néppárt, DVP – Német Néppárt, DZP – Német Centrumpárt, DDP – Német Demokratikus Párt, SPD – Németország Szociáldemokrata Pártja, KPD – Németország Kommunista Pártja
* Az utolsó oszlopban már a Hitler hatalomátvétele utáni választás eredményét láthatjuk.

Ebben a zűrzavaros helyzetben, ismét egy ivóban, a müncheni Polgári sörpincében (Bürgerbräukeller) robbantotta ki Hitler a Mussolini római bevonulását mintázni kívánó puccsát. Bár Hitler hívei ekkor leszerepeltek, az 1924-es választásokon pártja majd kétmillió szavazattal (6,5%) 32 képviselőt juttathatott a Birodalmi Gyűlésbe.

A másik puccsot a kommunisták robbantották ki 1923 októberében. Hamburg, a kikötőváros hangulata forradalminak tűnt, s Moszkvából is megjött a buzdítás. A felháborodást az is fokozta, hogy a birodalmi hadsereg, a Reichswehr a szociáldemokrata elnök utasítására – a köztársaság védelmére hivatkozva – bevonult Szászországba és Türingiába, ahol legálisan, a választási eredmények alapján baloldali szociáldemokrata és kommunista vezetéssel munkáskormányok alakultak. Az elkeseredés néhány napos fegyveres harcba torkollott.

Jobboldali demokrácia

A weimari koalíció megroppanására végül is nem a puccsok miatt, hanem a jobboldal parlamentáris térnyerése következtében került sor. E folyamat során a szociáldemokraták fokozatosan kiszorultak a koalícióból, és mind jobboldalibb kormányok alakulnak. A politikai struktúra eltorzulását egy kis párt tehetséges politikusa, a német–francia kiegyezésre törekvő, már említett jobboldali, néppárti Gustav Stresemann és kormánya hidalta át, illetve állította meg. Ennek a Weimar aranykorának nevezett időszaknak a kiteljesedése volt az 1928-ban megalakult nagykoalíció, amelyben a weimari pártok mellett ott található a jobboldali liberálisok pártja, valamint a bajorok jobbra tendáló – 1925-ben Hindenburgra szavazó – centrum irányzata is. Ezt követően, 1928 májusától a szociáldemokrata Hermann Müller vezette kabinet tett kísérletet a weimari politika helyreállítására. A német néppártig terjedő nagykoalíció volt az utolsó olyan német kormányzat, amely parlamentáris többséget tudhatott maga mögött. Próbálkozása a világgazdasági válság németországi kibontakozása és a konzervatív birodalmi elnök, az egyre inkább a múltba révedő, császárát idéző Hindenburg ellenszenve miatt nem vezetett eredményre.

Hindenburg, az erős és elmozdíthatatlan köztársasági elnök nagymértékben hozzájárult, hogy a demokratikus köztársaság előbb konzervatív köztársasággá, majd a szociáldemokrata Müller-kabinet rövid intermezzója után elnöki köztársasággá alakult.

A parlament 1930-ban lényegében elveszítette jelentőségét, a parlamentet kikapcsolták. A Müller-kormányt az alkotmány 48. cikkelyének lehetőségét kihasználó birodalmi elnök bizalmát élvező kancellárok parlamenti többséggel nem rendelkező kisebbségi kabinetjei követték. Elsőnek a centrum párti politikus, Heinrich Brüning alakíthatott kormányt, még abban a reményben, hogy a jobboldal többségét is sikerül megnyernie a szociáldemokraták mellőzésével. Franz von Papen már a szélsőjobboldal bevonását tervezte, Hitler azonban nem vállalta az alkancellári tisztséget. Még szűkebb bázissal rendelkezett a nácikkal szemben a katonai diktatúra bevezetését és a szakszervezetek tömegbá-

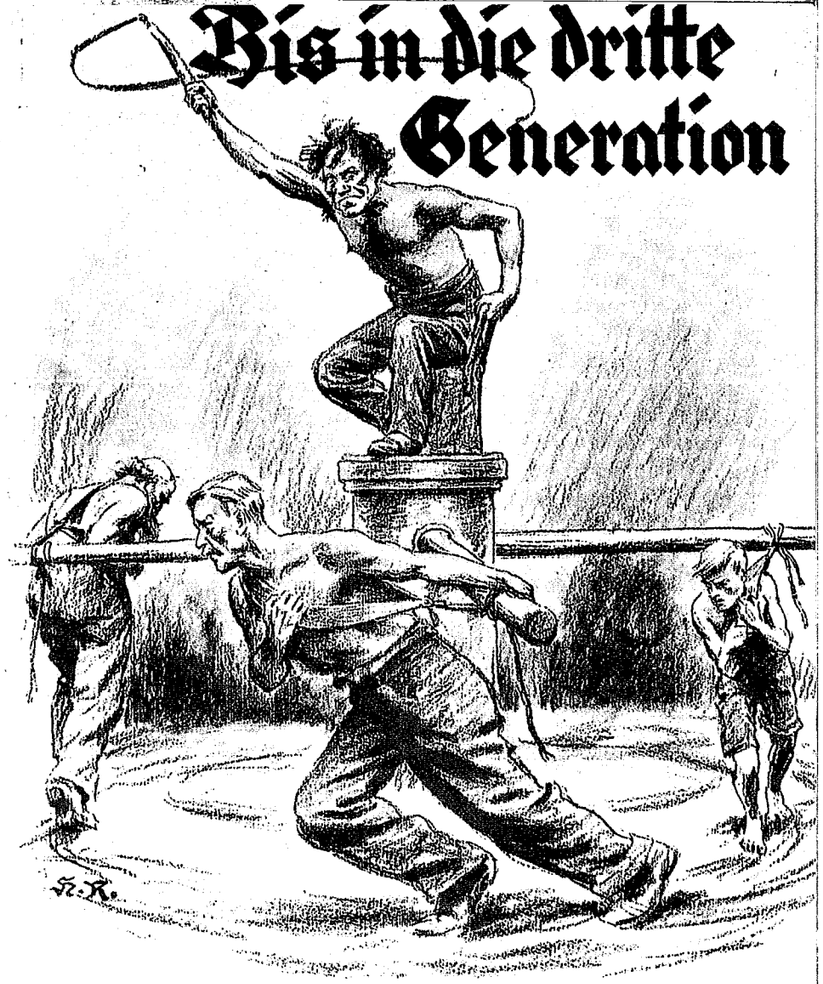

„Harmadíziglen kell az igát húznotok" – tiltakozó plakát a jóvátételi fizetéseket rendező Young-terv (1929) ellen. A terv tulajdonképpen könnyítést jelentett volna a német társadalomnak, azonban ez mit sem változtatott azon, hogy a jogtalannak tartott jóvátételi fizetésekről szólt, és így a radikális jobboldali propaganda nem is habozott kihasználni: a megegyezést a mérsékelt konzervatív kormányoldal gyengeségének bizonyítékaként, a „teljesítési politika" gyászos eredményeként állították be.

zisának megnyerését tervező Kurt von Schleicher tábornok. Ő csupán a régi harcostársban, az őt kinevező Hindenburgban bízva ajánlotta fel a nácik keltette káosz felszámolására a hadsereg szolgálatait.

A történelem torz fintora: formailag a Hitler-kabinet volt az, amely majd három év múltán ismét parlamenti többséget mondhatott a magáénak, s ezzel formálisan eleget tett a weimari demokrácia követelményének. Németországban 1933. január 30-án ismét parlamenti többséget élvező kormány került hatalomra. A konzervatív jobboldal – és a demokrácia – reménye azonban hamar szertefoszlott.

Mindazonáltal érdemes felfigyelni a jelenségre: a parlamenti demokrácia útjáról nem a náci, hanem – még 1930-ban – az egyesülésre törekvő jobboldali csoportok tértek le. Tanulságos ma is annak tanulmányozása, miként tolódtak el az erőviszonyok Németországban, előidézve a Weimari Köztársaság pusztulását. A legfontosabb tanulság abban foglalható össze, hogy a szélsőjobb önmagában sohasem válhatott történelmi súlyú tényezővé. Ereje a jobboldal teljes vertikumának az adott országban, illetve térségben betöltött szerepének volt a függvénye. Csak abban az esetben, csak olyan körülmények között juthatott hatalomra, ha képes volt egyesíteni, maga alá rendelni – akár erőszakkal is – a teljes jobboldalt. Mégpedig egy olyan jobboldalt, amely már korábban az ország, illetve a térség gazdasági és politikai irányításában meghatározóvá vált. Mindennek Bismarcknál, Mussolininál és Francónál is katartikusabb példája volt a náci mozgalom és a Harmadik Birodalom.

A müncheni SA-rohamcsapat teherautója. A rohamosztagok (Sturmabteilungen) a nemzetiszocialisták politikai hatalomért folytatott harcának fontos eszközei voltak: ők biztosították a hatalmat az utca felett, egyrészt ellenfeleiket terrorizálva, másrészt azt ígérve, hogy hatalomra jutásuk esetén hasonlóan kemény kézzel tartják majd fenn a közrendet – melyet épp maguk bontottak meg a leggyakrabban.

A választások tükrében

Meglehetősen elterjedt az a nézet, hogy a Weimari Köztársaság bukását a két szélsőség, a szélsőjobb és a szélsőbal felerősödése és a középpártok, a centrum gyengülése kísérte. Nos, ez mindenekelőtt a konzervatívoknak és Hindenburg híveinek a tévedése volt, akik e vélt folyamatra hivatkozva engedték át a kancellári bársonyszéket Adolf Hitlernek.

Annyi azonban igaz, hogy az 1930-as választástól kétségtelenül előretört a szélsőjobb és némileg, de a szélsőjobbal össze nem hasonlítható mértékben a szélsőbal. Ezt jelzik az 1932. tavaszi elnökválasztás eredményeit bemutató, ritkán közölt adatok. Ekkor a nácik a kétfordulós választásban az 1930-as 18,3%-ról előbb 30,1%-ra, majd 36,8%-ra növelték, vagyis megduplázták szavazataikat, a kommunisták viszont a korábbi 13,1%-kal szemben előbb jelentéktelen veszteséggel 13%-ot kaptak, ezt követően azonban szavazataik drasztikusan csökkentek, 10,7%-ra. A kommunisták némi szavazatnyerésére 1932 novemberében, a nácik 4,4%-os visszaesésekor került sor, azonban ez sem volt több 2,3%-nál. Vagyis, a két szélsőség egyidejű előretörésének semmi alapja sincs. Ami viszont egyáltalán nem következett be, az a centrum leépülése: a centrum megőrizte támogatóit, akárcsak a baloldal.

A Weimari Köztársaság bukásának okait kutatva nem elhanyagolható körülményként jelenik meg a korszak két köztársasági elnökének politikai és érzelmi beállítottságában megfigyelhető különbség.

Friedrich Ebert, a szociáldemokrata elnök korrekt politikus volt, mindenekelőtt a parlamenti többségből fakadó lépéseket támogatta – pártoktól függetlenül. Nyilván nem örült a jobbratolódásnak, s bár ennek hangot is adott, egyetlenegyszer sem alkalmazta a kivételes törvényeket pártpolitikai célokra.

1925-ben, Ebert halálát követően lett köztársasági elnök a monarchista meggyőződésű Paul von Beneckendorff und von Hindenburg. A konzervatív, joviális nagyúr megválasztása már jelezte a jobbratolódást, a weimari alapok meggyengülését, politikája pedig egyértelműen a jobboldalnak kedvezett. E táborból leginkább a hadsereg állt közel a szívéhez. A szélsőjobbot, a mind erősebb nácikat csőcseléknek tekintette, élükön a „bohémiai káplárral", Hitlerrel. A német történelemben döntő fordulatot jelentő 1933. január 30-át, a Hitler-kormány kinevezését már ezért sem lehet egyszerűen személyes indulatok, törekvések feltárásával bemutatni. Nyilván ez is egyik oka a sokféle koncepciónak. A tény azonban nem hagyható figyelmen kívül: a német jobboldal tényleges erőfölénye a szinte teljes történelmi korszakban, pontosabban 1920-tól jelen volt. A jobboldalhoz képest mind a centrum, mind a baloldal gyengébb befolyással rendelkezett.

Hindenburg választási plakátja 1925-ből. „Kezet nyújtok minden nemzeti érzelmű németnek, aki a felekezeti és társadalmi békéért dolgozik." A német konzervatívoknak a nemzetiszocializmussal kialakított viszonyát egy alapvető dilemma határozta meg: együttműködjenek-e jobboldali ellenzékükkel a baloldali fenyegetéssel szemben? A plakát a német nemzeti konzervatív platformot kompromisszumra kész formációként állítja be, Hindenburg alakja pedig a világháborús dicsőséget, tulajdonképpen a német nagyságot jelképezi.

Hitler hatalomra jutása

A konzervatív jobboldalnak hatalmas felelőssége volt abban is, hogy Hitler legálisan, a parlament háromnegyedes többségére támaszkodva számolhatta fel a weimari demokrácia jogrendjét. A lehetőség erre megvolt. A liberális weimari alkotmány ugyanis nem pusztán korának legdemokratikusabb, hanem legelasztikusabb alkotmánya is volt. Az alkotmány ugyanis teljesen, valamennyi részében újraírható volt saját cikkelyeire hivatkozva. Erre a parlament háromnegyedes többsége által vagy a köztársasági elnök által különböző alkalmakkor elrendelt népszavazások adtak lehetőséget, így akár a parlamenttel szemben is kezdeményezett, a parlament által hozott törvényeket felfüggesztő érvényű „népi" kezdeményezések (Volksentscheid, Volksbegehren), illetve magát az alkotmány felfüggesztését, az elnöki diktatúra bevezetését is lehetővé tevő híres-hírhedt 48. cikkely alkalmazása.

A jobboldal e lehetőségeket kihasználva korlátozta a parlamentáris demokráciát az 1930-tól bevezetett elnöki kisebbségi kabinetekkel. A nácik – immár visszatérve a parlamenti többségi kormányok gyakorlatához – az 1933. március 24-én megszavaztatott, egyedül a szociáldemokraták által ellenzett, ún. felhatalmazási törvénnyel (Ermächtigungsgesetz) vezették be a náci rendszer teljes fennállása alatt működő rendkívüli állapotot. 1934 tavaszáig a konzervatív jobboldalt is képviselő kormány a háromnegyedes parlamenti többség birtokában, a rendkívüli állapot lehetőségeit kihasználva kezdeményezte és fogadtatta el a törvényeket. Az elsők között felmentésben részesítették az elítélt nácikat (Verordnung über de Gewährung von Straffreihet, 1933. március 21.), bevezették a halálbüntetést a „közbiztonság veszélyeztetése" esetére, illetve rendeletet alkottak „a nemzeti felemelkedés kormánya elleni alattomos támadások kivédésére". Ezek alapján kezdődhettek meg a tömeges letartóztatások, az első koncentrációs táborok felállítása és a kivégzések a hatályos jogszabályoknak megfelelően és az alkotmány adta keretek között.

Az ezek után történtekért felelős, nevesíthető személyek köréből elsőnek a birodalmi elnök vált ki. Hindenburg 1934 augusztusában bekövetkezett halálakor az intézményt Hitler mint „Führer és birodalmi kancellár" vette át (a „Törvény a Német Birodalom államfőjéről" megszüntette a birodalmi elnöki tisztséget), egyben fogadta az állami hivatalnokok és katonák esküjét. A Birodalmi Gyűlés formálissá válását a pártok betiltása, illetve önfeloszlatásra kényszerítése után több „Führer-leirat" (Führer Erlass) tette véglegessé.

A választások formálissá váltak. Az 1936-os választás – első ízben ezen nem vehettek részt zsidók – olyan véleményfelmérést kezdeményezett, amely magát a parlamenti választást helyettesítette. Hitlernek a *Népnap a szabadságért és a békéért* címmel megtartott beszéde után a „választáson" 99%-os részvétel mellett 89,9% igen szavazatot kapott az „NSDAP egységes listája". Az 1938-as választásokat már a „Führer listájáról" tartották, szintén népszavazás formájában, 99,59%-os részvétellel és 99,1% igen szavazattal. A kormány szerepének és súlyának tragikomikus jelzése volt, amikor 1937. január 30-án, a hatalomátvétel évfordulóján rendezett emlékülésen Hitler *„az addig még nem NSDAP-párttag kormánytagokat felvette a párt tagjainak sorába, arany pártjelvényt adományozva nekik"*.

*

A politikai irányzatok egymáshoz való viszonya, az azokon belüli erőeltolódások a következőkben foglalhatók össze: a gazdasági és politikai válságban a lényeges erőeltolódások az egyes fő irányzatokon, tehát a jobboldalon, a centrumon és a baloldalon belül mentek végbe, és nem úgy, hogy a fő irányzatok egymástól hódítottak el erőket. Hitler számára elsősorban nem a Reichstag-választások eredménye biztosította a hatalomra jutást, nem is az, hogy a náci párt a legnagyobb párttá vált a választásokon (hiszen e helyzet már az 1932 tavaszi elnökválasztás, majd a júliusi parlamenti választások óta fennállt), hanem a jobboldal németországi túlsúlya. A náci párt a jobboldalon belül szerezte meg a vezető szerepet. S még hozzátehetjük: a szélsőjobb hatalomra jutásához hozzájárult a konzervatív és a centrum tábor illúziója, hogy Hitler kancellárként kezelhetővé válik. R

1933. JANUÁR 30.

LEGÁLIS FORRADALOM?

BERND JÜRGEN WENDT

1933. január 30-án két legenda is született, amelyek máig megzavarják a fejeket: a „legális forradalom" és a „nemzeti-szocialista hatalomátvétel" legendája. Máig hallani újra és újra az érvet, hogy Hitler a legerősebb párt vezéreként, legális úton került hatalomra, és a ráruházott hatalommal csak később, fokozatosan élt vissza. Ez a nézet túlságosan felületes és formalista. Egyébként sem tudja elrejteni, hogy ezáltal született és röppent fel 1945-ben a 80 millió tévútra vezetett német legendája.

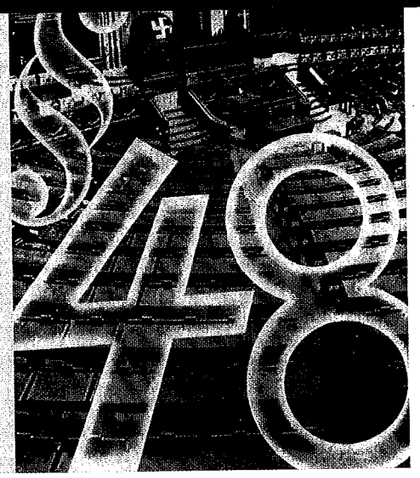

A tekintélyuralmi politikát Németországban még a világgazdasági válság és annak a belügyekre gyakorolt gazdasági-pénzügyi következményei előtt az 1929–1930 telén hozott 48. törvénycikk alapozta meg, amelyet Brüning, Papen és Schleicher birodalmi kancellárok egyre növekvő keménységgel hajtottak végre, a köztársaság kárára és végeredményben Hitler javára. Nem kellett a barna demagógnak egy lépést sem tennie, hogy végül betakaríthassa azt a termést, melynek magjait konzervatív kengyeltartói vetettek el. A hatalmat azok az erők játszották a kezére, akik az 1919-ben létrejött köztársasággal szemben a porosz-német parancsuralmi államhoz való visszatérést tűzték ki célul.

E tekintélyuralmi politikának rettenetes következményei voltak. A Reichstagot 1930-tól kezdve lépésről lépésre kikapcsolták a rendszeres törvényhozási folyamatból, illetve többhetes elnapolások miatt önmagát kapcsolta ki. Teret hódított a demokratikus pártok parlamenti kontrollját egyre inkább nélkülöző elnöki szükségrendeleti kormányzás, különösen Heinrich Brüning merev takarékossági és deflációs politikája idején. A „pártok feloszlatásának" végzetes jelszava már egy évvel Hitler hatalomra jutása előtt a köztudatban forgott.

1930-tól lépésről lépésre megszüntették az államhatalmi ágak – a végrehajtó és törvényhozó hatalom – különállását, amely soha nem ágyazódott be igazán mélyen a német államfelfogásba. Ezáltal kiiktatták a végrehajtó hatalom diktatórikus és ellenőrizetlen kiterjesztésének egyik leghatékonyabb ellenszerét. A 48. törvénycikk megerősítette a birodalmi végrehajtó hatalmat, amelyet a birodalmi elnök, a birodalmi kormány és az egyre hatalmasabb birodalmi bürokrácia testesített meg. Eljött az „intézkedő állam" órája, amelyet végül Hitler fejlesztett tökélyre.

A birodalom csúcsán meglévő központi jogkörök ellenőrizetlen kiterjesztésével szembeni hagyományos védőbástyák közé tartozott Németországban a tartományok és községek történelmileg mélyen gyökerező föderalizmusa és a szövetségi államok rendje. Az alulról jövő demokratikus kontroll ezen bástyáját a 48. törvénycikk segítségével alapjaiban rendítették meg, s Hitler 1933 márciusában a tartományi fennhatóság megszüntetésével csak pontot tett a folyamat végére. Brüning ugyanis a takarékossági politikára hivatkozva a tartományok és kommunák pénzügyi önállóságát és ezáltal a föderalizmust a legalsóbb közigazgatási szintig tartósan aláásta.

A „poroszverés"

A birodalmi államszövetség végzetes szétszakításának első látványos megnyilvánulását Papen „poroszverése" jelentette 1932. július 20-án, amelytől egyenes út vezetett a nemzetiszocialisták hatalomra jutásáig. Ekkor ugyanis azzal az átlátszó ürüggyel, hogy a Braun-Severing ügyvezető porosz kormánya nem lépett fel megfelelő keménységgel a kommunistákkal szemben, Papen kieszközölt egy szükségrendeletet *„a biztonság és a rend helyreállításáról Poroszország tartományának területén"*. Elmozdította a kormányt, önmagát megbízott miniszterelnöknek, Bracht esseni főpolgármestert pedig helyettes birodalmi biztosnak és megbízott belügyminiszternek nevezte ki. Berlin és Brandenburg területére rendkívüli állapotot hirdetett, miközben az SA-tilalom feloldásával nem sokkal korábban maga Papen engedett széles teret az erőszaknak.

A demokratikus hatalmi tényezők birodalmi bíróság elé vitték az ügyet, és a küszöbönálló birodalmi gyűlési választásokban reménykedtek – hiába. Ez is azt bizonyítja, mennyire korlátozott volt a demokratikus erők védekezési képessége, mennyire elterjedt az általános belenyugvás, és mennyire alacsonynak és törékenynek bizonyultak azok a korlátok, amelyek a demokrácia felszámolásával szemben álltak. A várakozásokkal ellentétben nem került sor a szakszervezetek általános politikai sztrájkjára a nyilvánvaló államcsínnyel szemben. A szakszervezetek elenállási szándékát hatmillió munkanélküli bénította meg. Elmulasztották a demokratikus öntudat demonstrálásának óráját, ez bosszulta meg magát hat hónappal később, 1933. január 30-án, amikor szintén szakszervezeti akciókra vártak.

1932. július 20-a ízelítőt adott az eljövendő nemzetiszocialista gleichschaltolásból. Poroszország kormányzását tartósan „megtisztították" a demokratikus erőktől, s a terepet előkészítették a nemzetiszocialista hatalombitorláshoz. A gleichschaltolt Poroszországot – mely 1918 után a „weimari koalíció" és a németországi demokratikus erők védőbástyája volt – Papen 1933. február elején mintegy ezüsttálcán nyújtotta át a nemzetiszocialistáknak, ünnepélyes ajándékként az éppen megkötött „nemzeti házasságért". Göringnek kezdetben porosz belügyi biztosként és hamarosan porosz miniszterelnökként csak ki kellett nyújtania a kezét, hogy irányítása alá vonja a porosz rendőrséget és megkezdje az ellenfelek üldözését. A hatalom kiszélesítése látszólag törvényesen a weimari alkotmány alapján valósult meg: 1933. február 28-án a 48. törvénycikk 2. bekezdése szerinti úgynevezett *„Reichstag-tűz rendelettel"* a barna terrorrendszer formálisan és ténylegesen 1945-ig berendezkedett.

A konzervatív elitek

A Hitler és a konzervatív elitek között létrejött szövetségi és pártfogói kapcsolat, amely 1929. július 9-én a Young-tervet ellenző népreferendum „birodalmi bizottságában" manifesztálódott először, majd 1932. október 11-én a harzburgi frontban teljesedett ki, igen mélyre, a modernizációs folyamat különleges sajátosságaira utal vissza a német történelemben.

Németország dinamikus és gyors előretörése, a világ vezető ipari hatalmává válása a századfordulón – annak minden szociális következményével együtt – alkotmányossági szempontból a megörökölt tekintélyelvű és alig reformképes porosz-német parancsuralmi állam hagyományos közegében zajlott le. A politikai modernizáció megrekedt. Az időeltolódás klasszikus országában a *„korábbi gazdasági lét és öntudat maradványaival"* – ahogy ezt egykor Ernst Bloch nevezte – a politikai szférában továbbra is az iparosodás és az alkotmányosság előtti vezető csoportok adták meg az alaphangot: az udvari és feudális nemesség, a hivatalnokgárda és a katonai kaszt. Bismarck idején, a hetvenes években jött létre a „nagyolvasztó és a nagybirtok" közötti szövetség, melyhez társult a részben feudalizált tulajdonosi és humán polgárság: iparosok, bankárok, professzorok és titkos tanácsosok. Ők egységesek voltak a „negyedik rend" emancipációs törekvéseinek határozott visszautasításában. Ennek megfelelően gátolták a politikai hatalom parlamentarizálódásának és demokratizálódásának minden tendenciáját, hogy ne kelljen átadniuk a terepet a szociáldemokráciának és a baloldali liberálisoknak. A császári Németországban alig volt esélye a stabil és előremutató liberáldemokratikus politikai kultúra és alkotmányos rend megvalósulásának.

A váratlan katonai vereség sokkja és a monarchista rendszer csődje 1918-ban hatását tekintve nem volt elég tartós ahhoz, hogy a lakosság körében hosszabb távon mentalitásbeli változást, a tekintélyuralmi struktúrák elvetését és stabil demokratikus rend igenlését eredményezze. A weimari időszakot *„inkább a vilmosi korszak hosszasan lecsengő késői formájának, semmint történelmi újrakezdésnek"* tekintették. Ilyen talajon nehezen tudott kibontakozni a totalitárius fenyegetéssel szembeni demokratikus ellenállás. Éppen ellenkezőleg: inkább Németország politikai-katonai veresége biztosította a táptalajt a hitleri mozgalom számára.

A Weimari Köztársaság az államvezetésben, a gazdaságban, a társadalomban és a hadseregben meglévő reakciós és restaurációs erőik gyűlöletének tárgyává és bűnbakjává vált.

A köztársaság reakciós ellenfelei

A parlamentáris-demokratikus rendszer megdöntésére készülődő erők gyökerei a bismarcki birodalomba vagy – miként Hindenburg esetében – még az alkotmányosság előtti abszolutista időszakra nyúlnak vissza. A Reichswehr, a konzervatív pártok, a bürokrácia legfelső körei, az ipar és a nagyagrárius körök vezető képviselői kezdetben a köztársaság tekintélyuralmi átalakítását célozták meg a 48. törvénycikk segítségével, anélkül, hogy a későbbi totalitárius megoldással szembeni ellenállás lehetséges erőit szétrombolták volna. Brüning, Schleicher, Papen, Schacht állandó kapcsolata Hitlerrel segített az NSDAP „Führerét" politikailag és társadalmilag „szalonképessé" tenni. Ugyanez volt érvényes a düsseldorfi ipari klubban elhangzott Hitler-beszéd után a többek között Schacht, Paul Reusch (a Jóreménység kohó vezérigazgatója) által szorgalmazott „munkacsoport" alapítására, amelynek célja az NSDAP gazdaságpolitikai tanácsokkal történő ellátása volt. Ezzel párhuzamosan jött létre a Kepler-kör, amelyhez neves nagyiparosok, mint Albert Vögler (Egyesült Acélművek), August Rostberg (Wintershall Rt., Kassel), továbbá Friedrich Reinhart és Emil Meyer berlini bankárok, Kurt von Schröder kölni bankár vagy Emil Helfferich és F. A. Witthoeft hamburgi nagykereskedők tartoztak. Már első találkozójukon, 1932. június 20-án Berlinben jelen volt Hitler, aki hatalomátvételének vezető gazdasági körökben történő reklámozására használta fel őket. A Kepler-kör rendezte Hitler és Papen 1933. január 4-ei találkozóját Schröder bankár házában.

Ezeket a kapcsolatokat az a remény táplálta, hogy a konzervatív többség befolyása alatt tarthatja, a politikai felelősséggel járó kötöttségekkel „megzabolázhatja" Hitlert, egyúttal az SA katonai potenciálját a tervezett felfegyverkezéshez felhasználhatja. Azonban illuzórikus volt Hitlernek a lipcsei bi-

rodalmi bíróság előtt tett „törvényességi esküje" alapján abban bízni, hogy csak legális eszközökkel próbál hatalomra jutni. Hitler számára a sokszor ígért „törvényes út" pusztán taktikai eszköz volt az államátalakítás forradalmi módjához – ahogy ő azt egyébként Lipcsében teljesen nyíltan elismerte –, azzal a céllal, hogy a parlamentben és a választásokon még gátlástalanabbul bontakozhasson ki a nemzetiszocialista agitáció. Goebbels számára a Reichstag-mandátum csak eszköz volt – miként azt 1928. április 30-án az *Angriff*ban nyíltan bevallotta –, *„hogy a demokrácia fegyvertárában önmagát annak fegyvereivel lássa el"* s a *„weimari demokráciát annak támogatásával bénítsa meg"*.

A január 4-ei Papen–Hitler-találkozó eredményeként hatalmas nyomás nehezedett a Hitler kinevezésétől vonakodó birodalmi elnökre, aki végül mégis engedett. 1933. január 30-án Hindenburg birodalmi elnök feleskette Hitler kabinetjét a weimari birodalmi alkotmányra. Az új birodalmi kancellár ünnepélyesen kijelentette, hogy tiszteletben fogja tartani az alkotmányt, és elismeri a birodalmi elnök jogait.

Ezen a téli reggelen látszólag semmi sem utalt arra, hogy a birodalmi elnök palotájában világtörténelmet írnak. Államférfiúi teljesítményével Papen biztos győztesnek gondolta magát, és örvendezett: *„leköteleztük* [Hitlert] *magunknak."* A konzervatív kritikus, későbbi ellenállási harcos bizakodva jövendölte Ewald von Kleist-Schmenzinnek: *„Mit akar Ön? Rendelkezem Hindenburg bizalmával. Két hónapon belül úgy sarokba szorítjuk Hitlert, hogy visítani fog."* Úgy tűnt, hogy az agg birodalmi elnöknek is volt oka a megnyugvásra. A három nemzetiszocialistát – Hitlert, Frick birodalmi belügyminisztert, valamint Göring tárca nélküli minisztert és megbízott porosz belügyminisztert – a kabinetben megbízható nemzeti emberek „vették körül", akiknek arcát Hindenburg már régóta ismerte. Közülük négyet a régi kabinetből: Von Neurath birodalmi külügyminisztert, Schwerin von Krosigk birodalmi pénzügyminisztert, Gürtner birodalmi igazságügy-minisztert és Von Eltz-Rübennach birodalmi közlekedési minisztert.

A figyelmes bel- és külföldi megfigyelők számára tulajdonképpeni kulcsfigurának az új „gazdasági diktátor" és „válságminiszter", a német nemzeti párt vezére, Hugenberg számított, aki egyszeri hivatalhalmozással a birodalmi gazdasági és a birodalmi mezőgazdasági minisztériumot, valamint megbízottként az ennek megfelelő porosz minisztériumokat vette át. Gerekét a munkaalkalmak teremtéséért felelős birodalmi biztosként vették át Schleicher kabinetjéből.

A konzervatív „bekerítés" azzal tűnt teljesnek, hogy a birodalmi munkaügyi minisztérium vezetésével az Acélsisak frontharcos szövetség vezérét, Franz Seldtét bízták meg. Már korábban birodalmi véderőminiszternek esküdött fel a genfi német leszerelési bizottság vezetője, a keletporosz védelmi körzet parancsnoka, *Von Blomberg* altábornagy. Mivel Von Papen alkancellárként egyidejűleg a megbízott porosz miniszterelnöki hivatalt is átvette, itt is minden biztosítottnak tűnt a hatalmi visszaéléssel szemben.

Hindenburg és hívei úgy gondolták, mindent a legjobban elrendeztek: a legerősebb párt vezetőjének megbízása a birodalmi kancellársággal és az a – Hitler által is elfogadott, de hamarosan illúziónak bizonyuló – kilátás, hogy a kormányt a Centrum bevonásával kiszélesítik, biztosítéknak tűnt a parlamentáris kormányzati irányításhoz történő visszatéréshez, amely végre megszabadítaná a birodalmi elnököt a 48. törvénycikk terhétől. A kormány úgy jellemezte önmagát, mint a *„nemzeti koncentráció kabinetjét"*, *amely a „nemzeti felemelkedés"* jegyében politizál. A bürokrácia, a gazdaság, a nagyagráriusok és a Reichswehr minden, nem marxista, nemzeti és hazafias erejének együttműködésére számított, és erősítette körükben a bizakodást, hogy végleg felszámolják „Weimar kísértetét", a parlament uralmát és a túlzott hatalommal rendelkező szakszervezeti és szociális államot.

A legális forradalom legendája

Érdemes közelebbről megvizsgálni a „legális forradalom" fogalmát, amelybe a hatalom birtokosai és szorgos cinkosaik 1933. január 30-át és az azt követő hetek és hónapok történéseit propagandisztikus céllal beöltöztették. Ez a paradox fogalmi keverék a látszólagos legalitásból az eszköz megválasztásában és a politikai-társadalmi rend forradalmi megváltoztatásából a célkitűzésben nyitja meg számunkra az utat a modern erőszakos hatalommegragadás technikájának és taktikájának megértéséhez.

Ez a varázsige éppenséggel ideálisan alkalmazkodott a németek politikai identitásához, akikről Lenin állítólag egyszer azt mondta, hogy a forradalom azért olyan nehéz náluk, mert a forradalmárok a döntő pillanatban először azon fáradoznak, hogy peronjegyet váltsanak. Hitlernek is meg kellett tapasztalnia 1923-ban, hogy a puccs, még ha céljaival azonosulnak is, azonnal elbukna a lakosság nyugalom és rend iránti igénye miatt. A legalitási taktika, amely mellett a müncheni fiaskó után döntött, saját pártjában is éles ellenállásba ütközött, de végül 1933-ban biztosította számára a rendszerető polgárok, a bürokraták, a rendőrség és a hadsereg, a birodalmi elnök és konzervatív szövetséges partnerei lojalitását és helyeslését. *„A nemzetiszocialista forradalom, összehasonlítva a bolsevikkal, éppenséggel békésen és teljesen vértelenül zajlott le!"* – hangzott a megnyugtató és minden kétséget kizáró érvelés. S amikor a barna hordák tevékenysége a „vad" internálótáborokban mégis túlságosan szörnyűséges lett, akkor azzal lehetett vigasztalódni: *„ahol gyalulnak, ott hullik a forgács"* és *„ha ezt a Führer tudná!"*.

Itt bosszulta meg magát a weimari birodalmi alkotmány túlzottan nagy liberalizmusa, mely lehetőséget kínált, hogy azt formálisan legális eszközökkel – a 48. szükségrendeleti törvénycikkel és a felhatalmazási törvény lehetőségével a 76. törvénycikk értelmében –, nem csupán betű szerint, hanem lényegét és alkotmánypolitikai rációját tekintve is teljesen alá lehessen ásni és meg lehessen semmisíteni, beleértve az alapvető szabadságjogokat is.

Nem a parlamentáris többségű koalíció vezetőjeként – miként a félrevezető apologetika még mindig sugallja –, hanem a weimari alkotmány ezen autoriter betörési helyén keresztül került Hitler hangsúlyozottan „legálisan" kormányra.

Hitler soha nem hagyott kétséget afelől, mit ért „legális forradalom" alatt, s hogy a hatalom birtokában a weimari demokratikus köztársaságot akarja lerombolni. Már 1930-ban az ulmi Reichswehr-per kapcsán kijelentette a lipcsei birodalmi bíróság előtt: *„A nemzetiszocialista mozgalom ebben az államban alkotmányos eszközökkel igyekszik elérni célját. Az alkotmány nekünk csak a módszereket írja elő, a célt azonban nem. Ezen az alkotmányos úton kívánjuk elérni a törvényhozó testületekben a döntő többséget, hogy abban a pillanatban, amikor ez nekünk sikerül, olyan formába önthessük az államot, amely elképzeléseinknek megfelel."*

Hitler arról sem hagyta bizonytalanságban hallgatóit, mi történik a legális hatalomátvétel után: *„Eskü alatt állok itt a Mindenható Isten előtt. Megmondom Önöknek, hogy ha legálisan hatalomra jutok, akkor a legális kormányban állami bíróságokat állítok fel, amelyek népünk ezen szerencsétlenségének felelőseit törvényesen elítélik. Akkor lehetséges, hogy legálisan hullik le néhány fej."*

Láthatólag senki, még a köztársaság legfelsőbb bírósága sem fogta fel – vagy nem akarta felfogni – a veszélyes kétértelműségeket ebben a „legalitási esküben", ami egyúttal autentikus magyarázata annak, amit később „legális forradalomként" ünnepeltek. Így az NSDAP alkotmányellenességét igazoló bőséges bizonyítékanyagot sem vették figyelembe, amelyet a birodalmi belügyminisztérium és a porosz hatóságok kínáltak fel. Egyébiránt semmi sem olyan leleplező az általános alkotmányossági érzék már akkoriban tapasztalható ferdülésére, mint az, hogy Hitler brutális szavait éppenséggel „legalitási esküként" értelmezték, és ezek így vonultak be a történelembe.

A legalitás látszata, a fennálló alkotmánnyal való nyilvánvaló szakítás kerülése, az éveken át tartó hozzászoktatás a liberáldemokratikus rend célzott lebontásához és a törvény betűje szerint alkotmánykonform elnöki diktatúrához végül megsemmisítő hatással járt. Sokaknál, így az SPD esetében is megbénította az ellenállási szándékot, vagy legalábbis megnyugtatásként szolgált, ha kétségek merültek fel, és a folyamatok szörnyűsége csak akkor tudatosodott, amikor már késő volt. Az átmenet a diktatúra államába gördülékeny volt, alapjait objektíve már a harmincas évek elején, Brüning szükségrendeleti kormányzása idején lerakták és a legalitás látszatának narkotizáló hatásával tisztították meg.

Eközben már az első napokban sok minden nem volt legális és az alkotmány szellemével, a jogállamisággal összeegyeztethető: például Hitler ígérete Hugenbergnek, hogy új választások esetén, annak kimenetelétől függetlenül, nem fog változni a kormány összetétele; ugyanilyen kevéssé tekinthető legálisnak Papen buzgó javaslata a második kormányülésen, február 1-jén, amely szerint *„az lenne a legjobb, ha már most rögzítenénk, hogy a következő Reichstag-választás lesz az utolsó, s örökre el kell kerülni a parlamenti rendszerhez való visszatérést"*. Az alkotmány szintén nem írta kényszerítően elő a legerősebb párt vezetőjének birodalmi kancellári megbízását.

Hitler semmiképpen sem parlamentáris többségi koalíció vezetőjeként jutott hatalomra, hanem kifejezetten „elnöki kancellárként". A tárgyalni akaró Centrummal szembeni durva bánásmódjával és azonnal nyilvánosságra hozott szándékával, hogy a weimari birodalmi alkotmány 76. felhatalmazási törvénycikkelye értelmében megszabadítja magát a 48. törvénycikk és a birodalmi elnök béklyójától, egyértelműen értésre adta: nem fontos számára a teherbíró koalíció.

A célként kitűzött nemzetiszocialista hatalomátvételt azonban propagandisztikus céllal egy további attraktív fogalomba, a „nemzeti forradalom" fogalmába is beöltöztették. A „nemzeti forradalom" egyrészt a „nemzeti felemelkedéshez" hasonlóan széles, pártok feletti mozgalmat szuggerált, másrészt a „forradalom" fogalmával jelezte, hogy a megszüntetett „weimari rendszer" talaján teljesen újat kíván létrehozni. A reményteljes és alapos társadalmi változást sürgető barna mozgalom „nemzeti forradalma" „legális" formában ígért beteljesülést, amely a birtokos polgárságnak az iparban és a mezőgazdaságban, az ipari középosztálynak, a Reichswehr vezetésének és a bürokrácia legfelső köreinek is nyugalmat és rendet, s társadalmi pozíciójuk megőrzését garantálta.

A bekerítés és megzabolázás

Már a kezdet kezdetén megmutatkozott, hogy Hitler taktikailag konzervatív kengyeltartói fölött áll, akkor is, ha még hosszú út választotta el a hatalom megragadásától. A konzervatív bekerítési, megzabolázási koncepció könnyelmű számtani feladat volt sok ismeretlennel.

Werner von Blomberg altábornagy és vezérkari főnöke, Von Reichenau ezredes, a keletporosz védelmi körzet papja és későbbi német keresztény birodalmi püspök, Müller közvetítésével már régóta közeledett a nemzetiszocializmushoz. Ezzel a megzabolázási koncepcióból a Reichswehr központi bástyája kiesett, még mielőtt igazán hatékony lehetett volna. Az új birodalmi védelmi miniszter azzal áltatta magát, hogy Hitler „két pillér elméletének" megfelelően a hadseregnek mint egyetlen fegyveres testületnek tartópillér- és autonóm szerep jut a párt mellett az államban és a társadalomban, és így véglegesen korlátok közé szoríthatók az SA ambíciói, hogy a jövő nemzetiszocialista népi hadseregeként egyedüli fegyvermonopóliumot szerezzen. Ezért Hitler állandóan számíthatott Blomberg teljes lojalitására. A feltétel nélküli alkalmazkodás politikáját követve, önszántából vezette be a Reichswehrben 1934 elején a *„hivatásos tisztviselői kar helyreállításáról szóló törvény"* 1933. április 7-ei árjaparagrafusát. Majd Hindenburg halála után, 1934 augusztusában az eseményeknek elébe vágó alázattal eskette fel a hadsereget személyesen Hitlerre mint *„Führerre és birodalmi kancellárra"*.

Hitler mellett a „csak" két nemzetiszocialista kormánytag kinevezése a konzervatív bekerítési, megzabolázási stratégia újabb súlyosan téves kalkulációjának bizonyult, hiszen azok a hatalom legkényesebb helyein ültek. Wilhelm Frick a türingiai polgári koalíciós kormány bel- és népművelési miniszteréként már 1930-ban feltűnést keltő ízelítőt adott nemzetiszocialista gondolkodásmódjából, amikor hadra kelt a „néger- és dzsesszkultúrával" szemben, s önhatalmúlag a rasszista ideológust, Günthert nevezte ki professzorrá a tekintélyes jénai egyetemre. Később egy klasszikus kulcsreszort, a birodalmi belügyminisztérium birtokában az 1933. április 7-én felállított birodalmi helytartói rendszer segítségével egyik motorja lett a tartományi kormányzati hatalom gleichschaltolásának. Ha Hindenburg a porosz közigazgatást és rendőrséget megbízható kezekben vélte alkancellárjánál, Papennél annak

megbízott porosz miniszterelnöki funkciója révén, akkor ez esetben is gyorsan csalódnia kellett.

Az elnyomás és a terror kezdete

Hermann Göring megbízott porosz belügyminiszterként a legnagyobb birodalmi tartomány gleichschaltolását – már amennyi feladata Papen 1932. július 20-ai „poroszverése" után még maradt e téren – hallatlan brutalitással és céltudatossággal hajtotta keresztül, s ezzel a többi tartományi kormányt is megfélemlítette. Göring a 48. törvénycikk segítségével már kinevezése napján bevezette Poroszországban azt a permanens rendkívüli állapotot, amely 1945. május 8-áig rányomta bélyegét a nemzetiszocialista terrorrezsimre. Ezt követően a birodalmi elnök által 1933. február 4-én *„a német nép védelme érdekében"* – a kommunisták által tervezett általános sztrájkra való félrevezető hivatkozással – hozott szükségrendelet támogatásával kezdte meg a sajtó- és gyülekezési szabadság elleni éles támadásokat és baloldali politikai ellenfeleinek könyörtelen üldözését.

Áldozatok ezrei tűntek el hetekre a rögtönözve létrehozott „internálótáborokban", ahol minden ügyvédi támasz nélkül zaklatták őket. Göring „lövetési rendelete" február 17-én engedélyezte a rendőrség számára az akadálytalan lőfegyverhasználatot az utcán. Február 22-én az SA, az SS és a Stahlhelm (Acélsisak) verőosztagait szintén rendeleti úton a *„baloldali radikális, különösen kommunista oldalról mind nagyobb mértékű kihágások"* elleni védelem céljából segédrendőrségként vetették be. Mintegy 50 000 emberről volt szó. Már február 6-án néhány illegális trükkel feloszlatták a porosz tartományi gyűlést, és március 5-ére új választásokat tűztek ki. Megfosztottak hivatalától minden demokratikus elnököt, miniszterelnököt, tartományi tanácsost, rendőrfőnököt és minisztériumi tisztviselőt, akik még nem estek a „poroszverés" áldozatául. A berlini rendőrfőkapitányságon Diels kormányfőtanácsos vette át az IA-ügyosztály, a politikai rendőrség irányítását, amely hamarosan kivált a közigazgatásból, és Titkos Államrendőrségi Hivatalként (Gestapo) önállósodott.

A politikai baloldal elleni harcban most már Göring is levetette álarcát, akinek joviális fellépése és polgári kedélyessége oly sokakat lépre csalt: *„Néptársak, intézkedéseim nem lesznek betegesek valamiféle jogi megfontolások miatt. Intézkedéseim nem lesznek betegesek bármiféle bürokrácia miatt. Részemről itt a joggyakorlás nem méltányos, itt csak megsemmisítenem és kiirtanom kell, semmi mást!* [...] *Ilyen harcot nem rendőrségi hatalmi eszközökkel vívok. Ezt egy polgári állam tenné. Az állami és rendőrségi hatalmi eszközöket is a végsőkig alkalmazva erre fogom használni, kommunista uraim, nehogy hamis következtetéseket vonjanak le, de a végső harcot, amikor az öklömet a tarkótokra teszem, azokkal ott lent, a barnaingesekkel fogom megvívni."*

Goebbels lelkesen tapsolt: *„Göring Poroszországban szívderítő karakánsággal tesz rendet. Megvan az eszköze hozzá, hogy egészen radikális dolgokat tegyen, és az idegei is, hogy állja a kemény harcot."*

Következményeit tekintve különösen súlyosan hatott a Reichstag feloszlatása és az új választások március 5-ére történt kitűzése. Ezt Hugenberg a kabinet megmentésének szándékával engedményként az utolsó pillanatban erőszakoltatta ki, hogy aztán másnap keserűen megbánja. Mert konzervatív szövetséges partnereit Hitler a saját régi terepén játszotta ki, ahol a „harci időszakban" már említésre méltó képességeket fejlesztett ki, és egyértelműen felülmúlta a komótos konzervatív értelmiségieket: a választói tömegek demagóg mozgósítása terén. Már a Reichstag február 1-jei, elnöki szükségrendelettel történt feloszlatásakor fittyet hányt minden történelmi igazságra, amikor azt állította, hogy *„a munkaképes többség kialakítása lehetetlennek bizonyult"*.

A terrorista intézkedő állam

A Reichstag feloszlatása megadta a lehetőséget a kormánynak, hogy az elkövetkezendő hónapokban parlamenti ellenőrzés nélkül felszámolja a weimari köztársaság utolsó maradványait. Szükségrendeletekkel és utasításokkal, a konzervatív tábor ellenállása nélkül tették meg az első tartós hatású lépéseket a terrorista intézkedő állam berendezése felé. Ezeket mindenekelőtt baloldali ellenfeleik ellen hozták, velük szemben már rég elnémult a konzervatívok jogállami lelkiismerete. Hitler azonban jól ismerte fel azt a lehetőséget is, hogy választói szavazatok segítségével lazíthat a konzervatív „körülölelésen", a német nemzetieket a jelentéktelenségbe taszíthatja, s végül, hogy széles tömegtámogatást találhat, amit a korábbi szabad választásokon nem szerzett meg. A szavazatokért vívott harcot a goebbelsi propagandaalkalmazás és a megfélemlítés jellegzetes keverékével azonnal a kormánya és saját személye melletti vagy elleni választássá stilizálta. A „nemzeti feltörekvés" káprázatos, pártok feletti homlokzata mögött mindinkább kirajzolódott a „nemzetiszocialista hatalommegragadás" stratégiai célja.

Hitler, az új birodalmi kancellár február 1-jei kormánynyilatkozatával – *„a birodalmi kormány felhívása a német néphez"* – kezdte meg leplezetlenül pártvezérként is a választási harcot. Beszédét a szociális félelmek szítására, a hallgatóság nemzeti és hazafias érzelmeire, továbbá arra építette, hogy önmagát államférfinak és a keresztény-konzervatív értékek megbízható védelmezőjének mutatta be. Radikális leszámolást ígért a 14 (!) éves ziláltsággal, széthullással, nyomorúsággal és megaláztatással, amelyet a „novemberi pártok" és mindenekelőtt a kommunizmus hozott a német népre.

Nyilatkozatainak gondolati felépítése a következő hetekben és hónapokban nagy monotóniával ismétlődött. A demagóg jelszavakon és a teli torokkal hangoztatott ígéreteken túl semmilyen konkrét kormányprogramot nem kínált az ínséges helyzet megszüntetésére. Ez Hitler számára taktikailag sem tűnt időszerűnek, egyrészt, hogy ne váljanak láthatóvá a repedések a koalíciós szövetségben, másrészt, hogy ne kelljen elköteleznie magát.

A „harci időszakból" ismert fekete-fehér modorában Hitler a weimari köztársaság élénk színű éjszakai festményével a „nemzeti kormány" fényes birodalomépítő tevékenységét állította szembe. *„A marxizmus és csatlósai pártjainak"* a nemzeti közösségből történt brutális kizárása után tulajdonképpen mindenki közvetlenül megszólítva érezhette magát az immár hivatalosan is proklamált osztálynélküli „népközösség" tagjaként: *„mert mi hiszünk népünkben és múlhatatlan értékeiben: parasztok, munkások és polgárok, nekik közösen kell szállítaniuk az új birodalom építőköveit. Így a nemzeti kormány legmagasabb rendű és első feladatának fogja tekinteni, hogy népünk szellemi és akaratbeli egységét újra megteremtse. Meg fogja óvni és védelmezni azokat az alapokat, melyeken népünk ereje nyugszik. A kereszténységet közös erkölcsünk bázisaként, a családot nép- és államtestünk csírasejtjeként fogja szilárd védelmébe venni. Rendeken és osztályokon felülemelkedve népünket annak népi és politikai egységének tudatára és az abból fakadó kötelezettségekre fogja ébreszteni. A német ifjúság neveléséhez alapelvvé teszi a nagy múltunk iránti alázatot és ősi hagyományaink tiszteletét. Ezáltal irgalmatlan háborút hirdet a szellemi, politikai és kulturális nihilizálódással szemben."*

Hitler többszöri hivatkozása a *„vezértábornagy parancsára"* és a *„világháború agg vezérére"* eloszlatott minden olyan kételyt, hogy a birodalmi elnök, a konzervatív taktika legfőbb tartóoszlopa ingadozna támogatásában.

Két párhuzamos *„négyéves tervben"* kellett megvalósítani *„a gazdaság újjászervezésének nagy művét"*, *„a német parasztság megmentését nemzetünk élelmezési és létfenntartási alapjainak megmaradása érdekében"*, valamint *„a német munkás megmentését a munkanélküliség elleni hatalmas és átfogó támadással"*. Papent e tervek túlzottan is a sztálini terminológiára emlékeztették. Hitler külföldnek szánt megnyugtató szavai fenyegető mellékzöngével jelezték: a „nemzeti kormány" annak érdekében, hogy a *„többi nemzet közösségébe azonos értékű és mindazonáltal azonos jogú államot"* illesszenek be, fellép a fegyverkezés korlátozása, a *„béke megtartása és megszilárdítása érdekében"*, *„amire a világnak ma minden korábbit meghaladó mértékben szüksége van"*.

A sokat idézett záró felszólítás: *„most, német nép, adj nekünk négy évre időt, és aztán mondj véleményt és ítéletet!"*, nem csupán célzás a felhatalmazási törvényre, amelyet Hitler az újonnan választandó Reichstagon akart behajtani, hanem a népszavazáson alapuló uralmi technika eszköze is volt, amelyre a diktátor a következő években újra és újra a nép általi látszatdemokratikus legitimációként hivatkozott. A karizmatikus pártvezér ezekben a hetekben a karizmatikus államirányító nagyobb formátumú szerepébe nőtt bele. Híveinek állandó, közvetlen megszólítása már a „harci időszakban" a karizmatikus uralom és „vezérkultusz" megalapozásának eszköze volt. Most az önzetlen „vezér" kereste a közvetlen, de mégis állandóan távolságtartó személyes dialógust az „ő" népével. Láthatólag ezt tette karizmája sikerének vagy sikertelenségének, illetve Németország megmentését célzó és isteni akaraton nyugvó elhivatottságának döntőbírájává: *„Bárcsak a Mindenható Úristen kegyeibe fogadná munkánkat, igazzá formálná akaratunkat, megáldaná belátásunkat és boldoggá tenne bennünket népünk bizalmával. Mert mi nem magunkért akarunk harcolni, hanem Németországért."*

A Hitler-mozgalomból kifejlődött a „vezérállam", miközben konzervatív kengyeltartói még mindig saját megzabolázási taktikájuk sikerében hittek. Ezen hetek és hónapok „nemzetiszocialista hatalommegragadása" az alkalmazkodás és önfeláldozás vagy megfélemlítés és terror választási kényszerében merült ki – de nemcsak a hivatali irodákban, hanem jelentős mértékben az utcán is.

Nemcsak Papen gondolta 1933. január 30-án, hogy van oka örvendezni, hanem Goebbels is, és az utóbbi bizonyára nagyobb joggal: *„Eljött az idő. A Wilhelmstraßén ülünk. Hitler a birodalmi kancellár. Mint a mesében!"* A Führer-mítosz építésze, akit március 13-án birodalmi népfelvilágosítási és propagandaminiszterré neveztek ki, már március 21-én Potsdamban mesterremeket alkotott. A rádió és minden, tömegekre ható eszköz igénybevételével a „nemzeti felemelkedés" napját a nemzetiszocialista mozgalom győzelmeként celebrálta, és nyilvánvalóvá tette, hogy kinek vannak erősebb zászlóaljai, s hová vezet az út.

A barnainges propaganda mindent az alkalmazkodásra és a megfélemlítésre épített. A „Führer" – Göring, Frick, Goebbels és Hess gyűrűjében – a régi birodalmi kancellária balkonjáról, Hindenburg néhány méterrel arrébb, a Wilhelmstraßén, hivatali székhelye ablakából fogadta a barnaingesek katonazenével kísért, órákon át tartó fáklyás felvonulását – a Stahlheim néhány maradványával – a kormányzati negyeden keresztül, miután birodalmi belügyminisztersége első hivatali aktusaként Frick sietve feloldotta a tilalmi rendeletet. A városokban és falvakban Goebbels utasítására hasonló tömegdemonstrációk zajlottak le. Harry Kessler gróf szarkasztikusan így kommentálta ezeket: *„Berlin ma éjjel teljesen farsangi hangulatban van. SA- és SS-osztagok, továbbá egyenruha nélküli acélsisakosok vonulnak végig az utcákon, a járdákon csodálkoznak a nézelődők. A Kaiserhofban és akörül* [Hitler berlini »hivatali székhelye« a »harci időszakban«] *igazi karnevál tombolt;* [...] *amikor kijöttünk* [a Kaiserhofból], *végtelen SA-menet vonult el díszlépésben valamiféle prominensek második garnitúrája előtt, akik vigyázzállásban álltak a főkapu előtt, és azt a fasiszta köszöntéssel üdvözölték; igazi díszszemle. Az egész tér zsúfolásig volt bámészkodókkal."*

Jochen Klepper újságírónak zsidó felesége és önmaga miatti félelmében már összeszorult a torka. *„Hitler birodalmi kancellár. Újból létrejött az a végzetes szövetség, amelyet Gustav Freytag a legnagyobb német veszélynek nevez: a nemesség és a csőcselék közötti szövetség. A rádióban majdnem mindannyian számolhatunk az elbocsátásunkkal."*

Egy másik meggyőződéses republikánus, Carl von Ossietzky, aki semmi jóra nem számíthatott a nemzetiszocialistáktól, rezignáltan összegezte véleményét: *„A köztársaság elvesztette ezt a csatát, nem azért, mintha bűnös lenne a »novemberi árulásban« vagy más szégyenletes tettben, hanem mert hiányzott a szükséges élniakarása, amellyel a jobboldal nagymértékben rendelkezik. A nép ezt jól megszimatolta, s a jobb- és baloldali szélsőségek felé mozdult el."*

Sokan jóval 1945 utánig azon törték a fejüket, miért nem formálódott már január 30-án határozott ellenállás Hitlerrel szemben, és milyen sikerrel kecsegtetett volna egy ilyen védekezés.

A lakosság hangulata

Akkoriban a lakosság hangulata nem volt egységes. Semmi nyoma nem látszott a „németség forradalmának",

amit Goebbels oly nagy hévvel előadott. Az egyik oldalon a barna hívők még kétségkívül kisebbségben voltak. A másik oldalon a stabil republikánusokban, a munkásmozgalomban és a baloldali pártokban, a liberális újságok szerkesztőségeiben és Dél-Németország katolikus köreiben súlyos kétségek támadtak. Sok zsidó polgár már akkor sejtette, hogy hazájában hamarosan nem lesz biztonságban. Ám a lakosság többsége „közönyösen" fogadta a Hitler kinevezéséről szóló hírt, miként azt a berlini brit követ, Rumbold regisztrálta. Az emberek bizonytalanok voltak a jövőt illetően, saját anyagi gondjaikra koncentráltak, és aligha feltételezték a barna amatőrökről, hogy hamarosan enyhíteni tudnak ínséges helyzetükön. Sokaknak a „nemzeti felemelkedés" rövid életű szalmalángnak tűnt, amely a napi problémák nyomasztó terhe alatt újra elhamvad. De tulajdonképpen alig akart már valaki igazán küzdeni a weimari köztársaságért. Az korhadtnak és elhasználódottnak számított, képviselői és intézményei pedig képtelennek tűntek az akut gazdasági problémák megoldására. A republikánus szellem és a demokratikus önfenntartási akarat, amely amúgy sem gyökerezett soha mélyen Németországban, a németek többségében már régóta átadta helyét a rezignációnak és a politikai letargiának.

A diktatúrába való átmenet olajozottan zajlott, az emberek január 30-a történéseit Hitler sok hiábavaló, a hatalom megszerzését célzó nekirugaszkodása után tulajdonképpen inkább meglepetésként fogadták, s nem cezúraként értelmezték. A politikai baloldal az igazán „erős embert" ebben a látszólag rekonstruált „harzburgi frontban" Alfred Hugenberg „gazdasági diktátorban", a reakciós kapitalista gondolkodásmód inkarnációjában látta, akinek sikerült a barna „dobost" és mozgalmát saját restauratív elképzelései szolgálatába állítania. *„A kabinetet Adolf Hitlernek hívják, de a kabinet Alfred Hugenberg. Adolf Hitler beszélhet, Alfred Hugenberg fog cselekedni. Ezzel a kormányalakítással lehullott az utolsó lepel is. A nemzetiszocializmus akként mutatta be nyilvánosan magát, amiként mi mindig is tekintettünk rájuk, nagykapitalista-nemzeti jobboldali pártként."* R

HITLER
ÉS A HATALMI ELITEK

ORMOS MÁRIA

Midőn az emberek a fegyelmezett náci meneteléseket, az óraműpontossággal felcsattanó heileket, a rádióban, a sajtóban, a híradókban és a vezetők szónoklataiban elhangzó jelszavak tökéletes egyhangúságát látták, hallották, érzékelték, feltétlenül az a benyomásuk támadt, sőt, ésszerűen is arra a következtetésre jutottak, hogy a nemzetiszocialista rendszernél semmi sem lehet rendezettebb, egységesebb, pontosabban működő szerkezet. Igazuk is volt, de csak részben. A nemzetiszocializmus ugyanis valóban totális hatalmi rendszert alakított ki alattvalói kezelésére, azonban a „totális káosz" vagy a „rendezett káosz" állapotát hozta létre a hatalmat gyakorló csoportok egymás közötti viszonyában és a döntések kialakításának módjában.

Amikor az NSDAP 1932-ben a legerősebb parlamenti párttá vált, Hitler kancellárrá történő kinevezése a német alkotmány értelmében lehetséges volt, de mivel többséget mégsem szerzett, ez nem számított kötelezőnek. A kérdésről tehát dönteni kellett, méghozzá nem parlamentáris, hanem informális úton. A kérdés így merült fel: kinevezze-e a köztársaság elnöke a legnagyobb parlamenti párt vezetőjét, Hitler Adolfot egy koalíciós kormány fejévé? Hindenburg elnök a kérdést egyedül is eldönthette volna, ő azonban többé-kevésbé támaszkodott a legerősebb hatalmi csoportok véleményére, és döntését ezen az alapon hozta meg.

A hatalom pillérei

Figyelmen kívül hagyva azt a kérdést, hogy vajon Hindenburg tényleg e hatalmi csoportok reprezentatív képviselőit hallgatta-e meg (véleményem szerint nem), tény, hogy Hitler kinevezését megelőzően a tábornok-elnök birtokában volt a gazdasági elit, a katonai vezetés és az állami felső adminisztráció kisebb vagy nagyobb része véleményének. Ezen az alapon tehát azt mondhatjuk, hogy a döntésben e csoportok, ha nem is megbízható módon, de valamelyest mindenképpen szerepet játszottak. Maga a döntéshozatal pedig rányomta bélyegét a nemzetiszocializmus hatalmi viszonyaira az uralom első éveiben. A náci párt mellett éppen a felsorolt csoportok váltak a hatalom legfontosabb pilléreivé.

A gazdasági eliten belül a bankcsoport, valamint a fegyver- és vegyipar nyomott a legtöbbet a latban, de addig, amíg a német pénz- és azon át a gazdaságpolitika egészét Hjalmar Schacht határozta meg (1936-ig), a kereskedelmi tőke és más ipari csoportok érdekei is szóhoz jutottak. Elkezdődött ugyan az ipar lassú átállítása a hadseregfejlesztés szellemének megfelelően, alapjában véve azonban a pénz-, deviza- és valutapolitikában és egyáltalán a gazdaságirányítás egészében a hagyományokhoz képest alig változott valami. Egyelőre úgy tűnt, mintha Németországban egy normális gazdasági felemelkedési folyamat indult volna be, amelyben az állam jelentős megrendelésekkel szolgálja a normalizálást, a közmunkák révén pedig hozzájárul a munkanélküliség teljes felszámolásához.

E „normális" ügyvitel azonban – amely magától értetődően nem váltott ki robbanásszerű fejlődést a fegyveriparban – egyáltalán nem felelt meg Hitler elvárásainak. Ezzel állt kapcsolatban, hogy 1936-ban meghirdette *„a második négyéves tervet"*, valójában a gyors ütemű fegyverkezést, és kijelentette, hogy az eltelt mintegy négy évben úgyszólván „semmi se történt", a német gazdasági fellendülés értéke tehát az ő szemében nulla. E fordulatnak természetesen megvoltak a személyi konzekvenciái is. Schachtot a Führer háttérbe szorította, a gazdasági vezérlést pedig az egyik főnácira, Hermann Göringre bízta. Miután kiderült, hogy Göring néhány területen, így éppen a Hitlert nagyon is közelről érintő légi fegyverkezésben súlyos károkat okozott, a helyére Paul Troost, majd Albert Speer került.

Hitler tehát a gazdaságirányítást kivette a szakértők kezéből, ami egyúttal azt is jelentette, hogy – bár e csoport érdekei a haszon szempontjából továbbra sem sérültek, sőt a fegyverkezési hajsza fokozódásával mind szebb számokban fejeződtek ki – befolyásuk szinte teljesen megszűnt. Az a gazdasági elit, amely 1933–1936 között még számos kérdésben döntéshozó tényező, a későbbiekben egyre csökkenő szerepet játszott a német közéletben, míg végül a háború idején puszta kiszolgáló és végrehajtó szerepbe került. Hozzá kell tenni ehhez, hogy a gazdasági érdekek is csak a háború szükségleteivel kifejezetten kapcsolatban álló gazdasági ágakban érvényesültek, míg ugyanezt távolról sem lehetett elmondani a lakosság szükségleteinek kielégítésére termelő ipari ágazatok és egyes kereskedelmi brancsok esetében.

Az állami ügyintézésben tevékenykedő felső kaszt, amely Hitler kinevezését helyeselte vagy tudomásul vette, szakértelme révén szintén befolyást gyakorolt a döntésekre a nácizmus első éveiben. E tekintetben a legismertebb és egyúttal talán a legfontosabb az a befolyás volt, amit a Külügyminisztérium régi állománya fejtett ki, annak ellenére, hogy működött a náci párt konkurens intézménye, a Külügyi Hivatal is. 1937 végéig Hitler általában véve semmit sem tett vagy mondott a külügyminisztériummal való egyeztetés nélkül, illetve álláspontja ellenére. Az egyetlen komoly nézeteltérés a lengyel–német egyezmény körül keletkezett, amit Hitler mindenáron létre akart hozni, miközben a külügyminiszter, Konstantin Neurath makacsul ellenezte. E kérdésben Hitler hajthatatlan volt, és győzött. Ezzel szemben 1933 elején a külügyminisztérium megakadályozta, hogy Hitler bejelentse Németország kilépését a Népszövetségből (erre csak hónapok múlva került sor), 1934 elején visszatartotta attól, hogy Mussolininak messzemenő ígéreteket tegyen, Dollfuss halála után előmozdította a „megbékélés" politikáját Ausztriával és így tovább.

Ez az együttműködés 1937 végéig tartott, midőn Neurath aggodalmait fejezte ki Hitler tervezett ausztriai és csehszlovákiai akciójával kapcsolatban, majd felajánlotta lemondását, amit Hitler örömmel elfogadott. Joachim Ribbentrop lett az új külügyminiszter, és ettől kezdve a német politikában nyomát sem lehet kimutatni a tradicionális külügyi szemléletnek, illetve annak, hogy a hagyományos felső állami adminisztráció embereinek lényegi befolyásuk lett volna a döntésekre.

A Wehrmacht leértékelődése

Mi történt a hadsereg (Reichswehr, majd 1935-től Wehrmacht) vezetőivel? Nyilvánvaló, hogy Hitler kinevezése, majd hatalmának stabilitása szempontjából a hadvezetés álláspontja rendkívül fontos volt – ha nem a legfontosabb. A katonai vezetés 1933-ban megosztott volt, de a Hitler-, illetve koalíciópártiak kerültek túlsúlyba. A hadsereget elsősorban Blomberg tábornok „szállította" Hitlernek, akit azután hálából mindjárt hadügyminiszterré neveztek ki. Nem volt titok azonban, hogy a hadsereg vezetésének tekintélyes része rossz szemmel nézi a náci vállalkozást, különösen nehezményezi a Sturm Abteilung, az SA nagy létszámát, turbulens viselkedését és vezetőjének, Röhmnek kevéssé titkolt ambícióit.

Röhm eleinte az SA egészét, később egy kisebb részét be akarta olvasztani a hadseregbe, ő pedig a miniszteri pozícióra kacsintgatott. A részletek mellőzésével elegendő itt arra rámutatnunk, hogy Hitler döntése e kérdésben mindennél jobban mutatta a hadsereg jelentőségét és súlyát a nácizmus jelene és jövője szempontjából. Csak e súly idézhette elő ugyanis, hogy Hitler az SA lefejezése mellett döntsön, és fertelmes kegyetlenséggel kivégeztesse annak vezérkarát. Mellesleg megengedte magának, hogy két olyan főtisztet is eltávolítson az útból, akik nem titkolták elégedetlenségüket a rendszerrel szemben (Schleicher és Bredow tábornok).

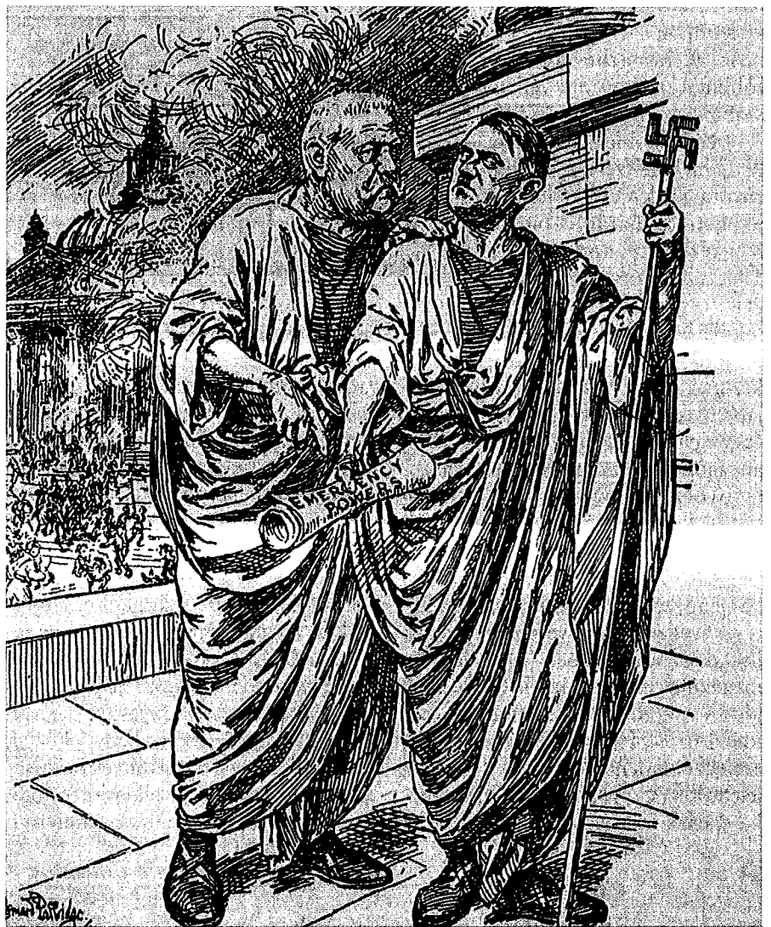

Hindenburg Hitlerhez: Ha most nem leszel diktátor, akkor soha!

Az úgynevezett „hosszú kések éjszakája” tehát még egyértelműen a hadsereg jelentőségét és „beleszólási” lehetőségét jelzi. Hitler ezt követően még évekig nem nyúlt hozzá a hadsereg felső tisztikarához. A fordulat e téren is 1937 végén kezdődött, vagyis pontosan akkor, amikor nyilvánvalóvá váltak Hitler azonnali háborús szándékai. Mivel ezt Blomberg hadügyminiszter és Fritzsch, a szárazföldi erők főparancsnoka egyaránt ellenezte, Hitler alantas személyi intrikák segítségével mindkettőjüket eltávolította pozíciójából. Mindazonáltal teljes lefejezést nem hajtott végre a Wehrmachtban, amit utólag nagyon is megbánt, és őszintén irigyelte Sztálint, aki ugyanezt a Vörös Hadseregben meg merte tenni. Ezzel szemben apránként mégis csak leváltott egy sor katonai vezetőt, majd a háborús vereségek idején többet ki is végeztetett, hogy azután sort kerítsen a nagy irtóhadjáratra 1944-ben és 1945 elején az ellene elkövetett merényletkísérlet után.

A Wehrmacht 1941-ig többnyire meg tudta védeni szakmai szempontjait Hitlerrel szemben. A lengyelországi hadjárat befejezése után elhárította Hitler követelését a nyugati hadjárat azonnali megkezdésére, ami így csak 1940 tavaszán indult útjára. A flotta parancsnoka, Erich Raeder admirális követelte ki a dán–norvég akciót, ami nélkül Németország azt kockáztatta volna, hogy az angolok elvágják a Svédországgal való összeköttetést, és ez egyúttal a nélkülözhetetlen nyersanyagok beszerezhetetlenségét is jelentette volna. A nyugati hadjárat katonai tervének átdolgozásában – Hitler mellett – a hadsereg szakemberei is részt vettek (elsősorban Manstein tábornok).

A hadvezetés ugyan már ekkoriban is szenvedett kisebb vereségeket a hitleri akarattal szemben (így például a menekülő, majd evakuáló angol erők üldözése kérdésében, amit a hadsereg forszírozott, Hitler viszont letiltotta), ezek azonban nem voltak se stratégiai jelentőségűek, se lényegesek. Az Anglia elleni offenzíva ügyében zajlottak ugyan viták, de a hadsereg egyik csoportja sem volt a maga igazáról annyira meggyőződve, hogy élesen fellépett volna akár mellette, akár ellene, főként Hitlerrel szemben, aki viszont az akciót lebegtette, halogatta, majd levette a napirendről. Nem volt viszont nézeteltérés abban a kérdésben, hogy végre lehet-e hajtani 5-6 hónap alatt a

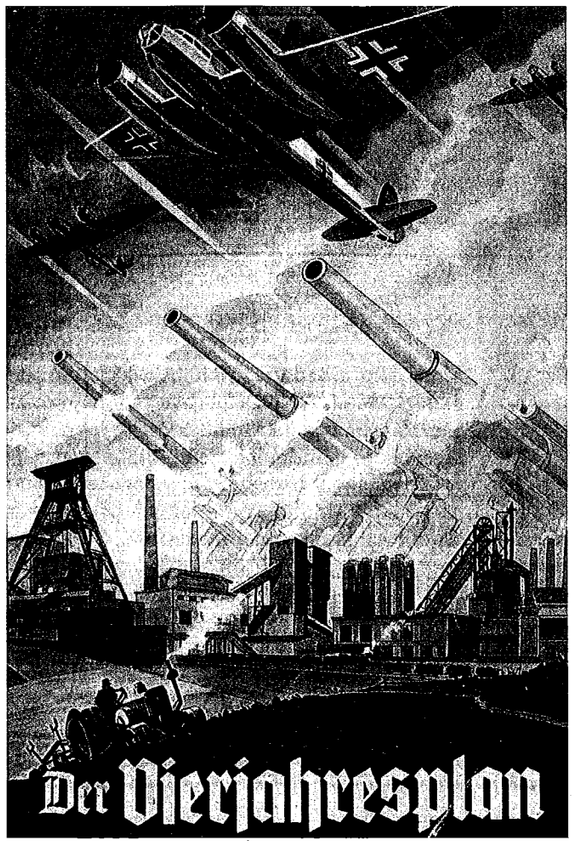

Szovjetunió megsemmisítését és a nagy „élettér” megszerzését Keleten.

Az igazi nézeteltérésekre, szembeszegülésekre, a másik oldalról pedig Hitler elkeseredett hadseregellenes kirohanásaira 1941 őszétől kezdve került sor, midőn kiderült, hogy a keleti villámháborús terv megbukott. Moszkva, majd Sztálingrád után – a kifelé mutatott nagy „egység”, elszántság, az „utolsó emberig” történő kitartás propagálása ellenére – már napirendre kerültek a színfalak mögötti viták, a leváltások és a kivégzések. A Wehrmacht számos vezető tisztje próbálkozott azzal, hogy érvényesítse a józan katonai szempontokat a hadviselésben, továbbá a megszállt területek lakosságának kezelésében, sikert azonban egyik területen sem tudtak felmutatni.

Az SS birodalma

A Wehrmacht mint döntéshozó tényező nemcsak leértékelődött, de már saját szakmai szempontjait sem tudta megvédeni. E jelenség legfőbb magyarázatát – a vélhető lélektani okok mellett – abban kell keresnünk, hogy 1934-től kezdve fokozatosan és feltartóztathatatlanul nyomult előre egy olyan hatalmi tényező, amely Hitler uralomra jutása idején még teljesen jelentéktelen volt, és az akkori hatalmasságok úgyszólván teljesen figyelmen kívül hagyták. E tényező az SS vezetése alá szorult és e gyűjtőnév alatt több részlegből összerendezett hatalmas elnyomó apparátus volt, élén Heinrich Himmlerrel.

Míg tehát a hagyományos elitek az idők során háttérbe szorultak és szavukat a legritkább esetben tudták, vagy már egyáltalán nem tudták érvényesíteni, az SS birodalma kifejlődött és rátelepedett az élet szinte minden szektorára. Ellenőrzése alá vonta a szokványos rendőri tevékenységet, a politikai rendőrséget, a civil felderítést és elhárítást, a koncentrációs táborokat, a ki- és áttelepítéseket, továbbá a keleti megszállt területek úgynevezett közigazgatását. Egyúttal hatalmas vagyonra tett szert a megszállt övezetekben végrehajtott kisajátítás révén, amelyet kiterjesztett az állami és a magánvagyonra (az utóbbit többnyire zsidó tulajdonosok esetén), vállalatokra, részvényekre, bányákra és földterületekre egyaránt. 1934-től kezdve már ahhoz is joga volt, hogy fegyveres alakulatokat állítson fel. Létrejött tehát a Waffen-SS, amelyet alaposan szelektált legénységből és tisztikarból verbuváltak, így hamar az „elit alakulatoknak” kijáró dicsfény övezte, miközben súlyos zavarokat idézett elő a hadsereg hierarchiájában. Több történész szerint az SS „állammá vált az államban”, és valóban nem lehet tudni, hogy amennyiben a náci Németország nem omlik össze, vajon hol álltak volna meg hatalmi törekvései.

Azt mondhatjuk tehát, hogy míg a hagyományos elitek visszaszorultak – különösképpen a lényegi döntések meghozatalában –, addig felemelkedett és eluralkodott egy új hatalmi tényező, az SS. Ezzel azonban a hatalmi viszonyok korántsem váltak egyértelművé. Még mindig nagyon sok kisebb-nagyobb egység önálló logikát követő tevékenysége keresztezte egymást.

E hatalmi kereszteződések a háború előtti szakaszban, nagyjából 1938-ig még meglehetősen látványosak és az idegen szem számára is viszonylag könnyen felfedezhetőek voltak. Egy magyar megfigyelő, Kozma Miklós például azt írta, hogy a náci államban vertikálisan minden világos, horizontálisan azonban az intézkedő szervek között nincs semmi kapcsolat. Így azután három-négy hely dönt ugyanarról a kérdésről, és a végeredmény meglehetősen talányos. Mussolini egyenesen kétségbe vonta, hogy német külpolitikáról beszélni lehetne, mivel abba 6-7 személy is beleszól.

Nagyjából hasonló volt a helyzet minden területen, mivel Hitler egyelőre nem nyúlt hozzá a régi államszerkezethez, azzal párhuzamosan viszont léteztek mindenféle náci szervezetek, amelyek már csak létük igazolása miatt is cselekvéskényszert éreztek, és nemegyszer megkérdőjelezték a hivatalos intézmények intézkedéseit. Egy-egy létesítménynek megvolt a maga állami felügyelete, ugyanakkor egy náci vezér is szerepet játszott az irányításában, és előfordult, hogy a két személy nem volt hajlandó egy asztalhoz leülni. Ugyanazt az ügyet egy külföldinek sokszor le kellett tárgyalnia, mondjuk, a belügyminisztériumban, ahol egy náci korifeussal találkozott, valamint a külügyminisztériumban, ahol a „régi rókák” ültek, és a két társaság szövege nem volt azonos.

Hatalmi és konkurenciaharc

Valójában még azt sem lehetett eldönteni, hogy az egész szisztémában melyik szervezet viszi a prímet: a náci párt vagy a nácisítás alatt álló állam. Maradjunk példaként a külpolitikánál. Ha Hitler néhány éven át a legtöbb esetben hallgatott is a külügyminisztériumra, nem feltétlenül hallgatott rá Alfred Rosenberg, az Aussenpolitisches Amt náci vezére is. Míg a külügyminisztérium jó viszonyt ápolt Jugoszláviával, és azt tovább kívánta javítani, az AA – nagy valószínűséggel – támogatta az usztasa szervezetet, amely viszont fel akarta robbantani ezt az államot. Bár igazolni nem lehet, ugyanakkor kizárni sem, hogy ugyanennek a hivatalnak benne volt a keze az 1934. júliusi bécsi puccskísérletben, amely a külügyminisztérium szempontjaival megint csak nem egyezett.

Mindehhez társult még, hogy számos náci vezér magas állami pozícióba is került, és egyáltalán nem lehetett megállapítani, hogy mikor melyik funkciójában jár el. Ráadásul egyes, kifejezetten pártszervezetként létrejött intézmények az idők során állami jelleget öltöttek, anélkül azonban, hogy beilleszkedtek volna az intézményi struktúrába; de előfordult ennek az ellenkezője is. A náci ifjúsági szervezet, a Hitlerjugend például kötelező, kvázi állami szervezetté és egyúttal a Wehrmacht előszobájává alakult át, miközben megmaradt az a funkciója is, hogy az NSDAP számára termelje a kádereket. Hasonlóan járt a nácik által még a mozgalmi időkben létrehozott szakszervezetféle, amelyet elnyelt az államosított Kraft durch Freude, ez a mozgalomként aposztrofált intézmény, amely azonban állami költségvetési pénzekkel gazdálkodott. Ugyanakkor az állam által kezdeményezett, eleinte önkéntes, majd kötelező munkaszolgálat egyértelműen pártalakulattá vált mind vezetését, mind szellemiségét illetően, de voltaképpen állami feladatokat látott el bizonyos közmunkák elvégzésében.

Az illetékesség kérdése a náci Németországban sok más területen sem tisztázódott. 1938-tól kezdve természetesen már nem lehetett teljes összevisszaságról beszélni mondjuk éppen a külügyek terén, de – tegyük hozzá gyorsan – teljes egyértelműségről sem. Először is azért nem, mert jó néhány fontos kérdésben Hitler és Ribbentrop sem értett egyet, és olykor nem lehetett tudni, hogy vajon melyikük nézete kerül előtérbe. 1940-ben például Ribbentrop egyértelműen a Nagy-Britannia, illetve az Brit Birodalom elleni nagykoalíció megszervezésének gondolatát képviselte, és Hitlert rá is tudta venni, hogy ennek érdekében lépéseket tegyen. Nem rajta és nem is csak Hitleren múlt, hogy a német–olasz–francia–spanyol–szovjet nagykoalíció e célra nem jött létre. 1943-tól kezdve több náci korifeus sugallta a különbéke megkötésének gondolatát a Szovjetunióval, ám Hitlert nem sikerült meggyőzniük.

Minden gyengülése ellenére olykor a Wehrmacht is ki tudott kényszeríteni bizonyos, általa fontosnak vélt elhatározásokat. 1943 júliusában, Mussolini megbuktatása után Hitlert a hadvezetés tartotta vissza attól, hogy Olaszországot azonnal megszállja. 1944-ben Hitler eredetileg össze akarta kötni Magyarország megszállását a honvédség leszerelésével és tagjainak internálásával, ami együtt járt volna az ország német katonai igazgatás alá helyezésével. Ezt az álláspontot végül részben a Wehrmacht, részben néhány polgári személy ellenérvei (jórészt katonai ellenérvek) hatására vizsgálta felül.

A hatalmi és konkurenciaharc nem szűnt meg a rendszer végóráiban sem, sőt – annak ellenére, hogy az abban eséllyel részt vevő csoportok és személyek száma csökkent – bizonyos értelemben e harc kiéleződéséről beszélhetünk. Folyt a vetélkedés a legfőbb hatalmi szervvé vált SS keretein belül is a különböző csoportok között, a harc két igazi főszereplője azonban a Wehrmacht és az SS volt. A két szervezet és vezetői közötti ellentét s az ebből származó állandó huzavona széles körökre kiterjedt. A legélesebb harcra az SS, illetve a hadsereg felderítő és kémelhárító szervezete, az Abwehr között került sor. Ez a háború idején már vérre ment. Az SS felderítette az Oster–Dohnányi-csoportot, amely az Abwehren belül az ellenállást szervezte. Tagjait sorra letartóztatták, majd az 1944. július 20-án Hitler ellen elkövetett merényletkísérlet után az SS eljutott az Abwehr vezetőjéhez, Canaris admirálishoz is. A csoport valamennyi tagját kivégezték, utoljára Canarist és Dohnányit 1945. április 9-én.

A döntési mechanizmus

Már a fentiek alapján is látható, hogy a náci államban a döntések megszületésének helye és módja meglehetősen rejtélyes. Ehhez azonban még hozzá kell tennünk további szempontokat is. A náci államban a szó igazi értelmében valójában egyáltalán nem létezett döntéshozó szervezet. Látszólag ilyesmi lett volna a formálisan életben ha-

gyott Reichstag, annak kijelölt képviselőit azonban a rendszer arra ítélte, hogy időről időre végighallgassa Hitler valamilyen fontos döntés bejelentésének szentelt nagy beszédét, illetve fejbólintásával mintegy jóváhagyjon valamilyen törvényt, amit másutt kezdeményeztek és dolgoztak ki. A Reichstag legfeljebb a szövegezésben vett részt. Így hagyta jóvá például az 1935-ös zsidótörvényeket, amelyeket azóta is csak nürnbergi törvényeknek neveznek, mivel azokat a nürnbergi pártnap keretében terjesztették elő, az ott kifejtett verziók közül pedig Hitler választotta ki a Reichstagnak szánt és általa elfogadandó szöveget.

A kormányt Hitler csak mintegy két évig működtette, azután egyszerűen „elfeledkezett" róla. Mivel azonban már nem voltak pártok, megszűnt a koalíció is, a miniszterek pedig fokozódó mértékben egyszerű végrehajtókká váltak. Másként szólva, a kormány ülésezésének nem volt többé semmi értelme. Az NSDAP-nek pedig egyáltalán nem volt se tárgyaló, se döntéshozó szervezete. Egy időben szó volt ugyan arról, hogy e célból létrehozzák a párt „szenátusát", sőt Troost tervei alapján a müncheni pártházban ki is alakították számára a helyet, a szenátusi terem azonban soha sem látott szenátort.

Mindezek után voltaképpen már csak az a kérdés merül fel, hogy ilyen körülmények között egyáltalán hol és hogyan születtek a döntések. Ha ehhez még hozzátesszük, hogy Hitler hajlamos volt a döntések halogatására, a lehető legkevesebb rendelet aláírására, a labdák lepasszolására, és a külpolitikában is évekig bújócskázott, igazi szándékait még az érdekelt német személyiségek előtt is eltitkolva, akkor e kérdés még rejtélyesebbnek tűnik. Sokan hajlanak is arra, hogy a náci lépéseket mintegy az események által kiváltott automatizmusokra vezessék vissza.

Ez azonban csak a felszín. Ha Hitler nem is avatkozott be minden részletkérdésbe, sőt számos részletről valószínűleg nem is hallott, jól tudta, mi a fontos számára, és képes volt elérni, hogy e fontosnak vélt kérdésekben minden úgy történjen, ahogyan ő jónak látja. Kül- és katonapolitikai kérdésekben kétségtelenül ki volt téve az események hatásának, tőle teljesen független fejleményeknek, de mégis ő kanalizálta a folyamatokat abba az irányba, hogy elkezdhesse az „ő háborúját", és azt végig is vívja. A *Mein Kampf* diktálása idején, 1924–1926-ban minden bizonnyal nem volt receptje a zsidókérdés „megoldására", és ezzel kapcsolatban vélhetően még a háború kitörése idején sem hordott a fejében kidolgozott munkatervet. Nem ő volt, aki kereste és megtalálta a megfelelő gyilkos gázt, nem ő alakította ki a megsemmisítőtáborokat, egyet azonban már 1919 óta biztosan tudott: azt, hogy így vagy úgy, de a zsidókkal mindenképpen végezni fog. Ehhez képest számára csak részletkérdés volt, hogy Madagaszkárra telepítik ki, vagy az SS elvezeti őket megsemmisítésük helyszínére. E kérdésben is az ő akarata döntött.

Informális akaratátvitel

Hogyan érte el akaratának érvényesítését? Az első két évben Hitler kénytelen volt minden furfangját és teljes presztízsét bevetni elhatározásainak végrehajtása érdekében. Le kellett folytatnia a vitákat a kormányban, szembe kellett néznie a köztársaság elnökének véleményével, rá kellett vennie a parlamentet a felhatalmazási törvény megszavazására, és személyes felelősséget kellett vállalnia az SA vezetőinek lemészárlásáért. 1934 őszétől kezdve azonban már jóval könnyebb és kényelmesebb helyzetbe jutott. Ezt követően eljárását két lényeges vonás határozta meg. Legtöbb elhatározását informálisan érvényesítette, és többségüket egyre szigorúbb titoktartás mellett.

Hitler szinte sosem ült az íróasztalánál, nem hívott össze megbeszéléseket, üléseket, ankétokat, nem készített tervezeteket, és egyáltalán, alig írt le valamit. A felmerülő kérdéseket úton, útfélen, ebéd közben, az operaház díszpáholyában, két fogadás között beszélte meg, hol ezzel, hol azzal – olyan személyekkel, akiket egy feladat végrehajtására éppen alkalmasnak vélt. Sosem foglalta írásba például, hogy milyen lépéseket tart szükségesnek a nemzetiszocialista Weltanschauung elterjesztésére és kizárólagossá tételére. Untig elegendő volt, hogy e kérdésről néhány szónoklatban megfogalmazza nézetét, majd bizonyos részletekről az „illetékesekkel", elsősorban Goebbels propagandaügyi miniszterrel elbeszélgessen, és máris ment minden, mint a karikacsapás. Ha Goebbels nem lett volna grafomán, és nem hagy hátra egy rendkívül terjedelmes naplót, máig nem tudnánk, hogy a két ember a Gleichschaltungnak nevezett agymosás minden lényeges kérdésében egyetértett, pontosabban szólva: Goebbels a legtöbb kérdésben Hitler útmutatásának szellemében járt el.

Hitler nem hozott rendeletet arról sem, hogy a gyakorlatban miként kell megvalósítani a keleti térségben azt, amit ő „világnézeti háborúnak" nevezett. Bár az úgynevezett komisszár-, illetve partizánrendelet előírta a tennivalót, nevezetesen e személyek azonnali likvidálását (amit azonban nem Hitler írt alá), semmiféle utasítást nem adott a lakosság egészének kezelésére, a falvak tömegének „megtisztítására", vagyis a földdel egyenlővé tételére. Elég volt, hogy a Führer e terveiről részben Himmlerrel folytasson négyszemközti beszélgetéseket, részben pedig az étkezőasztal mellett fecsegje ki ezeket a megfelelő személyek előtt. Elég volt hosszasan és részletesen elmesélnie, miként lehet véleménye szerint minden felesleges vérontást elkerülve biztosítani a megszállt területek idegen lakosságának számbeli csökkentését és rabszolgák módjára történő dolgoztatását az egyébként fenntartandó kolhozokban és a bányákban. Nem kell mást tenni, mint megvonni tőlük a tudást és az egészségvédelmi eszközöket (oltás, fogápolás, orvosi ellátás), illetve terjeszteni minden káros szenvedélyt (dohányzás, alkoholizmus stb.), amely csökkenti ellenálló képességüket és élettartamukat. Mindez önmagában, minden formális rendelkezés nélkül is elég volt ahhoz, hogy Himmler és az SS tudja a dolgát.

Vélhetően hasonló volt a helyzet a zsidókérdésben is. Hitler 1939 őszén a nyilvánosság előtt megfenyegette a zsidókat, és ez jeladás volt a náci apparátusok számára. Máris tudták, hogy a lengyel hadjárat következtében kezükbe került zsidókkal valamit kezdeniük kell. Nehéz helyzetben érezték magukat, mert megoldási formulája egyelőre senkinek sem volt. Vélhetően Hitler nem nyújtott segítséget a gyakorlati megoldáshoz, ő csak azt ismételgette, hogy „így vagy úgy", de a zsidókérdést „meg kell oldani". Ha Madagaszkár nem megy, akkor más utat, módot kell találni. Még nagyobbá vált a fejtörés, amikor a keleti hadjárat megindítása után már több millió zsidó sorsáról kellett dönteni. Alacsonyabb beosztású személyek tucatjai próbálkoztak e „megoldással", miközben versenyeztek is azért, hogy ki viszi majd el a pálmát. Bevetettek kísérleti eljárásokat, mint amilyen a négy Einsatzgruppe gépfegyveres tömegirtó hadjárata volt, vagy a teherautók kipufogógázának igénybevétele a gyilkosságokra, de egyik sem volt alkalmas több millió ember likvidálására. Márpedig erre 1941 júliusában Hitler – megint csak négyszemközt – az SS birodalmi vezérét határozottan felszólította. Mivel e rendelkezését sem írta le, magáról az eseményről csak másodlagos forrásokból tudunk. Két személy azonban határozottan hivatkozott a „Führer" erre irányuló akaratára: Höss, az auschwitzi tábor parancsnoka, és Heydrich, aki összehívta az úgynevezett wannsee-i értekezletet a zsidókérdés megvitatására. Mint ismeretes, itt határozták el az európai zsidók kiirtását.

A hadviselés kérdésében azonban nem nyílt mód a fentiekben vázolt informális akaratmegvalósításra. Ezt nem tette lehetővé maga a szakma, amely megkövetelte a döntést a hadműveletekről, és megkívánta a részek tevékenységének teljes összehangolását. Hitler „helyzetmegbeszélései" ezért végigkísérték a háború egész időtartamát. A megbeszélések jellege azonban az idők során nagy változáson ment keresztül. Eleinte ezek valódi helyzetértékelések voltak, amelyek során a döntések is valós adatokra támaszkodva jöttek létre. Hitler ekkoriban még csak a „nagy stratégiával" foglalkozott, és viszonylag szabad kezet adott a hadsereg vezetőinek.

Amint azonban a német katonai helyzet romlott, Hitler egyre elégedetlenebbé vált a katonai vezetőkkel. Leváltásokkal reagált a vereségekre, és olyan embereket állított vezető pozíciókba, akiknek hűségében, vagyis szolgalelkűségében nem volt oka kételkedni. Ugyanakkor mind mélyebben belenyúlt a katonai kérdésekbe, és már hadosztály szinten is maga akarta meghatározni a tennivalókat. A katonai vezetőket ekkoriban már nem hívta meg az asztalához, sokukkal még csak kezet sem fogott. A megbeszélések java részét Hitler ordítozásai és szemrehányásai töltötték ki. Már sajnálta, hogy az egész társaságot nem állította kivégzősztag elé. Ezt mégsem tehette, mert nélkülük nem tudott volna háborúzni. A megbeszélések tehát tovább folytatódtak, még akkor is, amikor a valóságban már nem volt mit megbeszélni.

Az információ visszatartása

Hitler másik fontos eljárási módszere az információk visszatartása, a titkolózás szervesen kiegészítette az informális döntéshozási módot. Azt tartotta, hogy mindenkinek csak annyit kell tudnia terveiről, szándékairól és elhatározásairól, amennyi a legszorosabban rá tartozik. Csak így lehet elkerülni a fecsegést, a hírek kiszivárgását és azt, hogy azokról illetéktelenek is értesüljenek. Ennek az elvnek megfelelően Hitler az információkat csepegtette, és az „egészről" úgyszólván senkinek sem engedett áttekintést.

Hitler ezt az elvet nagyban és kicsiben egyaránt gyakorolta. 1933-tól 1939-ig voltaképpen egész külpolitikáját a leplezés, a valódi célok tökéletes elrejtése jellemezte mind a világ számottevő politikusai, mind a német vezetők és a német nép elől. Ezt azután 1940-től a tudatos dezinformálás követte. 1940 tavaszán a német propaganda el akarta hitetni, hogy a Wehrmacht éppen a Románia elleni felvonulást készíti elő, és a magyar kormánytól még az átvonulás engedélyezését is kérte. A kétségbeesett magyar miniszterelnök, Teleki Pál küldötte április 8-án éppen Mussolini segítségét kérte ahhoz, hogy Magyarország e követelésnek ellenállhasson, amikor a német flotta kifutott, hogy elkezdje a Dánia és Norvégia elleni hadműveletet. Másnap reggel, 9-én mind Ciano, mind a magyarok a legnagyobb megdöbbenéssel értesültek az eseményről a német követ útján. A készülő akcióról Németország egyik szövetségese sem tudott semmit. Hasonló dezinformálási hadjáratot folytattak Hitler utasítására a németek akkor is, amikor az Anglia elleni offenzívát Hitler már levette a napirendről, de kívánatosnak tartotta a támadási szándék színlelését.

Hitler bizonyos mértékig még a Wehrmacht vezetését is tudatlanságban tartotta tényleges háborús elképzeléseiről. Minduntalan csak egy meghatározott offenzíva kidolgozását írta elő. Egymástól független stratégiai tervek születtek a csehszlovák, a lengyel, az észak-európai, a nyugat-európai, a balkáni, a keleti akciókra, általános stratégiai terv azonban soha nem készült. A Wehrmacht vezetése jószerint soha nem tudta pontosan, hogy milyen következő lépésre kellene valójában felkészülnie. Ebben olykor szerepet játszottak külső körülmények is, így például az, hogy az olasz hadsereg csődje miatt kellett a német hadseregnek minden előzetes elgondolástól eltérően megjelennie a balkáni és az afrikai fronton. Máskor voltaképpen jó ideig maga Hitler is habozott a további sorsdöntő lépést illetően, mint például abban a kérdésben, hogy előbb Anglia ellen forduljon-e, vagy a Szovjetuniót, „Anglia utolsó reménységét" kényszerítse térdre. A több hónapig tartó latolgatás szempontjai minden látható jel szerint ismeretlenek maradtak a hadseregvezetők előtt. Gyakran viszont egyszerűen arról volt szó, hogy Hitler a katonai vezetéssel is csak annyit közölt, amennyit elengedhetetlennek látott, és akkor, amikor feltétlenül szükségesnek vélte.

Nem ment ez másként egy sor belpolitikai kérdésben sem. E téren Hitlert különösen az a kínos tapasztalat tette óvatossá, amit a kivételesen általa aláírt úgynevezett eutanáziarendelettel kapcsolatban szerzett. Ez az irományelrendelte a gyógyíthatatlan betegek meggyilkolását. Az akció során mintegy 70 000 elmebeteget, gyengeelméjűt és annak vélt embert öltek meg. Csakhogy e gyilkossági hullámnak, amelyet a Német Birodalom keretei között hajtottak végre, minden titkolózás ellenére híre kelt, s heves társadalmi megbotránkozást és egyházi tiltakozást váltott ki. Hitler az eseményből minden valószínűség szerint azt a következtetést vonta le, hogy a további hasonló bűntényeknek egyáltalán nem maradhat írásbeli nyoma, és azokat félreeső helyeken, a németek szemétől minél távolabb kell végrehajtani. El tudta képzelni, hogy a birodalom fényes győzelme után az SS majd eltünteti a nyomokat, így nem lesz ember, aki valaha is felfedezhetné, hová tűntek a zsidók, cigányok, „ázsiaiak", gyengeelméjűek, homoszexuálisok és más nemkívánatos elemek milliói.

A nemzetiszocialista német állam azonban elpusztult, és tetteinek nyomait semmi se tudta eltakarni. Sem a titkolózás, sem a feledés. R

KI EZ AZ EMBER?

ORMOS MÁRIA

„Was ist's?" „Wer ist er?" Mi a csoda ez? Ki ez az ember? – kérdezték a kortársak maguktól és egymástól az 1930-as évek elején, majd – már állig felfegyverkezve adatokkal, papírokkal, beszámolókkal, emlékiratokkal, vallomásokkal – ugyanezeket a kérdéseket tették fel és próbálták megválaszolni tudósok és közírók tucatjai. Ma már nagyjából elfogadottnak mondható, hogy a Hitler-jelenség nem érthető a korabeli „német állapot" nélkül, ám még mindig nyitott a kérdés: miért éppen ő felelhetett meg a kihívásnak, hogy a „német állapot" által teremtett politikai fekete mezőt elfoglalja? Továbbra is csak találgatnak a tudósok arról, hogy milyen ember is volt Adolf Hitler, vagyis hogy milyen tulajdonságok tették alkalmassá e szerep betöltésére.

Mondhatnánk, hogy Hitler – persze – nem kizárólag a „német állapot", hanem a kor európai, sőt nemzetközi helyzete nélkül sem érthető, hiszen Versailles (egy nemzetközi döntés) teremtette meg a lehetőséget arra, hogy a látszat szerint nemzeti célokért felléphjen, s ezáltal milliókat magához édesgessen, és a világválság (egy nemzetközi megrázkódtatás) hozta abba a helyzetbe, hogy még több milliót felsorakoztasson a pártja mellett a szavazóurnáknál. Noha ez tökéletesen igaz, Hitler sajátos tulajdonságaihoz nem jutunk közelebb általa, és továbbra sem találunk választ arra a kérdésre, hogy miért éppen ő?

Felfigyelhetünk arra is, hogy a két világháború közötti mintegy két évtized Európa nagyobb részében a diktatúrák kora volt, és hogy Hitleren kívül mások is akadtak, akik a hagyományos politikai csoporton kívülről, sőt a társadalom mélyéről kerültek „vezéri", diktátori pozícióba. Elég, ha csak Mussolinira és Sztálinra utalunk, hogy belássuk: e kor több ponton is megbolydult, és az eresztékek fellazultak annyira, hogy utat engedjenek az outsidereknek. Ezzel az összefüggéssel azonban csak annyit érünk el, hogy a kérdést kiterjesztjük, és feltehetjük azt a kérdést is, hogy vajon az „olasz állapotnak" miért éppen Mussolini lehetett a meglovagolója, illetve miért éppen Joszif Visszarionovics Sztálin volt képes uralni „az orosz birodalmi állapotokat"?

Volt egy viszonylag rövid időszak, amikor Mussolini szinte osztatlan népszerűséget élvezett az olaszok körében (kb. 1929-től kezdve), de ezt 1938-tól fokról fokra és egyre nagyobb mértékben elvesztette, Sztálin pedig jószerivel csak a háborús győzelemmel szerezte meg. Hitler ezzel szemben 1931-től 1941-ig egyre tágabb körökre terjesztette ki vonzerejét, és miután már veszíteni kezdte, minden vereség és csalódás ellenére megtartott belőle valamit egészen a bukásig. Hitler nagyobb hatást gyakorolt Európára, sőt, az egész világra, mint bárki más a kortársai közül. 1933-tól kezdve minden állam- és kormányfő arra kényszerült, hogy az ő lépéseire válaszoljon előbb a diplomáciában és a fegyverkezés terén,

„A Hitlert körülvevő titkot az oldhatja meg, aki tudatában van annak, hogy ez az ember csak a külsőségekben él; felvonulásokban és parádékban, zászlókban és lobogókban, a világ csodálatában, barátai lelkes szeretetében, a teremcsaták zajában, nők elragadtatott sikolyában és mindenekelőtt a végeérhetetlen beszédekben. Sokan álltak elgondolkodva a Hitler-jelenséggel szemben – barátok, ellenfelek, s amíg nem jutott hatalomra, érdektelen érdeklődők –, s azt kérdezték maguktól: ki ő?

A szentimentális? A brutális?
A szeretettel teljes vagy a gyűlöletteli?
A szeretett vagy a gyűlölt?
Krisztus vagy a pogány?
A depressziós vagy a mániás?
A magányos vagy a jó barát?
A vészjósló démon vagy az ártatlan elégedett?

Ám minden egyes meghatározás hamis lenne. Mint Protheus, úgy változtatja ő lényének köntösét, és közben mindig az igazi marad."

(Rudolf Olden: Hitler. *Querido Verlag, Amsterdam, 1936, 93. old.)*

utóbb az általa és szövetségesei által nyitott frontokon. 1945 után pedig a nyugati politika egyik meghatározó elemévé vált, hogy elkerüljön minden lehetséges hasonló kísérletet.

E megfontolások csak még érthetőbbé teszik a máig sem csillapuló, sőt inkább növekvő érdeklődést, amely változatlanul körülveszi a kérdést: ki is volt ez az ember? Ha erre egy kerek mondatban nem is találjuk meg a választ, menjünk végig Hitler ama tulajdonságain, amelyek élete folyamán világosan megmutatkoztak, meghatározóknak tűntek és egyáltalán nem vagy csak nagyon kevéssé változtak. Ezek között volt, amely már a gyerekkort is jellemezte, míg mások csak kamasz- vagy felnőttkorában szilárdultak meg annyira, hogy láthatóvá váljanak.

A hatalom akarása

Hitler legállandóbb vonását egy Nietzschétől kölcsönzött fogalommal határozhatjuk meg: *„Wille zur Macht"* – a hatalom akarása. Hitler már kisgyerekként is akaratosságával és uralkodási vágyával tűnt ki a gyereksokadalomból. Amíg az elemiben a tanító bácsi kedvencei között szerepelhetett, semmi baja nem volt az iskolával, mihelyt azonban a linzi reálgimnáziumban a tanárok teljesítményt kezdtek követelni, szembefordult mind a tanári, mind az apai tekintéllyel. Miután az utóbbitól korán, 1903-ban, tehát 14 éves korában Alois Hitler halála révén megszabadult, a fiát rajongva szerető anya, Clara Pölzl felügyelete alatt valójában már azt tett, amit csak akart. Először is egy „súlyos" betegséget színlelve örökre letette az iskolatáskát, majd elérte, hogy Bécsbe távozhasson a Művészeti Akadémia állítólagos diákjaként.

Ekkoriban érhető tetten egy további, az akaratérvényesítésnek alárendelt tulajdonsága: az, hogy szemrebbenés nélkül hazudott, ha célját el akarta érni. Az Akadémián két ízben próbálkozott a felvételi vizsgával, de egyszer sem aratott sikert. Ezt nem csak anyja és a rokonság, de a legjobb barátjának tartott August Kubizek (Gustl) előtt is eltitkolta. Kubizeket azért tartják Hitler egyetlen igazi barátjának, mert valóban ő volt az egyetlen, akivel Hitler több hónapon át együtt lakott, és akivel – úgymond – beszélgetett. Nos, valódi helyzetét, azt ugyanis, hogy Bécsben csak az időt tölti és bizony semmiféle képzésben nem vesz részt, Hitler előtte is elhallgatta, és amikor otthon ülve festegetett, azt hazudta, hogy feladatokat old meg. A Kubizek által írt emlékiratból pedig azt is meg lehet tudni, hogy a két „barát" valójában nem beszélgetett, hanem az esetek nagy többségében Hitler szólózott, mintegy szónokolt, Gustl pedig csupán meghallgatta az általa előadott nagy terveket.

A Kubizek által említett témák sajátosságának azt lehet tekinteni, hogy a festészetről úgyszólván szó sem esett, annál többször fejtegette viszont Hitler az elgondolásait Bécs és Linz építészeti átrendezéséről, lesújtó álláspontját az iskolai és akadémiai rendszerről s más kolosszális megváltó nézeteiről, miközben szabadidejét (már amit önmagának engedélyezett) elegánsan kiöltözve sétafikálással, színház- és operalátogatással s mindenféle brosúrák és újságok olvasásával múlatta. Egyelőre mindezt könnyedén megengedhette magának, többek között azért is, mert hazugságai nem álltak meg a tanulmányok világában. Hitlernek volt egy kis öröksége mind apai, mind anyai részről, és emellett árvasági ellátást is kapott éppen azon hazugság alapján, hogy tanulmányokat folytat. Ráadásul egy ideig felvette azt az árvasági ellátmányt is, amelyre a húga, Paula volt jogosult, egészen addig, amíg a lányról gondoskodó féltestvére, Raubalné, született Angela Hitler rá nem jött a turpisságra és be nem perelte. Frau Raubal sikerrel járt, az örökség elkopott, ráadásul 1909-ben, amikor Adolf Hitler betöltötte a 20. életévét, az osztrák hadsereg bejelentette igényét arra, hogy vonuljon be kötelező katonai szolgálatának letöltésére. Hitler, aki Kubizeknek már jelezte, hogy erre ő semmilyen körülmények között nem lesz hajlandó, eltűnt. A „legjobb barátot" szó nélkül faképnél hagyta, sorra váltogatta az albérleteket, majd amikor már egy fillérje se maradt, alkalmi munkákat vállalt és az éjjeleket egy menedékhelyen töltötte, hogy azután egy „férfiotthonban" találjon némi megnyugvást. A viszonylagos békességet az biztosította, hogy alkalmi ismerősök segítségével kezdte eladó-

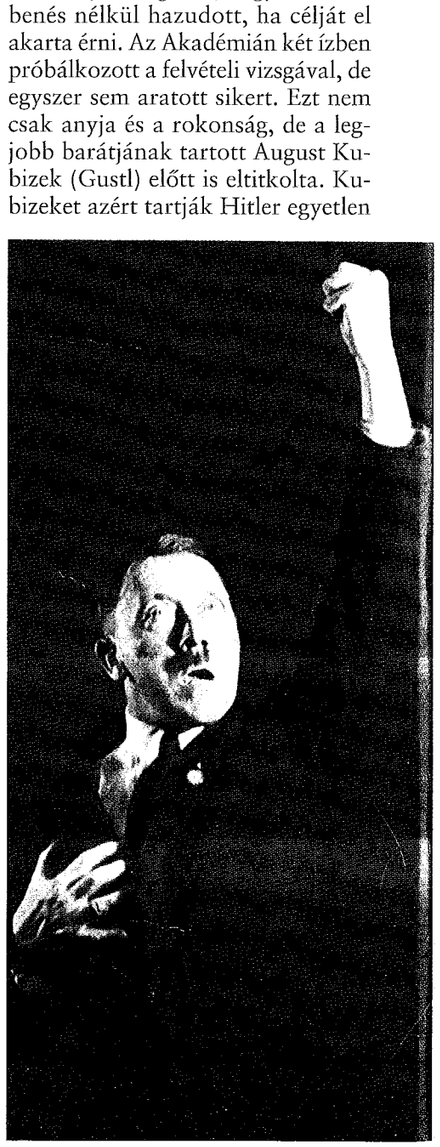

gatni a festményeit, amelyek árából ki tudta fizetni a csekély lakbért, és maradt némi pénze élelemre és további olvasmányok vásárlására. Sőt, minden bizonnyal még meg is spórolt egy kis pénzt, hiszen különben aligha tudott volna vállalkozni rá, hogy minden ismeretség és háttér nélkül áttelepedjen Münchenbe.

Ekkoriban lett Hitler festő. Ellentétben a kortársak nagy részének feltevésével, miszerint olyan „piktor" lett volna, aki szobákat és ajtókat pingál, Hitler először képeslapokat kreált, majd olyan, többnyire kis méretű akvarelleket festett, amelyek utcarészleteket, szögleteket és nevezetes épületeket ábrázoltak. Ezek láttán az utókor többnyire fanyalgott, mondván, hogy a képeken rosszak az arányok és színtelenek a színek, és többen úgy vélekedtek, hogy a később óriási mennyiségben piacra került hamisítványok általában jobbak az eredetieknél. E mesterség mellett Hitler kitartott katonai évei alatt is, amikor főként tájképeket festett s olykor karikatúrákat rajzolt. Bármi is a végső ítélet Hitler festői tehetségéről – ami mindenesetre átütő semmiképpen sem lehetett –, ő maga később nem volt róla nagy véleménnyel. 1918-tól kezdve nem vett kezébe ecsetet, arról nyilatkozott, hogy a festés csak átmeneti megoldás volt számára, és amikor módja lett volna arra, hogy megszerezze néhány munkáját, e lehetőség iránt semmi érdeklődést nem tanúsított. Ezzel szemben tartós volt a szenvedélye az építészeti kérdések, közelebbről a városrendezés és a belső építészet iránt, ami kifejezésre jutott többek között abban, hogy még a háború legsötétebb szakaszában is képes volt ilyen tervekkel órákat eltölteni.

A „derék katona"

Miközben a bécsi Mannerheimben festegetett, illetve – mások segítségével – a képek eladásával foglalkozott, jól tudta, hogy a 24. születésnapját követően a hadsereg mindenképpen meg fogja találni. Beváltotta, amit Kubizeknek már évekkel előbb mondott. Felült a vonatra, és elhagyta szülőhazáját. Azt a hazát, amely őt nem becsülte meg, és amelyet ekkoriban már „nagynémet" gondolkodóként halálra szánt. Undorította a népek kavalkádja, és már utálkozott a Bécsben sürgő-forgó zsidóktól is, bár ekkoriban tudatos vagy elszánt antiszemitának még aligha volt mondható. (Nagyra becsülte és az Anschluss után emigrációba segítette anyja zsidó háziorvosát, és együttműködött egy Neumann nevű zsidóval, akivel a férfiotthonban ismerkedett meg.) Münchenben ugyanott folytatta, ahol Bécsben abbahagyta. Albérleti szobájában festegetett, majd járta a környéket – boltokat, kocsmákat, kávéházakat – hogy műveit eladja. Tartott ez addig, amíg el nem érkezett 1914-ben a mozgósítás napja, amikor is Hitlert ott látni a müncheni lelkes tömegben, hogy azután önkénteskén beálljon a bajor hadseregbe.

Hitlernek azonban megint csak hazudnia kellett ahhoz, hogy a seregbe bevegyék. Külföldi állampolgár volt, aki ráadásként saját hazájából eltávozott, és mint osztrák nem teljesítette állampolgári és hazafias kötelességét. Ha megmondja az igazat, nemcsak nem sorozzák be, de minden valószínűséggel hazatoloncolják. Osztrák-bajoros kiejtését hallva azonban vélhetően senki sem tett fel neki az állampolgárságra irányuló kérdést, hanem a sorozóbizottság megelégedett a müncheni bejelentő-

Hitler megérkezik Kielbe, az SA ünnepségére. Mellette balra Röhm. 1933. május 7. (balra)

Hitler Obersalzbergen (jobbra)

lappal. Hitler bevonult, és e sikerét négyéves szinte teljes némaság követte. Később több bajtársával megíratták a Hitlerrel kapcsolatos emlékeiket, de közülük egy sem akadt, aki mit is jelentett a háború négy éve, ha egyáltalán jelentett valamit. Egy tulajdonság azonban ekkoriban ütközött ki nála első ízben nagyon élesen: a maga teremtette magányosponton élesen eltérnek attól, amit Hitler később előadott, illetve a *Mein Kampf*ban megírt múltjának e részéről. Ez ugyanis arra világít rá, hogy Hitler utólag rendszeresen ha-

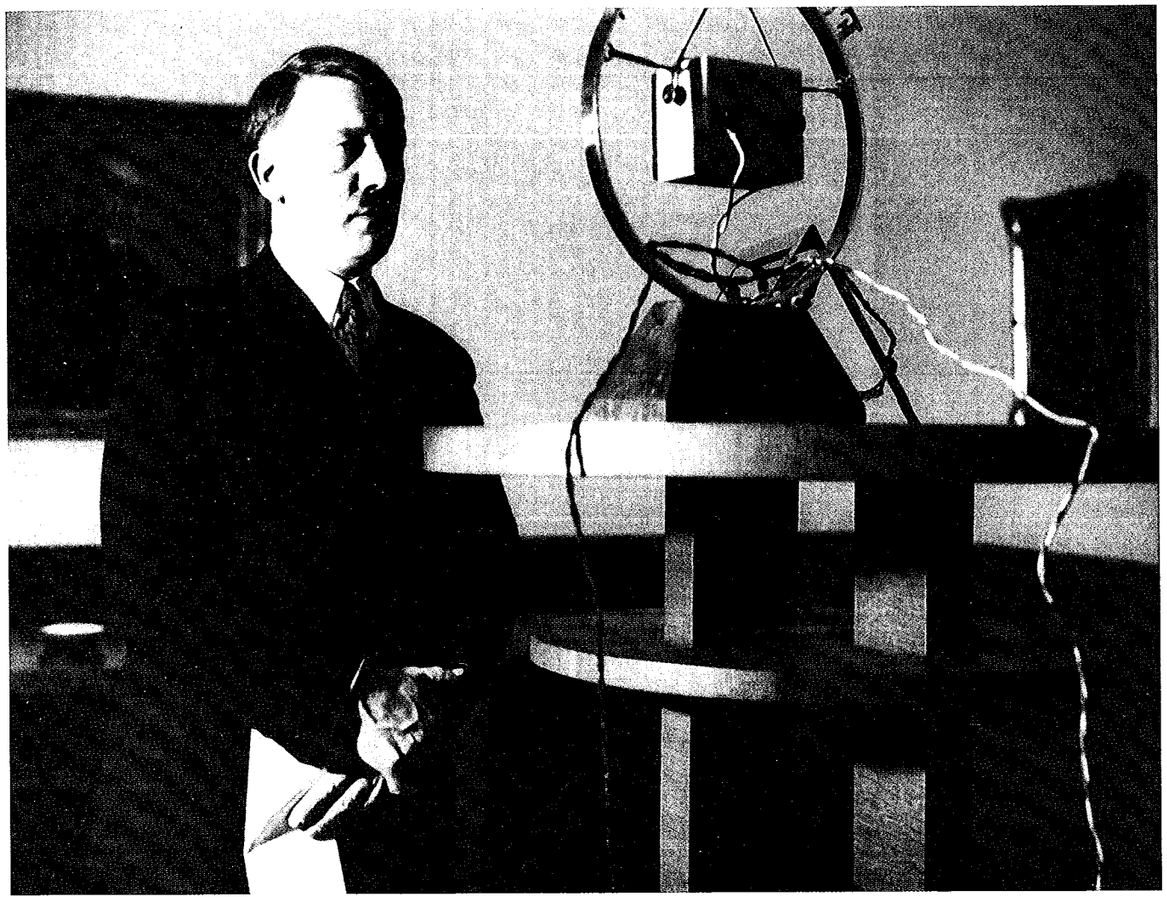

Hitler első rádióbeszéde birodalmi kancellárként, 1933. február 1.

arról számolhatott volna be, hogy bármilyen témáról akár csak egyetlen alkalommal személyes beszélgetést folytatott vele. Mindössze egy volt katona emlékezett arra, hogy Hitler kivételesen beleszólt egy politikai természetű beszélgetésbe, mikor is hosszabban fejtegette elítélő nézetét a Habsburgok birodalmáról. Senki sem tud viszont arról, hogy katona korában valaha is szidalmazta volna a zsidókat, és ezt valószínűleg tényleg nem is tette, mert különben nehezen lenne érthető, hogy zsidó feljebbvalója miért fáradozott azon, hogy kitüntetésben részesítsék. Ezekből a könyvekből annyi derül ki, hogy Hitler „derék katona" volt, amit egyébként minden más irat is tanúsít.

Voltaképpen nem tudni, hogy a leendő népvezér formálódásában ság. Küldöncként járta az utat, többnyire egyedül, saját parancsnoksága és a magasabb egységek parancsnokságai között, hallgatott és olykor festegetett. Egyetlenegyszer élt az eltávozás lehetőségével, és akkor sem Münchenbe utazott, ahol vélhetően nem volt keresnivalója és nem is várta senki, hanem megnézte magának Berlint, a fővárost. Készült-e valamire – nem tudni. Mindenesetre második sebesülése alkalmával, midőn kórházban ápolták egy mérgezés következtében beállt átmeneti vakság okán, hirtelen minden megváltozott körülötte. Ott tudta meg, hogy a német hadvezetés aláírta a fegyverszünetet, ami egyszerre jelentette a nagy német tervek és Hitler katonaéletének belátható végét.

E ponton megállunk egy kicsit, mert a fent olvasható epizódok több zudott önmagával kapcsolatban is, ezúttal már nem holmi gyakorlati okból, hanem azért, hogy olyan képet láttasson magáról, amely megfelel környezete és a szélesebb érdeklődő tábor eszményének és elvárásainak. A hazugságok ott kezdődtek, hogy az apai szigort nem a bukásaival indokolta, hanem fordítva: iskolakerülését az apja szándékaival hozta kapcsolatba. Mivel elég sok embernek volt mindig is baja az apjával, az állítás hihetőnek tűnt, és senki sem kérdezett rá, hogy vajon miért is keveredett volna vitába egy atya 10-11 éves gyerekével távoli jövőjét illetően, vagy miért íratta volna reálgimnáziumba, ha bürokratát akart belőle nevelni. Végül Hitler azt

„TUDOK BESZÉLNI!"

A hitleri hitvilág birodalmában – úgy tűnik – fokozatokat lehet felfedezni azt illetően, hogy miben hitt igazán és mélyen, és mi maradt továbbra is az eszköztárban. Hitler igazi politikai pályája, mint már láttuk, a tanácsköztársaság idején kezdődött. A bukás után gyorsan átállt a másik oldalra, és ott feltűnt egy másik olyan tulajdonsága, amely politikai karrierjének kulcselemévé vált. Kiderült, hogy könnyen és hatásosan tud beszélni. Ez a képesség lendítette be azután valóban a politikába. Ennek köszönhetően lett a Deutsche Arbeiterpartei (DAP, Német Munkáspárt) tagja, léphetett fel követelményeivel a pártvezetőséggel szemben, sajátíthatta ki és keresztelhette át a pártot Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (NSDAP, Nemzetiszocialista Német Munkáspárt) névre, tehette jégre az egész régi vezetőséget, válhatott „Führer"-ré és szervezhette meg belépése után négy évvel a maga rosszul sikerült puccskísérletét. „Tudok beszélni!", kiáltott fel valamikor 1919 nyarán diadalittasan, és ez a tudomány – miként a hazugságokkal való manipulálás tudománya – szintén sokáig elkísérte. Ahhoz viszont, hogy Hitler beszélni tudjon, szükség volt a megfelelő közönségre. A gyűlések látogatói ugyan tódultak maguktól is, Hitler és környezete (a későbbiekben főként Josef Goebbels és Albert Speer) mindent megtett azért, hogy ez a közönség mindenestől az áhítat állapotába kerüljön. Hitler mindig váratott magára, mindig ünnepélyesen vonult be a színhelyre, a hátterét figyelemfelkeltő dekoráció képezte, a későbbiekben fénypászták vették körül. Beszédét halkan és vontatottan kezdte, hogy azután mind jobban felpörögjön, mind magasabb hangot használjon és mind gyorsabb tempót diktáljon, míg a hörgésszerű Heil! kiáltásoktól végül már legalább annyira hangos lett a terem, mint a saját hangjától. Hírlett már a maga idején is, hogy a Führer nem csak a megjelenésére helyez nagy hangsúlyt, de beszédeit még tükör előtt is elgyakorolja, hogy használni tudja a megfelelő gesztusokat és mimikát.

1919 és 1923 között Hitlert – az őt korábban is meghatározó uralmi akarat és a hazugságokkal történő manipulálás mellett – világosan jellemezte a tévedhetetlen taktikai érzék, az ellenfelek és riválisok gyenge oldalának felismerése és a tagadhatatlan szónoki kvalitás. A szónoklásban felmutatott és a nyomában elért első sikerek győzték meg Hitlert arról, hogy hihet önmagában. Ez a mély hit, összefonódva az uralmi vággyal, elválaszthatatlanná vált az általa kialakított „világlátástól", mivel őt tette meg azzá a személlyé, aki – és egyedül ő – megvalósíthatja, ami e világlátásból következik.

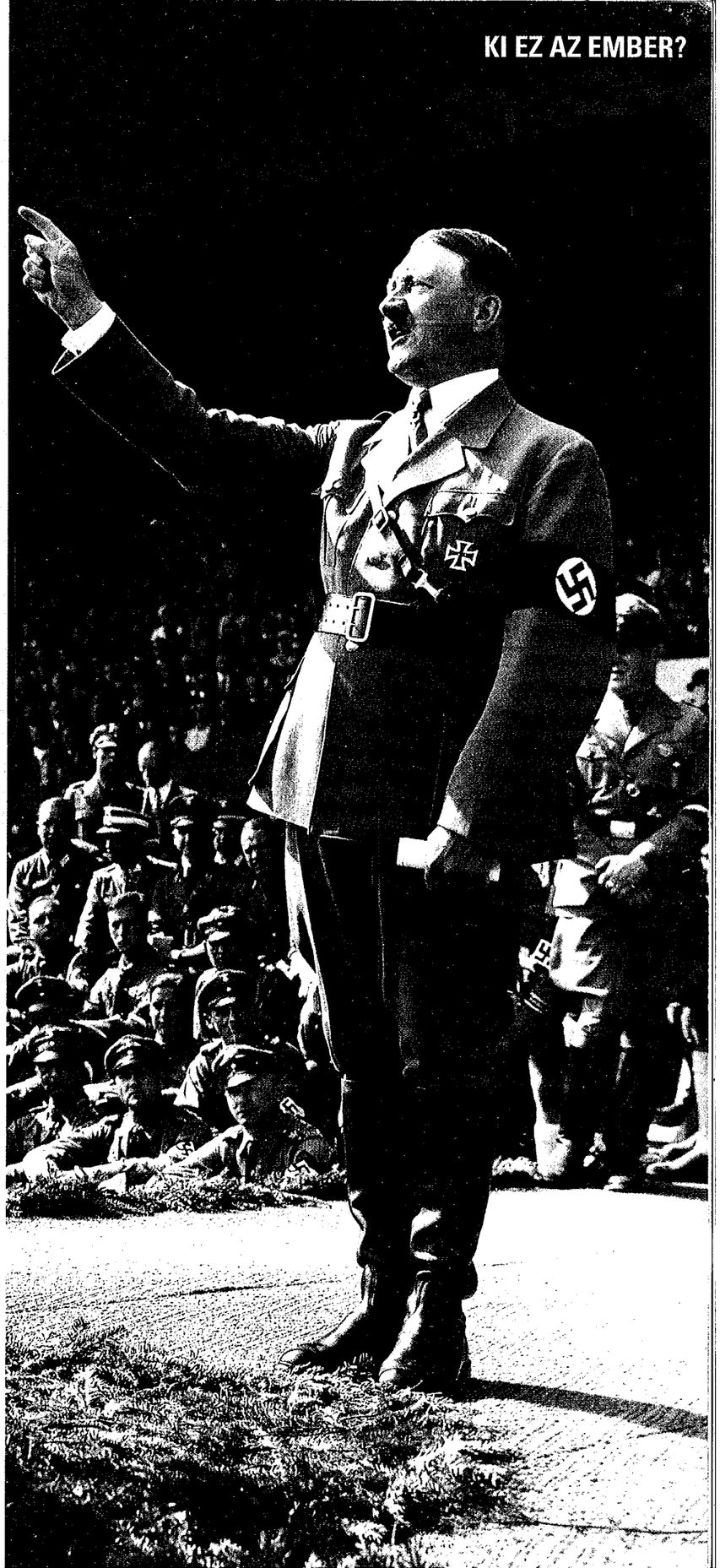

állította, hogy az iskolából azért kellett végleg kimaradnia, mert a tüdeje súlyosan megbetegedett, ám ilyesfajta betegségről az égvilágon senki sem tudott. Bécsi éveit a későbbiekben rendszeresen úgy állította be, mintha azokat mindvégig keserves, kétkezi munkával töltötte volna el (évekig kőművesmunkát végzett – hangoztatta), holott nyomon lehet követni, hogy Hitler fizikai munkát legfeljebb néhány hétig végzett, mielőtt a Mannerheim lakója lett. Magától értetődik, hogy hallgatással mellőzte cseleit és pénzkeresésének módját is. Ezzel szemben azt állította, hogy ércbe vésheto Weltanschauungjának szilárd alapjai már Bécsben kialakultak, amit csak nagy megszorítással lehet elfogadni. Bécset elhagyva Hitler kétségtelenül nagynémet elveket vallott, és amolyan kezdő antiszemitának is tekinthető, későbbi nézetrendszerétől azonban még igencsak távol állt. Hitler eltökélten hazudott müncheni utazása időpontját illetően is. Minden alkalommal azt mondta, hogy 1912-ben hagyta el az osztrák fővárost, holott erre csak egy évvel később került sor. Ennek okát aligha lehet memóriazavarral magyarázni, hiszen Hitler nagyon jó emlékezőtehetséggel rendelkezett. Vélhetően e kegyes hazugság oka abban rejlett, hogy véletlenül se gondolhasson senki a hadkötelezettség előli menekülésre, amiről pedig valójában szó volt.

Egy újabb fontos életrajzi csúsztatásra azon a ponton került sor, ahol a jellemrajz időbeli vázolását megszakítottuk. 1918 novemberét írták, Hitler a kórházban senyvedt, amikor eljutott hozzá a fegyverszüneti feltételek híre. A *Mein Kampf*ban később azt írta, hogy ott helyben, azonnal, a kórházi ágyon fekve döntött arról, hogy kerüljön, amibe kerül, ő a haza megmentése érdekében ettől kezdve politikus lesz. Hihető ebből annyi, hogy a kemény feltételek megrázták, mint minden németet, az ezt követő néhány hónap története azonban nem igazolja, hogy Hitler azonnal politikai pályát kezdett volna építeni. Azt meg még kevésbé, hogy tudta volna, milyen irányban kezdje el. Miután felgyógyulva visszatért müncheni alakulatához, egy ideig lődörgött, alkalmi feladatokat látott el, majd az ottani tanácsuralom keretében propagandista feladatokat vállalt, rajának bizalmija, sőt egy magasabb egység szociáldemokrata bizalmi testületének is a tagja lett. A tanácsköztársaság megdöntése és az ennek nyomán kialakult helyi viszonyok akadályozták meg Adolf Hitlert abban, hogy az ekkor már kétségtelenül elkezdett politikai pályáját szociáldemokrata színekben folytassa. Magától értetődik, hogy erről a *Mein Kampf*ban szó sem esik.

Hitler – a fentiekből ez jól látszik – magával hozta azt a képességet, hogy a dolgokat és önmagát csúsztatások, elhallgatások, feltupírozások és kerek hazugságok segítségével tegye „eladhatóvá" azon közönség számára, amelyet a magáénak tekinthet és amelyet – természetesen – a hasonszőrűekkel bővíteni akar. Ez

HITLERRŐL MONDTÁK

„Ezúttal a csábító a legjobbkor érkezett. Hőn óhajtották az érkezését és várták ra. Vonzóereje a középszerűségében rejlett, amely benne általa érvényesült és valósult meg, márpedig az így feltálalt középszerűség már önmagában is csábít. Hitler, s ez csupán látszólag ellentmondás, a középszerűség géniusza volt."
(Dusan Hamsik: *A középszerűség géniusza*. Kozmosz Könyvek, 1968, 61. oldal.)

„Egyesítője volt ő ezer és százezer bosszúvágynak és keserűségnek, a düh, sóvárgás, lelkesedés, álmodozás számtalan felbugyogásának, a becsvágynak és a hataloméhségnek. A tömegből lépett elő, és megtalálta e tömeg lelke számára a mondanivalót."
(André François-Poncet: *Der Weg von Versailles bis Potsdam. Die Geschichte der Jahre 1919–1945*. Mainz und Berlin, 1949, 191. old.)

„Társalogni vele lehetetlen volt, vagy hallgatott, mint a csuka, vagy egy szót sem tudott az ember közbevetni. Szembeszökő, hogy Hitler úgynevezett ékesszólása nem természeti adomány volt nála, s hogy előbb le kellett küzdenie bizonyos belső gátlásokat, amelyek a magántársalgásban teljesen gyámoltalanná teszik. Hogy milyen erőszakot kell tennie természetes hajlamain, milyen mesterséges, hazug jellemet kényszerített magára, az legjobban a szűk körű fogadásokon válik nyilvánvalóvá, főleg a humor vagy vidámság hiánya köti gúzsba. Hitler nevetése semmi egyéb, mint a sértésnek és megvetésnek egyik megnyilatkozási formája."
(Hermann Rauschning: *Hitler bizalmasa voltam*. Körmendy Könyvkiadó, Budapest, é. n. Az eredeti angol nyelvű változat 1939-ben jelent meg.)

„Általában elmondható, hogy csodálta, amit gyűlölt, pontosabban: csak azt gyűlölte, amit egyszersmind csodált is. Ez egyaránt vonatkozik a zsidókra, Sztálinra, az egész kommunizmusra."
(Albert Speer: *Spandaui börtönnapló*. Interpress, Budapest, 1999, 41–42. oldal.)

„Hitlert csak akkor lehet megérteni, ha tisztán látjuk, hogy egyidejűleg volt fanatikus és cinikus; akaraterejének hangsúlyozásában makacs és egyúttal ravasz számító, meg volt győződve arról, hogy szerepe szerint ő a sors embere, és készen állt arra, hogy a színészkedés minden kunsztját bevesse a szerep eljátszása érdekében."
(Alan Bullock: Hitler und die Ursprünge des zweiten Weltkrieges. In: Gottfried Niedhart [Hrsg.]: *Kriegsbeginn 1939. Entfesselung oder Ausbruch des zweiten Weltkrieges*. Darmstadt, 1976, 129. old.)

a sajátosság – vagy ha úgy tetszik, tehetség – mindvégig vele volt. Vele volt akkor, amikor saját propagandaelméletét előadva leszögezte, hogy legyen bármilyen összetett és bonyolult a való világ, a tömegnek – jól tudva, hogy ez nem igaz – csak egyetlen ellenséget és egyetlen célt szabad felmutatni, mert különben megzavarodik, és nem tudja, mit kell tennie. Jelei vannak még annak is, hogy Hitler, ha olykor kilépett a begyakorolt szerepből, még azt is hinni vélte, hogy tiszta fajok egyáltalán nincsenek, és a zsidók sem alkotnak olyan fajt, amilyennek ő szinte szünet nélkül feltünteti őket. Ám ez nem zavarta abban, hogy továbbra is felhasználja a „zsidó" fogalmát mint egyetlen, szublimált ősellenséget, mindaddig, amíg ezen az „ellenségen" diadalmaskodott is végül. A hazugságokkal történő manipulálás csúcskorszakát a háború második szakaszában érte el, midőn az ő utasításának és szellemének megfelelően a náci propaganda rendre győzelemként tüntette fel a „rugalmas elszakadásokat", vagyis a visszavonulást és a súlyos vereséget, vagy amikor Hitler minduntalan „meggyőzte" beszélgetőpartnereit a hamarosan bekövetkező fordulat realitásáról, a végstádium idején pedig a „csodafegyver" elkészültéről és bevetéséről.

A hazugságokkal való manipulálás szerfelett eredményesnek mutatkozott éveken keresztül nemcsak a hívő és hinni akaró nagy német tömegek fellelkesítése, megszervezése és kordában tartása szempontjából, de komoly külpolitikai haszna is volt. 1933–1938 között Hitlernek néhány mélyen szkeptikus politikust leszámítva szinte mindenkivel sikerült elhitetnie, hogy csupán mérsékelt, a békeszerződés kiigazítását célzó követelései vannak, és hogy ezekről bárkivel kész tárgyalni. Így azután bántatlanul lépegethetett előre valóságos céljai felé, amelyekről viszont ezekben az években egyáltalán nem beszélt nagyobb nyilvánosság előtt, beleértve ebbe még a szélesebb nemzetiszocialista nyilvánosságot is. Távlati céljairól szólt viszont szűkebb környezete előtt, ami bizonyítja, hogy a külpolitikával kapcsolatban pontosan tudta, mit és miért hazudik.

HITLER MONDTA

„Ami szilárd, az az érzelem: a gyűlölet. [. . .] Esztétikus-e, ha a kígyó megfogja a kis szúnyogot, esztétikus-e, ha a macska az egérrel játszik. . . ? Mit jelent az esztétika? Egyszerűen logikus, hogy az erősebb győz a gyengébb felett."
(Werner Jochmann: *Im Kampf um die Macht. Hitlers Rede vor dem Hamburger Nationalklub von 1919.* Frankfurt/M., 1960, 117. old.)

„Tudni kell, hogy az embernek ahhoz, hogy egyáltalán eredményt érhessen el, már tisztán lelki megfontolásokból kifolyólag sem szabad a tömegnek két vagy több ellenfelet mutatnia, mivel ez a harci erő teljes szétaprózásához vezet [. . .] Egy nagy vezér zsenialitásához hozzátartozik, hogy még egymással ellentétben álló ellenfeleket is úgy jelenítsen meg, mint amelyek egyetlen kategóriához tartoznak, mert különböző ellenségek felismerése a gyenge és bizonytalan kategóriáknál könnyen vezethet ahhoz, hogy kételkedni kezdenek saját igazukban. [. . .] Minden propagandának népinek kell lennie, és szellemi színvonalát azok legkorlátozottabbjaihoz beállítania, akikhez fordulni gondol. Szellemi szintjét annál mélyebbre állítja, minél nagyobb kell legyen a megragadandó embertömeg."
(Hitler: *Mein Kampf.* 247. és 197. old.)

„Viszonylag az autóban érzem magam a legnagyobb biztonságban a merénylők elől. Még a rendőrség sem tudja, mikor indulok, és mi az úti célom. A merényleteket jó előre meg kell tervezni, ismerni kell az utazás időpontját és az útvonalat. Ezért is félek, hogy egy napon, ha odahajtok egy gyűlésterem elé, elintéz valamilyen mesterlövész."
(Albert Speer: *Spandaui börtönnapló.* Interpress, Budapest, 1999, 23. old.)

Hitler mint birodalmi kancellár és külügyminisztere, von Neurath.

korábban megfogalmazott fajelméleti fejtegetésektől. Mások szemében is voltak „haszontalan" vagy „élősködő" népek, ám Hitler nem elégedett meg azzal, hogy e fajokat visszaszorítsák vagy eltávolítsák, hanem a szlávok esetében számuk lefaragásáról, a zsidók esetében pedig már jóval előbb arról beszélt, hogy faji jellegüket csak magával a fajjal együtt lehet megsemmisíteni.

Ami a zsidókat illette, ez volt első, még a kaszárnyaélet közepette, besúgó korában papírra vetett politikai irományának a tárgya, erről folytatott patrónusával, Dietrich Eckarttal hosszú, interjúként meg is jelentetett beszélgetést, e tételt fejtegette változatos módon az asztal mellett elmondott monológjaiban. A maga részéről ugyan egyformán haszontalanoknak és vérszívó piócáknak tekintette a zsidók mellett a feketéket, a cigányokat és az úgynevezett ázsiaiakat is, de ezek közül elsősorban a zsidókon gyakorolta hatalmi akaratát. Tette ezt egyébként annak ellenére, hogy szűk körben – például Rauschning, majd később Martin Bormann előtt – úgy nyilatkozott, zsidó faj tulajdonképpen nincs is, miként egyébként más tiszta faj sem létezik. Fenntartotta viszont, hogy zsidó „szellem" nagyon is létezik, amin egyszerre értette a kapitalizmus, valamint a szabadság, a demokrácia, a liberalizmus és végül a szociális felszabadítás szellemét. Hitler eleinte a zsidókérdés radikális feszegetésével népszerűségét kívánta növelni, majd felfedezte, hogy zsarolásra is fel lehet használni (nemzetközi méretekben ez végül nem sikerült), végül pedig beleszorult saját zsákutcájába, amiből már csak azért sem maradt kiút, mert 1942-től kezdve egyedül a zsidókon való bosszúállás szolgáltathatta számára a „győzelem" illúzióját. Nem lehet véletlen, hogy ebben az időben Goebbels már ragyogott a boldogságtól amiatt, hogy a zsidókérdésben Hitler vált a legradikálisabbá. Ez egyúttal jelezte, hogy a nemzetiszocialista táborban sem volt mindenki egyformán „radikális".

A leendő nemzetiszocialista uralom és a képzeletbeli német hatalom „erkölcsi" indoklása nem maradt ennyiben. Hitler a fajelméletet internacionalizálta, felállította a népek, nemzetek hierarchiáját, és a fajelmélet segítségével „igazolt" minden hódítást, elnyomást, sőt az ellenségnek nem tekinthető gyengék, elesettek, betegek kiirtását is. Az „erő" teóriája hatalmazta fel erre, ami ráadásul lehetővé tette számára, hogy az egész világtörténetet ebből a szemszögből értelmezze. Minden humánus, az emberi egyenlőségről szóló „halandzsával" szemben azt hirdette, hogy csak és kizárólag az erősebbnek volt s van igaza, aki fel van hatalmazva arra, hogy a gyengével azt tegyen, amit csak akar, akár fel is falhatja, miként a macska az egeret. Ez a természet, a világ és az emberi világ rendje.

Mindez beépült Hitler hatalmi akaratának, önmegvalósításának rendszerébe, bár egy ideig jómaga inkább csak eszköznek tekintette, mintsem célnak. Emiatt gondolta Rauschning és vele együtt mások is, hogy Hitler voltaképpen nihilista volt, aki egyáltalán nem hitt a maga hirdette elvekben. Rauschningnak ehhez az értelmezéshez alapot nyújtott, hogy a harmincas évek elején Hitler előtte és mások előtt mind a „faj" fogalmának bevezetését, mind a „zsidókérdés" napirenden tartását taktikai elemként jelenítette meg. Az eszköz azonban valamivel később önállósult, a végső cél, a német uralom elengedhetetlen részévé vált, sőt a háború utolsó fejezetében már szinte maga alá gyűrte és mintegy feledtette is az eredeti célt.

Ugyanebben az időben alakította ki Hitler „sziklaszilárd" elveit a hatalomgyakorlás technikájáról. Jóllehet a tömegek megjelenéséről és szerepléséről a történelmi színpadon előtte már többen értekeztek, ő volt az első, aki a tömegekkel való bánásmód és a tömegek felhasználása kérdését tudatosan bevitte a politikába. Az alapelv abban állt, hogy a tömegeket kell előbb meghódítani, hogy meg lehessen szerezni a hatalmat. Hitler ezzel nem múló divatot teremtett a politikai paletta minden árnyalata számára, midőn az oldalak közötti különbségek már csak abban mutatkoztak, hogy az egyik oldal a tömegeket valójában ésszerű emberek racionális gyülekezetének tartotta, míg a másik – Hitlerhez ha-

KI EZ AZ EMBER?

Egy nürnbergi pártnapon, 1936.

sonlóan – olyan egyvelegnek, amelyben a legostobább válik meghatározóvá, és amelyet ezért a lehető legmesszebbmenő leegyszerűsítés és az alaptételek állandó ismétlése segítségével lehet befolyásolni és vezetni a manipulátor tetszése szerint.

Hitler egyre magabiztosabb leît alapvető tételeit illetően, és önbizalmát nagymértékben megszilárdította a hatalom megszerzése. A bécsi kóborlótól és a hadsereg szürke közkatonájától a kancellári székig megtett hosszú és hallatlanul meredek út meggyőzte arról, hogy előtte nem lehet akadály, és ezt az illúziót csak táplálták azok a külpolitikai sikerek, amelyeket mások bénult tehetetlensége következtében sorra felmutathatott. Következmények nélkül csapta be maga után a Népszövetség és a leszerelési konferencia kapuját, bántatlanul jelentette be a békeszerződés katonai cikkelyeinek felmondását, a nyugati demilitarizált övezet megszüntetése csak fejcsóválást váltott ki, senki sem mozdult meg, amikor elfoglalta Ausztriát, elkeresztelve a katonai akciót „csatlakozásnak", sőt a nyugati hatalmak még Csehszlovákia egy részével is megajándékozták.

Hitler – ez a blöffök és hazugságok mentén félelmetes sikereket arató politikai fenomén – azonban életútja legfényesebb éveiben sem szűnt meg szorongó kiskatona lenni. A minduntalan elnyomott, visszaszorított félelem éppen a sikerek idején vált – minden erőfeszítése ellenére – láthatóvá Hitler magatartásában. Szinte hihetetlen félelmek gyötörték. A munkamódszerével foglalkozó tudósok arra a meghökkentő következtetésre jutottak, hogy Hitler, ha csak tehette, rendszeresen kitért az egyértelmű döntések elől. Ehhez azt kell hozzátennünk, hogy elsősorban a nyilvánosan hozandó döntés elől tért ki, mert a dolgok menetét azért mindenesetre mégis ő döntötte el. Kétségtelen, hogy 1932 folyamán a felszín egy habozó Hitlert állít elénk, aki nehezen tudja eldönteni, kire is hallgasson: azokra, akik az alkancellári poszt elfogadására biztatják, vagy azon kevesekre, akik a kitartást ajánlják. Ez kétségtelenül arra vallott, hogy meghátrált a nézetek összecsapása, a vita elől. Mindenáron el akarta kerülni, hogy bárki ellentmondjon neki, és hogy az álláspontját védelmeznie kelljen. Mindazonáltal belsejében mindvégig tudta, hogy mit akar, és a tétlenség mögött ez az akarat húzódott meg, amely végül győzött.

Hitler kétségtelenül félt a nyílt színi konfrontációtól. Nem kizárólag a náci párt, illetve rendszer hatalmi logikája, de a félelem is szerepet játszott abban, hogy nemcsak a párt tervezett szenátusát nem hozta létre, és hogy mind kevésbé, majd egyáltalán nem hívott össze kormányülést, de abban is, hogy voltaképpen még párbeszédbe sem bocsátkozott. Hitlerrel „beszélni" a '30-as évek vége felé már egyértelműen azt jelentette, hogy a partner végighallgatja a „főnök" monológját, és örülhet, ha néhány mondatot közbevethet. Ez jellemezte a külföldi állam- és kormányfőkkel folytatott „tanácskozásait", a háború második felében lezajlott „helyzetmegbeszéléseket" csakúgy, mint azokat az asztali beszélgetéseket, amelyek szintén csaknem kizárólag az ő monológjaiból álltak.

Magányos pária

Hitler nemcsak a vitától és a politikai dialógustól tartott, de valójában félt minden emberi kapcsolattól. Noha a mozgalmi idők kezdetétől fogva egész csapatok, majd hatalmas tömegek vették körül, Hitler megmaradt annak a magányos páriának, aki volt egykor az iskolapadban vagy a csukaszürke zubbonyba bújtatott bajtársak között. Lármásan járta eleinte a kocsmákat, de a haverok se melegítették fel annyira, hogy a barátság kedvéért egy pohár sörnél többet fogyasszon. Ugyanis félt az alkoholtól. Félt attól, hogy akár egy pillanatra is elveszítse tisztánlátását, és attól még inkább, hogy méltatlan állapotban lássák. Betegesen félt a betegségtől is, s ezért tisztaságmániás, később pedig orvos- és gyógyszerfüggő lett. Nyilvános helyen nem volt hajlandó úszni vagy fürödni, mert irtózott attól, hogy félmeztelen megjelenjen, és félt a fertőzéstől. Valósággal rettegett az ellene irányuló merénylet lehetőségétől, és a legkörmönfontabb elővigyázatossági intézkedéseket tette annak elkerülésére. Az utolsó pillanatban le-

HITLER MONDTA

„Így ma a zsidó a nagy uszító Németország maradéktalan szétzúzására. A zsidóság gondolatmenete ebben világos. Németország bolsevizálása, vagyis a népi nemzeti intelligencia kiirtása és a német munkaerő ezáltal lehetővé tett kiszipolyozása a zsidó pénzvilág igájában csupán előjátékként jön számításba a zsidó világuralmi tendencia szempontjából."
(Hitler: *Mein Kampf*, 702. old.)

„Lecsapolták minden értelmét a nemzet fogalmából. Történelmi szükségszerűséget szolgált, hogy kezdetben éltem vele. De már akkor tudtam, hogy rendkívüli értékű csupán. Hagyjuk a »nemzet« ademokratáknak és a liberálisoknak. El kell majd teljesen ejtenünk ezt a fogalmat. Újabbat teszünk a helyébe, a faj fogalmát. Persze én éppen olyan jól tudom, mint a maga összes intellektueljei, összes tudomány-magaztujai, hogy a szó tudományos értelmében véve, nincsenek fajok [...] Nos, nekem, aki politikus vagyok, ugyancsak szükségem van egy fogalomra, amely lehetővé teszi számomra, hogy a világ megszabott rendjét eltöröljem, s a történelem ellen szegezzem a történelem megsemmisítését."
(Hermann Rauschning: *Hitler bizalmasa voltam*. Körmendy Könyvkiadó, Budapest, é. n., 295–296. old.)

„Hagyjuk a szószálhasogatást. Akár az Ótestamentumról van szó, akár az újról, akár csupán Krisztus szavairól, Houston Steward Chamberlain őrlete szerint az egészségre és ugyanaz a zsidó bűnről."
(Hermann Rauschning: *Hitler bizalmasa voltam*. Körmendy Könyvkiadó, Budapest, é. n., 69. old.)

„Az emberiséget sújtó legnagyobb csapás a kereszténység: a bolsevizmus a kereszténység szülöttje, mindkettő zsidó találmány. A vallási kérdésekben tudatosan elhangzó hazugság a kereszténységgel jelent meg a világban, ugyanígy hazudik a bolsevizmus is, amikor azt állítja, hogy szabadságot hoz, miközben pedig csak rabszolgákat akar látni."
(Hitler monológja a főhadiszálláson az étkezőasztalnál 1941. július 11–12-én éjjel. In: Heinrich Heim [feljegyző], Werner Jochmann [közreadó]: *Adolf Hitler. Asztali beszélgetések. Monológok a vezéri főhadiszálláson, 1941–1944*. Armádia Kiadó, Budapest, é. n., 40. old.)

„Megkérdeztem Hitlert, úgy értsem-e szavait, hogy a zsidó fajt teljesen ki kell irtani. Nem – felelte Hitler – ellenkezőleg, ha nem lenne zsidó, ki kellene találnunk. Az embernek látható ellenségre van szüksége, nem pedig csak láthatatlanra. A katolikus egyház sem elégedett meg az ördöggel. Neki is kellettek látható ereknek, hogy megőrizze harci energiáját. A zsidó mindig bennünk székel. Sokkal könnyebb azonban élő emberré testesült megjelenési formája ellen harcolni, mint láthatatlan sátánként jelentkezése ellen."
(Hermann Rauschning: *Hitler bizalmasa voltam*. Körmendy Könyvkiadó, Budapest, é. n., 302–303. old.)

„Zsidó fajról csak nyelvi könnyebbség kedvéért beszélünk, mert a szó igazi értelmében és genetikai szempontból nincs zsidó faj. A zsidó faj mindenekelőtt mentális faj. [...] Egy mentális faj, ez valami szilárdabb, mint egyszerűen egy faj."
(H. R. Trevor Roper [préface]: *Le testament politique de Hitler. Notes recueillies par Martin Bormann*. Paris, 1959. 84. old.)

„A vég azonban az lesz, hogy egy ilyen néptől egy napon elveszik a létezés jogát a világon. [...] Egy erősebb nem a gyengét elüzi, mivel az életre való törekvés végső formájában mindig szét fogja törni az úgynevezett humanizmus minden nevetséges kötelékét, hogy helyére engedje lépni a természet humanitását, amely megsemmisíti a gyengét, hogy helyet adjon az erősnek. [...]
Végül azonban mindig csak az önfenntartás ösztöne győz. Alatta az úgynevezett humanitás, mint az ostobaság, a gyávaság és beképzelt mindentudás keverékének kifejeződését, úgy olvad el, mint hó a márciusi napon. Az emberiség örök harcban nőtt nagyra, az örök békében pusztul el."
(Adolf Hitler: *Mein Kampf*. München, 1943. 145. és 147. old.)

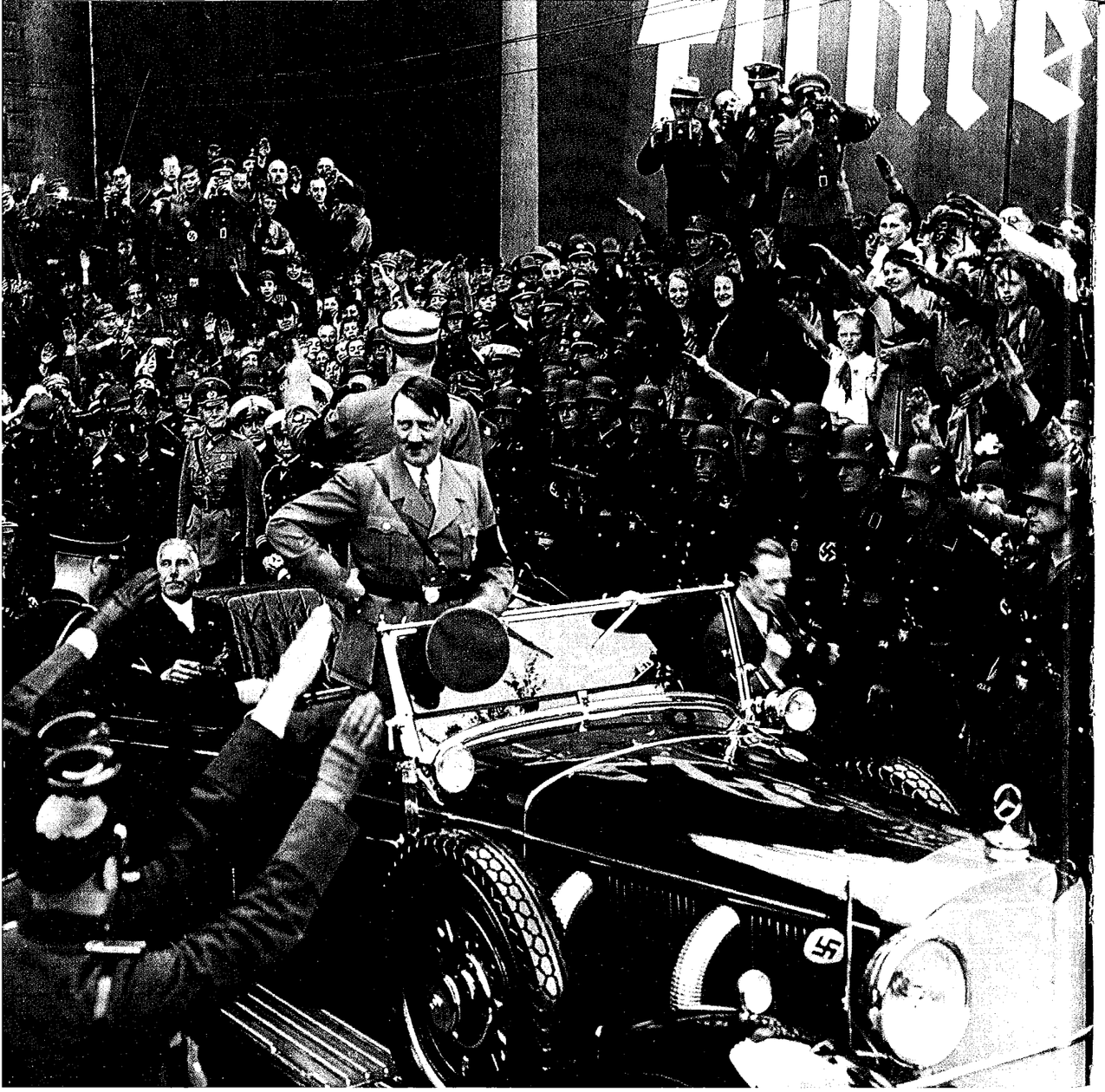

Hitler és Papen megérkeznek a május 1-jei ifjúsági nagygyűlésre a Lustgartenbe, Berlin, 1934.

mondott utakat, később vagy hamarabb érkezett, mint az tervezve volt, menet közben módosította az útvonalat és így tovább. Nehéz megmondani, hogy miért lett belőle vegetáriánus. Egyesek kapcsolatba hozták ezt féltestvére lányának, Angelika Raubalnak a halálával, de az összefüggést nem lehet megmagyarázni. Ő maga többnyire az állati hús „tisztátalanságára" hivatkozott. Tény mindenesetre, hogy a korban elég szokatlanul, Hitler lemondott a húsételekről, és ettől kezdve néhány orvos mellett legalább egy diétás szakácsnőnek is követnie kellett, bárhová is vitte az útja.

Valószínű, hogy Hitler leggyötrőbb szorongása a nemi kapcsolatokat övezte. Hitler szexualitásáról annyi feltevés született, mint égen a csillag. 24 éves koráig, amikor Bécset elhagyta, mind ő maga, mind Kubizek mindössze egy ártatlan álmodozásról emlékezett meg egy bizonyos Stefanie nevű lánnyal kapcsolatban, aki – saját későbbi nyilatkozata szerint – az ifjú rajongóról még csak nem is tudott. A háború utáni mozgalmi időszakra nézve azonban már számos pletyka terjengett a jó házból való úrilány szeretőktől kezdve a prostituáltakig, sőt egy szerző igazolni próbálta, hogy a háború alatt Hitlernek tartós kapcsolata volt egy francia lánnyal, aki tőle fiúgyermeket szült. (Egy apa nélküli fiú tálalta fel a történetet, amikor Hitler már nagy embernek számított, de igazán hihetővé sem neki, sem a szerzőnek nem sikerült tennie a sztorit.) Ezzel szöges ellentétben Hitlert többen is homoszexuálisnak tartották, és ezt négyéves frontszolgálat után egy olyan ember esetében, aki – némi társasági életet nem számítva – szinte állandóan fiatal férfiakkal volt körülvéve, meghozzá olyanokkal, akiknek jókora hányada nyíltan homoszexuális volt, egyáltalán nem nehéz feltételezni. Végül akadtak olyanok is, akik Hitlert egyszerűen impotensnek vélték.

Nem lehetetlen, hogy Hitler – bár kétségtelenül erősen kötődött hozzá – e szóbeszédeket akarta elhallgattatni, amikor magához vette a féltestvér Frau Raubal lányát, Angelikát, becenevén Gelit, és feltűnően hurcolta magával minden lehetséges helyre és programra. A nagybácsi és az unokahúg együttélése azonban távolról sem volt harmonikus. A fiatal lány elég önfejű volt ahhoz, hogy maga akarja kijelölni, mit is szeretne csinálni az életben, és minden valószínűség szerint jobban kedvelte a fiatalemberek társaságát, mint a hozzá képest kétségtelenül öregnek számító nagybácsiét. Hitler ekkor, 1931-ben már túl volt a negyvenen, Angela pedig a 23. évében járt. Róla is többféle pletyka került forgalomba, amelyek közül az egyik egy zsidó zenésszel (hegedűművésszel), a másik Hitler sofőrjével és testőrével, Emil Maurice-szal állt kapcsolatban. Tény mindenesetre, hogy a fess fiatal sofőrt Hitler minden indoklás nélkül kirúgta. Bármi volt is az igazság Geli körül, az biztos, hogy nem felelt meg a szerepnek, amelyet Hitler neki szánt, sőt úton volt ahhoz, hogy súlyosan kompromittálja „Alf bácsit", miközben Hitlert minden jel szerint fékezhetetlen féltékenység gyötörte a lány miatt. Summa summarum: ezt az erőtől és életvidámságtól duzzadó lányt egy szép reggelen halva találták a szobájában egy pisztolygolyóval a szívében. Öngyilkos lett – szólt a hivatalos verzió, amit a rendőrség nem kérdőjelezett meg, mivel nem akadt olyan nyomra, amely igazolta volna, hogy bárki is járt a lakásban. Minden kommentár hiányzott azonban arra nézve, hogy mi lett volna az indíték, ami a lányt erre a tettre ösztönözte, hacsak nem tekintjük kellő oknak a Hitler által gyakorolt folytonos megfigyelést és ellenőrzést.

Alig ment feledésbe a Geli-rejtély, amikor 1932-től kezdve új rejtély keletkezett Eva Braun személyében. Míg Geli esetében kérdéses maradt, hogy kettejük között szexuális kapcsolatra egyáltalán sor került-e, Eva esetében azt mondhatjuk, hogy viszonyuknak semmi esetre sem az volt a meghatározó eleme. Eva Braun legfőbb jó tulajdonsága Hitler szemében az lehetett, hogy Gelivel ellentétben sosem próbálta meg az akaratát érvényesíteni, hacsak nem egy kiskutyáról, ruháról, netán egy házról volt szó. Eva sohasem bocsátkozott semmiféle vitába; saját kis szenvedélyeinek – egy pohár italnak, egy cigarettának – legfeljebb titokban hódolt; ha nehezen és nagy fájdalmak közepette is, de kész volt visszahúzódni, a háttérben maradni, és csak akkor csacsogott saját témáiról – fényképekről, filmekről, kutyákról, divatról –, ha Hitlernek pihenésképpen éppen ilyesmire volt szüksége. Évek teltek el addig, amíg Hitler lehetővé tette, hogy Eva Braun a Berghofban egyáltalán megjelenjen, de akkor is csak szűk, intim társaságban, míg a nagyobb nyilvánosság még akkor sem tudott róla, amikor végül, néhány órával mindkettejük öngyilkossága előtt feleségül vette. Akkor már nem számított.

Hitler Párizs elfoglalása után, 1940. június 24.

Hitler az 1920-as viharos évek pletykáiból, majd a Gelihez fűződő tragédiából azt a propagandaszempontból nagyon fontos tanulságot

vonta le, hogy nem mutathatja a „tömegek" előtt annak az embernek a képét, aki magántermészetű vonzódásoknak lehet a kiszolgáltatottja. Ki is jelentette ezt követően nem egy alkalommal, hogy mivel a hazának, a népnek kötelezte el magát, neki nem lehet sem felesége, sem gyermeke. A továbbiakban ehhez tartotta magát, és tudta vagy nem tudta, mindenesetre úgy járt el, mint az a színész vagy színésznő, aki a közönségre gyakorolható hatását úgy növeli, hogy szabadnak, mintegy „kaphatónak" tünteti fel magát. Hitler tehát úgyszólván elméletileg is elhatárolta magát a női nemtől, de meg kellett ezt tennie a férfiak esetében is a homoszexualitásáról keringő mendemondák miatt. Jóllehet a nemzetiszocialista táborban, főként annak egyik szervezetében, a Sturmabteilungban (SA, rohamosztag) a homoszexualitás köztudottan elterjedt volt, Hitlernek – akár volt ilyesfajta hajlama, akár nem – a jelenséget elítélő nagy tábor miatt ettől el kellett határolnia magát. Ezt akkor tette meg, amikor az SA vezetése körében 1934-ben végrehajtott mészárlást az eredeti összeesküvési elméletet elejtve a vezetők fajtalankodásával indokolta. Mivel az SA-vezetés felszámolásának egészen más gyakorlati-politikai okai voltak, amelyek a Reichswehr és az SA Hitler számára feloldhatatlan ellentétében gyökereztek, megállapíthatjuk, hogy a nagy hazudozó Hitler ekkor bocsátkozott élete egyik legnagyobb hazugságába. A homoszexuálisok és leszbikusok elleni, talán saját elfojtási törekvésének kínjai által is táplált haragját végül abban élte ki, hogy koncentrációs táborokban gyűjtötte össze őket, ahol azonban a „megjavulásra" minimális esélyük sem maradt.

Mindent összevéve, Hitler rettegett mind a szexuális kapcsolattól, mind a szorosabb vonzódástól. A libidója sosem lehetett erős – erre vall kamasz- és fiatalember kora –, de ami volt, az idők során a nagy hajszában az is mind jobban leépült, és az általa képviselt erő mintegy konvertálódott a mindennapi harcokba. A harmincas évek második felében egy szikár, érzelemszegény, szenvedélymentes gépezetet látunk, aki nem iszik, nem dohányzik, zöldséget és süteményt rágcsál, mentes minden mély emberi vonzalomtól, s akit csak az éltet, hogy politikai feladványokat oldjon meg, illetve maga mellett tartsa, irányítsa a stábját, és maga után húzza a bűvöletben tartott tömeget.

A harmincas években a vegetáriánus étkezés mellett megjelent még egy új szokás a Führer életében. Ekkoriban vált ugyanis gyógyszerfüggővé. Mivel háziorvosának, Theodor Morell doktornak a feljegyzései máig sem kerültek nyilvánosságra, nem lehet pontosítani, hogy mikor milyen kezeléseket kapott. Eleinte mindenesetre csak színes bogyókat láttak a kortársak, amelyekből mindig rengeteg hevert Hitler környezetében, és amelyekből sokat fogyasztott. Ezek feltehetően vitaminok és roboráló szerek lehettek. Később azonban már tudni véltek injekciókról is, amelyek a háború második felében rendszeresekké váltak, és volt, akinek a tudomása szerint ezek megengedhetetlen mennyiségű sztrichnint is tartalmaztak. Újabban azonban egyes szakemberek feladták a sztrichninteóriát, és helyette amfetaminról kezdtek beszélni. Mivel kétségtelen, hogy a szer már létezett a harmincas évek második felében, és a hatását alkalmazni lehet a Hitler által produkált tünetekre, a lehetőség nem elvetendő. Az amfetamin ugyanis eleinte felfokozza a páciens aktivitását, élénkíti szellemi tevékenységét, a visszahatása azonban abban mutatkozik meg, hogy károsítja a mérlegelés képességét, és ez már hazardírozásban jelenik meg. Bár végeredményben még mindig nem tudjuk, hogy Morell doktor milyen szerekkel dolgozott, annyi mindenesetre megállapítható, hogy Hitler élete vége felé, 1942-től kezdve fokozódó mértékben gyógyszerekre támaszkodott. A doktor előtt sem lehetett titok, hogy Hitler korai, kezdődő Parkinson-kórban szenved, és vélhetően az sem, hogy paranoid vonásai vannak, a gyógyszerek ezért vélhetően igazodtak ehhez az alapvető kórképhez.

Ehhez viszont azt is hozzá kell tenni, hogy a *Mein Kampf*ot még nem „szerek" hatása alatt írta, ezeknek még nem volt közük a hatalom megragadásához, az 1934-es gyilkossági hullámhoz, a koncentrációs táborok hálózatának megteremtéséhez, a háborús célok kitűzéséhez, sőt még a háború kirobbantásához sem. Mindez Hitler logikáját és akaratát követte. Nem lehetetlen viszont, hogy a világháborús fordulatokat követően, amikor a nemzetszocializmus és Németország ügye már vesztésre állt, Hitler vakságában, a valóságtól való növekvő elrugaszkodásában – saját, minden életkorban megmutatkozó tulajdonságai, a voluntarizmus eluralkodása és betegségének előrehaladottá válása mellett – valamiféle szernek is szerepe lehetett. Mindazonáltal hangsúlyozandó, hogy Hitler egy vonatkozásban kétségtelenül józan maradt a végső periódusban is: akkor ugyanis, amikor minden nógatás ellenére sem volt hajlandó többé a nagy tömegek elé állni, mert tudta, ha nem is vallotta be, hogy nincs többé hitele. Ezzel szavak nélkül elismerte, hogy a tömegek nem olyan ostobák, mint hirdette róluk.

Hitler érvelésében ugyancsak a háború utolsó, baljós éveiben uralkodott el egy olyan vonás, amely kezdettől fogva megfigyelhető volt nála, de ekkor mintegy állandósult. Kora ifjúságától kezdve kizárólag másokban kereste a hibát és találta meg a felelősséget saját kudarcaiért – hibás volt az apja, az iskola, az akadémiai felvételi bizottság, mindenki, csak ő nem. Amikor sikert sikerre halmozott, nem volt szüksége rá, hogy a dicsőséget másokkal megossza, és ezt, hacsak nem valami protokollnak áldozva, nem is tette soha. A siker kizárólag az ő ügye volt, ő volt érte a felelős. Ez azonban gyökeresen megváltozott, amikor már nemcsak a sikerek maradtak el, de a Wehrmachtot egyik kudarc érte a másik után. A katonai csődért Hitler a hadsereg vezető grémiumait és azokon túl az egész tábornoki testületet tette felelőssé, hogy végül az egész stábot árulóként bélyegezze meg. Számos alkalommal tört ki a vezető katonákat szidalmazva, és egyúttal akarva-akaratlan elismerve, hogy a nagy fölény, amelyről minduntalan beszélt, a német tisztikar esetében végeredményben nem állt fenn. Eszébe sem jutott, hogy mérlegelje az erőviszonyokat, és elismerje, hogy ő, éppen ő volt az, aki belehajszolta (a német nép mellett) a hadsereget egy olyan háborúba, amelyet nem lehet megnyerni. Felelősnek vélte a katonák mellett a nagyiparosokat is, akik – hangoztatta – csak a saját hasznukkal törődtek, és nem állítottak elő a győzelem szempontjából kellő mennyiségű fegyvert. Eszébe sem jutott arról megemlékezni, hogy a német kapacitás nem is engedett meg a valóságos termelésnél többet, különösen nem a már szüntelen bombázások közepette, amikor tulajdonképpen csodaszámba ment, hogy az ipar még egyáltalán működik.

A legátfogóbb felelősségáthárítást Hitler 1945 elején végezte el, amikor egy hosszabb, áttekintő szöveget diktált Martin Bormann-nak. Saját hibáját, tévedését ekkor is mindössze abban látta, hogy túlságosan jóhiszemű volt, és hitt olyan embereknek, népeknek, amelyek nem mutatkoztak méltónak e bizalomra. Ilyennek látta Francót és a spanyolokat, Pétaint és a franciákat, míg Mussolinit nem annyira árulónak, mint inkább gyengének, gyámoltalannak vélte, aki viszont az olaszok fertelmes népi tulajdonságainak lett az áldozata. Ezt követően már csak az volt hátra, hogy Hitler hibássá nyilvánítsa magát a német népet is, amely gyengének bizonyult az erősebb „keleti" néppel szemben. Ezt is megtette, és mindezzel végeredményben saját egész koncepciója, Weltanschauungja felett is kimondta az ítéletet. Ha a fajelméleten alapuló felsőbbrendűség és az erő teóriája nem áll helyt, ha az ezen alapuló világhatalmi hódító terv megvalósíthatatlan, mi marad az egész világlátásból?

Abból ugyan valóban nem maradt semmi, két elágazó vonatkozásban azonban a világ tanult a hitleri véres kalandból. Felhasználható értelemben a politikai világ eltanulta Hitlertől, hogy a tömegek nélkül már nem lehet politizálni, és azt is, hogy a tömegekkel való szót értésnek (kommunikálásnak) fontos eszköze a megjelenés, a szó, a média. Egyébként azt is megtanulhatta, hogy a szómágia és a félrevezetés lehet ugyan átmenetileg szerfelett hatásos, de – úgy tűnik – csupán rövid életű, mert a tömegek mégiscsak eléggé racionálisak ahhoz, hogy előbb vagy utóbb észrevegyék: becsapták őket. Negatív értelemben pedig a nyugati politikai világ levonta a következtetést: a politikának mindent el kell követnie azért, hogy a drámára soha többé ne kerüljön sor. Ezzel persze még nem találta meg azokat az új védekezési mechanizmusokat, amelyek az újfajta veszedelmekkel szemben is hatékonyak lehetnek. R

Hitler családi titka

NÉMETH ISTVÁN

„Az embereknek nem szabad tudniuk, ki vagyok, nem szabad tudniuk, honnan jöttem, és nem szabad tudniuk, milyen családból származom." Hitler hatalmi ösztönére hallgatva homályban tartotta magánéletét, a semmiből jött ember mítoszát keltve. Származásába belejátszik egy leheletnyi vérfertőzés, egy parányi poligámia és törvénytelen származás. Apja házasságon kívül született és csak 39 éves korában törvényesítették. Hitler nem tudta, ki volt a nagyapja, s végig gyötörte a gondolat, hogy esetleg zsidó volt. Ma már tudjuk, hogy nem volt az. Apja igazi házi zsarnok volt, de anyja békésen tűrte ezt. Nem elképzelhetetlen, hogy az anyai kényeztetés a nagyzási mániát és az önimádatot, míg az apai brutalitás a gyűlöletet és az előítéleteket fejlesztette ki Hitlerben.

AZ APA
Alois Schicklgruber/Hitler

A Schicklgruberek nemzedékeken keresztül kisparasztok voltak a Csehországgal határos Alsó-Ausztriában. Aloist, Hitler apját, 1837-ben törvénytelen, első gyermekként szülte meg 42 évesen Maria Anna Schicklgruber, ezért az újszülött a lány nevén szerepelt. Az anyakönyvben sosem töltötték ki az apára vonatkozó rubrikát, így annak kiléte mindmáig titok. Maria Anna öt évvel később férjhez ment egy ötvenéves molnársegédhez, Johann Georg Hiedlerhez. Maria 1847-ben meghalt (férje tíz évvel később), de a kisgyereket még életében a férj fiatalabb öccse, Johann Nepomuk Hiedler vette magához a Spital környéki közepes méretű gazdaságába. Elemi iskolái elvégzése után Alois a helyi cipészhez állt be inasnak, de a többi vidéki fiúhoz hasonlóan már 13 éves korában ő is Bécsbe ment, hogy mester lehessen.

A fiúnak szerencséje volt, mert 1855-ben, 18 évesen állást kapott az osztrák pénzügyminisztériumban, és sikerült kitörnie a vidéki viszonyokból. Az ambiciózus, szorgalmasan tanuló fiatalember vizsgái után, 1861-ben alacsonyabb rangú ellenőri állást kapott. Hat évvel később már a vámhivatalba került, s 1870-ben vámtiszt lett. Öt évvel később Braunauban átvette a vámfelügyelői tisztséget. A Hitler nevet mostohaapja kérésére vette fel, aki valószínűleg ezt állította az örökség feltételéül. 1876-ban a három tanú által aláírt okmányban már nem Hiedlerként, hanem Hitlerként szerepel. Az új nevet tudatosan választotta, mivel sohasem kérte az elírás korrigálását. Feltehetően tetszett neki az ötlet, hogy e névverzióval még inkább eltávolodhat kétes származásától. Sőt, mi több: „Hitlerként" új vonulatot indíthat a családfában, s mintegy dinasztikus ősapaként saját klánt alapíthat.

A Hiedler, Hietler, Hüttler, Hütler és Hitler nevek kisbirtokost jelentettek, amelyek a 19. század elejéről és közepéről származó dokumentumokban mindig összecserélődtek, fonetikusan pedig alig lehetett őket megkülönböztetni egymástól.

SZTE Egyetemi Könyvtár SZEGED

Az új identitás teremtésének magyarázata valószínűleg nevelőapjánál, Nepomuknál rejlik, aki az örökség kérdését akarta szabályozni azzal, hogy Aloist tette annak fő haszonélvezőjévé. Nepomuknak ugyanis csak lányai születtek, s felesége halála után elérkezettnek látta az időt, hogy a fiatal Aloist tegye meg örökösévé, akire büszke lehetett. A megállapodást névváltozással pecsételték meg. A nevelőszülő halálával Alois 1888-ban egy paraszti gazdaságot örökölt. Minden jel arra utal, hogy valójában Nepomuk volt Alois apja, s nem Georg. Georg Hiedler ugyanis Alois anyját csak öt évvel Alois születése után vette feleségül, s a házasságkötés után Aloist nem legitimáltatta, jóllehet az szokásos volt. Werner Maser történész egyenesen azt állítja, hogy *„Adolf Hitler egy szoros beltenyészet terméke volt"*. Nepomuk ezek szerint nem csak Klarának, Adolf anyjának volt nagyapja, aki Johanna nevű lányának a lánya volt, hanem egyidejűleg Adolfnak is. Alois tehát másodfokú unokatestvérét, egyben apja unokáját vette feleségül. Az ilyen közeli rokonok házassága a legtöbb kultúrában vérfertőzésnek számított, s a náci Németországban is tiltották. A vérfertőzés tézisét erősíti, hogy Hitler anyjának, Klarának hat gyermeke közül négy korán meghalt.

Alois Schicklgruber/Hitler, Adolf Hitler apja

A „klánfőnök", Alois Schicklgruber/Hitler 1873-ban feleségül vette Anna Glasslt (1823–1883), egy tehetős tisztviselő lányát Braunau am Innből. A 36 éves vőlegény meglehetősen későn határozta el magát, hogy az oltár elé lépjen. Felesége pedig már 50 éves volt, s nem örvendett jó egészségnek. Anna olyan jómódú volt, hogy cselédet fogadhattak. A köztük lévő korkülönbség nem a romantikus, forró szerelmet sejteti, a házasság alapja sokkal inkább a menyasszony vagyona lehetett. Anna kora miatt a családalapítás már nem jöhetett szóba.

Felesége folyamatos betegeskedése miatt Alois viszonyt kezdett a nálánál 24 évvel fiatalabb Franziska Matzelsbergerrel (Fanni) (1861–1884), aki cselédként dolgozott az egyik braunaui vendéglőben. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy ekkor már a Hitler-háztartáshoz tartozott a szintén kiskorú Klara Pölzl (1860–1907) is. A 16 éves lány „bácsikája" hívására Spitalból érkezett, hogy segítsen a beteg feleség, Anna ápolásában.

Alois Fannival fenntartott kapcsolata nem maradt sokáig titokban a 3000 főt számláló határ menti Braunauban. A háttérbe szorított feleség válást sürgetett. „Az asztaltól és ágytól való elválásra" 1880 novemberében került sor. A válás után Fanni követelte, hogy Klara Pölzl hagyja el a házat, mert attól tartott, hogy a nála egy évvel idősebb Klara konkurense lehet. Klara visszatért Spitalba, Fanni pedig két évvel később – még házasságon kívül – gyermeket hozott a világra, az ifjabb Aloist (1882–1956), Hitler féltestvérét. [Alois 1910-ben elvette az ír származású Bridget 'Brigid' Dowlingot (1891–1969), s házasságukból egy fiú született: William Patrick Hitler (1911–1987).]

1883-ban, hat héttel Anna halála után Alois feleségül vette a 22 éves Fannit, aki ismét terhes volt. Két héttel később megszülte Angelát (1883–1949). [Angela feleségül ment Leo Raubalhoz, s házasságukból két gyerek született: Angela (Geli) Raubal (1908–1931) és Leo Raubal, akiről nincs adat.]

Fanni azonban még abban az évben tuberkulózisban megbetegedett. Ellenkezése dacára Alois ismét visszahozta a házba Klara Pölzlt, azzal az indoklással, hogy már tapasztalata van a betegápolásban. Alois és Klara viszonyt kezdtek egymással, s nem érdekelte őket a halálos beteg Fanni, aki 23 évesen, 1884 augusztusában halt meg, akkor, amikor Klara már terhes volt Aloistól.

Klara Pölzl, Adolf Hitler édesanyja

AZ ANYA
Klara Pölzl

Alois Hitler 1885-ben harmadszor is megnősült: feleségül vette a nála 23 évvel fiatalabb unokahúgát, Klara Pölzlt. A közeli rokonság miatt Rómához fordultak házasságuk engedélyezése ügyében. Az 1884. október 27-én Braunau am Innben megfogalmazott kérvény így hangzott:

„Alulírottak, akik a legodaadóbb alázattal mellékelték aláírásukat, elhatározták, hogy összeházasodnak. Azonban meggátolja őket ebben a kétoldali, másodfokot érintő, harmadfokú oldalági rokonság kánoni tiltása (a rokonságot bemutató családfa csatolva). Ezért alázattal kérik, hogy a Nagytiszteletű Püspöki Hivatal kegyeskedjék a felmentést számukra megadni a következő alapon:

A vőlegény ez év augusztus 10-e óta özvegy, amit a mellékelt anyakönyvi kivonat igazol, valamint atyja két kiskorú gyermeknek: egy kétéves kisfiúnak (Alois) és egy egyéves, két hónapos lánynak (Angela). Mindkettejüknek ellátásra van szüksége, annál is inkább, mivel a férfi vámhivatalnok, így egész nap távol van otthonától, gyakran még éjjel is, ezért nincs abban a helyzetben, hogy gyermekei taníttatását és nevelését felügyelje. A menyasszony anyjuk halála óta gondozza a gyermekeket, akik nagyon szeretik őt. Így nagyon feltételezhető, hogy jól fogja őket nevelni, s a házasság boldog lesz. Ezen felül a menyasszonynak nincs jövedelme, ezért nem valószínű, hogy bármikor lesz még egy lehetősége, hogy jó házasságot kössön.

Ezen okok miatt alulírottak megismétlik alázatos kérelmüket, hogy kegyeskedjenek megadni a felmentést a rokonság miatti akadályoztatás alól."

Mivel a pápától megkapták a felmentést, 1885. július 1-jén összeházasodtak. Klarának szokatlan volt a házastársi szerep: még sokáig „bácsizta" férjét. Ekkorra már megszülte közös fiukat, Gustavot, aki két év múlva meghalt. Aloisnak ebből a házasságából hat gyermeke született, de a felnőttkort csak ketten érték meg: Adolf (1889–1945) és Paula (1896– 1960).

A házastársak közötti nagy korkülönbség miatt Klara részéről a házasságkötés csak az Alois által nyújtott anyagi biztonsággal magyarázható. Minden bizonnyal vonzotta a tekintély, amelyet vidéken egy vámhivatalnok feleségeként élvezett.

Férjével ellentétben Klara hívő katolikus volt, rendszeresen járt templomba. Napjai egyhangúan, házimunkával telnek. Alárendelt szerepében nem mondott ellent férjének, és kerülte a nyílt konfrontációt. Alois uralkodó típus, erőszakos ember volt, a gyermekek verése szinte mindennaposnak számított. Hivatali munkája után először a vendéglőbe indult, nyakalta a sört és bort, folyamatosan pipázott, s a törzsasztal mellett beszélgetett kollégáival, főleg mezőgazdasági kérdésekről. A 10-12 éves Adolf gyakran félóráig könyörgött neki, hogy jöjjön már haza. Feltehetően ebből az időszakból származik Adolf Hitler absztinenciája. Alois máskor sem sietett haza családjához. Munka után szívesen sétálgatott, s hobbijának, a méhészetnek élt. Nem voltak barátai, csak néhány kollégájával tartott kapcsolatot.

A családot megterhelték a gyakori költözések. Alois 21 éves braunaui szolgálata alatt négyszer költöztek új helyre, majd ezt követően hét éven belül hat alkalommal. „Nyugtalan lélek volt" – emlékeztek rá kollégái. Amikor 1895-ben nyugdíjba ment, másutt (a Lambach melletti Hafeldben) 38 000 m²-es mezőgazdasági birtokot vásárolt, s hobbigazdálkodásba fogott. A birtok azonban több pénzbe került, mint amennyit hozott, ezért két év múlva eladta, s a Linz melletti Leondingban vásárolt egy lakóházat kis kerttel.

Klara Hitler tisztában volt férje rossz vonásaival, de panasz nélkül viselte sorsát. Állandóan terhes volt, s több gyermeke diftériában halt meg. Az apa második házasságából származó ifjabb Alois és Angela velük lakott, így Klarának öt gyermeket kellett ellátnia.

A TESTVÉREK

Alois Hitler második házasságából két gyermek származott: Alois és Angela, s mindketten túlélték féltestvérüket, Adolfot. Ugyanez történt az édestestvér Paulával is. Közülük azonban a nemzetiszocialista vezető csoport is csak Angelával találkozhatott mint Hitler közvetlen környezetének tagjával, a többiekről szó sem esett, és ennek megvoltak az okai.

A családot meglehetősen szétzilálta a szülők korai halála. A gyermekek közül Alois még apja életében elhagyta nemcsak a szülői házat, de hamarosan az országot is, és különböző városokban a vendéglátóiparban dolgozott. Útja egészen Londonig vezetett, ahol megnősült, és született egy fia, aki a Patrick William Hitler nevet viselte. Egy szép napon

Alois ismét felkerekedett, és meg sem állt Hamburgig, ahol elkövette azt a baklövést, hogy újra megnősült. Csak az első feleség szinte érthetetlen jóindulata mentette meg attól, hogy bigámiáért börtönbe kerüljön. A második házasságból született Heinz nevű fia a háborúban elesett. Hitler kancellári kinevezése minden jel szerint nagy reményekkel töltötte el az addig látókörön kívüli féltestvért. Alois Berlinbe költözött, ahol saját lokált nyitott, és boldogboldogtalannak mesélt a kancellárhoz fűződő rokoni kapcsolatáról és kettejük nagyszerű viszonyáról. Ennek bizonyára volt is némi hozama az üzletben. Alois 1945-ben jobbnak látta, ha eltűnik Berlinből. Ismét Hamburgba tette át székhelyét, és első dolga volt, hogy nevet változtasson. Valószínűleg ennek köszönhette, hogy a háborút követő nagy tisztogatási hullám teljesen elkerülte.

Angela, aki hat évvel idősebb volt Adolf Hitlernél, 1903-ban, húszévesen férjhez ment Leo Raubal adóügyi előadóhoz, ő azonban korán, 1910-ben, 31 éves korában meghalt. Három gyereket hagyott maga után: Leót (1906), Angelát (1908) és Elfriedét (1910). Mivel a három gyerek mellett a fiatal nő még az akkor 14 éves Pauláról, Hitler édestestvéréről is gondoskodott, és mivel az özvegyi nyugdíj édeskevés volt, Angela munkát keresett, és azt egy bécsi Mädchenheim (leányotthon) falai között találta meg. Itt később szakácsnő, majd az otthon vezetője lett. Egy adat szerint egy ideig a bécsi zsidó felsőoktatási bizottság konyháját is vezette. Paula miatt Angela pert indított Adolf ellen, amit meg is nyert, mert a bíróság megállapította, hogy Hitler rendszeresen zsebre tette a Paulának járó árvasági pótlékot. Ennek ellenére Angela egy alkalommal meglátogatta féltestvérét a landsbergi börtönben.

Hitler 1925-ben kezdte bérelni az Obersalzbergen fekvő villát, akkori nevén a Wachenfeld-házat, amelyet később Berghofra keresztelt át, és a ház ügyeinek igazgatására, a konyha vitelére megbízható személyt keresett. Angelában találta meg, aki feladta bécsi munkahelyét, és felköltözött a hegyre. 1927-től 1936 elejéig Hitler alkalmazottja volt. Nem tudjuk, hogyan élte meg és túl kö-

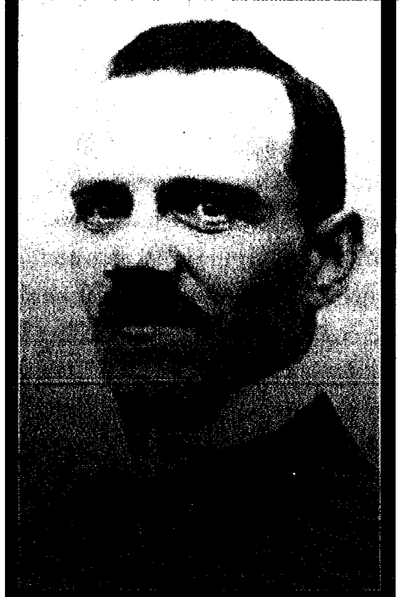

Ifjabb Alois Hitler (1882–1956)

Angela Hitler Raubal (1883–1949)

Paula Hitler (1896–1960)

zépső gyermeke, Angela „öngyilkosságát", aki a tett elkövetése idején Hitler felügyelete alatt állt és müncheni lakásában tartózkodott. Tudni lehet viszont, hogy nagyon rosszul tűrte Eva Braun megjelenését Hitler környezetében, és főként saját felségterületén, a Berghofban. Intrikálni kezdett a lány ellen, ami miatt Hitler végül megkérte, hogy hagyja el a házat. 1936 végén Angela férjhez ment Martin Hammitzsch tanárhoz, aki a drezdai Állami Építészeti Iskola igazgatója volt. Hitlerrel a kapcsolatot nem szakította meg. Többször is vendégeskedett nála, de 1942-től kezdve többé nem találkozott vele. Halála előtt Hitler közvetítő útján 100 000 birodalmi márkát adományozott neki, csakúgy, mint Paulának. Angela Hitler/Raubal/Hammitzsch 66 éves korában hunyt el Drezdában.

Paula, Hitler egyetlen édestestvére a kereskedelmi középiskola elvégzését követően az osztrák biztosítónál kapott állást, innen azonban 1930-ban – feltehetően bátyja németországi tevékenysége miatt – elbocsátották. Ezt követően Hitler havi járandóságban részesítette: előbb 250 osztrák Schillinget, azután 500 birodalmi márkát küldözgetett a lánynak. Híre járt, hogy Paula egy zsidó fiatalemberrel járt jegyben, és csak Hitler tilalma miatt nem ment hozzá feleségül, e pletykát azonban nem sikerült igazolni. A háború utolsó évében Paula egy kórházban írnokként dolgozott. Megkapta a Hitler által neki szánt 100 000 márkát, azzal a feltétellel, hogy Hitler helyett a Wolf nevet kell viselnie. (E követelmény asszonyneve miatt Angelával szemben nem merült fel.) Az amerikaiak általi kihallgatását követően Paula Bécsben egy művészeti kereskedés alkalmazottja lett, majd 1952-ben Berchtesgadenbe költözött, hogy pert indítson a Hitler-hagyatékban való részesedése érdekében. Hitler magánvégrendeletének ügye azonban szerfelett bonyolult volt, mivel először azt kellett bizonyítani, hogy Hitler egyáltalán meghalt. Paula 8 évig harcolt a jussáért, de 1960-ban meghalt, 5 hónappal azt megelőzően, hogy a bíróság a hagyaték kétharmadát megítélte neki. Örököse nem volt, aki a hagyatékot átvehette volna. R

WILLIAM PATRICK HITLER

Az Egyesült Államok New York államában lévő Long Islanden, egy szépen ápolt falusias temetőben nyugszik Adolf Hitler féltestvérének felesége és gyermeke. Hogyan kerültek ide, oly távol Németországtól, és kik ők?

Amikor Dublinban a tizenhét éves Brigid Dowling megszökött szüleitől egy Alois Hitler nevű pincérrel, Hitler féltestvérével, nem is sejtette, milyen híres-hírhedt sógora lesz. A házaspár négy évig élt együtt, ám felesége durva embernek tartotta Aloist. Sok vita származott abból, hogy az apa felesége távollétében verte fiát, William Patrickot, mondván: *„a gyereket már korán meg kell fegyelmezni, hadd tanuljon tiszteletet és félelmet."* Alois elhagyta családját, s visszament Németországba.

Hitler hatalomra jutása után számos cikk jelent meg londoni rokonairól (mármint Brigidről és fiáról), akik nevük miatt 1932 márciusában elveszítették állásukat. A férj ekkor már Berlinben éttermet vezetett, s az a hír járta, hogy ír feleségétől még nem vált el, amikor újra megházasodott. Mindez bigámiának számított. Hitler attól tartott, hogy az újságok megszellőztetik az ügyet, s akkor lelepleződik legendája, amit később is terjesztett magáról: *„Fogalmam sincs a családi történetekről. Ezen a téren a lehető leghiányosabbak az ismereteim. Régebben sem tudtam, hogy vannak rokonaim. Csak azóta van tudomásom erről, mióta birodalmi kancellár vagyok. Teljességgel család nélküli ember vagyok, rokonok és ősök nélküli teremtmény. Kizárólag népem közösségéhez tartozom."*

A fiatal William Patrick 1929-ben látogatott először Berlinbe, s a náci párt kongresszusáig nem találkozott nagybátyjával. 1933-ban Németországba költözött, és a következő hat évben Hitler, Rudolf Hess és Ernst Wilhelm Bohle személyes felügyelete alatt állt. *„A fiatal Hitlert a véres tisztogatás idején bebörtönözték, s csak a brit diplomaták beavatkozása nyomán engedték szabadon. Az Opel műveknél dolgozott, de a Führer megakadályozta, hogy mérnöki, illetve értékesítési karriert fusson be. Az angol rokont gyakran hívatták a kancellárhoz, és félreérthetetlenül figyelmeztették arra, hogy a nyilvánosság előtt ne fedje fel Hitler családi életét."* Minden jól fizetett állásra irányuló törekvését megakadályozták.

Hitler mindig megrémült, amikor politikai ellenfelei a múltja iránt kezdtek érdeklődni, ezért magához hívatta az akkor már Berlinben élő Aloist és William Patricket, s 2000 dollár fejében hallgatást fogadtatott velük. Hitler mindent elkövetett, hogy rokonait a birodalmon belül tudja. William Patrickkel 1939-ben közölték, hogy fel kell vennie a német állampolgárságot. Ezzel megakadályozhatták volna a britekkel való kapcsolatát és esetleges nyilatkozatait, amelyek fellebbenthették volna a fátylat a Führerről. Brigid Dowling ugyanis memoárjában leírja, hogy Adolf Hitler 1912 novemberétől 1913 áprilisáig hívatlan vendégük volt a liverpooli lakásban. Brigid szerint így akarta megúszni besorozását az osztrák hadseregbe. Alois nem látta szívesen féltestvérét, mert emlékezett arra, hogy mostohaanyja kivételezett a lusta Adolffal.

Hitler liverpooli tartózkodása alatt semmit sem tanult angolul. Amikor a német konzulátuson megtudták, hogy Németország nem adja ki az osztrák politikai és katonaszökevényeket, rokonai saját pénzükön visszaküldték Németországba. Alois azzal az indoklással tanácsolta a müncheni tartózkodást Adolfnak, hogy az ottani táj, a konyha, az öltözködés, a szokások és különösen a nyelv nagyon hasonlít az ausztriaihoz. Hitler angliai tartózkodása sokáig ismeretlen volt önéletrajzírói előtt is, s nem tudtak elszámolni ezekkel a hónapokkal.

William Patrick nem volt különösebben tehetséges, s a Führer lenézte őt. Azt sem engedte, hogy anyjának pénzt küldjön Angliába. Többször figyelmeztette: ne próbálja kihasználni rokoni kapcsolatait. *„Ha német állampolgár lennék, teljesen bácsikám hatalmába kerülnék, s ennek alighanem egy kis családi tisztogatás lenne a következménye"* – vélekedett Patrick, s elhagyta Németországot. 1939 márciusában, öt hónappal Lengyelország megtámadása előtt érkezett az Egyesült Államokba.

A Liverpoolban született, magas, jó testfelépítésű, tekintélyt parancsoló fiatalember amerikai útjának célja akkor előadások tartása volt nagybátyjáról, Himmlerről, Rudolf Hessről, Goebbelsről, Göringről és más náci vezetőkről, ahogyan ő látta őket. A William Morris Színházi Ügynökség által szervezet előadás-sorozat a várakozással ellentétben nem számított nagy attrakciónak, jóllehet, az előadások címei sokat sejtetőek voltak: *„Adolf bácsikám (ki is igazából a Führer, hogyan él valójában, mit mond bizalmas környezetben és mit nyilvánosan); Rudolf Hess titka (egykori védence elmondja, mi vette rá e magas rangú nácit, hogy megadja magát az angoloknak); Mit gondolnak a németek? (hogyan hallgattatták el a német nép körében az ellenzéket, és hogyan készülnek az emberek a bosszúra)."*

Az Egyesült Államok hadba lépése után Alois Hitler fia jelentkezett a hadseregbe. Az FBI csak ekkor kezdett vele foglalkozni, mivel az elnöknek is írt, hogy engedélyezze a hadseregbe való belépését. A haditengerészethez került, ahol több kitüntetést szerzett. Ezután amerikai állampolgárságért és neve megváltoztatásáért folyamodott. Az anyja leánykori nevét akarta felvenni. A közvélemény ekkor hallott róla utoljára.

William Patrick 1947-ben elvett egy Phillis nevű nőt. E frigyből négy fiú született, ők az utolsó Hitlerek. Nevük: Alex (1949–), Louis (1951–), Howard (1957–1989) és Brian (1965–). A négy fiú különös fogadalmat tett: elhatározták, nem lesz utódjuk, hogy a Hitler-vérvonal kihaljon. Édesanyjuk velük lakott, s fiával közös sírban nyugszik egy békés vidéken, kívánságuknak megfelelően a feledés homályába merülve.

AZ ELSŐ HARMINC ÉV

EGY ISMERETLEN KALANDOR „VÍVÓDÁSAI"

1889–1919

A történelem az idők sodrában sok olyan történést produkált már, amelyet mind a kortársak, mind pedig az utókor joggal érzett meglepőnek, furcsának vagy adott esetben mulatságosnak. A német történelem vélhetően egyik legnagyobb ilyen furcsasága, hogy annak a nemzetnek, amely oly sokat adott az emberiség, a világ és Európa kultúrájának és fejlődésének, a legismertebb alakja a mai napig egy osztrák, aki egyben – ellenpólusként – az addigi történelem egyik legnegatívabb periódusát idézte elő. Joggal mondhatná persze a figyelmes olvasó, hogy az ország puszta elnevezésén kívül az osztrákság fogalma a 19. század végén még csak nyomokban jelentette azt az önálló identitást, amely mára már teljesen kialakult. Ennek ellenére ez az „osztrák", Adolf Hitler mégiscsak egy másik birodalom, Ausztria–Magyarország gyermeke volt, bármennyire borzongott is a szülőhazájától.

VITÁRI ZSOLT

Adolf Hitlernek már fiatal éveire jellemző, hogy a saját magának köszönhető kudarcoktól eltekintve, mindig is a szerencse fia volt, s maradt is legalább 1941-ig. Ian Kershaw neves angol történész találóan állapította meg, hogy az első szerencse már születése előtt rámosolygott, amikor is egy bizonyos Alois Schicklgruber ma már szinte hihetetlen és mesébe illő körülmények között Alois Hitlerre változtatta nevét.

Adolf 1889. április 20-án az Osztrák–Magyar Monarchia és Németország határán, az Inn folyó partján fekvő kisvárosban, Braunauban látta meg a napvilágot. Braunaut határ menti fekvése miatt Hitler jóval később a sors rendelésének tekintette, amely azt sugallta számára, hogy a folyó két oldalán fekvő országot egyszer majd egyesítse.

Kisiskolásként, Leonding/Linz, 1899.

A kisváros nem sokáig maradt a család otthona, mint ahogy az azt követő állomások sem (Passau, Hafeld, Lambach), míg végül apja 1898-ban a Linzhez nagyon közeli Leonding városában állapodott meg. Hitler ettől kezdve Linzet tartotta kedvenc s egyben szülővárosának is. Paradox módon Linz volt azonban az a város is, amely fiatal kori kudarcainak kiindulópontját jelentette. Adolf minden addigi iskoláját megfelelő vagy jó eredménnyel végezte, Leondingban egyenesen az iskola „bandavezérévé" vált. Mindez megszakadt, amikor szigorú apja beíratta a linzi reáliskolába, hogy tőle eltérően fiának hasznos és gyakorlatias tudást biztosítson, s ne kelljen úgy megküzdenie az előrejutásért, mint neki elemi iskolai végzettségével.

Linz polgári környezetében Hitler már egyáltalán nem számított feltűnő jelenségnek, tanulmányi eredményei látványosan romlani kezdtek, s mindig is kívülállónak érezte magát a linzi iskolában, s kevéssel később a steyri reáliskolában sem végezte jobban a dolgát. „Szenvedéseinek" végül apja 1903-ban bekövetkezett halála vetett végett, ami nem sok részvétet váltott ki belőle. Bár anyja is szerette volna, ha fia a biztos megélhetést nyújtó hivatali pálya elérése érdekében rendesen elvégzi iskoláit, nem volt képes ellenállni fia szeszélyeinek, s végül azt is ráhagyta, hogy az alsó reáliskola keserves, bukásoktól sem mentes elvégzése után, 16 évesen örökre hátat fordítson az oktatásnak. Hitler később büszkén állította, hogy egy zseniális ötlet többet ér, mint tanulni egy életen át.

Életének következő két éve céltalan csellengéssel, színházba, operába járással, barátjának, August Kubizeknek („Gustl") tartott beszédekkel, eszmefuttatásokkal s egy elegáns ifjú hölgy, Stefanie plátói csodálásával telt – élete legboldogabb időszaka volt ez, ahogy később állította.

Irány a nagyváros

Ezt az időszakot mindössze 1906-os bécsi kiruccanása szakította meg, melynek során az udvari múzeumban őrzött festmények tanulmányozásának ürügyével továbbra is linzi életmódját folytatta, s több hétig egész nap csak a várost járta. Élvezte a világváros minden báját, lendületes életvitelét. Minden bizonnyal feltűnően sok időt töltött el az operában, ahol Linztől eltérően igazi, igényes előadásokat hallhatott. Úgy tűnt azonban, arra mégiscsak jó volt ez a kis szabadság, hogy megfertőzze a nagyváros, és a már régebb óta benne szunnyadó művészhajlam kitörjön belőle. Elhatározta, hogy a bécsi Képzőművészeti Akadémián tanul tovább. Az ekkor már nagyon beteg édesanya ápolása közben, 1907 szeptemberében azután valóban felvételi vizsgát tett az akadémián, ahol minden várakozása és magabiztossága ellenére nem felelt meg a próbarajzoláson. Egy évvel később másodszori próbálkozása még nagyobb kudarccal zárult, mivel ezúttal a benyújtott rajzait nem tartották megfelelőnek, így próbarajzolásra sem bocsátották. Az akadémia rektora inkább az építészet felé irányította, ami kétségkívül érdekelte Hitlert, de az építészeti akadémia feltételül szabta az érettségit. Az iskolapadba viszont semmi esetre sem akart visszatérni: *„így határozottan eldöntöttem, hogy autodidaktaként dolgozom tovább"*.

Időközben, 1907. december 21-én elhunyt édesanyja, s ez a tény mélyen letaglózta Hitlert. Az enyhülő bánat viszont ismételten felvetette a kérdést: hogyan tovább? Gyámja és rokonai minden kísérlete ellenére Adolfot nem sikerült otthon tartani, újra útnak indult Bécsbe, hogy onnan végleg már soha többé ne térjen vissza. Megélhetési gondjai egyelőre nem voltak, hiszen az árvasági járadék (mivel mindvégig hallgatónak adta ki magát) és egy korábbi kölcsön fennmaradó része biztosította egzisztenciáját. Kis szobát bérelt Bécsben, ahova csakhamar odacsábította barátját, Kubizeket is. Míg Kubizek felvételt nyert a Bécsi Konzervatóriumba és szépen haladt előre tanulmányaival, addig Hitler még barátja elől is eltitkolta, hogy elutasították, és folytatta céltalan életét. A csavargás mellett a barátjának elmondott nagy szónoklatai, újító ötletei, olvasmányai töltötték ki ideje nagy részét. Annak ellenére, hogy hol drámát, hol pedig operát akart írni, nem ragadta meg a lehetőséget, amikor Adolf Roller professzor, a bécsi opera művészeti igazgatója segítette volna a munkavállalásban. A kitartó, kötött napi munkaidőt feltételező munka ugyanúgy nem tűnt szimpatikusnak számára, mint később, amikor már birodalmi kancellár volt Németországban. Jóllehet az operába járás mindvégig a kedvenc időtöltése maradt, s bár mindenfélét meghallgatott, számára az első számú mindig is Wagner volt és maradt. Később megkedvelte Beethovent, Brucknert, Lisztet, Brahmsot, illetve Johann Strauss és Lehár könnyed operettjeit. Kedvenceit adott esetben több tucatszor is megnézte.

A társadalom alsó bugyraiban

1908 nyarán a két barát útjai végérvényesen elváltak, Kubizek az év végi vizsga után hazautazott szüleihez, csak 1938-ban, az Anschluss után látták egymást viszont. Hitler ezután egyre szerényebb szállásokra kényszerült, minthogy pénze már erősen fogyóban volt, míg végül 1909 szeptemberétől tulajdonképpen eltűnt, s a hajléktalanok mindennapjaiban lett része. Eltűnésével egy időben elmulasztotta magát katonai nyilvántartásba vetetni, minthogy nem kívánt a Monarchia hadseregében szolgálni. Úgy tűnik, életében először a munkavállalásra is rákényszerült (hólapátolás, hordárkodás stb.), de amikor erre rávitte a kényszer, sem ereje nem volt már a kitartó munkához, sem pedig megfelelő ruházata.

Végül 1909 késő őszén egy hajléktalanszállóra vetette a sors, ahol összeismerkedett Reinhold Hanischsal, akivel ezek után több menedékhelyen megfordult, majd üzleti vállalkozásba kezdett: a nagynéni pénzügyi segítségével megvette a szükséges eszközöket ahhoz, hogy akvarell képeslapokat fessen, amelyeket Hanisch értékesített. 1910 februárjától maga mögött tudhatta a legrosszabb időszakot, mivel beköltöztek a hajléktalanmenedékeknél sokkal jobb színvonalú, európai mércével is korszerű férfiszállóba, ahol már nem mindenféle csavargóval, hanem félresiklott egzisztenciájú, adott esetben művelt (értelmiségi, hivatalnok), család nélküli emberekkel hozta össze a sors. Hamarosan újabb üzlettársra is szert tett, a zsidó származású Josef Neumannra, akivel még baráti viszonyt is sikerült kiala-

Hitler (felső sorban középen) sebesülése után a beelitzi katonakórházban (1916. október).

kítania. Később más zsidó származású emberekkel is összehozta a sors. Minderről Hitler a *Mein Kampf*ban mélyen hallgatott, mint ahogy arról is, hogy képei vásárlói többségükben zsidó kereskedők voltak, akiket jobb kereskedőnek és megbízhatóbb vásárlónak tartott, mint a kereszténye-ket. Akárhogy is volt ez, az üzlet működött és szerény megélhetést biztosított neki. Amint azonban nem fenyegette közvetlenül az éhínség, azonnal csökkentette munkaidejét, visszatért a csavargáshoz, s emiatt Hanisch-sal is megromlott a viszonya, majd elváltak útjaik.

A férfiszállásnak 1913 májusáig maradt lakója. Már korábban is elhagyta volna mind a szállást, mind a várost, mind pedig az országot, hogy Münchenbe induljon, hogy ott azután jelentkezzen a képzőművészeti akadémiára, megnézhesse a város képtárait – ahogy azt többször is hangoztatta a szállás közönségének. Ki kellett azonban várnia az osztrák törvények szerinti nagykorúságot, hogy végre felvehesse a szülői örökséget. Ezt 24. születésnapját követően meg is tette, s alig egy hónappal később maga mögött hagyta azt a várost, amely életének oly fontos időszakában adott otthont neki. Szerepet játszott ebben még az is, hogy továbbra sem kívánta letölteni katonai szolgálatát. Igazából nem a katonai szolgálat ellen volt kifogása, hanem az ellen, hogy azt az általa gyűlölt Ausztria–Magyarország hadseregében teljesítse.

Amikor Bécsbe érkezett, még aligha rendelkezhetett különösebb politikai felfogással, csupán a linzi iskolája és a linzi lapok nagynémet környezete érinthette meg, amely felkelthette benne a két német állam egyesítésének gondolatát. A zsidókérdés soha nem volt téma Hitler családjában, s a család zsidó háziorvosával, Eduard Blochhal is szívélyes viszony alakult ki az évek során, jóllehet az össznémet gondolatoknak részét képezte az antiszemitizmus is. Kialakult világnézete tehát sem Bécsbe érkezésekor, sem a városból való végleges távozásakor, sőt még a háború alatt sem volt. A már ekkor meglévő töredékek azonban később valóban világfelfogása részeivé váltak. Minden bizonnyal Bécsben erősödött meg benne a Linzben magába szívott nagynémet életérzés, komolyabban is megismerkedhetett a Georg Schönerer által vezetett osztrák össznémet mozgalom (Alldeutscher Verband) gondolatvilágával, amelyet megerősített benne a parlamenti látogatások során tapasztalt és a bécsi városképhez hozzátartozó soknemzetiségű „káosz". A nagynémet egység s a minden más, „haszontalan" nemzetiségtől való megszabadulás gondolata tehát Bécsben már szilárd meggyőződésévé válhatott.

HITLERRŐL MONDTÁK

„Hitlert külseje alapján bajornak vagy felső-ausztriai átlagpolgárnak mondhatnók. Testalkata éppolyan, mint bármelyik férfié ezekben az országokban. Elég, ha bemegyünk az osztrák Braunau vagy Linz, esetleg a bajorországi Passau akármelyik kávéházába vagy kereskedésébe, s megfigyelhetjük, hogy minden boltosnéger és pincér Hitlerre hasonlít."
(Curzio Malaparte idézet. In: (Dusan Hamsik: *A középszerűség géniusza*. Kozmosz Könyvek, 1968, 43. old.)

Vélhetően nem tettek rá pozitív benyomást a Bécsben élő zsidók sem, mint ahogy sok más bécsi polgárra sem, s a város mélységesen antiszemita hangulata ezt az érzést csak fokozhatta benne. (A zsidóság aránya 8-10% körül mozgott, tehát Bécs messze nem a legnagyobb zsidó lakossággal rendelkező nagyvárosa volt a Monarchiának.) Későbbi állítása ellenére nyilvánvalóan nem érintkezett sokat a *„loknis hajfürtös és fekete kaftánt viselő jelenségekkel"*. A férfiszálláson szenvedélyes politikai és művészeti vitákat folytatott sorstársaival, amelyek során ostorozta a szociáldemokratákat, az Osztrák–Magyar Monarchia viszonyait, de zsidóellenes kirohanásokról senki sem számol be, s a vele kapcsolatba került zsidók sem hagytak hátra semmilyen utalást erre. Olvashatta ugyan a Bécsben tömegesen megjelenő kulturáltabb és teljesen alpári lapok, brosúrák egyes példányait, így többek között a Jörg Lanz von Liebenfels által kiadott *Ostara-füzetek*et, de nem valószínű, hogy ezeket rendszeresen „fogyasztotta" volna.

Szinte teljességgel kizárhatjuk, hogy ebben az időszakban komolyabb elméleti, filozófiai vagy történeti munkákat olvasott volna, ismereteit leginkább közvetett úton szerezhette be. Az biztosnak tűnik azonban, hogy így vagy úgy, de foglalkozott a zsidóság kérdésével, a téma tehát mindenképpen érdekelte. Amikor Bécset elhagyta, antiszemitizmusa valószínűleg nem különbözött azoktól a zsidókkal kapcsolatos lappangó fenntartásoktól, amelyek nagyon sok ember lelke mélyén ott szunnyadtak. A kérdés már csak az volt, hogy ez az érzés merre fejlődik tovább. Hitler hallhatta a korszak bécsi főpolgármesterének, Kurt Luegernek hangzatos kirohanásait a zsidók ellen, de valószínűleg ekkor még nem látta át azt, hogy Lueger leginkább politikai tőke kovácsolására használta fel a zsidóellenességet. Lueger jó szónoki képessége, és tömegekre gyakorolt hatása viszont nagyon tetszett neki. Alkalma volt a Lueger-féle keresztényszocialisták mellett más politikai csoportok felkeresésére is, de egyik ilyen társulathoz sem csatlakozott.

Az imádott országban

Élete következő állomása, München még Bécsnél is fontosabb lesz később számára, hiszen ez volt az a város, ahol a háború után otthonra, politikai otthonra nyert, s innen kiindulva vált ismertté egész Németországban. Előtte volt azonban még egy nagy iskola, a világháború, amely nemcsak új szemléletmóddal gazdagította gondolatvilágát, de következményeivel megteremtette a kellő társadalmi-politikai hátteret ahhoz, hogy egyáltalán keresnivalója legyen a politikában. A háború kitörése előtt Münchenben töltött idejéről később úgy nyilatkozott, hogy ez volt életének „messze a legboldogabb és legelégedettebb" időszaka – persze ilyet mondott más életszakaszára is. Rendkívül jó érzéssel töltötte el, hogy végre egy valóban német városban lehet, s elhagyhatta a „fajok Babilonját". Egyúttal megint olyan városba érkezett, amely a 20. század elején nagyon fontos kulturális centrum volt, jóllehet rangját a Hitler által annyira megvetett modern művészetekkel vívta ki magának. Münchenbe érkezésekor Hitler hol festőnek, hol építészeti festőnek adta ki magát, s ismeretlensége révén mindenféle meséket terjesztett már elvégzett és még tervezett tanulmányairól. A valóság azonban nem különbözött a korábbitól: ugyanúgy csavargott most is, mint nem sokkal korábban Bécsben. Megélhetését továbbra is a városi nevezetességek képeslapra festése biztosította. Műveit különböző sörcsarnokokban, vendéglőkben adta el, s miután ezúttal mind a festést, mind az értékesítést ő végezte, nem kellett megosztania a bevételt senkivel, így szerényen ugyan, de biztosan megélt. A festés mellett továbbra is olvasott, de hogy mit, azt csak a *Mein Kampf*ból tudjuk meg, ezért ezeknek az információknak nem érdemes hitelt adnunk. A kávéházi újságok és beszélgetések, szónoklatok ugyanúgy élete részét képezték, mint jobb bécsi évei alatt.

Ezt a céltalan „idillt" törte meg az a kedvezőtlen mozzanat, hogy a linzi rendőrség a müncheni rendőrség segítségével rátalált az ifjú „művészre", s annak ellenére, hogy 4 évvel korábban valóban elmulasztotta a jelentkezést a katonai szolgálatra, s tettéért pénzbírság, sőt börtön járt volna, a müncheni osztrák konzulátus méltányos hozzájárulásával ezúttal még sikerült elhalasztatnia a személyes megjelenést Linzben, sőt azt is engedélyezték számára, hogy a közelebbi Salzburgban jelentkezzen. Hitlernek szerencséje volt. Amikor végül 1914 februárjában valóban megjelent Salzburgban, a sorozóbizottság alkalmatlannak nyilvánította a katonai szolgálatra. A hatóságok slamposságára azért is érdekes, mert hajléktalansága időszakát kivéve mindig bejelentett helyen lakott, tehát már Bécsben is megtalálhatták volna, ha nagyon akarják.

A háború öröme

A háborúból azonban mégsem maradt ki, s ez később a frontharcosok mítoszát az egekig emelő weimari miliőben ismét nagy szerencsének mutatkozott. A háború egyúttal kiutat is ígért számára a céltalan csellengésből, a barátok és megértés nélküli világból. 25 évesen életében először tartozott valahova, kötelessége volt, amit tartósan teljesített, s egy állandó cél lebegett a szeme előtt. 1914. augusztus elején személyes kérvényt juttatott el III. Lajos bajor királyhoz, hogy a német hadseregben teljesíthessen szolgálatot. A hivatali hanyagság ismét szerencsét hozott neki, hiszen állampolgárságát nem firtatva helyt adtak kérésének. Augusztus közepén a 16. bajor tartalékos (első parancsokáról Listezrednek nevezett) gyalogezredhez került, Münchenben átesett a szükséges kiképzésen, amit egy Augsburg melletti hadgyakorlat követett.

Október második felében a flandriai harcmezőkre szállították egységét, amely már a hónap végén átesett a tűzkeresztségen, s nagyon súlyos veszteségeket szenvedett el. 1914. november elején Hitlert tizedessé léptették elő, ez volt első és utolsó előléptetése is egyben. Bár szerette volna elérni legalább az első altiszti rangot (őrmester), s erre fel is terjesztették, a döntésnél mindig hiányolták belőle a vezetőkészséget. Később már lehetséges, hogy maga sem forszírozta ezt, mert nem szeretett volna elkerülni ezredéből. Egy héttel előléptetése után az ezredtörzs keretében létrehozott futárcsoport tagjának jelölték, amelynek az volt a feladata, hogy az ezred harcállás-pontja és az arcvonalakon állomásozó zászlóalj- és századparancsnokok között biztosítsa a jelentések, parancsok stb. továbbítását. Munkája sok esetben nyugodt volt, de a zajos összecsapások idején az egyik legveszélyesebb feladat is. Egy ízben szerencséje volt, mert útnak indulása után nem sokkal ölte meg ezrede szinte teljes törzskarát egy gránát, máskor viszont a legnagyobb tűzben próbálta megvédeni egyik társával a parancsnokát. Utóbbi tettért 1914 decembere elején megkapta a Vaskereszt második fokozatát. Ez egyértelmű jele annak, hogy Hitler kötelességtudóan, lelkiismeretesen és hittel teljesítette szolgálatát, s közben a bátorság erényét is jó néhányszor megcsillogtatta. Egységében szinte mindenki tisztelte „Adit" – ahogy szólították –, ugyanakkor különcnek tartották, akinek semmi humorérzéke nincs.

A háború alatt tartózkodott politikáról, illetve a zsidókérdésről beszélni, annál inkább lelkesedett a háborúért és a számára bizonyos győzelemért. Elítélte az olyan pacifista jelenségeket, mint amikor 1914 karácsonyán német és angol katonák a harctéren együtt énekeltek karácsonyi dalokat. Tartózkodó magatartását támasztja alá, hogy a Vaskereszt első fokozatára (egy fontos parancs továbbítása miatt) 1918 augusztusában a zsidó származású Hugo Guttmann ezredsegédtiszt terjesztette fel, amit nyilván nem tett volna, ha véresszájú kirohanásokat tapasztal Hitler részéről, főleg mivel ezt a kitüntetést ilyen alacsony rangú katonáknak nemigen osztogatták. Valószínű, hogy ez a kérdés ekkor sem foglalkoztatta jobban, mint a háború előtt.

1916 októberében a Somme folyónál vívott sokadik ütközetben megsebesült. December elejéig a tábori kórházban ápolták, majd a Berlintől délnyugatra fekvő Beelitz kórházában lábadozott. Két év leforgása alatt – amíg Hitler távol volt – a hátországban sok minden megváltozott. A háborús időszak egyre súlyosbodó terhei alatt már mindenki elfelejtette 1914 őszének háborús lelkesedését, a közhangulat elkomorodott, a kórházak tele voltak a frontszolgálatot elkerülni akaró szimulánsokkal, később pedig a sztrájkokon botránkozott meg. Elképzelhető, hogy Hitler ekkor szembesült Berlinben és Münchenben a növekvő antiszemitizmussal, ami azonban valószínűleg nem érte el a Bécsben uralkodó antiszemita hangulat szintjét. Nem tudjuk azt sem, vajon Hitler értesült-e a hadseregben 1916-ban tartott ún. zsidószámlálásról (Judenzählung), melynek célja az volt, hogy megállapítsák, a zsidók elégséges módon veszik-e ki részüket a háborúból. Két visszaemlékezés mindenesetre arról számol be, hogy a háború második felében Hitler elejtett néhány zsidóellenes kijelentést. Ezt persze kétséget kizáróan bizonyítani nem lehet.

1917 májusában visszatért a frontra, ezúttal már az angolok voltak az ellenfelek. Ezután a harcokban megtépázott ezredével átvezényelték Elzászba. Hitler 1917 szeptemberében ment először szabadságra. Mivel előző látogatása során csalódott a poroszellenessé váló és elégedetlenkedő Münchennel, egyenesen Berlinbe ment, s idejét múzeumok látoga-

tásával töltötte. Október közepén ismét visszatért ezredéhez, amelyet azután Champagne-ba vezényeltek, majd az alakulat részt vett a második marne-i csatában is. Hitlert 1918 őszén Nürnbergbe küldték telefonkezelői kiképzésre, majd megkezdhette második szabadságát, amit ismét Berlinben töltött. Visszatérését követően – októberben – ezrede több súlyos összecsapás részese lett, majd Ypres közelében gáztámadást szenvedett el, amelyben Hitler is megsérült. A hónap végén félig megvakulva szállították az előpomerániai Pasewalk katonai kórházába. Számára a háború ezzel véget ért, s itt értesült a vereségről és a forradalomról is.

Csalódás és ébredés

Ekkor született csak meg tulajdonképpen az a Hitler, akit nem sokkal később megismerhetett egész Németország. A háború utolsó időszakának emberfeletti erőfeszítései, kavargó élményei, szabadságai és sebesülései idején szerzett rossz tapasztalatai most kiegészültek azzal az elkeseredéssel és haraggal, amelyet a háború kudarca idézett elő. A háborút követő, a leszerelésre váró katonák körében is általános politikai eszmecserék, viták, a bűnösök keresése során végleg kialakult Hitler világnézete, amely nyilvánvalóan a korábbi lappangó érzések felerősödéséből, az 1918–19-es közhangulat érzéseiből, Hitler személyiségéből és valószínűleg egy jó adag tudatosságból tevődött össze. Ez az időszak érlelte meg benne azt a döntést is, hogy olyasmivel foglalkozzon, ami nem kíván kötött munkaidőt, komoly fizikai megterhelést: a politikát választotta.

Ennek ellenére a pasewalki kórház elhagyása után egyelőre csak az elkeseredés, a csalódottság és tanácstalanság munkált benne. Visszatért Münchenbe, de semmit nem tett annak érdekében, hogy ténylegesen nekilásson politizálni, s szokásához híven munkát sem keresett. Az egyetlen mentsvára továbbra is az immár Reichswehrnek nevezett hadsereg maradt, amelynek 1920. március végéig maradt tagja. A szerencse ismét megérintette, hiszen ez az alig több mint egy év alapozta meg világnézetét, ébresztette tudatára annak, hogy a politika milyen lehetőséget nyújthat, és sodorta útjába 1919 őszén azt a kis pártot, amely Német Munkáspártnak (Deutsche Arbeiterpartei, DAP) nevezte magát, s ahova nem sokkal később, részben akarata ellenére, *55.* tagként lépett be.

Már a párthoz vezető út is meglehetősen kacskaringós volt, de arra mindenképpen alkalmasnak bizonyult, hogy apránként összegyűjtse és rendezze politikai nézeteit. Amikor visszatért Münchenbe, meglepődve tapasztalta, hogy milyen ziláltak a laktanya viszonyai, s ezrede élére is egy katonatanács állt. Ezt követően átvezényelték Traunsteinba, ahol egy hadifogolytáborban dolgozott őrként, amíg azt 1919 elején fel nem számolták. Münchenbe való visszatérése után pályaudvaron teljesített szolgálatot, régi gázálarcokat vizsgált át, majd századának bizalmi embere lett, így feladatai közé tartozott, hogy a csapatokat nevelési anyagokkal lássa el, s kapcsolatot tartson a bajor szocialista kormány propagandarészlegével. Vagyis Hitler első politikai jellegű megbízatása a Németország Szociáldemokrata Pártja (Sozialdemokratische Partei Deutschlands, SPD) és az annál radikálisabb Németország Független Szociáldemokrata Pártja (Unabhängige Sozialdemokratische Partei Deutschlands, USPD) kormányzásának idejére esik. Nem véletlen, hogy később erről sehol sem tett említést. Április 14-én, egy nappal a második bajor tanácsköztársaság kikiáltása után Hitlert ráadásul a teljes zászlóalj helyettes bizalmijává választották, s ebben a minőségében arra kellett ügyelnie, hogy a helyőrségek lojálisak legyenek a hatalomhoz.

Később többen állították, hogy Hitler a radikális kommunista, független szociáldemokrata iránnyal szemben a mérsékelt, demokrata és köztársasági szociáldemokrata irányt támogatta. Nagynémet felfogásával ez semmiképpen nem ütközött, hiszen a szociáldemokraták sem voltak semlegesek a nagynémet üggyel szemben, de a pártban szép számmal akadtak zsidó származásúak is. Amikor Hermann Essert később már az NSDAP-n belül támadások érték, akkor éppen Hitler kelt a védelmére, mondván, *„egy ideig mindenki volt szociáldemokrata”*. Esserhez hasonlóan többen akadtak olyanok, akiknek volt valamiféle érintettségük „vörös” ügyekben is. A kérdés már csak az, hogy Hitler és társai ekkor meggyőződésből támogatták aktívan vagy kevésbé aktívan azt az oldalt, amelyet később úgy megvetettek, esetleg a zűrzavaros időszak egyik rövid állomását jelentette a számukra, vagy tudatos politikai megalkuvásról és köpönyegforgatásról volt szó.

Hitlernek később Ernst Röhm és Rudolf Hess is a szemére vetette, hogy semmilyen aktív szerepet nem vállalt a müncheni tanácsköztársaság megdöntésében. Az biztos, hogy Hitlernek annál jobb volt, minél tovább maradhatott a hadsereg kötelékében, hiszen más megélhetési forrása egyelőre még nem akadt. 1919. április végén viszont már azokkal a „fehér” csapatokkal szemezett, akik a város megrohamozását készítették elő, sőt jelölték abba a háromfős bizottságba, amely azt vizsgálta, hogy Hitler ezredében ki milyen magatartást tanúsított a tanácsköztársaság idején. Ez az feladat mentette meg attól, hogy a müncheni helyőrség többi katonájával együtt 1919 májusában leszereljék a hadseregből. Ezzel megkezdődött legfőbb és legintenzívebb politikai iskolázása is.

A Reichswehr bajor csoportparancsnokságának hírszerző osztálya Karl Mayr százados vezetésével a folyamatos leszerelések után megmaradó csapatok nemzeti, antibolsevista szellemben való nevelését és képzését tűzte ki feladatául. E munka elvégzésére az osztály kiválogatta az alkalmasnak tűnő embereket, s őket tanfolyamokon képezték ki jövendő feladataikra. E kiképzés egyik állomása volt a müncheni egyetemen 1919 májusában megrendezett antibolsevista képzőtanfolyam. Hitler a kiválasztottak között volt, s bekerült az instruktorok szűkebb körébe is, hogy további képzésre vezényeljék Augsburgba. Hitler csakhamar kitűnt társai közül, előadásmódja, szenvedélyessége, meggyőzőképessége és érdeklődést felkeltő képessége a társaság központjává tette.

Ekkor került egy csapásra nyilvánosságra, hogy „ért” a zsidókérdéshez, és antibolsevizmusa, illetve e kettő összekapcsolása e témák olyan „szakértőjévé” avatta, hogy amikor egy további képzést kívánó instruktor a zsidókérdés még részletesebb megvilágítását szorgalmazta, Mayr százados a levél megválaszolását Hitlerre bízta. A válaszban Hitler a címzett figyelmébe ajánlotta, hogy külön kell választani az érzelmen alapuló és a tudatos antiszemitizmust, melyek közül az utóbbit részesítette előnyben, konklúziója pedig az volt, hogy *„a végső célnak mindenképpen a zsidóktól való teljes megszabadulásnak kell lennie”*. Ez a válaszlevél az első olyan dokumentum, amelyben Hitler foglalkozott a „zsidókérdéssel”, s amely betekintést nyújt ettől kezdve szilárd világnézetébe. A levélből egyértelműen kitűnik, hogy ebben az időszakban Hitler a tanfolyamok mellett minden bizonnyal sokat olvasott a központi témákhoz.

Hitler az első világháborúban őrmester volt a nyugati fronton (1916).

Hitler feladatai közé tartozott a Reichswehr-alakulatok „nevelése” mellett a különféle politikai csoportosulások megfigyelése is. Így jelent meg 1919 szeptemberében a DAP egyik rendezvényén. Ekkor még nem sejtette, hogy megtalálta politikai otthonát, s e párt nyújtja majd a kiindulási pontot célkitűzései megvalósításához. A kis párt csakhamar Hitler egyszemélyi irányítása alá került, nevét Nemzetiszocialista Német Munkáspártra (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, NSDAP) változtatta, s dinamikus növekedésnek indult. Az 1923-as puccskísérlet meghozta az országos ismertséget, de az igazi sikerek még várattak magukra. Később (1933 után) rögös életútjára visszatekintve jegyezte meg: *„Az korunk csodája, hogy megtaláltatok engem, hogy megtaláltatok engem oly sok millió között! Az pedig, hogy én megtaláltalak titeket, az Németország szerencséje!”*

Hitler bajtársai között csodabogárnak számított, nem ivott, nem dohányzott és nem járt bordélyházba. Egyedüli barátja Foxl, az angol állásokból átszökött terrier volt (1916). A kutya Hitler nagy bánatára a háború végén eltűnt. „Aki ellopta, sosem fogja megérteni, mit jelentett nekem ez a veszteség” – mondta később Hitler.

ADOLF HITLER, A MŰVÉSZ

BELLÁK GÁBOR

Adolf Hitler életpályáján a művészet meghatározó szerepet játszott. Hogy festő volt – nem szobafestő, mint oly makacsul él a köztudatban! –, azt mindnyájan tudjuk, de hogy szenvedélyes műgyűjtő, múzeumtervező (ha csak a fantázia világában is), építészeti, urbanisztikai látomások, belsőépítészeti ötletek, vázlatok alkotója, talán kevéssé ismert. Sőt mindezek mellett még a művészeti élet diktátora is. Hogy letörje a klasszikus 19. századi német festészet csillagászati magasságokba szökő spekulációs árait, bizonyos alkotások esetében saját jóváhagyásához kötötte a művek eladását. De ugyanígy befolyásolta saját korábbi műveinek piaci forgalmazását is. Az egykori szegény festő nem sejthette, hogy kommerciális ízű kis akvarelljei majdan német magángyűjtemények óhajtott kincsei lesznek, később pedig rejtegetni való vagy éppen elpusztítandó „bizonyítékok".

A müncheni Alter Hof, 1914.
Hitler akvarellje.

Adolf Hitler 1906 májusában érkezett Linzből Bécsbe, azzal az elhatározással, hogy festőművész lesz. Bár Linzben szomszédjuk, a postamester állást ajánlott az igyekvő fiúnak, tán épp „híresen szép kézírása" miatt, Hitlert mégis a művészi hivatás vonzotta. A figyelmeztetést, miszerint mindez költséges és anyagi támogatók nélkül nagyon nehéz pálya, Hitler azzal hárította el, hogy Makart és Rubens is szegény sorból küzdötték föl magukat a művészeti élet csúcsaira. Eredeti szándéka szerint a bécsi Operaház díszlet- és jelmeztervezőjéhez, Alfred Rollerhez igyekezett. Ám hiába lapult a zsebében a linzi barátok ajánlólevele, Rollerhez mégsem mert bekopogni. A bécsi képzőművészeti akadémiára végül csak 1907 októberében felvételizett. A 113 jelölt közül 85-öt visszautasítottak, s Hitler is ezek között volt. 1908-ban ismét megkísérelte a felvételi vizsgát, ekkor azonban már nem elégtelen rajztudása miatt utasították el, hanem mert rajzi képességeit túlságosan is építészeti jellegűnek tartották.

A FESTŐ

Való igaz, az építészet fiatal korától vonzotta Hitlert. Órákat töltött Bécsben a híresebb épületek tanulmányozásával. Albert Speer emlékezései szerint még idős korában is képes volt fejből lerajzolni a bécsi Ringstrasse valamennyi épületét, de számos épületnek az alaprajzát is pontosan memorizálni tudta. Már 1906-ból ismerjük egy rajzát – alaprajzzal, homlokzati nézetekkel – egy villához, melyet barátjának, August Kubizeknek tervezett. Az ehhez hasonló fantáziarajzokon kívül Hitler igazán 1908 körül kezdett el foglalkozni a festészettel. Barátja, Reinhold Hanisch rábeszélésére fogott színes képeslapok másolásába, s ezeket később Hanisch próbálta értékesíteni. Első ilyen próbálkozásai között Schubert szülőházának, a St. Peterskirchének akvarellképeit találjuk, később pedig Bécs minden turisztikailag érdekes épületét megfestette.

Az 1930-as években a bécsi művészettörténész és műkereskedő, Peter Jahn feladata volt, hogy Hitler 1908 és 1913 között festett bécsi munkáit felkutassa. E munkája során Jahn személyesen is találkozott a Führerrel, s tőle tudjuk, hogy Hitler bécsi éveiben kb. 7-800 képet festett, melyeket a Hanisch-sal való szakítás után Morgenstern, Schwertfeger és Jacob Altenberg képkeretezők és műkereskedők révén értékesített. Eladási feljegyzéseket nem készített, de bevallotta, hogy Morgensternt szinte megváltójának tekintette, mert sok megrendelést biztosított neki. E munkákat 10-50 koronás áron értékesítette, és ez, ha szerényen is, de biztos megélhetést jelentett.

Ha alaposabban megnézzük Hitler ifjúkori bécsi festményeit, őszintén bevallhatjuk, hogy vannak közöttük egészen kiváló munkák is. Hitler

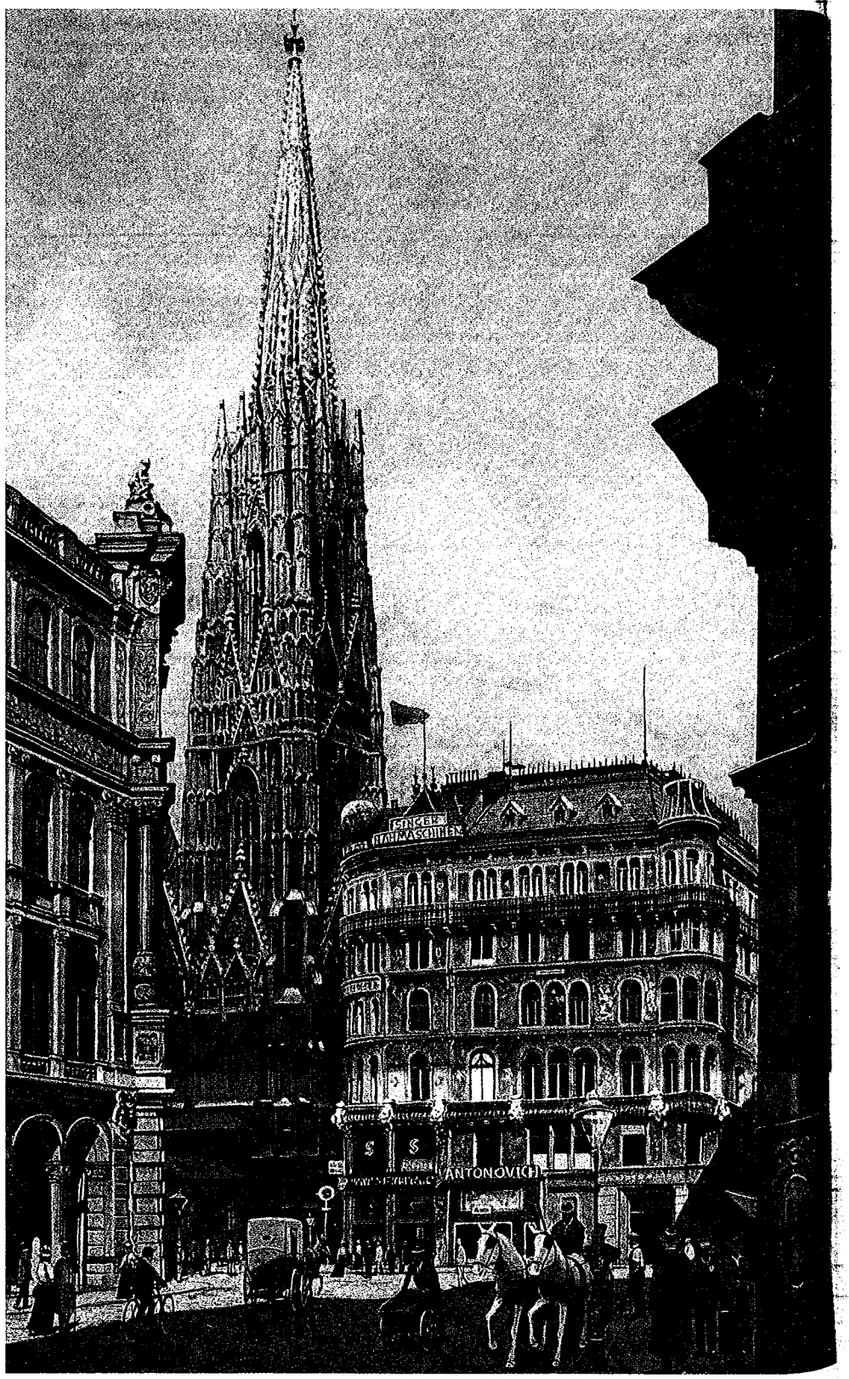

A Karlskirche télen, 1912 (fent)

Haubourdin (Lille elővárosa)
egyetemi temploma, 1916 (jobbra)

A Stephanskirche, 1910 (balra)

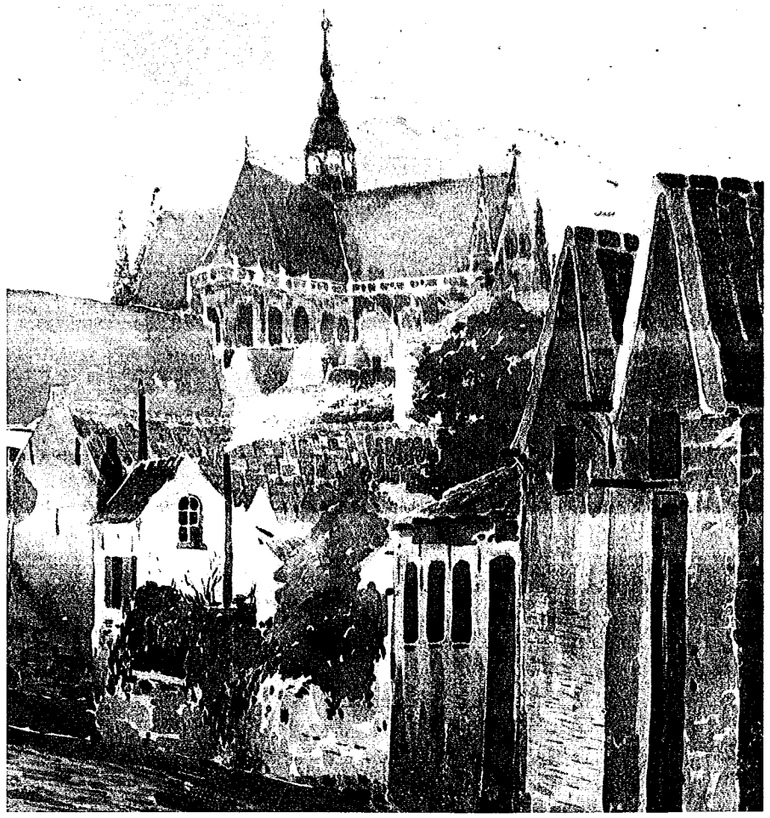

ugyanis nemcsak a megfestendő épületeket és képeiket tanulmányozta, hanem művészettörténeti ismereteit is folyamatosan bővítette. Tanítómesterének azt a Rudolf Altot (1812–1905) tekintette, aki az 1870-es években királyi megrendelésre sorra festette meg Bécs híresebb épületeit, és aki az 1840-es években a régi Pest–Buda nevezetességeit is megörökítette akvarelljein és litográfiáin. Alt természetesen személyesen nem volt Hitler tanára, de munkáinak szellemisége – a gondos, részletező rajz, a precíz megfigyelés, kompozícióinak természetes hatású kivágata, városképeinek, vedutáinak szinte riportképszerű pontossága – Hitler számára követendő mintának számított. Hitler maga is másolta Alt egyes bécsi kompozícióit, Rudolf Alt iránti tisztelete pedig odáig terjedt, hogy az

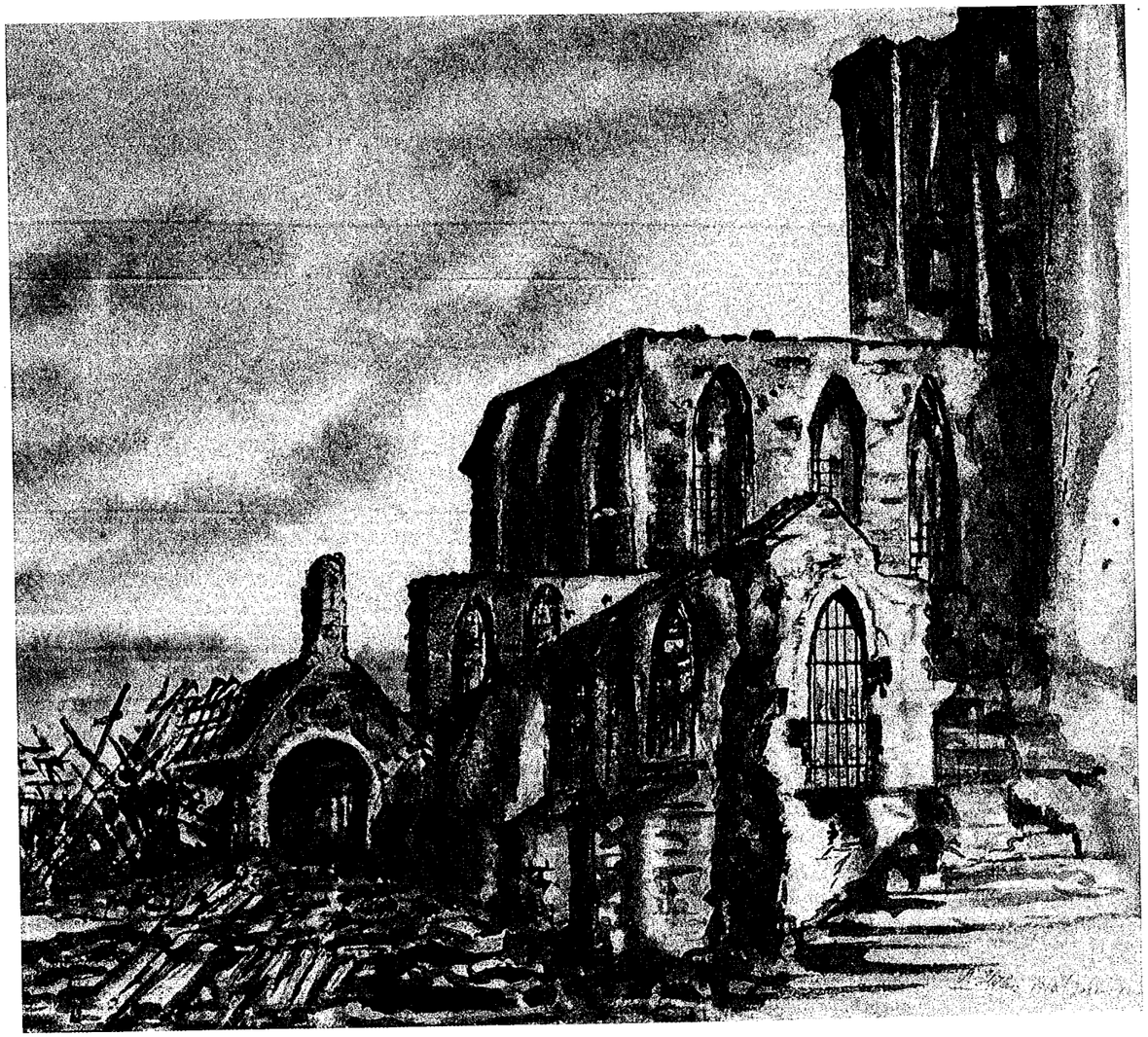

Messines (Nyugat-Flandria) kolostorromjai, 1914.

Anschluss után állami nyugdíjat folyósíttatott Alt családtagjai számára.

Hitler művészeti értékrendjében a valóság minél pontosabb lemásolása, a részletező, realisztikus megközelítés számított a legfontosabb alkotói elvnek. Nem véletlen, hogy kedvenc alkotói között sok biedermeier mestert találunk (pl. Waldmüller, Carl Spitzweg, Franz Defregger). Hitler már kancellárként Linz későbbi városfejlesztési elképzelései között egy Német Nemzeti Múzeum tervét is fölvázolta. Ebben egyedül Adolph Menzelnek öt termet szánt, de három termet kapott volna az osztrák biedermeier mestere, Moritz von Schwind is. Az imponáló névsorban Böcklin, Anselm Feurbach, Fritz von Uhde, Leibl, Piloty, Makart és Marées mellett olyan kevésbé jelentős alkotók is helyet kaptak, mint például Edouard Grützner, aki anekdotizáló, humoros zsánerképeivel inkább a festészet kommerciális területéhez tartozott, de akitől Hitler több mint 30 képet a személyes gyűjteményében is őrzött. Egyébként Hitler, a gyűjtő, elsősorban a 19. századi német–osztrák festészet gyűjtője, bőkezű vásárlónak bizonyult. Az általa foglalkoztatott műkereskedők gyakorlatilag korlátlanul vásárolhattak a Führer számára, minden anyagi megkötés nélkül.

1913-ban Hitler Münchenbe költözött, s egészen katonai szolgálatba lépéséig képei eladásából tartotta fönn magát. Érdemes megjegyezni, hogy mind bécsi, mind müncheni lakcímeire festőművészként jelentkezett be, igaz 1912-ben föl is jelentették az „akadémiai festő" cím jogosulatlan használata miatt. Münchenben templomokat, a régi királyi kastély egykori udvarát, az Alter Hofot s más nevezetességeket festett, olyan mennyiségben, hogy még kancellár korában is úgy emlékezett rájuk, mint amiket álmából fölkeltve is bármikor újra meg tudna festeni. Münchenben új technikáját találta ki az értékesítésnek: városképeit az anyakönyvi hivatalból kilépő, frissen házasodott pároknak ajánlotta, akik örömükben nem sajnáltak néhány márkát áldozni az első közös emléktárgyért.

Hitler persze nemcsak városképeket festett. Munkái között nagy számban találunk alpesi tájképeket, elvétve pedig csendéleteket és portrékat is. Összevetve különböző műfajú munkáit, feltűnő, hogy az épületeket, városképeket ábrázoló festményein, még a sokszor lelketlenül, üzleti célra készült másolásokon is átüt valami személyes ihletettség. Tájképein azonban nem érzékeli a pontos térbeli és fényviszonyokat, a levegőperspektíva hatását; csendéletei élettelen virágkupacoknak hatnak, portréi pedig riasztóan távol állnak az emberi karaktereknek akár naiv megragadásától is. Emberábrázolásának legizgalmasabb fejezetét karikatúrái jelentik, melyeken a torzító vonások révén viszonylag sikeresen tudta leplezni rajztudásának hiányosságait. Az emberi figurák persze városképeinek összhatását is lerontják, de mindezt ő maga is jól tudta, hiszen bevallotta, hogy képeit „lehetetlen" figuráiról könnyen föl lehet ismerni.

Az építészeti részletek aprólékos visszaadásában épp annyira örömét lelte, mint az épületeknek csupán csak nagy tömegekben fölvázolt megfestésében. A bécsi Rathaus kőcsipkés homlokzatának precíz festői kidolgozásában szemernyi hiba nincs, s nem csodálkozhatunk, ha ilyen típusú munkáira még megrendelést is kapott. A flandriai Haubourdin egyetemi templomának képén ugyanakkor nem a részletek finomsága, hanem inkább a látvány egészének végtelenül leegyszerűsített, csupán néhány színes foltra redukálódó megfestése a megragadó, a bécsi Szent Ulrik-templom mögötti udvart ábrázoló akvarellje pedig akár a klasszikus biedermeier vedutafestészet legszebb darabjai mellett is megállná a helyét.

Az első világháború Hitler festészetében is korszakhatárt jelentett. A fronton is festett, de már jóval kevesebbet. Szinte magára maradt a művészetével, a művek értékesítésére pedig végképp nem volt remény. Rajzolt lövészárok-jeleneteket, lerajzolta néhány bajtársát, de festményein nehezen találta meg az alkotás értelmét. Kiégett, lebombázott épületek, néptelen települések, rommezők jelennek meg e korszak festményein, s úgy tűnik, a régi, békés világgal együtt Hitler festészetének harmonikusabb, szebbik fejezetét is elsodorta a háború. Hitler, a művész azonban élt tovább, csak éppen túllépett a festészet hagyományos keretein.

A TERVEZŐ

Hitler már Bécsbe érkezése előtt is készített fiktív, nem konkrét megvalósulásra szánt építészeti terveket (ebben egyébként egyik művész példaképével, a bécsi Hans Makarttal is rokonságot mutat). Bécsi éveiben az opera világa ragadta meg a fantáziáját. Barátjával minden este operába mentek, s nemcsak Wagner művei (akkoriban Mahler vezényelte Wagner operáit Bécsben) tartoztak a kedvencei közé, hanem Lehár Ferenc *A víg özvegy* című operettje is. Díszlettervek, színpadtervek foglalkoztatták ekkoriban, de az első egyelőre még a festészet volt.

A világháború után egyre intenzívebben a politika felé forduló Hitler művészi aktivitása a politikai művészet közegében alakult tovább. Nem túlságosan jól rajzolt, naiv szimbolikájú propagandisztikus plakáttervet készített, ugyanakkor az a komplex törekvése, ahogyan megtervezte a náci párt szimbólumait, egyenruháit, jelvényeit, rangjelzéseit, már szinte modern arculattervezőnek mutatják meg. 1920. szeptember 4-én született meg a később hírhedtté vált horogkeresztes emblémának az a grafikai képe, amely lényegében a náci párt emblémájává lett. A birodalmi címertervként fölskiccelt, horogkeresztet tartó sas első rajzvázlata szintén ugyanezen a napon fogalmazódott meg.

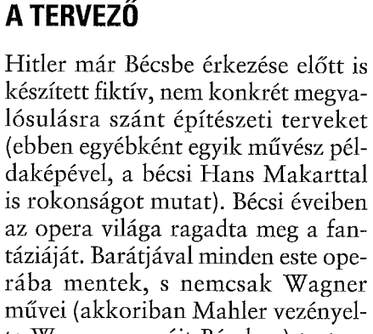

A náci párt címerének terve, 1920. szeptember 4.

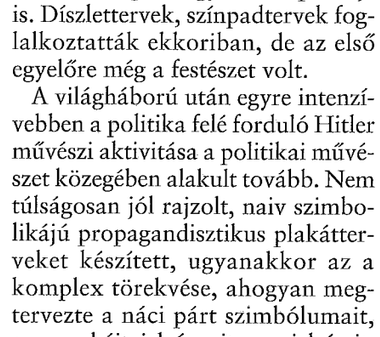

Hitler plakátterve az 1920-as évekből: „A horogkereszt egyesíti az osztályokat"

Ugyanakkor egyre több urbanisztikai, illetve építészeti probléma is foglalkoztatta. Linz és Berlin jövőbeni arculatáról egészen konkrét városrendezési elképzeléseket vetett papírra. Linzből egy európai művészeti és kulturális központot kívánt létrehozni, Berlint pedig olyan birodalmi centrummá akarta fejleszteni, amely kolosszális csarnokaival, épületeivel, széles sugárútjaival, fejlett infrastruktúrájával hatásosan képes reprezentálni a német fölényt. A gigászi méretekkel a német nemzeti büszkeséget kívánta visszaállítani, a „kő szavával" akarta kifejezni az árja faj nagyságát és történeti kontinuitását a múlt nagy kultúráival.

Hitler építészeti eszményeit egyrészt a bécsi Ringstrasse épületeiben megtestesülő historizáló eklektika, másrészt pedig a Paul Ludwig Troost (1878–1934) által fémjelzett neoklasszicizmus határozta meg. Az 1926-ban megismert Troostot – miként Rudolf Altot a festészetben – tanítómesterének tekintette. Vele terveztette újjá a müncheni „Barna Házat", s vele építtette meg Münchenben a Német Művészet Házát (Haus der Deutschen Kunst), amely 1937-től kezdve a birodalmi képzőművészeti kiállításoknak adott otthont. Építészeti elképzeléseinek első számú megvalósítója s egyben Berlin újjáépítésének felelőse azonban a fiatal Albert Speer (1905–1981) lett.

Speer Hitler rajzainak egyik legjelentősebb gyűjtőjeként érdemel most külön figyelmet. Az általa megőrzött 125 rajz javarészt építészeti skiccekből állt, másrészt Hitler 1925–26-os vázlatkönyvének lapjaiból, melyeket maga a Führer ajándékozott Speernek. Speer nagyra értékelte Hitler rajztudását, ahogy az az emlékezéseiből is kiderül: *„Hitler a tervek megbeszélése közben fáradhatatlanul osztogatta a maga vázlatait. Flottul odavetett, helyes perspektívájú rajzok voltak: az alaprajzokat, a metszeteket és részleteket méretarányosan készítette el. Egy építész se csinálhatta volna jobban. Délelőt-*

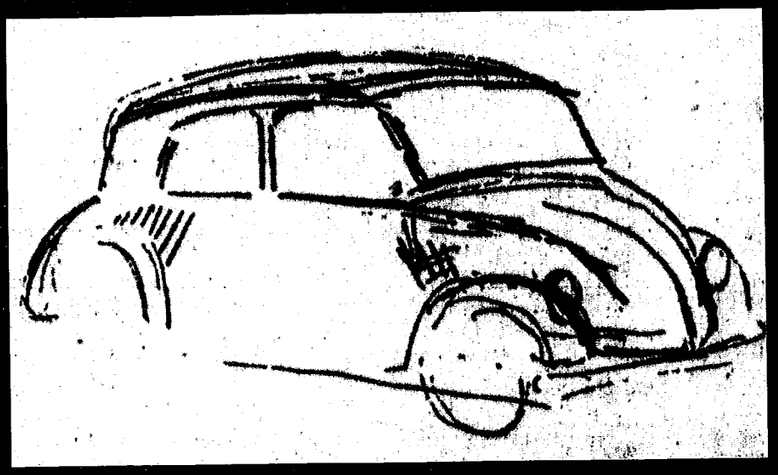

A „bogárhátú" Volkswagen első skicce, 1932. Hitler „automobilizációs" tanácsadója Jakob Werlin, a Daimler–Benz cég főnöke volt. Hitler e szavakkal adta át rajzát Werlinnek egy müncheni étteremben: „Tegye el és ne feledkezzen el róla. Hamarosan szeretném hallani véleményét a műszaki részletekről."

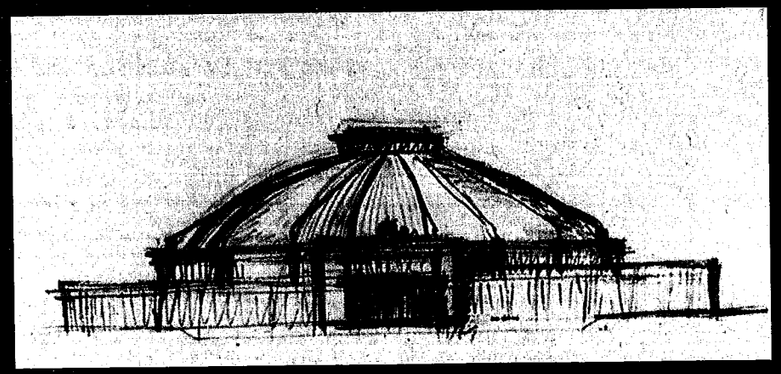

A müncheni főpályaudvar terve, 1938. A 100 méter magas, 270 méter átmérőjű kupolával fedett új pályaudvar „korunk technológiájának lesz emlékműve" – közölte Hitler. A müncheni városrendezés építészeti felelőse Hermann Giesler volt.

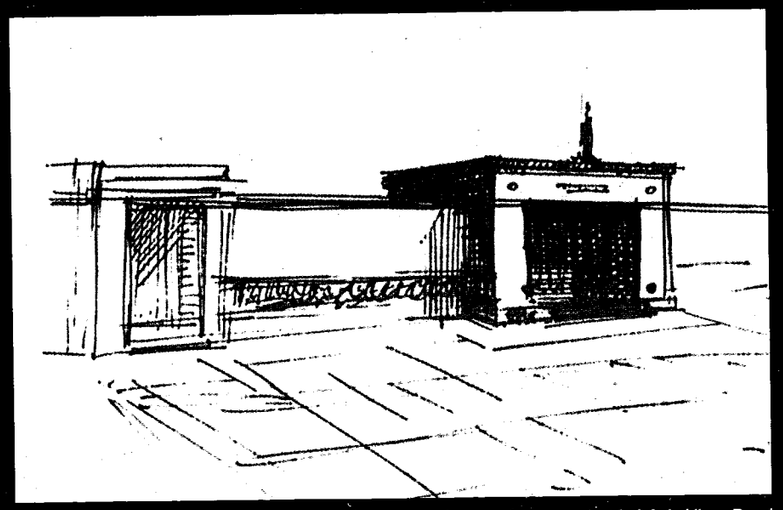

A nürnbergi Kultúrcsarnok terve, 1934. Nürnberg városrendezési felelőse Paul Ludwig Troost (1934-ig), illetve Albert Speer és Franz Ruff építészek voltak.

Richard Klein fametszetes ex librise Hitler számára. Készült Hitler tervei alapján, 1929 körül.

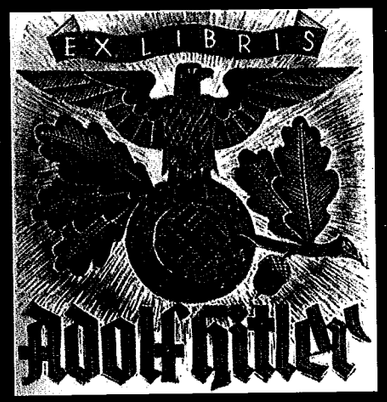

Hitler plakáttervei az 1920-as évekből. Fent: „A horogkereszt megállíthatatlan!" Lent: „A horogkereszt mindent kibír!"

tönként néha mutatott egy jól kivitelezett vázlatot, amelyet éjszaka készített; a legtöbb, néhány vonalból álló rajza azonban a megbeszélések alatt született."

Hitler persze nemcsak építészeti skicceket készített. Legalább olyan részletességgel foglalkozott bútorok, lámpák, építészeti elemek (ajtók, kilincsek, sőt fogantyúk!) tervezésével is, de az ő nevéhez fűződik a bogárhátú Volkswagen első elképzelése is.

A HITLER-FESTMÉNYEK SORSA

Hitler, bár nem becsülte sokra ifjúkori festményeit, mégis intézkedett művei számbavételéről, sőt, lehetőség szerint azok összegyűjtéséről is. 1935-ben engedélyezte, hogy festői múltját immár a nyilvánosság is megismerje. Ekkor jelent meg Heinrich Hoffmann-nak, Hitler hivatalos fotósának, *Adolf Hitler Aquarelle* című albuma Münchenben, a Führer néhány válogatott korai festményének reprodukciójával. Ezzel egyidejűleg jött létre a náci párt müncheni központi archívumán belül egy kutatócsoport, melynek az volt a feladata, hogy a Führer múltjának nem ismert részleteit felkutassa, s megelőzze a nem kívánt adatok nyilvánosságra kerülését. A Rudolf Hess által vezetett titkos részlegen belül Wilhelm Heinrich Dammann és dr. August Priesack feladata volt a Hitler-művek felkutatása, megvásárlása, avagy kutatás és lemásolás céljából történő kölcsönvétele.

Priesack és Dammann színes fotók, illetve eredeti művek segítségével azonosították az alkalmasint fölbukkant festményeket, vizsgálataik kiterjedtek a szignóra, a papír és a festék vizsgálatára egyaránt. Az esetleges hamisítványokat külön is katalogizálták. Maga az archívum is előállított hivatalos hamisítványokat. Elsősorban az érdekesebb festményekről készíttettek jobb kvalitású kópiákat, hogy ezáltal javítsák az életmű színvonalát. A Mühlbrecht és Kraus nevű festők sokszor csak a főbb kompozíciós elemeket tartalmazó, különleges kvalitású Agfa-papírra készült fotókat retusálták teljessé. Dr. Priesack később bevallotta, hogy ezeket az „eredeti hamisítványokat" egy bizonyos helyen vékonyan átlyukasztották, s ez alapján voltak e „hivatalos hamisítványok" könnyen azonosíthatóak.

A párt különleges bizottsága átlagban 5-6 ezer márkáért vásárolta meg a felbukkant eredeti Hitler-képeket, de egyes jelentések ennél magasabb összegről is szólnak (egy állami hivatalnok havi fizetése nettó 200 márka körül mozgott, egy államminiszter 1000-1200 márkát keresett havonta). Nem minden esetben sikerült azonban vásárlási szándékukat realizálni. A müncheni Asamkirche egykori plébánosa 1930-ban búcsúajándékot kapott paptársaitól abból az alkalomból, hogy plébániájáról Regensburg püspökévé nevezték ki. A templomot ábrázoló akvarellt egykoron egy Adolf Hitler nevű festő festette. Buchberger püspök számára az egykori templomához fűződő emlék többet ért annál a tízezer márkánál, amit a náci párt hivatalnokai kínáltak később a képért.

A bécsi Rathaus, 1911.

A Führer hírneve, archívumának bőkezű vásárlási ajánlatai hamar irreális magasságba röpítették képeinek árait. *„Ezek a dolgok nem kerülhetnének ma sem többe 150-200 márkánál. Őrület, ha több pénzt adnak érte. Hiszen én nem akartam festő lenni, én csak úgy festegettem, hogy megkeressem a kenyérre valót és tanulhassak"* – mondta 1940 körül Heinrich Hoffmann-nak. Hitlert nagyon indulatossá tette, ha munkáinak értéken felüli eladásáról hallott, s ez végül odavezetett, hogy 1939 márciusában a képeinek kutatására és gyűjtésére létrehozott munkacsoport munkáját beszüntette, festményeinek publikálását és kereskedelmi forgalmazását pedig megtiltotta.

Az építészeti vázlatokkal együtt körülbelül 2-3000 darabosra tehető életműből ma mintegy 700 mű ismert különböző archívumokban és gyűjteményekben. A háború után – félve a retorzióktól – sokan megsemmisítették a tulajdonukban lévő Hitler-műveket.

HITLER GYŰJTŐI

Hitler műveinek első gyűjtője az osztálytárs és barát, August Kubizek volt. Hitler saját maga inkább az építészeti rajzait becsülte sokra, s tartotta őket magánál. Ezért számíthatott különös megtiszteltetésnek, hogy egyik vázlatkönyvét Albert Speernek ajándékozta. Saját gyűjteménye után Heinrich Hoffmanné volt a második legnagyobb Hitler-kollekció. Az ő 1935-ös könyvéből szerezhetett a nagyközönség először tudomást arról, hogy a Führer ifjúkorában festő volt. A háború utáni modern gyűjtők közül Bath márkinő mintegy 60 tételes kollekciója figyelemre méltó. A gyűjtemény a náci párt kutatócsoportja számára is dolgozó bécsi Peter Jahn segítségével alakult ki, elsősorban a az 1960-as évek londoni aukcióin vásárolt művekből. R

HITLER EGY NAPJA

Egy közönséges, átlagos napról lesz szó, amikor éppen nem folyt választási kampány, nem merült fel súlyos belpolitikai probléma, és még a háború sem robbant ki. Mondjuk, valahol 1936–1937-ben járunk.

Hitler ekkortájt már meglehetősen későn kelő ember volt, mivel a napot nehezen fejezte be. Ébredését követően – még házikabátban és papucsban – átfutotta az aznapi postát. Ezután nagyon alaposan tisztálkodott és felöltözött. Ha napközben megizzadt, e szertartást elölről kezdte. Öltözéke az idők során többször átalakult. Gyerekkorában Hitlert az anyja úgy öltöztette, ahogyan minden más gyereket a szülei, de amikor Bécsben már mintegy a maga ura lett, divatos utcai ruhában, glaszékesztyűvel és drága sétabottal felszerelve vonult ki a korzóra. E fénykorszakot elszegényedése idején a rongyok követték. Hitler annyira kifogyott a ruhaneműből (a jobb darabokat bizonyára kénytelen volt eladni), hogy egy télikabátot az általa nagyra becsült Neumann nevű zsidó kereskedő ajándékozott neki a Mannerheim lakójaként. Ezt követően valamelyest ismét felöltözködött, hála a festésből eredő bevételeinek, hogy azután négy évre magára húzza a Reichswehr egyenruháját. A mozgalmi korszakot változatos gúnyák kísérték. Láthatjuk őt bajor népviseletben (amely eléggé hasonlított a tirolihoz), majd hosszú esőkabátban, korbáccsal a kezében, hogy azután az SA barna ingében tűnjön fel. A kancellári kinevezést átlagos városi öltöny, sőt adott alkalommal zsakett vagy frakk kísérte. Végül azonban Hitler az egyenruhánál kötött ki. Ezzel azután divatot is teremtett: hamarosan Mussolini is csak katonai öltözékben jelent meg, és kisvártatva ugyanezt tette Sztálin is. Tegyük hozzá: magasabb katonai képzésben egyikük sem, Sztálin pedig még alapkiképzésben sem részesült. 1936-ban mindenesetre Hitler a nyilvánosság előtt legtöbbször már egyenruhában jelent meg, amitől a privát szféra – amíg erről egyáltalán beszélni lehetett – eltért.

11 óra tájban a Führer elfogyasztotta reggelijét, amely legtöbbször kekszből és egy-két csésze forró tejből állt. Ezután fogadta a bejelentkezett vendéget, aki lehetett a Wehrmacht valamely vezetője, a kormány egyik vagy másik tagja (a miniszterek többsége azonban nem nagyon merte zavarni), külföldi potentát (ebben az időben ilyenből még alig akadt) vagy valamelyik bizalmasa a nemzetiszocialista vezetők köréből. Az utóbbiak száma azonban éppen ezekben az években nagyon is elenyészőnek mutatkozott. A kezdeti mozgalmi idők nagyságai közül Dietrich Eckart és Max Scheubner-Richter korán meghalt, az előbbit az alkohol és a drog, az utóbbit a müncheni puccskísérlet során egy golyó ölte meg. Ernst Röhmöt és Gregor Strassert 1934-ben Hitler gyilkoltatta meg. Otto Strasser, Hermann Rauschning, majd valamivel később Ernst (Putzi) Hanftaengl is emigrált. Hess ugyan hivatalosan Hitler helyettesének és utódjának számított, bizalmi viszonyát azonban Hitlerrel már elvesztette, miközben az erre aspiráló Goebbels még nem szerezte meg. Martin Bormann még nem tűnt fel a hierarchia felső rétegében, és még Himmler sem érdemelte ki a „hűséges" névpótlékot. Maradt Hermann Göring, akit Hitler ekkoriban nagyra tartott, és mindenféle kiemelkedő feladattal bízta meg, de a jelek arra vallanak, hogy kapcsolatuk mindig megmaradt a pragmatikus együttműködés keretében, és sosem lehetett kettejük viszonyát sem barátinak, sem intimnek tekinteni.

Bárki is látogatott el tehát a kancelláriára vagy adott esetben a Berchtesgaden mellett emelkedő Obersalzberg villájába, a Berghofba, a beszélgetés alighanem tárgyszerű maradt. Hitler többnyire ezek során közölte elvárásait és utasításait az illetékes személyekkel. Nem is történhetett másként, mivel a parlament érdemi működést már nem fejtett ki, a kormányt pedig Hitler nem hívta össze. A nap eme unalmas részét maga mögött tudva Hitler asztalhoz ült, hogy elfogyassza szerény, zöldségekből, gyümölcsökből, édességekből álló ebédjét, és már vidámabban készülődjön a délután érdekesebbnek ígérkező eseményeire. Az utóbbiak körébe tartozhatott valamilyen vidéki összejövetel, ünnepség meglátogatása, egy kiállítás megtekintése, esetleg egy felavatáson való megjelenés vagy egyszerűen egy kirándulás. Mindez utazással járt együtt. Hitler pedig nagyon szeretett úton lenni, méghozzá elsősorban autózni. Mint mondta, „imádta" az autót, s bár gyakran ült repülőgépre és érdeklődött a repülés iránt, az autó iránti szerelme nem csillapodott. A Mercedes-ház már régóta biztosította számára a mindenkori legújabb modellt, és a kocsit profi sofőr vezette. Legtöbbször vele kelt útra a házi fotográfus, Heinrich Hoffmann, akinek a műtermében Hitler megismerte Eva Braunt. Hoffmann százával készítette a Hitler-portrékat, de a kirándulások egyes pillanatait is megörökítette. Hoffmann hagyatéka gazdag történeti forrás. Az ilyesfajta kirándulásokon még részt vehetett egy vagy két további személy, aki többnyire a közvetlen környezetből, a személyzet tagjai közül került ki.

A kiruccanás végeztével Hitler visszatért valamelyik támaszpontjára. Ezek közül vélhetően Berlin volt a legkevésbé vonzó, ott ugyanis saját lakással a Führer nem rendelkezett. Mindvégig Münchenben, a Prinzregentplatzon lévő nagy lakásban, illetve a Berghofban érezte igazán otthon magát. Leszámítva az újabban beszerzett festményeket, mindkét otthon közepes kispolgári szintű berendezéssel volt ellátva, ami részben Hitler ízlését fejezte ki, de részben azt a törekvést is tükrözte, hogy e téren (is) olyannak tűnjön, mint mindenki más. A németek vezérét nem jellemezheti semmi luxus, semmi feltűnés!

A vacsorára nyilvánvalóan meglehetősen későn kerülhetett csak sor, és ami Hitlert illette, az ugyanolyan monoton maradt az étlapot tekintve, mint amilyen a déli étkezés volt. A szokásos részvevők, vagyis az adjutánsok, titkárnők stb. és a meghívottak kaptak valamilyen húsételt, sőt ihattak – szerényen – egy-két pohár bort, ünnepnapokon pedig esetleg pezsgő is előkerült. Egyesek az asztalnál azzal tüntettek, hogy ők is vegetáriánus tálat kértek maguknak, majd a rossz nyelvek szerint a konyhában gyorsan bekaptak egy jó nagy adag húst. Ha a vacsorára a Berghofban került sor, úgy azon már Eva Braun is részt vehetett, de csak akkor, ha „idegen" vendég nem ült az asztal mellett.

A vacsora végeztével sor kerülhetett valamilyen film vetítésére, és bizony megesett, hogy a kiválasztott darab nem a nemzetiszocialista filmművészet új darabja, hanem az „entartete" amerikai „giccsek" egyike volt. Megjegyzendő, hogy a német filmgyártás ebben az időben nem csupa „mély értelmű" antiszemita és fajnevelő művet állított elő, hanem valósággal ontotta a könnyed szerelmi történeteket, az operetteket, a vígjátékokat, és ezek kíséretében nem csak a németeket tűnt könnyebbnek rávenni a „vaj helyett ágyú" programjára, de magának a vezérnek és környezetének is javult általuk a közérzete. Sor kerülhetett a vacsorát követően zenehallgatásra is, ennek repertoárjáról azonban nem rendelkezünk ismeretekkel. Rosszabb volt mindennél, ha Hitler nem bontott asztalt, hanem hozzákezdett végeérhetetlen monológjainak egyikéhez. E szokása valamikor éppen ebben az időben kezdett kialakulni, de még nem öltött olyan kóros méreteket, mint majd a háború éveiben. Látszólag baráti beszélgetésekről lett volna szó, a valóságban azonban olyan személyek ültek körül az asztalt, akik arra ítéltettek, hogy végighallgassák Hitler szónoklatait, amelyek – egyesek szerint – szinte mindig ugyanazokról a tárgyakról szóltak. Ez vélhetően erős túlzás, de annyi elfogadható belőle, hogy Hitlernek volt néhány vesszőparipája, amely e csevegések alkalmával minduntalan visszatért. Ilyen volt a húsfogyasztás kárhoztatása, az állatvédelem, de főként a kutyák magasztalása, valamint a női lényeg meghatározása. *„Gyakran fájlalom* – mondta például egy későbbi alkalommal –, *hogy olyan időket élünk, amikor még nem tudatosult, miként fest majd az új világ. Egy napon azonban a húszabálóknak majd azt mondhatom: az új világ vegetáriánus!"* A nőket Hitler megvetette gyengeségük miatt, de mégis dicsérte engedelmeskedésre való hajlamuk okán. Ha valamit, úgy a kutyatermészetet szerette bennük: a meghunyászkodást a gazda előtt. *„A tömeg* – mondta a Führer – *olyan, mint egy nő, és mint ilyet teszem magamtól függővé."* És tegyük hozzá: mindig is a függőségre hajlamos nőket kereste, a nála jóval fiatalabb, neki kiszolgáltatott (vagy annak vélt) lányokat. Egy olyan teremtésnek, amilyen Leni Riefenstahl volt, a maga tehetségével és önállóságával, lehetett esélye az elismerésre, de másra aligha.

Függően e „beszélgetések" időtartamától, az este hosszabb-rövidebb ideig tartott, de mindenképpen későre nyúlt. Előfordult, hogy beleért a hajnalba is. Nem csoda, ha másnap Hitler még nehezebben ébredt, és esetleg már jöhetett is doktor Morell, hogy valamelyik szerével felélénkítse minden németek vezérét.

NÉMETH ISTVÁN

KI EZ AZ EMBER?

„Szerelmem, magamon kívül vagyok, meghalok a félelemtől, most, hogy veszélyben tudlak Téged. […] Tudod, s ezt mindig mondtam Neked, hogy meghalok, ha valami bajod esik. Első találkozásunktól kezdve megesküdtem, hogy mindenhova követlek Téged, a halálba is. Tudod, hogy csak szerelmedért élek, Evád."

HITLER ÉS A NŐK

Magánélet – nemzeti ügy

Magánéletében Hitler titokzatosságba burkolózott, s elzárkózott minden témától családját, rokonságát, szerelmeit illetően. Így táplálta a népének elkötelezett politikus imázsát, akit nem kötnek gúzsba családi gondok és érzelmi kötelékek; nincs személyes élete, s egyetlen célja a birodalom újbóli felvirágoztatása. Úgy érezte: a politikával elkötelezett férfiként a nők vagy egy feleség csak hátráltatnák karrierjét, s földivé lényegülve romba döntené a népéért élő vezető legendáját. Ezért is hangoztatta: *„Menyasszonyom Németország, a szerelem számára Münchenben tartok egy lányt."* De „szerelem" volt ez? Nem: Hitlert szerették, de ő nem tudott szeretni. Az asszonyokat boldogtalanná tette. Nem tisztelte őket; néhányan öngyilkosok lettek, mások megkísérelték azt. Nem volt szerencsétlen, de hadilábon állt a szerencsével. Azokat a nőket szerette, akiket maga alá gyűrhetett. Csak élete végén, a berlini bunkerban engedett Eva Braun kívánságának, s kötött vele házasságot – ekkor már nem kockáztatta politikai karrierjét.

„Vidám nevetése állandóan szívből jövő örömöt, csevegése vidámságot szerzett számomra. Még akkor is egy jó érzés lebegett körül, amikor nálam ült és keresztrejtvényt fejtett, amiből most a jeges egyedüllét maradt. Addig még csak voltak kapcsolataim a világhoz. De most minden megszűnt. Most belsőleg és külsőleg teljesen szabad vagyok. Talán így kellett lennie. Most már csak a német néphez és feladataimhoz tartozom. Szegény Geli! Ezért kellett feláldoznia magát!"

Az Anschluss után osztrák lányok és asszonyok gyűrűjében.

A nők kezdettől Hitler segítői voltak, s gyakorta a férfiakkal azonos mértékben támogatták. Politikai pályafutása kezdetén a nők karolták fel, különben pártja anyagi csődbe jutott volna. Gazdag hölgyek (Elsa Bruckmann, Helene Bechstein, Lily von Abegg bárónő és mások) ékszereiket ajánlották fel mozgalma számára, és tehetős, befolyásos emberekkel ismertették össze. Ezek pedig az asszonyok ajánlására, majd később jövőbeni befektetésként támogatták a feltörekvő agitátort és pártját; szabadidejüket politikai tevékenységnek szentelték, teadélutánokat rendeztek stb. Hitler a hölgyeknek kezet csókoló, kissé régimódi, osztrákos viselkedésű úriember szerepét is eljátszotta. A férfiakhoz hasonlóan a nőket is manipulálta és kihasználta személyes anyagi jóléte, majd pártja érdekében. Ugyanakkor anyja iránti szeretete egész életében végigkísérte. Fényképét állandóan a szobájában tartotta, bárhol is lakott.

Kisugárzása elterelte az emberek figyelmét mozgalmáról, s a hölgyrajongók, akiknek egyébként a „Mein Führer" megszólítást is köszönhette, észre sem vették, hogy másodlagos szerepbe szorultak. Csak tagdíjfizető párttagok lehettek, párttisztséget azonban nem tölthettek be. *„Elborzadok az olyan fehérnéptől, amelyik beleavatkozik a politikába. 1924-ben találkoztam először politizáló nőszemélyekkel: von Treuenfels asszony és Mathilde von Kemnitz* [...] *be akartak kerülni a Reichstagba. Még mit nem! Kiváltképpen, ha katonai ügyekről esik szó. A legkisebb funkciót sem tölthetik be pártunk egyetlen helyi szervezetében sem* [...] *A vitatémák kilencvenkilenc százaléka ugyanis férfidolog, abba nőnek nem lehet beleszólása"* – vélekedett.

A játékszabályokat Hitler diktálta. Kapcsolatait igyekezett titokban tartani. Az agitátornak szűkre szabott ideje maradt egy barátnő számára. Pedig felnőtt életét végigkísérték a nők. Ezért ellentmondásos, sőt hálátlan, ahogy vélekedett róluk. A Monarchiában berögződött felfogás, miszerint a nő szerepe az anyaság, s a családi életben szerepköre korlátozott, később szeretőihez való viszonyában is megnyilvánult: tárgyként, a férfi életének kellékeként kezelte őket. Néhányszor ugyan eltűrte a nők más szerepkörét (Lady Milford Unity, az angol rajongó, vagy Hanna Reitsch, a merész pilóta és a színésznők esetében), de ők kivételek voltak, akik a Harmadik Birodalom erejét hivatottak erősíteni. S a többiek? Leni Riefenstahl, a filmrendező, Zarah Leander, a svéd énekesnő, Winifred Wagner, a múzsa vagy az ellenfél Marlene Dietrich a rendszerrel való együttműködés és elutasítás, illetve az alkalmazkodás és ellenállás között mozogtak. Néha még erejük is maradt, hogy ellenálljanak a csábításnak.

Albert Speer úgy látta, hogy *„a rendszer prominenseinek feleségei általában sokkal ellenállóbbnak mutatkoztak a hatalom kísértéseivel szemben, mint férjeik. Nem tévedtek férjeik fantáziavilágába, gyakran groteszk szárnyalásukat belső kétkedéssel figyelték, és nem ragadta el őket az a politikai forgószél, amely a férfiakat meredeken a magasba röpítette. Magda Goebbels ugyan jobban vonzódott Hitlerhez, mint a férjéhez. Bormann-né szerény, kissé félénk háziasszony maradt, de férjének éppoly vakon hódolt be, mint a pártideológiának; Göringné, úgy láttam, képes volt megmosolyogni férje pompamániáját; végső soron Eva Braun is belső fölényről tett tanúbizonyságot; legalábbis a hatalmat, ami pedig csak karnyújtásnyira volt tőle, sose használta személyes célokra."*

Hitler 54. születésnapján barátnőjével, Eva Braunnal, Obersalzberg, 1943. április 20. (fent)

Egy kiránduláson. Társaságában: a Goebbels házaspár, adjutánsa Schaub, a fotós, Heinrich Hoffmann felesége és a titkárnője, Johanna Wolff (balra)

Hitler nőkről vallott felfogása 19. századi szemléletet tükrözött, pedig a 20. század első harmada már a nők emancipálását követelte meg. A weimari köztársaságban szavazati jogot szerzett nők mindinkább a képzést és a munkavállalást célozták meg. E vonatkozásban a náci nézetek maradinak tűntek, s idővel némi módosításra szorultak. Az NSDAP hatalomra kerülésekor változtattak álláspontjukon; eszerint a nők politikától való távol tartása éppen a nők megbecsülése érdekében történik, hogy megóvják őket a politikai élet intrikáitól. A német nőideálra vonatkozó magasztos kijelentések mögött – a nő a faj tisztaságának, az otthon erkölcseinek és hagyományainak őrzője – a munkanélküliség megszüntetése és a háborúra való készülődés jegyében a népességszám növelésének szándéka húzódott meg.

A nemzetiszocialista nőideál a természetes, cicomázatlan, festetlen szőke nő volt, aki a konyha, templom és gyermekek háromszögében él. A tehetősebb asszonyokat ugyanakkor szívesen látták a pezsgő politikai közéletben. Közéjük tartozott a náci elit feleségeinek zöme s több híres színész-, énekes-, művész- vagy éppenséggel pilótanő.

Önimádóként a Führer-szerep és az ehhez kapcsolódó tekintély teljesen kielégítette, lekötötte, élvezettel töltötte el, s a hatalom mámora egy életre magával ragadta Hitlert. Éppen a hatalom misztikuma magyarázza, hogy a nők tömegei, s érdekes módon a fiatalabb korosztályok miért láttak benne szexszimbólumot. Hatalma csúcsán naponta több levelet kapott, amelyben fiatal lányok ajánlották fel neki szüzességüket. Nem a férfit, hanem annak hatalmát látták benne.

Szexuális életét különféle találgatások, spekulációk s belemagyarázások lengik körül. Ifjúkori barátja, Kubizek szerint Hitler szexuális értelemben teljesen egészséges volt. Ugyanezt vallották azok az orvosok is, akik később megvizsgálták. Lehet, hogy csak az utólagos kutatás igyekezett tudatosan patológiás tüneteket találni szexuális életében?

Ugyanakkor bizonyos, hogy a testiséget illetően szemérmes volt. Háziorvosa, Morell szerint zavarba jött, ha a vizsgálatokhoz le kellett vetkőznie. Soha nem látták nyilvánosan fürdeni vagy kirándulásokon fürdőruhára vetkőzni. Mindez az akkori bécsi középosztály prüdériáját tükrözte. Fiatalon a szexualitást is mélységesen undorítónak és visszataszítónak tartotta. A homoszexualitás riasztóan hatott rá, a prostitúció és a szex szörnyülködést váltott ki belőle, de érdekelte. Rejtegette az arcát is, hiszen pártvezérként az első években nem engedte magát fényképezni.

1933-ban a német nőszövetség képviselői előtt tartott beszédében – kizárólag női hallgatóság előtt – kijelentette, hogy a nő világa a férje, családja, gyermekei és az otthona. A nők számára nem tartotta fontosnak a tanulást. Mint egyszer írta: az ideális nő *„egy édes, butácska, naiv kis teremtés, aki gyengéd, kedves, aranyos és ostoba."* Ellenezte a női egyenjogúságot, ugyanakkor úgy tartotta, minden német nőnek jogában áll a családalapítás és a gyermekszülés.

A *Mein Kampf*ban a tömeg reakcióját a nők viselkedéséhez hasonlította: *„a tömeg – a nőkhöz hasonlóan – azokat imádja, akik parancsolnak, s nem azokat, akik könyörögnek. A nők lelkivilágát meghatározhatatlan, szentimentális vágyak uralják. Nekik is szükségük van az erőre, amely kitölti énjüket. A nők inkább alárendelik magukat az erős férfinak, mintsem hogy uralkodjanak a gyenge férfi felett.* [...] *Csak a vak erőt veszik észre, a brutalitást és az erő kimutatásának értelmét. A végén mindig alárendelik magukat a férfiaknak."* Első nagy szerelme egy jómódú linzi család szép, szőke leánya, Stefanie volt, akiről barátjának 1905-ben egy séta alkalmával – megpillantva a hölgyet – úgy nyilatkozott, hogy szerelmes belé. De a kislányt csak távolról csodálta, így ez plátói szerelem maradt. Neki küldött levélkéjére pedig nem kapott választ.

1923-ban Münchenben Ernst „Putzi" Hafstaengl, a felső középosztályba tartozó műkereskedő házában bécsiesen udvarolgatott a háziúr Helena nevű csinos feleségének, aki férjével együtt impotensnek tartotta Hitlert. Szerintük szónoklatai közben a tömegekkel „közösül". Hafstaengl mutatta be Elsa Bruckmann-nak, az egykori román hercegnőnek. Az antiszemita kiadó tulajdonosának felesége anyai érzése-

ket táplált Hitler iránt. Ő ajándékozta meg egy kutyakorbáccsal, amelyet Hitler ettől kezdve mindig magánál tartott.

Második „anyaként" jelent meg életében a zongoragyáros Bechstein felesége is, aki ékszereit adta zálogba 60 000 svájci franknak megfelelő összegért, amit 1923-ban Hitler pártjának kölcsönzött. A Bechstein családdal fennálló jó kapcsolatának köszönhetően jutott el Wagnerékhez, ahol a férjre – Wagner fiára, Siegfriedre – ugyan negatív benyomást tett, de Winifred Wagner, Siegfried angol származású felesége Németország megmentőjének tekintette.

AKIT IGAZÁN SZERETETT
Angelika (Geli) Raubal

Hitler gyakran meglátogatta féltestvérét, Angelát, akivel leginkább szót értett és akinek ifjúkorában színdarabjait is diktálta. Angela nem sokkal apjuk halála után férjhez ment Leo Raubal adóhivatalnokhoz, és elköltözött hazulról. Gyermekei közül Hitler Angelikát kedvelte a leginkább, akinek a Geli becenevet adta.

Az üde, szőke, fiatal, életkedvvel teli leány (1908–1931) 1924-ben idősebb testvérével meglátogatta az 1923. novemberi müncheni puccskísérlete miatt a landsbergi erődben ötéves büntetését töltő, egyre ismertebbé váló nagybátyját. A rokoni kapcsolat rövidesen a lány mindennapjaira is kihatott, s mindinkább az érdeklődés középpontjába került. A linzi gimnáziumban romantikus kapcsolat fűzte osztálytársához, Alfred Maletához, aki a második világháború után egyik alapítója volt az Osztrák Néppártnak (ÖVP), s később a parlament elnöke lett.

Gelinek nem volt kedve a tanuláshoz, de végül 1927-ben, 19 évesen nagy nehezen leérettségizett. Történelemtanára, Hermann Foppa, a jobboldali Nagynémet Néppárt híve, az érettségi utáni osztálykirándulást Münchenbe tervezte, s arra kérte a lányt, szervezzen számukra találkozót Hitlerrel, aki pedig értett ahhoz, hogyan kell Gelit és kísérőit elbűvölni. A találkozóra a könyvkiadó Bruckmann család villájában került sor, amelyet már többször a náci vezető rendelkezésére bocsátottak. Hitler pedig különleges megtiszteltetésnek szánta, hogy Geli és Maleta a villában tölthették az éjszakát. A többieket a környékbeli panziókban helyezték el. Másnap a két fiatal elkísérhette Hitlert a Café Heckbe, ahol „harcostársaival" találkozott. A hatalom és a befolyás megtette hatását a frissen érettségizett fiatalra is.

„Alf bácsi" Gelit anyjával együtt meghívta az 1927. augusztusi nürnbergi birodalmi pártkongresszusra, ahol lenyűgözték őket a folyamatos ceremóniák. Rudolf Hess, a párt titkára pedig utána egy hétig kocsikázott velük keresztül-kasul az országban.

Geli ősszel Münchenbe költözött, s az Angol Kert egyik panziójában bérelt szobát, közel Hitler albérletéhez. A téli szemeszterre beiratkozott az egyetem orvosi karára, de itt is notórius kedvetlenséget tanúsított a tanulással és a fegyelmezett munkával szemben. Adolf bácsihoz hasonlóan a bohém élet ragadta magával. Így nem csoda, hogy tanulmányai már az első szemeszter után megszakadtak, és sohasem tért vissza az egyetemre. Az egyetemi előadások helyébe a kávéházak, a bácsikával való találkozások és a felső-bajorországi közös kirándulások léptek. Ilyenkor Hoffmann fényképész lányával gyakran úsztak meztelenül a Chiemsee-ben, miközben Hitler diszkréten félrehúzódott, könyveibe bújt, s legfeljebb cipőjét és zokniját vette le.

Hitler mély érzéseket táplált unokahúga iránt, amelyek meghaladták a rokonok iránti szokványos érzelmi kötődést. Számára ez szerelem volt, amennyiben érzelmeit ismerve e szó egyáltalán megállhatja a helyét. Cserében viszont feltétlen alávetettséget és engedelmességet követelt. Mindez már néhány hónappal Geli Münchenbe érkezése után megmutatkozott. Az alkalmat Hitler személyi sofőrje, a lánynál 11 évvel idősebb Emil Maurice (1897–1979) szolgáltatta. Maurice már korán Hitler mellé szegődött: az SS alapító tagja s az SA első vezetője volt, részt vett az 1923. novemberi Hitler-puccsban, s együtt ültek Landsbergben. Ezért azon kevés ember közé tartozott, akik tegező viszonyban voltak a Führerrel. Kemény verekedő hírében állt, testi sértésért és tiltott fegyverviselésért több feljelentés érkezett ellene. Hitler személyi sofőrjeként mindenhová követte, így gyakran találkozhatott Gelivel is, és egymásba szerettek. „Putzi" Hafstaengl, Hitler korai bizalmasa szerint Maurice volt az „állandó szerető", de a lány *„egyáltalán nem tért ki más férfiak ismeretsége elől"*. Maurice 1927 decemberében, Rudolf Hess esküvője végén jelentette be munkaadójának, hogy eljegyezték egymást Gelivel, és össze akarnak házasodni. Hitler erre botrányos jelenetet rendezett, szidalmazta és megfenyegette Maurice-t, aki attól tartott, hogy Hitler agyonlövi. A jelenet másnap Hitler lakásában folytatódott, már Geli jelenlétében. A pártvezető hálátlanságot és bizalommal való visszaélést emlegetett. A szigorú gyám szerepében tetszelegve ragaszkodott ahhoz, hogy Geli nagykorúvá válásáig (21. születésnapjáig), vagyis még két évig várjanak az esküvővel, s addig is csak az ő felügyelete mellett találkozzanak.

A fiatalok titokban mégis találkoztak, s Maurice kitartott házassági

≺ Angelika (Geli) Raubal ≻

Maria Reiter · A KEDVES GYERMEK

Hitler egyik berchtesgadeni tartózkodása alatt ismerkedett meg az akkor 16 éves Maria Reiterrel. Édesanyjának textilüzlete volt, apja pedig a helyi szociáldemokrata szervezet alapítói közé tartozott. Udvarolt a lánynak, autós kirándulásokra vitte, s meghívta a Deutsches Hausban tartandó gyűlésre, ahol ő is szónokolt. A fejlődésben lévő, érzelmileg zaklatott állapotú csinos, szőke, naiv kislány teljesen meglepődött, hogy ismert ember teszi a szépet neki. Hitlernek sikerült a kislány csodálatát, bámulatát és szerelmét megnyernie. Egy kiránduláson megcsókolta a lányt, s erdei tündérnek nevezte. Magával ragadta a kislány romlatlan bája.

Kapcsolatuk 1926-ban szorosabb lett, Hitler gyengéden „Mizzi"-nek szólította a 20 évvel fiatalabb lányt, dedikálta neki fényképét, és szerelmes leveleket írt hozzá: *„Drága gyermekem* [...], *oly szívesen néztem volna bájos orcádat, hogy aztán szóban mondjam el Neked, amit most csak leírhat a te leghívebb barátod.* [...] *Annyira szeretnék Veled lenni, belenézni kedves szemedbe, és minden másról elfeledkezni: a Te Wolfod."* (ez utóbbi álnevet Hitler maga választotta.) *„A kívülállók számára észrevétlenül szexuális kapcsolat alakult ki közöttünk"* – emlékezett vissza kapcsolatukra 2004-ben Maria Reiter.

De Hitler akkor még nem döntötte el, hogy a lány milyen szerepet játszik majd az életében. Így aztán hol megjelent, hol eltűnt, teljes bizonytalanságban hagyva a fiatal teremtést, aki már közös életükről álmodozott. De ekkor még voltak érzelmei, még észrevette, hogy a másik szenved. Erre utal Máriának küldött válaszlevele:

„Kedves jó gyermekem! Fájdalmasan szép soraidból tudtam meg, milyen igazságtalan is voltam, amikor nem írtam Neked rögtön visszaérkezésem után. [...] *Mielőtt válaszolnék legutóbbi leveleidre, először is szeretném megköszönni azt a kedves ajándékot, amivel megleptél. Valóban boldog voltam, hogy a gyengéd barátság ilyen szép zálogát ajándékozod nekem. Lakásomban minden tárgy között ennek örvendezek a leginkább! Mindig szemtelen fejecskéd és szemed jut róla eszembe.* [...] *Ami pedig személyes fájdalmaidat illeti, bízvást elhiheted, hogy együtt érzek Veled. De ezért még ne lógasd a fejecskédet, hanem gondold csak végig: ha az apák néha nem értik meg gyermekeiket, mert időközben megöregedtek, és nemcsak éveik számában, hanem érzéseikben is, akkor is csak jót akarnak ezeknek a gyermekeknek. Amilyen boldoggá tesz a szerelmed, olyan bensőségesen kérlek Téged: hallgass az édesapádra!*

És most, drága kincsem, fogadd a legőszintébb üdvözletet a mindig Rád gondoló Wolftól."

Az önimádó férfi hiúságát legyezte Maria ragaszkodása, ám egyáltalán nem fordult meg a fejében a tartós kapcsolat, Maria hiába szövögetett tervet közös életükről. Hitler nem volt tekintettel arra, hogy a kislány az anyja elvesztése miatti kétségbeesésében érzelmi menekvésként élte meg ismeretségüket, s valószínűleg az első szerelmet.

A kislány szorgalmasan kötögette a térdzoknikat udvarlójának, akire egy idő után hiába várt, végül születésnapi ajándékként a *Mein Kampf* két kötetét kapta tőle a következő levél kíséretében: *„Olvasd ezt el, és azt hiszem, jobban meg fogsz érteni."* Mimi ekkor döbbent rá a valóságra, s felakasztotta magát. Szerencséjére családja még idejében rátalált.

KOCSIS KATALIN

tervei mellett. Ekkor Hitler keményebb lépésekhez folyamodott: azzal fenyegetőzött, hogy Gelit visszaküldi Bécsbe, s anyjától megvonja a pénzügyi támogatást. 1928 januárjában azonnali hatállyal felmondott Maurice-nak, s egy fillért sem fizetett neki. A barát végül a müncheni munkaügyi döntőbírósághoz fordult, amely 800 márka végkielégítést ítélt meg számára, s ebből órásműhelyt nyitott. A náci párt vezetője azonban egy súlyosabb érvvel is rendelkezett: Maurice titkos dossziéjából kiderült, hogy részben zsidó ősökkel rendelkezik. Hitler ennek nyilvánosságra hozatalával fenyegetőzött, s az érvelés megtette hatását. A fiatalok szakítottak egymással. Rövidesen ugyanerre a sorsra jutott egy Gelinél 16 évvel idősebb hegedűs is, akit hazautazásakor ismert meg néhány hónappal később.

Hitler pontosan érzékelte, mire vágyik imádottja: munka nélküli luxuséletre s egy híres ember oldalán való szereplésre, amit a lány csak tőle kaphat meg. Ezután már nem akart senkivel sem osztozni rajta. Teljesen kisajátította magának, s állandóan gyámkodott felette. Szigorúan beosztotta a lány idejét és megbízható személyzettel ellenőrizte, miközben körülrajongta. 1929-ben egy kilencszobás városi rezidenciába költözött a Prinzregentenplatzon, ahova októberben Geli is követte, s a lakás legszebb sarokszobáját kapta meg. A nagypolgári lakás gondozását egy házaspár látta el. A nagybácsi nem sajnálta a pénzt kedvencére, és hagyta költekezni. A jó kedélyű, kedves teremtés teljesen lenyűgözte. Sokszor vitte magával színházba, operába, vendéglőbe, kirándulásra, s gyakran mutatkozott nyilvánosan vele. Szívesen vette derűs fesztelenségét, a társaságban ugyan egyszerű, de önfeledt, életvidám csevegését. Még azt is eltűrte, hogy Geli teljesen felforgatott egy kalapszalont, majd vásárlás nélkül kilibegett, s lefegyverző mosollyal nyugtatta meg a rosszallását kifejező nagybácsit.

Tolerálta a lány különféle hobbijait, köztük újonnan felfedezett művészi adottságát is. Geli opera-énekesnői karrierről álmodozott Wagner darabjaiban, ezért énektanárt fogadott hozzá. De a szerény képességű lány sosem érte el a kellő szintet, s az énektanárt is zavarta, hogy a havi 12 óráért kapott 100 márka ellenében tanítványa semmi fejlődést nem mutat.

Geli vonzódott Hitlerhez, de nem tudott felnőni hozzá. Mély, bensőséges kapcsolat és ragaszkodás alakult ki közöttük. Az egyetlen személy volt, akitől egy kis finom kritikát is eltűrt. 1929-ben Hitler aktvázlatokat készített Geliről, amit kézjegyével is ellátott. Mindez bizonyos változásokra utal kettejük kapcsolatában. Geli rendszeresen sütött kalácsot Hitlernek, aki azt kinevezte „kedvenc kalácsának". Mai szemmel számos jel arra utal – jóllehet nincs egyértelmű bizonyíték –, hogy több volt közöttük a plátói szerelemnél. Hoffmann fényképész nem gondolt intim kapcsolatra, müncheni házvezetőnője, Anni Winter viszont így vélekedett: *„Geli szerette Hitlert. Állandóan körülötte volt. Természetesen »Frau Hitler« akart lenni, hiszen az egy ragyogó parti volt."* A történészek (W. Maser, J. Toland) bizonyítottnak látják a dolgot. Ian Kershaw szerint Hitler Gelivel szembeni viselkedése *„egy erős, legalábbis latens szexuális függőségről"* tanúskodik, még akkor is, ha tudjuk, hogy mesterien értett környezete félrevezetéséhez. Hitler később többször kijelentette, hogy szívesen feleségül vette volna Gelit, egyedüli szerelmét. Eközben nyilvánvalóan a rokoni kapcsolat sem zavarta.

Családjában egyértelműen kimutathatók bizonyos párhuzamok a nők megítélését illetően. Már apja is a fiatal lányokat részesítette előnyben: Hitler anyja, Klara 23 évvel volt fiatalabb férjénél, féltestvére, Angela pedig 24 évvel. Hitler a családi hagyományt folytatva szintén a fiatal lányokhoz vonzódott: Geli 19, ő pedig 38 éves volt, amikor a lány hozzáköltözött Münchenbe. Ugyanez megismétlődött Eva Braun esetében, aki 22 évvel volt fiatalabb a diktátornál, amikor szexuális kapcsolatra léptek.

Hitler nyíltan kifejezte felsőbbségi törekvéseit és a női nemmel szembeni uralkodási vágyát: *„a legszebb dolgok egyike egy fiatal lányt kinevelni. A 18 éves lány formázható, mint a viasz. A férfinak rá kell nyomnia bélyegét minden lányra. Hiszen ő sem kíván egyebet."*

A Német Leányok Szövetségének küldöttsége Obersalzbergen.

Hitler féltestvérét, Angelát bízta meg az obersalzbergi ház vezetésével, aki Ausztriát elhagyva Németországba költözött. Így Geli is egyre gyakrabban mutatkozott nagybátyja vidéki házában, ahol szintén külön szobát kapott. Hitler igyekezett a vele egykorúaktól is elszigetelni. Rövidesen minden operabemutatón együtt jelentek meg. Ugyanakkor sokszor hetekre egyedül hagyta az unatkozó lányt, aki hozzászokott a tunya életmódhoz. Folytatásos regényeket olvasott, s a frizurák, ruhák és a táncmulatságok töltötték ki idejét.

Pártbeli társai kifogásolták a nyilvános helyeken való gyakori, együttes megjelenésüket, mivel féltették Hitler közösen kimunkált, egyre növekvő népszerűségét, jóllehet kifelé mindig a nevelőapa szerepét játszotta. Nem találták szerencsésnek, s joggal tartottak attól, hogy a már-már megindulni látszó szóbeszéd unokahúgával hozza össze. Ezért igyekeztek más lányokra terelni figyelmét.

1931. szeptemberben 18-án, egy pénteki napon Hitler pártgyűlések sorozatára indult Észak-Németországba. Hoffmann így emlékezett erre a napra: *„Amikor bementem a házba, Geli már ott volt, és segített neki csomagolni. Amikor kijöttünk a lakásból és lementünk a lépcsőn, Geli áthajolt a korláton, és búcsút intett: Au revoir, Adolf bácsi! Au revoir, Hoffmann úr! Hitler megállt s felfelé pillantott. Tétovázott egy pillanatig, majd megfordult és felment a lépcsőn, miközben én a bejáratnál vártam. Rövidesen utánam jött."*

Nürnbergben a Deutscher Hof szállodában éjszakáztak, majd továbbindultak Bayreuth felé. Hirtelen egy taxi előzte meg a kocsit, amelyben a hotelboy ült, s megállásra szólított fel bennünket. Izgatottan közölte Hitlerrel, hogy Rudolf Hess Münchenből sürgősen beszélni óhajt vele. A telefonhívás rossz hírt közölt: *„Gelivel valami történt"*, kiáltotta izgatottan Hitler, *„azonnal vissza kell térnünk Münchenbe! Gyorsan!"* A gépkocsivezető teljes gázzal indult visszafelé, s az Ingolstadt melletti Ebenhausenben beleszaladtak a rendőrség sebességellenőrzésébe. *„Délután 1 óra 37 perckor 55,3 km óránkénti sebességgel haladtak"* – írták a rendőrök feljelentésükben.

Hitler későn érkezett a Prinzregentenplatzon fekvő lakásához, a rendőrség már elszállította Geli holttestét.

A lakás gondnoka, Georg Winter előbb a náci párt pénztárosát, majd a rendőrséget értesítette. Elmondta: felesége reggel fél tízkor szólt neki, hogy Geli szobája zárva van, a kopogtatásra nem érkezik válasz, s a szomszéd szobából hiányzik Hitler pisztolya. A gondnok csavarhúzóval felfeszítette a kétszárnyú ajtót, s megpillantotta a földön fekvő, halott Gelit. Hitler 6,35-ös Walther revolverével mellbe lőtte magát. A golyó a tüdőt érte, s fájdalmas, fulladásos halált okozott. Az esetet csak 17-18 órával később fedezték fel. A rendőrorvosi szakvélemény egyértelműen öngyilkosságot állapított meg.

Hitler a bűnügyi rendőrség kihallgatásán az öngyilkosság okának azt jelölte meg, hogy Geli énekesként akart fellépni, de nem bírta elviselni az ezzel járó nyomást. Ezért Bécsbe akart utazni, amit ő az anyjával történt megbeszélés után megtiltott neki. Emiatt Geli bosszankodott, de pénteken nyugodtan búcsúzott el tőlük. A lakás gondnokai sem tudták, hogy a lány miért lett öngyilkos. A tett valódi okai homályban maradtak. A rendőrség nem talált búcsúlevelet. Az azonban bizonyosnak látszik, hogy az öngyilkosság a Hitlerhez fűződő kapcsolatra vezethető vissza. Hitler környezetében egyesek szerelmi bánatról, mások kettejük éles vitájáról beszéltek az utazás előtt. Schaub – Hitler bizalmasa – nemrég felbukkant kéziratában említi, hogy az öngyilkosságot megelőző estén Geli az ő feleségével ment színházba, mert Hitler váratlanul lemondta a részvételt. Becsapása és féltékenysége miatt lett Geli öngyilkos? Schaub szerint Geli és Eva Braun ismerték egymást, s Eva Geli konkurensévé nőtt fel, akinek levelét Geli megtalálta Hitler kabátzsebében.

A rendőrség kizárta az idegenkezűséget, mégis több pletyka terjedt. Az ügyet Hitler politikai karrierje érdekében jó volt mielőbb elfeledtetni. A temetésre hat nap múlva került sor Bécsben. Hitler ekkor Hamburgban tartózkodott, s másnap 10 ezer ember előtt tartott buzdító beszédet. A Raubal család nem tartotta felelősnek Geli haláláért, s jó viszonyuk továbbra is fennmaradt. Csak akkor különböztek össze, amikor később Obersalzbergen lakott Eva Braun is, akit Angela folyton molesztált.

Geli temetésére – anyja kívánságára – 1931. szeptember 23-án került sor a bécsi központi temetőben. Hitler képtelen volt azon részt venni, ehelyett vörös rózsákat küldött a sírhoz. A temetés időpontjában Hoffmann-nal együtt elmenekült egyik barátjához, ahol még pisztolyát is elvették, nehogy kárt tegyen magában. A temetés után titokban Bécsbe vitette magát. Miután 1925-ben megvált osztrák állampolgárságától és hontalannak számított, beutazási engedélyt kellett kérnie. Szeptember 26-án az osztrák rendőrség diszkrét kíséretében meglátogatta Geli sírját, s az ebédet követően visszaindult Németországba. Az osztrák hatóságok fellélegeztek, hogy a közvélemény nem szerzett tudomást a villámlátogatásról.

A hazafelé vezető úton mintha kicserélték volna – emlékezett vissza Hoffmann. Még be sem szállt az autóba, máris beszélni kezdett a küszöbönálló, sikeres harcról. A következő napokban és hetekben sorozatban tartotta gyújtó hatású beszédeit. A hamburgi helyi választásokon az NSDAP 26,2%-kal a második helyet szerezte meg az SPD után. Látszólag megszabadult Geli emlékétől, és teljesen politikai missziója felé fordult.

Geli halála azonban fordulópontot jelentett életében, s korábbi érzései teljesen eltűntek. Családi kapcsolatait is hanyagolni kezdte. Véglegesen lemondott a húsevésről, és demonstratív módon meggyőződéses vegetáriánus lett. Alkoholt sem ivott, csak formálisan, alkalmanként nyúlt a pezsgőspohár vagy a sör után. Mély depressziója növekvő fanatizmusba csapott át, s csak ritkán lehetett érzékelni szívélyességet és melegséget részéről. Repertoárja a nőkkel szemben már korlátozott volt: bókok a titkárnőknek, demonstratív szívélyesség az állami fogadásokon.

Geli halála után Hitler – Eva Braun nyomására – megvált féltestvérétől, Angelától, aki az obersalzbergi házat vezette. Ezután ismét feleleventette testvéri kapcsolatát húgával, Paulával, aki Bécsben nyomorúságos körülmények között élt. Havi apanázst ígért neki, ha távol tartja magát a sajtótól, és nevet változtat. Ezt követően Paula Frau Wolf néven élt tovább, és senkit sem fogadott.

Geli szobáját Hitler eredeti állapotában hagyta. 1938. májusi végrendeletében külön megemlítette, hogy a Geli szobájában lévő bútorokat Angela Raubalra, Geli anyjára hagyja. Később mellszobrot készíttetett Geliről, amit az új birodalmi kancellária épületében helyeztek el. Adolf Ziegler festő fénykép alapján megfestette Gelit, s a kép a Berghofon kitüntetett helyen, mindig élő virággal volt látható. Mivel a család teljesen elhanyagolta Geli sírját, a bécsi hatóságok 1946 tavaszán elrendelték exhumálását, s új nyugvóhelyet jelöltek ki számára. A temetőt azonban a hatvanas években átrendezték, s Geli sírja ma már ismeretlen.

A BARÁTNŐ
Eva Braun (Effie)

Gelihez fűződő bensőséges kapcsolatával párhuzamosan, 1929 júniusában „Wolf úr" Hoffman fényképész üzletében megismerkedett a 17 éves Eva Braunnal (1912–1945), aki fényképészlaboránsként és eladóként már egy hónapja ott dolgozott. Eva anyja varrónő, apja tanár volt. A lány a városi pletykákból értesült arról, hogy a 40 éves Hitler szerelmes féltestvére lányába. Gelit először egy sörfesztiválon látta Hitler társaságában, miközben ő a Führer egyik kísérőjével töltötte az estét. Eva még Hitler Geli-korszakában titokban kis cédulákat dugdosott a férfi kabátzsebébe. „Geli opera volt, Eva pedig operett. Geli létfontosságú volt Hitler számára, Evát pedig kis butuskának hívta" – emlékezett később rájuk Hoffmann lánya.

Geli 1931. szeptemberi halála után Eva úgy vélte, megszabadult riválisától, s most már teljesen övé a terep. De Hitler csak egy fél év múlva jelentkezett, hogy töltsenek együtt egy „kellemes, pihentető" estét. Kezdetben operába, vacsorázni vitte, majd 1932. április elsején felvitte a lakásába. Ekkor kezdődött intim kapcsolatuk, de a férfi képes volt hónapokra eltűnni, hogy aztán hirtelen megjelenjen. Eva azonban a *Völkischer Beobachter*ből rendszeresen értesült arról, melyik hölggyel találkozott Hitler.

1932-ben Eva még mindig otthon lakott, s attól tartott – nem is teljesen alaptalanul –, hogy Hitler nem akarja hozzá kötni az életét. Nem bírta a bizonytalanságot, a rendszertelen villámlátogatásokat sem, s kétségbeesett eszközhöz folyamodott: 1932. november 1-jén búcsúlevelet írt, s apja revolverével mellbe lőtte magát. Annyi ereje azonban még maradt, hogy felhívja az orvost. Életveszélyes sérülésekkel szállították kórházba. Hitlert, aki azonnal meglátogatta, a tett mélységesen felkavarta, s attól tartott, hogy ellenfelei az ügyből politikai botrányt kovácsolnak. Hoffmann kijelentette, hogy felelősnek érzi magát Eváért, s gondoskodni kell róla. Az eset kapcsán mondta Hoffmann-nak: *„Tudja, lassan már félni kezdek a nőktől. Ha egy pillantással vagy egy kis bókkal kicsit is érdeklődést mutatok valamelyik iránt, mindig félreértenek. Nem hozok szerencsét a nőknek! S e tény vörös fonalként húzódik végig az életemen."*

Mivel Hitler a három öngyilkossági kísérlet után újabb botrányt nem engedhetett meg magának, először egy luxuslakást rendeztetett be Evának a Wiedermayerstrassén. De amikor egy alkalommal titokban meg akarta látogatni, s a titkosrendőrség túlzott biztonsági intézkedései miatt éljenző tömeg várta, úgy döntött, hogy Évát külön villába költözteti. Az Isar folyó partján, München egyik előkelő külvárosi részén helyezte el egy emeletes villában. Ekkor már részidőben cselédlány is rendelkezésére állt. Utasította, hogy ne járjon többé dolgozni – a fényképész továbbra is folyósította 450 márkás bérét –, s Obersalzbergen is kapott egy szobát.

Hitler továbbra is kiszámíthatatlanul viselkedett Evával. Hol kényeztette, hol pedig teljesen ignorálta. *„Ha azt mondja, hogy szeret, az csak abban a pillanatban érvényes. Ígéreteihez hasonlóan, amelyeket sohasem tart be. Miért kínoz ennyire, s miért nem vet véget ennek?"* – írta naplójába Eva. Elkeseredésében a lány altatóval próbált véget vetni az életének. 1935. május 28-án ezt írta naplójába: *„Ha ma este 10 óráig nem kapok választ, egyszerűen beveszem 25 tablettámat. Ez az őrült szerelem, amiről már oly gyakran biztosított, hogy három hónapja nem kapok egy jó szót sem?"* Ekkor már nem sok hiányzott ahhoz, hogy végleg elszenderedjen. Nővére véletlenül meglátogatta, s már öntudatlan állapotban találta. Így másodszor is megmenekült.

Hitler és Eva Braun (fent)

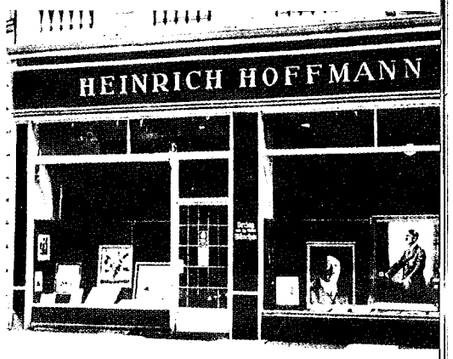

A Hoffmann fényképészüzlet, ahol Hitler megismerte Eva Braunt (jobbra)

Eva életben maradt s Hitler kedvese lett, de sohasem érte el Geli státusát. Kívánságának megfelelően Hitler közelében lehetett, de nem vehetett részt a társasági életben. A nyilvánosság nem ismerhette meg, Hitler csak magának tartotta fenn. Evának be kellett érnie a szűk környezet ismeretségével. Úgy tűnt, nincs más választása. Ezekről az időkről írta Albert Speer: *„Néhány óra múlva megérkezett a két titkárnő, Wolf és Schröder kisasszony zárt, kisebb Mercedese, s többnyire elkísérte őket egy egyszerű müncheni lány is. Inkább csinos és élénk, mint szép volt, és szerénynek látszott. Semmi se utalt rá, hogy a szeretője az uralkodó: ő volt Eva Braun. Ez az autó sosem csatlakoz-*

hatott a hivatalos konvojhoz, hiszen nem volt szabad kapcsolatba hozni Hitlerrel. A titkárnő útitársak egyben a szerető útját álcázták. Meglepett, hogy Hitler, de Eva Braun is mennyire óvakodott mindentől, ami az intim viszonyt elárulta volna – hogy aztán késő este mégis együtt menjenek fel a hálószobába. Számomra mindvégig érthetetlen maradt, miért tartották a távolságot egymástól még ebben a belső körben is ilyen értelmetlenül és görcsösen, hiszen viszonyukat úgysem tudták titokban tartani. Eva Braun mindenkivel szemben távolságtartó volt Hitler környezetében. […] *Amikor jobban megismertük egymást, észrevettem, hogy tartózkodása, amelyet sokan gőgnek vélték, csupán félszegség volt: jól látta kétes helyzetét Hitler udvartartásában.*" Eva megfelelt Hitler elvárásának: „*a nagyon intelligens férfinak buta és primitív nőt kell választania* […] *Szabadidőmben nyugalmat akarok.*" Éva az állandó szerető szerepét töltötte be. Hitler nem kényeztette annyira, mint Gelit, de mindent megadott neki. Mindenáron rejtegette Evához fűződő viszonyát, azt, hogy komolyan kötődik valakihez. „*Hadd latolgassák csak a német nők továbbra is esélyeiket!*" Környezete másként értékelte Hitler személyiségét: a bajor hegyi idill, a kutyáját sétáltató ember népszerű volt hívei körében. A hölgykoszorú lelkesen üdvözölte udvarias viselkedését, hogy kiállt az állatvédelem mellett, miközben közömbösen elnézte milliók halálát.

Evát azonban az is kielégítette, hogy fenntartás nélkül imádott Führere közelében lehet, aki Effienek, Patscherlnek (kedvenc) becézte. Annyira ügyelt kapcsolatuk titokban tartására, hogy obersalzbergi ház belépőjén titkárnőként szerepelt. Ha hivatalos vendégek érkeztek a Berghofba, akkor kezdetben el kellett hagynia szobáját, és időlegesen máshova költöztették. A későbbiekben javult a helyzete, de csak akkor mutatkozhatott, ha külön meghívást kapott.

Eva 1936 januárjában kapott először engedélyt arra, hogy nyilvánosan is Hitler társaságához csatlakozzon Obersalzbergen. A hétköznapokat fényképezéssel, sportolással, társalgással töltötte. A nap csak déltájban indult be, mert Hitler sokáig aludt, s

Unity Valkyrie Mitford · AZ ANGOL HÍVŐ

Javában tartott Hitler és Eva Braun kapcsolata, amikor 1935 májusában Eva fülébe jutott, hogy a Führer más nőt boldogít: Valkyrie-t, a szép, magas, sovány, szőke, 24 éves angol arisztokrata lányt. A Valkyrie nevet nagyapjának köszönhette, aki nagy rajongója és jó barátja volt Wagnernek.

Lord Redesdale különc lánya már tizenévesen csodálta Hitlert. Nővére, Diana az angol fasiszta Sir Oswald Mosley szeretője volt, s csatlakozott az 1932. október 1-jén megalakult Brit Fasiszta Unióhoz (BUF). Unity fekete harci egyenruhában részt vett a BUF propagandafelvonulásain. Még társaságban is fekete egyenruhában, gumibottal és fasiszta jelvénnyel mutatkozott. Szobája horogkeresztes zászlókkal, Hitler, Mussolini és Mosley képeivel volt teleaggatva. Valójában nem a fasizmus ideológiája, hanem a mozgalmas események ragadták magukkal. Gyorsan felismerte, hogy a BUF az NSDAP gyenge utánzata és Mosley messze áll Hitlertől.

Mivel Németországot tartotta példaképének, 1932-ben – mindössze 19 évesen – nővérével Németországba látogatott, de nem jutottak be Hitlerhez. 1933 szeptemberében azonban a BUF-küldöttség tagjaként részt vettek a NSDAP első pártkongresszusán. Unity a következő évben Münchenbe utazott, mert mindenképpen Hitler köréhez akart tartozni. Hitler törzshelyén, az Osteria Bavaria étterem kerthelyiségében úgy foglalt helyet, hogy Hitler mindenképpen észrevegye. Német nyelvkönyveivel naponta többször is odalátogatott. 1935 februárjában végül felkeltette Hitler érdeklődését, aki a germán nőideált látta benne, és asztalához kérette. Félórás beszélgetésük során Hitler dedikálta neki fényképét, s elkérte a címét. Imponált neki, hogy az általa nagyra becsült brit arisztokrácia egyik képviselője miatta utazott oda. De komolyabban csak akkor kezdett érdeklődni Unity iránt, amikor kiderült, hogy a lány is szorgalmazza a két felsőbbrendűnek tekintett nép, az angol és a német szövetségét. Hitler szerint Angliában *„legalábbis a legfelsőbb arisztokrácia köreiben egy rendkívül nemes emberfajta él."* Úgy tervezte, hogy a 1930-as évek közepére ez a szövetség létrejön, s az európai kontinens a németek, a tengerek pedig az angolok fennhatósága alá kerülnek.

Hitler 1935 áprilisában fogadta Sir Mosleyt, s Unity, valamint Brunswick hercegnője és Winifred Wagner ebédmeghívást kapott otthonába. Ezt követően Göring esküvőjén jelent meg Hitler oldalán, mintegy bebocsátást nyerve a német felsőbb körökbe. Rövidesen Winifred Wagnertől a Goebbels családig mindenkit barátjának mondhatott. Sokat tartózkodott Münchenben, és várta, hogy Hitler segédtisztje az Osteriába hívja. Az ebédeken hallgatólagos megállapodásuk értelmében kerülték a politikát. Később Unity arra kérte Hitlert, rendezze Németország és Anglia kapcsolatát.

Míg az Unityval folyó közjáték zajlott, Evánál elmaradtak Hitler telefonjai. Elkeseredésében ekkor követte el második öngyilkosságát. Unity tudott ugyan Eva Braunról, de nem akart lemondani saját sikeréről. Ezért a *Der Stürmer* ultraradikális hetilapnak írt olvasói levélben szolgalelkűen ismételgette a nácik zsidóellenes propagandáját, azt kívánva, hogy bárcsak Angliában is lenne hasonló orgánum. Julius Streicher, a lap kiadója ezek után személyesen is megismerkedett a lánnyal, és meghitt barátság alakult ki közöttük. Meghívására Unity évente ellátogatott a nagy tömegeket vonzó hesselbergi úgynevezett napfordulós ünnepségekre, ahol tökéletesen alakította a fasiszta angol lány szerepét. Határozott fellépésével folyamatosan az angol–német barátság elmélyítésén fáradozott. 1935 augusztusában 21. születésnapját már újsütetű nemzetiszocialista barátaival ünnepelte, s nemsokára nővére is Münchenbe költözött.

Mivel Lord Redesdale és neje aggódtak leányuk viselkedése miatt, 1935-ben Münchenbe látogattak, ahol Hitlerék királyi fogadtatásban részesítették őket. A Führer teljesen elkápráztatta a szülőket udvariasságával, figyelmességével, így újabb angol rajongókat szerzett. A Lord hazautazván a felsőházban dicsérte a németeket.

Ezek után Unity az apjától kapott autóval, angol és náci lobogóval feldíszítve, BUF-egyenruhában, nemzetiszocialista agitátorként utazta körbe Németországot, s 1935 végén felvették az NSDAP-ba is. Otthon a legfelsőbb körökben mosta fehérre a nácikat. Jóllehet a Führer nem kedvelte a politizáló nőket, esetében mégis kivételt tett, mert tudta, mennyire hasznos számára az önkéntes propagandista, akinek beszámolóit a világsajtó is kiemelt helyen közölte.

Unity Münchenben megismerkedett Almásy János gróffal, majd később annak testvérével, Lászlóval is, aki a Royal Geografic Society tagja, a repülő- és autóvezetés egyik úttörője, Szahara-kutató volt. Meghívásukra ellátogatott borostyánkői kúriájukba, majd később Budapestre is.

Németországban sok találgatás kapott lábra Hitler és Unity kapcsolatának jellegéről. Az egybekelésükről szóló híreszteléseket Lord Redesdale rendre a goebbelsi szlogennel cáfolta meg: a *„Führer csakis népének él, és nincs ideje a házasságra."* Unity rajongott Hitlerért, csodálta és hősnek tartotta. Találkozásaikon nem tudta róla levenni a szemét. Feltehetően gondolkodás nélkül hozzámént volna, ha megkéri a kezét. Mindeközben Unity tartós kapcsolatot alakított ki egy SS-tiszttel, sőt több más férfival is flörtölt az SS-ből. Hitlernek imponált a férfias benyomást keltő fiatal lány csodálata, de annak ellenére, hogy a legbelsőbb köreibe beengedte, semmi illetlenséget nem követett el, hiszen a lánnyal más tervei voltak. Ravasz módon tudatosan befolyásolta a naiv és gőgös lányt, aki nem volt félénk a jelenlétében, hanem fesztelenül kimondta, amit gondolt. Egy hétvégére meghívta az obersalzbergi házba, ahol a vacsorán Eva Hitler bal oldalán, Unity pedig a jobb oldalán ült.

Unitynek és családjának köszönhetően egyre több angol politikus, újságíró, gyáros és arisztokrata látogatta meg Hitlert. A lány lelkesen dolgozott Anglia kegyeinek és szövetségének elnyeréséért. David Lloyd George, az egykori angol miniszterelnök 1936. évi obersalzbergi látogatása után így nyilatkozott: *„A magunkfajta idegen elámul az ott látottakon. Bevallom, sohasem gondoltam volna, hogy Európa valamelyik országában látok majd ehhez foghatót.* […] *Ezelőtt mindig Amerikát nevezték a csodák országának. Nos, most már én is ezt mondom: Heil Hitler!"* VIII. Edward király felszólította a lakosságot, hogy nyújtsanak békejobbot a németeknek. 1936-ban Unity nővére, Diana és Sir Oswald Mosley a legnagyobb titoktartás mellett Goebbels minisztériumi szalonjában házasodott össze.

Unity unokatestvére, Winston Churchill az 1930-as évek elején még csodálta Hitlert az ország újjáépítése miatt, de 1937-ben már ellenezte a németekkel való szövetségi politikát. Unity testvére, a kommunista érzelmű Jessica sem osztotta családja rajongását, sőt amikor a náci bűntettekről értesült, azt tervezte, hogy náci szimpatizánsnak álcázva magát Hitlerhez férkőzik és lelövi. De nem volt hozzá kellő bátorsága, amit később nagyon bánt.

Unity fesztelenül utazgatott a két ország között, miközben mindkét titkosrendőrség szemmel tartotta – de csak személyes jellegű információkat közvetített. A német vezérkarban pedig azon töprengtek, vajon Unity befolyásolja-e Hitlert a politikában, s kiszámíthatatlan, zavaró tényezőnek tekintették. Hitlernek a két ország szövetségre vonatkozó javaslatát még Ribbentrop londoni missziójával sem sikerült elfogadtatnia az angolokkal, ezért 1937-ben feladta az Angliával való együttműködés tervét.

1938 májusában, mikor Hitler bejelentette igényét a Szudéta-vidékre, Unity nemzetiszocialista zászlóval fellobogózott kocsijával utazgatott a vidéken egy brit fasisztával. A szudétanémetek társaságában, SS-jelvényt viselve, kihívóan viselkedett. A Prágába vezető úton a csehek letartóztatták, elvették a nála található náci propagandaanyagokat és náci jellegű tárgyakat, sőt meztelenre vetkőztették. Mindezt a náci propaganda alaposa kihasználta, mondván, hogy a cseh söpredék nyilvánosan meggyalázza az ártatlan turistákat és – áttételesen – a szudétanémeteket.

Ezután Unityt még jobban kegyeibe fogadta a Führer, több időt szentelt neki, és egy új Leica kamerával ajándékozta meg. 1938 nyarától 1939-ig mindig Unity volt a hivatalos kísérője a müncheni ünnepi felvonuláson, a „német művészeti napok" rendezvénysorozatán, Bayreuthban, Nürnbergben és Sziléziában. Amikor tüdőgyulladást kapott, Hitler luxus kórteremben helyeztette el, fizette kórházi költségeit, és saját orvosával is megvizsgáltatta a lányt. Amikor szülei meglátogatták, találkoztak Hitlerrel is, s csodálkoztak azon, hogy tehetségtelennek tartott lányukról G. Ward Price, az ismert tudósító azt állította: az ő kezében van most Európa sorsa. Miután az angol közvélemény a csehországi német bevonulás után alaposan megváltozott, Unity a *Daily Mirror* hasábjain szenvedélyes hangú cikket közölt a német–angol barátság fontosságáról.

A háborús készülődés miatt Angliában 1939 áprilisában elrendelték az általános hadkötelezettséget. Májusban Unity Hitlerhez menekült, aki megértő barátként fogadta, s megengedte a tegeződést – „szólítson csak Wolfnak". Hitler gyengédségétől elbűvölve eldöntötte, hogy végleg Münchenbe költözik. Egy árjásított házat ajánlottak fel neki, amit a tulajdonosok még el sem hagytak…

1939 augusztusában Hitler közölte Dianával és Unityvel, hogy *„Anglia eltökélt a háborúra, ami most már elkerülhetetlen."* Unity úgy döntött, ezt a tragédiát nem akarja megérni. 1939. szeptember 3-án az Angliából hozott kis kaliberű pisztolyával a müncheni Angol Kertben halántékon lőtte magát. A golyó hátul, a nyakszirtnél megakadt. Napokig tartó kómájából felébredt ugyan, de egészsége komolyan megrendült. Hitler a lengyelországi hadjárat miatt csak 1939. november végén tudta meglátogatni. Ekkor Unity közölte vele: vissza akar költözni hazájába, majd lenyelte náci pártjelvényét.

Unityt 1940-ben – fejében a golyóval – Hitler külön vasúti kocsiban, Svájcon keresztül szállíttatta haza. 1948 tavaszán Unity belehalt öngyilkossági kísérletének késői szövődményeibe.

egyhangúan telt. Délután autós partik, fogadások, megbeszélések, utazások következtek. Az esték sokszor filmvetítéssel teltek. Mindenki csak Braun kisasszonynak szólította.

Az egyhangú életet Eva nemcsak divattal, zenével és sporttal, hanem filmezéssel és fényképezéssel igyekezett változatossá tenni. Négy és fél órás filmje és közel húsz fotóalbuma enged bepillantást a Berghof életébe. Sokszor filmezte Hitlert is, aki ezt nem szerette, mert attól tartott, hogy nevetségessé válik. Állandóan tekintélye elvesztésétől tartott, s csak akkor lépett új öltönyben vagy fejfedőben a nyilvánosság elé, ha előbb Hoffmann lefényképezte és a képeket átadta neki.

Hitler értett hozzá, hogy pénzzel és ajándékokkal puhítsa meg a szerepe miatt elégedetlen Evát. Előbb 30 ezer márkáért elegáns házat vett neki Münchenben, majd rendelkezésére bocsátott egy Mercedest, ruhákkal és ékszerekkel halmozta el, a monogramjával ellátott étkészlettel lepte meg, s 450 márkás fizetést kapott állítólagos titkárnői állásáért. Ha imádottja nem tartózkodott Obersalzbergen, az egyébként tartózkodó Evát mintha kicserélték volna: dohányzott, táncolt, kirándult barátnőivel, és partikat tartott, amit a „főnök" egyáltalán nem szeretett. Eva az 1936–1945 közötti éveket Obersalzbergen töltötte. Hitler a háború vége felé Mussolini haláláról értesülve pánikba esett. Nem akart hasonló sorsra jutni, inkább az öngyilkosságot választotta. Legutolsó parancsaival katonákat s kisgyermeket küldött a biztos halálba, ő maga azonban a leggyávább megoldást választotta. Eva Braun hihetetlen módon jutott be az ostromlott városba s a kancellária alatti bunkerbe. 1945. április 29-én, nem sokkal éjfél után szovjet gránáttűz közepette keltek egybe. Hitler csak akkor szánta el magát, hogy titkos szerelmét elvegye, *„aki hosszú évek barátsága után önként jött a majdnem teljesen körülzárt városba, hogy sorsomban osztozzon"*, amikor már biztos volt az öngyilkosságban. Eva pedig vele ment a halálba, amit már az 1944. július 20-i merénylet után Hitlerhez írott levélben megígért: *„Szerelmem, magamon kívül vagyok, meghalok a félelemtől, most, hogy veszélyben tudlak Téged.* […] *Tudod, s ezt mindig mondtam Neked, hogy meghalok, ha valami bajod esik. Első találkozásunktól kezdve megesküdtem, hogy mindenhova követlek Téged, a halálba is. Tudod, hogy csak szerelmedért élek, Evád."*

Az erőltetett szertartás utáni zavart enyhítendő, egy kérdésre Eva Braun azt válaszolta Traude Jungénak, Hitler titkárnőjének: *„Szólítson csak Hitlernének."* Április 30-án a szovjet csapatok már csak méterekre voltak a bunkertől, amikor a diktátor búcsút vett utolsó hű embereitől, s feleségével visszavonult magánlakosztályába. Rövidesen lövés dördült, s a lakosztályba érkezők a heverőn összeroskadva ülve találták Hitlert, jobbra mellette pedig hátradőlve Evát. Evával méreg, Hitlerrel pedig méreg és halántéklövés végzett. R

Winifred Wagner · A MÚZSA

1945 májusában Németországban a szövetségesek már a náci katasztrófa felelősei után kutattak. Klaus Mann – az emigrált író, Thomas Mann fia – amerikai tiszti egyenruhában nyomozott egy asszony után, aki előkelő helyen állt listáján. A felső-frank vidék egy kis nyári házában ezzel a szavakkal fogadta őt Winifred Wagner, a legnémetebb komponista menye: *„Mann úr, egy kérdést nem kell feltennie nekem: sohasem bújtam ágyba Adolf Hitlerrel."*

Wagner fontos szerepet játszott Hitler életében. Állítólag az ő zenéjét hallgatva jött az isteni sugallat, hogy egyszer majd egyesíti a német népet. Először 1923 szeptemberében érkezett Bayreuthba, a Wagner-kultusz hazájába, hogy a „németség napján" beszédet tartson.

Winifred Wagner (1897–1980) nagy rajongója volt Hitlernek, és meghívta magukhoz Wahnfriedbe, a Wagner-fészekbe. Hitler szívesen tekintette meg a Wagner-relikviákat, az angol származású Winifred (született Winifred Williams) pedig megismertette a Wagner-klánnal. Egy életre szóló barátság alakult ki közöttük, s később már csak Wolfnak és Wininek szólították egymást. A nemzetiszocializmus eszméje Wagnernénak köszönhetően forrott egybe Bayreuth-tal.

Wini már 1922-ben belépett az NSDAP helyi szervezetébe, s a Wagner család 1923. januártól már aktívan támogatta a szervezetet. A bayreuthi „német napok" ezreket vonzottak. Hitlert elbűvölte a Zöld-domb tetején álló Festspielhaus épülete, és segítséget ígért újbóli megnyitásához s a *Parsifal* kizárólagos ottani bemutatásához, mihelyt hatalomra jut. Ugyanis felismerte a Bayreuthban rejlő propagandalehetőséget. Itt is eljátszotta a család nélküli nincstelen zsenit, aki melegségre és kulturált társaságra áhítozik a rideg politizálás után. Hagyta magát kényeztetni a család által.

A Wagner család Hitlerbe vetett hitét 1923. novemberi sikertelen puccskísérlete sem törte meg, s határozottan kiállt mellette. A négygyermekes anya, Wini, szenvedélyes hangú beszédet mondott a helyi Lieb étterem egyik asztalán állva: *„Ez az ember szülőhazája iránti szenvedélyes szeretetétől vezérelve egy tiszta, egységes, nemzeti Nagy-Németország eszméjének szenteli egész életét.* […] *Nyíltan bevallom, hogy minket is lenyűgözött személyiségével, és ha mellette állunk a siker napjaiban, akkor most, a nélkülözés idején is hűek maradunk hozzá."* A landsbergi börtönben Wini írószerekkel látta el Hitlert; állítólag később ezekkel jegyezte le a *Mein Kampf*ot.

1924 decemberében az NSDAP fellegvárának számító Bayreuthban nagy örömmel ünnepelték Hitler szabadon bocsátását. Wini azonnal Münchenbe utazott üdvözölni. A Wagner család kibővítette a Wahnfried-házat, amelyben Hitler és szárnysegédei laktak, vendégeit pedig magánházakban helyezték el. Hitler a vendéglista összeállításánál mindig figyelemmel volt a Wagner családra. A gyerekek kedvelték „Wolf bácsit", a gyakori vendéget, aki derűs és atyai volt, szívesen játszott velük, esténként aludni vitte és érdekes történetekkel szórakoztatta őket.

Wini egyre többet dolgozott az ünnepi játékok szervezésében és a programok tervezésében. Mivel családja mégsem becsülte, jólesett neki „Wolf" megértő, vigaszt nyújtó barátsága és szövetsége, mert szavának súlya volt a családnál. Wini nőiességét sértette férje homoszexuális hajlama, s némi kárpótlást jelentett számára Hitlerhez fűződő szoros, de plátói barátsága. A feleségénél 28 évvel idősebb férjet, Siegfried Wagnert kellemetlenül érintette neje fanatikus rajongása, s hogy a Führer egyre gyakrabban és egyre hosszabb időre érkezik villájukba. Ekkor még anyagi segítséget nem tudott nekik nyújtani. Egyik levelében írta Wininek: *„eljön majd az idő, amikor viszonozni fogok mindent, amit ma még nem tudok meghálálni Neked."*

A féltékeny Siegfried 1930 augusztusában váratlanul elhunyt. Végrendeletében Winifredet tette meg a családi hagyaték elő-örökösének, közös gyermekeiket pedig utó-örökösnek. Mivel feltételezte, hogy Wini esetleg férjhez megy (Hitlerhez), ezért rendelkezésében az is szerepelt, hogy az utódlás neje halálától, illetve újabb házasságkötésétől kezdve lép életbe.

Winifred energikusan látott hozzá a Bayreuthi Ünnepi Játékok szervezéséhez, s rövid sikertelenség után Wolfhoz fordult. Hitler rögtön Münchenbe kérette, s a jegyeket felvásároltatta a nemzetiszocialista szervezetekkel. Sőt: teljes adómentességet biztosított a bayreuthi vállalkozásnak, és magánpénztárából évi ötvenezer márkával támogatta a rendezvényt. Anyagi támogatása nélkül az ünnepi játékokat nem tudták volna megtartani. Bormann, a pártkancellária vezetője pedig évente százezrekkel támogatta a vállalkozást, hogy a rendezvényt teljes pompájában tarthassák meg. A játékok fővédnöke Hitler volt.

Wolf bácsi gyakorlatilag a Wagner gyerekek pótpapája lett, akikkel rendszeresen levelezett. Wielandnak megengedték, hogy lefényképezze a Führer bácsit, s a gyerek a dedikált „Führer-képek" eladásával egészítette ki zsebpénzét. Nem csoda, hogy Bayreuthban az emberek már esküvőt emlegettek. A másik gyermek, Friedlind szerint *„anyám benne volna, de a Wolf bácsi nem."* Így kapcsolatuk továbbra is plátói maradt.

1933-ban a birodalmi kancellár teljes kíséretével diadalmasan vonult be az ünnepi játékok színhelyére. Ezután évről évre megjelent, s egyre nagyobb tömeg fogadta. Jóllehet a Wahnfried-villában saját oldalépülettel rendelkezett, gyakran étkezett együtt a családdal, s általában egy hétre vagy még hosszabb időre érkezett. Számára ez a hely a teljes kikapcsolódást jelentette. Művészi kérdésekben is egyetértett Winivel; a fontosabb művészeti és szervezési kérdésekben mindig ő döntött.

1939-ben Lengyelország megtámadásakor azt hitték, szüneteltetni kell a játékokat, de Hitler elrendelte az úgynevezett „háborús fesztivált", amelyet 1942-től békefesztiválnak nyilvánítottak. Winifred a háború utolsó napjáig kitartott Hitler mellett, sőt 1945 után sem akarta felismerni bálványozottja valódi természetét.

Leni Riefenstahl · A RENDEZŐNŐ

„Ide figyeljenek! 98 éves vagyok, de egész életemben csak hét hónapot dolgoztam Hitlernek. Csak 50 százaléka igaz annak, amit rólam írnak" – mondta Leni Riefenstahl (1902–2003) a 2000. évi frankfurti könyvvásáron az életét bemutató fényképalbum megjelenése kapcsán. Később elfogadta a 90%-ot. *„Meg tudnék ölni minden újságírót"* – fűzte hozzá.

A gyermekkorában eleven, feltűnni vágyó, büszke és mindig megújulni képes berlini asszony zajos sikerei életének első felében születtek. Kicsi korától érdeklődött a zene, a tánc iránt, de táncosnői álmait kereskedéssel foglalkozó apjának tilalma késleltette. Végül 19 évesen kezdhette meg balett-tanulmányait, s a lemaradást behozva – háromszori bokatörése ellenére – 1923-ban, 21 évesen lépett fel először szólótáncosként Münchenben, ahol saját repertoárját adta elő. Sikerét követően Max Reinhardt a Német Színházhoz szerződtette. Európai turnén vett részt, amikor 1925-ben Prágában egy fellépés során olyan súlyos térdsérülést szenvedett, ami táncosnői karrierjébe került.

Mindez nem szegte kedvét, mert *A sors hegye* című film megtekintése után úgy döntött, hasonlóban fog szerepelni. Elbűvölte a dr. Arnold Fanck által első ízben alkalmazott rendezés újszerűsége: az eredeti helyszín, a kamerabeállítás, a vágási technikák. A rendezővel való találkozás után színésznőnek szerződött az ismert színész, Luis Trenker mellé. A forgatás eredeti helyszíneken, a svájci hegyekben és Helgolandon zajlott. A film kedvéért síelni is megtanult, de ekkor ismét bokáját törte. A forgatás közben több szerencsétlenség történt, s az így támadt gondoktól Leni mentette meg a filmet, amikor saját költségén készített 600 méternyi természetfilmet. Ezzel megszerezte az Ufa filmrészvénytársaság további támogatását, s így egy alpesi romantikus szerelmi drámában szerepelt mint táncos és színésznő – sikerrel. Mindamellett karrierje szempontjából a forgatás idején fontos dolog történt: dr. Franck megismertette vele a filmrendezés rejtelmeit, a vágási technikákat. A következő években több filmben szerepelt, s mivel a beszédtechnika tanulását még időben kezdte, gond nélkül lépett tovább a néma filmektől a hangos filmek világába.

Már 1931-ben elhatározta, hogy álmát saját erőből valósítja meg: ő lesz saját filmje főszereplője és rendezője. A *Das blaue Licht* (*A kék fény*) forgatókönyvét Balázs Béla írta, s a filmet a Dolomitokban forgatták. Ez az időszak Leni életének legboldogabb korszakai közé tartozott. Egy évvel később a velencei filmbiennálén ezüstérmet nyert, s alkotását Európa több városában sikerrel vetítették.

Leni Riefenstahl sohasem titkolta – legalábbis kezdeti – csodálatát Hitler iránt. Először Hitlernek a berlini sportpalotában tartott beszéde hatotta meg. Ennek hatására 1932 májusában levelet írt neki: *„Tisztelt Hitler Úr, röviddel ezelőtt, életemben először politikai gyűlésre látogattam el* [...] *Be kell vallanom, mély benyomást tett rám az Ön személye és a hallgatóság lelkesedése. Szeretném Önt személyesen is megismerni."*

A találkozó nem sokáig váratott magára, Hitler Wilhelmshavenba hívta Lenit. Az Északi-tenger partján találkoztak, és séta közben Hitler felajánlotta, hogy *„ha egyszer hatalmon vagyunk, akkor Önnek filmeket kell csinálnia nekem"*. Emlékiratai szerint Leni akkor elutasította az ajánlatot, ám ezt kritikusai kétségbe vonták.

Lenit lenyűgözte Hitler személyisége. 1932-től gyakran megfordult magas rangú náci vezetők, főként Göring, Goebbels és családjaik társaságában. 1933-ban hétvégi meghívást kapott a Keleti-tenger mellé, ahol Hitler is megjelent. Goebbels naplófeljegyzése szerint Leni *„a főnöknél időzött késő estig* [...] *a sztárok közül egyedül ő ért meg minket."*

Nyolc hónappal a náci párt hatalomra jutása után megbízást kapott, hogy forgasson filmet az NSDAP nürnbergi pártnapjáról, amelyet a „győzelem pártnapjának" neveztek el. A „mozgalom megörökített seregszemléje a győzelem évében" – nyilatkozta. *A hit diadala* című film nagy sikert aratott. Ezért a Führer megbízta a következő évi nürnbergi pártnap megörökítésével is.

Leni a monotonitás feloldására új elképzeléseket dolgozott ki. Hollywoodból hozatott kamerafelszerelést, s modern eszközökkel, új technikák, különleges optikai effektusok, különböző kameraállások alkalmazásával filmhíradó jellegűvé tette a filmet. Jóllehet művészi szempontból egyedülállót alkotott, mondanivalójával komolyan hozzájárult a náci párt népszerűsítéséhez. A film egyfajta politikai manifesztum volt, melynek maga Hitler adta *Az akarat diadala* címet. 1935 márciusában került a mozikba, s telt ház előtt vetítették. A több hónapos vágási munkálatok Lenit teljesen kimerítették. Hitlert lenyűgözte, ahogyan őt a rendezőnő ábrázolta. A film 1937-ben a párizsi világkiállításon aranyérmet nyert, amelyet a radikál-szocialista miniszterelnök, Edouard Daladier személyesen nyújtott át.

Leni Riefenstahl az NSDAP házi rendezője lett. A német hadseregről forgatott rövidfilmjét (*Der Tag der Freiheit – A szabadság napja*) először a birodalmi kancellárián vetítették le. Tehetsége és hírneve miatt újabb felkérést kapott: vegye filmre az 1936-os berlini XI. Nyári Olimpiai Játékokat. A nagy kihívás elle-

nére ezt a feladatot is sikeresen megoldotta. Két filmet készített, amelyek költsége olyan magas lett, hogy emiatt Goebbelsszel is összetűzésbe került. 1936. szeptember közepén már 1,2 millió márkás kiadásnál tartottak. Valószínű azonban, hogy az összeütközésben a propagandaminiszter féltékenysége és rivalizálása is közrejátszott, aki irigykedett arra, akit Hitler elismert. Leni Riefenstahl később sem felejtette el, hogy a Führer mindig megvédte őt a párton belüli irigységtől, intrikáktól.

Az első film a *Népek ünnepe* címmel az olimpiáról szólt. A második, kétrészes film pedig – amelynek forgatása során operatőreivel a stadion számos stratégiai pontját elfoglalta – *A szépség ünnepe* címet kapta. Leninek több hónapjába került, míg a 400 km hosszú anyagból újszerű vágási technikával egyedülállót alkotott. Az olimpiafilm premierjére – többszöri halasztás után – 1938. április 20-án, Hitler 49. születésnapján került sor a berlini Ufa-palotában. Az elismerés feledtette a kimerítő hónapokat; s Goebbels további 100 ezer márkát ajándékozott a rendezőnőnek.

Ezután hosszas ünneplés következett. Az Olimpiai Bizottság aranyéremmel ismerte el tehetségét. Európai turnéját követően 1938 novemberében az Egyesült Államokba is ellátogatott, ahol azonban szembesülnie kellett a nácizmust ellenző tömegekkel és emigráns kollégái ellenszenvével. Hollywood utcáin plakátok fogadták: *„Itt nincs hely Leni Riefenstahl számára!"* Hitler szeretőjének s Goebbels barátnőjének tartották és megvetették. A náci eszmék propagálójának tekintették, és bojkottálták olimpiai filmjét. *„Mit szól ahhoz, hogy Németországban zsinagógákat gyújtanak fel?"* – kérdezték.

A második világháború kitörése rövid időre törést okozott az életében, de mint már annyiszor, most is megújult: Hitler és a Wehrmacht főparancsnokának engedélyével néhány operatőrrel haditudósítóvá vedlett át. A lengyelországi hadszíntér brutalitásait azonban nem tudta elviselni, s megismerve a nácizmus másik arcát, hamarosan hátat fordított e foglalkozásnak. A kulturális kamara felkérte, hogy készítsen filmet a Siegfried-vonalról, de az ajánlatot visszautasította. Váratlan elutasítása miatt megbízói egyszerűen félreállították. Leni azonban nem tört meg, hanem régi álma megvalósításába kezdett: operafilmet forgatott, minden anyagi támogatás nélkül, ám így nehézkesen haladt előre. Nem segítették, igaz nem is akadályozták.

Szörnyűséges lengyelországi élményei nem befolyásolták Hitler iránti lelkesedését. Franciaország lerohanása után lelkes hangú levélben üdvözölte Führerét. A 42 éves Leni és Hitler utolsó személyes találkozására Leninek Peter Jacobs hegyivadász századossal tartott esküvőjét követően került sor, amikor a diktátor Obersalzbergen fogadta a házaspárt.

A második világháború befejezésekor Lenit az ausztriai Kitzbühelben azonnal letartóztatták, s azzal vádolták, hogy propagandájával az NSDAP-t, valamint Hitlert népszerűsítette, és rendkívüli képességeit a náci ideológia magasztalására fecsérelte. Leni mindezt tagadta, kifejtve, hogy akkortájt azt filmezte, ami az országban valójában történt. A nácitlanítási eljárások során az enyhe, szimpatizánsi kategóriába sorolták, s bár vagyonát elvesztette, jogi megtorlás nem érte, mivel nem volt tagja semmilyen náci szervezetnek. Erkölcsileg azonban továbbra is megbélyegezték, s több pert kellett megnyernie jó híre védelmében és alkotásai tulajdonjogának visszaszerzése érdekében. Operafilmje, az *Alföld* ősbemutatójára 1954-ben került sor, de levették a műsorról, mert kiderült, hogy a filmben szereplő romák a koncentrációs tábor lakói voltak.

A következő években hiábavaló volt minden próbálkozása művészetének elismertetésére. Leni viszont nem akarta tudomásul venni a megvetést, és fáradhatatlanul dolgozott tovább. 60 évesen új életet kezdett. A fényképezésben találta meg az értelmet és a sikert, mert a szudáni nuba törzsről készített sorozata világsikert és egy 40 évvel fiatalabb élettársat eredményezett. De mint már annyiszor, ismét utolérte a hitleri uralom idején betöltött szerepéről folyó vita. Ezért 72 évesen megint váltott: búvárfilmeket készített. Memoárját 80 évesen írta meg, amely nagy sikert hozott és számos nyelvre lefordították. A halál 101 évesen érte.

HITLER PSZICHOLÓGIAI PROFILJA

Egy rendhagyó jellemrajz 1943-ból

BRUHÁCS KINGA

A tanulmány szerzői nem egy démoni szörnyeteg, hanem figyelemre méltó képességekkel is rendelkező, többdimenziós személyiség portréját vázolják fel. Morális és büntetőjogi értelemben is beszámíthatónak ábrázolják a Führert. Szó sincs kóros elmeállapotról, paranoiáról, csupán a skizofrénia határát súroló hisztériáról. Hitlert a kor szülöttének vélték, s a diktátor kétségbevonhatatlan kvalitásait csak egy, igaz, döntő jelentőségű tényezőnek ítélték milliók pusztulását eredményező pályafutásában. A társadalmi-nemzeti psziché feltérképezésével próbálkozó Freud nyomdokán haladva úgy vélték: a Führer személyiségén keresztül részben a korabeli német lakosság őt támogató részének lelkivilága, gondolkodásmódja, viselkedése is feltérképezhető.

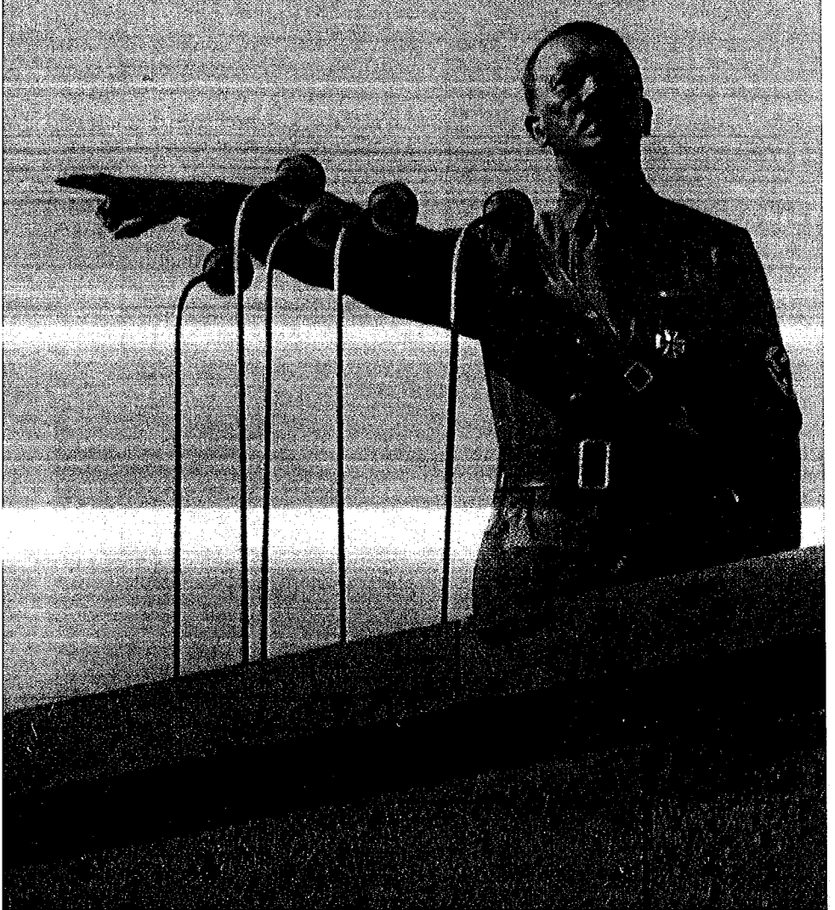

2005. április 1-jétől egy 277 oldalas tanulmány vált a nagyközönség számára hozzáférhetővé. Hitler személyiségének pszichológiai elemzése az amerikai pszichoanalitikus Walter C. Langer által vezetett munkacsoport nevéhez fűződik. A tanulmány az amerikai hírszerzés 1942 júniusától működő elődszervezete (OSS, Office of Strategic Services, Stratégiai Szolgálatok Hivatala – a CIA elődje) megbízásából született 1943-ban. Elkészítésében közreműködött a Harvard Pszichológiai Klinikáját vezető dr. Henry A. Murray, a New School for Social Research irányítója, dr. Ernst Kris, valamint a New York-i Pszichoanalitikai Intézet főnöke, dr. Bertram D. Lawin.

Hitler pszichológiai profiljának megrajzolásához a szerzők igen széles forrásbázist dolgoztak fel. Ebben szerepelnek Hitler írásai (mindenekelőtt a *Mein Kampf*) és beszédei, a róla készült korabeli életrajzok, filmhíradók és újságcikkek, titkosszolgálati értesülések, a környezetéhez tartozók beszámolói Hitler viselkedéséről, szokásairól, különféle témákban kifejtett véleményéről. Felhasználták a W. H. D. Vernon által készített személyiségvázlatot is. A tanulmányhoz függelékként egy majd 11 000 oldalas idézetgyűjteményt is csatoltak, amelyet az amerikai hírszerzés által elérhető személyekkel készített interjúk anyagából állítottak össze. A személyes konzultációk érthető hiányát a feltételezéseik szerint Hitleréhez hasonló pszichés problémákkal küzdő páciensekkel kapcsolatos klinikai tapasztalataikkal pótolták.

A várható viselkedés

1943-ban az amerikai hírszerzés számára a tanulmány legértékesebb elemei azok a bekezdések lehettek, amelyekben Murray a Führer várható viselkedését elemezte. Előrejelzése szerint a sorozatos vereségek hatására Hitler önbizalma meginog, s egyre neurotikusabbá válik. Sebezhetőségének tudatában egyre inkább tartani fog egy belső merénylettől. Halálfélelmét könyörtelenségének fokozásával kísérli meg ellensúlyozni. A megváltó szerepkörben tetszelegve, nagyszabású célkitűzéseinek mind erőszakosabb megvalósításával küzd egyre erősödő félelmei ellen. Számolni kell azzal – mutatott rá a pszichológus –, hogy kudarcának felismerésekor rombolóösztöneinek szabadon engedésével fogja megkísérelni a halhatatlanná válást.

Hitler halálát illetően is pontos előrejelzéssel szolgált. A legvalószínűbb eshetőségként ugyanis egy színpadias körülmények között végrehajtott öngyilkosságot prognosztizált. Megjósolta azt is, hogy a szó szoros értelmében mindhalálig hű híveinek egy részét magával rántja a halálba. Elemzésének megírásakor nem tartotta valószínűnek, hogy a Führer belátható időn belül betegségben hunyjon el. Egy, a természetfelettiség mítoszát szétoszlató „triviális" kór esetleges kialakulását viszont kifejezetten szerencsés fordulatként jelölte meg. Szinte teljesen kizártnak tartotta, hogy Hitler egy semleges országban keressen menedéket, abból kiindulva, hogy semmi nem rombolná le jobban a Führer tekintélyét, mint az, ha süllyedő hajóról menekülő patkányként viselkedne. Annál valószínűbbnek ítélte viszont, hogy Hitler harc közben veszti életét. Ha ugyanis ráébred arra, hogy nem győzhet, félelmet nem ismerő, fanatikus vezérként vezetheti csapatait és önmagát is a biztos pusztulásba. A szerző ezt a lehetőséget vélte a szövetségesek szempontjából a legszerencsétlenebb változatnak, abból a megfontolásból, hogy a népbálvány hősi halála követőit is a végsőkig folytatott küzdelemre ösztönözné. Murray nem zárta ki a merényletet, amelyet mártírképző volta miatt szintén nemkívánatos végkifejletként említett.

A vereséggel való szembesülés esetén elképzelhetőnek tartotta, hogy Hitlernek a skizofrénia és a paranoia határát súroló labilis személyisége összeomlik. Hitler esetleges megőrülését kívánatosnak ítélte, mivel ezzel a Hitler-legenda elvesztené hitelét a német nép előtt. A Führer hatalmi pozíciójából adódóan kevéssé tartotta valószínűnek, hogy a diktátort a hadsereg lázadása távolítsa el a hatalomból. Elképzelhetőnek tartotta azonban, hogy a vereség közeledtével a hadsereg korlátozza hatalmi mozgásterét, hozzájárulva ezzel a legyőzhetetlen vezér mítoszának lerombolásához. Valószínű eshetőségként említette, hogy megfosztják hatalmától, s a Nagynémet Birodalom egy bábkormány által keresi majd a békekötés lehetőségét. A diktátor esetleges elfogását felettébb pozitív lehetőségként értékelte, ám a legkevésbé sem tartotta valószínűnek. Úgy vélte: Hitler bármit megtesz, hogy ezt a megalázó helyzetet elkerülje.

Murray jogosan hitte: a várható lakossági reakciót nagymértékben befolyásolják a hatalomátvétel körülményei, valamint a Vezér további sorsa. Ajánlásokat tett tehát a szövetségeseknek arra vonatkozóan, hogyan bánjanak a birodalom első emberével. A lélektani hadviselés eszköztárából merítve azt tanácsolta például, hogy ha sikerül elfogni, készítsenek a bukott diktátor zavart viselkedését megörökítő, kompromittáló felvételeket, majd azokat a világ elé tárva tegyék nevetségessé a nyilvánosság (mindenekelőtt persze a német lakosságnak még a Führer-kultusz hatása alatt álló része) előtt. Felvetette a szóbeli megbélyegzés lehetőségét is. Javaslatai között szerepelt a „hamis próféta", a „sátán tizedese", illetve a „világ első számú közellensége" titulusok használata.

Murray a diktátor diszharmonikus személyiségéről készült diagnózisában – többek között – a nárcizmus, a neurózis, a hisztéria, a paranoia, az Ödipusz-komplexus, a skizofrénia, a szifilofóbia (a nemi úton terjedő fertőzéstől való félelem), a mazochizmus és a perverzió egyes tüneteit állapította meg. A zárkózott, érzelem- és libidószegény Hitler jellemző tulajdonságaként említette a bírálattal szembeni alacsony toleranciát, a bűnbakkereséssel párosuló kritikátlan önfelmentést, a bosszúvágyat, a hamisan magas önértékelésen alapuló túlzott önmagasztalást, a makacs akaratérvényesítést s a saját személye felé irányuló figyelem felkeltése iránti csillapíthatatlan éhséget. Korrektnek mondható jellemzése kitér Hitler konfliktushelyzetekben, váratlan szituációkban jellemző dühkitöréseire. Arra is, hogy bizalmas, baráti hangvételű beszélgetés helyett hol monologizált, hol az unalomig ismételgette emlékeit és grandiózus terveit, hol pedig másoktól olvasott-hallott gondola-

tokkal rukkolt elő a sajátjaiként. Murray jól látta, hogy a beosztottjai rovására szellemeskedő Hitler híján volt a valódi humorérzéknek, és ismeretlen fogalom volt számára az önirónia. A diktátor mély depressziójáról szóló híreket azonban a náci propaganda titkos ügynökei által szándékosan terjesztett dezinformációnak tartotta.

Murray árnyalt portréja a végletek emberét láttatja, aki egyszerre volt művészi hajlammal bíró, előzékeny társasági ember s kivételes munkabírású és memóriájú, tévedhetetlennek tartott Vezér. A tömeg megnyerésében és a nemzetiszocialista terror maximalizálásában elért sikerhez megérzésre, taktikai érzékre, karizmára és meggyőző képességre volt szükség. Murray listáján szerepel még a tömeg (azon belül is különösen a nők és a mozgalom számára utánpótlást és a lelkesedés forrását jelentő fiatalok) bizalmának és támogatásának találékony megszerzése; a mesterien kiválasztott hívószavakra, egytényezős ellenségképre stb. épülő, végletekig leegyszerűsített demagógia, a tömegek vezérkultusz- és ideológiaéhsége, valamint a hazafias érzelmek morális gátakat nem ismerő kiaknázása. Ide sorolta a grandiózus külsőségeket, a szociális juttatásokat, a tévedhetetlenségéről és legyőzhetetlenségéről kialakított legendát is.

A professzionális náci propaganda idealizált, hamis Führer-képének köszönhetően Hitler hibái és gyengeségei rejtve maradtak a tömegek előtt. A magánember ebben a képben teljesen háttérbe szorult, helyét a Németországot megmentő népvezér vette át. Murray a rendelkezésére álló források alapján úgy látta, hogy Hitler Messiás-tudata már a landsbergi börtönhónapokat követően kiteljesedett. A tanulmányban bőséggel idézett magánbeszélgetések részletei bizonyítják, hogy már akkoriban is gyakran Krisztushoz hasonlította magát. A Führer-mítosz hátterében talán legjáratosabb brit történész, Ian Kershaw véleménye szerint azonban látványos sikerei hatására, csak 1936 végétől kezdett hinni önnön tévedhetetlenségében.

Ödipusz-komplexus

Murray szerint a neurotikus kisfiú felnőttként a világ leigázásával próbálta kompenzálni a főként a szadista apától elszenvedett gyermekkori sérelmeit, szégyellt jellemgyengeségeit. A pszichológus elsősorban az apával való konfliktusos viszonyra, illetve az Ödipusz-komplexusra vezette vissza a politikai pályafutást meghatározó lelki tényezőket: a határozott és kérlelhetetlen példakép iránti vágyódást, a Messiás-komplexusig fokozódó küldetéstudatot és a halálfélelmet.

Fiúgyermek esetében az apával való azonosulás meghatározó jelentőségű a harmonikus személyiség kialakulásában. Hitlernél azonban – Murray szerint – sérült a személyiségfejlődésnek ez a fázisa. Kiszámíthatatlan apja a biztonság és a szeretet közvetítése helyett félelemmel és bizonytalansággal töltötte el. Murray véleménye szerint apja iránti ellenszenve odáig fokozódott, hogy súlyos kasztrációs félelem alakulhatott ki benne. Ezt tovább mélyítette a rettegés, hogy agresszív fantáziaképekben testet öltő gyűlölete kiderül, és emiatt megbüntetik. A baj csak az, hogy a sanyarú gyerekkorról a *Mein Kampf*ban előadott verzió nagy valószínűséggel

hamis. Alois Hitler köztiszteletben álló hivatalnok volt, aki kényelmes kispolgári létet biztosított családja számára. A kor nevelési elveit, valamint a lusta és kezelhetetlen gyermek iskolai kudarcsorozatát ismerve persze nem kizárt, hogy a rendszeresen sört fogyasztó, ám korántsem alkoholista családfő keze néha eljárt, ám a brutális és iszákos apáról szóló beszámoló Hitler tudatos ferdítéseinek egyike.

Murray diagnózisa szerint Hitler esetében az anya iránti imádaton és az apa iránti gyűlöleten alapuló Ödipusz-komplexus rendkívül erőteljesen volt jelen. A korábban több gyermekét elvesztő anya elkényeztette a betegeskedő Adolfot. Az anya iránti vonzalom erősödésével egyre jobban neheztelt apjára, amiért veszélyeztette az anyjához fűződő szoros érzelmi köteléket. A szerző szerint valószínűsíthető, hogy amikor a gyermek szemtanúja volt a szülei házastársi együttlétének, felháborodást és undort keltett benne apja „brutalitása" s anyja önkéntes behódolása („árulása"). A tehetetlenség érzése mély önvádat, a látottak pedig az egészséges örömszerzésen alapuló szexualitás felnőttkori elutasítását eredményezték. Murray erősen freudiánus ihletésű elemzése szerint a szexualitás normális megélésére való képtelensége is hozzájárult ahhoz, hogy szinte sóvárogjon a felsőbbrendűség iránt.

Ödipusz-komplexusát tovább mélyítette, hogy anyja épp a normális Ödipusz-korszak idején lett ismét várandós. A rivális érkezését az ötéves Adolf az idilli anya-fiú kapcsolat újabb fenyegetéseként élte meg. A biztonságot jelentő anyaméhbe való visszavágyódás fokozta a születendő magzat iránti ellenszenvét, s abnormálissá fokozta az öccse iránt érzett testvérféltékenységet. Már nemcsak az apától, hanem a testvértől való megszabadulásról is fantáziálhatott. Murray szerint a normálisnál erőteljesebb kíváncsiság alakult ki benne a gyermeknemzéssel kapcsolatban is. Kisgyerekként feltehetőleg úgy képzelte, hogy öccse az anyja száján keresztül került annak „hasába", s a végbélnyíláson át fog megszületni. Az emberi testnyílások iránt abnormálissá vált érdeklődése felnőttkorában is megmaradt, s perverz felnőttkori szexuális szokásokban jelentkezett.

Az anyja iránti érzelmeit tudattalanul a – szemében az ideális anyát szimbolizáló – szülőföldre vetítette ki, amelyet a német nyelvben használt Vaterland kifejezés helyett Hitler következetesen anyaföldként (Mutterland) emlegetett. A hanyatló, agg Ausztriát gyűlölt apjával azonosította. Ausztria és Németország egyesülése a szemében a szülei házasságát szimbolizálta, amelyben csak az előbbi pusztulása tehette szabaddá az utóbbit.

HITLERRŐL MONDTÁK

„A különleges körülmények, amelyek között az események lezajlottak, azok véglegessége, barbarizmusuk és patologikus következményeik, elválaszthatatlanul Hitlerhez kötődnek. E személy figyelemre méltóan sekélyes, kifejezéstelen, absztrakt maradt. […] A kérdés, hogy vajon valóban létezett-e, vagy talán mégis csak ama bizonyos »német állapot« volt, miként ot egy korábbi megfogalmazás, meghatározta, nem volt csupán vicc, aminek szánták. A jelentések és emlékezések, amelyekkel környezetéből rendelkezünk, a jelenséget nem teszik kézzelfoghatóbbá; alárcos személytelenségben mozog egy forgatókönyvben, amelyet azonban o urai, az egykori környezet nem tud egyetlen olyan szóról, egyetlen olyan gesztusról sem említést tenni, amely ötoldalon mutatna, természetesen, a nagy Führer fagyos görcsössége nélkül. »Egész életében volt valami leírhatatlan távolságtartás« – jegyezte meg később Ribbentrop, és az életrajzában hiába kutatunk önzetlen kapcsolat után; nem volt barátja, de még egy mosolya sem, hiányzik a jóság, a nagyvonalúság, egyetlen mozdulata is, és jellemző módon még egy anekdota sem szól róla."

(Joachim Fest: *Ein Psychogramm des Diktators Adolf Hitler*)

Murray értelmezése szerint a Hitleréhez hasonló neurózisban szenvedőkben többnyire mély sóvárgás alakul ki egy férfiideál iránt. Egyetlen apró tökéletlenség is elég azonban, hogy szembeforduljanak a várakozásaiknak meg nem felelően cselekvő példaképükkel. Hitler kamaszként a tanárai, majd korszakalkotó történelmi személyiségek (Caesar, Napóleon, Nagy Frigyes), fiatal felnőttként pedig korabeli politikusok (Georg Ritter von Schönerer és Karl Lueger) személyében vélte megtalálni az ideálját. Sorozatos kiábrándulásai után azonban végül arra a következtetésre jutott: egyedül ő alkalmas arra, hogy milliók bálványa legyen.

Murray rámutatott, hogy Hitler katonai pályafutása során is tetten érhető a férfimodell iránti igénye. A keménykezű vezető iránti vágyát ekkor már Gustav von Kahr, Erich Ludendorff és Paul von Hindenburg testesítette meg. Hitler valóban szerette a hadsereget. Engedelmesség tekintetében aligha akadt nála kiválóbb katona. Ausztria elhagyásakor sem a katonai szolgálat, hanem a soknemzetiségű osztrák–magyar hadsereg ellen volt kifogása. A szakember szerint a Reichswehr pótolta az otthon soha meg nem tapasztalt biztonságot. Murray ennek tulajdonította, hogy Hitler a vereség felismerésekor összeomlott, s az anyaszereppel azonosított Németország legyőzését úgy élte meg, mintha anyját szexuális bántalmazás érte volna. Teóriáját olyan Hitler-idézetekkel támasztotta alá, melyek a német vereséget a nemi erőszak hasonlatával illusztrálták.

Murray a megingathatatlan küldetéstudatot nem a csodával határos módon túlélt gáztámadásra, hanem Hitler gyermekkorára vezette vissza. Murray verziója szerint Hitler esetében a gyermekeinek elvesztése miatti gyászt az anya kivetítette a kisfiúra, aki így az átlagosnál korábban és mélyebben volt kénytelen foglalkozni az elmúlás gondolatával. A kisfiúra nehéz lelki terhet rótt, hogy meg kellett küzdenie halott testvérei emlékével. Végül valószínűleg arra a következtetésre jutott: ő azért maradt életben, mert nagyszabású célok elvégzésére hivatott. Edmund öccse halálakor ismét azt a következtetést vonta le, hogy életben maradása a gondviselésnek köszönhető. A kiválasztottságtudathoz erőteljes bűntudat is párosult, amiért a riválisa testvér halálát kívánó belső fantáziája – ahogy gyermekként hihette – Edmund halálakor valóra vált. Kialakulhatott benne az az érzés, hogy amit erősen akar, az megvalósul. A Messiás-komplexussá fokozódó kiválasztottságtudat kialakulásában a pszichológus szerint szerepet játszhatott az az idős apák és fiatal anyák elkényeztetett gyer-

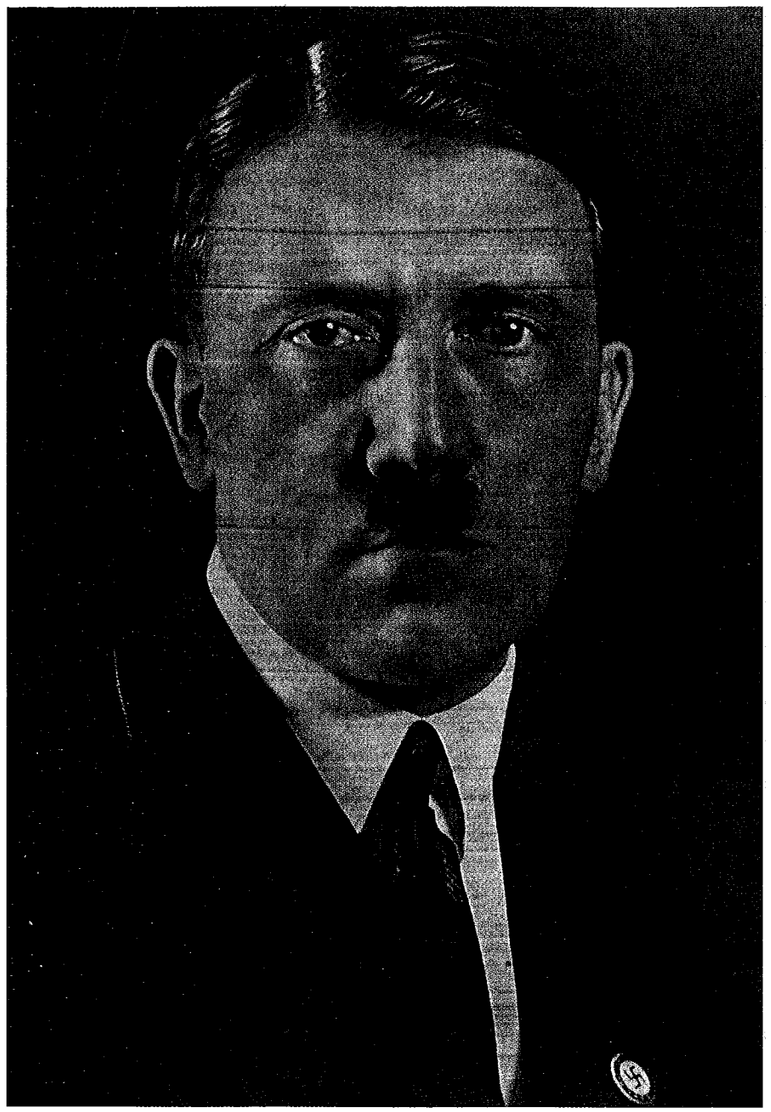

mekei esetében gyakran megfigyelhető, ám a gyermekkor múltával normális esetben szertefoszló téveszme is, mely szerint az ilyen gyermekek – apjuk szülői voltát megkérdőjelezve, sőt tulajdonképpen a halálát kívánva – természetfeletti származásúnak hiszik magukat.

Hitler szexualitása

A fiatalkori heteroszexuális kapcsolatok szembetűnő hiánya sok szakembert késztetett arra, hogy – tévesen – aszexuálisnak titulálja Hitlert. Mások háborús sérüléssel magyarázták, s voltak, akik homoszexuálisnak kiáltották ki. Közeli ismerőse, Reinhold Hanisch hitelt érdemlő beszámolója szerint már a bécsi évek alatt is megvetően nyilatkozott a szexualitásról, a nőket hűtlen csábítóként, a férfiak bukásának előidézőjeként emlegetve. Nőkapcsolatait kategorizálva Murray három típust különített el. Az elsőbe az egyfajta anyaszerepet felvállaló s Hitler által megszeppenve tisztelt középkorú és idős hölgyeket (a legismertebb közülük Richard Wagner menye, Winifred Wagner) sorolta. A másodikba fiatal színésznőcskék, sztriptíztáncosok kerültek. Bensőséges kapcsolat csak a harmadik típust megtestesítő Angela (Geli) Raubalhoz és Eva Braunhoz fűzte.

Hitler szexualitásának elferdülésével kapcsolatban több lehetséges magyarázattal, gyermekkori traumával szolgál. Murray nem tartotta kizártnak, hogy Edmund öccsével való terhessége idején anyja érzelmileg eltávolodott tőle, amire ő a szerelem idealizálásával (a szexualitástól való megfosztásával) reagált. A szifilitikus megrontásról szőtt fantazmagóriáját a gyermekkorában egy tizenkét éves kislánnyal folytatott állítólagos szexuális játék lelepleződésére vezette vissza.

Murray a diktátor írásmintáját tipikusan női kézírásként azonosító Jungot idézve rámutat: Hitler járása, kéztartása, gondolkodásmódja is mutatott nőies vonásokat. Katonai pályája alatt állítólag gyakran önként vállalta bajtársai ruhájának tisztítását és gondozását, amit Murray úgy értékelt, hogy férfiközegben hajlamos volt a női szerep felvételére. A szakember feltételezte, hogy ez később latens homoszexualitásban is testet ölthetett. Messzemenő következtetések levonása helyett azonban elismerte, hogy a feminin karaktervonások, illetve a homoszexuálisoknak a kezdeti időkben a párton belüli magas aránya és befolyása korántsem bizonyító erejű. Hitler kezdeti rokonszenvét inkább annak tulajdonította, hogy szimpatizált a korabeli homoszexuális közösségnek a társadalmi kirekesztettség kompenzálásaként kialakított kiválasztottságtudatával. Tényszerű magyarázattal szolgál, amikor megemlíti: Hitlert eleinte nyilván az is befolyásolta, hogy e közösség tagjai párialétük megaláztatásainak tapasztalataiból kiindulva kezdetben bizakodással fogadták a – később megcáfolt – reményeik szerint kevésbé diszkriminatív nemzetiszocialista berendezkedést. Az aktív homoszexualitásra utaló, közvetett és erősen megkérdőjelezhető hitelességű beszámolókat elvetette. A homoszexuális hajlam és az attól való félelem megnyilvánulásaként értelmezte ugyanakkor azokat az állítólagos rémálmokat, amelyekben férfiak fojtogatták. Úgy vélte azonban, hogy ha volt is homoszexuális hajlama, valószínűleg megkísérelte elfojtani azt.

Murray arra a következtetésre jutott, hogy Hitler esetében felértékelődött bizonyos erogén zónák (a szem, a száj és a végbél) jelentősége. A személyiségspecialista ezzel magyarázta Hitlernek a sztriptíztáncosok, a pornográf fotók és a korabeli szexfilmek iránti olthatatlan érdeklődését, hipnotikus pillantását, édességimádatát, megszállott vegetarianizmusát, a mérgezéssel kapcsolatos túlzott félelmét, kényszeres fogmosását, sőt, bőbeszédűségét is. Vegetarianizmusa és absztinenciája a pszichológus szerint azt bizonyítja, hogy Hitler az általa az ürülékkel azonosított hús, valamint a vizelettel azonosított alkohol elutasításával próbálta meg leküzdeni a testnedvek iránti abnormális vonzódását.

Murray a Hitler által a végbélnyílásnak tulajdonított szexuális jelentőséget arra próbálta visszavezetni, hogy az anya által erőltetett szobatisztaságra szoktatás során erős gátlások alakultak ki benne. Ez a nemi szerv tájékával kapcsolatban feszültséget s a gyermekkori agresszió elmélyülését eredményezte. Feltételezése bizonyítékául a Hitler-beszédekben a testnedvekkel, ürítéssel kapcsolatban előforduló szavakat (trágya, ürülék, bűz), valamint obszcén szexuális szokásait hozta fel. Megemlítette a Führerrel eltöltött éjszaka után nem sokkal öngyilkosságot elkövető színésznő, Rene Müller esetét is. A szerencsétlen asszonyt a földön térdeplő, ruhátlan Führer arra kényszerítette, hogy egész este rugdossa őt. Az intim együttlétek alatt Hitler passzívan viselkedett. Extrém mazochizmusából eredően az elégítette ki, ha erős testi fájdalmat okoztak neki.

Hitler szexualitása releváns része a diktátor személyiségének. Murray néhány megállapítása már csak azért is figyelemre méltó, mivel a Führer életének e területe nemcsak a kortárs közvéleményben, hanem a párton belül is számos pletyka táptalaja volt. Az is tény, hogy a célszemélyek szexuális szokásainak feltérképezése szokványos titkosszolgálati feladat. Kétséges azonban, hogy a Führer személyiségére és főként várható viselkedésére nézve a felsoroltak az elemzés idején valóban meghatározó jelentőségű adalékkal szolgáltak-e. Erősen kérdéses, hogy a diktátor huszadrangú jelentőségű szexuális aberrációi mennyiben érintették a nagypolitikát, és az Egyesült Államok politikai döntéshozóinak mennyi konkrét cselekvési tervre váltható információval szolgált a bizarr nemi élet lélektani hátteréről szóló indokolatlanul bő lére eresztett spekulatív fejtegetés.

A rekonstrukció problémái

A diktátor személyiségét és motivációit feltérképező pszichobiográfia Hitler megingathatatlan küldetéstudatának és népvezérré válásának hátterére keresi a választ. A figyelemre méltó megállapításokat is tartalmazó elemzés azonban a nézőpont, a forrásbázis, a forráskritika és az értelmezés tekintetében is problematikus. A személyiségelemző rész szerzőjeként számon tartott Murray Hitler iskolai kudarcait és évismétlését például az öccse haláláról szőtt fantáziálásának valósággá válása miatt érzett bűntudat rovására írta, holott valószínűbb, hogy Hitler egyszerűen csak lusta volt, és a szorgalmas tanulás helyett könnyebbnek tűnt számára másokat hibáztatni. Felnőttkorában is jellemző szétszórtságában és pontatlanságában gyermekkori bizonytalanságainak kivetülését vélte felfedezni, jóllehet egy magas rangú külföldi diplomata megvárakoztatása legalább annyira hatalmi erődemonstrációként is felfogható. A grandiózus építkezések iránti szenvedélyt önbizalomhiányának kompenzálásaként fogta fel. A feltűnő gyakorisággal alkalmazott gigantikus pilléreket pedig – a freudi iskola hűséges híveként – fallikus jelképként, s Hitler impotenciájának

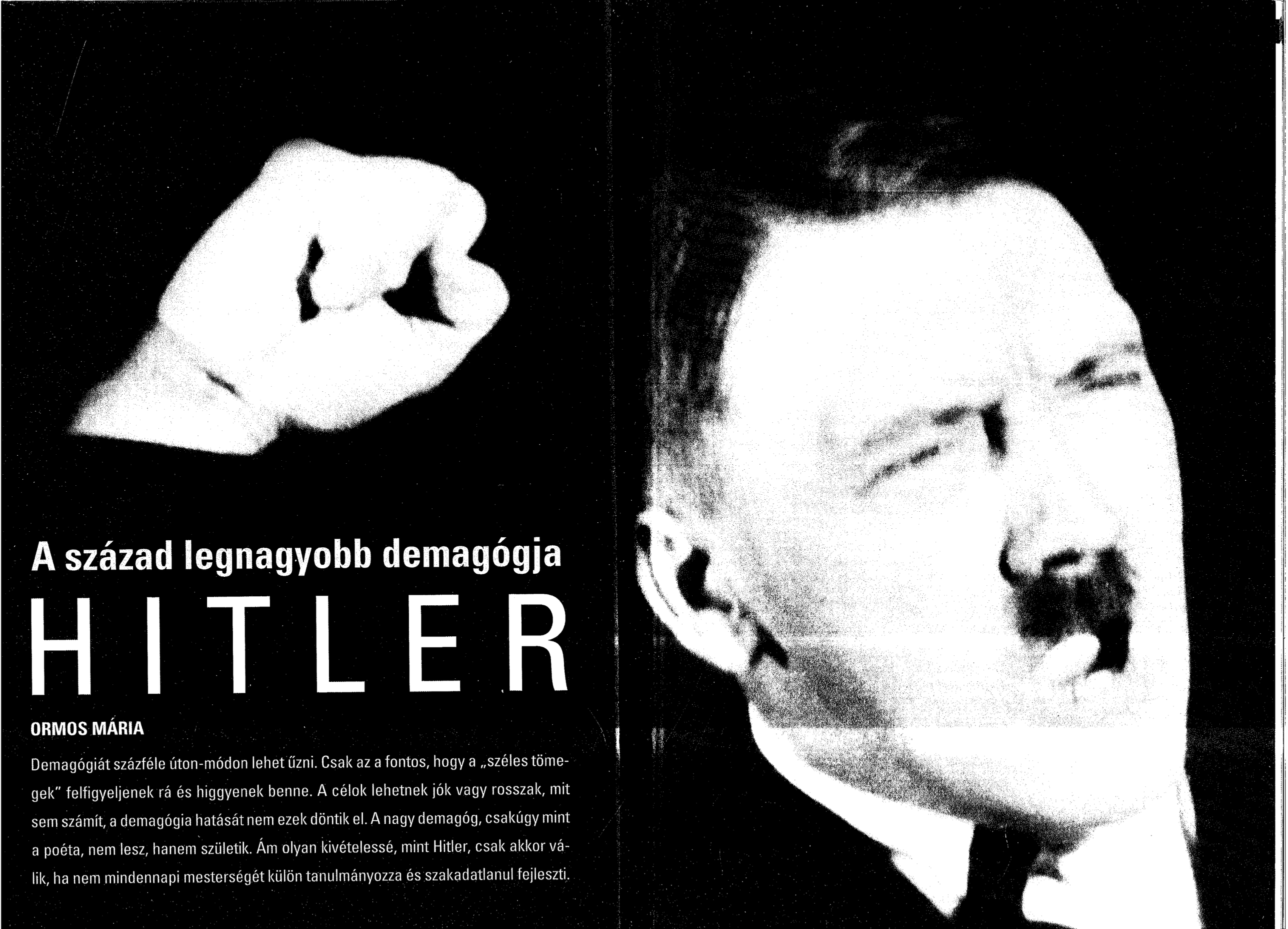

A század legnagyobb demagógja

HITLER

ORMOS MÁRIA

Demagógiát százféle úton-módon lehet űzni. Csak az a fontos, hogy a „széles tömegek" felfigyeljenek rá és higgyenek benne. A célok lehetnek jók vagy rosszak, mit sem számít, a demagógia hatását nem ezek döntik el. A nagy demagóg, csakúgy mint a poéta, nem lesz, hanem születik. Ám olyan kivételessé, mint Hitler, csak akkor válik, ha nem mindennapi mesterségét külön tanulmányozza és szakadatlanul fejleszti.

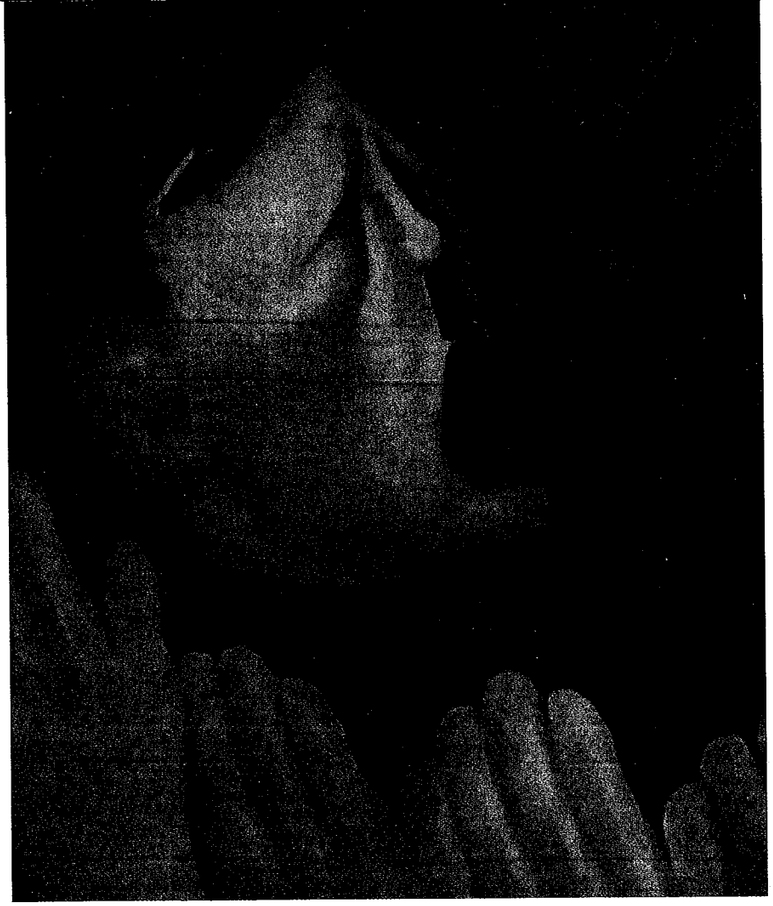

Az ember gyakran késlekedve fedezi fel saját igazi kvalitásait. Olyan ember is bőven akad, aki a felismeréssel végképp elkésik, sőt olyan is, aki sohasem tudja meg, hogy mi lehetett volna, ha igazi hivatására rátalál. A tizenéves Hitler elhitette önmagával, hogy nagy festőnek született, valójában adottságai szerint sokkal inkább lehetett volna építész (az ízlésének és a koráramlatnak is megfelelő neoklasszikus stílusban) vagy színpadi díszletező (a hősi tragikus, a wagneri színpad szellemében), de legfőképpen: népszónok. Végül is olyan demagóg lett, aki a szónoklás, az építészet és a színpadtechnika eszközeit egyaránt felhasználta a hatáskeltés mechanizmusában. Formákat bárhonnan kölcsönzött, ahol csak talált, de két fő forrása volt: a baloldali szervezetek és a katolikus egyházi ceremónia formavilága.

Személyiségvonások

Hitler született szónok volt, erről azonban 30 éves koráig nem tudott. A *Mein Kampf*ban azt állítja, hogy politikai nézetei már bécsi tartózkodása idején (1907–1913) kialakultak, és hogy ezek miatt már akkoriban nagy vitákat folytatott. E kijelentéseket azonban semmi sem bizonyítja. A Hitler gyermek- és ifjúkorával foglalkozó utólagos emlékiratfélék és feljegyzések ugyan megerősítik a *Mein Kampf*ban olvashatókat, de egyik szerző sem tud azokhoz konkrétumot hozzátenni. Mondjuk olyasfélét, hogy hallotta, amikor erről vagy arról a témáról Hitler vitázott, és ezt vagy azt az álláspontot képviselte.

Ezek az írások néhány személyiségvonását mindenesetre világossá teszik, köztük olyanokat is, amelyek később fontosak lettek a demagóg Hitler pályáján. Az egyik ilyen tulajdonsága volt, hogy minden gondolatot, amely képzeletét megragadta, szenvedélyesen képviselt, elgondolásából nem engedett. Gondolatvilágából a legcsekélyebb rugalmasság is hiányzott, veleszületett hajlama volt a fanatizmusra. Érzelmileg viszont még kevésbé lehetett befolyásolni, mint gondolatilag, mert – talán anyja kivételével – senkihez, sem testvérhez, rokonhoz, sem baráthoz vagy barátnőhöz nem fűzték meleg, emberi szálak. Később derült ki, hogy hazájához, pártbeli bajtársaihoz, mi több, a „választott néphez" sem ragaszkodott érzelmileg. Gyermekkori barátja és néhány hónapon át bécsi lakótársa, August Kubizek szerint a szemeivel akkor is beszélt, ha hallgatott, és szemei pontosan kifejezték, hogy mit gondol. A későbbi megfigyelők egybehangzóan állították, hogy Hitler arcán a szemek uralkodtak, és nézésével óriási hatást tudott kiváltani mind közönségéből, mind beszélgetőpartnereiből. Van, aki szerint Hitler valósággal hipnotizálni tudta hallgatóit. Végül még egy, a későbbiekben nagyon fontossá vált hitleri adottságot érdemes említeni. Már kölyökkorában tökéletesen értett magabiztossága megőrzéséhez: minden kudarcáért, sikertelenségéért másokra hárította a felelősséget. Abban az időben biztos céltáblát még csak a tanárok, az iskolarendszer, a vaskalapos akadémiai világ kínált neki, de a listát a végtelenségig lehetett szélesíteni, és Hitler gyakorlatilag élete végéig ezt tette. A felelősséghárítási mechanizmus számos következménye közül különösen fontos volt, hogy Hitler nemcsak megőrizte, sőt növelte önbizalmát, de azt a kivételességtudatig fejlesztette, s az űrt, amely a pozitív érzelmek és kapcsolódások hiánya miatt keletkezett a lelkében, égő gyűlölettel töltötte meg. Feltételezhető, hogy 1913 májusában, amikor a Monarchia hadserege elől „menekülve" áttette székhelyét Münchenbe, már nagyon sok mindent gyűlölt. Így Ausztria–Magyarország nemzetiségvásárát, a gazdagokat, akik közé nem kerülhetett, a szegényeket, akik közé nem akart keveredni, a „művelt" világot, az értelmiségieket, a papokat.

A történeti irodalom legnagyobb része elfogadja, hogy Hitler – miként állítja – a tízes évek elején már a zsidókat is gyűlölte, ehhez azonban némi kétely fűződik. Bizonyos, hogy Hitler alldeutsch volt, az alldeutschok pedig antiszemiták. Antiszemita brosúrákat, fejtegetéseket minden bizonnyal ismert. Ezekből azonban valószínűleg még nem vonhatott le messzemenő következtetéseket, hiszen a képeladási üzletben egyik társa, Josef Neumann zsidó volt, s őt Hitler minden jel szerint nagyra becsülte és jó viszonyban volt vele. Nagy valószínűséggel egészen a háború végéig nem terjesztett antiszemita nézeteket. Különben aligha fordulhatott volna elő, hogy 1918-ban éppen egy zsidó tiszt, Hugo Gutmann százados járja ki a Vaskereszt I. fokozatát Hitlernek, a derék katonának. Az antiszemitizmus egyelőre – úgy tűnik – még csak latens lehetőségként érlelődött az Endlösung leendő szellemi atyjában.

Hitler azt állította, hogy életének első nagy fordulatára a kórházban került sor, midőn gázmérgezésből gyógyították ki. Ekkor érkezett el hozzá az összeomlás híre, s ekkor döntötte el, hogy politikus lesz. A másik nagy sorsforduló pedig – ugyancsak szerinte – akkor következett be, amikor már a Deutsche Arbeiterpartei vezetőségének tagjaként először lépett fel nagyobb közönség előtt, és rádöbbent, hogy tud beszélni.

Azonban egyik állítás sem felel meg a valóságnak. A kórházban Hitler vélhetően rosszul érezte magát, de semmit sem döntött el, és legkevésbé azt, hogy politikusi pályára lép. 1918 utolsó hónapjaiban és 1919-ben legfőbb ambíciója minden jel szerint az volt, hogy a hadsereg kötelékében maradhasson, mert különben nem lesz mit ennie. Münchenbe visszatérve, a laktanya forrongó világában kezdett politizálni. Némi feltűnést is kelthetett képességeivel, minden bizonnyal beszédkészségével, mert különben aligha történhetett volna meg, hogy alakulatában bizalmivá, egy magasabb egységben pedig a katonatanács póttagjává válasszák.

Szónoki őstehetség

Igazi karrierje azonban a müncheni tanácskormány megdöntése után kezdődött, amikor a városban a hadsereg gyakorolta a hatalmat, és különleges alakulatokat állított fel, egyrészt, hogy a marxizmussal megfertőzött leszerelendő katonákat átnevelésben részesítse, másrészt, hogy városszerte megfigyelés alá vonja a politikai mozgolódásokat. Hitlerre több tiszt felfigyelt, de különösképpen az a Karl Mayr százados, aki az említett tevékenységeket irányította. Ő vonta be Hitlert abba a kurzusba, amelyet „neves" szélsőjobboldali, nacionalista előadók tartottak válogatott katonáknak, hogy azután ők folytathassák a széles katonaközösségek átnevelését. Hitler itt kapott először rendszeres kiképzést radikális jobboldali tanokból a közgazdaságtantól kezdve a történelmen át az aktuális német problémákig. Ezt követően, de még azelőtt, hogy a Deutsche Arbeiterparteiről egyáltalán hallott volna, már számos alkalommal tartott előadást nagyobb közönség előtt, méghozzá a fennmaradt értékelések szerint rendkívül nagy sikerrel.

A nagy élményhez – „tudok beszélni" – tehát Hitler valószínűleg nem a párt, hanem a hadsereg jóvoltából jutott, és alighanem ennek hatására kezdett gondolkodni arról, hogy saját pártot alapít. A csúsztatások és életrajzi hamisítások itt említett típusa egyetlen célt szolgált: úgy tüntetni fel Hitler Adolf pályáját, hogy abban minden egyenes úton haladt a náci vezér alakja felé. A politikai érettséget időben előre kellett hozni, el kellett tussolni, hogy Ausztriát Hitler a hadkötelezettség alóli kibújás miatt hagyta el. Nem volt szabad beszélni arról, ami a forradalmi időszakban történt, sem arról, hogy a politikus Hitlert tulajdonképpen a hadseregnek kell megköszönni és így tovább.

Pártszónokként Hitler azután beigazolta, hogy valóban szónoki őstehetség. Ennyivel azonban nem érte be. Végiggondolta a „széles tömegek" befolyásolásának tartalmi és módszertani feltételeit, majd tökéletesítette saját technikáját. A demagógjelöltek tananyagát a *Mein Kampf* tartalmazza, ám a technikai trükköket Hitler ott nem árulja el.

Mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy sikeres befolyásolást távolról sem csupán szociális és jóléti ígéretekkel lehet elérni, minthogy Hitler – a közvélekedéstől eltérően – nem ilyenekkel tette. A náci párt programját, amelynek az ő szemében az volt a hivatása, hogy elfoglalja a *Katekizmus* helyét, nem akarta ugyan megváltoztatni, de számos pontjával, éppen az ígéretjellegűekkel sohasem értett egyet, és azokra nem is hivatkozott. Ő a súlyos gondokkal küzdő németeknek nem azt mondta, hogy a nácik megoldják

ezeket, hanem azt, hogy eltávolítják, szétzúzzák, megsemmisítik a gondok okozóit.

A gyűlölet lángja

Noha Hitler nagyon jól tudta és számtalanszor le is írta, hogy a náci mozgalom nagy mentora a nyomor istennője (die Göttin der Not), mert csak ő képes feltámasztani nagy tömegekben olyan gyűlölethullámot, amely benne is égett, és amelyre szüksége volt, mégis azt tartotta, hogy az ember nemcsak kenyérrel él, hanem – mint már a rómaiak hitték – olyan cirkusszal is, ahol az egyik fő attrakció a gyilkosság. Ennek feltétele a gyűlölet, az agresszió eleven érzete, melynek viszont tárgyra van szüksége.

Hitler ugyanakkor jó Le Bon-tanítvány módján abból indult ki, hogy a tömeg szellemi képességét a benne megtalálható legalacsonyabb szint határozza meg, amiből egyenesen következik, hogy a tömegeknek csak nagyon egyszerű szavakkal, nagyon egyszerű tényeket, magyarázatokat szabad nyújtani. Eljutott ezen az úton arra a következtetésre, hogy a világ magyarázata csak egytényezős lehet, és a tömegeknek csupán egyetlen ellenséget szabad megmutatni.

Az egytényezős világtörténeti vörös fonál a fajelmélet lett, az egyetlen ellenség pedig a zsidó. Lehet, hogy Hitler igazán elkezdte gyűlölni a zsidókat, az azonban teljesen biztos, hogy demagóg politikai céljainak tudatosan kiválasztott eszközeként használta őket. Egyrészt azért, mert a hagyományok miatt e vonalon nagyon könnyű volt a kívánatos gyűlöletet felébreszteni és működésbe hozni (noha Németországban a zsidók nem tették ki a lakosság 1%-át sem), másrészt azért, mert a „zsidó" fogalmát úgy terjesztette ki, ahogyan a kedve tartotta. Az egyetlen ellenségnek lehetett hét vagy még több feje, mint a mesebeli sárkánynak.

Ha arra volt szüksége, akkor Saulus-Paulustól kezdve e fogalmi körbe vonta az egész katolicizmust, a humanizmus minden vallási és nem vallási vonulatát, a weimari demokráciát, de akár minden parlamentarizmust és liberalizmust is, annak olyan „elzsidósodott" és „züllött" képviselőivel egyetemben, amilyen az ő szavajárásában Churchill és Roosevelt volt, a munkásmozgalom minden áramlatát és vezetőjét Marxtól Sztálinig, sőt zsidó trükként tüntette fel az intellektualizmust, az igazságra törekvést a bíráskodásban, a nők emancipációját, a modern képzőművészeti irányzatokat, és lehetetlen felsorolni, mi mindent még.

Hitler azt is felfedezte, hogy a siker másik feltétele elhitetni a primitív tömeggel, hogy szerfelett értékes, „magasabb rendű" mindenki másnál, és ezért mindenki mással szemben mindenre fel van szabadítva. Ha él jogaival, győzni fog, mert a „Természet" az erőt jutalmazza. A hitleri szónoklatok egész fogalmi kelléktára kitelt e két alapgondolatból, amelyeknek mindenkori aktualizálásáról viszont már nem a demagóg, hanem a taktikus, a manipulátor gondoskodott.

A manipulátor

Hitler szónoki képességeinek csúcsteljesítményét valószínűleg 1932-ben nyújtotta, amikor két parlamenti választási kampányt, kétfordulós elnökválasztást és a tartományi választásokat korteskedte végig, repülőgépen és híres Mercedes autójával száguldva fellépéseinek színterére. Százszámra tartotta a nagygyűléseket, a szónoklatokat. Útjait akkoriban már frenetikus ováció kísérte. A náci párt szavazótábora abban az évben 30 és 40 százalék között mozgott, ezt a határt viszont semmiféle demagógia segítségével sem tudta átlépni. Az NSDAP és Hitler elérte az általa meghódítható szimpatizánsok végső határát.

Kancellárként szintén jelentős számú beszédet tartott a háború kitörése előtt, népszerűségét azonban abban az időben nem annyira szónokként, mint sikeres külpolitikusként tudta növelni. A német katonai szuverenitás helyreállítása, a német nyelvű Ausztria csatolása, valamint az ugyancsak német lakosságú csehszlovák területek megszerzése mind olyan lépés volt, amellyel a legtöbb német egyetértett, s amelyet egyértelműen és kizárólag Hitler látványos sikereként értelmezett. Noha Németországban megszűnt minden olyan társadalmi és egyéni mozgás, amelyet a szabadság fogalmával társítani lehet, a közhangulat mégis javult valamit, mert a náci hatalom idején megszűnt a munkanélküliség, a szórakoztató nagyipari központtá vált Deutsche Arbeits-front (a szakszervezetek utóda) gondoskodott olcsó szórakozási lehetőségekről, és ugyanezt tette a filmipar, a rádió, a színház, valamint a náci párt is az általa szervezett számos ünnep, felvonulás, megemlékezés, felavatás, leleplezés, kiállítás stb. jóvoltából. A rendezvényeket minden alkalommal megtervezték, építészeti és színpadi szempontok szerint megkonstruálták, s zúgtak hozzájuk a patetikus melódiák.

Fellépései során Hitler nem elégedett meg azzal, hogy szónoki őstehetségét csillogtassa. Minden szereplésére gondosan felkészült. Volt, amikor lediktálta beszéde teljes szövegét, volt, amikor csak bő vázlatát és fontosabb fordulatait, kulcsszavait vetette papírra. A látása elég korán megromlott, ezért speciális írógépet alkottak számára, hogy a papírt ne kelljen az orra elé emelnie, és ne kelljen szemüveget viselnie a nagyközönség előtt. Hitler bevonulását gondosan előkészítették. Egyenruhás díszőrség, zászlóerdő, fanfárok, nevezetesebb alkalmakkor fényszórók által az égre vetített diadalívek, máskor fáklyasorok köszöntötték.

Sosem érkezett idő előtt a fellépés színterére. A közönséget mindig ő váratta meg, hogy hangsúlyozza feltűnésének eseményszerűségét. Fellépett a pulpitusra, néhány másodpercig ott is kivárt. Mindenképpen megvárta, amíg a termet vagy a teret síri csend lepi el. Azután megszólalt. Halkan, tagoltan, csaknem színtelenül beszélt, hogy azután a közönséggel együtt fokról fokra belemelegedjék a mondandóba, felizzon saját szavainak hatása alatt, míg végül már ordított egy nagyon magas, szokatlan hangszínben, ami utólag egyszerűen rikácsolásnak

hangzik. Csakhogy addigra már nem a szavak, hanem a felkorbácsolt érzelmek beszéltek. Hitler nem mindig szónokolt így. Másként adott elő a hadsereg magas rangú tisztjeinek, megint másként a nagytőke vezető személyiségeinek. Kiváló demagóghoz híven mindig pontosan megérezte, hogy hová milyen hangnem való, melyik stílusnak lehet a legnagyobb sikere.

Hitler igazi háborúja 1941-ben a Szovjetunió ellen indított támadással kezdődött el, és ettől az időponttól kezdve megszűnt szónok lenni. Politizálása kezdetén bármilyen közönség előtt vállalkozott előadásra, mert éltette a remény, hogy meg tudja hódítani őket vagy egy részüket. Ugyanakkor olyasmit ígért a tömegeknek, amit hite szerint be is tudott váltani. 1941 végétől kezdve azonban Goebbels legékesebb rábeszélése sem volt elegendő ahhoz, hogy Hitlert nagyobb jelentőségű nyilvános szereplésre rábírja. Eleinte talán a nagy győzelmet várta még, de eljött az idő, amikor már maga is tudta, hogy nem tud mit mondani a „széles tömegeknek". Csak azt mondhatta volna, hogy vérezzetek és szenvedjetek tovább, de érezte, hogy ezt nem szabad mondania. Egyetlen sikerrel dicsekedhetett volna, azzal, amit a zsidó „bacilus" leküzdésében, az Endlösung útra indításában a rezsim felmutatott. Tudta azonban, hogy ezzel nemcsak kérkednie nem lehet, de a legnagyobb titokban kell tartania. Hitler, aki mindig jól megérezte az őt körülvevő hangulatot, a háború utolsó éveiben megszűnt demagóg lenni, az általa is érzékelt németországi hangulathoz már nem talált megfelelő szavakat. R

MEIN KAMPF – SEIN KAMPF AZ ÉN HARCOM – AZ Ő HARCA

A HITLERI GNÓZIS

MISKOLCZY AMBRUS

Különös aktulitása van ma Hitler könyvtárának, legalábbis annak, ami megmaradt belőle egy Salzburg melletti sóbányában, ahonnan azután a Washingtoni Kongresszusi Könyvtárba került. A náci méreg lerakata. Ha leltárt készítünk és rangsorolunk, kétségtelen, a hierarchia csúcsán a Führer nagy művét találjuk. A díszes, bőrkötésbe foglalt példányában található jegyzeteket nyilván a náci vezér maga vetette a margóra. Azonban ne felejtsük, minden méregnek van ellenszere. Milyen mű tehát a Harcom, az ő harca? Miféle tudást rejt magában?

A *Mein Kampf*, sajnálatos és tragikus módon, minden jelentéktelensége ellenére a 20. század egyik legjelentősebb könyve. Nemcsak tízmilliós példányszáma miatt. Egy világháború és az azzal járó nagy világváltozás foglaltatik benne. Igaz, a szerző *„monomán autodidaktaként jelenik meg, aki kora nézeteit saját gondolati rendszerré olvasta össze, melynek alapsémája valami primitív darwinizmus. Kétségkívül nagyon intelligens ember volt, gyors felfogású. Ez magyarázza, miért követték olyan sokan. Gondolkodásának zártságában sokak számára lehetett valami imponáló. De bármiféle erkölcsi vagy etikus magatartás hiányzott belőle."*

Ezt az ítéletet újabban többen is árnyalták. Hitlert újabban Marx és Freud mellé állították, egyazon kor három arcaként hasonlították össze, természetesen csak a mindent magyarázni és egyvalamire visszavezetni akaró holisztikus igényt emelve ki közös vonásként. Kétségtelen, a Führer művét ellenfelei közül talán többen olvasták, mint hívei közül. És külföldön talán többen, mint otthon. Jelentőségét azzal szokták bagatellizálni, hogy maguk a náci vezetők sem nagyon böngészték. Speer, az udvari építész úgy emlékezett, hogy ő maga is feladta a mű tanulmányozását. Sőt, 1966-ban már azt mondta, hogy nem is ismerte. Az 1936-os *Hitler-album*ban azonban senki sem idézi annyit a *Mein Kampf*ot, mint ő. Talán azért idézett ennyit Speer, mert akkor még nem volt nagy tollforgató, és nem rendelkezett olyan fantáziával, mint Goebbels, aki úgy idézte-jellemezte vezérét, hogy egyben – az az érzésünk – megteremtette őt, persze a kellő tisztelettel.

A német szöveg egyébként olykor zavaróan nehézkes, főleg a szóismétlések miatt. Lion Feuchtwanger szerint 164 000 merénylet a német nyelvtan ellen. Az angol fordítás már közérthető. A francia elegáns, de a náciknak nem tetszett, mert nem találták elég hűnek, amikor összevetették az eredetivel. És amit még jobban nehezményeztek: szerzői jóváhagyás nélküli közlés volt. A francia kiadás ugyanis mozgósítani akart Hitler ellen, már 1934-ben. A sokáig – talán 1997-ig – nagy titkolózással pult alól árult román fordítás (1993) azért sikerült jól, mert a franciát követi, míg magyar ikertestvére (1996) némi huncutsággal született, mert a nehéz és bonyolult részeket leegyszerűsítette a fordító. 1997-ben viszont a német eredeti alapján készült – és a nácizmust ezen könyvvel együtt megbélyegző előszóval ellátott – szakszerű román fordítás jelent meg. Jellemző azonban, hogy még nem készült kritikai kiadás. Ha lesz, akkor a Hitler könyvanyagában fennmaradt, 1930-ban kiadott példányt nagyon is figyelembe kell venni.

A *Mein Kampf* ezen példánya mindenekelőtt azért egyedi, mert nemcsak a szerző ex librise látható benne, hanem mindenekelőtt azért, mert valaki alaposan aláhúzta és az oldalszélen jelölte, amit fontosnak tartott. A kötetet az olvasás után foglalhatták díszes bőrkötésbe, mert azt a néhány rövid észrevételt, amelyet valaki vagy valakik az oldalszélre vetettek, kicsit megvágták a könyvkötő műhelyben. Lehet, hogy maga Hitler volt, aki a lapszélre írt. Csakhogy mindhárom bejegyzés duktusa más. De tudjuk, hogy Hitler kézírásának is állandóan változott a vonalvezetése. Ráadásul, amikor aláhúzott, olykor a színeket is váltogatta, a barnát a kékkel. Írásszakértőre lenne szükség. De ismét felvetődik a kérdés: ki merne belefirkálni Hitler ex librises könyvébe, és még kérdőjeleket is tenni?

Lássuk például az elsőt. A nyomtatott szöveg arról szól, hogy az egyes fajok maguk is fajtisztaságra törekednek. Majd a tézist az empíria verifikálja: *„A róka mindig róka, a liba liba, a tigris tigris stb., és a különbség legfeljebb az egyes példányok erejének, ravaszságának, ügyességének, kitartásának stb. mértékében jelentkezik. De nincs olyan róka, amely a libákkal szemben emberi érzésekkel viseltetne, ahogy nincs macska sem, mely az egér iránt baráti vonzalmat érezne."* Az olvasói észrevétel: *„Vajon az ember róka?"*

Két kérdőjelet látunk a lapszélen amellett a fejtegetés mellett, mely szerint „a zsidó" soha nem volt *„saját kultúra birtokában"*, mindig csak másoktól vett át. Majd, miután a nyomtatott szöveg azt fejtegeti, ha az is a látszat, hogy a zsidó népnél az önfenntartás ösztöne nem kisebb, mint más népnél, vagy ha azt a benyomást kelti, hogy szellemiek tekintetében hasonló a többi fajhoz, hiányzik belőle a kultúrnép elengedhetetlen idealizmusa, ceruzával a következő kérdést írta az „olvasó": *„és nálunk?"* Aztán a lapszélen ama kijelentésnél, hogy a zsidó nép önfeláldozásra való akarata nem megy túl a puszta önfenntartási ösztönön, azt olvassuk: *„Ellenkezőleg!"* Végül, nem kevésbé vitatkozó az utolsó bejegyzés: *„Megnézni az Ószövetséget!!"* Ez ahhoz a kijelentéshez kapcsolódik, amely szerint „a zsidó" vallása nem ismeri a túlvilágot, „árja felfogású vallás" nála elképzelhetetlen.

Ha Hitler tette ezeket a kis észrevételeket, akkor valamiféle belső dialógusnak lehetünk tanúi. A Führer újragondolta eszméit? Részben igen. Láttuk, sajnálkozott a hajdani mű leplezetlen nyíltsága miatt. Különben is: *„A politika Hitler számára célszerűség dolga volt. A Mein Kampfot sem tartotta kivételnek, szerinte nagy része nem találó, nem kellett volna olyan korán megírnia, és e megjegyzés miatt feladtam sikertelen kísérleteimet, hogy elolvassam a könyvet"* – írja Speer, aki a hitleri megnyilatkozást nyilván hűen adta vissza. Sőt, Hitler állítólag egyenesen „szarnak" nevezte műve egyes részeit. De önrevízióról szó sincs. Hiszen úgy vélte, harmincéves korára az ember mindent tud. Legfeljebb kételyei támadtak, részletkérdésekben „finomított". Újabb, javított kiadásra – politikai okokból – aligha gondolhatott. Hiszen ha ezt teszi, akkor ez olyan káoszra vall, amely ellen egész életében agitált. Ám – úgy látszik – „a zsidó" megítélésében rejlő lehetséges ellentmondás igenis foglalkoztatta.

A *Mein Kampf* „olvasója" elsősorban a különböző politikai tanácsokat és helyzetelemzéseket jelölte meg. Például az olvasás művészetére vonatkozót. Ahol viszont valóban kételyek vetődhettek fel az előadottak hitelével kapcsolatban, ott nem találunk semmi jelet. Ez éppen az ifjú Hitler bécsi tartózkodása alatti belső harcának leírása. A Führer ugyanis tudatosan megmásította saját múltját, amikor elbeszélte, miként vált – mint ő maga vallotta – *„gyenge világpolgárból fanatikus antiszemitává"*.

Hitler élete „legnehezebb változásaként" értékelte azt, hogy „fanatikus antiszemitává" lett. Azt állította, hogy amikor Bécsbe jött, elutasította Lueger keresztényszocialista mozgalmát és annak antiszemitizmusát. Mindkettőt „reakciósnak" tartotta. *„A legnehezebb változás" „a legnagyobb belső lelki harcba került, értelem és érzelem között hónapokig dúló harcban a győzelem az értelem oldalára kezdett pártolni. Két év múlva az érzés követte az értelmet, hogy ettől kezdve ennek leghívebb őre és óvója legyen."* A bécsi utcákon eléje táruló látvány „felbecsülhetetlen szolgálatot tett". Amikor a Belvárosban életében először meglátott egy kaftános zsidót, felötlött az első kérdés: *„Ez is egy zsidó?"* Majd a második: *„Ez is német vajon?"* Utolsó fillérein is antiszemita brosúrákat vásárolt, amelyek nem segítették a kérdés eldöntésében. Annál inkább az utcán látott arcok és az élet: mindenütt zsidók. A sajtó, a művészet, a színház, a mozi az ő kezükben. Ők állnak a szociáldemokrácia élén. Érthetetlenül gyűlölik *„saját nemzetiségüket", „beszennyezik a múltját és sárba tiporják a nagy embereket". „Ez természetellenes volt."* A természet – mint megtudjuk – arisztokratikus elvet követ, benne *„az erő és akarat örök előjoga"* érvényesül.

Hitler számára a „zsidó" szimbólum és metafora: a modernitásé, a demokráciáé. Ami ebből az emlékezésből igaz, az a belső vívódás lehet. Nem kétséges: így mérlegelt, csak nem az 1910-es években, hanem sokkal később. Okkal kifogásolták, hogy úgy mutatta be önmagát, mint valami kozmopolitát, aki nem is nagyon tudta, mi az antiszemitizmus, akinek apja ilyesmiről otthon nem beszélt. Márpedig feltételezhető, hogy apja olykor szidta a zsidókat. Igaz, apjához negatívan viszonyult. Amikor a *Mein Kampf*ot a boldog család már-már meseszerű leírásával kezdte, akkor engedményt tett a kispolgári közízlésnek. Valójában az apa és a tekintély ellen lázadozott az ifjú Hitler, annál is inkább, mert apja nemegyszer megalázta bálványozásig szeretett anyját. Amikor pedig ún. lelki harcát ecsetelte Hitler, szintén a szokványos antiszemita érveket és fóbiákat sorakoztatta fel. Bölcsen hallgatott azokról a zsidókról, akik segítették, mindenekelőtt a magyar Joseph Neumannról, aki képeit értékesítette, vagy anyja orvosáról, akit később – az Anschluss után – futni is hagyott. (Állítólag első sofőrje, a *Mein Kampf*ban említett: *„derék Maurice-om"* is zsidó származású volt.)

De hát a szerzőnek meggyőzni, mozgósítani kellett. Ezért a megvilágosodás élményét elindító fordulat: a kaftános zsidó látványa. És a Führernek be kellett bizonyítania, hogy világnézetének – mint ő írta – „gránitszilárdságú alapja" milyen régi. (Persze ettől függetlenül Bécsben ő maga is vallhatott olykor antiszemita nézeteket, szidhatta a zsidókat, de tíz év kellett a nagy fordulatig: a megvilágosodásig.) A megvilágosodás utólagos konstrukció. A *Mein Kampf* előadása némileg Szent Pál megtérését mímeli a náci ateizmus jellegzetes primitívségével. A bécsi „damaszkuszi úton" feltűnő kaftános alak a morbid kinyilatkoztatás központi figurája. És ahogyan Szent Pál a nagy jelenés után három napra elvesztette látását, Hitler is egy gáztámadás után napokig nem látott, ami a hisztéria jellegzetes tüneténekbizonyult, mint erre először a ma méltatlanul nem idézett Oscar Vogt professzor felhívta a figyelmet.

De túl egyszerű lenne a hitleri megvilágosodást elmekórtani tünetekkel átszőtt utólagos konstrukcióként jellemezni. Ez a történet a gnosztikus modellbe vagy ősmítoszba illeszkedik.

A *gnózis* nem más, mint tudás. A gnózis és nácizmus viszonyát úttörő módon feltérképező Harald Strohm szerint a gnózis a kereszténység mellett a második nyugati megváltásvallás. Eretnek teológusok, kardforgató parasztok, romantikus írók, költők és filozófusok, marxista és egzisztencialista gondolkodók egyaránt valamilyen módon ebbe a szellemi vonulatba illeszkednek, furcsa obskúrus okkult varázslók, szabadkőművesek társaságában. De ki tagadná a különbséget egy tudós és egy közönséges gyilkos között? Ki állítaná egymás mellé vagy hasonlítaná össze Albert Camus-t és Hitlert? És ki nem kapná fel a fejét, amikor arról olvasunk, hogy Hitler vallástörténetünk része? Vagy netán filozófus, sőt „briliáns ideológus"?

Mégis, e két utóbbi kérdésre két tisztafejű gondolkodó – a már említett Harald Strohm és Lawrence Birken – adott pozitív választ. Mindkettő abból indult ki, hogy Hitler démonizálása nem ad választ egész sor kérdésre, és nem segíti a náci vírustól való megszabadulást. Komolyan kell venni azt, ami abszurd fantazmagóriának tűnik, mert évezredes vagy több évszázados – értékeket felmutató – gondolkodási hagyományba illeszkedik. Komolyan kell venni sok mindent azon asztal melletti kijelentéséből, mely szerint: *„Akaratom ellenére politikus. A politika számomra csak célhoz vezető eszköz."*

A gnoszticizmus a tudás általi megváltást ígéri. A náci gnózis legjobb meghatározását az Ahnenerbének beadott *Odin*ról szóló egyik obskúrus értekezés obskúrus magyarázatában találtam. Az értekezést még a Himmler-féle intézmény illetékesei is tudománytalannak találták, akik nyilván tartottak attól, hogy a dilettánsok lejáratják a tudományukat, mire a visszautasított szerző levélben fejtette ki műve értelmét és üzenetét: *„Egy igazi vallás érthető kell legyen a nép számára, nem szorul papi magyarázatra, a papok azonban maguk sem egységesek az értelmezésben.* […] *A Biblia minden kijelentéséhez találunk egy másikat, amely – zsidó módra – az ellenkezőt mondja. Mit jelent egyáltalán a szó: hit? Valami negatívumra utal. A pozitívum ezzel szemben a tudás. A hit tehát nemtudás, annak képtelensége, hogy valamit igaznak fogadjunk el. Bármely hit tehát valami bizonytalan, feltételezett! Vele szemben áll a germán vallás mint pozitív tudás, amely a mindent magával ragadó történésen alapul, valamint az ősi szentség rezdüléseiben látunk és átélünk. Innen az értelme annak, hogy valamit meg kell fogadni, mert valamit hiszünk és hinni akarunk!"*

A gnosztikus a világot nem tekinti isteni teremtés művének. Pontosabban a rossz isten: a sátán munkáját látja benne. Az ember ugyanis valamilyen külső beavatkozás eredményeként kihullott a teljesség világából, elidegenedett. De megvilágosodnak a kiválasztottak, és a sötétségbe elhozzák a fény világát: a kiválasztottaknak. Hitler fecseghetett olyasmit, hogy Krisztus munkáját folytatja, és amikor büszkén hangoztatta, hogy 30 éves korában kezdett politizálni, akkor ezt propagandisztikus megfontolásból is tette, mert a Megváltó is ilyen korában lépett fel. De aztán megunhatta, hogy messiásként és prófétaként aposztrofálják, mert főhadiszállásán esti emésztéskor asztaltársasága előtt tagadta, hogy kedve volna messiásként vagy prófétaként fellépni. Zseninek tartotta magát. Büszke volt a koponyájára, igaz, a fura kis bajuszt azért növelte, hogy kiugró orrát ellensúlyozza. És jellemző: zseninek tartotta Sztálint (persze „csak a maga módján", mint 1942 júliusának egyik estéjén mondta az asztalnál). *„A zseni* – hangoztatta 1937-ben – *abban különbözik a tömegtől, hogy tudattalanul is olyan igazságokat sejt meg előre, amelyeket a nép összessége csak ezután, később tudatosít."* De ez a vallomás is csak a színjáték része. Hiszen ő biztos tudással lépett a politikusi pályára. A megvilágosodás csak gnosztikus komédia.

A hitleri *„világnézet genezise lassú fejlődésnek tekinthető a szokványostól a rendkívüliig"* – írja a korai évek egyik avatott szakértője. És tegyük hozzá, a fejlődés azt jelenti, hogy Hitler eljutott a rasszista szubkultúra kész elemeinek világképpé rendezéséig. A *„vérrontó bűn"* például a regényíró Dinter „leleménye", de a *Mein Kampf* megvilágosodott Führere állította be abba a gnosztikus konstrukcióba, mely szerint a „vérrontás" az az eredeti bűn, amely miatt a vértisztaságát vesztő árja kihullott a paradicsomból.

A vérdogma – hogy „a zsidó" a maga testi valójában: vér, következésképpen a vérrel fertőz, és a szellemi fertőzésnek is biológiai alapja lehet – a *Mein Kampf*ban már a maga radikális egyszerűségében és tisztaságában jelenik meg. Eszerint „a zsidó" fertőző métely: megrontja a lelket és a testet. Elcsábítja a német nőket stb. A zsidó a természet rendjének tagadása révén maga a *„nemtermészet"*. Következésképpen megsemmisítendő. A *Mein Kampf*ban még csak arról írt, hogy a háború megnyeréséhez elég lett volna tizenötezer zsidót idejében elgázosítani. És ezzel megérkeztünk ahhoz a *„racionális antiszemitizmushoz"*, pontosabban, ahogy ő nevezte: *„az értelem antiszemitizmusához"*, amelynek igényét már korábban, 1919 szeptemberében felvetette, miközben elvetette az érzelmi antiszemitizmust. Az ő antiszemitizmusában az értelem, a ráció a zsidók „tervszerű törvényes", tehát állami és hatalmi „eltávolításában" rejlik. Ez már a holocaust látomása és tervezgetése. A „demagóg zseni" rációja ennek megfelelően mozgósította az érzelmeket.

Münchenben alakította ki a Führer a maga fajelméletét. Egyik hajdani „harcostársa" szerint *„Hitler semmi új fogalommal nem járult hozzá ama eszmék komplexumához, amelyet nemzetiszocializmusnak neveznek. Ezek mind a levegőben voltak, mielőtt Hitler megszületett volna. Ő nem tett mást, mint azokat az eszméket a tömegek nyelvére fordította le."* Ebben a „fordításban" az antiszemita brosúrairodalom, az okkult szubkultúra kétségkívül jelen van, akár Dinter regénye. Csakhogy ennek a káosznak a meghaladva megőrzés technikájával adott formát a Führer.

Túllépett mestere, Dietrich Eckart ún. ezoterikus antiszemitizmusán, amely valamiféle titokzatoskodással misztifikálta önmagát. *„Semmi a világon nem marad sötétségben, ha valaki világosságot derít a zsidók titkára"* – írta Eckart. Szerinte a zsidók úgy rosszak, ahogy a természet. *„Semmi kétség* – fejtegette a morfinista költő –, *hogy Mefisztó, miként Chamberlain megállapítja, a természetet testesíti meg, hiszen az állathoz hasonlóan (ahogy a Faustban is elhangzik) maga az önérdek, a brutalitás, az alattomosság, nincs benne semmi szégyen és bánat, egyszerűen*

lélek nélküli; éppen olyan kevéssé vitatható, hogy a maga természetben gyökerező módján a zsidó létet jelképezi. »Romlottnak és lelketlennek« nevezi Wilhelm Busch a zsidót, és éppen ilyenként jelenik meg a kutató szem előtt a természet."

Hitler úgy fejtette meg a „titkot", hogy éppen természetellenesnek és *nem-természetnek* minősítette „a zsidót". Ezzel részben ahhoz a konzervatív hagyományhoz kapcsolódott, amely a természetes rendre hivatkozott a forradalmak ellenében. De sokkal inkább Nietzschét alkalmazta. Nietzsche minősítette a kereszténységet természetellenesnek és embergyalázónak, Krisztus helyett Dionüszoszt emelve eszménnyé. Ez minőségi fordulat a náci világlátásban, mert már nem egyszerűen az ész, hanem az erkölcs trónfosztása is. Mindketten – a filozófus és a politikus – azt a ravasz taktikát követték, hogy megmondták, mit akarnak, tudva, nem hisznek el nekik mindent. Hogy Hitler „fanatikus antiszemitának" nevezte magát, még hajdani érzelmeinek tett engedmény. Ez alkalommal a tömegek nyelvén szólt. Mert *„zsidógyűlölet nélkül ma nem lenne Hitler"* – írta Irene Harand, a katolikus antifasiszta méltatlanul kevéssé ismert, szép és törékenységében is erős alakja *Sein Kampf* című válaszában. Viszont az is igaz, hogy *„Hitler Adolf kezében változott a német forradalom zsidóellenes forradalommá".*

Ugyanakkor ez a zsidógyűlölet csak kiindulópontja volt annak a fajelméletnek, amely nemcsak a zsidók ellen irányult. Hitler azonban – jellemző módon – csak „a zsidót" tudta meghatározni – úgymond – „pontosan". Az árját nem. Az önmeghatározás alapvetően a tagadásban rejlett. Az állítás a vér tisztaságának megőrzése. Ez elérhetetlen eszmény, következésképpen a történelem csak romlás lehetett, és a megtisztulást a bűnösök felelősségre vonása és megsemmisítése jelenti. A háború és az ellenség elpusztítása megfelel a gnosztikus ősmítosz követelményeinek. A háború a maga konkrét valóságában megváltást jelentett a bécsi–müncheni bohém számára, aki Ausztriából még a katonai szolgálat elől ment át Németországba, és aztán a háborút már nem is akarta abbahagyni.

De mindaz, ami ilyenformán mitikus mozzanatnak látszik és több mint ezeréves eretnekség vonulatába illeszkedik, paradox módon a felvilágosodáshoz és annak racionalizmusához is kapcsolódik. *„Hitler a filozófusok nyelvét beszélte, oly nyelvet, amely a nagy intelligencia*

ritkuló rétegében már szinte kimúlt. De lehet, ez volt az egyetlen nyelv, amelyet a tömegek értettek. Mert ha a köznép Voltaire korában Rabelais idejében élt, Einstein korában Voltaire idejében. [...] *Hitler sikere, legalább részben, azon tényből fakadt, hogy őrizte (ha vulgarizálva is) a filozófusok optimizmusát az egyre pesszimistább világban. A hitlerizmus nem nihilizmus, hanem védekezés az ellen."* Igaz – tegyük hozzá –, nihilisták védekezése, az úgymond filozófiai optimizmus másik arca: a halálkultusz.

A náci optimizmus állandó halálraszántság – szóban, sajátos képmutatással. Hitler is sokszor játszott az öngyilkosság gondolatával: ha úgy érzi nem jár sikerrel, fegyvert fog önmagára – állította. Jól illik rá és hasonló gesztusokban tetszelgő társaira az, ahogy az ifjú Lukács György – horribile dictu – Herczeg Ferenc egyik svihák hősének hasonló magatartását jellemezte: *„Ő mindig azt teszi, ami jólesik neki, vagy ami az érdekeinek megfelel: tehát – erkölcsileg – csupa inkorrektséget. És az öngyilkosság heroikus elhatározása, ahelyett, hogy meggátolná ezeknek megtevésében, még támogatja is: ha ez megtörténik – mondja –, úgyis főbe lövöm magamat. De természetesen nem kerül arra a sor soha. A permanens tragédia – ez az igazi mélysége ennek a kitűnő megfigyelésnek – a legnagyobb frivolitás."* A Führer a halálceremóniák közepette érezte magát elemében. Azok pompája és extatikus hangulata igazolta gnózisát.

De összeférhet-e gnózis és nihilizmus? *Dosztojevszkij* a tanú rá, hogy igen. Az író a *Bűn és bűnhődés* vázlatában megjegyezte: *„A nihilizmus – a gondolat lakájsága. A nihilista – a gondolat lakája."* Ez „a gondolat" vezet a megváltáshoz.

A náci (ön)megváltás nem a hit kegyelméből történhet, mint a kereszténységnél, hanem a művészet által. A művészet a monumentális építmény. Az építkezés technicizált rombolás. (Jellegzetes újgazdag vonás.) Mindezt torz eklekticizmus jellemezte. Hiszen a wagneri operák és a katolikus egyházi szertartások jeleneteiből készítettek valami borzalmas paródiát. Építményeik pedig az antik műemlékek olykor riasztó karikatúráivá sikeredtek.

A nihilista optimizmust, a halálesztétikában való tetszelgést a gnosztikus mítoszhoz kapcsolódó ideológiai konstrukció egészítette ki. Dosztojevszkij mintha megérezte volna, mi következik, amikor az *Ördögök*ben így beszéltette Satovot, azt a hősét, aki szívéhez a legközelebb állt: *„A féltudomány olyan zsarnok, amely előtt mindenki fejet hajt szeretettel és mindeddig elképzelhetetlen babonával; amely előtt még maga a tudomány is reszket, és szégyenletesen mindent ráhagy."*

De melyek a felvilágosodás elemei? Mindenekelőtt a fiziokraták tér- és földszemlélete. A föld minden gazdagság forrása. Még végzetesebbnek bizonyult az, hogy a fiziokraták a földhöz való viszony alapján osztották fel a lakosságot produktív és nem produktív részre. Hitler is ezt tette. Természetkultusza torz folytatása a felvilágosodás természetkultuszának. Miután a Természetet állította Isten helyébe, vallása deizmus. Tegyük hozzá: ateista deizmus. Mert Hitler alapvetően politeista, a vallási pluralizmus híve volt. Az istenek a természet erőit személyesítették meg, hogy azok nevében beszélhessen, és közölje a természet törvényét. Míg általában Hitler szociáldarwinizmusáról írnak, Birken jelzi, hogy a darwini létért való küzdelemben nem találjuk meg a fajok hierarchizálását. A darwini szemlélet túl egalitárius volt Hitler számára, míg a keresztény világ túl hierarchikus. Azt hirdette, hogy az emberiségnek saját magának kell önnön fejlődését ellenőriznie, miközben a harcot, a háborút tartotta természetes életformának. Az egalitarianizmust azért is vetette el Hitler, mert lerombolta a szép és a csúnya közötti különbséget. Márpedig a szép: maga a faj. Ilyen értelemben igaza volt Walter Benjaminnak, amikor a fasizmust a „politika esztétizálásának" tekintette. De az esztétika mögött ott rejlett a dogmák vagy axiómák világosan látható és mégsem eléggé látott váza.

A hitleri antiszemitizmus olyan „szekuláris theodicea", amelynek szerkezete Marx és a fiatal Freud tanításához hasonlít – fejtette ki Birken. Marx Isten eszméjét a munka fogalmával helyettesítette. Míg a keresztények az Istentől való elidegenedést kárhoztatták, Marx és Engels a munkától valót. A tőke, a holt munka vámpír. A földi paradicsom a természetes rend visszaállítása. A fiatal Freud a gyermek szexuális vágyában látta a rosszat, mert az ellenkezik a természettel, és így külső csábítás eredménye. Hitler zsidója, Marx kapitalistája, Freud csábítója hasonlítanak egymáshoz. A gonosznak ez a megjelenítése nem más, mint *„három egymástól radikálisan különböző gondolkodási stílus adaptálása ahhoz, ami a legszélesebb értelemben egyazon szellemi teret alkot, éspedig: a keresztény abszolutizmustól a posztkeresztény relativizmusig nyúló elméleti mezőn".*

Büszkén is vallotta a Führer: *„A nemzet fogalmával Franciaország a maga nagy forradalmát határain túl terjesztette. A faj fogalmával a nemzetiszocializmus a maga forradalmát egészen a világ új rendjének megteremtéséig viszi."* Büszke volt arra is, hogy ő fedezte fel és tudatosította: mi a „zsidó". 1941 januárjának egyik hosszú éjszakáján azt fejtegette: *„Tíz éve intellektuális világunknak még fogalma sem volt, mi a zsidó."* De a *Mein Kampf*ban is úgy vallott: *„1918-ban tervszerű antiszemitizmusról szó sem lehetett."*

Okkal érezte ezek után, hogy ő írta a legjobb náci könyvet, vezérhez méltót. Vezéri magatartása ezen a könyvön nyugszik. Az egyszerű ember megnyilatkozik, ha kell, amikor eljön az ideje: a börtönben, ahol eszméiért szenved. Az ilyen vallomásnak még irodalmi hagyománya is van. Hitler művét is szubjektivitása, vallomásos jellege emeli a náci szellemi táj fölé. Jó a forgatókönyv: saját megvilágosodása, ami gyógyulás, s ekként a nemzet gyógyulását előlegezi.

A vér teológiája írásban abszurd, szóban komikus. Nyilvános beszédeiben nem is részletezte. 1923-ban, miután lerótta tiszteletét Wagner sírjánál, a nagy zeneszerző menyének jelezte is: *„A Parsifalból vallást csinálok."* Rauschningnak el is mondta: *„A király a megrontott vér gyógyíthatatlan betegségében szenved. A tiszta embert, akit nem vezettek be, elfogja a kísértés, hogy Klingsor mágikus kertjében a korrupt civilizáció örömeinek és kicsapongásainak adja át magát, ahelyett hogy csatlakozna a lovagok elitjéhez, mely őrzi az élet, a tiszta vér titkát."* A Führer úgy nyilatkozott, hogy élete valamennyi állomásánál Wagnerhez tér vissza. A következtetés: *„Csak egy új nemesség tudja számunkra megalapozni az új civilizációt."* A *Parsifal*nak pedig az a tanulsága, hogy kiválasztódás és megújulás állandó harc kell hogy legyen. A lovag harcot akar, a tömeg békét. *„A tömegek mégis romlásra és önpusztításra vannak ítélve. A mi forradalmi világunk fordulópontján a tömegek alkotják a süllyedő civilizációt, és annak halódó képviselői. Hadd haljanak meg királyaikkal, mint Amfortász."*

A *Mein Kampf*ban elhallgatta ezt a Parsifal-történetet. Talán a nevetségességtől félt, talán attól, hogy a kritikának támpontot adna. A lényeg a maga kinyilatkoztatásszerűségében azért benne van. Benne van az is, hogy a faji fertőzés az emberiség eredendő bűne, mint Rauschningnak mondta: *„Valamennyien szenvedünk a kevert, megrontott vér betegségétől."* Az egyik mélylélektani magyarázat szerint Hitler jellegzetes infantilis komplexusát vetítette a világra: anyja szexuális életét lealacsonyítónak tartotta, betegségét, a rákot is olyan fertőzésnek látta, amelyet meg lehetne, vagy meg lehetett volna gyógyítani, és mivel számára már csak az ország és a nép élő organizmusa lehetett az anya, azt akarta meggyógyítani a vértisztaság dogmájának alkalmazásával. Ezt a magyarázatot részben kiegészíti, részben viszonylagosabbá teszi az, ha tudjuk, hogy a vérdogma mennyire közkézen forgott. Valószínű, hogy nagyrészt az első világháborús lövészárok-szenvedések megideologizálásának a terméke. Rosenbergre pedig talán azért is neheztelt a Führer, mert ezt vallásként próbálta tételesen kidolgozni, és ezzel nemcsak felesleges hitvitákat válthatott ki, hanem az ő eredetiségét is megkérdőjelezte.

A teológia útvesztői nyilván taszították a Führert, a vérvallás teológiáját így nem is dolgozta ki. A vérdogma azonban mindennapi életét is meghatározta. Miután élete nagy szerelme, Angela Raubal – máig tisztázatlan körülmények között – öngyilkosságot követett el, még szigorúbb vegetáriánus lett, mert rettegett a húsban lévő vértől. Ugyanakkor állítólag attól is félt, hogy benne is van zsidó vér. Jó néhány cikk jelent meg – úgymond – fél- vagy negyedzsidó származásáról. A szakirodalomban is felbukkan ez a félelemkomplexus, mivel Hans Frank a nürnbergi perben úgy vallott, hogy Hitler még titkos vizsgálatot is indított ezen ügyben. A Hitler-folklór legáltalánosabb tézise szerint az atyai nagyapa lett volna zsidó. Ennek alaptalanságát meggyőzően tisztázta a szakirodalom. Érdekes módon nem bukkant fel a Frank-féle ötlet reális alapja. Mert kivizsgálás valóban volt, de nem zsidó ősöket

kerestek, hanem az egyik rokon zsarolni akarta a Führert azzal, hogy több elmebeteg is van a családban. Ezeket a családi fényképeket és leveleket gyűjtötte be a Gestapo. Frank talán erről hallhatott valamit. És az emlékezet csalóka játékának lett az eredménye az a nagy leleplezés – vagy egyszerűen csak kitalálta –, hogy a zsidókat is a holocaust bűnrészesévé tegye, és az egészet egy negyedzsidó művének állítsa be. A vérdogma vonzásában Hitlernél a Grál-mítosz negatív formában, az emberirtás pragmatizmusában jelent meg. Nem a krisztusi tiszta vért kívánta megtalálni, hanem a fertőzőt akarta megsemmisíteni.

Mivel a gnosztikus eleve két csoportba osztja az embereket, a gnózisból kizártak szerepe a zsidóknak jutott. A Führer politikai pragmatizmusa ideológiai dogmatizmussal párosult. *Einstein* kiűzése Németországból már önmagában vesztett háborúval ért fel. A zsidók kiirtása Kelet- és Közép-Európában a régió középosztályának kiirtását és így a segédnépek hatékonyabb alávetését célozta. Ugyanakkor a zsidók valamiféle szimbolikus figurává is emelkedtek. Mert úgy vélték, ha már a nagy háborút elveszítik, megnyerik a zsidók ellenit. Hitlert gnosztikus dogmatizmusa és fiziokrata racionalizmusa vitte egyszerre háborúba az Egyesült Államok és a Szovjetunió ellen. Mindkettőben a zsidó világuralmi törekvés fenyegetését látta. Ugyanakkor kellett a tér. *„Szívesebben megyek gyalog Flandriába, mint járművel Keletre. Csak az Ész parancsolta, hogy Keletre törjünk"* – mondta főhadiszállásán 1942 februárjában.

Ugyanakkor ösztön és ész egyaránt az önpusztítás balsejtelmével töltötte el Hitlert. Vallomásos üzeneteiben saját pusztulását is megjósolta. A sorok közé rejtette saját önpusztítása jóslatát. Mert a tudatalattiban is dolgozó emberi logika azt sugallhatta, mindkét teremtményének ellene kell fordulnia: „a zsidónak" és „az új embernek" egyaránt.

A „zsidó"-t azáltal, hogy kívül helyezte a természeten, természeten kívüli hatalommá tette, maga fölé emelte, miközben állandóan szidalmazta és megpróbálta leszállítani. A logika sántít, a szimbolizáció tökéletes. „A zsidó" lesz az egész világ, amelyet meg akar semmisíteni. „A zsidó" az ellentétek egysége: hiszen egyszerre kapitalista és kommunista. A paranoiásnak végül – bizonyos értelemben – mindig igaza van. Megszervezi a világot maga ellen. Ebben nem győzhet. Paradox módon *„sajnos hitt a zsidók győzelmében"*. Amikor pedig megszemélyesíti a világot mozgató rosszat, nem veszi észre, hogy az ő maga. Akaratlanul is önmagát vetíti a megsemmisítendő szimbólumra. Hangsúlyozza is Jung, hogy *„a nyugtalan vándor szerepét Ahasvér középkori figurája vette át, ez nem zsidó, hanem keresztény monda, tehát a kereszténység nem fogadta be a vándor motívumot, hanem a zsidókra vetítette, miként általában a tudatalattiba szorult tartalmakat a másikban leljük fel"*.

John Lukacs is hitelesnek tartja azt a magyarázatot, mely szerint *„mindent, amit gyűlöl magában, a Führer kivetíti a zsidókra; minden, ami szenvedést okoz neki és Németországnak, a zsidók hibája"*; más szóval: *„zsidókra átvitt német öngyűlölet"*. Hitler természetellenesnek tartotta a zsidó nép diaszpóra jellegét, miközben a németek jelentős részben szintén diaszpóraként éltek szerte a világban. *„A zsidók a mi szerencsétlenségünk"* – hangzott a náci szlogen, miközben a zsidók a német „nyomorúság" alibijeként szolgáltak. A zsidók amorálisak, a nappalt éjszakává változtatják, hazudnak stb. – hangzik Hitler vádja, akinek amoralitása volt a politikai morálja, és aki, környezete nem nagy örömére, szívesen éjszakázott.

Ránki György Hitlernek éppen a leggyűlöltebb ellenfeléről, Churchillről adott jellemzését tartotta a legtalálóbb önjellemzésnek: *„Az egész történelem legvéresebb kezű dilettánsa* [...] *Mint katona, nyomorúságos politikus, és mint politikus, ugyanolyan nyomorúságos katona* [...] *egyetlen képessége van, de ebben egyedülálló: ájtatos képpel hazudni."* Igaz, azáltal, ahogy a Természet mindenhatóságát hirdette, felszámolta azt, amit erkölcsnek nevezünk, és ezzel igaz és hazug között máshol vonta meg a határt, mint a zsidó-keresztény közvélemény. És el kellett telnie némi időnek, míg a nyugati államférfiak és diplomaták rájöttek, hogy a hitleri demagógia mögött nem a szokásos politikai racionalitás húzódik meg, hanem abszurd és hazug axiómák vagy inkább kényszerképzetek.

De a legtalálóbb önjellemzés alighanem az, amelyet „a zsidóról" adott Mesterének, ama kérdésre, hogy mi „a zsidó" célja: *„A világ megsemmisítése. Azt hiszi, az egész világot maga alá kell gyűrnie, mint ezt magának bebeszéli, hogy a földi paradicsomot meg tudja valósítani. Csak legyen abban a helyzetben, elhiteti magával, és biztosan meg is próbálja. De már az általa alkalmazott eszközökről látni, hogy titokban másra törekszik. Miközben azt képzeli, hogy az emberiséget felemeli, kétségbeesésbe, őrületbe, romlásba kergeti. Ha nem parancsolnak neki megálljt, megsemmisíti. Erre állt rá, erre törekszik, bár homályosan sejti, hogy ezzel önmagát is megsemmisíti. Nem tud kiszállni, ezt kell tegye. Az az érzés, hogy léte feltétlenül függ áldozata lététől, számomra gyűlölete fő okának tűnik. Valakit minden erővel megsemmisíteni akarni, ugyanakkor azt sejteni, hogy ez saját bukásához vezet, ez, ha úgy tetszik: Lucifer tragédiája."*

Milyen is ez a valóságos *Lucifer*? Az okkult világában: *„Lucifer – Abdruschin* szerint – *minden vélemény ellenére büszke és szép, földöntúli módon szép; komor fenség jellemzi, világos, nagy, kék szemű, és szemei – vaskifejezésű arcából – a hiányzó szeretetet tanúsítják."* Olyan ez, mint Hitler a bélyegeken és fényképeken, amint éppen gyermekeket ölel magához – halálos öleléssel.

Az önpusztítás azonban csak a pusztítás eredménye lehetett. Mindent el akart pusztítani, ami más volt. Gondoljunk a *Mein Kampf* ama részletére, amelyben a kaftános zsidót felidézi, és a másság látványa már önmagában legitimálja annak megsemmisítését. Ugyanakkor valami egészen mást akart. Hiszen – szerinte – a nácizmus *„több mint vallás: új emberiség teremtését célzó akarat"*. Mely új Isten szolgálatának jegyében? Az Emberistennek. Mert: *„egyszerűen tény, az ember Istenné válik. A tevékeny ember Isten."* Nem az alkotó ember, mint a romantikusoké, hanem a *faj-ember*. Igaz, a Führer azt sem tagadta, hogy *„tudományos értelemben nincs faj"*. De mivel *„a nemzet fogalma már értelmét vesztette"*, valami más kellett neki, na meg a tömegeknek. *„Ön mint gazda és állattenyésztő* – fejtegette Rauschningnak – *nem tud sikeresen tenyészteni a faj fogalma nélkül. És nekem mint politikusnak olyan koncepcióra van szükségem, amely lehetővé teszi, hogy el lehessen törölni az eddigi történelmi alapokra épülő rendet, és egészen új, történelemellenes rendet alakítsunk ki, új szellemi alapon.* [...] *Meg kell szabadítsam a világot történeti múltjától. A nemzetek történelmünk külső és látható formái. Így ezeket a nemzeteket magasabb rendbe kell olvasszam, ha meg akarok szabadulni a történelmi múlt abszurd káoszától. És e célra szolgál a faj fogalma."* Nem érdekes, hogy a *Ción bölcseinek jegyzőkönyve* hamisítvány, annak „belső igazsága" számít – mondta a Führer. Különben is – tudjuk – olyan bölcsességeket tartalmaz, hogy politikának és erkölcsnek nincs köze egymáshoz. A náci másságolás őrült dialektikája azonban óhatatlanul visszaütött. Hitler – aki szerint a nemzetiszocializmus *„több mint vallás: új emberalkotást célzó akarat"* – megrettent saját teremtményétől: *„Mondok Önnek* – mármint Rauschningnak – *egy titkot. Láttam az új embert, mint egy látomást – könyörtelen és félelmetes volt. Visszariadtam tőle!"* Nem csoda, hiszen ha a náci ideált megjelenítő kő- és bronzatlétákra gondolunk, és arra, hogy miként nézhettek volna ki a náci korifeusok a szobortalapzaton egyenruha-maskara nélkül, akkor elképzelhető, mi történik a versenyképesség szociáldarwinista ideológiája alapján, ha ezek a – C. C. Mann kifejezésével – *„morális eunuch"* szoboreszmények életre kelnek. A már korábban említett, *A faji gondolat politikai hordereje* című helyzetelemzésben a belpolitikai tapasztalatok sorát a következő megállapítás nyitja meg: a bensheini gimnáziumban *„a jóindulatú hallgatók legalább 50%-ánál kisebb vagy nagyobb faji kisebbrendűségi komplexusok jelentkeztek"*. Élcelődhetnénk azon, hogy a felsőbbrendű gyerekek kisebbrendűségi érzésben szenvedtek, ha mindez nem a nagy katasztrófa része lett volna. R

A Mein Kampf a propagandáról

Hitler a *Mein Kampf*ban bőségesen részletezi nézeteit a propagandáról. Az ausztriai Alldeutscher Verband bírálata keretében azt fejti ki – amint az itt következő idézet mutatja –, hogy ha a tömegpropaganda hatásos akar lenni, csak egyetlen ellenség ellen irányulhat. E megfontolás is alapul szolgált ahhoz, hogy Hitler a nácizmus összes ellenségét a kereszténytől a bolsevikokig és Churchilltől Sztálinig a „zsidó" fogalma alá vonja.

A nagynémet mozgalom sohasem esett volna ebbe a hibába, ha több megértéssel viseltetett volna a széles tömegek lélektana iránt. Ha vezéreink tisztában lettek volna azzal, hogy – ha egyáltalán eredményt akarnak elérni – már pusztán lélektani meggondolásból sem szabad a népnek két vagy több ellenséget mutatni, mert ez a harci erő tökéletes elaprózódásához vezet, akkor már csak ezért is egy ellenfélre irányították volna a nagynémet mozgalom átütő erejét. Semmi sem lehet veszedelmesebb egy politikai pártra nézve, mint ha elhatározásaikban olyan sokat markolók, de keveset fogók vezérlik, akik mindent akarnak, anélkül azonban, hogy csak a legkisebbet is elérnék. [...]

Minden népvezérnek az a legfontosabb feladata, hogy a nép figyelmét ne aprózza el, hanem egyetlen ellenfélre összpontosítsa. Minél egyöntetűbb a nép harci kedvének az irányítása, annál nagyobb lesz a mozgalom vonzereje és annál hatalmasabb az átütő ereje. A nagy vezérek zsenialitása éppen abban rejlik, hogy még a különböző ellenfeleket is mint egy kategóriába tartozókat tüntetik fel, mert különféle ellenfelek felismerése a gyönge és bizonytalan jellemeknél könnyen a saját igazságukban való kételkedéshez vezet.

Abban a percben, amikor az ingadozó tömeg a harcban túl sok ellenféllel találja magát szemben, azonnal a tárgyilagosság álláspontjára helyezkedik, és felveti a kérdést, hogy vajon a többiek tévednek-e mind, vagy tényleg csak saját népének és saját mozgalmának van igaza. Ilyenkor jelentkezik erőnk első bénulása. Azért kell a több, belsőleg különböző ellenfelet egy kalap alá venni, hogy a tömeg, meggyőződése szerint, a harcot egyetlen ellenféllel szemben folytassa. Ez megerősíti a saját igazságába vetett hitet és fokozza a támadójával szembeni elkeseredést. A nagynémet mozgalmat e körülmény fel nem ismerése a győzelmétől fosztotta meg. Céljuk helyes, akaratuk tiszta volt, de az utat rosszul választották meg.

Hitler Mein Kampfja félelmetes és riasztó: a nácik hatalomra jutása után ez lett az egységes eszmei alap ahhoz a politikához, amely a német társadalmat demagóg és erőszakos eszközökkel homogenizálta, s egy szintén egyneműsített ellenséggel szemben felsorakoztatta. A következmények ismeretében – világégés, népirtás – minden okunk meglenne arra, hogy örökre száműzzük ismereteink tárházából ezt az „iromány"t, ha nem kellene attól tartanunk, hogy újból és újból jönnek zavarosban halászni akaró demagógok, s ha nem kellene attól félnünk, hogy ismét előbukkannak megváltónak feltüntetett zagyva nézetek, melyekkel szemben védtelenek vagyunk, mert nem tudjuk, hogy hasonló népboldogítók és népboldogító eszmék hol jelentek meg, és mihez vezettek. A Mein Kampf a demagógjelöltek tananyaga lehetne, de még inkább azoké, akik óvakodni akarnak a demagógoktól.

Az idézett részeket válogatta, bevezetővel ellátta és a fordítást ellenőrizte: ORMOS MÁRIA
Fordította: LISZKAY ZOLTÁN

Az első világháborús német propagandát bírálva Hitler annak a meggyőződésének adott hangot, hogy a jó tömegpropaganda legyen a lehető legprimitívebb, szóljon a tömeg legkorlátoltabb részéhez, csak néhány pontot tartalmazzon, és legyen teljesen szubjektív.

Háborúban a propaganda célravezető eszköz. A cél pedig a német nép létéért folytatott küzdelem volt. Éppen ezért a propagandát is csak az erre érvényes alapelvek szerint lehet megítélni. A legrettenetesebb fegyverek is emberségesek, ha azokat a győzelem siettetése teszi szükségessé, és csak azok a módszerek szépek, amelyek a nemzet számára a szabadság dicsőségét biztosíthatják.

A háborús propaganda szempontjából ilyen élethalálharc idején ez az egyetlen helyes állásfoglalás. Ha ezzel a mértékadó körök is tisztában lettek volna, akkor sohasem bizonytalankodtak volna annyit ennek a fegyvernek az alakját és alkalmazását illetően; mert a propaganda is csak fegyver, igaz ugyan, hogy csak alapos ismerője kezében válik rettenetes harci eszközzé. A második, de éppen ilyen döntő jelentőségű kérdés a következő: a propagandának kikhez kell szólnia? A művelt intelligenciához vagy pedig a kevésbé képzett tömegekhez? A propagandának természetesen a tömegek felé kell irányulnia!

Az értelmiség – vagyis amit ma általában így neveznek – számára propaganda helyett tudományos meggyőzésre van szükség. A propaganda azonban tartalma szerint éppoly kevéssé tudomány, mint amennyire a plakát ábrázolásmódja művészet. A plakát csak annyira művészet, amennyire a tervezője a szín és a forma által képes felkelteni az emberek figyelmét. A művészeti kiállítás plakátjának a kiállítás művészetére kell utalnia; ez minél sikeresebb, annál művészibb lesz maga a plakát is. A plakát tájékoztasson a kiállítás jelentőségéről, de semmi esetre se legyen a kiállításon látható művészet helyettesítője. Ezért aki magával a művészettel akar foglalkozni, nem elégedhet meg a plakát tanulmányozásával vagy azzal, hogy „átsétál" a kiállításon. Csak így várható el, hogy elmélyedjen az egyes művek szemléletében, és lassan megfelelő ítéletet alkosson.

Hasonló a helyzet azzal, amit ma propagandának hívunk. A propaganda feladata nem az emberek tudományos képzése, hanem a tömegek ráhangolása bizonyos tényekre, eseményekre, szükségszerűségekre stb., úgy, hogy azok jelentősége a tömeg érdeklődésének középpontjába kerüljön. A művészet itt az, hogy mindezt olyan hatásosan tegyük, hogy kétségtelenné váljon egy adott tény igazsága, egy folyamat szükségszerűsége, a szükségszerűség helyessége stb. Minthogy azonban önmagában vett szükségszerűség nincs, és nem is lehet, a propaganda feladata a tömegek figyelmének felkeltése, nem pedig a tudományosan amúgy is képzettek vagy a tudni vágyók tanítása. A propagandának mindig elsősorban az érzelemre, s nem az úgynevezett értelemre kell irányulnia.

Minden propagandának népszerűnek kell lennie, és szellemi színvonalát a felvilágosítandó tömeg legkorlátoltabb rétegének felvevő képességéhez kell szabnia. Minél nagyobb a tömeg, amelyre hatást kell gyakorolni, annál kevésbé legyen magas a propaganda szellemi színvonala. Ha tehát a propaganda a háborúban való kitartás fokozását célozza, s éppen ezért az egész népre irányul, a túlságosan magas szellemi előfeltételeket gondosan el kell kerülni.

Minél kisebb a tudományos tehertétel és minél inkább a tömeg érzelmeihez szól a propaganda, annál átütőbb a siker. Ez a propaganda helyességének és helytelenségének legkitűnőbb fokmérője, nem pedig néhány tudós vagy ifjú esztéta kielégítése.

Mivel a széles tömegek világlátása érzelmileg befolyásolható, a propaganda feladata éppen az, hogy pszichológiailag helyesen találja meg e széles tömegek figyelmének felkeltéséhez és ezáltal a szívéhez vezető utat. „Nagyokosaink" ez iránti meg nem értése csupán azt bizonyítja, hogy renyhén gondolkoznak és tévképzetek áldozatai. Ha azonban valaki megérti a propaganda mesterfogásainak jelentőségét a tömegek megnyerésében, a következő tanulságot is el kell fogadnia: tévedés a propagandának a tudományos továbbképzés sokoldalúságát adnia.

A tömeg felvevőképessége nagyon korlátozott, értelme csekély, és éppen ezért nagyon feledékeny. Így tehát minden hathatós propagandának csak néhány pontra kell szorítkoznia, s ezt a néhány pontot, néhány tételt addig kell vezényszavakban ismételgetni, amíg az utolsó is megérti ebből a szóból azt, amit akarunk. Mihelyt az ember ezt az alaptételt feláldozza és sokoldalú akar lenni, akkor a hatás elaprózódik, mert a tömeg a nyújtott anyagot sem megérteni, sem megemészteni nem tudja. Ezáltal azonban az eredmény meggyengül, mígnem végül elmarad.

Minél többet ölel fel a mondanivaló, annál fontosabb a pszichológiailag helyes taktika megteremtése. Például teljesen hibás volt az ellenséget nevetségessé tenni, mint ahogy azt az osztrák és a német vicclapok mindenekelőtt művelték. Alapjaiban téves, mert az ellenféllel való találkozás a valóságban mindjárt egészen más meggyőződésre bírta az egyes embert, és ez a körülmény borzalmasan megbosszulta magát. A német katona az ellenfél ellenállását tapasztalva addigi felvilágosítói részéről becsapottnak érezte magát, és ahelyett, hogy harci kedve vagy kitartása megerősödött volna, éppen az ellenkezője történt: felmondta a szolgálatot.

Ezzel szemben az angolok és az amerikaiak háborús propagandája lélektanilag helyes volt. Ők a németet barbárnak és vandálnak tüntették fel népük előtt, a katonákat már előkészítették a háború borzalmaira, és ezzel elejét vették a csalódásnak. Még a legborzalmasabb fegyver is, amit ellenük használtak, csak az addigi felvilágosítás igazolását jelentette számukra, éppen ezért csak megerősítette kormányzatuk állításainak igazságába vetett hitüket, és ez csak fokozta dühüket és gyűlöletüket az elvetemült ellenséggel szemben. Mert az ellenség fegyvereinek legrettenetesebb hatása is csak a barbár ellenség ismert brutalitását bizonyította, anélkül azonban, hogy egy pillanatra is átgondolták volna saját fegyvereik még borzalmasabb hatását.

Az angol katonának sose kellett azt éreznie, hogy otthon elmulasztották volna a felkészítését. Így – sajnos – a német katona járt, olyannyira, hogy a végén már minden figyelmeztetést mint" csalást" vagy" görcsöt" hárított el, egyenes következményeként annak, hogy azt képzelték, minden szamár (vagy" különben" okos ember) képes propaganda kifejtésére, ahelyett, hogy megértették volna, ehhez a legszeniálisabb lélekismerőket kell igénybe venni.

Így nyújtott a német háborús propaganda tökéletes példát arra, hogy miként érheti el a" felvilágosító" munka a kitűzött célnak éppen az ellenkezőjét akkor, ha hiányzik belőle a lélektanilag helyes elgondolás. Ezzel szemben nagyon sokat tanulhatott az ellenségtől az, aki nyitott szemmel és helyes érzékkel dolgozta fel magában a négy és fél éven át ostromló ellenséges propaganda szitokáradatát.

Kevéssé értették meg azonban a propagandatevékenység első tételét, nevezetesen azt, hogy minden feldolgozandó kérdésben teljesen szubjektív, egyoldalú állásfoglalásra van szükség. Ezen a téren mindjárt a háború kezdetén nagyot vétettek, s az ember joggal kételkedhetett abban, hogy annyi esztelenség vajon tisztán a butaság rovására írható-e.

Mit mondana az ember az olyan plakátról, amely egy bizonyos szappan propagálására hivatott, és amelyik még egy másik szappant is jónak minősít? Az ember csak a fejét rázná. Éppen így vagyunk a politikai reklámokkal is.

A propaganda feladata például nem a különböző jogok mérlegelése, hanem az általa képviselendő egyetlen jog kizárólagos hangsúlyozása. Nem az a feladata, hogy az objektív valóságot feltárja és doktriner őszinteséggel – amennyiben megfelel neki – a tömeg elé vigye, hanem az, hogy szüntelenül a saját igazságát szolgálja.

Például alapjában hibás volt a háborús felelősség kérdését abból az álláspontból megítélni, hogy nemcsak Németország tehető felelőssé a katasztrófa bekövetkezéséért, hanem az lett volna a helyes, hogy ezt a bűnt kizárólag az ellenség rovására írják, még akkor is, ha ez nem felelt volna meg úgy a valóságnak, mint ahogy ez valójában volt.

Mi lett ennek a félmunkának az eredménye?

A nép nagy része nem diplomatákból és államtudósokból, sőt még csak nem is mind józan ítélőképességgel megáldott emberekből áll, hanem ingadozó, kétkedésre és bizonytalanságra hajlamos emberekből. Abban a pillanatban, amelyben a saját propaganda csak halvány lehetőséget is nyújt a saját igazunkban való kételkedésre, az ellenfélnek már nyert ügye van. A tömeg nem képes megkülönböztetni azt, hogy hol ér véget az ellenfél igazságtalansága, és hol kezdődik a saját igazságtalanságunk. Ilyen esetben bizonytalan és hitetlenkedő lesz, különösen akkor, ha az ellenfél nem követ el ilyen esztelenséget, hanem a maga ré-

széről minden bűnt az ellenségre ró. Magától értetődő dolog hát, hogy végül a saját népünk is inkább hisz az egyöntetű és egységesebb ellenséges propagandának, mint a saját propagandánknak. Különösen olyan népnél lehet erről szó, mint a német, amely amúgy is mindenáron a tárgyilagosságra törekszik. Mert népünknél mindenki csak azon fáradozik, hogy az ellenséget megkímélje az igazságtalanságtól, még akkor is, ha ez népünket a legsúlyosabb veszélynek teszi ki, még ha létének és államának a vesztét vonja is maga után.

Természetesen arra a tömeg nem jön rá, hogy mértékadó helyen ezt nem így gondolják. A nép a maga nagy többségében annyira nőies gondolkodású, hogy sokkal inkább befolyásolják gondolkodásmódját és ténykedését az érzelmi benyomások, mint a hideg értelem. Ezek a benyomások azonban nem komplikáltak, hanem nagyon egyszerűek és egészségesek. Itt nincs sok latolgatásnak helye, hanem csak a végletek pozitívumának vagy negatívumának, szeretetnek vagy gyűlöletnek, jognak vagy jogtalanságnak, igazságnak vagy hazugságnak, és semmi szín alatt sem félig-meddig, így vagy úgy, részben típusú mérlegelésnek. Ezt különösen az angol propaganda értette és alkalmazta igazán zseniális módon. Ott nem volt szó félmegoldásokról, amelyek csak a legkisebb kétséget is hagytak volna.

A széles néptömegek érzelmi benyomásainak primitív voltát mi sem jellemzi jobban, mint az a rágalomhadjárat, amely a tömeg e tulajdonságainak ismeretével nemcsak biztosította a morális kitartást még a legnagyobb nehézségek idején is, hanem amely a német népet egyben a háború kitörésének egyedüli okozójának állította be. Olyan hazugság ez, amely csak az előadásmód feltétlen, szemtelen és egyoldalú megátalkodottságával válhatott alkalmassá arra, hogy az érzelmeknek kiszolgáltatott, mindig szélsőséges beállítottságú néptömegek elhiggyék. Hogy ez a propaganda mennyire hathatós volt, azt legjobban az a tény bizonyította, hogy négy év múltán nemcsak az ellenséget erősítette meg a kitartásban, hanem még saját népünket is kikezdte.

Hogy a mi propagandánknak nem volt ilyen eredménye, azon nem lehet csodálkozni. Már a maga kétértelműségében hordozta a hatástalanság magvát, tartalmánál fogva sem gyakorolhatott a tömegre megfelelő hatást. Csak a mi szellemdús" államférfiaink" gondolhatták azt, hogy ezzel a langyos pacifista mosogatólével az embereket halálmegvető harcokra lehet bírni. Így ez a propaganda nemcsak céltalan, de káros is volt.

Persze, a legzseniálisabb propaganda sem vezet sikerre, ha egy alapvető elvet nem tartunk állandóan szem előtt. Propagandánk kevés tényre szorítkozzék, azt a keveset azonban szünet nélkül ismételgesse. Az állhatatosság itt is, mint oly sok esetben, a siker első és legfontosabb feltétele.

A propagandát sose bízzuk esztétákra vagy blazírt egyénekre: az előbbiektől azért őrizkedjünk félve, mert különben a forma és a kifejezésmód a tömegek helyett legfeljebb irodalmi teadélutánok közönségét fogja vonzani; az utóbbiaktól pedig azért, mert friss érzelmek híján örökösen új tápot fognak keresni érzékeinknek. Ezek az emberek gyorsan megcsömörlenek; a változatosságot óhajtják, és sose lesznek képesek arra, hogy belehelyezkedjenek a kevésbé kiégettek igényrendszerébe, vagy hogy egyáltalán megértsék őket. Mindig ők a propaganda, jobban mondva a propaganda tartalmának legfőbb kritikusai, minthogy az számukra túlságosan hagyományosnak, részlegesnek és avultnak tűnik. Mindig újat akarnak, és a változatosságot hajhászva minden olyan hatásos politikai eszköz esküdt ellenségeivé válnak, amely a tömegek megnyerését szolgálja. Mihelyt az ő irányelveikhez igazodik a propaganda tartalma és szerveződése, el is veszti összefogottságát, és óhatatlanul felmorzsolódik.

A propaganda nem azért van, hogy blazírt ficsúroknak változatosságot nyújtson, hanem azért, hogy meggyőzzön, tömegeket győzzön meg. A tömegnek azonban nehézkessége miatt időre van szüksége, hogy valamit meglásson és arra ezerszeres ismételgetés után emlékezzék is.

Semmiféle változtatás sem irányulhat arra, hogy megmásítsa a propaganda lényegét, végezetül mindig ugyanazt kell mondania. Jóllehet a vezérmotívumot több oldalról is meg kell világítani, az érvelés végszava mindig ugyanaz legyen, ami a vezérmotívum. A propaganda csak így lehet egységes és összefogott. Csak ez a soha el nem hagyható vonalvezetés és a dolgok mindig állandó, következetes hangsúlyozása eredményez sikert. Akkor azonban csodálkozva állapíthatjuk meg, milyen nagy, szinte felfoghatatlan sikerhez vezetett állhatatosságunk.

Hitler legfőbb törekvése a nép széles rétegeinek megnyerése volt, és ennek taktikai követelményeit 14 pontban foglalta össze. Ezek többsége szintén a propaganda világába tartozik, ezért a fentiekhez képest ismétléseket tartalmaz. (Néhány ilyen részt ki is hagytunk.) Új elem viszont a tömegeknek teendő „gazdasági engedmény" követelése, a hatalom megszerzésének meghirdetése, a vezér-elv kimondása és az „egyéni kultusz" támogatása.

Ha tehát hazánk jövőjének kedvező alakulása attól függ, vajon sikerül-e megnyernünk népünk széles rétegeit, akkor mozgalmunknak ezt kell legfőbb és legfontosabb feladatának tekintenie. Pillanatnyi sikerekkel nem szabad megelégednünk, cselekvésünket mindig jövőnkre való befolyása szempontjából kell irányítanunk. Már 1919-ben tisztában voltunk azzal, hogy mozgalmunk legfőbb célját a nép hazafias lelkületének felébresztésében kell látnunk.

Taktikailag a következő követelményeknek kell megfelelnünk:

1. Nem szabad visszariadnunk a legmesszebb menő szociális áldozattól sem, ha meg akarjuk nyerni a széles tömegeket hazánk újjászületésének eszméje számára.

Bármilyen messzemenő gazdasági engedményeket is adunk ma a munkavállalóknak, ezek semmiképpen sem hasonlíthatók az egész nemzet azon nyereségéhez, melyet a nép széles rétegeinek megnyerése jelent hazánk számára. Csak vállalkozóink, a rájuk sajnos igen gyakran jellemző rövidlátó esztelenség miatt nem képesek felismerni azt, hogy tartós gazdasági fellendülés és megfelelő haszon mindaddig elképzelhetetlen, míg népünk hazafias szolidaritása újra helyre nem áll.

Sohasem veszítettük volna el a háborút, ha a német szakszervezetek a háború folyamán a munkásság érdekeit a végsőkig képviselték volna, ha a jutalékosvár vállalkozókat akár sztrájk révén is kényszerítették volna arra, hogy teljesítsék az általuk képviselt munkásság követeléseit, ha a honvédelem érdekében is olyan fanatikusan nyilatkoztak volna meg német voltuk mellett, és fenntartás nélkül megadták volna hazájuknak azt, ami megilleti. A háború megnyerésének óriási jelentőségével szemben még a legmesszebbmenő gazdasági engedmények is nevetségesek lettek volna.

Mozgalmunknak, mely újra vissza akarja vezetni a német munkást a német nép táborába, tisztában kell lennie azzal, hogy semmilyen gazdasági áldozattól sem szabad visszariadnunk, egészen addig, amíg azok hazánk gazdasági létét és függetlenségét nem veszélyeztetik.

2. A tömegek hazafias nevelése csakis az életszínvonal emelésével lehetséges, mert csak így teremthetők meg azok az előfeltételek, melyek az egyes embert arra képesítik, hogy kivegye részét a nemzet kulturális javaiból.

3. Tökéletlen eszközökkel, az ún. tárgyilagos álláspont félszeg hangsúlyozásával sohasem valósítható meg a nép nacionalizálása. Erre csak a kíméletlen és egyoldalú fanatizmus, a végcélra irányított határozottság képes. Ez azt jelenti, hogy a mai polgári szellemben, vagyis különböző megszorításokkal lehetetlen nacionalizálni a népet. Azt csakis a szélsőségekben rejlő vehemenciával lehetséges. Méreg csak ellenméreggel győzhető le, és csak az áporodott polgári szemlélet szerint vezet a középút a mennyek országába.

A széles néptömegek nem professzorokból és diplomatákból állnak. Az a kevés absztrakt tudás, amelynek birtokában vannak, az érzelmek világába utalja őket. Ott keresendő pozitív vagy negatív állásfoglalásuk. Fogékonyságuk csak e kettő valamelyikére terjed ki, a köztük lévő felemásság nem érdekli őket. Érzelmi viszonyulásuk rendkívüli stabilitást jelent. A nép hite nehezebben rendíthető meg, mint a tudása, szeretetét, tiszteletét nem a változások határozzák meg, gyűlölete pedig tartósabb ellenszenvénél. A világ nagy változásait sokkal kevésbé a fegyvert birtokló tudás, mint az azt átlelkesítő fanatizmus és a nemritkán előtte járó hisztériakampány váltotta ki minden időben. Aki meg akarja nyerni a népet, annak a szívéhez vezető kaput kell kinyitnia. Ez nem objektivitást, azaz gyengeséget, hanem erőt és akaratot feltételez.

4. A nép lelkét csak akkor sikerül megnyernünk, ha saját célunkért való pozitív küzdelmünkön kívül egyúttal tönkretesszük céljaink ellenségeit is. A nép az ellenfél könyörtelen megtámadásában a küzdelem jogos voltának bizonyítékát, míg az ellenféllel való megalkuvásban a bizonytalanság jelét látja.

A tömeg csak alkotórésze a természetnek, s nem képes megérteni azt, ha olyan emberek fognak kezet egymással, kiknek nézetei merőben ellentétesek. Azt kívánja, hogy az erősebb győzedelmeskedjék, és a gyengébb elpusztuljon vagy pedig feltétel nélkül adja meg magát. A tömeg nacionalizálása csak akkor sikerülhet, ha népünk lelkiségéért folytatott pozitív harcunk mellett népünk nemzetközi megrontóit kiirtjuk.

5. [...] Ha meg akarjuk szabadítani a német népet a felfogásával eredetileg nem egyező mai tulajdonságaitól és rossz oldalaitól, akkor meg kell szaba-

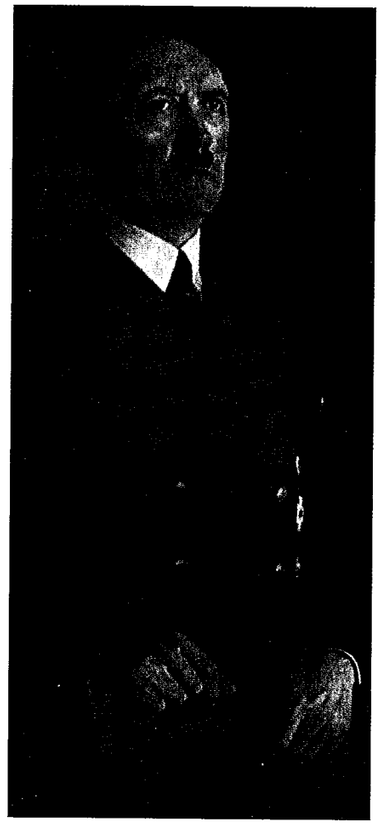

dítanunk őt e tulajdonságok okozóitól is. A faji probléma és ezzel kapcsolatosan a zsidó kérdés világos felismerése nélkül a német nép többé sohasem lesz képes naggyá lenni. A faji kérdés nemcsak a világtörténelemnek, hanem az emberi kultúrának is a kulcsa. [...]

7. [...] Új mozgalmunk propagandatevékenysége éppen ezért igen egyszerű és világos: tartalma és formája szerint a tömeg ízlésének megfelelően kell beállítani, helyességének egyetlen zsinórmértéke pedig a siker. Széles tömegeket mozgósító gyűlésen nem az a szónok beszél a legjobban, aki szellemileg a jelen levő intelligenciához áll a legközelebb, hanem az, aki a tömeg szívéhez szól.

Az az értelmiségi, aki egy ilyen népgyűlésen a szónok alsóbb néprétegekre gyakorolt látható hatásának ellenére a beszéd szellemi színvonalát kritizálja, gondolkodásának teljes csődjét, valamint személyének értéktelenségét bizonyítja fiatal mozgalmunk előtt. A mozgalom csakis arra az értelmiségire számíthat, aki már érti annyira a mozgalom céljait és feladatait, hogy a propagandatevékenységet kizárólag annak sikere, nem pedig saját benyomásai alapján ítéli meg. A propaganda ne csupán a nacionalista érzelmű embereket szólítsa meg, hanem legyen képes arra is, hogy népiségünk ellenségeit – amennyiben a mi vérünkből valók – megnyerje. [...]

8. A politikai reformmozgalmak sohasem érhetik el céljukat valamely uralkodó hatalom befolyása és felvilágosító munkája révén, hanem kizárólag a hatalom megszerzése által. A világrengető eszméknek nemcsak joguk, hanem kötelességük is, hogy biztosítsák önmaguk számára azt az eszközt, mely célkitűzéseik keresztülvitelét lehetővé teszi. Az ilyen vállalkozás jogos vagy jogtalan voltának egyetlen földi bírája a siker. Siker alatt azonban nem a politikai hatalom puszta megszerzését értjük – ahogy az 1918-ban történt –, hanem annak a nép életére gyakorolt áldásos hatását is. Az államcsíny tehát még nem tekinthető sikeresnek akkor – mint azt felületes államügyészek gondolják –, ha a forradalmárok az államhatalmat kezükbe kerítették, hanem csak akkor, ha a forradalmi tevékenység alapját képező szándék megvalósítása a nemzet javát inkább szolgálja, mint az őt megelőző kormányforma. Ezt pedig a „német forradalom"-nak nevezett 1918. évi haramialázadásról nem lehet elmondani. Ha a gyakorlati reformok keresztülvitele vezérli a politikai hatalomért küzdő mozgalmat, akkor annak elejétől fogva éreznie kell, hogy széles tömegek érdekeiért küzd, tehát nem irodalmi kaszinó vagy nyárspolgárok kocsmai asztaltársasága.

9. Az új mozgalom lényegéből és belső szervezetéből adódóan ellensége a parlamentnek, tehát tagadja a vezért mások véleményének végrehajtójává lealacsonyító többségi döntés jogának elvét általában és saját belső szervezetében egyaránt. A mozgalom az egész vonalon a vezér feltétlen tekintélyének elvét követi, mely ennélfogva a legnagyobb felelősséggel is jár.

Ennek az elvnek gyakorlati következménye a mozgalomra nézve a következ-

ző: A szervezet helyi csoportjának elnökét a közvetlen felette álló vezér nevezi ki, és ő a csoport felelős vezetője. Minden bizottság az ő alárendeltje, nem pedig megfordítva. Szavazóbizottságok nincsenek, mindössze bizonyos munkakörrel bíró bizottságok vannak. A munkát a felelős vezető, az elnök osztja be. Ugyanez az elv érvényesül a magasabb szervezeti egységekben, így a járási, körzeti és kerületi egységekben is. A vezető mindig kinevezés útján nyeri megbízatását, és korlátlan hatalmat és jogkört kap. Csak az egész párt vezérét választja – az egyesülési jogszabályokra való tekintettel – a közgyűlés. Ő aztán kizárólagos irányítója az egész mozgalomnak. Valamennyi bizottság neki van alárendelve, nem pedig ő a bizottságoknak. Ezzel azonban a felelősséget is magára vállalja. A mozgalom tagjainak jogában áll őt az új választás fóruma előtt felelősségre vonni és hivatalától megfosztani, ha vétett a mozgalom alapelvei ellen vagy pedig annak érdekeit rosszul képviselte. Az ő helyébe lép az új, tehetségesebb vezér, akinek ugyanolyan nagy a tekintélye és felelőssége. A mozgalom egyik legfőbb feladata, hogy ezt az elvet nemcsak keretein belül, hanem az egész államban vezérelvvé tegye.

Aki vezér akar lenni, annak a legnagyobb és feltétlen tekintély mellett a végső és legsúlyosabb felelősséget is vállalnia kell. Erre csak egy hős képes. Az emberiség haladása és kultúrája nem a többség terméke, hanem kizárólag az egyéniség zsenialitásán és tetterején alapszik. Ennek megfelelően a mozgalom antiparlamentáris, részvétele a parlamentáris intézményekben csak azok szétzúzását célozhatja: egy olyan formáció kiküszöbölését, amelyben az emberiség hanyatlásának egyik legszembetűnőbb jelét látjuk. [...]

12. A mozgalom jövője híveinek a türelmetlenségig fokozott, az eszme kizárólagos helyességét hirdető és a hasonló mozgalmakkal szemben érvényre jutó fanatizmusától függ. Tévedés lenne azt hinni, hogy a mozgalom megerősödik, ha más, hasonló célú mozgalommal egyesül. Az ilyen növekedés természetesen növeli látszólagos nagyságát és a felületes szemlélő szemében hatalmát is, ténylegesen azonban ezzel a később mindinkább érvényre jutó gyengeségének magvát veti el.

Bármennyire is hangoztatják, kizárt dolog, hogy két mozgalom azonos értékű legyen, különben nem lenne két mozgalom, hanem csak egy. Bármilyen jelentéktelen legyen is ez a különbség, a tény az, hogy megvan, még akkor is, ha csak a vezetők különböző képességében rejlik. A természetes fejlődésnek azonban nem az a törvénye, hogy két különböző alakulat egyesüljön, hanem, hogy az erősebb győzzön, és erejét eme küzdelem folytán fokozza. Két hasonló politikai pártszervezet egyesülése pillanatnyi előnnyel járhat ugyan, az ily módon nyert előny azonban később belső gyengeségének lehet okozója.

A mozgalom nagyságát kizárólag belső erejének szabad fejlődése és az összes vetélytársán aratott győzelméig állandóan fokozódó ereje biztosítja. Sőt, joggal állíthatjuk azt, hogy ereje és ebből eredő létjogosultsága csak addig nő, míg léte előfeltételeinek a küzdelem elveit tekinti, és abban a pillanatban túllépi erejének legnagyobb fokát, melyben a végső győzelem az ő oldalára szegődik.

Egy mozgalom számára csak hasznos, ha olyan győzelemért küzd, amely nem egykönnyen érhető el, hanem úgy, hogy a feltétlen türelmetlenség harcos kitartássá változva növeli a mozgalom erejét. Azok a mozgalmak, amelyek hasonló képződmények összenövésének, kompromisszumának köszönhetik létüket, az üvegházi növényekre hasonlítanak. Azok is magasra szöknek, ám hiányzik belőlük az erő, hogy a viharokkal és az évszázadokkal dacoljanak.

Egy nagy eszmét megtestesítő hatalmas szervezet nagysága az egész világon abban a vallásos fanatizmusban rejlik, mely jogosságának tudatában másokkal szemben türelmet nem ismerő módon jut érvényre. Ha maga az eszme helyes, és ennek tudatában küzd létjogosultságáért, akkor legyőzhetetlen lesz, és az üldözés csak erősíteni fogja. A kereszténység nagysága sem abban állt, hogy az antik világ hasonló bölcseleti irányzataival megegyezésre törekedett, hanem saját tanának fanatikus hirdetésében és érvényesítésében. [...]

13. A mozgalomnak eleve úgy kell nevelnie híveit, hogy a küzdelmet ne vegyék félvállról, hanem azt mozgalmuk vívmányának tekintsék. Ellenfeleiktől nem szabad félniük, s tudniuk kell azt, hogy feltétlen szükségük van ezekre az ellenfelekre. Aki reggel kézbe veszi a zsidó újságokat, és nem talál bennük magáról rágalmakat, az nem töltötte hasznosan az előző napot; mert ellenkező esetben üldöznék, gyaláznák, rágalmaznák, szidalmaznák, piszkolnák a zsidók. És csak az érezheti igazán át ennek a fajnak, népünk és minden árja halálos ellenségének a harcát ellenünk, aki a leghatékonyabban szembeszáll velük, és magára vonja a rágalmaikat. Nem tisztességes német és nem igaz nemzetiszocialista az, akit a zsidó újságok nem szidnak és átkoznak. [...]

A mozgalom híveinek és tágabb értelemben az egész népnek a figyelmét fel kell hívnunk arra, hogy a zsidó újságok mindig hazudnak, és hogyha véletlenül igazat is mondanak, azt csak azért teszik, hogy azzal valami nagyobbfajta hazugságot leplezzenek. Az a legjobb barátunk, akit leginkább ócsárolnak, és az áll hozzánk a legközelebb, akit halálos gyűlöletükkel sújtanak. Ha ezek az elvek híveink húsává és vérévé válnak, mozgalmunk rendíthetetlenné és legyőzhetetlenné válik.

14. Mozgalmunknak mindenképpen támogatnia kell az egyéni kultuszt; sohasem szabad elfelejteni azt, hogy a személyi értékben rejlik minden emberi érték, hogy minden gondolat és minden teljesítmény az egyes ember alkotóerejének terméke, és hogy a nagyság csodálata nem csupán a hálának, hanem annak a kötelességnek a jele is, amely a hála kinyilvánítója köré fonódik.

Az egyéniség pótolhatatlan, különösen akkor, ha nem a gépies, hanem a kultúraalkotó elemet képviseli. Amilyen kevéssé pótolható a hírneves művész, és félbehagyott munkáját más ember be nem fejezheti, éppen olyan kevéssé lehet pótolni a nagy költőt és filozófust, a nagy államférfiút vagy hadvezért. Tevékenységük ugyanis a művészet szférájába tartozik, nem mechanikus nevelés eredménye, hanem isteni adottságként veleszületett.

A világ legnagyobb forradalmai és vívmányai, legkiválóbb kulturális teljesítményei, halhatatlan alkotásai az államművészet stb. terén örökre elválaszthatatlanul egy-egy nagy ember nevéhez fűződnek. Ha nem hódolunk a nagy egyéniségek szellemének, akkor kivész belőlünk ama roppant nagy erő, mely a zseniális emberekből árad. Ezzel a zsidó van a legjobban tisztában. Ő gondoskodik leginkább arról, hogy fajtájának kimagasló egyéniségeit, kiknek nagysága rendszerint az emberiségnek és a kultúrának feldúlásában rejlik, istenítsék. Csak más népek nagy szellemeinek tiszteletét igyekszik emberhez nem méltó „személyi kultusznak" bélyegezni. R

A MEIN KAMPF

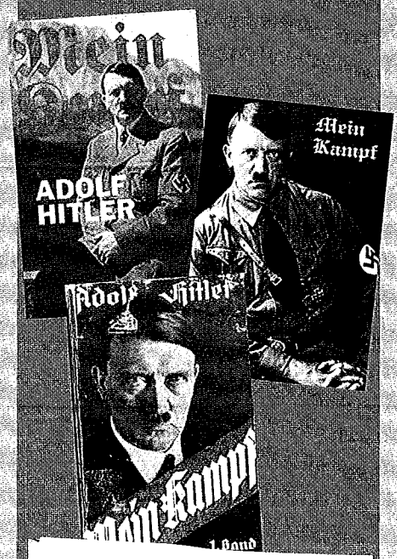

Mint oly sok mindent a Hitlerrel kapcsolatos dolgok köréből, a Führer „nagy művét", a *Mein Kampf*ot is körülveszik megválaszolatlan kérdések. Az első mindjárt abban áll, hogy az vajon valóban Hitler egyéni művének tekinthető-e, vagy részt vett a fogalmazásban más is, sőt esetleg többen is beleártották magukat a szövegbe. Eredetileg mindenki meg volt győződve róla, hogy a könyv a börtönben készült 1924-ben, méghozzá úgy, hogy Hitler beszélt (egyébként szokása szerint), a vele együtt raboskodó Rudolf Hess pedig, akivel Hitler nagyon jó viszonyban volt, fogalmazott és leírta a szöveget.

E menetrenddel azonban több probléma is van. Az első az, hogy Hess hamarabb szabadult, mint Hitler, a második pedig, hogy a *Mein Kampf* nem készült el a börtönben. 1925-ben ennek megfelelően csak az első kötete jelent meg, a második kötetet, amely néhány témát egyébként megismételt, méghozzá más szellemben, mint ahogyan az első részben szerepelt, Hitler a kiszabadulása után, 1925–1926-ban írhatta csak meg, s ez a rész 1927-ben látott napvilágot. Márpedig Hess segítségéről ebben az időben senki sem emlékezik meg. E részleteket figyelembe véve könnyen elképzelhető, hogy Hess közreműködése egyes kérdések megvitatásában állt, a szöveg viszont mindenestől Hitler alkotása. Ez természetesen nem zárja ki, hogy a gépelést más vagy mások végezték, és ezek között – egy ideig – Hess is ott lehetett.

Az viszont biztos, hogy a könyv címe nem Hitlertől származott. Ő maga a következő címet adta munkájának: *Négy és fél évi harc a hazugság, az ostobaság és a gyávaság ellen*, amit azután mások tanácsára váltott fel a sokkal hatásosabb *Harcom* címmel. Ugyancsak biztos, hogy a szövegen Max Amann, a kiadó (Eher Verlag) irányításával többen is végeztek nyelvi javításokat. A szöveg mégis „hitleri" maradt, amivel egyébként stiláris szempontból később maga a Führer sem volt elégedett. Mi több, egy idő múltán Hitler már azon is sajnálkozott, hogy egyáltalán belement a könyv kiadásába, mert úgy vélte, túl őszintén szólt politikai terveiről, ami akadályokat támaszthat számára, ha valaki alaposan elolvassa a szöveget és levonja belőle a következtetéseket. *„Azt mindenesetre tudom, hogy ha 1924-ben sejtettem volna, hogy birodalmi kancellár leszek, úgy a könyvet nem írtam volna meg"* – mondta. Erre vélhetően valamikor 1928-ban jött rá, amikor a *Mein Kampf* védelmében írt kéziratát, amit akár annak folytatásaként is fel lehet fogni, már valóban nem hozta nyilvánosságra. Megírta a szöveget, de nem publikálta – jóval a halála után jelent meg, *Zweites Buch* címen.

Hitler utólagos aggályai egyszerre voltak megalapozottak és alaptalanok. Ha ugyanis valaki valóban áttanulmányozta a könyvet, rájöhetett arra, hogy Hitlerrel valamilyen szörnyű katasztrófa jár együtt: emberüldözés (a zsidók ellen) és világháború. Akadt is egy-két elemző, aki időben levonta ezt a következtetést. Hitler félelme mégis megalapozatlan maradt, mert ilyen elemző mégsem volt sok, és ők sem ültek döntéshozó posztokon. Mi történt akkor a könyvvel, amely eleinte ugyan nehezen fogyott, a náci párt és Hitler csillagának emelkedése idején azonban már több százezres és végül milliós példányszámot ért el?

Valószínűleg a *Mein Kampf* egyike volt azoknak a műveknek, amelyek a legnagyobb példányszámot érték el, miközben a legkevesebben olvasták el őket. Ki olvasta végig Sztálin magyar nyelven kiadott 13 kötetét vagy a Lenin-sorozatot? Valószínűnek tarthatjuk, hogy még Kádár János sem, és ezért hinni lehet Göringnek, aki azt állította, hogy a *Mein Kampf*ba csak belelapozott. Nem tartotta mérvadónak, mert azt tapasztalta, hogy Hitler céljai és velük együtt mondandói is nagyon gyakran változtak. Persze, ha elolvassa a művet, rájöhetett volna, hogy csak a szövegek módosultak a mindenkori taktika szerint, a fő célok azonban változatlanok maradtak. A nagy példányszámot az alapozta meg, hogy a *Mein Kampf* kimondatlanul is „kötelező olvasmánnyá" vált, amelynek ott kellett állnia minden nemzetiszocialista, sőt minden hű német könyvespolcán, s amelyet ajándékként osztogattak az új házasoknak, valamint a jó teljesítményt nyújtó diákoknak és dolgozóknak.

A *Mein Kampf* történetének furcsa epizódja, hogy a német kiadó makacsul megtagadta hozzájárulását a könyv külföldi kiadásához, amitől csak akkor tért el, amikor az elutasításnak már nem sok értelme maradt. Korábban e makacsság mögött a *Mein Kampf*ban megfogalmazott külpolitikai célok takargatása állt, ezek azonban 1938-tól és még inkább 1939-től kezdve nyilvánossá váltak ország-világ előtt. A legtöbb idegen nyelvű kiadásra – így a magyarra is – csak a harmincas évek végén került sor. Hitler nézeteiről ezért a külföldiek kizárólag nagy beszédei alapján tájékozódhattak a hazai sajtó közvetítésével, ezek a beszédek pedig 1938-ig az őket leginkább érdeklő külpolitikai kérdéseket illetően tele voltak a békés szándék formuláival. Mindez természetesen nem akadályozhatta meg a politikusokat és elsősorban a külügyminisztériumokat abban, hogy mégiscsak tanulmányozzák a náci „bibliát", csakhogy ezt láthatóan nem tették meg, mert nem tartották bibliának. Úgy vélekedtek, hogy egy börtönben ülő ellenzéki népvezér nézeteit nem kell komolyan venni, hanem arra kell figyelni, hogy mit mond és mit tesz a már felelősséget viselő kancellár. E nézetet maga Hitler is alátámasztotta, amikor például egy francia újságírónak kijelentette, hogy ő Franciaországgal kapcsolatban a gyakorlatban írja felül azt, ami a *Mein Kampf*ban áll.

Nem írta felül – amint az 1940-ben kiderült. Nem módosította Hitler azokat a szempontokat sem, amelyeket a „nagy keleti tér" szükségképpeni meghódításáról 1924-ben és 1925-ben (majd a *Zweites Buch*ban) megfogalmazott. Nem változtatott azon sem, amit a „kultúraromboló", parazita, másokon élősködő fajokról, elsősorban a zsidókról ott leírt. Ezért a *Mein Kampf* tanulmányozása nélkül Hitler és a nemzetiszocializmus története nem értelmezhető. A *Mein Kampf* ugyan nem volt valamiféle forgatókönyv, de tartalmazta a vezérfonalat, amelyet Hitler mindhalálig követett.

A NEMZETISZOCIALISTA PROPAGANDA

A huszadik századot gyakran nevezik a „modernség" vagy a „háborúk" kora mellett a „szélsőséges berendezkedések", azaz a totalitárius rendszerek korszakának is. A totalitárius hatalomgyakorlásban mindig meghatározó szerepet játszott a propaganda. Ez érvényes a nácizmusra, a fasizmusra és a szovjet rendszerre egyaránt. A totalitarizmust a politikai élet nyilvánosságának hiánya mellett az egyetlen hivatalos államideológia kizárólagos uralma jellemzi. Ennek az ideológiának a társadalom felé történő közvetítésében meghatározó szerep jutott a propagandának.

PALLAI LÁSZLÓ

A politikai hatalom minden társadalmi rendszerben igyekszik legitimációját ideológiai érvekkel is alátámasztani, a huszadik században azonban olyan új eszközök, lehetőségek – rádió, mozi, televízió, az információáramlás új formái – állnak a hatalom rendelkezésére, amelyek révén soha nem látott gyorsasággal, hatékonysággal és manipulatív képességgel jutnak el a legszélesebb tömegekhez. A huszadik században a nyilvánosság, a média önálló hatalmi ággá vált. A polgári demokráciákban a kormányzat kontrolljának szerepét tölti be, a totalitárius rendszerekben – így pl. a náci Németországban – azonban a nyilvánosság hiánya miatt a diktatórikus politika eszköze lett.

A nemzetiszocialista propaganda története két korszakra osztható. Az első a hatalom megszerzése előtti időszak, az ún. *Kampfzeit,* a harci korszak, a másik pedig a hatalomgyakorlás évei. Az eszközökben, módszerekben folytonosság figyelhető meg a két periódus között, különbségek csak a célokban, jelszavakban vannak. A weimari Németország Európa egyik legdemokratikusabb alkotmányával rendelkezett, ahol érvényesült az általános, titkos választójog, de nem létezett a parlamentbe kerülés százalékos limitje. Ez lehetőséget teremtett a kis pártok számára is a parlamentbe jutásra, ami számukra a korábbiakhoz képest nagyobb politikai aktivitást jelentett.

A kezdetben jelentéktelennek tűnő, regionális NSDAP *Hitler* vezetése alatt országos párttá válva, a weimari demokrácia keretei között küzdött a hatalomra jutásért. A politikai harcban Hitler kitüntetett szerepet tulajdonított a propagandának, amit a korai húszas években ő maga irányított. 1926-tól Georg Strasser és Heinrich Himmler voltak a nemzetiszocialista propaganda fő elvi és gyakorlati irányítói. A nemzetiszocialista párt számára a weimari korszak alkonyán, a világgazdasági válság idején nyílt nagyobb politikai mozgástér. Ekkor már Joseph Goebbels irányította a pártpropagandát.

Goebbels 1931-ben a következőkben foglalta össze a propaganda alapelveit: 1. Mivel a propaganda nem más, mint a tömegek befolyásolásának eszköze, ezért egyetlen célkitűzése van: a hatékonyság. 2. A propaganda koncentráljon néhány kiválasztott témakörre, tömör jelszóra – például a zsidóság folytonos felelősségét keresve a háborús vereségért, a forradalmakért, a békediktátumért, a világgazdasági válságért, azaz minden olyan bukásért, traumáért, amit a német nép az elmúlt évtizedekben elszenvedett –, amelyekkel a tömegek érzelmeire hatni tud. 3. A propaganda hatékonyságát növeli az azzal párhuzamosan megjelenő nyílt vagy burkolt erőszak alkalmazása. (A gyakorlatban ez az egyes pártokhoz kötődő rohamosztagok „utcai politizálását" jelentette, ami nem csekély mértékben alátámasztotta a weimari rendszer stabilitását. Következményeként pedig megfogalmazódott a rend, az erős kéz utáni vágy.) 4. Szilárd hit a propaganda mindenhatóságában.

A tömegek befolyásolására már a náci párt megjelenése előtt léteztek azok az elméletek, módszerek, technikák, amelyek leghatékonyabb ötvözésére Goebbels időszakában került sor. Ezek között meg kell említeni a brit világháborús propagandát, a munkásmozgalmi agitációt, a modern üzleti reklám megjelenését, a kortárs tömegpszichológia-koncepciókat – elsősorban Gustave Le Bon műveit –, valamint a viselkedéskutatásban a század elején elért eredményeket.

A Kampfzeit időszakában a leghatásosabb eszközök, a plakátok, transzparensek, reklámtáblák, prospektusok mellett megjelentek a fényreklámok és reklámfilmek is. A látvány összhatásában a népgyűlések vitték el a pálmát a felvonulásokkal, transzparensekkel, egyenruhás rohamosztagosokkal, agresszív, de emocionális hatású szónoklatokkal. Nagy jelentőséget tulajdonítottak a külsőségeknek, zászlóknak, dekorációknak, szimbólumoknak. A rendezvényeken sajátos egységet képezett a szertartás és a szónoklat. A szónok főbb eszközei közé tartozott a minimális tényközlés és részigazságok hangoztatása mellett az érzelmi motiválás, mozgósító harci vezényszavak skandálása, izgalom kiváltása a tömegben. Mindezzel a tömeg érzelmi azonosulását kívánták elérni.

Ezek a rendezvények a világgazdasági válságtól kezdve egyre gyakoribbá váltak. Hatékonyságukat a párt választási eredményének viharos javulása is mutatta. Különösen fontos volt az 1932-es kampány, amikor is meghirdették a *„Hitler Németország felett"* jelszót. Hitler soha nem látott aktivitással vett részt pártjának választási kampányában, s ő volt az első politikus, aki korteskörútja során felhasználta a repülőgépet. A technikai apparátus hatékonysága és teljesítőképessége mellett fontos volt Hitler szellemi és fizikai teherbírása is. Fanatikus kitartása, fáradhatatlansága hozzájárult a propaganda eszközeinek hatékonyságához. A *Führerprinzip* a párt és a vezér egylényegűvé válását jelentette, ezért Hitlernek személyes jelenlétével kellett a pártot vidékről vidékre megjelenítenie. Előfordult, hogy Münchenben egyetlen este tucatnyi sörözőben tartott szónoklatot.

Hitler hatalomra jutását követően a propaganda eszköztára a kormányzati pozíciónak köszönhetően jelentősen kibővült, amire Hitlernek belpolitikai és külpolitikai programjának sikeres véghezviteléhez szüksége is volt. Hitler 1933. január 30-ától egy olyan koalíciós kormány feje, amelyben a náci tagok kisebbségben voltak. A párt pozíciójának javítása, valamint a belpolitikai fordulat előkészítése, ideológiai levezénylése érdekében 1933. március 13-án Goebbels vezetésével létrehozták a Népfelvilágosítási és Propaganda Minisztériumot, amely ezt követően átfogta és irányította a propagandagépezetet.

1933 és 1936 között már a rendszer konszolidációját szolgálta a propaganda. Ekkor párhuzamosan jelentkezett a stabilitás és a békesség értékként történt megfogalmazása a német katonai hagyományok dicsőítésével. 1936 és 1938 között a belpolitikai egység megteremtése után a hangsúlyok a külpolitikára, a fegyverkezésre kerültek át. Egyszerre hangoztatták a markáns antibolsevizmust és a jogos német nemzeti törekvéseket szolgáló revíziós igényt. Hitler ebben az időszakban, taktikusan, sohasem fogalmazta meg a nyilvánosság előtt valóságos külpolitikai programját, világuralmi terveit, hanem mindig a versailles-i békerendszer keretei között maradva követelte lépésről lépésre a német sérelmek orvoslását.

Hitler sikerrel hitette el a nyugati közvélemény nagyobb részével, hogy Németország az egyre inkább jogosnak elismert revíziós követelések kielégítésével megbékíthető. 1939. március 15. után a Cseh–Morva Protektorátus létrehozása tette egyértelművé a világ számára, hogy Hitler számára a revízió nem külpolitikájának végcélja, hanem csak első lépése. 1938-tól a háborús mozgósítás és az élettérelmélet népszerűsítése mellett a propaganda meghatározó eleme lett a nyugati hatalmak és a világméretű zsidó összeesküvés felelőssé tétele a nemzetközi kapcsolatok elhidegülésért.

1939-től a villámháborús sikerek közepette a német harci erények és dicsőség vált központi gondolattá. 1943 tavaszától a Goebbels által meghirdetett totális háború, a bolsevizmustól való félelem erősítése lett a propaganda fő feladata.

A nemzetiszocialista propagandában állandósultak a következő sé-

mák, motívumok: 1. Hitler-mítosz. A Vezér a tömegek előtt dinamikus, erőt sugárzó, zseniális stratégaként, a német nép ügyének fáradhatatlan harcosaként, a német történelem legjelentősebb államférfiainak méltó utódaként jelenik meg. Magánemberként viszont humanitását kiemelve, egyszerű, vidéki emberek, gyermekek, kedvenc kutyái között mutatták be a filmhíradók. 2. Antiszemitizmus és más ellenségképek. Az állandó félelem és a gyanakvás fenntartása rendszerlegitimáló tényezővé válik. 3. Az ifjúság mint a romlatlanság és a jövő forrása. 4. A paraszti idillnek mint a tiszta értékek forrásának a bemutatása. 5. A „vér és a rög" (*Blut und Boden*) mint a németség, a haza és a föld történelmileg összekapcsolódott egységének az érzékeltetése. 6. A militarizmus mint erény és érték. Az egyenruha iránti rajongás, a katonás magatartás, a látványos parádék, felvonulások mindennapos jelenséggé váltak.

A homogenizáló politika kiterjedt a kulturális élet területére is. 1933 őszén létrehozták a Birodalmi Kultúrkamarát, amely eredetileg országos szerv volt, de később helyi intézményei is kiépültek. A kultúra egyes területeinek szabályozására, az egységes elvek érvényesítésére külön kamarák szerveződtek. Így jött létre a zenei, színházi, alkotóművészeti, sajtó-, irodalmi, film- és a rádiókamara. Tevékenységük révén az a korábban rendkívül változatos és sokszínű kulturális, művészeti élet – amely egy-egy német várost, például Berlint a húszas években nemzetközileg is elismerten jellemzett – teljesen megszűnt. A kulturális és művészeti tevékenységet folytatók számára kötelező lett a kamarai tagság. Ez a kultúra és a művészetek szabadságának a végét jelentette. 1933. május 10-én a berlini Opera téren rendkívüli külsőségek közepette megkezdődtek a könyvégetések. Még ebben az évben új sajtótörvényt vezettek be, amelynek hatására 1300 újság szűnt meg. A megmaradt sajtótermékek 80%-a a párt tulajdona lett. 1940 novemberétől a propagandaminisztérium rendszeres napi utasításokkal irányította a sajtó tevékenységét.

Különösen hatékony eszköze volt a tömegek manipulálásának a film és a rádió, amely ebben az időszakban vált a mindennapi élet részévé, befolyásolva az emberek gondolkodását, mindennapjait. Míg 1933-ban 4,3 millió rádió volt Németországban, 1939-ben már 10,8 millió, 1943-ban pedig 16,2 millió. A műsorok segítségével népszerűvé és befogadhatóvá kívánták tenni a propaganda által megfogalmazott célokat, ezért a különböző generációk igényének megfelelően sok népzenét, hazafias dalokat, operetteket és az illetékes kamara által engedélyezett könnyűzenét sugároztak.

A húszas években a német filmművészet nemzetközileg is jelentős szintre jutott, amit Goebbels minisztériuma igyekezett náci propagandacélokra kihasználni. A leggyakrabban feldolgozott témák közé tartoztak a történelmi események, nagy személyiségek – pl. Bismarck, Nagy Frigyes – élete, a vidéki parasztromantika vagy az antiszemitizmus. Hiányoztak viszont a pesszimizmust sugárzó, Amerikában divatos ún. katasztrófafilmek. A napi propagandacélokat szolgáló filmek megtekintése kötelező iskolai programmá vált.

A háború kitörésétől megnőtt a politikai témájú filmek aránya, amely 1941-ben már 71%-ot ért el. Külön műfajt jelentettek a pártrendezvényekről, pártnapokról készült filmek, amelyek sorában a legjelentősebb *A hit diadala* 1933-ból, valamint *Az akarat diadala* 1934-ből. Ezeket a korszak egyik legtermékenyebb és filmtörténeti szempontból egyik legjelentősebb rendezője, Leni Riefenstahl készítette. Az 1936-os berlini olimpiáról forgatott filmje – propagandatörekvései ellenére – a filmművészet megújításában játszott szerepéért több nemzetközi elismerésben részesült.

Az egységes esztétikai és etikai normákhoz – az optimizmushoz, egészséghez, hazafiasághoz, bajtársiassághoz, feltétlen engedelmességhez, faji tisztasághoz – való igazodás hatotta át a képzőművészeteket is. Követendő téma lett a dicső történelmi múlt, a falusi romantika, az anyaságot jelképező egészséges nő. Rendszeressé és kötelezően megtekintendővé váltak a monumentalitást sugárzó nagy kiállítások.

A zenében a mozgalmasságot, instrumentalitást és a germán mondavilágot megjelenítő Wagner lett az államilag is elismert és ünnepelt legnagyobb német zeneszerző. Hitler előszeretettel mutatkozott a Wagner család körében, valamint személyes megjelenésével is emelte a wagneri ünnepi játékok fényét.

A propagandacéloknak megfelelően bizonyos ünnepek eltűntek, mások pedig új tartalommal telítődtek. A legjelentősebb ünnepnapok: a Führer születésnapja, a hatalomra jutás évfordulója–hősök napja, a müncheni sörpuccs évfordulója, a birodalmi pártnapok, a nyári napforduló és május 1., amely az anyák napja lett.

A propaganda a Goebbels által megfogalmazott célkitűzések első pontját, azaz az eredményességet mindenképpen megvalósította. Ezt a társadalom értékrendjének, a kulturális és szellemi élet gyökeres megváltoztatásával érte el. A manipuláció és az elnyomás eredményeképpen a rendszer iránt lojális, egységesített tömeget teremtettek. Ebben rejlik minden propaganda veszélye. R

A SZÁZAD LEGNAGYOBB DEMAGÓGJA

Nemcsak e század, hanem az egész történelem egyik legördögibb figurája Goebbels. Gyilkos indulatok lobogtak benne – legengesztelhetetlenebbül a zsidókkal szemben –, s szabad prédának tekintett mindenkit, aki Hitler útjába került. Megszállottan szolgálta „Führerét": átvette legbarbárabb nézeteit, megáldotta legvérszomjasabb tetteit. Hitler végtelenül hasznos eszközre lelt zseniális propagandistájában, aki a hihető hazugságok és az időzítés mestere volt. Értett a hatékony hírfertőzéshez, tudta, hogyan kell a sikert felnagyítani, téveszméket kelteni, szelektív hírközlést alkalmazni, vereségből győzelmet faragni. Mindemellett engedelmes volt, csodálta, istenítette vezérét, akit még a halálba is követett. Ő volt Hitler leghűségesebb híve.

ORMOS MÁRIA

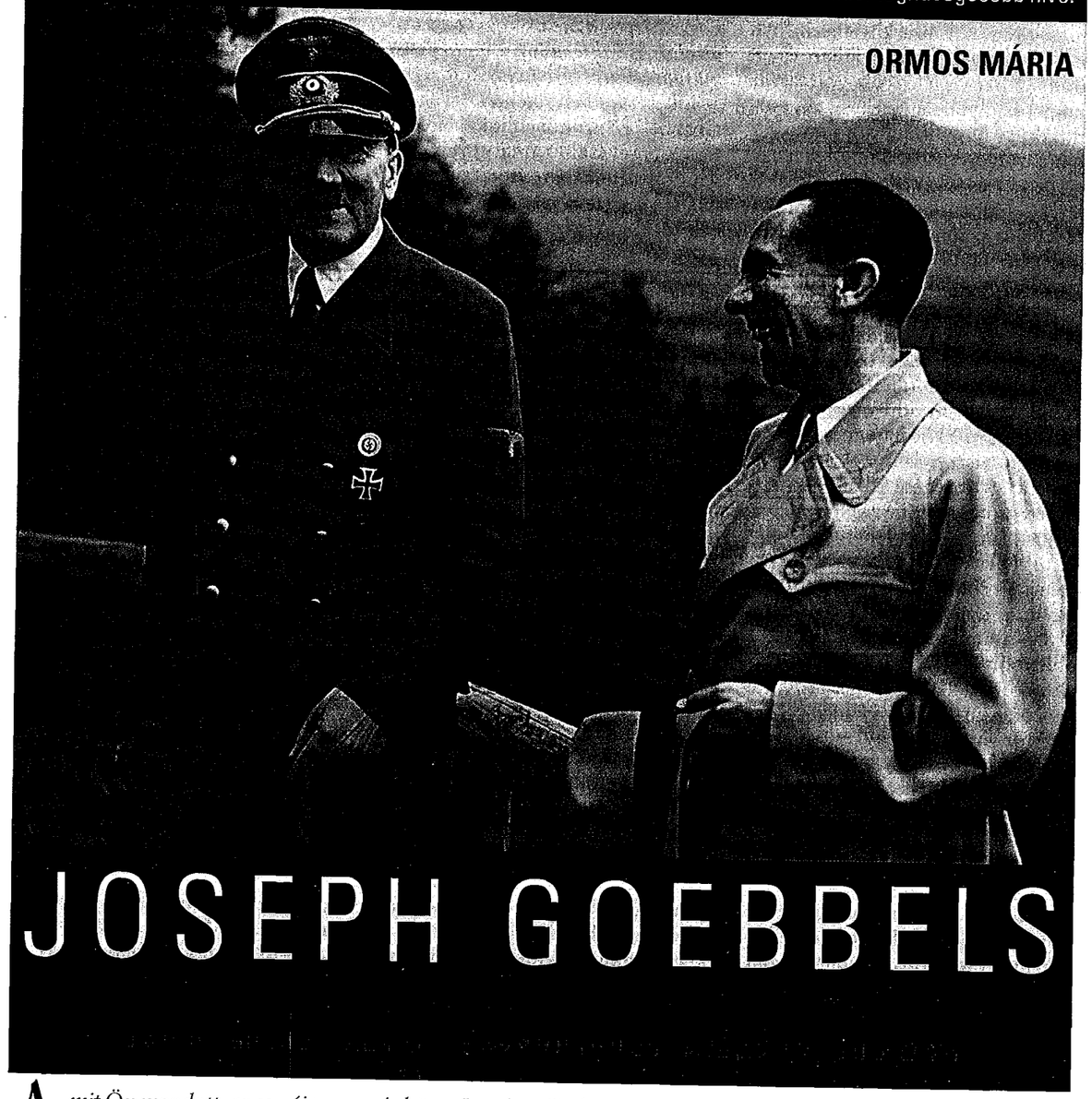

JOSEPH GOEBBELS

„*Amit Ön mondott, az egy új politikai hit katekizmusa egy összeomló, elistentelenedett világ kétségbeesettségében* [...] *Az isten megadta Önnek a tehetséget, hogy elmondja, mitől szenvedünk. És Ön megváltó szavaiba foglalta kínjainkat.*" Így írt az 1923. novemberi müncheni puccskísérlet összeomlását követő perben *Hitler* „védekezését" hallva egy Joseph Paul Goebbels nevű 26 éves fiatalember, aki hódolata tárgyát akkor személyesen még nem ismerte, sőt pártjának sem volt a tagja.

A fent idézett levél nem is egy személynek szólt, hanem sokkal inkább azt fejezte ki, amit kétségbeejtő helyzetében a fiatal doktor Goebbels keresett: az új hitet. Goebbels élete „normális" időkben akár szerencsés is lehetett volna, ifjúkorában azonban sem Németországban, sem Európában nem a normalitás volt a jellemző. Szerencsés annyiban, hogy bár nagyon szegény családban született, tehetsége és ambíciói láttán

apja, aki bolti alkalmazott volt, mindent megtett fia taníttatása érdekében. Tette ezt valószínűleg annál is inkább, mivel tudta, e gyermek fizikai megjelenése nem sok jóval kecsegtet az életben. Joseph Goebbels ugyanis dongalábú volt, amit szerinte egy baleset okozott, ám a valóságban lehetett veleszületett rendellenesség vagy paralízis következménye is. Tény, hogy húzta a lábát, és ez önmagában is elég ok volt arra, hogy osztálytársai kirekesszék, csúfolják, és hogy kimaradjon az élet mindazon örömeiből, amelyeket egy embernek és főként egy gyereknek a játék, a sport, a mozgás jelenthet. Goebbels számára iszonyatos trauma volt, hogy 1914-ben a sorozóbizottság, amely előtt mindennek ellenére bátorkodott megjelenni, szóba sem állt vele. A baj ráadásul nem járt egyedül. Ő volt az osztály legkisebb és legsoványabb tanulója, és a későbbiekben sem nőtt meg. Felnőttként is alig 50 kilót nyomott. A törpe testre viszonylag nagy fej illeszkedett, így az egész jelenség kifejezetten groteszk hatást keltett.

Az ilyen gyereket feltétlenül taníttatni kellett, és Goebbels szívesen menekült ebbe az irányba. Olyannyira, hogy eredményesen fejezte be egyetemi tanulmányait, sőt 1921-ben doktorált is. (Legtöbbre Friedrich Gundolfot, a filozófia zsidó professzorát tartotta, és Heidelbergben Doktor-Vatere is egy zsidó tanár volt.) Ekkor kellett volna megnyílnia előtte az igazi lehetőségek kapujának, ilyen kapu azonban a háború utáni nyomorúságos német helyzetben nem létezett, és ha mégis volt, úgy nem egy kisember aprócska fiának. Félzsidó barátnője segítségével egy banknál próbálkozott, de az ottani munkát valóban nem neki találták ki. Ő gondolkodni, olvasni és mindenekfelett írni szeretett volna. A nagy sajtókirálynál, Theodor Wolffnál azonban hiába kopogtatott, megküldött cikkeire, leveleire sosem kapott választ. Arra érthetően nem gondolt, hogy letegye a tanári vizsgát: egy iskolában megjelenésével valóban csak örök kínoknak tette volna ki magát.

Még 26-27 évesen is dologtalanul és megélhetési alapok nélkül lődörgött a világban, tűrve és elszenvedve, hogy három fiatalabb testvérét nevelő apja a kenyeret is megvonja magától, csak hogy továbbra is eltartsa. Kínozta a megbecsülés hiánya, a tétlenség, miközben égett a tennivágyástól, attól, hogy hasznos lehessen és vigye valamire. Élni és érvényesülni akart. Ezzel kapcsolatban jegyzi meg Rolf Hochhuth, hogy *„A terrorizmust nemcsak az ifjak hozzák létre, hanem azok a tisztségviselők is, akik az ifjú embereket munkanélküliségre ítélik."*

E keserves helyzetében figyelt fel Goebbels Hitler „új politikai hitének katekizmusára", amely reményt gyújtott benne, kárpótolta a családi házban magáévá tett vallásos hit elvesztéséért, és azzal is kecsegtette, hogy e katekizmus jóvoltából végre sikerül munkát találnia. E reménye jogosnak bizonyult. A sörpuccs után feloszlatott náci pártnak több utódpártja keletkezett. 1924 második felében Goebbels ezek egyikéhez csatlakozott, ahhoz, amelyet egy Gregor Strasser nevű patikus vezetett, és amelynek fő tevékenységi körlete Észak-Németország volt. A Strasser vezette csoport egyfelől nacionalista és antiszemita volt a hagyományos német nacionalizmus és antiszemitizmus szellemében, másfelől komolyan vette a náci párt nevében rejlő „szocialista" és „munkás" szavakat is. Másként szólva eléggé radikális társadalmi változásokat hordozó nemzeti és tudatosan anti-internacionalista politikai irányt képviselt. Mindez nagyszerűen megfelelt a nemzeti sérelmektől szenvedő és egyúttal társadalmi helyzetében stagnálásra ítélt Goebbelsnek. Arról nem is beszélve, hogy azonnal rábízták egy náci hetilap szerkesztését, ami hozott annyi jövedelmet, hogy ne kelljen többé családján élősködnie.

Csakhamar kiderült azonban, hogy az NSDAP vezére, Adolf Hitler nem osztja a náci „baloldal" eszméit, és attól sincs elragadtatva, hogy börtönben töltött hónapjai alatt mások, közöttük Strasser, megpróbálták magukhoz ragadni a vezetést. Hitlertől fényévnyi távolságra álltak azok az ideák is, amelyeket kis lapjában Goebbels képviselt. Goebbels kimutatta például, hogy a náci és a kommunista programot tucatnyi azonos vagy hasonló törekvés köti össze, hangoztatta, hogy a náci párt is vallja az osztályharc tételét, és rámutatott, hogy az úgynevezett zsidókérdés *„bonyolultabb, mint egyesek hiszik"*. Ilyesfajta szellem jellemezte azt az új programjavaslatot, melyet Strasserék 1925-ben kidolgoztak, helyettesítendő a kevésbé radikális és szellemileg zavaros, összekotyvasztott eredeti náci programot. Mindez nagyszerűen megfelelt a türelmetlen Goebbelsnek, aki egyébként azt hitte, hogy Hitler „főhadiszállása", München felé a náci táborban senki sem figyel többé, hanem minden tekintet északra, a Strasser-csoportra irányul.

Hitler közben látszólag gyöngyéletet élt a müncheni kávéházakban, illetve a Berchtesgaden melletti Obersalzbergen bérelt villában (amelyet később Berghofnak neveztek); színházba járt, vacsorameghívásoknak tett eleget, hallgatta Putzi barátja (Hanfstaengl) zongorajátékát, vízilóbőr korbácsát lóbálva sétálgatott, vagy diktálta a *Mein Kampf* második kötetét, mintha észre sem vette volna, miféle puccs készül ellene Hannoverben, Eberfeldben és más északi városokban. Kisvártatva azonban, 1926. február 14-ére összehívott egy országos pártgyűlést Bambergbe, és ott a párt egész belső ellenzékét egyszerűen leseperte. Az úgynevezett baloldalnak pedig nem volt válasza. A csoport tagjai magukban füstölögtek, egyikük-másikuk fenntartotta és kerülő utakon próbálta meg érvényesíteni véleményét, új programról azonban többé nem esett szó.

1926 döntő fordulatot hozott Goebbels életében, olyat, amely egyúttal árulkodik e fiatalember legbenső vágyairól és jelleméről is. Hitlerről még keserűen elítélő szavakat jegyez naplójába: *„Le vagyok sújtva* – írta. – *Miféle Hitler ez? Egy reakciós?"* Ám Goebbels karaktere a jelek szerint érzelmi volt, telítve a magány leküzdésére, a pártfogóra, a hitre irányuló vágyakkal. Csak ez magyarázza, hogy Hitler egy-két semmibe sem kerülő gesztusa 180 fokos fordulatot tudott előidézni a hozzá való viszonyában, méghozzá néhány perc alatt. Elég volt ehhez egy müncheni meghívás, egy baráti kézfogás, egy meleg gratuláció és néhány Berchtesgadenben eltöltött nap. *„Szégyenletesen jó hozzánk"* – jegyezte be naplójába Goebbels már Münchenben, és ennek fejében elfelejtette minden érvét, amit előzőleg összegyűjtött azzal a szándékkal, hogy Hitlerrel megvívja a nagy elvi csatát. 1926 nyarán Hitlert már – reakciós helyett – egyenesen „zseninek" titulálta, aki *„egy isteni Sors magától értetődően alkotó eszköze"*, majd viszonyát hozzá így jellemezte: *„Megrendülten állok előtte. Olyan ő, mint egy gyermek, kedves, jó, könyörületes. Furfangos, okos és ügyes, mint egy macska, gigantikus, üvöltő óriás, mint egy oroszlán. Jóságos barát és Mester!"* És ettől kezdve minden megváltozott. Goebbels megtalálta a „Mestert", belebújt árnyékába, sütkérezett fényében, megnövekedett a fanatikus hit tükrében, szerephez és egyre fontosabb szerephez jutott általa. Nem maradt más dolga, mint követni őt mindhalálig. *„Ő végérvényesen nem az értelemmel jön elő. Mindig a szívvel közelít"* – írta Hitlerről akkoriban.

Ennyi odaadást és csodálatot Hitler sem hagyhatott figyelmen kívül. 1926 októberében Goebbelst kérte fel a berlini *Gau* vezetésére. Tette ezt annál is inkább, mert Berlinben szüksége volt egy hűséges új gauleiterre, és azért is, mert joggal hihette, hogy e kitüntetés által Strassert legjobb propagandistájától foszthatja meg. Jól számított. Új lapjában, az *Angriff*ben Goebbels frenetikus elszántsággal és munkabírással látott hozzá ösztönös alapon a modern demagógia eszközeinek kifejlesztéséhez, most már nem csak a kommunistákkal, de Strasserékkel is szembefordulva. Berlin hamarosan a kravallok, teremcsaták, lövöldözések városa lett, ahol a náci rohamosztagosok, az SA tagjai látványos ökölharcokkal hívták fel magukra a közvélemény figyelmét.

Goebbels végre hihetett, hitt valamiben, és úgy tűnik, majdnem mindegy volt számára, hogy miben is hisz. Minthogy nem volt ostoba ember, szükségképpen voltak, kellett hogy legyenek kételyei. Ezeket azonban minden egyes alkalommal elaltatta, csak hogy megmaradhasson hitében. Kételyei a húszas évek végén főként alkati radikalizmusából származtak, amellyel nehezen volt összeegyeztethető a Hitler által választott legális taktika. Goebbels továbbra is forradalmat, menetelést, harcot szeretett volna látni, és bár ő szervezte 1928-tól kezdve a nagy választási kampányokat, nyíltan is kifejezésre juttatta, hogy nem sokra becsüli saját parlamenti mandátumát. Miután 1928-ban első ízben foglalta el székét a Reichstag szélsőjobboldalán, így nyilatkozott: *„Mit számít nekünk a Reichstag? Bennünket a Reichstag ellen választottak meg, s mandátumunkat megbízóink szellemében fogjuk felhasználni."*

Goebbels betartotta a szavát. Keveset látták a Reichstagban, de annál többet tett mint a náci párt kinevezett propagandafőnöke. 1929-től ő szervezte a náci vezetők körútjait, a merőben újszerű tagtoborzási kampányokat, a helyi választási, majd a nagy országos kampányokat. Németországot elárasztották a náci röplapok, plakátok, transzparensek, a párt zenei csoportjai indulókat és náci dalokat adtak elő, a kampányok állomásait sportrendezvények kísérték, előadásokat rendeztek, táncmulatságokra invitáltak. Goebbels szervezett, írt, szónokolt és skandálható jelszavakat fabrikált. (Például: *„Keine Arbeitsstelle ohne Nazizelle"*, vagyis: *nincs munkahely náci sejt nélkül.* Vagy: *„Adolf Hitler frißt Karl Marx"*, azaz: *Adolf Hitler felfalja Marx Károlyt.*) Sikerült egy SA-vezetőből, Horst Wesselből nemzeti-náci hőst fabrikálnia, és a Horst Wessel-indulót második himnusszá avatnia, jóllehet a fiatalembert egy prostituált miatt kirobbant verekedés során ölte meg kommunista riválisa.

Az 1930-as parlamenti választásokra készülődve a kampány alaphangját a „radikális" Goebbels így adta meg: *„Ki a féreggel! Rántsátok le pofájáról az álarcot! Csípjétek el a nyakát, rúgjatok szeptember 14-én a hájas hasába és teljes pompájával űzzétek ki a templomból!"* Ebben az évben a nagyszájú néptribun mégis súlyos helyzetbe került. Miután Hitler kenyértörésre vitte a dolgot Gregor Strasser testvérével, *Ottó*val egy elméletinek is mondható vitában, amely a párt programja körül folyt, Goebbels viszonya is kiéleződött az egész csoporttal. Ehhez társult (és talán nem is véletlenül) a berlini SA elégedetlenkedése, támadása a pártboncok ellen, ami végül valóságos ütközethez vezetett az SA és a Heinrich Himmler által szervezett náci rendőrség, az SS (Schutz Staffeln) osztagai között. Végül Goebbels a szó szoros értelmében Hitler védelmére szorult, mert képtelen volt a helyzetet megoldani. Hitler tekintélye viszont egyelőre elegendőnek mutatkozott ahhoz, hogy a kedélyeket lecsillapítsa, és az SA tagjai valamennyire megnyugodjanak. Goebbels hálájának egyik formája volt, hogy Berlinben kötelezően előírta az addig csak önkéntes és távolról sem általános *Heil Hitler* köszöntést, amely azután rohamsebességgel elterjedt az egész országban.

Miután radikalizmusát szociális téren nem érvényesíthette, és arra is kevés volt az esély, hogy Hitler „forradalmi" tettekre ragadtassa magát, Goebbels a zsidóüldözésben kezdte kiélni magát. Míg Hitler antiszemitizmusa esetleges érzelmi alapok mellett nagyrészt politikai-funkcionálisnak tűnik, addig Goebbels esetében leginkább a pótlék szerepét töltötte be. A náci taktika kizárta a támadást a gazdasági vezető csoportok, a hadsereg és az egyházak ellen. Goebbels gyűlölködő agresszivitása így azután a lehetséges ellenségre, a zsidókra összpontosult. Berlinben és egyúttal az országban is ő szervezte az első pogromokat a zsidó tulajdonban lévő üzletek és kisüzemek ellen. Mivel a későbbiekben is mindig ott találni a szervezett zsidóellenes akciók élvonalában, nem lehet kövétni azt a helyenként felbukkanó értelmezést, amely szerint Goebbels szerette volna vezérét eltéríteni az Endlösung végrehajtásától, vagy legalább elhalasztani azt a háború utánra.

Goebbels jelentősége a náci párt és Hitler számára különösen az 1930–32-es választási hadjáratok során nőtt meg: ekkoriban vált nyilvánvalóvá propaganda-zsenije. A náci kommunikációs és propaganda-tevékenységben ugyan sokan részt vettek, az igazi animátor, a nagy újító mégis kétségkívül Goebbels volt. Bár nézetei a náci politika tartalmáról még mindig nem egyeztek meg teljesen Hitlerével, azt pontosan megértette, hogy mit ért a „Führer" a tömegek megnyerésén, és mindent kitalált, ami csak alkalmas volt arra, hogy vezérének „szállítsa" e tömegeket. Igénybe vette a repülőgépeket, hogy Hitler és a többi náci ve-

zető minél több helyen mondhasson szónoklatokat, lemezre vett Führer-beszédeket, hogy a vezér szavát még több választópolgárhoz juttassa el, a zászlóerdőt, a fanfárokat, a menetelléseket és bemutatókat a végletekig növelte. A kritikus napokban Hitlert arra ösztönözte, hogy ne fogadjon el kompromisszumot, ne vállaljon alkancellári tisztséget, hanem helyezkedjen a mindent vagy semmit álláspontjára: követelje a kancellári széket.

Igaza lett, a weimari rendszer már megroppant annyira, hogy vezető tényezői ehhez is hozzájáruljanak. Adolf Hitler, ez az idegenből érkezett, ágrólszakadt utcai festő Németország kancellára lett. Goebbels számára a győzelem gyümölcse mégsem volt édes: a koalíciós kormányban nem jutott számára hely, ami annyira elkeserítette, hogy bánatát naplójában sem titkolta el. Hitler azonban végül megtalálta a megoldást, a hű tanítványt bevétette a kormányba. Ő került az addig sosem létezett népnevelési és propagandaügyi minisztérium élére.

Elkezdődött Goebbels életének fénykora. Hivatalának pompás palotát építtetett, és megszervezte az ország propagandairodáinak hálózatát. Döntő befolyást gyakorolt a sajtóra, a rádióra (rohamtempóban elterjesztve a potom összegért árult néprádiót), kisajátította a filmipart, és vezető pozíciót vívott ki magának az egész kulturális és tudományos élet területén. Nélküle nem lehetett filmet készíteni, tárlatot megnyitni, ősbemutatót tartani, színházi műsort összeállítani. Beleszólt abba, hogy két sebészprofesszor közül melyik kapjon állami kitüntetést, hogy Karajan vezényelhet-e Bayreuthban, hogy mi maradjon benne a heti filmhíradóban, ki legyen egy adott film főszereplője és így tovább.

Ha lett volna ideje rá, valószínűleg szép felesége és gyönyörű gyermekei – Helga, Hilde, Helmut, Holde, Hedda és Heide – körében is élvezetet talált volna, de hát a gyerekekkel való foglalkozást is – mint annyi mást – későbbre, későbbre, végül a háború győztes befejezése utánra kellett halasztania. Addig viszont maradt a megfeszített, sokszor éjjel-nappali munka, no meg egy kaland egy szép cseh színésznővel. Az utóbbit a dekoratív feleség, Magda Quandt, egy gazdag ember elvált felesége (akit egyébként egy zsidó ember nevelt fel és taníttatott ki pazarul) tűrte, ameddig tűrhette, de végül Hitler segítségét kérte, aki megértette famulusával, hogy vagy felszámolja az édes háromszöget, vagy elbúcsúzik további karrierjétől.

Az ötleteket, furfangot sem nélkülöző és államilag garantált sikerű propagandamunkában Goebbels nagy kielégülést talált. Az igencsak közepes újságíró hatásos, gyújtó lendületű szónokként tündökölt, aki naplójában minduntalan megdicsérte magát. Legnagyobb boldogsága mégis az volt, ha azt hihette, főnöke elégedett vele, mi több, igényt tart társaságára, megosztja vele gondjait, sőt még véleményét is elfogadja olykor-olykor. Hitler nem is fukarkodott a dicsérettel, az azonban, hogy a Führer intimusa lenne – amit Goebbels igyekezett önmagával elhitetni – messze járt a valóságtól. Ma még nem lehet végérvényesen kimondani, hogy Hitler számára egyáltalán nem létezett olyan ember, akivel terveit a végrehajtás előtt valóban megvitatta volna, de az ismert adatok alapján ez a legvalószínűbb. Goebbels sem volt kivétel. A legtöbb Hitler-akcióról csak a legutolsó pillanatban értesült, akkor, amikor a médiagombot meg kellett nyomni.

Az úgynevezett zsidókérdésben viszont Goebbels a harmincas években már olyan radikálisnak mutatkozott, hogy még Hitler sem mindig érte utol. Már 1933 nácimámoros tavaszán, amikor Goebbels úgy érezte, hogy *„az élet újra élvezet”*, nyilvánosan meghirdette a zsidók elleni *„új csapást”*, amelynek célja az lesz, *„hogy a német zsidóságot megsemmisítse”*. 1935-ben, az úgynevezett nürnbergi zsidótörvény előkészítése idején a négy közül a legkegyetlenebb változatot támogatta, amelyből azonban ekkor még nem lett törvény.

Mielőtt a nácikhoz csatlakozott volna, Goebbels nem volt antiszemita, és az olyan kényszeres zsidófalót, mint például Julius Streicher, később is kifejezetten megvetette. Annak egyébként, hogy a vértisztaság követelményével valaha is foglalkozott volna vagy elmerült volna a Hitler–Rosenberg–Darré–Himmler-féle fajelméletben, sem Goebbels naplójában, sem más megnyilatkozásaiban nincs nyoma. Mégis ujjongott, amikor úgy látta, hogy e kérdésben Hitler is a „radikális” megoldás híve lett.

Miután 1939-ben megtekintette az első lengyelországi gettót, az ott látottak alapján úgy vélte, hogy e zsidók már nem is emberek, és hogy velük szemben már csak a *„sebészi beavatkozás”* lehet hatásos. Azonnal és mindvégig szorgalmazta, amíg csak el nem érte, a berlini zsidók kitelepítését. Miután kezébe került egy dokumentum az Endlösungról – valószínűleg a Himmler által 1942 elején tartott konferencia jegyzőkönyve –, naplójában rámutatott a végrehajtás nehézségeire, de eszmefuttatását így folytatta: *„Ez azonban elkerülhetetlen. A helyzet most megérett arra, hogy a zsidókérdést végleges megoldásra vigyük. A későbbi generációknak nem lesz már meg a tetterejük és az ösztönös éberségük sem. Ezért tesszük jól, ha itt radikálisan és konzekvensen járunk el.”* Ezt követően e kérdésről Goebbels többször is tárgyalt Hitlerrel, ami minden alkalommal azzal zárult, hogy Hitler ragaszkodik a zsidók eltávolításához egész Európából. Nehéz azt hinni, hogy Goebbels vitatkozott volna vele, mivel a kérdéshez fűzött megjegyzései így hangzanak: *„Ez így jogos. A zsidók földrészünknek oly sok szenvedést okoztak, hogy a legsúlyosabb büntetés is, amit rájuk mérhetünk, még mindig túlságosan szelíd.”* Egy másik helyen leírja, hogy a lengyel területekről a zsidók elszállítása már útközben 60 százalékos elhalálozást okoz, úgyhogy csak a maradék 40 százalék állítható munkába, majd a kérdést így zárja le: *„A zsidókon ítéletet hajtanak végre, ami ugyan barbár, de tökéletesen kiérdemelt. A jóslat, amelyet a Führer egy új világháború előidézése esetére nekik tett, a legszörnyűbb módon kezd megvalósulni.”*

Goebbelst e fordulatra és a zsidókkal szembeni kegyetlen elbánásra, tömegek megsemmisítésének jóváhagyására többféle ösztönző erő indíthatta. Indukátor lehetett radikalizmusként megjelenő agresszivitása, melyet – csakúgy, mint az első világháborúban – ezúttal sem élhetett ki a fronton, és amelynek potenciális alanyait, a burzsujt és a reakciós figurát Hitler elvette tőle. Gyűlölködését e téren vissza kellett fojtania és kiélését „jobb időkre” halasztania. Fájlalta ugyan, hogy az egyházakkal nem lehet azonnal elbánni, de kénytelen volt fékezni magát.

Gyűlölte – egyébként Hitlerhez hasonlóan – a magas rangú, régi katonatiszteket, de csak egyszer, a végjátszma idején engedte meg magának, hogy Hitler előtt felvesse: talán mégis jobb lett volna 1934-ben az SA helyett a hadsereget lefejezni, ahogy azt Sztálin tette. Mindenesetre a hadsereg ellen képtelenség volt fellépni. Goebbelsnek pedig szüksége volt a belső, a hazai ellenségre, és a zsidók voltak az egyedüliek, akiken soktényezős sértettségét kiélhette. Őket büntethette rosszul sikerült testéért, kudarcot vallott intellektuális törekvéseiért, és rájuk vihette át mindazt a gyűlöletet, amit a jó sorsú nagypolgárok, a gazdagok, az ügyeskedők és ügyesek, az érvényesülők és önérvényesítők ellen érzett.

Számára a hatalom egy lehetőséget jelentett: ítéletet ülhetett. Így azután Hitler bátran elbeszélgethetett propagandaminiszterével a zsidóüldözés folyamatos és egyre durvább megoldási módjáról, mert ha Goebbels esetleg tisztában is volt ennek bel-, valamint külpolitikai következményeivel, naplójában nincs nyoma annak, hogy ezeket el is mondta volna. Sőt, annak van nyoma, hogy Hitlerrel mindenben egyetértett.

Még nehezebb talán megítélni azt, hogy ő, aki a hadi helyzet alakulását meglehetősen reálisan látta, miként lehetett a totális háború meghirdetője, követelője és teljesen irreális tervek álmodója. Hosszas sürgetésére egyezett bele Hitler a totális háború meghirdetésébe, és azt őrá bízta. A nagy nap 1943. február 18-án érkezett el, amikor Goebbels a dugig telt Sportpalotában hiszterizálta a közönséget: minden német erő és az utolsó csepp vér bevetésére hívta fel az országot. Hogyan fért meg ez azzal a Goebelsszel, aki ugyanebben az évben már amellett lépett fel, hogy az egyik fronton fejezzék be a háborút, mert más kiút egyáltalán nem mutatkozik, vagy azzal, aki 1945-ben Speerrel együtt úgy vélekedett, hogy egyetlen vezetésnek sincs joga a népet katasztrófába rántani? Talán csak annyi a magyarázat, hogy Goebbels önalávetett hívő volt, aki ugyan nem vesztette el a józan eszét, de éppen azért hitt, mert e hit abszurdum volt.

Naplójából jól kiviláglik, hogy találkozásai Hitlerrel mindig hatalmas élményt jelentettek számára, Hitler mindig galvanizálta. A háború idején és főként annak második felében viszont a Führer már olyasmi lett számára, mint Anthaiosznak a föld. Vele érintkezve mindig új erőre kapott, új hittel telítődött, és nem maradt más vágya, mint hogy mellette lehessen. 1943 végétől kezdve már csak a csoda, a lehetetlen lehetővé tétele és a távoli jövő foglalkoztatta. Történelmi példákra hivatkozott, amelyek feladata az volt, hogy igazolják a győzelem lehetőségét még akkor is, midőn a szövetségesek német földön jártak, sőt a fővároshoz közeledtek. Elképzelte, hogy a szövetséges vezetők egyikének halála olyan zavarokat idéz elő, amelyek lehetővé teszik az egyezményes békét. Ámította magát a kifejlesztés alatt álló, majd ki is próbált új fegyverek csodálatos hatásával, és nem véletlenül nevezte el a német propaganda és talán éppen Goebbels a V–1-et és a V–2-t „csodafegyvereknek”.

Mindeközben Goebbels nemcsak sejtette, de pontosan tudta, hogy nincsenek ilyen csodák, és ez tette lehetővé, hogy ezúttal tényleg „hideg fejjel” vegyen részt annak a dramaturgiának a kidolgozásában, amelynek segítségével mind a vezér, mind leghűbb követője megtalálja útját a jövőbe, a történelembe. A tábornokokkal és Hitler környezetének legtöbb tagjával szemben ő volt az, aki ellenezte Hitler távozását Berlinből, aki támogatta abban, hogy ott maradjon az utolsó csata színhelyén, aki egyetértett vele az öngyilkosságban és valószínűleg annak módjában is. Ez volt a nagy propagandamágus utolsó rendezése. Ezúttal nem a hatalmas nürnbergi mező volt a színpad, hanem a nagyrészt romba dőlt kancellária nyomorult bunkerja. Nem szóltak fanfárok, nem lobogtak zászlók, csak méreg és pisztoly volt a kézben.

Németország romokban hevert, egy modern Nero elpusztította, elpusztíttatta. Meghalt a Mester. Hitler ugyan utolsó kegyével még megtette a tanítványt utódjának, az általa összeirkált kormány vezetőjének, de ezzel az egynapos királysággal már nem volt mit kezdeni. A Goebbels házaspár is készen volt a döntéssel, egyiküknek sem kívánt bírái és a német nép szemébe nézni. Goebbels azt sem akarta, hogy élő utódja maradjon, akivel szemben az utókor érvényesítheti szülőjével szembeni megvetését. Bár Magda Goebbels sokáig töprengett a szörnyű vég felett, végül ő is beleegyezett, hogy velük együtt hat ártatlan gyermek holttestét is belevegyüljön Hitler háborújának óriási hekatombájába. R

ORMOS MÁRIA

EGY NÉP, EGY ÁLLAM, EGY VEZÉR

Hajlunk rá, hogy a német nemzetiszocialista államot olyannak véljük, amilyennek láttatni akarta magát. Változatlannak és egységesnek. Ezt az államot – a propaganda sugallata szerint – nem gyötörték belső ellentétek, hatalmi vetélkedések és súrlódások. Megfelelt tehát saját kedvelt jelszavának: *„egy nép, egy állam, egy vezér!”* Ez magától értetődően mintegy feltételezte azt is, hogy a német nép teljes egységben követelte, majd támogatta a nemzetiszocialisták uralmát. E hiedelem azonban minden elemében téves. Már a hatalom átvétele is nagyon bizonytalan alapokon történt, az állam szerkezete és bázisa az idő múlásával rendszeresen változott, továbbá a krónikus egyeztetési hiány, valamint az emiatt keletkező állandó belviszály is pontról pontra cáfolta e tételt.

A nemzetiszocialista állam

ORMOS MÁRIA

Mielőtt Hitler kancellári kinevezésére sor került volna, az 1932. november 6-ai képviselőházi választásokon az NSDAP (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei) a szavazatok 33,6%-át, vagyis az egyharmadát szerezte meg. A választók kétharmada más pártokra szavazott. Távolról sem igaz tehát az a felfogás, amely szerint a németség egésze vagy akár csak a többsége náciszimpatizáns lett volna. Ahhoz, hogy a náciellenes, illetve a nemzetiszocialistákkal szemben tartózkodó kétharmad elhallgasson, fel kellett számolni az érdekképviseleteket, a többi pártot és a szabad sajtót.

Miért Hitler?

Jogosan merülhet fel a kérdés, hogy e nagyon is szűk bázis ellenére a köztársasági elnök vajon miért bízta mégis a náci vezér kezére a német államot? A válasz számos részleteleme közismert. Hindenburg elnök nem kedvelte igazán a demokratikus alapokon nyugvó köztársaságot, a háttérben ott működött rosszul kiszámított intrikáival Franz Papen, a korábbi kancellár, a hadsereg, a nagytőke és a nagybirtokosok egy része pedig határozottan támogatta a rendcsinálás gondolatát, és ezt nyugodtan rá merte bízni egy olyan koalíciós kormányra, amelyben a többséget nem a nemzetiszocialisták, hanem a velük szövetségre lépő Német Nemzeti Néppárt és a hadsereg képviselői alkották. Ámulhatunk a szereplő személyek szűklátókörűségén és naivitásán, rámutathatunk, hogy Hitler túljárt valamennyiük eszén, mindez azonban nem tűnik kielégítő válasznak a kérdésre: miért mentek bele az állam legfontosabb csoportjai – vagy azok meghatározó része – egy ilyen kísérletbe?

A fentiekhez hozzá lehet tenni még néhány kifejezetten németnek tekinthető vonást, amely a váltást megkönnyítette. Elkalandozhatunk a német múltban, amely egy tekintélyelvű császársághoz vezetett, rámutathatunk a porosz katonai hagyományokra, amelyek a demokratikus játékszabályoknak szintén nem kedveztek, felemlegethetjük a megkövesedett ósdi hagyományokat, vagy előbányászhatjuk a filozófiai gondolkodás voluntarista és egyéb kedvezőtlennek tekinthető jegyeit, mindez azonban még mindig nem válasz arra, hogy 1933 elején miért is lett Hitler Adolf Németország kancellárja. Ha ugyanis a fentiek kielégítő magyarázatot nyújtanának, úgy e váltásra bármikor előbb is sor kerülhetett volna. Márpedig nem került.

Hatalomtechnikai szempontból a válasz egyszerűnek látszik. A jobboldali koalíciónak ekkor nem volt alternatívája. A nagyon is meggyengült liberálisok nem tudtak összefogni senkivel, a szociáldemokraták nem voltak hajlandók szövetkezni se a kommunistákkal, se a keresztényszocialistákkal, az utóbbiak egyetlen más párttal nem álltak beszélő viszonyban és így tovább. Önmagában viszont mindegyik párt túlságosan gyenge volt ahhoz, hogysem a végletekig kiélezett politikai légkörben továbbra is rendeleti úton kormányozzon. Valójában már évek óta rendeleti kormányzás folyt, és az elnöknek is elege volt abból, hogy egyedül vállalja a felelősséget.

Ennek az egyszerűnek tűnő válasznak is van azonban egy szépséghibája. Az éppen hatalmon lévő kancellár, Kurt von Schleicher tábornok felmutatott ugyanis egy másik megoldási módot. Bár nem volt kidolgozott terve vagy forgatókönyve, bejelentette, hogy tárgyalni kíván a szakszervezetekkel, jelentős mezőgazdasági telepítést akar végrehajtani és meg fogja reformálni a hadsereget. Ráadásul kapcsolatba lépett az NSDAP úgynevezett balszárnyának a vezetőjével, Gregor Strasserrel, és felkérte őt alkancellárnak. Ezáltal nyilvánvalóan meg akarta bontani a náci tábort. A kancellár e javaslataival felbolygatta az egész német társadalmat, és választási kényszert idézett elő.

Valójában egy világméretű probléma öltött ekkor végletes alakot Németországban. Soha nem látott gazdasági válság dúlt az egész világon; közgazdászok, más szakemberek és politikusok tömegei keresték a megoldást részben az adott válság leküzdésére, részben arra, hogy eleve elhárítsák egy jövendő megrázkódtatás lehetőségét. Három választípus született. Az óliberálisok azt állították, hogy minden baj forrása az állami beavatkozásokban és korlátozásokban keresendő. Nem kell tehát mást tenni, mint megszabadítani ezektől a gazdaságot, hogy saját törvényei szerint működhessék. Az újliberálisok úgy vélekedtek, hogy a szabadságjogok fenntartása mellett fokozott állami beavatkozásra van szükség a pénz-, kamat- és adópolitikában az egyensúly biztosítása érdekében, valamint beruházásokra a munkanélküliség leküzdése és a piac bővítése végett. Végül a tervgazdálkodás hívei azt állították, hogy a békés és biztonságos fejlődést kizárólag a centrális állami szervezetek irányítása biztosíthatja. Abban, hogy melyek és milyenek legyenek ezek, már nagy eltérések voltak a tervezés apostolai között. A kommunisták a szovjet megoldásra, a fasiszták a korporatív államra, egyes osztrák körök a „rendekre" esküdtek, Hitler viszont állítólag kijelentette, hogy ő nem a gépeket, hanem az embereket akarja „államosítani".

A választási kényszert Németországban az hozta létre, hogy Schleicher – mundérját meghazudtolva – az újliberális felfogást látszott képviselni, és az általa előterjesztett program elkeserítette az érdekelteket. A tőkések tudták, hogy a szakszervezetekkel folytatandó alkudozás csak az ő zsebükre mehet, és a birtokosok előtt sem volt titok, hogy telepíteni csak az ő rovásukra lehet. Az ilyesfajta ötleteket voltaképpen sehol sem fogadták örömmel. Roosevelt elnök reformintézkedéseit például sokan a pokolba kívánták, és nem takarékoskodtak a „kommunista" és más jelzőkkel sem. Ám az esetek jó részében volt idő az alku lebonyolítására, míg Németországban politikai szempontból egy végjátszma volt folyamatban. Minden érintett a gyors és veszteségmentes megoldás mellé állt, akár némi erőszak árán is. Döntésük mentegetése érdekében pedig egyesek kitalálták, hogy azért kellett így

A szerelmespár horogkeresztes zászlócskák tengerében élvezi az üdülést. A nemzetiszocializmus elfogadottságában jelentős szerepet játszott az 1935 és 1937 között leggyorsabb életszínvonal-emelkedés, amelyet az impresszív gazdasági növekedés tett lehetővé. A világválság viszontagságai után a társadalom jelentős rétegei számára feledtették az eleinte önmérsékletet tanúsító rendszer árnyoldalait a szociálpolitikai sikerek.

határozniuk, mert különben a felbomlóban lévő náci párt tömegei átálltak volna a kommunisták oldalára. Az önmegnyugtatást az a hit is szolgálta, hogy a mórt, ha majd megtette kötelességét, egyszerűen elküldik oda, ahonnan jött.

Szilárd pillérek

A nemzetiszocialista állam tehát – hibás helyzetelemzések, feltevések, önáltatások és mindama társadalmilag öröklött szűkkeblűség, tekintélyelvűség stb. következtében, amelyről már volt szó – 1933-ban szilárdnak látszó pillérekre építhetett. A nagytőkéseken és a birtokosokon kívül e pillérekhez hozzá kell számítani a hadsereg vezetésének nagy részét is, amelyet gyönyörűséggel töltött el Hitler ama ígérete, hogy mindenképpen meg fogja oldani a hadsereg szabad fejlesztésének kérdését. Hitler tehát nyugodtan alhatott a legfontosabb társadalmi tényezők felől, midőn hozzálátott a rendcsináláshoz. Ez volt a titka annak, hogy néhány hónap alatt végezhetett minden önálló társadalmi erővel: az érdekképviseletekkel csakúgy, mint a pártokkal.

Az NSDAP-nek azonban emellett volt egy semmiképpen sem elhanyagolható további pillére is: saját aktivistáinak és választóinak tömege. Nélkülük nyilvánvalóan semmire se ment volna. E tömeg tette őt egyáltalán tényezővé. Az évek óta szervezett és végül több százezer tagot számláló Sturmabteilung, az SA osztagai jelentették az utcán a megfélemlítőerőt, ők szervezték meg az első koncentrációs táborokat, az ő művük volt 1933-ban a zsidó kereskedők, iparosok, orvosok, ügyvédek elleni bojkott, és alighanem benne volt a kezük a Reichstag felgyújtásában is.

Nagy elhatározást kívánt ezért Hitlertől, midőn a két katonai jellegű testület, a hadsereg és az SA vitájában az előbbi mellé állva kivégeztette az SA egész vezetését. Ezáltal több mint három évre megvásárolta magának a hadsereg szilárd támogatását, mivel a főtiszt urak könnyen napirendre tértek afölött, hogy Hitler meggyilkoltatott két tábornokot is. (Egyikük Schleicher volt.) Ráadásul nem döbbentek rá, hogy az SA leértékelése árán beszereztek egy sokkal veszedelmesebb ellenfelet a Schutz-Staffel, röviden: az SS formájában. A Heinrich Himmler által vezetett SS éppen ekkor önállósult és kezdte el lassan induló, de nemsokára felgyorsuló menetelését a hatalom és befolyás nagy részének megragadása felé.

1933–1934-et átmeneti állapotnak tekinthetjük a náci állam kialakítása útján. Miután azonban Hitler az SS-re támaszkodva lefejezte az SA-t, majd Hindenburg halála után nem kis szerencsével „vezér és kancellár"-rá kiáltotta ki önmagát, már valóban totális államról beszélhetünk. A társadalom mozgásképtelenné vált, az államfői és kormányfői hatalom egy ember kezében összpontosult, miközben a törvényhozó hatalom a szó eredeti értelmében megszűnt. A „rohamcsapatokból" apránként engedelmes felvonuló egységek váltak, a párttagság elvesztette minden jelentőségét. A társadalom békéjét az SS és a titkos államrendőrség, a Gestapo ügyelte. Minden rendben volt. Annál is inkább, mivel a pillérek híven kitartottak. Hitler beváltotta a hadseregnek tett ígéretét; 1935-től a Wehrmacht gyorsabban növekedhetett, mint vezetői valaha is elképzelték. Nem csapta be a nagytőkét sem, amelynek érdekeit a gazdasági főember, Hjalmar Schacht tévedhetetlenül és szerfelett nagy hozzáértéssel képviselte. A válságnak vége lett, és ebben a világ általános jelenségei mellett szerepe volt a Schacht-féle ügyes pénzpolitikának, valamint a nagy állami építkezéseknek is. A német nagyipar annyi rendelést kapott, amennyit csak akart és elbírt. Fellélegezhettek az egykori munkanélküliek is, mert hamarosan már több lett a munkaalkalom, mint a munkavállaló. Kötelezővé is tették a korábban önkéntes munkaszolgálatot. Az „idilli képet" kiegészítették a nagy felvonulások, ünnepségek és mintegy megkoronázták az 1936-os berlini olimpiai játékok.

Az idill vége

Ezzel azonban az idillnek vége is volt. 1936 újabb fordulatot hozott a nácizmus történetében. Jelezte ezt – többek között – két személyi jellegű változás. Himmler ekkor kapott jogot rá, hogy minden létező rendőri szervezetet egyesítsen, vagyis a saját rendelkezése alá vonjon, és ez döntő lépésnek mondható az SS-állam megteremtése felé vezető úton. Ugyanekkor vált Schacht kegyvesztetté, mivel Hitlernek elege lett abból a normális időknek megfelelő gazdaság- és pénzpolitikából, amit ő képviselt. Kijelentette, hogy az első ötéves terv (1933–1936) idejét Németország voltaképpen elvesztegette. Eljött az idő, hogy végre felkészüljön valódi feladatára, a háborúra. Ez új embereket kívánt, és Hitler meg is találta őket. Először Hermann Göring jutott e téren nagy befolyáshoz. Ettől kezdve a német ipar már nem azt termelte, amit jónak látott, hanem amire megrendelést kapott az államtól. Bár a nagytőkének a profit szempontjából nem volt panaszolnivalója, Hitler jó esélyhez jutott ahhoz, hogy terve szerint „államosítsa" a gazdaság szereplőit. A háború idején ezt meg is tette. 1933-hoz képest a szerepek megváltoztak: már nem Hitler kereste a nagytőkések kegyeit, hanem fordítva. A nagytőke általában érvényesülő politikai befolyása Németországban megszűnt.

Egyelőre úgy tűnt, hogy a hadsereg súlya, jelentősége viszont csorbítatlan. 1936 márciusában ugyan a Wehrmacht Hitlernél óvatosabbnak mutatkozott a békeszerződés által demilitarizált rajnai övezet német megszállása kérdésében, de miután az esemény lezajlása Hitlert igazolta, a hadsereg vezetése könnyedén túltette magát e zökkenőn. Kenyértörésre majd csak 1937 novemberében került sor, midőn Blomberg hadügyminiszter és Fritsch, a szárazföldi erők főparancsnoka nehézségeket támasztott Hitler Ausztriára és Csehszlovákiára irányuló azonnali terveivel szemben. Sem a német hadsereg adott állapotát, sem a nemzetközi helyzetet nem látták alkalmasnak arra, hogy Németország konfliktust robbantson ki. A nézeteltérés oda vezetett, hogy Hitler a lehető legaljasabb eszközök felhasználásával mindkettejüktől megszabadult, és mivel Konstantin Neu-

„Akié az ifjúság, azé a jövő" – vallotta Hitler. A Führer-kultusz az iskolákban is megjelent. A nemzetiszocialista nevelés célja a faji öntudat erősítése és a háborúra való felkészítés volt, ám a konzervatív német oktatási rendszer a jobboldali szélsőségekkel szemben is gyakran ellenállónak bizonyult – még a harmincas évek legvégén is széles körben használtak a nemzetiszocializmus hatalomra jutása előtti tankönyveket. A fiatalság indoktrinációját elsősorban az ifjúsági szervezetek hajtották végre.

rath külügyminiszter is támogatta a katonák óvatos állásfoglalását, őt is felcserélte a számára sokkal megfelelőbb Joachim von Ribbentropra. Miután mind a hadsereg, mind a külügyek élére engedelmes embereket állított, már semmi akadálya nem volt, hogy legfontosabb tervét, Németország nagyhatalommá (vagy talán: világhatalommá?) tételét megvalósítsa.

Ezáltal viszont egyszersmind az történt, hogy a hadsereg is elvesztette beleszólási lehetőségét a német nagy stratégia kialakításába, és örülhetett, ha szűk értelemben vett szakmai elveit és elképzeléseit megvalósíthatta. A háború előrehaladtával e téren is mind több korlátozást szenvedett el. Az eredeti hatalmi pillérek létértelme tehát gyökeresen átalakult. Befolyást gyakorló tényezőkből kiszolgálókká lettek, és az általuk hagyott űrt mind nagyobb mértékben az SS töltötte ki. Az utóbbi ellenőrizte a koncentrációs táborokat, azután az úgynevezett munkatáborokat is, katonai szárnyat növesztett magának (Waffen-SS), és hatalmas vagyonra – földekre, vállalatokra stb. – tett szert. Valóban kialakulóban volt az SS-állam.

Mindazonáltal a hatalmi összevisszaságnak és a konkurenciaharcoknak nem lett vége. A rend álarca mögött megbúvó rendetlenség alapját részben az képezte, hogy a párt és az állami hatalmi köröket sosem különítették el, részben pedig az, hogy a náci Németországban nem léteztek döntéshozásra felhatalmazott szervezetek. Megtörténhetett, hogy egy társadalminak, vagyis párt jellegűnek kinéző szervezet a valóságban kormányzati irányítás alatt állt, hogy egy vezető fél lábbal a pártban, a másikkal viszont a kormányban gyökerezett, de az még gyakrabban, hogy ugyanazt az ügyet két, három vagy akár még több helyen intézték, miközben az alá- és fölérendeltség kérdése tisztázatlan maradt. Jó ideig például még azt sem lehetett kideríteni, hogy voltaképpen hol irányítják a német külügyeket. Vajon Hitler szava dönt-e? Mekkora szerepe van a külügyminisztériumnak, a külügyi hivatalnak, továbbá Göringnek, Goebbelsnek és ki tudja még, kinek? Utólag úgy tűnik, mintha a náci propaganda egyetlen vezére Goebbels lett volna. A valóságban azonban nem szűnő csatát vívott a párt kiadóvállalatának vezetőjével, az oktatási és tudományos miniszterrel, időnként a külügyminiszterrel és másokkal. Arról az elkeseredett hatalmi harcról már ne is beszéljünk, amely a hadsereg felderítő- és elhárítórészlege, az Abwehr és az SS megfelelő szervei között dúlt.

Hol és kik hozták egyáltalán ebben az államban a döntéseket? A parlamentben biztosan nem, mivel azt időnként összehívták ugyan, de csak azért, hogy egy-egy már meghozott döntésre rábólintson, vagy azért, hogy közönséget szolgáltasson Hitler éppen aktuális nagy beszédéhez. A kormány eleinte ugyan rendszeresen összeült és hozott rendeleteket, de az ülések egyre ritkultak, hogy azután teljesen elmaradjanak. A háború idején jószerint már az is bizonytalanná vált, hogy létezik-e még német kormány. Az NSDAP számára ugyan kialakítottak egy úgynevezett szenátusi termet, a szenátus azonban nem alakult meg, és a pártnak nem volt sem döntéshozó, sem

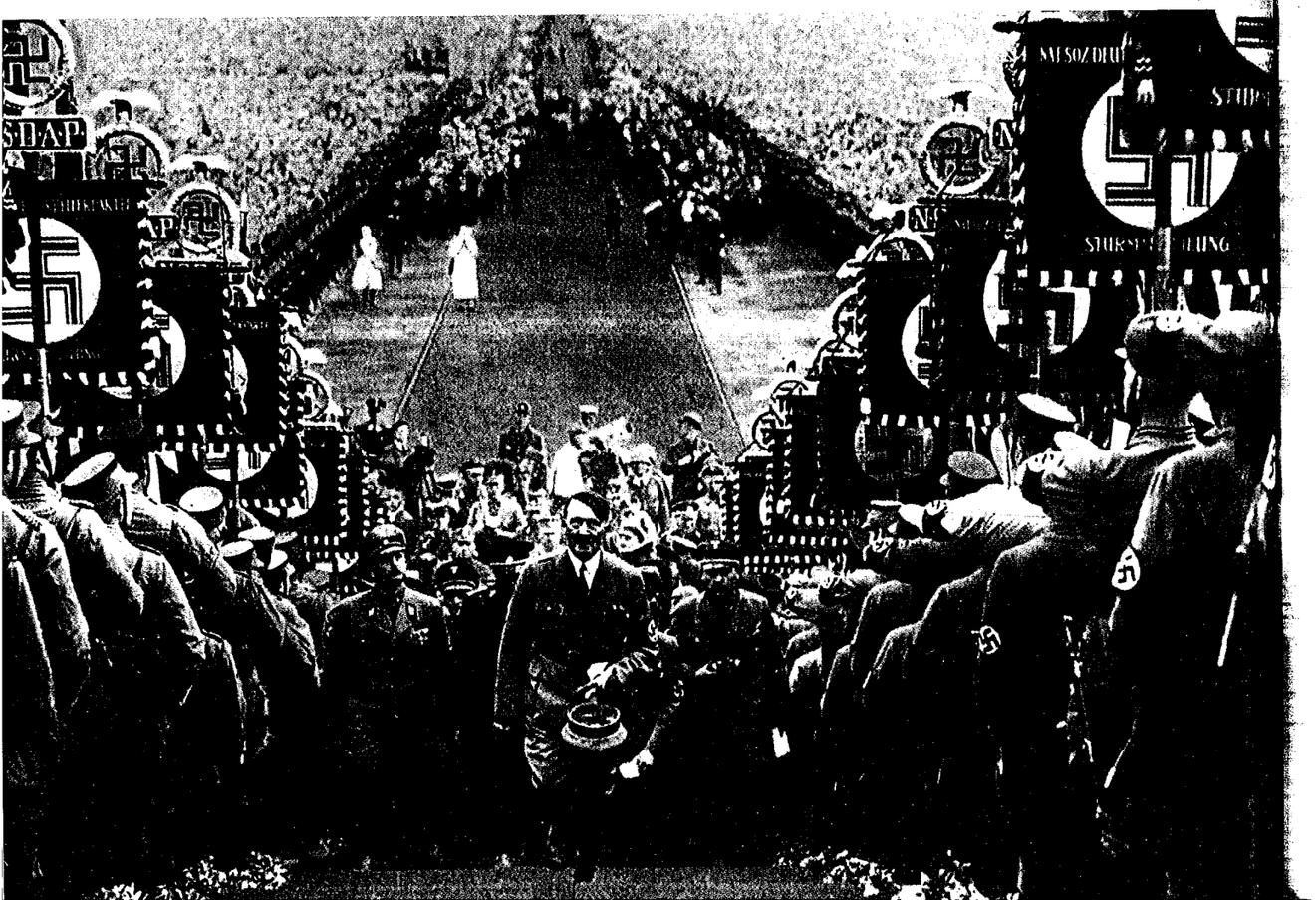

A Führer a szónoki tribünre tart a nürnbergi birodalmi gyűlésen. Az éves pártnapokból kinőtt birodalmi gyűlések a nácizmus számára az erődemonstráció és a faji-történeti kultuszok ápolásának kitüntetett helyévé váltak. Az éves rituálé mintegy összesűrítette és lehengerlően megkomponált egészként megjelenítette a nemzetiszocializmus számos, néha ellentmondásos forrásból összeálló szimbolikáját és társadalmi üzenetét.

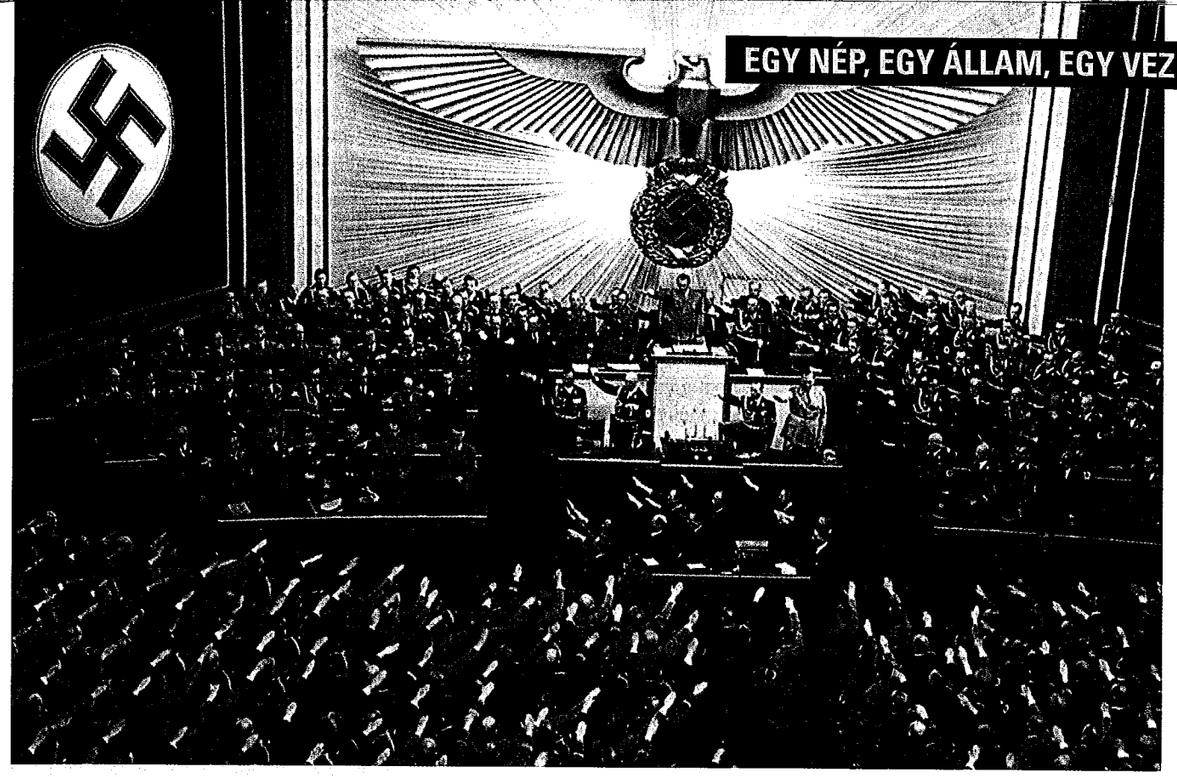

A német birodalmi gyűlés a harmincas évek második felében már csak eszköz volt Hitler kezében. 1939 áprilisában a képviselők egyhangúan, karlendítéssel fogadják Hitler elutasító válaszát F. D. Roosevelt amerikai elnök békekezdeményezésére.

tanácskozó testülete. A válasz voltaképpen egyszerűnek látszik: a döntéseket Hitler hozta. Csakhogy egy döntésnek érvényesülnie is kell, és azt már nem könnyű megválaszolni, hogy ez minden erre alkalmas szervezet nélkül hogyan történhetett meg.

Ma azt mondanánk, hogy Hitler döntései informális úton érvényesültek, ami alól azonban a katonai kérdések kivételt képeztek. Ezeket Hitler rendszeresen megbeszélte a katonai vezetőkkel, noha beleszólást mind kevésbé tett lehetővé számukra. Ami viszont a többi kérdést illeti, a „Führer" személyes megbeszélések, olykor fecsegések közepette adta az érdekelt tudtára, hogy mit vár tőle. Ez gyakorlatilag annyit jelentett, hogy rendelkezéseit, döntéseit többnyire nem jegyzőkönyvezett beszélgetések során továbbította a kiszemelt végrehajtóhoz. E tanácskozások színhelye bármi lehetett. Sor kerülhetett rá az autóban, a vonaton, a „Führer" nyaralójában, bárhol, a kancellária kivéve, ahol Hitler mind kevesebbet tartózkodott. Ebben az eljárásban szerepe lehetett annak, hogy Hitler irtózott a hivataltól és a hivatali munkától, de annak még inkább, hogy betegesen félt a hírek kiszivárgásától. Mániákusan vigyázott arra, hogy elhatározását kizárólag az érdekelt ismerje és senki más. A német adminisztrációban a legfontosabb szabály, amely minden mást megelőzött, a feltétlen és abszolút titoktartás volt. Mindenki annyit tudhatott csupán, amennyi nélkül nem valósíthatta meg a nagy feladat rá eső részét. E beteges titokőrzés vezetett oda, hogy a náci cselekmények számos esetben dokumentálhatatlanok. Ez nemcsak a zsidókérdés „végső", „végleges" vagy „végmegoldására", de sok más ügyre is vonatkozik.

A nagy terv

Mi volt végeredményben a „nagy cél", amelyet a nemzetiszocializmus és annak vezére tűzön-vízen át el akart érni? A rendszer létértelmét a legrövidebben így lehet meghatározni: a Germán Birodalom létrehozása és annak mentesítése a romboló vagy „értéktelen" elemektől. *„Németország vagy nagyhatalom lesz, vagy nem lesz semmi!"* – hangoztatta Hitler, és e tételt milliók tették magukévá. A hívek száma vélhetően alaposan leapadt volna, ha tudják, hogy a valóságban nem Németország nagyhatalmi státusáról volt szó, hanem egy olyan kontinentális birodalomról, amely biztosítja egész Európa uralását, sőt a biztonság érdekében annak külső peremeit is német ellenőrzés alá helyezi, hogy azután ez az „Új Európa" bátran szembenézhessen Amerikával is. E nagyhatalmi Németországnak, vagy amiként a Führer meghatározta, a Germán Birodalomnak meg kellett tisztítania magát a káros befolyást jelentő „elemektől". Ezen az első helyen a zsidókat kell érteni, de ide sorolta a cigányokat, az „ázsiai" népeket, jelentős százalékarányban a szláv népeket, továbbá a gyógyíthatatlan betegeket, a szellemi és testi károsultakat, a prostituáltakat, a homoszexuális férfiakat, a munkakerülőket is.

Hitler tudatosan elvetette azt a lehetőséget, hogy Németország saját gazdasági lehetőségeit felhasználva emelkedjék fel a hatalmi ranglistán. Ehelyett földet akart szerezni, részben azért, hogy olcsó élelmiszerhez és nyersanyaghoz jusson, részben, hogy növelhesse a „germán" településhelyet. Az *Asztali beszélgetések* szövegeiből kirajzolódik az általa elképzelt Germán Birodalom és az Új Európa képe is. A birodalmat magától értetődően a németeknek kellett uralniuk a többi germán népet (norvég, svéd, flamand stb.) maguk alá rendelve, de velük együtt mégis egy olyan erős blokkot alkotva, hogy a további árja népeket visszaszoríthassák a szerinte jogos mértékre. Az utóbbiakat mégis be kellett vonni a rendszerbe, ami a politikai mellett gazdasági egységet is jelentett. Az európai nem germán árja népek minden-

AZ NSDAP

VITÁRI ZSOLT

A Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, NSDAP) ugyanolyan kis csoportosulásként kezdte meg működését, mint minden politikai szervezet; hozzá hasonló számtalan létezett a Weimari Köztársaság első éveiben. Az NSDAP az utóbbi szervezetekhez hasonlóan valószínűleg ugyanúgy eltűnt volna a történelem süllyesztőjében, ha nem bukkan fel életében egy kétségkívül politikai talentummal rendelkező, később vezérnek kikiáltott szereplő, Adolf Hitler. Bár úgy tűnt, hogy az első évek radikális irányvonala által eredményezett 1923-as müncheni puccskísérlet örökre véget vet az addig dinamikusan fejlődő pártnak, 1925 és 1933 között az NSDAP új esélyt kapott a talpon maradásra, s ezt jól kihasználva 1932-re Németország legerősebb parlamenti pártjává vált, hogy azután 1933 januárjában a hatalom is ölébe hulljon, s fél év leforgása után az egyetlen párt maradjon, és állampártként működjön 1945-ig.

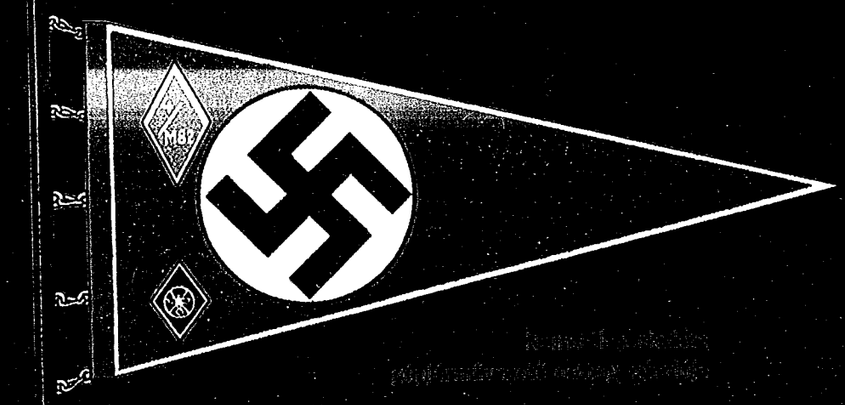

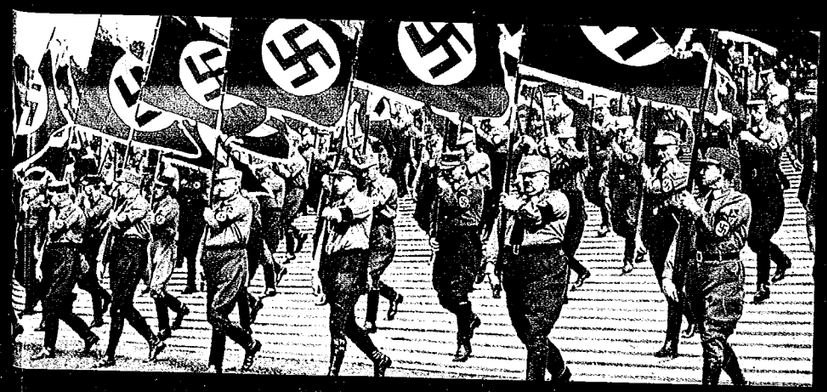

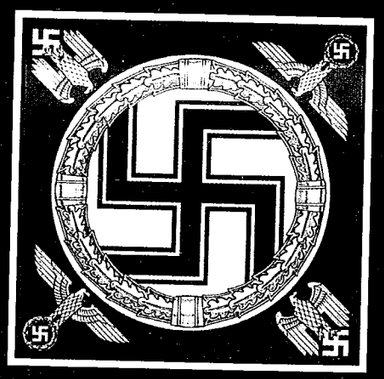

1919–1925

Nemzetiszocialista pártalapítás

Misztikus férfiszövetségből radikális politikai párt

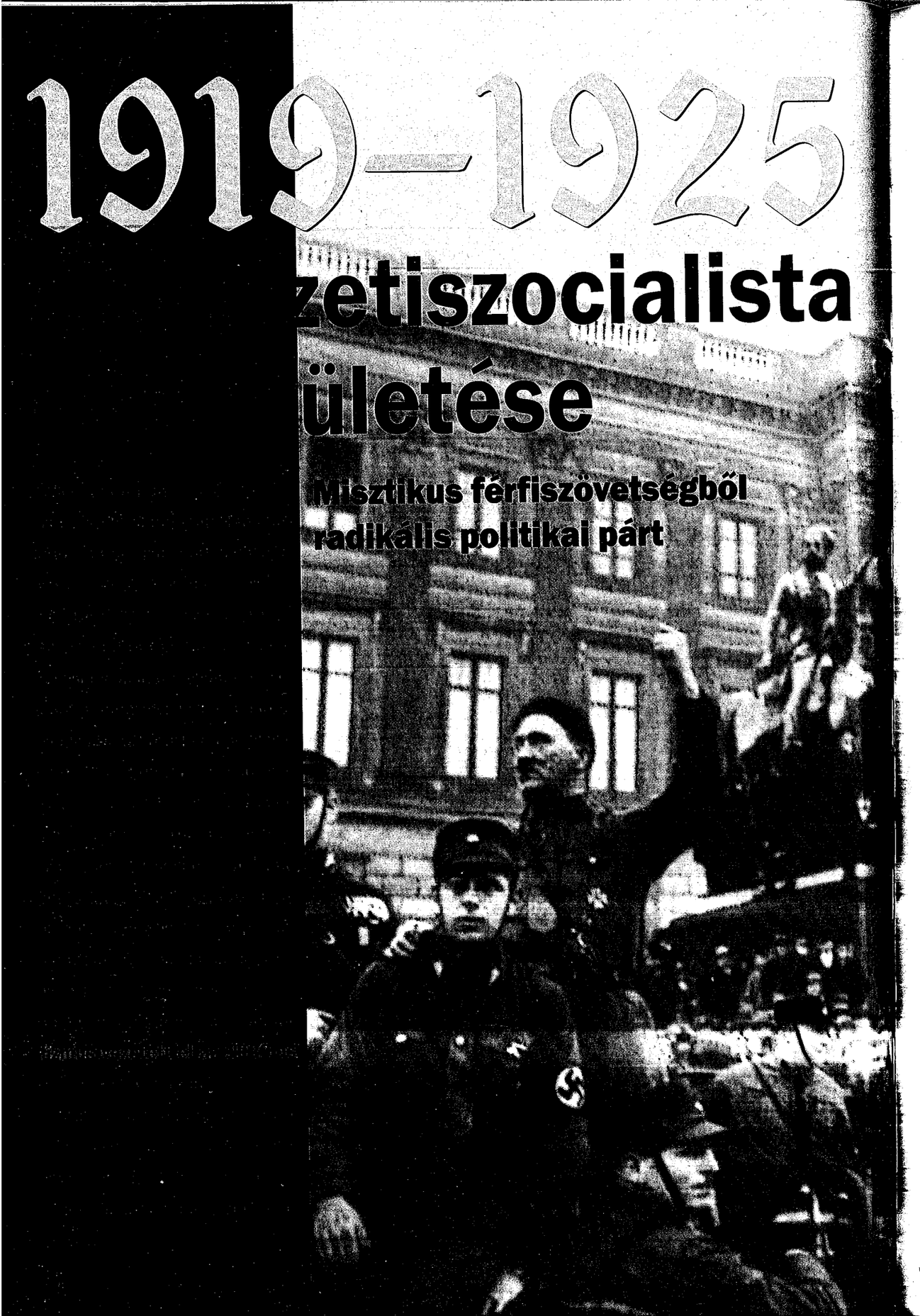

Az első világháborús vereséget követő időszakban Németországban gomba módjára nőttek ki a talajból apró szervezetek, pártocskák. Egyike volt ezeknek az 1919 januárjában alapított Német Munkáspárt (Deutsche Arbeiterpartei, DAP), amely valójában egy 1904-ben a csehországi németek körében életre hívott párt nevét kölcsönözte ki magának. A párt két frontembere, Anton Drexler és Karl Harrer már nem volt kezdő a politikai kalandorság műfajában, hiszen pár hónappal korábban mindketten részt vettek a hírhedt Thule Társaság (Thule Gesellschaft) által kezdeményezett Politikai Munkáskör (Politischer Arbeitszirkel) alapításában, illetve Drexler már 1918 márciusában „szektát" alapított Szabad Munkásbizottság a Jó Békéért (Freier Arbeitsausschuss für einen guten Frieden) elnevezéssel, s már régebb óta a Német Hazafias Párt (Deutsche Vaterlandspartei) tagja volt; Harrer pedig a Thule Nemzetiszocialista Munkásegyletének (Nationalsozialistischer Arbeiterverein) birodalmi elnöki tisztét töltötte be.

Új párt a köztársaság ellen

Ebbe a miliőbe csöppent bele 1919 folyamán az akkor még a hadsereg kötelékébe tartozó Adolf Hitler őrvezető, aki a háborút követően éppen az ilyesfajta szervezetek felderítését látta el a hadsereg számára. 1919 őszén a DAP egyik rendezvényének megfigyelése után Hitler nem teljesen önszántából, de mégiscsak a párt tagja lett, s helyet kapott a párt munkabizottságában is, ahol – adottságai figyelembevételével – hetedik tagként a tagtoborzásért és a propagandáért tették felelőssé. A grémium tagja volt már Harrer, aki a párt alapításakor birodalmi elnöknek kiáltotta ki magát; Drexler alelnök; Gottfried Feder, aki a gazdasági ügyekért felelt, s a „kamatrabszolgaság" szlogenjével írta be magát a mozgalom történetébe; Dietrich Eckart, egy antiszemita, alkoholista költő a párt ideológiai formálását felügyelte; Hermann Esser, a szélsőséges antiszemitizmusáról ismert egykori szociáldemokrata a pártkapcsolatokért volt felelős (a puccs előtti időszakban birodalmi propagandavezető lett); Emil Maurice órásmester pedig a biztonsági ügyeket intézte.

Hitler belépése a pártba megváltoztatta a szervezet addigi légkörét. Harrer és Drexler továbbra is a titkos, „sörgőzös" férfiszövetség stílusában képzelte el a párt jövőjét, jóllehet a meglévőnél ők is szélesebb keretekben gondolkodtak, hiszen ellenkező esetben nem lett volna szükség arra a taktikai húzásra, hogy a tagsági kártyák számozását az 500. sorszámnál kezdjék (Hitleré volt az 555. számú tagsági igazolvány). A rendezvényekre viszont ritkán látogatott el 50 főnél több, a szokásos részvétel inkább 10-20 fő körül mozgott. Hitler ezzel szemben egy későbbi tömegpárt alapjait kívánta megvetni. E célból a párt 1919 végén önálló pártirodát nyitott Münchenben, sajtótoborzásba kezdett, s a pártbürokrácia felépítésének kezdeteként a munkabizottságot több lépcsőben – Hitler bizalmi embereivel – a duplájára bővítették. Mindez nézeteltérésekhez vezetett, aminek következtében Harrer távozott a pártból, s az elnökséget 1920 januárjában Drexler vette át.

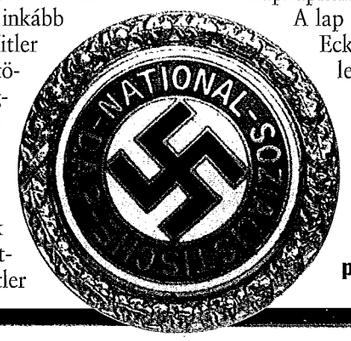

Az NSDAP aranykoszorús pártjelvénye, 1933. Az első százezer pártag kapta

Deutsche Arbeiter-Partei (D. A. P.)
Ortsgruppe München — Abteilung:

Mitgliedskarte

für Herrn Adolf Hitler Zollstr. 29

München, den 1. Jan. 1920

Nr. 555 — Für den Arbeitsausschuß: Drexler

Schriftführer

Diese Karte gilt als Ausweis bei geschlossenen Versammlungen

1920 elejétől azonban már leginkább Hitler határozta meg a párt irányát, bár az 1920. február 24-én kiadott 25 pontos pártprogram, melyet később megváltoztathatatlannak nyilvánítottak, még erősen magán viselte Anton Drexler keze nyomát. Egyértelműen Hitler volt a kezdeményezője azonban annak, hogy a programot a párt első nagygyűlésén mutassák be, s annak is, hogy nevét kiegészítsék a nemzetiszocialista jelzővel, így a szervezet Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, NSDAP) néven működött tovább. Hitler ezt a február 24-ét később 1517. október 31. jelentőségével állította párhuzamba, a 2000 fős publikum pedig már valóban önmagáért beszélt. 1920 végén a Thule Társaság *Népiségi Figyelő* (*Völkischer Beobachter*) című müncheni lapjának megvásárlásával a párt saját sajtóorgánumra is szert tett, s az újság 1922 végétől már napilapként jelenhetett meg.

A lap 1923-ig Dietrich Eckart, Hitler egyik legfőbb mentorának vezetése alatt állt, aki az egyik 1921-es számban először nevezte Hitlert Führernek (Vezér), s így megalapozója lett a húszas évek második felére a párton belül kialakuló Führer-mítosznak, amely 1933 után a német lakosság jelentős többségét is bűvkörébe vonta.

Hitler körében már ekkor ott voltak, illetve lassanként felbukkantak azok az emberek, akik nagyrészt később is fontos szerepet töltöttek be a Harmadik Birodalomban: így Ulrich Graf hentes és Joseph Bechtold, a testőrség markáns tagjai, Max Amann a párt és a kiadó ügyvezetője, Julius Streicher, az egyik legvisszataszítóbb antiszemita lap, a *Stürmer* vezetője, Alfred Rosenberg, a párt főideológusának tartott „bolsevikszakértő", aki 1923 elején átvette Eckarttól a *Népiségi Figyelő* főszerkesztői tisztét; Ernst Röhm hadnagy, Hermann Göring első világháborús repülős veterán, Heinrich Himmler

diplomás mezőgazdász, Gregor Strasser landshuti patikus, Heinrich Hoffmann fényképész, Rudolf Heß, a későbbi személyi titkár stb.

1921-ben a párt már több mint 40 rendezvényt szervezett, melyek közül a legjelentősebb a müncheni Krone cirkuszban 6500 fő részvételével megtartott Hitler-gyűlés volt. Hitler azonban nemcsak a párton belül vívta ki egyre inkább a vezetőszerepet, ugyanezt követelte pártjának is a többi hasonszőrű szervezet között. Így a Drexler által ösztönzött más pártokkal való együttműködés, illetve más, kisebb szervezetek kollektív belépése az NSDAP-ba újabb konfliktusokat eredményezett Hitler és a „régi" garnitúra között. 1921 júliusában Hitler – aki addigra messze a párt legfontosabb embere lett – váratlanul bejelentette kilépését, s visszatéréséért cserébe korlátlan hatalommal felruházott első elnöki pozíciót követelt magának. Hitler első blöffje sikeres volt, Drexler a sebtében összehívott taggyűlésen kénytelen volt beérni a tiszteletbeli elnöki pozícióval.

Megszerezte tehát a korlátlan hatalmat a pártban, de messze volt még attól, hogy pártját a szélsőjobb első számú erejévé tegye: 1922 elején a több tízezres hallgatóság ellenére a pártnak még mindig csak 6000 tagja volt. Az elkövetkező két év azonban új lendületet hozott, gyűlések – 1923 januárjában az első pártnap Münchenben – és felvonulások sora mutatta az elszánt munkát. Az anyagi juttatások bővültek, külföldről – így még Magyarországról – is érkeztek támogatások, még egy bordély is a párt, illetve a „nemzet ügyét" szolgálta. Helyi csoportok létesültek mindenhol, s a taglétszám 1923 novemberéig 55 ezerre emelkedett. A tömeges érdeklődés miatt átmenetileg még a müncheni központot is be kellett zárni, mivel az nem boldogult a tagsági kérelmek feldolgozásával.

Az SA és az SS

A párt szervezete, amelyet az 1921-ben, Hitler visszatérése után kiadott statútum határozott meg, ekkor még meglehetősen egyenetlen volt, sok helyütt csak helyi csoportok működtek, s nagy gondot okozott a pártirodák megnyitása és fenntartása is. A legjelentősebb fellegvár Bajorország volt. Hitler 1922-ben kijelentette, hogy Münchennek *„példaképpé kell válnia, iskolává, sőt gránit szilárdságú alapzattá"*, de már ekkor növekvő számban létesültek csoportok Németország számos pontján, bár a müncheni központ befolyása eléggé eltérő volt a távoli vidékeken. 1923 novemberében az 55 000 párttag 129 bajor és 347 Bajorországon kívüli helyi csoportra oszlott. A jövőre nézve jó néhány vonatkozásban nyújtott mintát e szervezeti felépítés. A helyi csoportok (Ortsgruppe), a kerületek (Bezirk) és a pártkörzetek (Gau) a későbbiekben is a struktúra bevált részét képezték, miközben a párt felső vezetése gyökeres átalakuláson ment keresztül, a munkabizottság helyébe a folyton bővülő birodalmi vezetés lépett.

Ugyancsak a maradandóságot képviselték a pártnak már e kezdeti időszakban kialakuló tagozatai is. Ezek közül az első és 1933-ig messze a legfontosabb alakulat a rendőrségi jelentésekben gyűlés- és házi rendőrségként említett, 1920 őszétől Sport- és Tornaosztag (Sport- und Turnabteilung) néven működő

alszervezet volt, amely a párt gyűléseinek védelmére, később más szervezetek gyűléseinek megzavarására szolgált, s nem sokkal később már Rohamosztagnak (Sturmabteilung, SA) nevezte magát. A Sport- és Tornaosztag Emil Maurice órás vezetése alatt állt. 1921-től a gyorsabb riasztás érdekében a csapatokat a különböző városrészekben területi alapon fogták össze. Hitler középpontba kerülésével a pártrendészeti funkciók mellett előtérbe került a mozgalom fiatal férfi tagjainak testi felkészítése is.

A Sport- és Tornaosztag a párt számára is mintául szolgált, hiszen a katonai elem dominanciája jótékony hatással volt a szervezeti struktúrákra. Hitler mindemellett személyes támaszát látta az SA-ban, amelynek segítségével megszilárdíthatta saját hatalmát a párt felett. Miközben 1921-re a szabadcsapatok és a félkatonai szervezetek feloszlatása egyre inkább előrehaladt, néhány szabadcsapat-vezetővel kötött megegyezés értelmében az SA – a párt politikai munkájának támogatása mellett – alámerülési lehetőséget biztosított ezen elemek számára is. Így került az osztag élére a hírhedt Erhardt-szabadcsapatból érkező Hans Ulrich Klintzsch. Az 1921 végére már általánosan SA-nak nevezett alakulatban, ahova kezdetben 23-24 éves korig vártak férfiakat, a katonai szellem dominált, amelyről többek között Ernst Röhm, a szervezet mértékadó tagja is gondoskodott, aki azonban ekkor még más szervezetekben is tevékenykedett. München területén 21 csoport létesült, így az SA-nak 1921 novemberére kb. 300 tagja volt. 1922-ben már Bajorország más városaiban is alakultak csoportok. Ezt követően a szervezetet A (aktív) és B osztályra (tartalék) osztották, s kezdett meghonosodni az egységesebb öltözék is.

Miközben az SA 1921-ben egy Hofbräuhausban tartott gyűlés védelmezőjeként túlesett a tűzkeresztségen, az 1922 októberében a népiségi csoportok részvételével Coburgban tartott Német napon az erőszakos akciók révén már azt az arcát is megvillantotta, amely az 1923-as puccsig, de még inkább a '20-as évek végére oly dominánssá vált. A coburgi találkozó presztízst, Mussolini Rómába menetelése pedig nagyobb lelkesedést biztosított a szervezet számára, amely egyre inkább növelni tudta tagságának létszámát. 1922 közepén egy müncheni seregszemlén az SA már 3500-4000 fős felvonulással demonstrálta erejét, az 1923. januári pártnapon pedig a legaktívabb csoportok kitüntetése és a Führer személyére tett eskü emelte még magasabbra nimbuszát. Főleg Röhm mesterkedései révén az SA erőteljes kapcsolatokat ápolt más militáns szervezetekkel, s az új vezető, Hermann Göring (1923 elejétől) alatt tovább folyt a szervezet militarizálása is. Ennek eredményeként párttagozat mivolta mellett jól képzett és strukturált védszervezetté is vált. Göring azonban csakhamar terhesnek vélte a szabadcsapatok túlzott befolyását, s az SA-nak egy vezérkarhoz hasonló felső vezetést adva, azt teljesen saját hatalma alá helyezte. Ráadásul a párt 1923. júliusi új alapszabályzata az SA-t minden szinten függetlenné tette a pártszervezettől, s *„a nemzetiszocialista mozgalmon belül külön szervezetnek"* minősítette. Ez a lépés viszont elvetette a párt politikai szervezete és az SA között húzódó, hol kevésbé, hol jobban felszínre törő viszály magvát.

1923-ra gyors ütemben alakultak meg az SA alszervezetei is. Az elsőként Christian Weber vezetésével életre hívott Motoros Osztagot (Motorstaffel) a Lovas Csapat (Reiterkorps) és a Rudolf Heß által alapított Híradós Osztály (Nachrichtenabteilung) követte. Az időközben teljesen a hadsereg mintájára átszervezett SA 1923-ra már 13 századból, egy őrszázadból, az SS előzményét jelentő Adolf Hitler Rohamcsapatból (Stoßtrupp Adolf Hitler) és az említett alszervezetek mellett egy kerékpáros osztályból és egy zenészcsoportból állt. 1923. november 8–9-én a Német Harci Szövetség (Deutscher Kampfbund) részeként az SA a szövetség kb. 4000 puccsistájából 1500-at adva a müncheni események aktív résztvevője lett. Az SA-n belül már ezekben a korai években (1923)

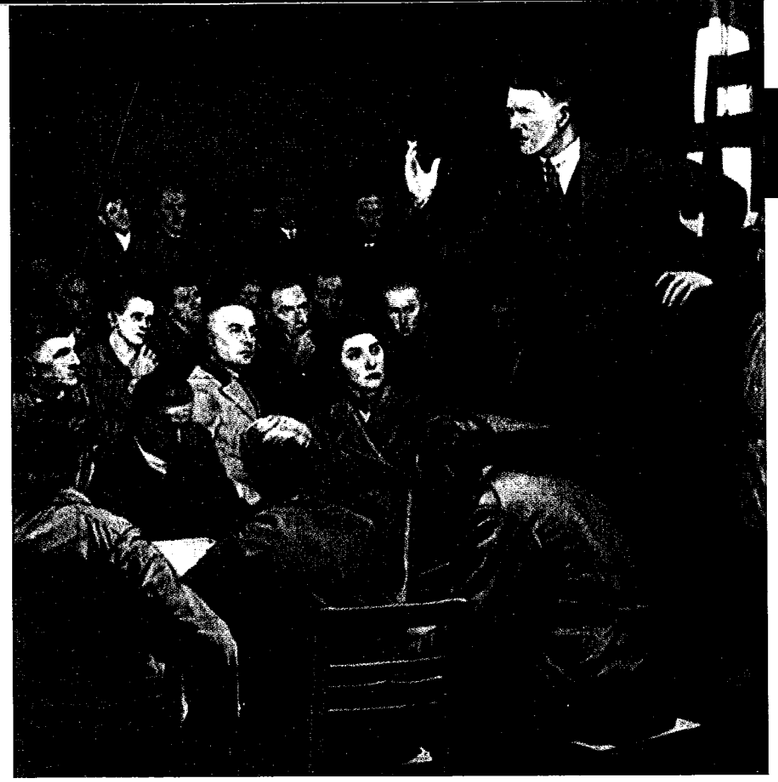

kialakult egy külön, Hitler védelmét biztosító Törzsőrség (Stabswache), amely pár régi harcosból tevődött össze, s a párt vezérét akár az élete árán is megvédte mind a párton kívüli, mind pedig a párton belüli ellenségtől. Ez a későbbi Védosztag (Schutzstaffel, SS) kiindulópontját jelentő és a fekete színt is örökül hagyó szervezet azonban nem sokáig működött. Feladatait nem sokkal később a már említett Adolf Hitler Rohamcsapat vette át, amely Julius Schreck, majd Joseph Berchtold vezetése alatt állt. Az osztag kb. 125 tagja között ott találjuk Ulrich Grafot, Emil Maurice-t, Christian Webert, Rudolf Heßt és Walter Buchot, a későbbi „pártbíróság" vezetőjét is, akik valamennyien szabadcsapatos múlttal rendelkeztek.

A kezdeti időszak harmadik frissen alakuló tagozata a párt ifjúsági szervezete volt. Gustav Adolf Lenk munkanélküli zongorakészítő szakmunkás kezdeményezésére 1922-ben került sor az NSDAP Ifjúsági Szövetségének létrehozására. Ennek az volt a célja, hogy olyan fiatalokat tömörítsen, akik még nem érték el a párttagsághoz szükséges korhatárt, de a náci párt ideológiájával egyetértettek, és a nagykorúság után az NSDAP és főleg az SA tagjaivá akartak válni. Így a szervezet kezdettől fogva az SA felügyelete alatt működött. Az első két év jobbára szervezéssel telt, melynek köszönhetően már Bajorországon kívül, sőt a határon túli, németek lakta területeken (Ausztria, Csehszlovákia) is sikerült létrehozni néhány csoportot. Ennek ellenére a taglétszám még 1923-ban is alig haladta meg az 5000 főt.

Az 1923-ban a Nemzetiszocialista Ifjúsági Mozgalom nevet felvevő szervezet már kor és nem szerint is alcsoportokba sorolta tagságát: 12 és 16 éves kor között az Ifjúsági Szövetség (Jugendbund), 16 és 18 év között pedig az Adolf Hitler Ifjúosztag (Jungsturm Adolf Hitler) várta a fiúkat, s első alkalommal lánycsoportot (Mädchengruppe) is létesítettek. Az SA-n belüli elkülönülés jegyében önálló egyenruha bevezetésére is sor került, és a szervezet önálló időszaki lappal, később a *Népiségi Figyelő*ben önálló melléklettel rendelkezett, amely így még szélesebb körben tette ismertté a náci ifjúságot. Az SA fiókszervezeteként az ifjúsági mozgalom is részt vállalt a sikertelen puccsban, amely elindította a széthullást a mozgalomban.

Puccs és széthullás

Az 1923. novemberi, sikertelenül végződött müncheni sörpuccs első pillantásra azt a látszatot keltette, hogy minden addigi munka kárba veszett, hiszen a sok helyütt még amúgy is kezdetleges pártszervezet a Németország egészére vonatkozó betiltás következtében darabjaira hullott, s a párt romjain egymással viaskodó utódszervezetek jöttek létre. A puccsot követő hazaárulási pernek azonban igen jótékony hatásai is voltak.

Az NSDAP egy csapásra ismertté vált Németország minden szegletében, Hitler a közélet fontos szereplői előtt tarthatott nagygyűlést – a helyszín ezúttal a bíróság épülete volt. A landsbergi börtön igazi zarándokhellyé, az első „Barna Házzá" vált, s ezáltal a kialakuló Führer-mítosz fontos mozzanatát jelentette. Itt készült el annak a könyvnek az első kötete is, amelyet 1925 és 1945 között a legnagyobb példányszámban adtak ki, mégis Németország legkevésbé olvasott könyvévé vált. Ez volt a *Mein Kampf* (*Harcom*), egy zavaros, zárt ideológiai rendszernek még csak véletlenül sem nevezhető elmeszülemény, amely azonban sok mindenre fényt deríthetett volna, ha olvasták volna, s főként, ha komolyan vették volna. (Landsberghez köthetők azok a víziók is, amelyeket Hitler egy jövendő Németország vezéreként akart megvalósítani: az autópályák s a Volkswagen, vagyis a népautó.)

Az utódszervezetek közül három nagyobb kristályosodott ki: a Nagynémet Népközösség (Großdeutsche Volksgemeinschaft) – Hitler állítólagos felkérésére – Rosenberg vezetésével, Esser és Streicher közreműködésével; a Ludendorff támogatását is élvező Német Népiségi, később Nemzetiszocialista Szabadságpárt (Deutschvölkische, majd Nationalsozialistische Freiheitspartei), amely Gregor Strasser és Ernst Röhm aktív tevékenységével minden népiségi csoport fedőszervévé akart válni; valamint a főleg Bajorországban erős Népiségi Blokk (Völkischer Block), amelyben Strasser és Drexler voltak a vezető tagok. A prédán való marakodás egyúttal Hitler érdekeit is szolgálta, hiszen ez biztosította számára azt, hogy senki se tudjon távolléte idején olyan hatalmat és tekintélyt kiépíteni, mint amilyennel ő rendelkezett a puccsot megelőzően. Mindenesetre a Szabadságpárt az 1924-es választásokon 32 képviselőt juttathatott a birodalmi parlamentbe (Reichstag).

A per végén kiszabott ötéves börtönbüntetés, amelyből Hitler végül jóval idő előtt, 1924 decemberében szabadult, megmutatta a weimari Németország egyik nagy strukturális fogyatékosságát is, mégpedig azt, hogy az államszervezet többi szegmenséhez hasonlóan az igazságszolgáltatás szellemisége sem volt méltó a demokráciához, hisz a bírák bal szeme mindig élesebb volt, mint a jobb.

1925–1933

gadásáig

Legális eszközökkel a „harc időszakában"

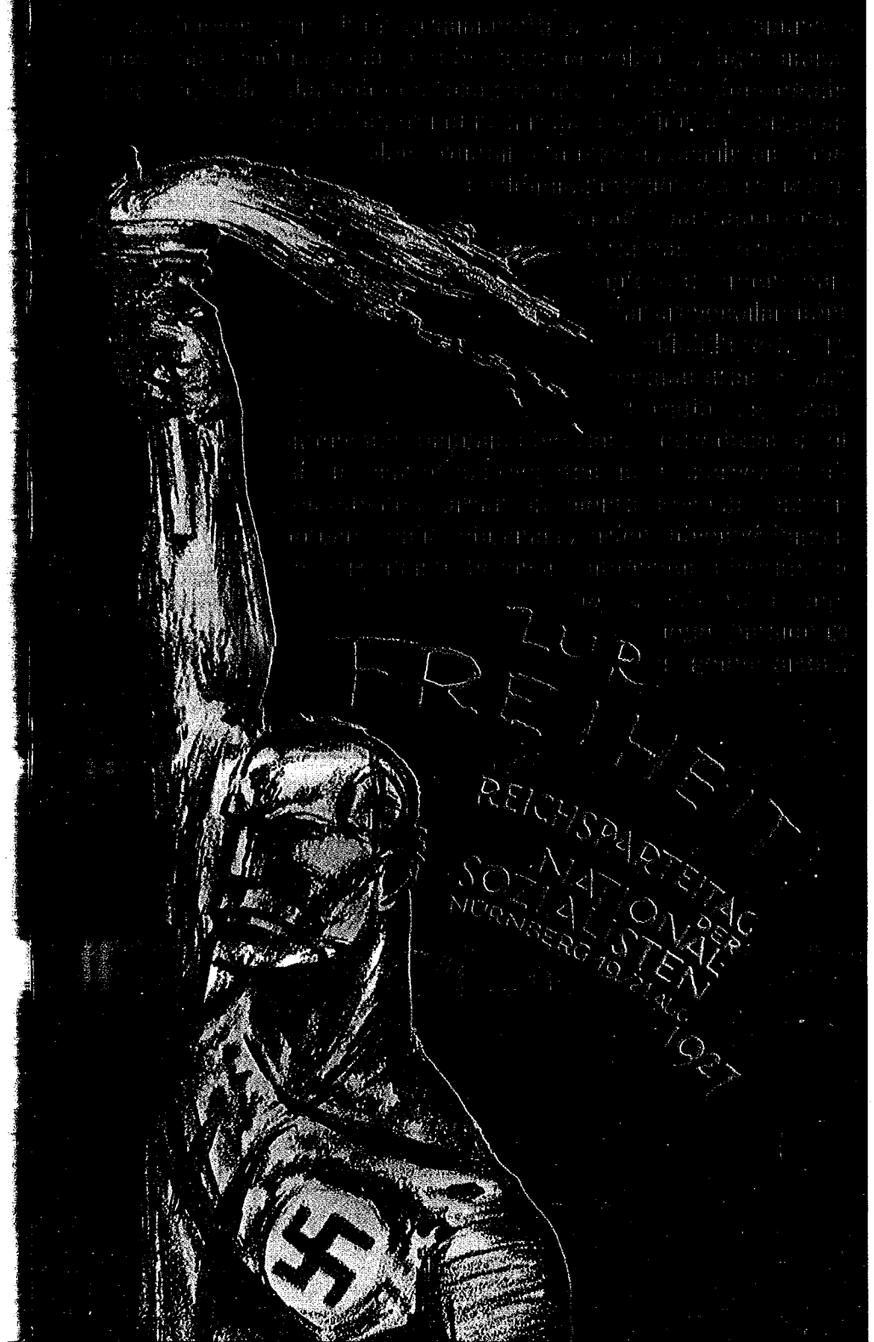

Az NSDAP újraalapításának gondolata Hitlerben már Landsbergben megfogalmazódott, s a sikertelen puccs komoly kihatással volt a következő időszak taktikájára is. A párt a hatalom erőszakos megragadása helyett ugyanis inkább a törvényesség vizére evezett, s a rendszert annak saját eszközeivel próbálta megdönteni („Adolphe Légalité"): *„Ha tevékenységemet ismét folytatom, új politikát kell követnem. A hatalom fegyveres megragadása helyett a katolikus és marxista képviselők bosszúságára mindenbe bele fogjuk ütni az orrunkat. Bár tovább fog tartani meggyőzésük, mint hogy agyonlőjük őket, de a végén a saját alkotmányuk hozza meg nekünk a sikert. Minden legális folyamat lassú."* Ám ez nem volt a szimpatizánsok egyöntetű álláspontja, ami a későbbiekben még számos vitára adott alkalmat.

A reorganizáció

Az NSDAP újbóli megalapítására végül 1925. február 26-án került sor. A párt felépítését Hitler fokozatosan képzelte el, s tevékenysége eleinte főként csak Münchenre és Bajorországra koncentrálódott. Csak miután itt már szilárdan állt a régi-új szervezet, kerülhetett sor az expanzióra. A legnagyobb müncheni bázissal rendelkező utódszervezet, a Nagynémet Népközösség jelentette azt az alapot, amelyre az új alapításnál támaszkodni kívántak, ugyanis az NSDAP müncheni és bajorországi szervezetének vázát a Népközösség egykori tagjai és főleg vezető káderei képezték, s a szervezeti struktúrája is mintául szolgált. 1925 márciusában mind a Népközösség, mind pedig a Népiségi Blokk feloszlatta magát, de az NSDAP-ba való átlépés inkább a Népközösség esetében volt zártnak minősíthető, míg a blokk tagjai csak

Az SA propagandafelvonulása Berlinben, 1929

szórványosan „tértek meg". Az átlépések azonban hónapokat vettek igénybe.

Miután a rendkívül jó szervezőtehetséggel bíró Gregor Starssert ismét sikerült megnyerni s megbízni a párt északnémetországi kiépítésével, pár hónapon belül 7 új pártkörzet (Gau) létesült a Majnától északra. Szakításig jutott viszont a vita Ernst Röhmmel, aki a szabadcsapatos és harci szövetséges szellem és harcmodor megőrzése érdekében az SA betiltása idején Frontosztag (Frontbann) néven új szervezetet alapított, s bár az új NSDAP-ra eskette fel szervezetét és maga is felvállalta az SA újjászervezését, de nem volt hajlandó a védszövetségi formákat feláldozni egy azzal végződött, hogy Röhm mind az SA, mind pedig a Frontosztag vezetéséről lemondott, s 1928-ban Bolíviába ment, ahol tisztként vett részt a hadsereg kiképzésében.

Az újjáalapítás folyamata egyben az 1921-es pártstatútumnak megfelelő szervezethez való visszatérést is jelentette. Az 1925 februárjában kiadott irányelvek emellett a régi pártprogramot is életbe léptették. A szervezeti felépítés végül az 1926. májusi új alapszabályzatban nyerte el végleges formáját. Az erős központi hatalom biztosítása érdekében minden korábbi tagnak újból be kellett lépnie a pártba, ami azonban konfliktusokhoz is vezetett, mert a korábban alacsonyabb tagsági számmal rendelkezők most akár kényszeredetten is hátrébb sorolódtak, s ez számukra presztízsveszteséget okozott.

A párt birodalmi vezetése is fokozatosan reorganizálódott. Az újjáalapítást követően Hitler mellett Franz Xaver Schwarz birodalmi kincstárnok (Reichsschatmeister), Philipp Bouhler birodalmi ügyvezető (Reichsgeschätsführer) és Otto May, a *Népiségi Figyelő* propagandaosztályának vezetője alkotta a felső vezetést, majd ez kibővült Bruno Heidemann-nal, az írott anyagok felügyelőjével (Schriftführer, Hermann Schneider) és a Vizsgálati és Egyeztető Bizottság (Untersuchungs- und Schlichtungsausschuss), a tulajdonképpeni pártbíróság vezetőjével. Csak 1926-ban állt fel hivatalosan a Birodalmi Propagandavezetőség (Reichspropagandaleitung), amely csakhamar Gregor Strasser vezetése alá került (helyettese Heinrich Himmler), akit 1928-tól személyesen Hitler, majd 1930-tól Joseph Goebbels követett, valamint a Birodalmi Szervezési Vezetőség (Reichsorganisationsleitung), amelyet 1927-ig Bruno Heidemann „pártbíró", majd Gregor Strasser vezetett. Rudolf Heß Landsberg óta Hitler személyi titkára volt. Külön bizottság felügyelte a sport- és tornaügyeket (ideértve különösen az SA-t), és először létesült ifjúsági bizottság. Max Amann, aki nem volt a birodalmi vezetés tagja, továbbra is a pártkiadó nagyhatalmú vezetője maradt.

SA-rangjelzések

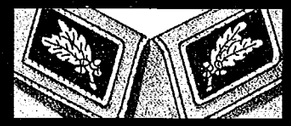

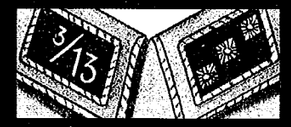

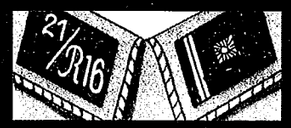

Párthuszárok szemétdombja

A taglétszám azonban csak lassan emelkedett. 1925-ben Münchenben a pártnak mindössze 700 tagja volt. Hátat fordított a csalódott Anton Drexler is, aki saját pártot alapított. Az északnémet szervezet formális pártban maradása is csak Strasser hűségén múlott, jóllehet a müncheni központnak nem volt szinte semmiféle befolyása a Majnától északra. A szervezeti különállóság csakhamar ideológiai szinten is megmutatkozott, ami leginkább annak volt köszönhető, hogy egyre nagyobb szerepet kapott Gregor Strasser testvére Otto és egy új „jövevény", az észak-rajnai körzet ügyvezetője, Joseph Goebbels, akik a „fasiszta délnémet" irányzattal szemben megfogalmazták az északi, „szocialista" vonulatot, amely 1925 szeptemberében a Hagenban alapított Munkaközösségben teljesedett ki.

A müncheni vezetéssel szembeni erős kritika azonban nem Hitler, hanem a müncheni „párthuszárok szemétdombja" ellen irányult. Az alacsony színvonalúnak tartott *Népiségi Figyelő* helyett *Nemzetiszocialista Levelek* (*Nationalsozialistische Briefe*) és *A Nemzeti Szocialista* címmel új lapokat indítottak. Az „északiak" azonban nemcsak szocialistább nézeteikkel jártak külön utakon: nem osztották Hitlernek az univerzális zsidó ellenségre vonatkozó elméletét sem, s eltérően ítélték meg a külpolitikai irányokat (például szövetséget javasoltak Moszkvával), sőt kétségbe vonták Hitler legalitási pályáját is. Ezeket az elveket – s ez egyértelmű jele volt a központ csekély befolyásának – az 1920-as pártprogram helyett összeállított, a müncheni ve-

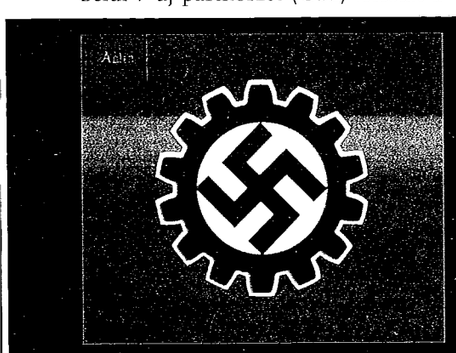

A Német Munkafront zászlója

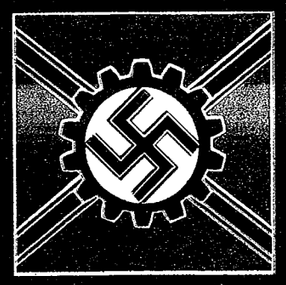

A Német Munkafront vezető szolgálati zászlója

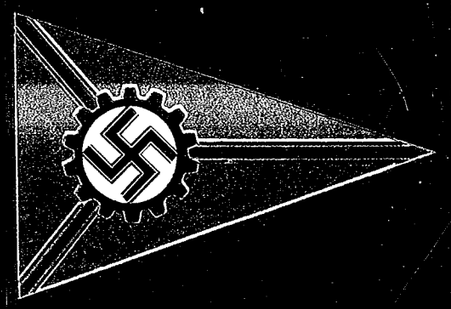

A Német Munkafront Központi Iroda vezető szolgálati zászlója

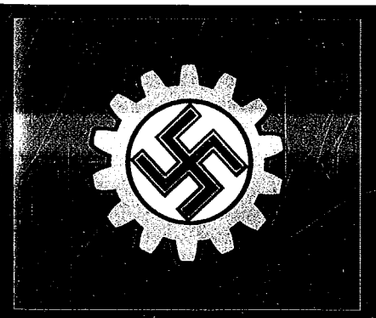

A Német Munkafront szolgálati zászlója

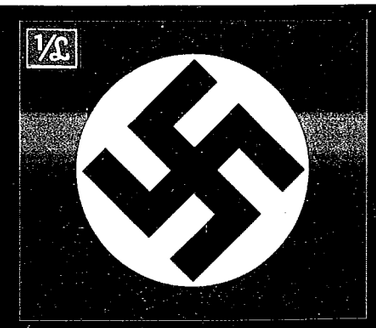

Az SA-vezetőség zászlója

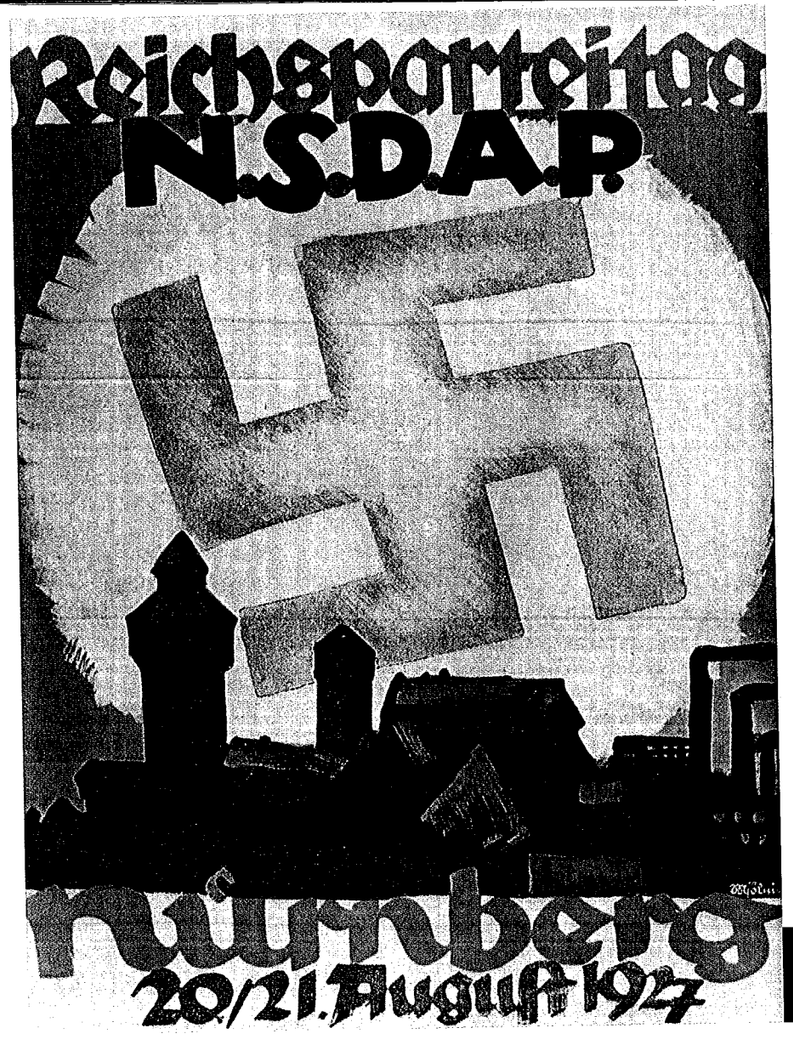

zetéssel nem egyeztetett, külön pártprogram formájában terjesztették. Tényleges szakításra Münchennel azonban csak kevesen gondoltak.

A Führer-elv győzelme

Hitlernek – akit Goebbels kis burzsoának nevezve ki akart dobni a pártból – lépnie kellett, ha nem akarta, hogy kicsússzon a lába alól a talaj. 1926 februárjában Bambergben egy országos vezetőértekezleten akarta rendezni a problémákat. Hitler remek taktikai érzékét és szónoki tehetségét a külsőségek és a manipuláltan összeállított résztvevői lista is segítette, valamint az, hogy az északiak Hitler briliáns szereplése után nem merték felvállalni programjukat. A munkaközösség feloszlott, és Strasser sietve vonta vissza az északi programot. Az új program csak két szóból állt: Adolf Hitler. Az 1920-as pártprogramot taktikai okokból megváltoztathatatlannak nyilvánították. Ezzel a „nemzeti szocializmus" felett győzött a nemzetiszocializmus, s az NSDAP elindult azon az úton, hogy igazi vezérpárttá váljon. Az északi szárny egykori tagjai felsorakoztak Hitler mögé, s éppen a legvérmesebb Goebbels vált később Hitler leghűségesebb követőjévé, és fanatikus neofitaként megkapta a vörös Berlin körzetének vezetését.

Az 1926. májusi müncheni taggyűlés – a bambergi döntések megerősítéseként – a párt alapszabályzatát Hitler személyére szabta át. Az egyesületi törvénynek való megfelelés végett az első elnököt papíron ugyan továbbra is választották, de a választótestület kizárólag Hitler müncheni híveiből tevődött össze, így a választásnak semmi jelentősége nem volt. Elviekben csak a müncheni helyi csoportnak volt lehetősége arra, hogy a párt vezetőjétől beszámolót követeljen. Az elnök számára kötelező érvényű többségi határozatok azonban nem léteztek, s az elkövetkezőkben a korábban helyi pártgyűléseken megválasztott pártkörzetvezetőket, a müncheni szekcióvezetőket, valamint a különböző bizottságok vezetőit is személyesen Hitler nevezte ki. Később a türingiai körzetvezető kizárással lakolt azért, hogy az olasz fasiszta nagytanács mintájára javaslatot tett egy szenátus létrehozására. A korlátlan vezérelv megtartását és az ellenzék kiszűrését szolgálta a „pártbíróság" is, amely 1927-től Walter Buch egykori őrnagy vezetésével, valamint Ulrich Graf és a fiatal Hans Frank segédletével működött.

Hat héttel később, az NSDAP első pártnapján Weimarban már nyíltan megmutatkozott, hogy a Bambergben kijelölt irány mit is jelent a valóságban. Itt alkalmazták első alkalommal azt a gyakorlatot, amely ettől kezdve tradícióvá vált: megvitatásra csak a Hitler aláírásával ellátott indítványok kerültek. Ez tette lehetővé, hogy a kritikai megjegyzések, a „kiforratlan és bizonytalan ötletek" ne zavarják meg a párt életét. Kifelé ez a taktika egy jól összekovácsolt párt képét közvetítette. Hitlerre a gazdaság is felfigyelt, beszédeket tartott képviselőinek, melyek hatására szép lassan a támogatások is csordogálni kezdtek (Thyssen, Borsig, Vögler stb.).

Árnyékkormány születik

A szervezet grandiózus bővülésével az NSDAP tulajdonképpen egy árnyékállam, árnyékkormány felépítését kezdte meg. A minisztériumi bürokráciának megfelelően a korábbi bizottságok átalakultak hivatalokká, továbbá újabbak is létrejöttek: így a Külpolitikai Hivatal (Außenpolitisches Amt), a Jogpolitikai Hivatal (Rechtspolitisches Amt), a Védpolitikai Hivatal (Wehrpolitisches Amt), a Népegészségügyi és Faji Hivatal (Amt für Volksgesundheit und Rasse), a Telepítési és Agrárpolitikai Hivatal (Amt für Siedlung und Agrarpolitik) stb., amelyek javaslatokat terjesztettek elő, s törvényelőkészítő munkát is folytattak. A már meglévők mellé új tagozatok és csatolt szervezetek is alakultak. Az időközben megnagyobbított müncheni pártközpont hatalma pedig egyre nőtt. A párt 1930-ban adományok segítségével megvásárolt egy patinás épületet is, amelyet új pártközponttá építettek ki, s Julius Streicher javaslatára Barna Háznak neveztek el. A párt azonban ezt az épületet is csakhamar ismét kinőtte.

A társadalom homogenizálásának megalapozása

1924-től sor került a darabjaira hullott ifjúsági szervezet újjászervezésére. Az elnevezés ezúttal Nagynémet Ifjúsági Mozgalom lett. A legnagyobb és legszervezettebben fennmaradt csoportosulás a szászországi Plauen városában működött, Kurt Gruber vezetésével. A vezető szerep Münchenből ezután jó pár évre Szászországba helyeződött át. A nemzetiszocialista ifjúsági tömörülés 1926-ban felvette a Hitlerjugend – Német Munkásifjúsági Szövetség elnevezést, és ezzel a lépéssel az egyetlen olyan szervezetté vált, amely a Führer, Adolf Hitler nevét viselhette. A szövetség továbbra is az SA felügyelete alatt működött.

A HJ későbbi „nagyura", Baldur von Schirach 1931-ben jelent meg az ifjúságnevelés horizontján. 1931-től ő lett az NSDAP első birodalmi ifjúságvezetője, akinek a párt minden ifjúsági csoportját (HJ, Hallgatói Szövetség, Nemzetiszocialista Tanulószövetség) alárendelték. A következő évben megszerezte a Hitlerjugend közvetlen vezetését is. Az 1929-ben megalakult Német Ifjúnép (Deutsches Jungvolk, DJ), amely 14 éves korig fogta össze az ifjakat, 1931-ben csatlakozott a Hitlerjugendhez. Többéves megszakítás után a lányok részére is új szervezet alakult, amely ezúttal a „Német Leányok Szövetsége" (Bund Deutscher Mädel, BDM) nevet kapta. A teljes Hitlerjugend 1932 végén valamivel több mint 100 ezer fős tagsággal rendelkezett.

Az NSDAP női szervezete több, a párthoz kötődő csoportosulásból alakult ki. Az 1925 után nagyon aktívan működő müncheni női csoport leginkább az SA-hoz kötődött, s valószínűleg az SA alapszabályzatában kilátásba helyezett Nőbizottság előzményeit jelenthette. Németország egész területén kifejtette tevékenységét a Német Népiségi Szabadságmozgalomhoz kötődő, Elsbeth Zander által alapított Német Nőrend (Deutscher Frauenorden), amely azonban éppen Münchenben volt meglehetősen gyenge, mégis mindvégig az NSDAP női pótszervezetének tekintette magát. 1926-ban formálisan, majd 1928-ban véglegesen beillesztették az NSDAP szervezetébe; helyenként megtartotta az eredeti nevét, helyenként viszont a Vörös Horogkereszt (Rotes Hakenkreuz) nevet vette fel. Ez utóbbi főleg ott jellemző, ahol valóban egészségügyi segélytevékenységet is ellátott. Célja az volt, hogy a 18 év feletti hölgyek számára hazafias, szociális és fajilag tudatos nevelést biztosítson. Emellett beteggondozói képzést indított, s támogatta a sokgyermekes családokat még a külföldi németség körében is.

1930-ra azonban hatalmi harcok gyengítették meg Zander szervezetét, s Münchenben önálló nőszervezet alakult. Tovább rontotta a helyzetet, hogy a 14 év alatti lányok szervezése ügyében a DFO a BDM-mel is konfliktusba keveredett. Ezt nehézkesen ugyan, de sikerült elsimítani, miután Strasser a BDM-et nevezte meg a párt egyetlen lányszervezeteként. A két nőszervezet vitáját azonban nem sikerült megoldani, így a Birodalmi Szervezési Vezetőség saját apparátusán belül egy új Nemzetiszocialista Nőszervezetet (Nationalsozilistisches Frauenschaft) alakított, majd a korábbi kettőt feloszlatta, s elrendelte tagjainak átvezetését az új nőszervezetbe. Az új részleg irányítását Zander vette át. A szervezet expanziójára utalt, hogy a körzetekben és járásokban is létesültek nőügyekkel foglalkozó osztályok. A feladatok azonban továbbra sem változtak: a nők szellemi-kulturális és háztartási, háziasszonyi nevelése mellett a karitatív tevékenység dominált, majd 1932-től fokozatosan előtérbe került a gyűjtési akciók lebonyolítása.

Az 1925 utáni évek új jelensége volt a párthoz kötődő hallgatói szervezet létrejötte. Az 1922–1925 között működő Népiségi Diákegylet (Völkische Finkenschaft) képezte az alapját az 1926-ban Wilhelm Tempel és Helmut Podlich által alapított Nemzetiszocialista Német Hallgatói Szövetségnek (Nationalsozialistischer Deutscher Studentenbund, NSDSTB), amelynek Németország-szerte léteztek csoportjai. Míg Tempel a szervezet lipcsei központú birodalmi vezetését látta el, 1928-tól a müncheni közösség élére az a Baldur von Schirach került, aki csakhamar a birodalmi vezetést is megszerezte. 1929-ben a szervezet Bajorország mellett 33 egyetemi helyszínen volt jelen. 1929-től önálló szekciót hoztak létre a Nemzetiszocialista Hallgatóhölgyek (Nationaloszoailitische Studentinnen) számára is. Schirach az NSDSTB birodalmi vezetését Münchenbe telepítette át, s irányításával a szervezet az egyetemi hallgatói önkormányzatok egyik legbefolyásosabb erejévé vált (1929–1930: 30–66%-os eredmény a hallgatói önkormányzati választásokon). A legfelsőbb vezetésben minden főbb szakirány képviselői helyet kaptak. Schirach pedig, ahhoz hasonlóan, ahogy később Bécsben körzetvezetőként kulturális konkurenciát épített fel Goebbels Berlinjével szemben, most kicsiben a müncheni NSDSTB-t akarta a müncheni akadémiai élet központjává tenni, s ebben nem is volt eredménytelen.

Alfred Rosenberg kezdeményezésére 1927-ben jött létre a Nemzetiszocialista Tudományos Társaság (Nationalsozialistische Wissenschaftliche Gesellschaft), amelynek feloszlatása után, 1928-ban Harci Szövetség a Német Kultúráért (Kampfbund für die Deutsche Kultur) néven alapított hasonló csoportosulást. Ennek legfőbb célja az volt, hogy kultúrpolitikai befolyást szerezzen a szélesebb középrétegek körében, s megvédje a német kultúrát minden káros hatással szemben. Működése nem keltett különösebb feltűnést, mégis meglehetősen nagy szervezetté nőtte ki magát, amelynek számtalan szakcsoportja a kulturális élet minden területét lefedte.

A Nemzetiszocialista Német Jogászok Szövetsége (Bund Nationalsozialistischer Deutscher Juristen) 1928-ban Hans Frank müncheni ügyvéd irányításával alakult meg. A szövetség minden politikai jogkérdésben képviselte a pártot és tagjait, s megpróbálta országszerte egyesíteni azokat a jogászokat, akik a különböző perekben (Frank ezek számát 1925 és 1933 között 40 ezerre becsülte) a nácikat védték. Ezzel egyidejűleg dokumentálta az ügyeket is, hogy adott esetben jogi precedensekre lehessen hivatkozni. A szervezet a '30-as években a náci közgazdászok, jogászok és közigazgatási hivatalnokok gyűjtőszervévé vált. →

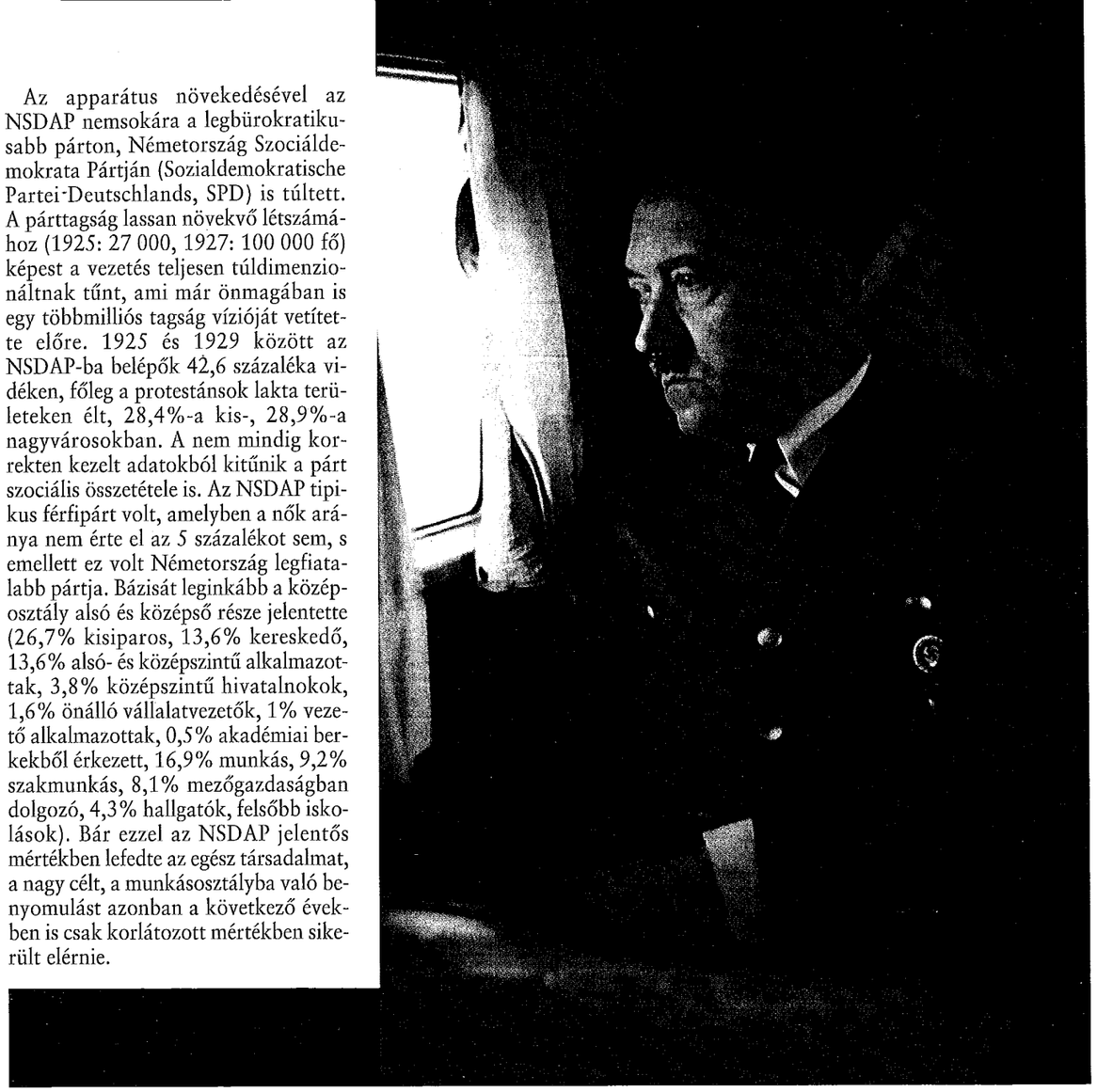

Az apparátus növekedésével az NSDAP nemsokára a legbürokratikusabb párton, Németország Szociáldemokrata Pártján (Sozialdemokratische Partei Deutschlands, SPD) is túltett. A párttagság lassan növekvő létszámához (1925: 27 000, 1927: 100 000 fő) képest a vezetés teljesen túldimenzionáltnak tűnt, ami már önmagában is egy többmilliós tagság vízióját vetítette előre. 1925 és 1929 között az NSDAP-ba belépők 42,6 százaléka vidéken, főleg a protestánsok lakta területeken élt, 28,4%-a kis-, 28,9%-a nagyvárosokban. A nem mindig korrekten kezelt adatokból kitűnik a párt szociális összetétele is. Az NSDAP tipikus férfipárt volt, amelyben a nők aránya nem érte el az 5 százalékot sem, s emellett ez volt Németország legfiatalabb pártja. Bázisát leginkább a középosztály alsó és középső része jelentette (26,7% kisiparos, 13,6% kereskedő, 13,6% alsó- és középszintű alkalmazottak, 3,8% középszintű hivatalnokok, 1,6% önálló vállalatvezetők, 1% vezető alkalmazottak, 0,5% akadémiai berkekből érkezett, 16,9% munkás, 9,2% szakmunkás, 8,1% mezőgazdaságban dolgozó, 4,3% hallgatók, felsőbb iskolások). Bár ezzel az NSDAP jelentős mértékben lefedte az egész társadalmat, a nagy célt, a munkásosztályba való benyomulást azonban a következő években is csak korlátozott mértékben sikerült elérnie.

→ A Nemzetiszocialista Tanárszövetség (Nationalsozialistischer Lehrerbund) gyökerei 1922-ig nyúltak vissza, amikor is megalakult az NSDAP-hoz közel álló Népiségi Tanárok Munkaközössége (Arbeitsgemischaft völkischer Lehrer). 1925-től – egy átmeneti szervezetet követően – hívták életre a Nemzetiszocialista Tanárok Szabad Csoportját (Freie Gruppe nationalsozialistischer Lehrer), amely 1929-től Nemzetiszocialista Tanárszövetségnek nevezte magát, s Hans Schemm irányítása alatt állt. A szövetség feladatai közé sorolta egy lehetséges hatalomátvételt követő iskola- és nevelésügyi reform programját, a liberális, marxista és demokratikus tanárszövetségek visszaszorítását, s ezeknek az eszméknek a kiirtását a nevelésügyből. 1929-ben, nem sokkal a tanárszövetség létrehozását követően jött létre a Nemzetiszocialista Tanulószövetség (Nationalsozilaistsicher Schülerbund, NSS), amely Berlinből és Hamburgból indult útjára, és a berlini Adrian von Renteln irányítása alatt állt.

Az önálló pártszakszervezet – a helyenként nagyon is erőteljes kezdeményezések ellenére – egyelőre Hitler elutasítása miatt hiúsult meg, aki döntésében valószínűleg azt tartotta szem előtt, hogy egy jövendő nemzeti államban olyan szakszervezetekre, mint a weimari korszakban, vajmi kevés szükség lesz. 1929-ben münchen nemzetiszocialisták kezdeményezésére mégis létrejött egy Nagynémet Szakszervezet (Großdeutsche Gewerkschaft) Ingolstadt központtal, amely azonban hamarosan feloszlatta magát. Nagyjából ezzel egy időben Berlinben alakult meg a Nemzetiszocialista Üzemi Sejtek Szervezete (Nationalsozialistischer Betriebszellenorganisation), amely nemsokára a pártvezetés hozzájárulását is megkapta ahhoz, hogy tevékenységét országszerte kiterjessze. A szervezetet a Birodalmi Szervezési Vezetőség azonban csak 1931-ben ismerte el végleg a párt részének, és tagolta be saját szervezetébe önálló főhivatalként. Az NSBO fokozatosan fejlődött, és sorra építette ki különböző szakmákat lefedő szakcsoportjait. 1932-ben önálló Munkanélküli Irodát állított fel, majd a fiatal munkavállalók részére megalapította a Nemzetiszocialista Ifjúsági Üzemi Sejt (Nationalsozialistische Jugendbetriebszelle) szervezetét. Az NSBO-nak 1931 végén csaknem 40 000 tagja volt, de a várt sikert nem váltotta be a szervezet, mivel a tagok többsége nem munkás, hanem a termelési tevékenységhez köthető más, főleg középső és alsóbb műszaki és kereskedelmi képzettségű, valamint alkalmazotti elemekből tevődött össze.

A hivatalnoki kar részére a párt nem kívánt önálló alszervezetet létrehozni, de Strasser tiltása ellenére a helyi kezdeményezések

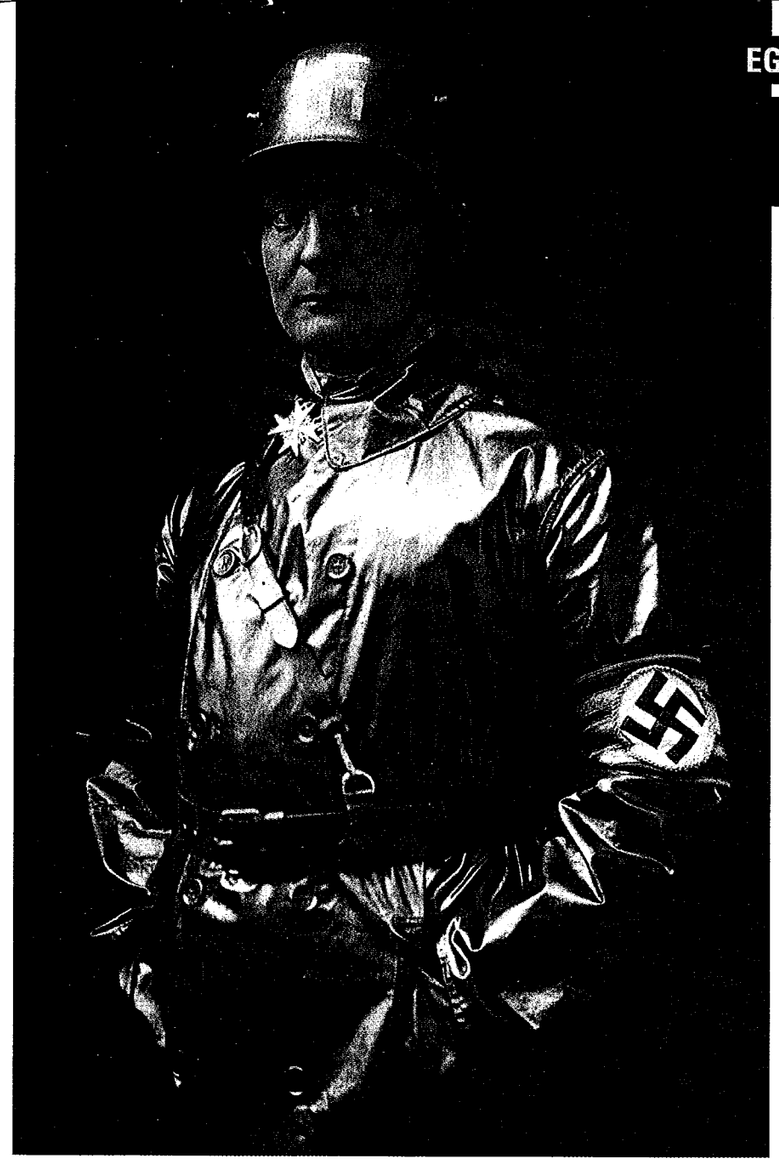

A területi szervezet nem változott lényegesen az 1923 előttihez mérten. A müncheni központ jelentősége a korábbihoz képest már csak a szervezet szintjén érvényesült, hiszen a '30-as évek elejére a „főváros" nem tudott lépést tartani a máshol sokkal gyorsabban fejlődő taglétszámokkal. Más körzetek sokkal inkább az innováció útjára léptek: így Berlinben – jóval megelőzve München – SA-zenekar, továbbá a halláskárosultak részére külön helyi csoport létesült. Az 1927 és 1929 között pénzügyi csőddel küszködő München minden volt, csak nem példakép és követni való minta. Ennek ellenére a müncheni központ továbbra is a legfontosabb pozícióban lévő személyek „hazája" maradt, s az NSDAP birodalmi vezetésében az osztály- és alosztályvezetők kb. fele müncheni volt, vagy legalábbis a müncheni helyi csoportban tevékenykedett a birodalmi vezetésbe kerülése előtt.

A '20-as évek második felében megmutatkozó terjeszkedés tehát nemcsak egy irányban – a párt tényleges taglétszámának növelésével – haladt, hanem egy szélesebb társadalmi lefedettséget is célba vett, hiszen a csatolt szervezetek tagjai – a tagozatoktól eltérően – nem voltak kötelezően a párt tagjai is egyben. Ezzel a szervezeti sémával az NSDAP megteremtette annak lehetőségét, hogy esetleges hatalomra kerülése után ezek a szervezetek a párt társadalmi befolyását erősítő szervezetekké, adott esetben mégiscsak erősebbnek bizonyultak, s így a hivatalnoki pozícióban lévő párttagok részére a Birodalmi Szervezési Vezetőségen belül Nemzetiszocialista Hivatalnok-munkaközösségek (Nationalsozialistische Beamtenarbeitsgemeinschaften) létesültek.

A középrétegek összefogásának szükségessége 1927-től került erőteljesebben a pártpropaganda fókuszába. 1929-ben Plauenben alapították meg a Nemzetiszocialista Gazdasági Szövetséget (Nationalsozialistischer Wirtschafstbund), amely a kereskedelem, a kisipar és a szabad foglalkozások összefogását célozta meg. Végül, több sikertelen szervezeti próbálkozás után, 1930-ban a Harci Közösség az Áruházak és a Fogyasztási Szövetkezetek Ellen (Kampfgemeinschaft gegen Warenhaus und Konszumverein) lett a győztes. A szervezet érdekképviseletnek tekintette magát, különböző szakcsoportokat állított fel, s a hozzá fordulóknak jogi, könyvelési és adótanácsadással szolgált.

Kezdetben az NSDAP nem tartotta szükségesnek, hogy önálló parasztszervezetet hozzon létre, de a gazdasági világválság által mélyen érintett vidéki lakosság egyre nagyobb számban jelent meg a párttagok sorában. Walter Darré az NSDAP birodalmi vezetésének keretében 1930-ban kezdte meg a párt agrárpolitikai apparátusának felépítését. E nagyobb pártszervezetek mellett kisebb, jóval jelentéktelenebb szervezetek is létesültek. A Nemzetiszocialista Orvosszövetség (Nationalsozialistischer Ärztebund) és a Nemzetiszocialista Felsőoktatási Tanárok Szövetsége (Nationalsozilaitischer Dozentenbund) mellett ilyen volt az 1931-ben Berlinben alapított Német Katolikusok Munkaközössége (Arbeitsgemeinschaft Deutscher Katholiken), az 1932-ben létrejött Nemzetiszocialista Újságírók Birodalmi Munkaközössége (Reichsarbeitsgemeinschaft nationalsozialistischer Journalisten) vagy az Önkéntes Munkaszolgálat Szövetsége (Bund für freiwilligen Arbeitsdienst). 1931-ben a növekvő munkanélküliségi ráta tette szükségessé a Németországi Keresetnélküliek Szükségközösségének (Notgemeinschaft der Erwerbslosen Deutschland e. V.) létrehozását, amely hivatalosan ugyan nem tartozott a párthoz, de szellemisége nem rejthette véka alá irányultságát. Az 1931-ben 1500 tagot számláló szervezet célja a szociális, karitatív tevékenység volt: olcsóbb bevásárlási lehetőségeket, szociális és jogi tanácsadást, szabadidős tevékenységeket szervezett.

1928–29-től elkezdtek egyes csoportokat külföldön is nemzetiszocialista csoportokká összefogni, az NSDAP Külföldi Szervezete (Auslandsorganisation) hivatalosan azonban csak 1931-ben jött létre.

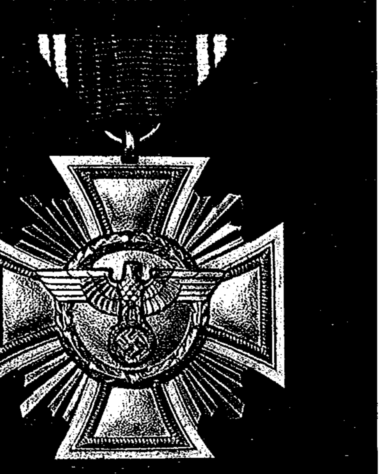

tömegszervezetekké váljanak. Vagyis az NSDAP, amely ebben az időben 1-2 százalékos támogatással rendelkezett, már ekkor tudatosan felkészítette magát a hatalomra. S ebben jobb volt, mint bármelyik másik párt.

Ezt támasztotta alá a Birodalmi Szervezési Vezetőség reformja is. Az addigi egységes osztály kettévált: egyik részlege Gregor Strasser irányítása alatt a párt politikai szervezetéért volt felelős, míg a másik – előrevetítve a hatalomátvételt – a „nemzetiszocialista államért", és Fritz Reinhard után Konstantin Hierl, a későbbi Birodalmi Munkaszolgálat (Reichsarbeitsdienst) vezetőjének irányításával működött. A propagandaügyeket Strassertől Heinrich Himmler vette át.

Mítosz és szimbolika

A szervezeti változtatások mellett a külsőségek is azt mutatták, hogy befejeződött az NSDAP átalakulása egy diktatórikus Führer-párttá: a horogkereszt és az egyenruha mellé bevezették a „Heil Hitler" köszöntést, az SA eskütételét Hitlerre, az NSDAP felségjelzését (egy sas koszorúval és horogkereszttel), a Horst Wessel-dalt, valamint az 1923-as „vérzászló" tiszteletét. A Führer-mítosz tehát egyre erőteljesebb formákat mutatott. E pártszimbolika és dinamikus magabiztosság nemcsak az államtól különítette el egyértelműen a párton túllépő, népmozgalmi látszatot kelteni akaró és valóban egyre inkább keltő szervezetet, de a többi párttól és hasonló ideológiájú szervezettől is. A Birodalmi Szertár (Reichszeugmeisterei), amely kisajátította az egyenruha-ellátás monopóliumát, virágzó gazdasági vállalkozássá vált.

A párt birodalmi és körzetvezetői már 1933 előtt miniszteri attitűdre jellemző vonásokat mutattak fellépésükben, az SA már ekkor segédrendőrségi funkciókat bitorolt magának. Mindez az első alkalommal Nürnbergben megrendezett pártnapon érte el csúcspontját, ahol megvetették a később többnaposra bővült rendezvénysorozat Harmadik Birodalomban klasszikusnak számító, misztikus és pompás ceremóniájának alapját. A korábbi weimari pártnap ötezer fős tömegéhez képest Nürnbergben már kb. 15 000 fő jelent meg a párt addigi legnagyobb szemléjén. Úgy tűnt, hogy a párt megtalálta önmagát, amit az 1928-as parlamentbe kerülés (12 mandátum), 1929-ben pedig az első polgármesteri cím (Coburg), valamint az első miniszteri bársonyszék (Türingia, Wilhelm Frick) is jelzett. Az 1930-as 18,3 százalékos birodalmi eredmény pedig egyenesen „földcsuszamlást" jelentett a német politikai életben.

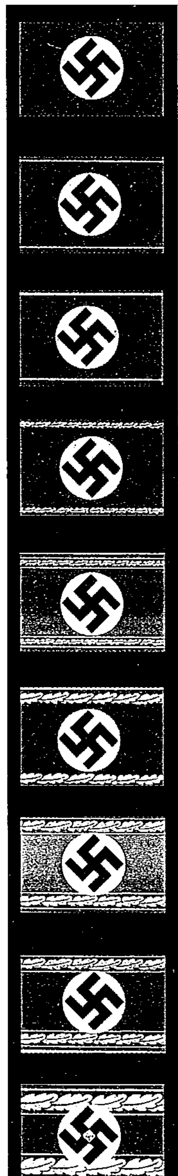

1929-re mind a növekvő taglétszám, mind pedig a hatékonyabb tevékenység érdekében tudatosodott a párt legfelső vezetésében, hogy gyökeres szervezeti reformra van szükség. Ennek előkészítésére a pártvezetés hosszas eszmecseréket folytatott, Heinrich Himmler például az SPD hatékony szervezeti sémáinak átvételét javasolta. A reform elsősorban a bajor területeket érintette, itt is leginkább Münchent, amelyet most külön alkörzetté emeltek. Az addigi városi szekciók helyett az egyes kerületek vagy kisebb kerületek esetén több kerület együtt alkotott helyi csoportot, a város szélén fekvő kerületekhez pedig hozzásorolták a München környéki településeket is. Az alkörzet és a helyi csoport közé Münchenben is létrehozták a tartományi körzeteknél szokásos kerület (Bezirk) szintjét, amelyeket 1932-től járásnak (Kreis) neveztek.

A birodalmi vezetés sémái érvényesültek az alsóbb szinteken is: a körzetekben és a járásokban egyaránt törzskarok működtek, amelyek nemcsak a pártélet minden mozzanatát, de a mindennapi élet területeit is figyelemmel kísérték, s így a birodalmi vezetéshez hasonlóan a tartományi és járási apparátusok árnyékát jelentették (léteztek idegenforgalmi, rádiózási, adó- és gazdasági tanácsadási osztályok, de még hírszerző részleg is). A müncheni Barna Ház mintájára minden körzetben pártközpontok létesültek. Egy körzet a nagyságától függően oszlott járásokra, amelyek többé-kevésbé megegyeztek a közigazgatási járásokkal. A körzeti szinteken kiépített apparátus viszont sok helyütt továbbra

is inkább burjánzást mutatott, semmint koordinált fejlődést, s ez egyre inkább a kompetenciák egymásba éréséhez és így kényszerűen is konfliktusokhoz vezetett, főleg a birodalmi szervezési vezetőség és az egyes körzetek apparátusa között. Ez ösztönözte azt, hogy 1932-től a körzetek osztályai még inkább kötelesek voltak követni a Birodalmi Szervezési Vezetőség utasításait. A propaganda erősítése céljából mindenhol törekedtek arra, hogy körzeti szónokképző (Gaurednerschule) iskolákat nyissanak.

A belső ellenzék

1930-ra a párt belső ellenzéke új erőre kapott. A Strasser fivérek közül Ottót továbbra sem sikerült megnyerni a párt új profiljához, még mindig a legalitási kurzus kétségbe vonása, a Szovjetunióval létesítendő kapcsolatok, sztrájkhullám elindítása, széles körű államosítások álltak csoportja követeléseinek középpontjában. Végül Otto Strasser és néhány követője elhagyta a pártot, s új szervezetet alapított Forradalmi Nemzetiszocialisták (Revolutionäre Nationalsozialisten) néven, amely később a Fekete Front (Schwarze Front) nevet vette fel. Hasonlóképpen megrázkódtatást okozott az ún. Stennes-lázadás, amely nagyon hasonlított egy 1927-es müncheni SA-zendüléshez. Walter Stennes, az SA legfelsőbb vezetésének a keleti területekért felelős vezetője nem annyira a szocializmusvita miatt fejezte ki elégedetlenségét, hanem a korrupt müncheni viszonyok, az SA túlzott választási igénybevétele, s a csekély fizetség miatt. A berlini SA egy csoportja vezetésével követeléseik nyomatékosítására megrohamozta a SA körzeti irodáját, majd nem sokkal később Himmler fekete SS-e vette elejét a további felkelésnek – átesve az első tűz- és vérkeresztségen.

A '30-as évek elejére kifejlődött struktúrájával és személyi összetételével a párt stabil tényezőnek tűnt, s amíg felszálló ágban volt, nem is mutatkoztak meg az ellentétek. Az 1932-es választási eredmények magukért beszéltek, az NSDAP Németország legerősebb pártja lett (37,3%), s ezt a pozícióját a novemberi választásokon bekövetkező visszaesés ellenére is megtartotta. Hasonlóképpen előretört a tartományokban, nem voltak ritkák a 40% feletti eredmények sem, így az NSDAP számos miniszteri tárca, polgármesteri cím, sőt adott esetben miniszterelnöki poszt tulajdonosa is lett. A Reichstag Hermann Göring személyében első alkalommal választott náci elnököt magának.

1932 decemberében a novemberi választási visszaesés és Kurt von Schleicher birodalmi kancellárnak az NSDAP megosztását célzó taktikája következtében azonban éles vita alakult ki a pártban a teljes hatalom (Hitler kancellársága) és a hatalomban való részvétel (alkancellárság) alternatívája között. Mint pár évvel korábban, a kulcsfigura ismét Gregor Strasser volt, akinek Schleicher személyesen ajánlotta fel az alkancellárságot. Végül testvéréhez hasonlóan ő is távozott a pártból, környezete azonban csendben Hitler mögé állt. Hitler a Birodalmi Szervezési Osztály irányítását saját kezébe vette, s törzsvezetőnek Robert Leyt nevezte ki. A hat főosztályból, számtalan osztályból és hivatalból álló szervezet a párt- és közélet minden részterületét lefedte. Személyes titkárát, Rudolf Heßt előléptette a Központi Titkárság (Zentralsekretariat) élére. A Birodalmi Szervezési Vezetőségen belül a párt agrárideológusa, az Argentínából származó Walter Darré irányítása alatt önállósodtak a mezőgazdasági ügyek, a gazdasági osztályt (Wirtschaftsreferat) pedig Walter Funk vette át. 1932-ben két birodalmi felügyelőség (Reichsinspektion) is létesült, melyeknek a párt területi apparátusának felügyelete lett a feladata, majd a birodalmi felügyelők és a körzetvezetők közé tartományi felügyelőket (Landesinspekteur) is kineveztek.

Az SA ambíciói

A párthoz hol lazábban, hol szorosabban kapcsolódó alszervezetek kiépítése a kezdeti időben nem volt végiggondolt folyamat, sokkal inkább önálló kezdeményezések sorozatáról beszélhetünk.

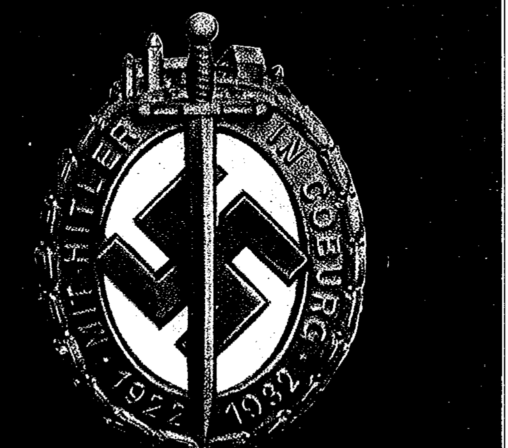

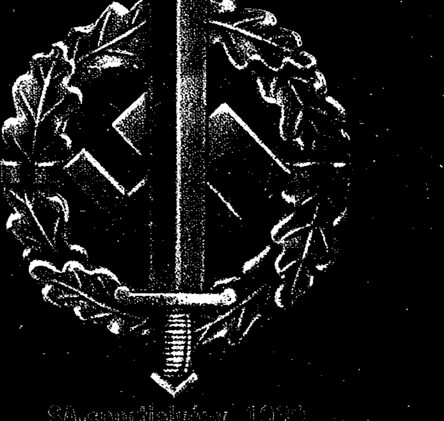

Az így életre hívott tagozatokat később próbálták meg egyre szorosabban a párthoz kötni.

A párt újjáalapítását követően a Rohamosztag (Sturmabteilung, SA) egyelőre még rendezetlen formában kezdte meg működését, a különféle csoportok több helyen más-más néven folytatták tevékenységüket, s más hasonló szervezetek is közel álltak az NSDAP-hoz. Ezt a helyzetet Hitler 1926 őszén számolta fel, amikor is elrendelte egy szervezetileg különálló legfelsőbb SA-vezetés (Oberste SA-Leitung) létrehozását, amelynek élére egy egykori hivatásos tisztet, Franz Pfeffer von Salomont nevezte ki. Az év végére kialakult az SA végleges felépítése is: egy tucat SA-tag (SA-Mann) alkotott egy csoportot (Gruppe), majd következtek a csapatok (Trupp), az osztagok (Sturm), az ezredek (Standarte) végül a pártkörzetek szintjén a körzetosztagok (Gausturm). 1927-től a két utóbbi közé illesztették a brigádok (Brigade) szintjét.

A Pfeffer von Salomon irányítása alatt álló SA azonban továbbra is többet gondolt magáról, mint amire a pártvezetés „kárhoztatta": a politikai szervezet (Politische Organisation, PO) „harcoló mozgalma" kívánt lenni, s morálisan magasabb rendűnek tartotta magát, mint a nemes egyszerűséggel (a PO rövidítés alapján) P-nullának titulált politikai szervezet. Ha lehet, még hűvösebb volt a viszony Hitler és Salomon között, mint egykor Röhmmel, s a későbbiekben drasztikusan felduzzadó SA a maga féltve őrzött, némiképp független helyzetével a pártvezetés számára mindig is bizonytalan tényező maradt. Berlinben volt a legkritikusabb a helyzet, ahol a PO és az SA tagjai között már-már rendszeressé vált a tettlegesség, ráadásul a Strasser testvérek működése révén éppen növekedésnek induló berlini NSDAP-ben hamarosan nemcsak az SA és a PO között tátongott szakadék, hanem a birodalmi fővárosban – az SA felügyeletét is magába foglaló – teljhatalommal felruházott új körzetvezető, Goebbels és Strasserék között is. Az erőszak így inkább fokozódott, sőt párton belüli teremcsatákra és lövöldözésekre is sor került, amelyek végül a berlini NSDAP időszakos betiltásához vezettek. 1930-ban az SA legfelsőbb vezetése egy önálló hírszerző szolgálat létesítését határozta el, amelyhez nagy ösztönzést adott a Stennes-féle zendülés, így feladata a tagozat belső szilárdságának erősítése mellett a sajtó- és propagandamunkában való részvétel volt.

Pfeffer von Salomon – a Stennes-lázadást követő – 1930. szeptemberi kiválása után Hitler maga vette kézbe az SA vezetését: hazatérésre bírta Ernst Röhmöt, aki 1931-től törzsvezetőként az SA tényleges irányítását látta el. Röhmmel a reguláris hadsereg eszménye is visszatért, ami azonnal meglátszott a szervezeti változásokon is: minden magasabb és középszintű egységet törzskarral láttak el. Újra felálltak a lovas alakulatok, valamint a zenekarok és egyéb propagandát szolgáló csoportok is. A Repülős SA, a Haditengerészeti SA, az Utász SA és a Szanitéc SA még inkább a szervezet militáns jellegét erősítették. Röhm alatt kezdődött meg az SA tömeghadsereggé fejlődése is, 1932 végére a taglétszám már meghaladta a félmillió főt.

Az SA fejlődése megmutatkozott a korábbi hagyományokat felelevenítő gépjárműosztag felállításában is. 1930-ban létesült a Nemzetiszocialista Automobilosztag (Nationalsozialistisches Automobilkorps), amely 1931-ben a Nemzetiszocialista Gépjárművezető Osztag (Nationalsozialistisches Kraftfahrerkorps, NSKK) nevet vette fel. A testület feladatai közé tartozott a futárszolgálat, pártvezetők, szónokok, SA-alakulatok személygépkocsikkal teherautókkal és motorbiciklikkel történő szállítása. 1932 februárjában az OSAF az NSKK-hoz hasonlóan egy Nemzetiszocialista Repülős Osztagot (Nationalsozialistsiches Fliegerkorps, NSFK) is életre hívott, amelynek elnöki tisztét Hermann Göring vállalta el.

Az SS mindent teljesít

Az egykori Adolf Hitler Rohamosztag nyomdokain Hitler megbízásából Julius Schreck látott hozzá a Védosztag (Schutzstaffel(n), SS) felépítéséhez, amely továbbra is elsősorban a pártvezér személyes biztonságáért felelt, de más prominens személyek védelmét is ellátta, alkalmazták gyűlések védelmére és propagandatevékenységre is. Olyan elitcsapatnak kellett lennie, amely *„mindent teljesít, amit csak követelnek tőle"*. A szervezet felsőbb vezetői egytől egyig rendelkeztek rohamosztagos múlttal. Schreck örökét 1926-tól Josef Berchtold, majd egy évvel később Erhard Heiden vette át, hogy végül 1929-ben az a Heinrich Himmler kerüljön a taglétszámában még mindig nagyon kicsi (kb. 280 fő) tagozat élére, aki az SS-t 1934 után a Harmadik Birodalom leghírhedtebb és legnagyobb hatalmú intézményévé építette ki. 1928-tól megkezdődött az SS motoros egységeinek felállítása, s létrehozták a folyamatosan bővülő támogató tagok körét (Fördernde Mitglieder, FM) is. 1931-től a szervezet ismét rendelkezett lovas alakulattal, újra létesültek motoros egységek, s létrejöttek a repülős, zenész osztagok. Meghonosodott az SS új szlogenje is: *„SS-tag: a becsületed a hűséged"* (*SS-Mann. Deine Ehre heißt Treue*).

1929-től az SS az addigi általános SA-alárendeltségből az SA különleges alakulatává lépett elő, vezetője, az SS birodalmi vezére (Reichsführer SS) Pfeffernek közvetlenül lett alárendelve. Míg az SS belső szolgálati rendje teljesen önálló volt, addig a különböző területi szintek vezetői a helyi SS-csapatokat különböző propagandatevékenységre rendelhették ki. Célként jelent meg, hogy az SS tagsága helyi szinten az SA erejének 10 százalékát érje el, amely megint csak az elitalakulat imázsát támasztotta alá (Az SS-tag a párt legpéldamutatóbb tagja).

Az SS-re általában jellemző volt, hogy minden olyan különleges csapatot a saját keretén belül is létrehozott, amellyel az SA rendelkezett. Miután a körzetek és az SA által működtetett hírszerzési osztályok viszonylag hamar lelepleződtek a rendőrség és az állami hivatalok hathatós tevékenysége révén, az SS a korábbinál hatékonyabb hírszerző és elhárítószervezetet kívánt létrehozni, amely mind a politikai ellenfelek, mind pedig az állami és rendőri intézkedések kivédésére és megelőzésére szolgál. 1931 augusztusában Reinhardt Heydrich kapott megbízást arra, hogy az SS legfelsőbb vezetése keretében és egyelőre Himmler személyes vezetésével létrehozza a megfelelő apparátust. Ezt követően az SS magasabb egységei (Abschnitt, Standarte) a birodalmi vezetéshez hasonló megfigyelő- és elhárítóosztályokat (Beobachtungs- und Abwehrstelle) rendeztek be. A birodalmi szerv az SA és az SS 1932. áprilisi betiltását követően nyerte el végleges elnevezését, amelyet a Harmadik Birodalom éveiben is megtartott, ez lett a Biztonsági Szolgálat (Sicherheitsdienst, SD).

A pártnak 1931 végén 806 ezer, egy évvel később 842 ezer tagja volt, s összesen 32 pártkörzettel rendelkezett, amelyek a 36 birodalmi gyűlési választókerülethez igazodtak. Ennek többszöröse volt a tagozatokban és a csatolt szervezetekben tagságot vállalók száma. 1932-ben a *Népiségi Figyelő*, amely 1930-tól müncheni és berlini kiadással is rendelkezett, már elérte a 120 ezres példányszámot, a párt 59 körzeti lapja és egyéb sajtótermékei 780 ezer példányban jelent meg. 1932-re az NSDAP nemcsak a legnagyobb tagsággal rendelkezett, de financiálisan is a legjobb helyzetben lévő párttá vált, amely egy intrikaszövevény jótékony segítségével 1933. január 30-án Németország-szerte fáklyás körmenettel ünnepelhette a „hatalom megragadását" (Machtergreifung). Ezt követően az volt a kérdés, miként lehet az egész országot a párt alá rendelni, s miként lehet az államból hitleri államot formálni.

Hitler állampártja 1933–1945

Hitler állama

Hitler a berlini Te[illegible] SA-alakulatok előtt, [illegible] kíséretében, 1934

A Harmadik Birodalomra a kortársak és a történetírás sok elnevezést akasztott. Nevezték alantas démonok birodalmának, a nihilizmus forradalmának vagy éppen Isten büntetésének, de olyan elképzelés is volt, amely ezt a 12 évet csak a német történelem kellemetlen félrecsúszásának tekintette. A birodalom negatív megítéléséhez túlnyomó többségében persze kétség sem férhetett, ám a felületes szemlélőben – és ide sorolhatjuk az akkori német állampolgárok nagy többségét is – az a látszat keletkezett, hogy a náci Németország egy nagyon jól szervezett, hatékony és tökéletes rendszer. Ez a benyomás a weimari időszak zavaros évei után pedig valamiféle pozitív töltettel ruházta fel Hitler államát. Mindazok, akik életben tartották az apparátust, persze tudták, hogy ez az állam messze nem tökéletes, s a történeti kutatás révén ezt az utókor is megismerhette.

A Harmadik Birodalom államrendszerét sokan sokféleképpen ítélték meg. A második világháború utáni történetírás többségében a tökéletes rendszer gondolatát tette magáévá, s Hitler Németországát olyan monolitikus jellegűnek írta le, amelyben a döntések forrása maga Hitler volt, és amelyben a döntések a jól szervezett, hierarchikus struktúrán keresztül jutottak el a legutolsó láncszemig. A Führer mindenhatóságát hangsúlyozó mítosz állandó ébrentartása pedig valóban ezt közvetítette a széles tömegek felé. Ez a tézis éppen akkor dőlt meg, amikor a történeti feldolgozás eljutott abba a stádiumába, hogy figyelmét egyre inkább a bel- és gazdaságpolitika, valamint az államszervezet felé irányította. Ezekre az eredményekre alapozva nevezték például a Harmadik Birodalmat nagyon találóan „szervezett anarchiának". Összességében e vizsgálódások során arra a következtetésre jutottak a kutatók, hogy a Harmadik Birodalom esetében inkább polikratikus jellegről kell beszélnünk, vagyis több, egymással versengő hatalmi centrum létezett párhuzamosan, s ezek belső mechanizmusaira Hitlernek vajmi kevés befolyása volt.

Mindkét megközelítési módnak volt és van igazsága. Kétség sem férhetett hozzá, hogy Hitler hatalmát semmilyen kollektív döntési struktúra nem korlátozta, s hogy a számára legfontosabb kérdésekben a döntés igenis az ő kezében volt. Számára első volt a külpolitika, a többi nem különösebben érdekelte. Vagyis a csúcsán valóban monokratikus volt a rendszer, a Hitler alatti szinteken azonban többféle hatalmi központ viaskodott egymással, s ezt a konkurenciaharcot maga Hitler is erősítette, mert így látott garanciát arra, hogy nem épül ki vele szemben egy másik, a meglévőknél jóval erősebb központ. Az egyre szaporodó központi hivatalok, a Hitlernek közvetlenül alárendelt megbízottak, felügyelők stb. folyton harcban álltak a minisztériumokkal, illetve az illetékes pártszervekkel is, vagyis valóban egy Hitler által „irányított káosz" alakult ki és burjánzott tovább.

Nemzetiszocialista forradalom

A Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP) 1933-ban új szituációval találta magát szemben: egy év leforgása alatt Németország egyetlen pártjává vált, taglétszáma a '30-as évek végére az időszakos felvételi korlátozások ellenére majdnem elérte a 9 millió főt. Miután a polgári pártok egymás után oszlatták fel magukat, majd 1933 júniusában Németország Szociáldemokrata Pártját (SPD) is betiltották, törvényt hoztak a pártok tilalmáról. Az egypártrendszerre való áttérés folyamatát az 1933. december 1-jei, a párt és az állam egységének biztosításáról szóló törvény zárta le. E törvény a náci pártot a német államgondolat hordozójának nevezte, s kimondta, hogy a párt és az állam elválaszthatatlanok egymástól. A két intézmény szoros együttműködését a több ponton való összefonódás garantálta, Rudolf Heßt és Ernst Röhmöt a törvény értelemében a kormány tagjának nyilvánították, s más tagozatok, csatolt szervezetek vezetői is fontos állami beosztást kaptak. A párt és minden szervezete a különleges pártbíráskodás alá került, vagyis az NSDAP és holdudvara mentesült az általános igazságszolgáltatás alól.

A „hatalom megragadása", vagyis a „nemzetiszocialista forradalom" győzelme egyben azt is jelentette, hogy a „Gleichschaltung" (uniformizálás) következtében a párt fokozatosan és meglehetősen gyorsan rátelepedett az államapparátusra, s ez még akkor is így volt, ha Hitler ennek több helyen gátat szabott. Az új szituáció azonban a párton belül is komoly változásokat hozott. Nemcsak arról volt szó, hogy a növekvő létszámú tagság számára dinamikusan kellett tartani a pártstruktúrákat, hanem arról is, hogy a párt intézményei szintén gyarapodtak, új hivatalok, részlégek, osztályok stb. jöttek létre. Soha meg nem valósított cél maradt, hogy a párt kizárólag világnézeti feladatokat (vagyis a német nép átitatását a nemzetiszocializmussal) lásson el.

Az NSDAP a nép vezető rendje volt, és a közélet teljességét uralnia kellett, akár pártszervezeti téren, akár államszervezeti téren. Az NSDAP vertikális struktúrájának rendező elve a Führer-elv volt, amely érvényesült a párt egészében, de a párton belüli intézményi és területi „szubkultúrákban" is. A piramisszerű felépítmény élén maga Adolf Hitler állt, aki személyesen nevezte ki a párt- és az államapparátus legfontosabb vezetőit. Ebből következett az, hogy a párt minden szervezetét hozzárendelték az NSDAP illetékes hivatalához, s minden szervezet vezetését a párt küldte ki.

A pártnak minden 18. életévét betöltött, „német vérű" (deutschblütig) állampolgár tagja lehetett, ám az NSDAP mindvégig megpróbálta megőrizni elit

jellegét, s tartani magát ahhoz a Hitler által még 1933 előtt megfogalmazott elvhez, hogy a párt tagsága a népesség 10 százalékát ne haladja meg. Ezért volt szükség arra, hogy egyes tömeges felbuzdulások alkalmával időszakosan felvételi tilalmat rendeljenek el. A felvétel elutasítása ellen nem lehetett jogi elégtételt kérni. A leendő tagoktól harckészséget, áldozatkészséget és jellemszilárdságot vártak el, a népnek való teljes alárendelődést. A beadott tagfelvételi kérelmet minden esetben a blokkvezetőhöz továbbították, aki a jelöltet a legjobban ismerhette, s így neki kellett véleményeznie a belépési szándékot.

A tagfelvétel a pártgyűléseken a helyi csoportvezető vagy támaszpont vezetőjének vezényletével folyt, s a tagsági kártya vagy igazolvány átnyújtásakor hűségesküt kellett tenni: *„Hűséget fogadok, Führeremnek, Adolf Hitlernek. Ígérem, hogy vele és az általa számomra kijelölt vezetőkkel szemben minden időben tiszteletet és engedelmességet tanúsítok."* A szervezeti szabályzat – mint minden párt esetében – pontosan meghatározta azokat az eseteket, amelyekért egyes tagokat vagy egységeket ki lehetett zárni a pártból. Az önkéntes kilépés a párt számára a jellemgyengeség jele volt, így az újrafelvételt általában nem tették lehetővé. A tagok kötelességei között ott szerepeltek a következő pontok: *„A Führernek mindig igaza van!"*; *„Hűség és önzetlenség legyenek a legfőbb parancsaid!"*; *„A harcban légy szívós és hallgatag!"*; *„Jogos az, ami a mozgalomnak és ezáltal Németországnak, azaz a népednek hasznos!"* stb.

A legalább ezerévesre tervezett birodalomban biztosítani kellett a vezetői utánpótlást is, ami 1933 után új dimenziót öltött. A „harc időszakában" (1933 előtt) ugyanis maga a harc volt a kiválasztás legjobb eszköze. A harccal kivívott hatalmat viszont a vezetői utánpótlás gondos biztosításával és kiválasztásával lehetett megtartani. Ezt a célt szolgálták az NSDAP rendi várai (Ordensburg), ahol 25-30 éves párttagokat 3 éven keresztül készítettek fel jövendő vezetői feladataikra. Az utánpótlás biztosításának további módját jelentette az ifjúsági szervezet, a Hitlerjugend, amely a különösen alkalmas gyerekeket 12 és 18 éves kor között az Adolf Hitler-iskolákban (Adolf Hitler-Schule) képezte ki a későbbi párthivatásra, illetve adjutánsként a különböző pártszervek rendelkezésére bocsátotta. A harmadik fórumot pedig a kultuszminisztérium által működtetett Nemzetpolitikai Nevelőintézetek (Nationalpolitische Erziehungsanstalt) rendszere jelentette. Az alsóbb szintű vezetők egytől egyik tiszteletbeli pozíciókat láttak el, vagyis azért külön fizetés nem járt. Mivel a párt központi gondolata a Führer-elv volt, a vezetők kiválasztása központi kérdéssé vált, bár ennek gyakorlati megvalósulása már egészen másként festett. A szabályzatban a jellemvonás és az alkalmasság voltak a fő kritériumok a vezetők kiválasztásában, s az elvégzett munka garantálta a felsőbb pozíciók betöltését. A politikai vezetők kinevezéséhez szükség volt a származási lap benyújtására, amely bizonyította az árja származást.

Blokkok, sejtek, csoportok

Az NSDAP vertikális felépítésében a legalsó egységet a blokk képezte, amelyet azonban adott esetben további házegységekre bonthattak. Egy blokk kb. 40-60 háztartást foglalt magába, vezetője, a blokkvezető (Blockleiter) az NSDAP legalsó tisztségviselője volt, akit a helyi csoport vagy a támaszpont vezetője nevezett ki. Felmenőinek árjaságát 1800-ig visszamenőleg kellet igazolnia, hivatalát 3-4 havi megbízotti státus után foglalhatta el véglegesen. A blokkvezető minden olyan folyamatért felelős volt területén, amely a mozgalmat érintette, s havonta egyszer megbeszélést kellett tartania munkatársaival. A blokk lakossága, különösen a párttagok számára tanácsadással kellett szolgálnia, kiszűrnie a káros híreszteléseket. Ellátta a néptársak (Volksgenosse) helyi lelki gondozását is, amit a nemzetiszocializmus közvetítésével is egybekötött. Tevékenységéhez tartozott, hogy a néptársakat és gyermekeiket, családjaikat a párt különböző szervezeteiben való részvételre sarkallja. A lakossággal szívélyes és bizalmas viszonyt kellett kialakítania. A blokkvezető volt a felelős azért, hogy az alá tartozó párttagok aktív munkát fejtsenek ki a mozgalomban, megfelelő alkalmakkor feldíszítsék a házakat, gyűlésekre járjanak, s ne csak a blokkvezető által begyűjtött tagsági díjakat fizessék. Ügyelt arra, hogy a néptársak minden gyűjtésben és adományozásban részt vegyenek, a háború idején gondoskodott a légvédelemről, nagyobb figyelmet szentelt a katonacsaládoknak stb.

A blokkvezetőt munkájában blokksegédek segítették, akik az egyes házcsoportok élén álltak, s ha nem akadt megfelelő párttag, akkor a politikailag megbízható árja néptársakból is választhatták őket. Amennyiben az NSDAP tagozatai és csatolt szervezetei is rendelkeztek szervezettel blokkszinten, akkor egy blokkintézőt (Blockwalter) alkalmaztak.

4-8 blokkot sejtté fogtak össze, de a földrajzi adottságok figyelembevételével ez a szint akár hiányozhatott is. A sejtvezetőnek (Zellenleiter) szintén párttagnak kellett lennie, a kiválasztás kritériumai megegyeztek a blokkvezetőnél alkalmazottakkal, s feladatköre is azonos volt, csupán nagyobb terület tartozott hozzá. Külön feladata lehetett a helyi csoportvezető megbízásából, hogy a sejtesték (Zellenabend) keretében világnézeti nevelést folytasson, amely nem szónoklatok és előadások tartását jelentette, hanem például a *Mein Kampf* egyes részeinek felolvasását és megbeszélését. A sejtvezetőt egy sejtügyintéző (Zellenwalter) segítette munkájában.

Német Rend, 1942

Az NSDAP vertikális struktúrájának legfontosabb szintje a helyi csoport volt, amely egy vagy több községet, városokban egy vagy több kerületet is magába foglalhatott. S maga a helyi csoport elnevezése is az adott település nevét követte, több község vagy városi kerület esetén a legfontosabb település vagy kerület nevét viselte, ahol a helyi csoport székhelye is volt. Ha a helyi csoport területén a mozgalomnak mártírja volt, akkor kérvény alapján a helyi csoport az ő nevét is felvehette. Általában minimálisan 50, de legfeljebb 500 párttag tartozott egy helyi csoporthoz, kedvezőtlen földrajzi viszonyok esetén akár 3000 háztartást is összefoghatott. Egyes esetekben a helyi csoportok alatt vagy helyett támaszpontok (Stützpunkt) is létesülhettek, amelyek általában 15-50 párttagot fogtak össze.

A helyi csoport élén a helyi csoportvezető (Ortsgruppenleiter) állt, akit a járási vezető javaslatára személyesen a pártkörzetvezető nevezett ki és mentett fel. A helyi csoport vezetője felelős volt a területén zajló minden párttevékenység lebonyolításáért és annak hatásaiért (beleértve a tagozatokat is), a politikai és világnézeti nevelésért. A helyi csoport vezetője emellett biztosította a területén működő politikai vezetők világnézeti továbbképzését, a különböző rendezvények révén pedig a népesség ideológiai formálásáról is gondoskodnia kellett, s figyelemmel kellett kísérnie a községek, illetve városrészek kommunális fejlődését. A helyi csoportvezető személyesen vezette a személyi kartotékot, havonta vezetőértekezletet tartott, amelyen a helyi csoport minden politikai vezetője

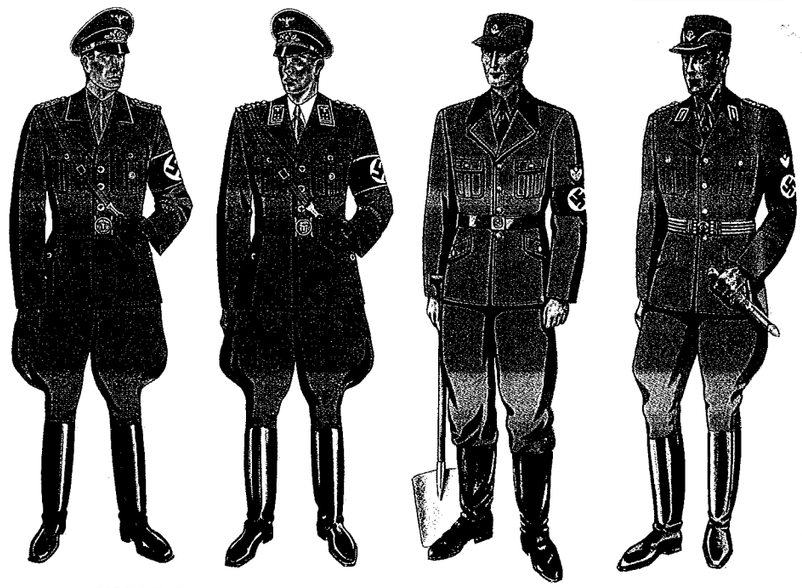

NSDAP-formaruhák: NSDAP-szolgálati öltözet

Birodalmi munkaszolgálatos és vezető

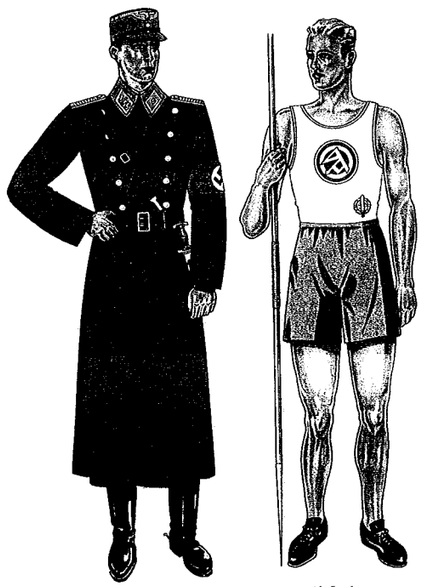

SA szolgálati és sportöltözet

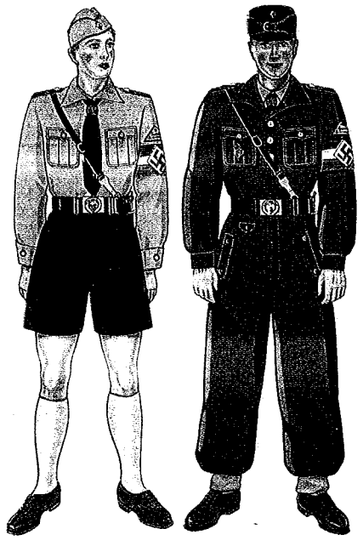

Hitlerjugend szolgálati öltözet

A Német Nőszövetség formaruhája

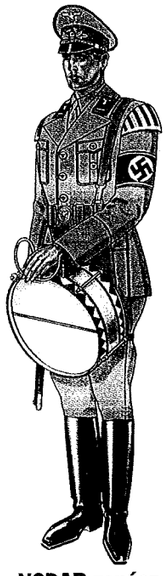

NSDAP zenész szolgálati öltözet

részt vett (beleértve a blokkok és a sejtek tisztségviselőit), amelyeken az alsóbb szintek hangulatjelentéseit, a párt feladatait és egyéb kérdéseket beszéltek meg. Rendszeres időközönként meg kellett hívni a tagozatok illetékes vezetőit, illetve a párt felsőbb szintjeinek egyes képviselőit is.

A helyi csoport vezetőjének már komoly stáb állhatott rendelkezésére, amely állandó és ad hoc hivatalokból állt. Ennek legfontosabb része a helyi csoport szervezési vezetője volt, aki állandó felügyelet alatt tartotta a helyi csoportot és az alsóbb szinteket, s gondoskodott a rendről. A helyi csoport munkáját segítette rajta kívül az iskolázási vezető, a propagandavezető, a pénztáros stb. Nem mindenhol volt jelen a népjóléti hivatal, illetve a nőszervezet, mezőgazdasági, kereskedelmi, kisipari hivatalok stb. A helyi csoportoknál működő hivatalok munkáját összefogottan egy politikai vezető is elláthatta. A támaszpont vezetőjére a helyi csoport vezetőjére vonatkozó előírások voltak érvényesek.

Az NSDAP legalsó, főállású munkatársakkal dolgozó szintjét a járások jelentették, amelyek területileg egybeestek a közigazgatási járásokkal, de egy pártjárás több közigazgatási járást is magába foglalhatott. A járás a területén található helyi csoportok vezető szerve volt, nevét a közigazgatási járás, a járásszékhely vagy egy tájegység nevéből kapta. A pártjárás székhelyén a járási párthivatalok mellett a tagozatoknak is szolgálati helyiséggel kellett rendelkezniük. A járási vezetőt (Kreisleiter) a körzetvezető ajánlására a Führer nevezte ki. A járási vezető felelős volt a területén minden politikai, kulturális és gazdasági megnyilvánulásért és a nemzetiszocialista szellemiségért. Felelt a politikai vezetők, a párttagok és a népesség politikai és világnézeti neveléséért. A járási vezető nevezte ki a felségterületén az összes politikai vezetőt, a helyi csoportok és támaszpontok vezetőinek kivételével, akiket a körzetvezető nevezett ki. Az NSDAP járásai már rendkívül nagy apparátussal működtek, amely hivatalokra, főosztályokra és osztályokra oszlott. Minden esetben léteznie kellett járási szervezési vezetőnek, iskolázási vezetőnek, propagandavezetőnek és személyzeti osztályvezetőnek. A járási vezető azonban gyakran rendelkezett személyes adjutánssal, a közélet különböző területeit lefedő hivatalok és kiterjedt tanácsadói apparátusok is működhettek.

Körzetek és körzetvezetők

A pártélet leginkább ismert és legmagasabb területi egységei a pártkörzetek (Gau) voltak, amelyek több járást foglaltak magukba, területüket a birodalmi szervezési vezető határozta meg, de nagyjából egybeestek a birodalmi gyűlés választókerületeivel. A körzetek nevét és székhelyét maga a Führer jelölte ki. A párt körzetvezetői (Gauleiter) közvetlenül Hitlernek vagy megbízásából helyettesének voltak felelősek, közvetlenül a Führer nevezte ki őket, hallatlan fontossággal bírtak saját területükön („körzeti fejedelmek"), s az alsóbb szintekhez hasonlóan minden párttevékenységéért és megnyilvánulásért, a néptársak nemzetiszocialista neveléséért felelősek voltak. A körzetvezető már helyettessel is rendelkezett, aki a körzetvezető távolléte esetén a körzet teljes jogú vezetője volt. Alapvetően ő volt a felelős az alsóbb szintek felé irányuló szolgálati tevékenységért, a körzetvezetővel vagy nélküle felügyelte a körzet munkáját és életét, rendezvényeken vett részt, alkalmasságához mérten beszédeket tartott. Helyettes körzetvezető csak olyan személy lehetett, aki korábban alsóbb szintek vezetője vagy hivatalvezető volt.

A körzeteknek rendkívül összetett apparátusuk volt, amely többnyire lefedte a közélet minden területét. A körzeti hivatalok közigazgatási igényességgel, megszabott munkaidővel működtek, s a hivatali órákban a néptársaknak minden tekintetben tanáccsal és felvilágosítással kellett szolgálniuk. Az apparátus ugyancsak hivatalokból, főosztályokból és osztályokból tevődött össze, melyek közül a legfontosabbak az ügyvivő, a körzeti szervezési vezető, az iskolázási vezető, a propagandavezető, a személyzeti vezető és körzeti felügyelők hivatala volt. Utóbbiak száma a körzet lakosságától függött, általában minden egymillió lakos után alkalmaztak egy felügyelőt. Feladata volt a panaszok kivizsgálása, vizsgálatok lefolytatása és egyéb különleges megbízások teljesítése.

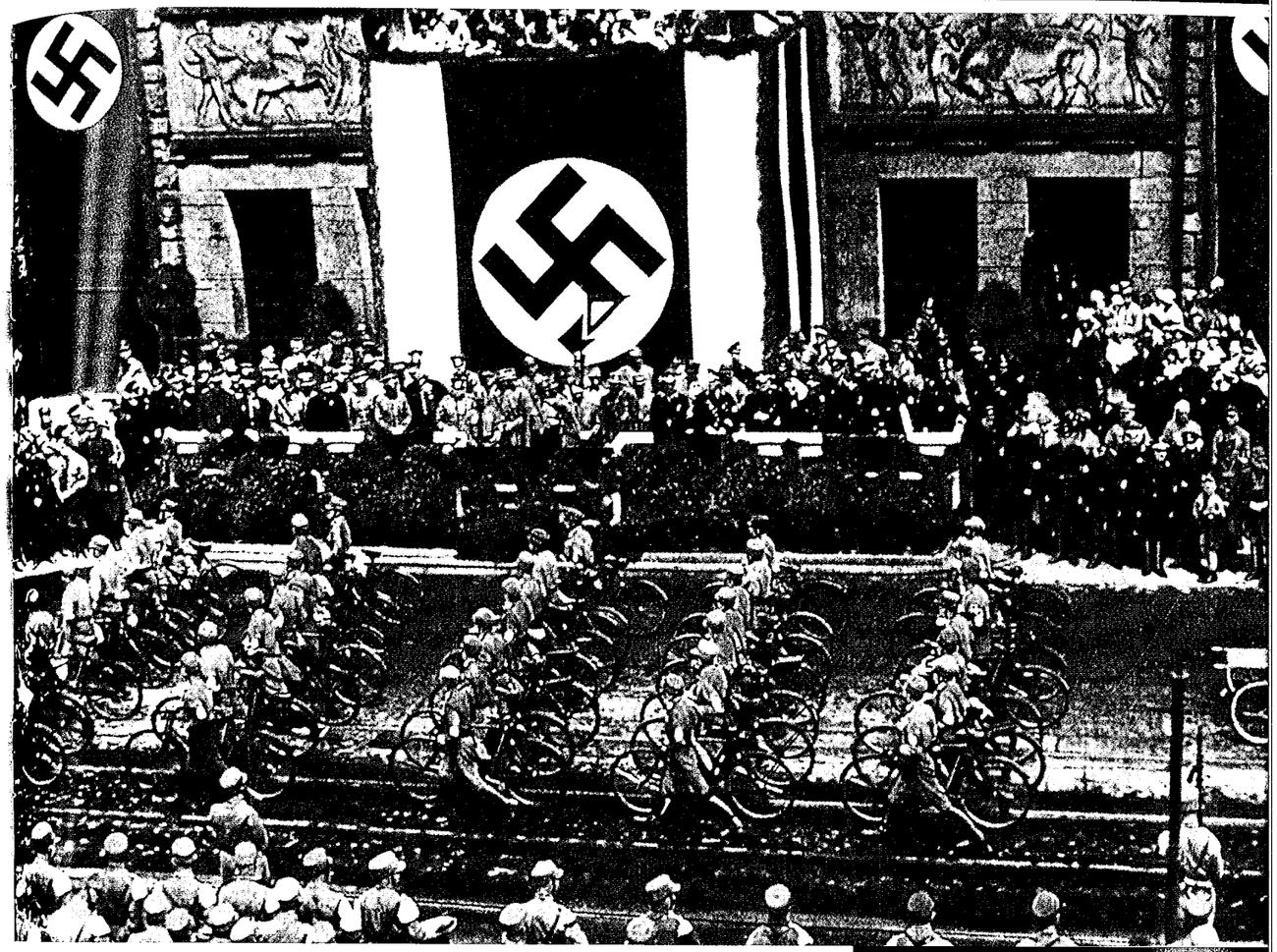

Különleges SA-alakulat felvonulása Bajorországban

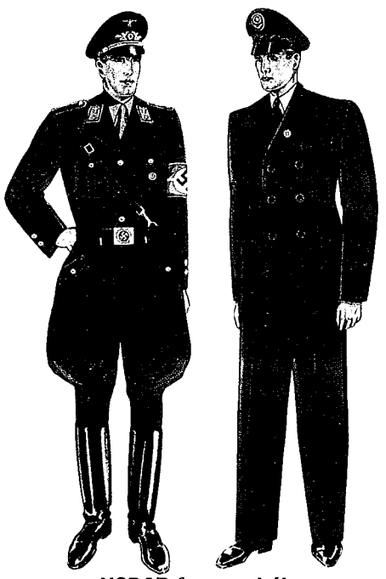

NSDAP-formaruhák: NSDAP szolgálati öltözet

Az NSDAP NSKK (motoros) úti formaruhája

NSDAP NSKK (motoros) szolgálati öltözet

Általános SS szolgálati öltözet

Általános SS vezető szolgálati öltözet

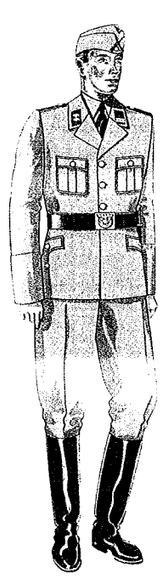

Waffen-SS szolgálati öltözet

Waffen-SS fekete szolgálati öltözet

Általános SS szolgálati öltözet

SS hagyományos szolgálati öltözet

Külön említést érdemel az NSDAP Külföldi Szervezete (Auslandsorganisation, AO), amelynek vezetője körzetvezetői ranggal rendelkezett és közvetlenül a Führer helyettesének volt alárendelve. Az AO székhelye Berlinben volt, vezetője, Ernst Wilhelm Bohle egyben a külügyminisztérium hasonló osztályát is vezette (1937-től). Feladata a külföldön élő, illetve a hajózásban szolgálatot teljesítő birodalmi német állampolgárok gondozása volt, vagyis megnyerésük a nemzetiszocializmus számára. Illetékességgel bírt minden külföldi párttagozat ügyében, közvetítette a párt döntéseit a külföldi németséghez, s gondoskodott a párthatározatok ottani végrehajtásáról.

Az AO hatáskörébe tartozott minden olyan párttag, akinek állandó lakhelye

Az SS győzelme az SA felett

Az SA az 1934-es „hosszú kések éjszakája" után már nem rendelkezett különösebben fontos szereppel a Harmadik Birodalomban, hiszen a hatalom megszerzése – amiért szükség volt rá – már megtörtént, s egy év leforgása alatt kiderült, hogy azt békés eszközökkel többé nem is lehet kiütni az NSDAP kezéből. Ennek megfelelően az SA-t a kiképző- és nevelőcsapat szerepére kárhoztatták, s élére a nem sok vizet zavaró Viktor Lutze került. A képzés a világnézet erőltetett közvetítése mellett komoly sport- és előkatonai képzést is magába foglalt, s így a Wehrmacht katonai szolgálatára is felkészítést nyújtott. Ezzel pontosan a fordítottja valósult meg annak, amit Ernst Röhm, az SA 1934-ben likvidált vezetője vizionált. Ô ugyanis az SA-ból reguláris néphadsereget akart kiépíteni, míg az addigi rendes hadsereget (Reichswehr, 1935-től Wehrmacht) a kiképzési segédcsapat szintjére süllyesztette volna vissza.

Az SA két részre bomlott: a 18 és 45 év közötti tagok az aktív SA kereteiben működtek, amelyet 35 éves korig I-es, afelett II-es csoportra bontottak, az ennél idősebbek a Tartalék SA tagjai voltak. A speciális feladatok ellátására az SA-nak továbbra is megvoltak a különleges alakulatai: Haditengerészeti SA, Híradós SA, Utász SA, a szanitécegységek és a Lovas SA, amely a Nemzetiszocialista Lovastestület (Nationalsozialistisches Reiterkorps, NSRK) gerincét képezte.

Az SA-ban végzett képző- és nevelőmunka három fő komponensből tevődött össze. A világnézeti nevelés magába foglalta a nemzetiszocialista ideológia alapelemeit, ahogy azok a Mein Kampfban és a pártprogramban megjelentek, a német népiségi történelem ismeretét, a nemzetiszocialista kötelességek gyakorlását. Az általános kiképzés során gyakorolták a rendfenntartást, testgyakorlatokat, katonai gyakorlatokat, terepmunkát, lövészetet végeztek, gáz- és légvédelmi ismereteket szereztek. A különleges alakulatok profiljuknak megfelelően további képzést biztosítottak. Az SA harmadik nagy feladata továbbra is a felvonulásokon és gyűléseken, az SA sportjelvényének megszerzésére rendezett sportdélutánokon és sportviadalokon való részvétel, a nyilvános rendezvények biztosítása, valamint a honvédő szolgálat (Heimatdienst) volt, amely magába foglalta többek között a katasztrófavédelmet és segédtűzoltói feladatokat. A kiképzés színvonalának biztosítása érdekében az SA komoly iskolarendszert épített ki a vezetőképzésre.

Az SA vezetésével való leszámolás 1934 júniusában egy feltörekvő tagozat, az SS nagymértékű közreműködésével zajlott. E tagozat hagyományosan legelső feladata a Führer védelme volt, de a fokozatos kompetenciabővüléssel a birodalom teljes belső védelme a hatáskörébe ment át, és különösen a háború alatt a legnagyobb méretű gazdasági impériummá nőtte ki magát Németországon belül. A feladatok ilyen mértékű felszaporodása szükségessé tette az SS létszámának drasztikus emelését, így viszont egyre inkább lehetetlenné vált, hogy a tagozat továbbra is elitalakulat maradjon. A faji kritériumok betartásáról az SS Faji és Telepítési Főhivatala (Rasse- und Siedlungshauptamt) gondoskodott. Élén továbbra is Heinrich Himmler állt mint birodalmi SS-vezető (Reichsführer SS).

Az SS 1933 után a feladatnövekedés miatt is hatalmas bővülésen ment át. 1933 után eltörölték a korábbi, az SA tagságához viszonyított 10%-os szabályt, 1934-ben 221 ezer fős, 1944-ben 813 500 fős volt a tagság. Pár hónappal a „hatalomátvétel" után az SS elkezdte felállítani első fegyveres alakulatait is, amelyeket csakhamar az SS készenléti csapatainak neveztek (Verfügungstruppe). Ide tartozott a Hitler személyes védelmét ellátó és Sepp Dietrich vezetése alatt álló testőrség is. A készenléti csapatok vezetője Paul Hausser, a hadsereg tábornoka lett, aki katonás, fegyelmezett alakulatot épített ki. A készenléti alakulat 1939-ben elnyerte a Fegyveres SS (Waffen-SS) elnevezést, amely Gottlob Berger vezetése alatt a Wehrmacht mellett egy második hadsereggé fejlődött, s hibátlan harci morálja miatt gyengébb felszereltsége ellenére kivívta a legnagyobb elismerést. 1940-ben már 100 ezer, 1944-ben 910 ezer fő tartozott hozzá. Az SS fegyveres alakulatainak felállításával a nem fegyveres SS felvette az Általános SS (Allgemeine SS) elnevezést. Az SS halálfejes kötelékei (SS-Totenkopfverbände) Theodor Eicke vezetésével a koncentrációs táborok őrzését látták el. Eicke később a koncentrációs táborok legfőbb felügyelője lett.

külföldön volt, vagy tengerjáró hajó fedélzetén szolgált. Az AO országos csoportra (Landesgruppe), országos járásra (Landeskreis), járásra és helyi csoportra tagolódott. Az országos csoport cím csak olyan ország esetében volt kiadható, amely különösen fontos volt a külföldi németség számára, minden más ország az országos járás szinten helyezkedett el. (Magyarország csak a '40-es évek elején kapta meg a „csoport" besorolást.)

Az AO kiterjedt stábbal rendelkezett, amelyben a szokásos hivatalok mellett külön részlegek szolgálták a birodalmi német csoportokkal való kapcsolattartást földrészenként. Külön hivatalt képezett a tengeri hajózás és annak egyéb alosztályai mellett a német partszakaszokat felügyelő részlegei, valamint a visszavándorlással, a kikötőkkel és a külkereskedelemmel foglalkozó hivatalok.

A birodalmi vezetés

A párt és – Hindenburg elnök 1934. augusztusi halála után – az állam élén Adolf Hitler állt egy személyben, akit a párton belül Führerem (Mein Führer), hivatalos közegben pedig Führer és birodalmi kancellár megszólítással kellett illetni. Pártügyekben tehermentesítésére létrehozták a Führer helyettese pozíciót, amelyet 1941-ig Rudolf Heß, majd kalandos angliai „utazása" után Martin Bormann töltött be a pártkancellária vezetőjeként, tulajdonképpen pártminiszterként. A helyettes volt felelős azért, hogy a párt- és az állami szervek között kölcsönös együttműködés alakuljon ki, ebben a minőségében a kormány tagja is volt. A párt legfontosabb feladatainak ellátására a párt vezetését képező birodalmi vezetők (Reichsleiter) kaptak megbízást a Führertől. A birodalmi vezetés feladatkörébe tartozott az alulról jövő hangulatjelentések (a nép rezgései), a kérések stb. fogadása, illetve fordított esetben a Führer döntéseinek, illetve egyéb birodalmi határozatoknak a szervezet alsóbb szintjei felé továbbítása. A birodalmi vezetés egyik legfontosabb feladata volt, hogy a párt erős gyökereit, vagyis a néphez való kötődését fenntartsa, gondoskodjon a vezetők kiválasztásáról, a nemzetiszocialista világnézet terjesztéséről. Ezért a birodalmi vezetést úgy állították fel, hogy a „népi élet" minden területe képviselve legyen.

A birodalmi vezetés élén a Führer helyettesének törzse állt, élén egy külön törzsvezetővel, Martin Bormann-nal. A törzs külön összekötő törzzsel rendelkezett Berlinben, és szervezetileg ide tartozott a Wehrmacht, vagyis a hadsereg összekötő tisztje is. A törzsön belül a fontosabb ügyintézők, illetve megbízottak a következő területekkel foglalkoztak: belső pártügyek, államjogi kérdések, művészeti és kulturális kérdések, az NSDAP főarchívuma, az AO vezetése, külpolitikai kérdések, felsőoktatási ügyek, iskolaügyi kérdések, népegészségügyi kérdések – ez az NSDAP Fajpolitikai Hivatalát (Rassenpolitisches Amt), Nemzetségkutató Hivatalát (Amt für Sippenforschung) foglalta magába –, a birodalom újjáépítésével kapcsolatos kérdések, munka-, pénz- és adóügy, a nemzetiszocialista írások védelme. Ezen a törzsön keresztül a Führer helyettesének feladata volt a párt gyakorlati irányítása, annak és tagozatainak egységes felépítése, a politikai irányvonalak meghatározása. A helyettest be kellett vonni minden törvényalkotási folyamatba, és ki kellett kérni a véleményét a kinevezések tekintetében.

A Führer helyettese mellett az NSDAP kulcsfontosságú intézménye volt a Birodalmi Szervezési Vezetőség (Reichsorganisationsleitung), amely már 1933 előtt is rendkívüli aktivitást mutatott. Élén mindvégig Robert Ley állt. Illetékes volt minden pártot, tagozatait és csatolt szervezeteit érintő szervezési és szervezeti (beleértve a területi változásokat) kérdésben, s a birodalmi szervezési vezető egy személyben birodalmi iskolázási és személyzeti vezető is volt. Ebben a minőségében gondoskodott a megfelelő vezetők kiválasztásáról és képzéséről (a párt rendi várai), továbbképzések vezetéséről a körzetvezetők, a járási vezetők és a párt területi hivatalainak vezetői számára, felelős volt a birodalmi pártnapok lebonyolításáért, állandó kapcsolatot tartott a területi szintek szervezési vezetőivel, gondoskodott a pártapparátus, a tagozatok és a csatolt szervezetek közötti súrlódásmentes együttműködésről, felügyelte a párt teljes vertikális és horizontális szervezetét. A vezetőség kiterjedt bürokráciával működött, tevékenységét a szervezési, személyzeti és iskolázási főhivatalok mellett a Német Munkafront, valamint a Kereskedelmi és Kisipari Hivatal felügyelte.

A birodalmi kincstárnok (Reichsschatzmeister), vagyis Felix Xaver von Schwarz volt az illetékes a párt minden

pénzügyi és vagyoni kérdésében, pénzügyi joghatóságot gyakorolt a párt mellett a tagozatok felett, illetve felügyelte a csatolt szervezetek pénzügyeit. Pénzügyileg működtette az NSDAP különböző ellátó szerveit, az egyenruhákat és egyéb kellékeket forgalmazó Birodalmi Szertárt (Reichszeugmeisterei).

A birodalmi propagandavezető (Reichspropagandaleiter), Joseph Goebbels volt felelős a mozgalom (beleértve a tagozatokat és a csatolt szervezeteket) minden propagandafellépéséért, irányelveket adott ki a pártszerveknek a Führer „kulturális akaratának" megvalósítására, gyakorolta a felügyeletet a teljes rádióügy felett, kezdeményezései révén felelős volt a teljes német nép áthatásáért a nemzetiszocialista szellemiséggel, valamint felvilágosította a népet a párt és az állam eredményeiről és teljesítményéről. E célból a sajtó, a rádió és a film alkalmazása rendkívül fontos volt.

A párt Otto Dietrich személyében külön birodalmi sajtófőnökkel (Reichspressechef) is rendelkezett, aki meghatározta a pártsajtó szerkesztői irányelveit, felügyelte a párt és a hozzá tartozó szervezetek minden sajtómegnyilvánulását. Neki voltak alárendelve a nemzetiszocialista sajtó főszerkesztői, a birodalmi vezetés különböző részlegeinek sajtóreferensei, a körzeti sajtófőnökök, a hírügynökség. A sajtó birodalmi vezetője (Reichslieter für die Presse), Max Amann felügyelte a kiadópolitikai feladatokat. A pártnak Ernst Hanfstaengl személyében külön külföldi sajtófőnöke (Auslandspressechef) is volt, aki közvetlenül a Führernek és helyettesének volt alárendelve. A párt-vizsgálóbizottság a nemzetiszocialista írások védelmére (Parteiamtliche Prüfungskommission zum Schutze des NS-Schrifttums) az ál-nemzetiszocialista írások és gondolatok kiszűrését végezte el Philipp Bouhler vezetésével. Ezek a szervek kompetenciájukban erősen belenyúltak egymás munkakörébe, így a sajtóügy példás szemléltetése annak, hogy milyen kompetenciakáosz uralkodott a Harmadik Birodalomban.

Az NSDAP Külpolitikai Hivatala (Außenpolitisches Amt) Alfred Rosenberg vezetésével a párton belül gondoskodott arról, hogy a nemzetiszocialista állam külpolitikai törekvéséről a párt minden része megfelelő ismeretekkel rendelkezzen. Kifelé egyfajta propagandahivatalként működött: egyrészt megfelelő tájékoztatást adott a Németországba érkező látogatóknak és sajtóképviselőknek a nemzetiszocializmus lényegéről és céljairól, ráirányította a figyelmet a német nép jogos igényeire, mindenkit próbált meggyőzni, hogy a nemzetiszocialista német állam és a német nép minden más néppel békében akar élni; másrészt hasonló tevékenységet folytatott külföldön is. E hivatal keretében különböző régiókra bontva osztályok működtek, és ide tagolták be az 1925 óta létező Német Felsőoktatási Csereszolgálatot (Deutscher Akademischer Austauschdienst, DAAD) is.

Az NSDAP Birodalmi Jogi Hivatal (Reichsrechtsamt) a párt minden joggal kapcsolatos ügyében illetékes volt, jogi tanácsadással szolgált a pártszervek felé, tevékenyen közreműködött a nemzetiszocialista jogrend kimunkálásában, és működtette az időközben Nemzetiszocialista Jogvédő Szövetségnek (NS-Rechtswahrerbund) átkeresztelt náci jogászszövetséget. Mindkét szervezet élén a Führer által kinevezett birodalmi jogvezető (Reichsrechtsführer) állt, vagyis

Hans Frank, aki 1939-től a Lengyel Főkormányzóságot is vezette.

Az Agrárpolitikai Birodalmi Hivatal (Reichsamt für Agrarpolitik) a Birodalmi Parasztság (Reichsnährstand) nevű szervezetet működtette, élén a birodalmi parasztvezető, Walter Darré állt. A gyarmatpolitikai és gyarmatgazdasági kérdésekkel foglalkozó Gyarmatpolitikai Hivatal (Kolonialpolitisches Amt) csak a birodalmi vezetés szintjén működött, Franz Xaver von Epp bajor helytartó vezetésével. A Kommunálpolitikai Főhivatal Karl Fiehlerrel az élén a településeket tömörítő Német Településgyűlés (Deutscher Gemeindetag) koordináló szerve volt.

Az NSDAP Fajpolitikai Hivatala (Rassenpolitisches Amt) volt a felelős a népességi és fajpolitikát érintő oktatás és propaganda egységesítéséért és felügyeletéért, tájékoztatta a hivatalokat ebben a tekintetben, és közreműködött az idevonatkozó törvényalkotási folyamatban. A hivatal gondozta A Gyermekekben Gazdag Németország Birodalmi Szövetségét a Család Védelmére (Reichbund des kinderreichen Deutschland zum Schutze der Familie, RdK), amelynek olyan fajilag egészséges, örökletes betegségektől mentes, rendezett árja családok lehettek tagjai, amelyek legalább négy gyermekkel járultak hozzá az ezeréves birodalomhoz. A szövetség egyik legfőbb eszköze volt annak, hogy a nemzetiszocialista népességpolitikai gondolkodást a népben meggyökereztesse. A Nemzetségkutató Hivatal (Amt für Sippenforschung) feladata volt, hogy a különböző párteljárások, kinevezések, tagfelvételek során megkövetelt származási bizonyítékot, a zsidó vértől való mentességről szóló igazolást adjon ki.

„Pártelvtársnak lenni azt jelenti, hogy több a kötelessége az egyénnek" – írta az NSDAP szervezeti könyve. Az ettől való elhajlás vizsgálata és szankcionálása a pártbíróság hatáskörébe tartozott. A bíróság elvi feladata lett volna az érdekpárttagok kiszűrése is, ami közel 9 milliós tagságnál teljességgel lehetetlen

Az állampárt szervezeti hálója

A TÁRSADALOM HOMOGENIZÁLÁSA

1935 márciusában újabb törvény született a párt és az állam egységének biztosításáról, amely törölte az egyesületi jegyzékből a pártot megjelenítő Nemzetiszocialista Német Munkásegyesületet, valamint a Hitlerjugend-mozgalom Egyesületet. Ez a törvény rendelkezett véglegesen arról, hogy a Rohamosztag (Sturmabteilung, SA), a Védosztag (Schutzstaffel, SS), a Nemzetiszocialista Gépjárművezető Testület (Nationalsozialistisches Kraftfahrerkorps, NSKK), a Hitlerjugend (HJ), a Nemzetiszocialista Német Hallgatószövetség (Nationalsozialistischer Deutscher Studentenbund, NSDStB) és a Nemzetiszocialista Nőszervezet (NS-Frauenschaft) a párt tagozatait képezik, míg a párthoz kötődő többi szervezet annak csatolt szervezeteit. A párt önmagában számított közjogi testületnek, beleértve a tagozatokat, amelyeknek sem önálló jogi személyiségük, sem önálló vagyonunk nem volt. Ennek értelmében a tagozatok tagjai egyben a párt tagjai is voltak (kivéve a kiskorú HJ-tagokat), a csatolt szervezetek viszont önálló jogi személyek is lehettek. Az NSDAP birodalmi vezetésében minden párttagozat és csatolt szervezet önálló főhivatallal, hivatallal képviseltette magát.

A párt birodalmi vezetésében önálló egységként működött a Birodalmi Hallgatói Vezetés (Reichsstudentenführung), amelynek irányítója, Gustav Adolf Scheel birodalmi hallgatóvezető (Reichsstudentenführer) egy személyben a Nemzetiszocialista Német Hallgatói Szövetség vezetője is volt. Így a hallgatói vezetés felügyelte az NSDStB-t, és gondozta az oda nem tartozó, a Német Hallgatói Szövetségben (Deutsche Studentenschaft) összefogott és ugyancsak Scheel vezetése alatt álló főiskolai és egyetemi hallgatóságot. Az NSDStB-ben más párttagozatokban vagy a pártban mutatott érdemek alapján, illetve a Német Hallgatói Szövetségben eltöltött három szemeszter után lehetett tagságot szerezni. Az NSDStB egyedül volt felelős a hallgatóság ideológiai neveléséért.

A Birodalmi Nővezetés (Recisfrauenführung) a párt teljes vertikális szervezeti struktúrájában jelen volt, irányította a Nemzetiszocialista Nőszervezetet (NS-Frauenschaft, 2,3 millió tag), amely a párt tagozataként a 21. évet betöltött „német vérű" lányokat és asszonyokat fogta össze. A házas nőknél további feltétel volt, hogy a férj is „német vérű" legyen. A szervezet feladata volt, hogy politikailag és világnézetileg megbízható vezetőnőket képezzen. A különböző, szokványos hivatalai mellett említést érdemel a Birodalmi Anyaszolgálat (Reichsmütterdienst), amely segítette az egészséges családalapítást, továbbképzéseket tartott anyáknak és leendő anyáknak a háztartás, az egészség, a nevelés, a népi kultúra és az otthonalakítás területén. A Birodalmi Nővezetés alá tartozott a Német Nőszervezet (Deutsches Frauenwerk 1,7 millió tag), amely a párt csatolt szervezeteként működött, s azokat a nőket fogta össze, akik nem akartak párttagságot vállalni, végeredményben a „gleichschaltolt" nőszervezetek gyűjtőszervezete volt. Mindkét szervezetet Gertrud Scholtz-Klink vezette birodalmi nővezetőként.

IZZÓ NEMZETISZOCIALISTA TUDATTAL

1933. január 30-a után a Hitlerjugend számára is gyökeresen megváltozott a helyzet. Németország legnagyobb kormányzó pártjával a háta mögött a HJ egyre kedvezőbb feltételekkel rendelkezett ahhoz, hogy tovább növelje tagsága létszámát. Amint 1933 júliusában és decemberében a pártok újjáalakulásának tilalmáról, valamint a párt és az állam egységéről szóló törvények biztosították az NSDAP számára a korlátlan egyeduralmat, a Hitlerjugend is vezető szerepet követelt magának az ifjúsági szervezetek felett. Ezt ugyan 1936-ig nem garantálta törvény, meggyőzéssel, rendeletekkel, kényszerrel mégis számtalan szervezetet bírtak rá a csatlakozásra.

Noha a HJ nem tudta olyan gyorsan megvalósítani egyeduralmát, mint az NSDAP, Baldur von Schirach, aki 1933 nyarán a Német Birodalom ifjúságvezetője lett, már ekkor érezte, hogy eljött az idő, amikor ő is valami nagyot alkothat a Német Birodalom számára: vagyis létrehozhatja az „izzó nemzetiszocialista tudattal", tökéletes erőnléttel rendelkező, a legtöbb katonai fortéllyal felvértezett ifjúság sokmilliós hadát, amelynek „mellesleg" olyan ifjúságnak kellett lennie, „amilyet még nem látott a világ". Utólag sajnos megállapíthatjuk, hogy Schirach e tekintetben meglehetősen sikeresnek bizonyult.

Az uniformizálási folyamat egyik jelentős mérföldkövét képezte az 1936. december 1-jén kiadott Hitlerjugend-törvény, amely elrendelte, hogy a birodalom határain belül a teljes német ifjúságot a Hitlerjugendben kell összefogni. Ezzel a HJ a család és az iskola mellett hivatalosan is a szocializáció harmadik tényezőjévé lépett elő, amelyet továbbiak is követtek: a párt és tagozatai, valamint a Wehrmacht. A törvény nem tartalmazta azt a kitételt, hogy a tagság kötelező, s papíron nem is volt az, de a mindennapi nyomás oly mértékben lehetetlenné tette a kívül maradást, hogy ennek kockázatát egyre kevesebben vállalták. Az önkéntesség hivatalos felszámolása 1939-ben következett be, s ennek nyomán a Hitlerjugend taglétszáma (a korábbi ausztriai és szudétanémet fiatalokkal együtt) megközelítette a 9 millió főt, vagyis a 10–18 éves korosztály több mint 90 százalékát.

A HJ tagolódása is véglegesedett 1933-tól: a 10–14 éves fiúkat a Német Ifjúnép (Deutsches Jungvolk, DJ), a 10–14 éves lányokat az Ifjúlányok Szövetsége (Jungmädelbund, JM) fogta össze. A nagyobbakat, 14 és 18 éves kor között a Hitlerjugend (szűkebb értelemben) és a Német Leányok Szövetsége (Bund Deutscher Mädel, BDM) tömörítette. Az 1933 után fokozatosan kibővülő szervezeti keretek megkönnyítették, a növekvő létszám pedig teljessé tette az ifjúság nemzetiszocialistává nevelését, valamint testi és előkatonai felkészítését a Führer titokban tervezett háborújának megvívására.

A korábban önkéntes alapon működő munkaszolgálat 1935-től Birodalmi Munkaszolgálat néven (Reichsarbeitsdienst, RAD) már kötelező intézménnyé vált, s a törvény szövege szerint a Wehrmachtban és a HJ-ban teljesített szolgálathoz hasonlóan a „német nép becsületbeli kötelessége" volt, s eredendően a munkanélküliség leküzdésének egyik eszközeként szolgált. A RAD párttagozatként működött, élén a korábbi szervezési vezető, Konstantin Hierl birodalmi munkavezető (Reichsarbeitsführer) állt, de mivel az állam szempontjából is fontos tevékenységet folytatott, kezdetben alárendelték a birodalmi munkaügyi, majd a belügyminiszternek, később Hierl önálló miniszteri rangot kapott. Ebben megmutatkozott, hogy a RAD nevelési és gazdasági feladatokat (lecsapolások, talajjavítások, különböző építkezések stb.) is ellátott. A férfiak 18 és 25 éves koruk között féléves, majd éves szolgálatot láttak el, a nők részvétele 1938-ig önkéntes volt, majd bevezették a lányok kötelező évét (Pflichtjahr), amelyet háztartásokban töltöttek el. Kezdetben kb. kettőszáz, később már 350 ezer tagja volt a mozgalomnak.

Az NSKK az NSDAP 1934-től önálló, motorizált tagozata volt, amely Adolf Hühnlein vezetése alatt állt. 1937-től a Német Légisport Szövetség örököseként megalakult a Nemzetiszocialista Repülősosztag (NS-Fligerkorps, NSFK), Friedrich Christiansen vezetésével. →

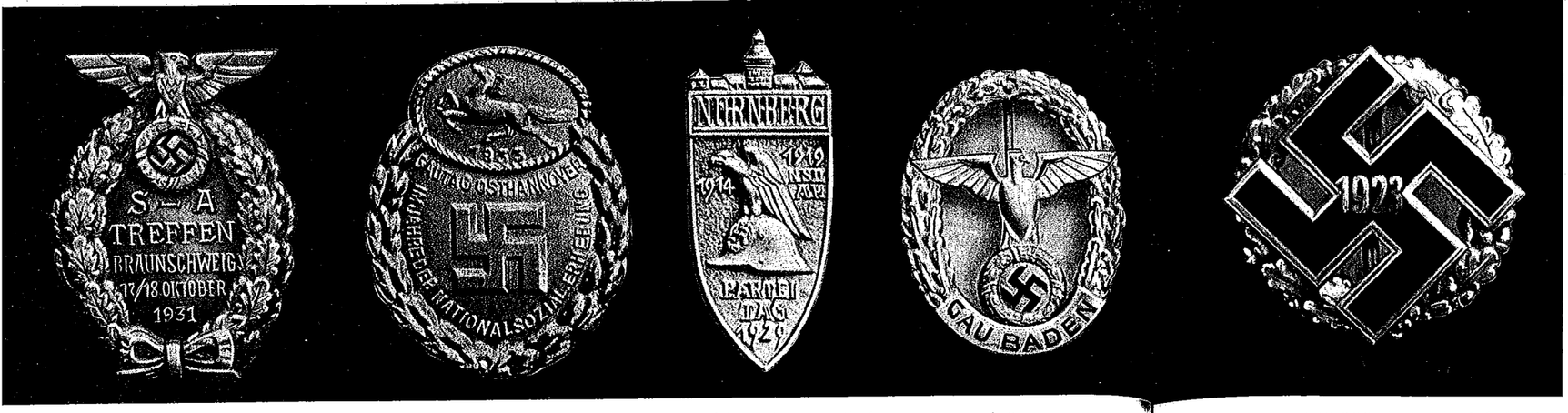

vállalkozás volt. A pártbíróságnak járási és körzeti szinten is megvoltak a fórumai a különböző kamarákkal, s az egész struktúra élén a Legfelsőbb Pártbíróság (Oberstes Parteigericht) állt, Walter Buch vezetésével. Az eljárási rend pontosan szabályozta, hogy a különböző szintek milyen ügyekben jártak el, s milyen büntetéseket szabhattak ki.

Pártjelképek

A párt jelképeit szintén a szervezeti szabályzat határozta meg. A legfontosabb és „legszentebb" jelkép a pártzászló volt, amellyel mind a párt területi szintjei (helyi csoportig lefelé), mind pedig a párt egyes tagozatai rendelkeztek. A tagfelvételkor ugyancsak a pártzászló jelenlétében eskették fel a tagokat. A zászlónak meghatározott helye volt a pártirodákban, és a zászlóvivő tisztsége mindenkor nagy presztízzsel bírt. („*A zászló többet jelent, mint a halál*" – hirdette a Hitlerjugend dala.) Különösen nagy értékkel rendelkeztek a tradicionális zászlók, vagyis azok, amelyek az 1933 előtti időszakból származtak. Az új zászlók felavatása ünnepélyes keretek között történt, a pártkörzetek és a párttagozatok felsőbb egységeinek zászlóit a nürnbergi pártnapokon az 1923-as puccsban részt vett, ún. vérzászlóhoz érintéssel avatták. A zászlót azonban csak a párt rendezvényein alkalmazták, így a mindennapi életben a párttagok összetartozásának legfőbb jele az egyenruha mellett a horogkeresztes karszalag volt.

A kiemelkedő teljesítményt nyújtó párttagok elnyerhették a párt különböző kitüntetéseit, díszjelvényeit. A pártjelvényt és az egyes tagozatok jelvényeit minden párttag, illetve tagozati tag viselhette, akár egyenruha nélkül is. A kitüntetések közül a legjelentősebb az ún. Vérrend (Blutorden) volt, amelyet Hitler személyesen adományozott azoknak, akik aktív résztvevői voltak az 1923-as müncheni puccsnak, és legkésőbb 1931. december 31-ig újra beléptek a pártba. A párt Arany Jelvényét (Goldenes Ehrenzeichen der NSDAP) azok a tagok kaphatták meg, akik tagsorszáma 100 000 alatt volt, és belépésük óta megszakítás nélkül a párt szolgálatában álltak, de Hitler egyéni érdemek alapján más esetben is adományozhatta ezt a rendet. Díszjelvényekkel rendelkeztek ezenkívül a párt tagozatai és a pártkörzetek is.

A tradicionális jogállam leépítése

1933. január 30-a után a német államszervezet klasszikus intézményeiben nem történt radikális változás, a Weimari Köztársaság demokratikus alkotmányát nem törölték el hivatalosan, s új alkotmányt sem léptettek életbe, hiszen Hitler maga is ódzkodott attól, hogy hatalmát bármiféle írásos dokumentum rögzítse. A náci hatalom konszolidációja viszont mintapéldája annak, miként lehet az alkotmányos kereteket néhány törvény segítségével teljesen üressé és értéktelenné tenni. 1933 folyamán több olyan törvény született, amely az NSDAP hatalmát és a demokratikus államszervezet felszámolását biztosította. Miután 1933. február elején korlátozták a sajtó-, a gyülekezési és egyesülési szabadságot, 1933. február 28-án – egy nappal a Reichstag leégése után – „*A nép és az állam védelmében*" hozott rendelet további intézkedésig minden polgári szabadságjogot felfüggesztett, s a rend és biztonság helyreállításához szükséges intézkedéseket minden tartomány területén a birodalmi kormányra ruházta, ráadásul drákói szigorral. A rendelet megsértése esetén akár halálbüntetést is kiszabhattak, de a védőőrizet és a koncentrációs táborba küldés teljesen általános szankciónak számított. E rendelet 1945-ig maradt érvényben, és miután felszámolta a teljes személyes szabadságot, a Harmadik Birodalom első alaptörvényének tekinthetjük.

Ehhez társult alig egy hónappal később az ún. felhatalmazási törvény („*A nép és a birodalom szükségállapotának megszüntetéséről*"), amely felszámolva a hatalommegosztás szokásos rendszerét: 4 évre a kormány hatáskörébe (is) utalta a törvényhozást (beleértve az alkotmánymódosító és -kiegészítő törvényeket, kivéve viszont az elnök jogkörét érintő törvényeket), a törvények kiadását, és a kormány bizonyos nemzetközi szerződések saját hatáskörű megkötésére is jogot kapott. A törvény hatályát többször meghosszabbították, így ez is 1945-ig maradt érvényben. A folyamatosan megszűnő pártok miatt az NSDAP az egyetlen párt maradt, amit a már említett két törvény garantált.

1934-ben, Hindenburg elnök halála után megszüntették az elnöki pozíciót, s a hatáskörét a kancellári tisztséghez kapcsolták, így Hitler megnevezése hivatalosan Führer és birodalmi kancellár lett, ráadásul a hadsereg tagjait rá eskették fel, így később sokakban okozott lelki válságot, hogy Hitler ellen forduljanak. Az igazságszolgáltatás átalakulása révén Hitler vált a legfelsőbb bíróvá. Az elnöki jogkör megszerzése egyúttal a hadsereg feletti legfőbb parancsnokságot is biztosította számára, s 1938-ban a birodalmi hadügyi minisztérium megszüntetésével és a Wehrmacht Főparancsnoksága (Oberkommando der Wehrmacht) létrehozásával ez a joga gyakorlati értel-

→ ÁTTÖRÉS A MUNKA FRONTJÁN

A Birodalmi Szervezési Vezetőség alárendeltségébe tartozott a szakszervezetek helyett létrehozott és az egykori Nemzetiszocialista Üzemi Sejtszervezetet (NSBO) magába foglaló Német Munkafront (Deutsche Arbeitsfront, DAF), amely ugyancsak Robert Ley vezetése alatt állt, valamint a DAF-hoz kapcsolódó „Örömben az Erő" Nemzetiszocialista Közösség (NS-Gemeinschaft „Kraft durch Freude"). A DAF a „fejjel és kézzel" alkotó németek szervezete volt, s magában egyesítette az egykori szakszervezeteket, alkalmazotti szervezeteket, munkaadói egyesüléseket. Kezdetben a párt tagozata volt, majd 1935-től annak csatolt szervezetévé vált. Ellátta tagjainak (1942-ben már 25 millió) világnézeti nevelését, munkajogi és szociális gondozását, hivatási nevelését, s a munkakörülmények javítását stb. tekintette feladatának. A DAF-nak az a kezdeti óhaja azonban, hogy tevékenyen részt vegyen a bértárgyalásokon és a kollektív szerződések megkötésében, nem vált valóra, hiszen a náci rendszer a munkavállalóval szemben a munkáltatót helyezte pozícióba, s ezekre a feladatokra a DAF-tól független intézmény (Treuhänder der Arbeit) kapott felhatalmazást.

A Munkafronton belül az „Örömben az Erő" gondoskodott a munkavállalók szabadidő-eltöltésének megszervezéséről. A szervezet második osztálya a munkaidő utáni időtöltésért volt felelős (művészet, szórakozás, népszokások, üzemi rendezvények, szabadban megrendezett események stb.). A legnagyobb feltűnést az utaztatásért, szabadságolásért és kirándulásokért felelős osztály keltette, amely a kevésbé módos német polgárok számára is tömegesen tette lehetővé a hajókirándulásokat, a belföldi és külföldi üdüléseket stb. A sportosztály a munkahelyi és munka utáni testedzést szervezte, szabadidős sporttáborokat rendezett, de gondoskodott az üdülők testi karbantartásáról is, még a hajókon is. A Munka Szépsége Hivatal a munkakörnyezet egészségesebb és esztétikusabb kialakításáért tevékenykedett. A Munkafront a párt egyik legfontosabb szerveként a párttal megegyező struktúrában a legalsóbb szinten is képviseltette magát.

A Népegészségügyi Főhivatal hatáskörébe tartozott minden egészségügyi és egészségpolitikai intézkedés foganatosítása. Emellett a hivatal a csatolt szervezetként működő Nemzetiszocialista Orvosszövetség (NS-Ärztebund) birodalmi koordináló szerve volt, amelynek orvosok, patikusok, állat- és fogorvosok lehettek tagjai. Mind a főhivatal, mind a szövetség élén Gerhard Wagner állt mint birodalmi orvosvezető (Reichsärzteführer), akit 1939-ben Leonardo Conti követett mindkét tisztségben mint birodalmi egészségvezető (Reichsgesundheitsführer). A szervezet célja volt a párt és alszervezetei számára szükséges orvosok és szakemberek rendelkezésre bocsátása, a teljes orvosi kar, valamint a teljes egészségügyi rendszer nemzetiszocialista érzülettel való áthatása, a nemzetiszocialista szellemiségű utánpótlás biztosítása. A főhivatal volt a legfőbb felelőse az eutanáziaprogram végrehajtásának is.

A Népjóléti Főhivatal vezetője, Erich Hilgenfeldt perszonáluniónban töltötte be a Nemzetiszocialista Népjóléti Szervezet (NS-Volkswohlfahrt, NSV) vezetését, és birodalmi megbízottja volt a Téli Segélyszolgálatnak (Winterhilfswerk), amelyet amúgy Goebbels vezetett és felügyelt mint propagandaügyi miniszter. Németország legnagyobb szabású, minden évben megrendezett segélyakciója, a párt tagozatainak segítségével végrehajtott téli segély mellett az NSV működtette az Anya és Gyerek Segélyszolgálatot, családtámogatást nyújtott, beleértve a csecsemők és a gyerekek gondozását, gondoskodott az anyák üdültetéséről, napi óvodákat, aratási óvodákat, napköziket működtetett. A háború idején a Hitlerjugenddel közösen bonyolította a gyermekek vidékre küldését (Kinderlandverschickung). A közellátási segély (Ernährungshilfswerk des deutschen Volkes) a nem hasznosított konyhai és élelemmaradékokat használta fel a sertéstenyésztés területén. Az NSV 1934 nyarától Heß rendelete nyomán életre hívta a Nemzetiszocialista Nővérszervezetet (NS-Schwesternschaft), amely „a nemzetiszocialista mozgalom harci csapataként a nép egészségügyi vezetésének biztosítását" látta el, amit a községi népegészségügyi állomások útján végzett.

A Nemzetiszocialista Háborús Áldozatellátó (Nationalsozialistische Kriegsopfer-versorgung) az NSDAP csatolt szervezeteként a hadirokkantak, háborús özvegyek, hadi árvák és a katonaszülők, valamint azok összefogását tekintette feladatának, akik a nemzetiszocialista forradalom idején szereztek valamilyen károsodást. Óvta becsületüket és elismertségüket a nép körében, ellátta őket, munkát szerzett, otthonokat tartott fenn számukra, gondozta a temetőket, halál esetén temetési segélyt biztosított. Élén Hanns Oberlindober állt mint birodalmi háborús áldozatvezető (Reichskriegsopferführer).

A Német Hivatalnokok Birodalmi Szövetségének (Reichsbund der Deutschen Beamten, RDB, Hauptamt für Beamte, mindkettő vezetője: H. Neef) minden „német vérű" állami, tartományi, községi vagy közjogi testület munkatársa tagja lehetett, csakúgy, mint a birodalmi vasút és a birodalmi bank tisztségviselői. A szövetség feladata tagjainak és a teljes hivatalnoki karnak a nemzetiszocialista szellemiségű képzése volt, belenevelésük abba a tudatba, hogy ők a Führer akaratának végrehajtói. Emellett önsegélyező szervezetet működtetett és a szakmai képzést és továbbképzést biztosította.

A Nemzetiszocialista Tanárszövetség (Nationalsozialistischer Lehrerbund, NSLB, Hauptamt für Erzieher), amely továbbra is Hans Schemm, majd 1935-től Fritz Wächtler vezetése alatt állt, „átfogó német nevelési közösség" volt, amelynek minden nevelésügyben érintett személy tagja lehetett. A szövetség természetszerűleg legfontosabb feladata a tanári kar legteljesebb nemzetiszocialista szellemiségű nevelése volt, a határ menti vidékeken különös gondot fordítottak a határvidék, a határon túli németség iránti érdeklődés felkeltésére.

A Német Technika Nemzetiszocialista Szövetsége (Nationalsozialistischer Bund Deutscher Technik, NSBDT, Haupt für Technik) Fritz Todt vezetésével a technikai és tudományos egyesületek fedőszerve volt. Feladatkörébe tartozott a technikai-tudományos munka támogatása, a kimagasló teljesítmények honorálása, a tagok nevelése a nép és az állam követelményeinek megfelelő munkára.

A Nemzetiszocialista Felsőoktatási Tanárok Szövetsége (NS-Dozentenbund, NSD), amelynek élén Walther Schultze állt birodalmi docensvezetőként (Reichsdozentenführer), tevőlegesen közreműködött a felsőoktatási intézmények tanári karainak kiválasztásában és megújításában, biztosította a tanári kar nemzetiszocialista szellemiségét, s törekedett arra, hogy a felsőoktatási rendszert összhangba hozza a párt elvárásaival. Az NSD a hallgatói szövetséggel közösen a felsőoktatási intézményekben jelen lévő hivatalos párttagozat volt, amelyek szorosan együttműködtek egymással. Az NSD tagjai tanárként a tanárszövetségnek is tagjai voltak, s azon belül külön szakcsoportot képeztek.

met nyert, miután az OKW élén Wilhem Keitel leginkább a fejbólintó János szerepét játszotta, s Hitler minden utasítását készségesen végrehajtotta.

A felhatalmazási törvény következtében a Birodalmi Gyűlésnek szinte semmi szerepe nem maradt, s bár választásokat a háborúig továbbra is tartottak (1933. november 12., 1936. március 29., 1938. április 10.), szerepe a '30-as évek második felétől szinte nullára csökkent, s leginkább a Führer egy-egy hangzatos beszédének meghallgatására hívták össze. A pártfrakció elvileg a német nép politikai akaratának megtestesítéséért volt felelős, vezetője Wilhelm Frick birodalmi belügyminiszter volt. *„A Reichstag-frakciónak garantálnia kell, hogy a Reichstagot mindig kizárólag a nemzet összérdeke vezeti, nem pedig különérdekek szolgálatába áll, és a nemzetiszocialista államvezetésnek felelősségteljesen és fegyelmezetten engedelmeskedik."* Feladata volt, hogy a nép köreiből érkező kérelmeket és javaslatokat a mindenkor illetékes párt- és állami szervekhez irányítsa.

Hasonlóképpen működött egy idő után a kormány is, amely átvéve a Führer-elvet, már nem a megszokott módon, szavazással döntött a különböző kérdésekben, hanem meghallgatta Hitler döntését, s feladata csupán a törvények megszövegezésére korlátozódott. A kezdeti koalíciós kormány az NSDAP egyedüli párttá válása következtében megszűnt. A kormányülések száma egyre kevesebb lett (1933-ban 72, 1935-ben már csak 12), 1938 után egyetlen kormányülésre sem került sor, s amikor Hans Heinrich Lammers, a Birodalmi Kancellária főnöke ennek pótlására külön összejöveteleket szervezett kormánytagok részvételével, Hitler ezt is szigorúan megtiltotta. Hitler munkastílusa mellett ilyen kollegiális, rendszerességgel megtartott összejövetelekre nem is volt szükség. A harmincas évek végétől egy döntésért a miniszteréknek gyakran a Führerhez kellett utazniuk.

Sokkal nagyobb jelentősége volt a Hitlert körülvevő kancelláriáknak. A Führer helyettese, majd a Bormann által vezetett pártkancellária mellett a legnagyobb jelentőséggel a Birodalmi Kancellária bírt, amely a kormány helyett az effektív munkát végezte, s tulajdonképpen közvetítőszervként működött Hitler és a miniszterek között. Az elnöki kancellária, amelynek élén a Hindenburg idejéből megörökölt Otto Meißner állt, leginkább protokolláris ügyekkel és a kinevezések elkészítésével foglalkozott. A Philipp Bouhler által vezetett az „NSDAP vezérének kancelláriája" csupán a Hitlernek szánt személyes beadványokat fogadta, az állami és a pártbíróságok határozataival szembeni kegyelmi kérdésekben járt el, s gondoskodott mindazoknak a megfelelő „kezeléséről", akik túl gyakran zaklatták a Führert.

A tradicionális jogállam leépítése együtt járt az igazságszolgáltatás reformjával. Bár a „népiségi jog" kodifikációja Hitler ellenállása miatt nem következett be, az új jogrend középpontjában már nem az egyén, hanem a népközösség védelme és ellenségeinek kiszűrése állt (jogos az, ami a népnek használ, a közösségi haszon megelőzi az egyéni hasznot). A nulla poena sine lege eszméje megszűnt, s minden büntethetővé vált, amit az egészséges népérzület szabálysértésnek vagy bűncselekménynek tartott. E szellemiséget az új bírói kar képviselte, a bíróságok tartományi alárendeltsége megszűnt, minden bíróság az igazságügyi miniszter (Franz Gürtner, Otto Thierack) felügyelete alá tartozott, s maguk a bűnüldöző szervek is beleszólhattak az ítélkezés menetébe, ha egy büntetést nem tartottak megfelelőnek. 1933-tól különbíróságokat hoztak létre az 1933. február 28-ai rendeletet megsértők ellen, és az *„állam ellen elkövetett alattomos tetteket"* (Heimtückegesetz) is hatáskörébe vonták. 1934-től speciálisan a politikai ügyekben történő ítélkezésre alakult meg a Népbíróság (Volksgerichtshof), amely Otto Thierack, majd a hírhedt vérbíró, Roland Freisler vezetésével működött.

A hatalmi ágak mellett 1933-tól a párt az élet minden területére kiterjesztette befolyását. A magántulajdont szigorúan érintetlenül hagyva, átszervezték a gazdaságirányítás rendszerét, az első négyéves terv inkább a gazdaság és a munkanélküliség konszolidációját, a második négyéves terv 1936-tól viszont már egyértelműen a fegyverkezést állította a középpontba. A parasztságot betömörítették a Birodalmi Parasztságba (Reichsnährstand), amely a német parasztot – Darré szavaival élve – ismét „az északi faj életerejévé tette". Az örökbirtokról szóló birodalmi törvény 7,5 és 125 hektár között elidegeníthetetlenné és terhelhetetlenné tette a paraszti birtokokat. Ennek ellenére az ipar elszívó hatását nem sikerült ellensúlyozni, s a harmincas évek második felétől rendszeressé váltak az ellátási nehézségek, amit később pótélelmiszerek előállításával igyekeztek ellensúlyozni. Minden foglalkozásra korporatív, kötelező szervezeteket hoztak létre.

A társadalmi szervezetek fokozatosan náci irányítású fedőszervek alá kerültek, vagy beolvasztották őket az egyenszervezetekbe. A német néptárs minden percét – így a munkaidő utáni órákat is – megszervezték, s számára csak az alvás időszakát hagyták meg szuverén területnek. A túl sok szabadidő ugyanis arra csábíthatta a polgárokat, hogy olyan gondolatok ébredjenek bennük, amelyek nem okvetlenül a rendszert szolgálják. Ha viszont már megjelentek ezek a gondolatok, mi több, már meg is nyilvánultak (nonkonformitás, passzív rezisztencia, nyílt ellenállás), akkor az náci állam rendőri és bűnüldöző szervei voltak az illetékes fórumok, amelyek fokozatosan az SS kezébe mentek át (Heinrich Himmler 1934-től a Bajor Politikai Rendőrségnek, majd a tartományok politikai rendőrségeinek, 1936-tól egész Németországnak a rendőrfőnöke lett).

1936-tól Himmler Németország rendőrfőnökeként két főhivatalt hozott létre: a Heydrich vezetése alatt álló Biztonsági Rendőrségi Főhivatal magába foglalta a Jogi és Igazgatási Hivatalt (vezetője Werner Best), a Politikai Rendőrséget (Gestapó, vezetője Heinrich Müller, gúnynevén Gestapo-Müller), az Elhárító Rendőrséget (Werner Best) és a Bűnügyi Rendőrséget (Kriminalpolizei) Arthur Nebe vezetésével, míg a rendőrséget, csendőrséget és települési rendőrséget (Gemeindepolizei) tömörítő Közrendészeti Főhivatal (Ordnungspolizei) Kurt Daluege vezetése alatt állt.

A Gestapo és a Biztonsági Szolgálat (Sicherheitsdienst, SD) kompetenciája azonban meglehetősen sok helyen ért egymásba, s ez tette szükségessé a két szervezet tevékenységének szabályozását. Ennek értelmében a Gestapo illetékességébe tartozott a marxizmus, a hazaárulás és az emigránsok ügye, míg az SD a tudományt, a népiséget, a művészetet, a nevelésügyet, a pártot és az államot, a közigazgatást, a külföldet és az egyesületeket kontrollálta. Közös területet képeztek az egyházak, a szekták, a pacifizmus, a zsidóság, a jogvédő mozgalmak és minden egyéb államellenes csoportosulás. 1939-től Reinhard Heydrich vezetésével a Birodalmi Biztonsági Főhivatal (Reichssicherheitshauptamt) lett minden ilyesfajta tevékenység legfőbb koordinátora. Ide tagolták be. Heydrich halála után (1942) mind a Birodalmi Biztonsági Főhivatalt, mind pedig az SD-t Ernst Kaltenbrunner vette át.

A náci rendszer már jellegéből adódóan sem lehetett más, mint erősen központosított állam, amely nem tűrhette meg a weimari korszak föderatív struktúráit. 1933-ban egyelőre ideiglenes jelleggel alakították át a föderatív szerkezetet: birodalmi megbízottakat neveztek ki (rendszerint a pártkörzetvezetőt), leváltották a kormányokat, rendőrfőnököt iktattak be, a felhatalmazási törvény elfogadása után a tartományi kormányokat is felruházták a törvényalkotás jogával, és jogot kaptak a közigazgatás átszervezésére (értsd: megtisztítására). A tartományi parlamenteket az 1933. márciusi birodalmi gyűlési választás eredménye (NSDAP: 43,9%) alapján állították össze. 1933 áprilisában pedig törvényben hozták létre a birodalmi helytartó (Reichsstatthalter) intézményét. A birodalmi helytartókat a birodalmi kancellár javaslatára a birodalmi elnök iktatta be. A helytartóknak ügyelniük kellett, hogy felségterületükön érvényesülnek-e *„a politika birodalmi kancellár által felállított irányvonalai"*, kinevezhették a tartományi kormányokat, feloszlathatták a parlamenteket, tartományi törvényeket hozhattak. 1934 elején a birodalom újjáépítéséről szóló törvénnyel véglegesen megszüntették a tartományi önállóságot. A törvény megszüntette a tartományi gyűléseket, a formális jogkörrel működő tartományi kormányokat (igazi hatalma csak a bajor kormánynak volt) a Birodalmi Gyűlés felügyelete alá helyezte. A tartományokat a birodalmi körzetek (Reichsgau) váltották fel, amelyek élére a birodalmi helytartók kerültek, akik két kivételtől (Bajorország és Poroszország) eltekintve a pártkörzetvezetők közül kerültek ki, s ebben a minőségükben jelképesen a birodalmi belügyminiszter alá tartoztak. 1935 januárjában a községi törvény szabályozta a településeken fennálló viszonyokat. Eszerint a polgármesterek, helyetteseik és a tanácsnokok csak *„a párt és az állam bizalmából"* tölthették be tisztségüket; a párt és a települések közötti összhang biztosítására az NSDAP képviselői segédkezhettek bizonyos ügyekben.

Az NSDAP-t 1945–46-ban a nürnbergi per során bűnös szervezetnek minősítették, vezető politikusait – amennyiben még éltek – halálra, illetve börtönbüntetésre ítélték. A többiek csendben élték életüket, vagy tevékenyen részt vettek a Német Szövetségi Köztársaság felépítésében. A párt és az egykori párttagok múltja sok esetben még ma is kísért. R

Hitlerjugend

VITÁRI ZSOLT

Az 1920-as évek közepén megalapított náci ifjúsági szervezettől, a Hitlerjugendről (HJ) a Weimari Köztársaság idején senki sem gondolta komolyan, hogy 15 évvel később a történelem egyik legnagyobb, s talán a legjobban szervezett ifjúsági szövetségévé válik. Ám a körülmények mégis úgy hozták, hogy e szervezet 1933 után pár év leforgása alatt kisajátította a német ifjúság döntő többségének nevelését, uniformizálását és felkészítését a közelgő háborúra. A közvélemény hosszú ideig Németországban sem vett tudomást arról, hogy valójában mi is ment végbe a Hitlerjugendben. A számtalan bűntett mellett, az ifjúságpolitikában a nemzetiszocialista hatalmi rendszer azon kevés területeinek egyikét vélték felfedezni, ahol a háború után nem volt szükség vádemelésre. Ez a felfogás a világháború után mintegy másfél évtizedig tartotta magát.

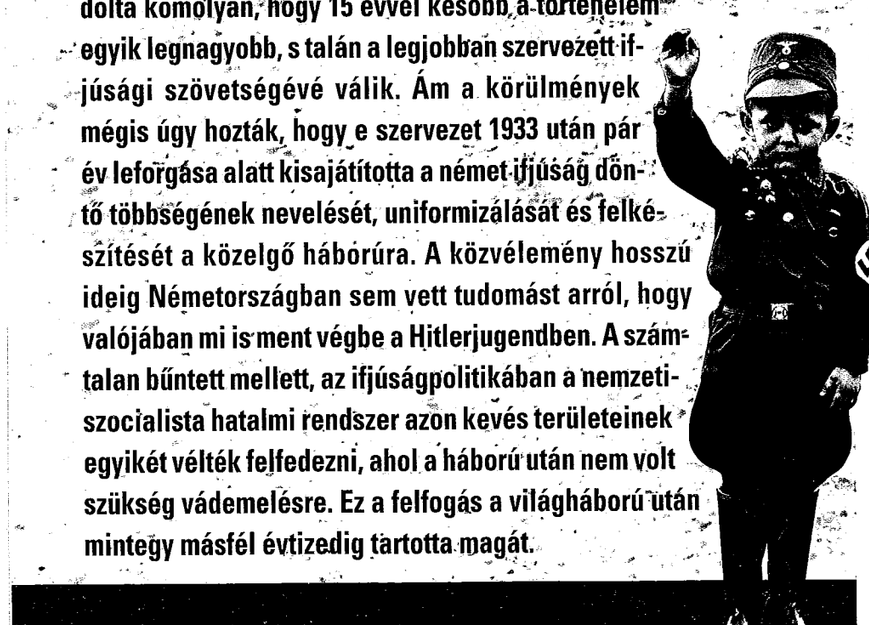

A Harmadik Birodalom grandiózus államifjúsági szervezetének története sem kezdődött másképpen, mint minden más hasonló ifjúsági szervezeté. A Hitlerjugend és elődei kis egyesületek voltak. A Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP) 1922-ben hozta létre Ifjúsági Szövetségét, azzal a céllal, hogy olyan fiatalokat tömörítsen, akik ugyan még nem érték el a párttagsághoz szükséges korhatárt, de a náci párt ideológiájával egyetértenek, és nagykorúként majd az NSDAP és főleg az SA tagjaivá akarnak válni.

A kezdetek

Az első két év jobbára szervezéssel telt, melynek következtében már Bajorországon kívül, sőt a határon túli németlakta területeken is sikerült létrehozni néhány csoportot, de a taglétszám még 1923-ban is alig haladta meg az 5000 főt. Az 1923-ban a Nemzetiszocialista Ifjúsági Mozgalom nevet felvevő szervezet, amely már kor és nem szerint is alcsoportokba sorolta tagságát, részt vett az anyapárt sikertelen müncheni puccsszervezkedésében is. A puccs után az NSDAP betiltása miatt az ifjúsági csoportok működése is megszakadt. 1924-ben sor került a darabjaira hullott ifjúsági szervezet újjászervezésére, az elnevezés ezúttal Nagynémet Ifjúsági Mozgalom lett, melyben a legnagyobb és legszervezettebben fennmaradt csoportosulás a szászországi Plauen városában működött. A vezető szerep ezután jó pár évre Szászországba helyeződött át. A nemzetiszocialista ifjúsági tömörülés 1926-ban felvette a Hitlerjugend – Német Munkásifjúsági Szövetség elnevezést, és az egyetlen olyan szervezet volt, amely a Führer, Adolf Hitler nevét viselhette.

A HJ későbbi „nagyura", Baldur von Schirach 1931-ben jelent meg az ifjúságnevelés horizontján. Miután már három évvel korábban átvette a Nemzetiszocialista Német Hallgatói Szövetség irányítását, 1931-től ő lett az NSDAP első birodalmi ifjúságvezetője is, akinek alárendelték a párt minden ifjúsági csoportját (HJ, Hallgatói Szövetség, Nemzetiszocialista Tanulószövetség). A következő évben megszerezte a Hitlerjugend közvetlen vezetését is. Az 1929-ben megalakult Német Ifjúnép, amely 14 éves korig fogta össze az ifjakat, 1931-ben csatlakozott a Hitlerjugendhez. Többéves megszakítás után a lányok részére is új szervezet alakult, amely ezúttal a Német Leányok Szövetsége nevet kapta.

A nemzetiszocialista ifjúsági szervezetekben végzett nevelési tevékenység alapját azok a szervezeti keretek, formák, nevelési technikák képezték, amelyeket a Németországban nagyon jelentős ifjúsági mozgalom a 19. század végétől kezdve kialakított. A Hitlerjugendben folytatott munka tehát nem náci találmány volt, hanem a korszakban általánosan elfogadott elveken alapuló tevékenység, amelyet csak hozzá kellett igazítani a saját célokhoz és elképzelésekhez, illetve elsősorban a nemzetiszocialista ideológiához. Az ifjúsági munka alapvetően két nagy komponensre oszlott. A világnézeti nevelés megismertette a fiatalokkal a nemzetiszocialista ideológia fontos elemeit. A másik nagy képzési ág a testi nevelés volt, amely a feltételek hiánya miatt 1933-ig némiképp háttérbe szorult az ideológiai képzés mögött. A Hitlerjugend mellett a többi ifjúsági szervezet is nagy hangsúlyt fektetett a testnevelésre, fontosabb szerepet tulajdonítottak ennek, mint az ismeretek „túlzott" közvetítésének. Nem akadt olyan ifjúsági szervezet, amely ne iktatott volna programjába kirándulásokat, kiadós túrákat vagy sportdélutánokat.

Hiába lesett el azonban a HJ minden fontos mozzanatot a konkurenciától, az anyagi és egyéb feltételek hiánya miatt a harmincas évekig hátrányban volt a többi ifjúsági szövetséggel szemben, amelyek sokkal

Egy HJ-parádé 1938. március 12-én. Az SS-rúnák megjelenése, ha módosított változatban is, nem hagy kétséget a mozgalom politikai céljai felől. A HJ-szervezetek egyébként gyakran tartottak felvonulásokat, melyek során adományokat gyűjtöttek. A folyamatosan emelkedő tagság számára szervezett programokat részben ebből finanszírozták.

színesebb programot biztosítottak tagjaik számára. Az ún. harc időszaka (Kampfzeit) első látásra nem volt egyéb, mint egy új, hagyományokkal nem rendelkező szervezet szárnypróbálgatása, amely az NSDAP előtörésével párhuzamosan azonban mégiscsak átlépte a már nem jelentéktelen 100 000 fős taglétszámot. Amikor a náci párt 1933-ban megkaparintotta a hatalmat, azonnal világossá vált, hogy mégsem volt haszontalan a húszas évek építő- és szervezőmunkája. Ennek ellenére a párt korifeusai közül nem sokan véltek előnyt felfedezni a HJ tevékenységében, hiszen tagjai nem hoztak szavazatokat a választásokon.

A Volkssturm (népfelkelőcsapatok) egy fiatal, a Hitlerjugendből átkerült tagja páncélöklével. A fiatal, fanatizált HJ-tagok a háború utolsó fázisában rendszeresen kézifegyverekkel szálltak szembe a gépesített ellenséges osztagokkal, hatalmas veszteségeket szenvedve. A szövetségesek hamar megtanulták, hogy a gyakran a végsőkig küzdő egységeket a tapasztalat hiánya ellenére nem szabad alábecsülni.

Az uniformizálás

1933. január 30-a után a Hitlerjugend számára is gyökeresen megváltozott a helyzet. Németország legnagyobb kormányzó pártjával a háta mögött a HJ egyre kedvezőbb feltételekkel rendelkezett ahhoz, hogy tovább növelje tagjai számát. Amint 1933 júliusában és decemberében a pártok újjáalakulásának tilalmáról, valamint a párt és az állam egységéről szóló törvények biztosították az NSDAP számára a korlátlan egyeduralmat, a Hitlerjugend is vezető szerepet követelt magának az ifjúsági szervezetek felett. Ezt ugyan 1936-ig nem garantálta törvény, meggyőzéssel, rendeletekkel, kényszerrel mégis számtalan szervezetet bírtak rá a csatlakozásra.

Baldur von Schirach, aki 1933 nyarán a Német Birodalom ifjúságvezetője lett, már ekkor érezte, hogy eljött az idő, amikor létrehozhatja az „izzó nemzetiszocialista tudattal", tökéletes erőnléttel rendelkező, a legtöbb katonai fortéllyal felvértezett ifjúság sokmilliós hadát, amelynek „mellesleg" olyan ifjúságnak kellett lennie, „amilyet még nem látott a világ".

Az uniformizálási folyamat egyik jelentős mérföldkövét képezte az 1936. december 1-jén kiadott „Hitlerjugend-törvény", amely elrendelte, hogy a birodalom határain belül a teljes német ifjúságot a Hitlerjugendben kell összefogni. Ezzel a HJ a család és az iskola mellett hivatalosan is a szocializáció harmadik tényezőjévé lépett elő, amelyet továbbiak is követtek: a párt és tagozatai, valamint a Wehrmacht. A törvény nem tartalmazta azt a kitételt, hogy a tagság kötelező, s papíron nem is volt az, de a mindennapi nyomás oly mértékben lehetetlenné tette a kívül maradást, hogy ennek kockázatát egyre kevesebben vállalták. Az önkéntesség hivatalos felszámolása 1939-ben következett be, s ennek nyomán a Hitlerjugend taglétszáma (a korábbi ausztriai és szudétanémet fiatalokkal együtt) megközelítette a 9 millió főt, vagyis a 10–18 éves korosztály több mint 90 százalékát.

A HJ tagolódása is véglegesedett 1933-tól: a 10–14 éves fiúkat a Német Ifjúnép (Deutsches Jungvolk, DJ), a 10–14 éves lányokat az Ifjúlányok Szövetsége (Jungmädelbund, JM) fogta össze. A nagyobbakat, 14 és 18 éves kor között a Hitlerjugend (szűkebb értelemben) és a Német Leányok Szövetsége (Bund Deutscher Mädel, BDM) tömörítette. Az 1933 után fokozatosan kibővülő szervezeti keretek megkönnyítették, a növekvő létszám pedig teljessé tette az ifjúság nemzetiszocialistává nevelését, valamint testi és előkatonai felkészítését a Führer egyelőre leplezett háborújának megvívására. Ennek szükségességéről és megvalósításának részleteiről 1933 után számtalan publikáció született, Hitler is hangsúlyozta e nevelési munka elvégzésének hasznosságát, noha sokáig ő sem hitte, hogy ez oly mértékben megvalósítható, mint ahogy az végül is bekövetkezett.

Egy fiatal vezető egyenruhában pózol. A háború előtt és alatt az egyenruha vonzása gyakran nagyon erősnek bizonyult. Nehéz felmérni, de az uniformis által megjelenített férfiközösség mítoszának feltételezhetően jelentős szerepe volt abban, hogy számos kamasz önkéntesen jelentkezett katonai szolgálatra.

A munka egyik alapelemét továbbra is az ideológiai nevelés képezte. A német ifjak nácifikálását korra és nemre szabott tananyagokkal segítették elő, amelyeket a párt Birodalmi Ifjúságvezetősége készített elő a hetenkénti szolgálat, valamint a különböző táborok számára. A témák fokozatosan nehezedtek és összetettebbekké váltak, viszont a „tananyag" egymásra épült és a folytonos ismétlésen alapult, amelynek célja az volt, hogy mindenki egy életre elraktározza emlékezetében a nemzetiszocialista eszme sarkköveit. Nem véletlen, hogy az akkori Hitlerjugend-tagok még ma is fejből felidéznek különböző mondásokat.

A témákat négy nagyobb csoportba sorolhatjuk. Elsődleges fontosságú volt a náci ideológia alapelemeinek közvetítése. Mivel ezek a fiatalok számára a képzés legunalmasabb részét jelentették, a változatosság kedvéért beiktatták a német történelem nemzetiszocialista szemszögből dicsőséges korszakainak (főleg háborúk) és személyiségeinek (pl. hadvezérek) történetét. A náci párt történetének és hőseinek megismertetése után a világnézeti nevelés legkedveltebb részét a Führer életének bemutatása képezte.

A második nagy nevelési ág a húszas évekhez hasonlóan a testi nevelés volt, amely azonban a korábbiakhoz képest – az állam anyagi és erkölcsi támogatásának köszönhetően – hatalmas fejlődésen ment keresztül, s a '30-as évek második felében már egyértelműen túlsúlyba került a világnézeti neveléssel szemben. A testi nevelés önmagában is több, jól elkülöníthető részből tevődött össze. Az alapokat az egyszerű testedzés biztosította. Elsősorban olyan sportágakat részesítettek előnyben, amelyek növelték az állóképességet, illetve a katonai kiképzés alapjául is szolgáltak. Így a mindenhol megrendezhető, különböző távú futószámok mellett szerepelt többek között a távol-, illetve a magasugrás, a dobás, az úszás és többféle küzdősport.

A Hitlerjugend imázsának elengedhetetlen összetevője volt a túrázás is, amelyen a 18 éves fiúktól 30 km-es táv teljesítését várták el. A menetelő és éneklő ifjúság képe hozzátartozott a harmincas és negyvenes évek német mindennapjaihoz. A túrákhoz sok esetben többhetes táborozás csatlakozott, amelyet Schirach birodalmi ifjúságvezető a nemzetiszocialista nevelés legideálisabb formájának tartott. Mindamellett, hogy a táborok a náci nevelési „arzenál" minden formáját felmutatták, a legfontosabb rendezőelvük az volt, hogy a gyerekeket a táborokban a „káros" szülői és tanári, illetve egyéb befolyás alól kivonva olyan tartós „agymosásban" részesítsék, és olyan alapos testi kiképzésnek vessék alá, amely nem múlik el minden nyom nélkül. Az uniformizálás és mobilizálás segítségével az ifjúság militarizálásának e formája nagyon eredményes volt.

A sportolás, a túrák és táborozások 1936-ig a HJ mindennapjait jelentették a testi nevelés terén. Ezután viszont egyre inkább előtérbe került a Wehrmacht közreműködésével kialakított védkiképzés, ami egyértelmű jele annak, hogy már nem is nevelésről, hanem felkészítésről volt szó: felkészítésről a háborúra. A védfelkészítés első számú része a lövészet volt, mivel a leendő katonák esetében a *„jól irányzott lövés volt a döntő, amely leteríti az ellenfelet"*. A 10–14 éves korosztály légpuská-

val gyakorolhatott, az idősebbek már kiskaliberű fegyvereket használhattak. Lőttek fekve és állva, támasztékkal és szabad kézzel, ez mind hozzátartozott a kiképzéshez, csakúgy, mint a fegyver részeinek, összerakásának, tisztításának ismerete. A különböző dobógyakorlatok során pedig megfelelőképpen elsajátíthatták, miként lehet célba juttatni egy kézigránátot.

Összetett kiképzést kaptak a fiatalok az úgynevezett terepgyakorlatok terén is. Ezen belül a tereptan során megkövetelték egy terepszakasz talajformájának és talajtakarójának ismeretét, amely szoros összefüggésben állt az álcázással. Az utóbbi esetében gyakorolták mind a természet kínálta lehetőségek kihasználását, mind saját álcázás készítését. A terepen való eligazodáshoz hozzátartozott a megfelelő térképismeret, amely magába foglalta a térképjelek, az égtájak, az iránytű ismeretét, és a fiúknak tudniuk kellett térképet rajzolni különféle terepszakaszokról. A távolságbecslés és az érzékelesítés során a különböző távolságban található célpontokat kellett felismerni és leírni. A területkihasználás címszó alatt az ellenség megközelítését gyakorolták a különböző területi adottságok kihasználásával, amihez kapcsolódott a jelentések továbbítása is.

Bár a Hitlerjugend vezetői gyakorta hangoztatták, hogy a HJ-ban végzett kiképzés nem előkatonai kiképzés, a védkiképzés egyetlen olyan elemet sem tartalmazott, amely ne lett volna hasznos a katonai felkészítés terén. Amint bizonyossá vált, hogy a keleti hadjáratot nem lehet 4-6 hónap alatt befejezni, 1942 márciusától létrehozták – a Wehrmacht és a Waffen-SS együttműködésével – az ún. védfelkészítő táborokat, amelyekben már a hivatalos propaganda szerint is előkatonai kiképzés folyt. A Hitlerjugend vállalta magára a szervezési feladatokat, míg a katonai szervezetek biztosították a kiképzőtiszteket és a táborok vezetőit, akik rendszerint egykori, addigra harcképtelen HJ-vezetők voltak. A védfelkészítő táborokban kezdetben a 17-18 éves fiúkat, majd később már a 16 éveseket is háromhetes kiképzésben részesítették. Ennek végén ún. hadi kiképzési bizonyítványt lehetett szerezni, amely belépőt jelentett a Wehrmachthoz vagy a Waffen-SS-hez.

A védfelkészítéshez sorolhatók a HJ különleges alakulatai, amelyek szervezése már 1933-ban elkezdődött. A Hitlerjugenden belül a motoros-, a repülős-, a haditengerészeti, a felcser-, a híradós- és a lovas csoportok voltak a legnépszerűbbek. A bennük kiképzett fiúk olyan hasznos ismereteket szereztek, amelyeknek a későbbiekben leginkább a hadsereg vehette hasznát.

A lányok esetében a védfelkészítés nem volt fontos, ők továbbra is világnézeti nevelést kaptak és sportoltak. Kiképzésüknek az volt a célja, hogy jó anyákká váljanak és sok gyereket „ajándékozzanak a Führernek", illetve tudatosítani kívánták bennük ebből fakadó kötelességüket, miszerint tetszetős külsejükkel fel kell kelteniük maguk iránt a német férfiak érdeklődését.

A háborúig a Hitlerjugend nagyon népszerű volt, hiszen a militáns jellegű feladatokkal együtt érdekes elfoglaltságokat biztosított a tagok számára, míg a kívül maradók nem részesültek az izgalmas táborozásokból, a motorozás, a hajózás, a repülőmodellezés stb. lehetőségéből és élményeiből. A sokoldalú felkészítésnek persze megvolt a maga előnye. A HJ-ben kiképzett fiúk már kiismerték magukat a terepen, tudtak tájékozódni, és megfelelő módon kezelték a fegyvereket. Ennek következtében sokoldalú tudással és képességekkel rendelkező katonákká váltak, ami mindenképpen előnyt jelentett a hadszíntereken.

Egy láthatóan kiskorú katona 1944-ben félláncta lpas csapatszállító jármű vezetését tanulja. Ő a Hitlerjugendből a Wehrmacht kötelékébe került, amint az sapkájának piros-fehér-fekete kokárdáján látható. A Hitlerjugend nevet viselő SS-hadosztály tagjainak sapkájára az ismert halálfej volt felvarrva.

Bizonyítani élesben

A háború kezdetétől a Hitlerjugend tagjai a háborús segélyszolgálatban teljesítették a rájuk rótt kötelességeket, miközben a Lengyelország elleni hadjáratban már 18 000 főállású HJ-vezető harcolt a Wehrmacht kötelékeiben. Míg a 10–14 éves korosztályt 1940-től kezdetben a birodalom keleti vidékeire, majd később Délkelet-Európa országaiba – így többek között Magyarországra is – vitték, hogy elmenekítsék őket az egyre fokozódó szövetséges bombázások elől, addig a katonának egyelőre még fiatal, idősebb HJ-tagok egyre fontosabb feladatokat kaptak. A békeidőben történő előkészítés miatt viszont kisebb számban voltak azok a tevékenységek, amelyek ténylegesen a háború következményeként kerültek fel a palettára, hiszen a szolgálat java részét 1939 előtt már különböző formákban kipróbálták, adott esetben begyakorolták és alkalmazták. Ezeket tehát csak ki kellett terjeszteni, és gondoskodni kellett a lehető legintenzívebb végrehajtásukról. Mindez azt eredményezte, hogy a HJ ifjúságnevelő szervezetből a háború előrehaladtával szinte teljes mértékben háborús segédcsapattá változott, amely szívesen adott hangot áldozatkészségének. A tagság is meglehetősen jól fel volt készítve a háborúra, ideológiailag megfelelően felvértezték a fiatalokat, akik készen álltak arra, hogy bizonyságot tegyenek minderről.

A Hitlerjugendben látszólag nem történtek külön előkészületek háború esetére, s később számos vezető – így főleg Schirach – hangoztatta, hogy a háború kitörése meglepetésként érte. Ha nem is voltak aprólékosan és a részletekbe menően kidolgozott szolgálati tervek, a Birodalmi Ifjúságvezetőség legkésőbb 1939 tavaszán, esetleg nyarán már bizonyoson tudott a közelgő háborúról. Már 1939. nyár elején borítékot juttattak el a HJ területi vezetőségeihez, amelyet mozgósítás esetén volt szabad kinyitni. A háborúra utaltak azonban egyéb közvetett jelek is: így megtiltották a kirándulásokat azokba az országokba, amelyekről sejteni vélték, hogy előbb vagy utóbb harcterületté válhatnak, különösen Lengyelországba és a német–lengyel határ közelébe; nehézségek támadtak az egyenruha-ellátás terén is, ami főleg a Wehrmacht ellátása miatt következett be. Ennél konkrétabb intézke-

Egy különösen fiatalnak tűnő HJ-tag egy MG34-es géppuskával céloz. A HJ már a fegyveres kiképzést megelőzően gondoskodott arról, hogy tagjai kíváncsiságát felélessze a harc s a katonai ideálok iránt. Ezek teljes mértékben kompatibilis célok voltak a faji öntudatot, a vezérkultuszt és a testkultúrát egy férfi-, illetve kamaszközösség éthoszában egyesítő szervezet számára.

HJ-tagok vigyázzállásban. Övükön kivehető a szervezet jele, az S-rúna, valamint a tőrtáska. A tőr a HJ standard felszerelésé-hez tartozott, ezzel is hangsúlyozva a szervezet felkészítő-kiképző jellegét.

Tisztelgés ásóval. A fiatalok közmunkára fogása a korban népszerű volt, bizonyos mértékig még a New Dealben, Roosevelt elnök társadalmi programjában is megtaláljuk nyomait. A HJ azonban az ásót is „militarizálta": a beállításon egyértelműen látható, hogy a közmunka katonai szolgálati jellegét emeli ki. (lent)

désekre a HJ birodalmi vezetésében nem került sor. Az az 1939 augusztusában a területi vezetőknek megküldött utasítás, miszerint gondoskodniuk kell arról, hogy mozgósítás esetén minden 1920–21-es évjáratú HJ-tag önként jelentkezzen a Wehrmacht vagy a Waffen-SS kiegészítőparancsnokságain, nem a HJ tagságát, hanem a vezetőségét érintette.

A pártban viszont külön Mozgósítási Hivatalt hoztak létre, amely a Hitlerjugendre nézve is illetékesnek tekintette magát. Ennek ellenére tömeges, a korábbinál kiterjedtebb háborús bevetést 1939 nyarán és őszén itt sem terveztek, amit az is mutatott, hogy a HJ-nek továbbra is az ifjúság szervezését, kiképzését és nevelését szánták fő feladatául, s az első valamirevaló háborús szolgálati előírást a Birodalmi Ifjúságvezetőség csak 1939. szeptember 20-án adta ki, amelyben az addigi tapasztalatokat figyelembe véve a HJ területi egységeit helyezték a háborús szolgálatszervezés központjába.

Miután konkrét tervek nem léteztek arról, hogy mely HJ-egységek hol, milyen feladatot látnak majd el, az első bevetések inkább a szükség hozta improvizációk voltak, s a HJ a korábbi szervezeti struktúrájában látta el a feladatokat. Ez az időszak egé-

Motoros HJ-tagok 1938-ban a birodalmi motorostalálkozó alkalmával rendezett egyik terepverseny startjánál. A Hitlerjugend annál is vonzóbb volt a fiatalok számára, hogy olyan sokak által vágyott dolgokat tett elérhetővé, mint a motorozás, a fegyveres kiképzés és számos sportág gyakorlása.

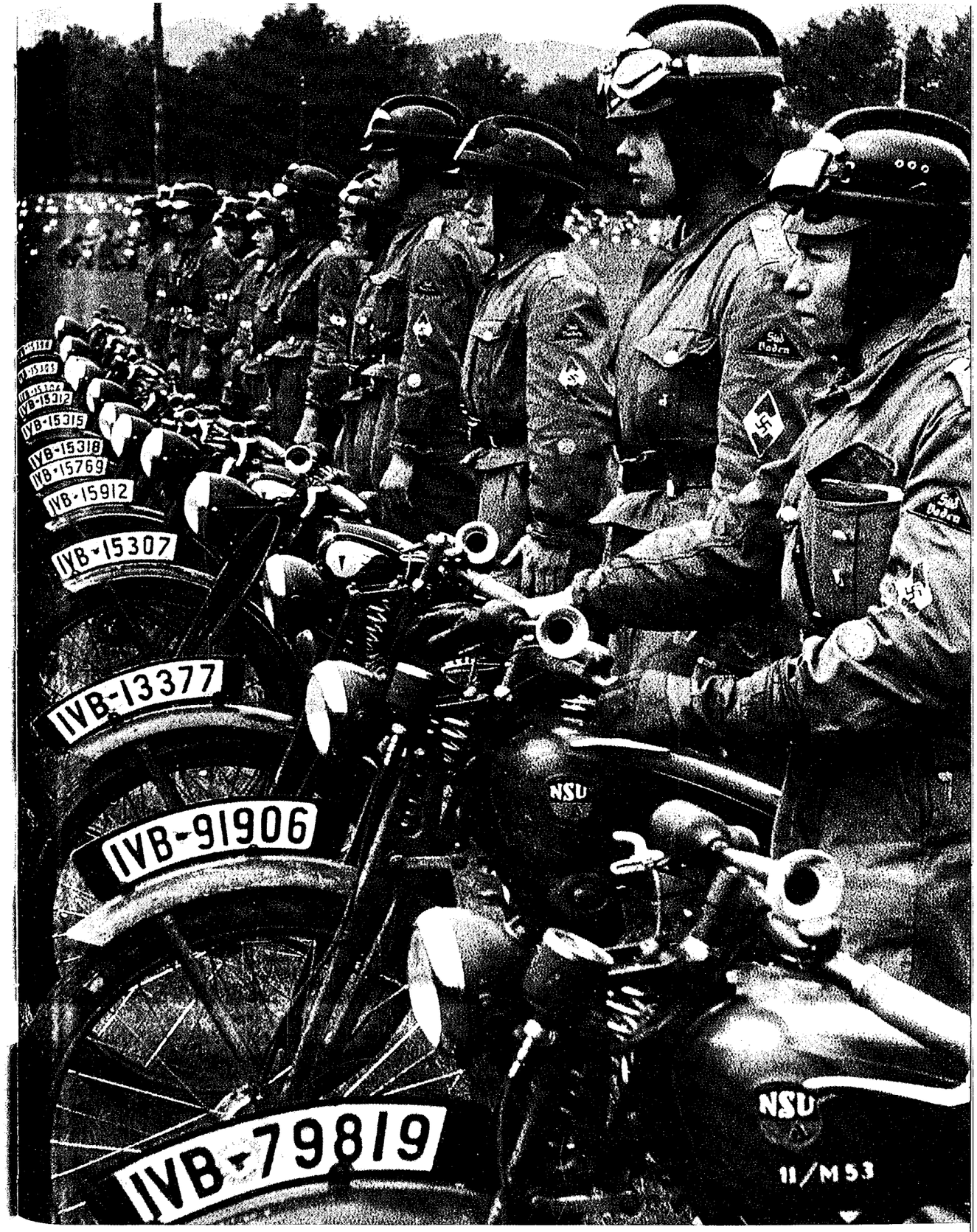

szen 1940 tavaszáig eltartott, s a vezetők átmeneti nagyszámú hiányát (a főállású vezetők 95 százaléka) a már szinte önműködő szervezet minden nagyobb nehézség nélkül áthidalta. A HJ háborús szervezeti struktúrája többszörös változtatások után csak 1941-re alakult ki, s addigra általánossá vált a háború egészére jellemző állapot, hogy szinte kizárólag nem főállású, háborús veteránok látták el a tisztségeket.

A HJ békeidőből megörökölt, most a háborúban háborús tevékenységnek minősített szolgálatát a háború első éveiben túlnyomó részben a szokásos szolgálati rend szerint hajtotta végre. A kezdeti erősen sporadikus és improvizált háborús szolgálat azonban lassanként egyre sokoldalúbb, komolyabban szabályozott háborús bevetéssé nőtte ki magát, s 1942-től az ifjúság alkalmazása már mennyiségileg is jelentős emelkedést mutatott. Az 1942 júliusában kiadott *Munkairányelvek a Hitlerjugend háborús bevetésére* már konkrét formába öltötték a HJ háborús tevékenységét, s hét főbb, most először kötelezőnek minősített kategóriát különböztettek meg, amelyek egyik részét birodalomszerte egységes, míg a nagyobb részét helyi szinten, segélyszolgálatként írták elő, de átfedések is voltak. A további szabályozási tervek, amelyek az ifjúság egységes, a HJ által vezetett Háborús Bevetési Szolgálat keretében történő alkalmazását kívánták birodalomszerte egységes, a különböző párt- és állami szervek kompetenciájától elhatárolt rendszerré alakítani, végül az érdekek különbözősége miatt már nem valósult meg, s az ifjúságot 1943 decemberében mindössze egy rendeletben kötelezték háborús feladatokra a birodalom védelmében.

Az említett első csoportba tartozó feladatokat birodalmi irányelvek szerint a Birodalmi Ifjúságvezetőség koordinálta és irányította. A „keleti bevetés" során a BDM vezetői teljesítettek szolgálatot a csatolt, illetve megszállt keleti területeken: paraszti gazdaságokban, áttelepülő táborokban láttak el feladatokat, illetve óvoda- és iskolasegédként dolgoztak, s mindenekelőtt segédkeztek az ottani HJ-alakulatok megszervezésében. A betakarítási és aratási „bevetésen" a Hitlerjugend jobbára az iskolai osztálystruktúra alapján került alkalmazásra, s nyáron ez képezte a legfőbb tevékenységét. A gyermekek vidékre küldése és a védfelkészítés mellett a segédtűzoltói feladatok (Tűzoltó HJ), szerepvállalás a rendőri gyorsbevetésű kommandókban, biztonsági és segélyszolgálat, légvédelmi szolgálat, romeltakarítási munkák tartoztak még ide, valamint a jól bevált gyűjtőakciók (játék, ruhanemű, téli segély, könyvek, különféle hulladékok, növények, gombák stb.). A HJ például évről évre biztosítani tudta Németország szinte teljes gyógynövényszükségletét. A háborús gondozószolgálat keretében gondját viselték a fronton lévők családtagjainak, rendben tartották házukat, gazdaságukat. Kulturális és propagandatevékenységet (játékkészítés, ajándékok, levelek a fronton harcolóknak, játszócsapatok alkalmazása, szülői estek szervezése) folytattak a lakosság harci szellemének fenntartása érdekében. A német ifjakat e feladatok nagy részére a háború előtt éppúgy nagy számban alkalmazták, mint a háborúban, s a háború első hónapjaiban a számuk sem igen haladta meg a korábbi szintet (kb. 1,1 millió fő, azaz minden 8. HJ-tag), vagyis általában véve nem múlta felül a szokásos HJ-szolgálat és az önkéntes szolgálat szintjét, legfeljebb egyes helyi hatóságok vezényeltek ifjakat rövidebb szolgálatokra, aminek azok többnyire büszkén és örömmel tettek eleget.

A háborús segélyszolgálatokat helyi szinten, az ott keletkező igények szerint és a helyi hatóságokkal, párt- és hadseregszervekkel stb. együttműködve szervezték meg, s a nép minden munka- és életterületét érintették. Csakhamar megszületett a mottó is: *„Ahol a háború következtében munkaerő hiányzik, ahol segítségre van szükség, ott hasznossá teszi magát a Hitlerjugend."* A szomszédok segítése (bevásárlás, gyermekfelügyelet stb.), bolti kiszolgálás, háztartási segély (főleg többgyermekes anyáknak), óvodai kisegítés (hosszabb távon is), vidéki és kertsegély (eszközök, kertek stb. rendben tartása, károkozók elleni védelem), kisegítő szolgálatok a Wehrmachtnál (küldöncfeladatok, rakodás, ellátási feladatok, telefonos szolgálat stb.), Wehrmacht-gondozás (katonák gondozása, kórházlátogatások, hátramaradottak gondozása stb.), légvédelmi feladatok (jelentések továbbítása, figyelmeztető- és riasztószolgálat), tűzoltási feladatok (készenlét és tűzoltás), rendőri feladatok (gyorsosztagok), Birodalmi Posta (levélkihordás, postahivatali feladatok, válogatás stb.), közlekedési feladatok (kalauz, csomagfelvétel, állomásszolgálat, távíró és gyorsíró feladatok), gyári munkák, selyemtermesztés, a BDM főző- és varróestjei, pártszolgálatok, egészségügyi rendszerben való segítség stb. a Hitlerjugend és Németország háborús mindennapjait jelentették. Mindez pedig azt mutatta, hogy a növekvő emberveszteség következtében az ifjúság nélkül a hátországban nemsokára valóban semmi sem működik, ily módon a Hitlerjugend komoly háborús tényezővé vált.

A hozzáállás – a „nevelők" reményeit igazolva – egészen kiváló maradt. Miközben a harmincas években a gyerekek azáltal érezték magukat megbecsülve, hogy részesei lehettek egy hatalmas ifjúsági szervezetnek, amelyen keresztül megtehették első szolgálataikat a hazáért, addig a háború kitörése után hirtelen váltak felnőtté, s végezték a felnőttek munkáját, ami különösen az első időszakban még túlnyomórészt örömet okozott. Személyiségük és megbecsülésük fejlődésének érezhették, hogy teljesítményüket már komolyabb megbízásokkal honorálják, s szerencsésnek érezhették magukat, hogy immár nemcsak általánosan a hazáért tehetnek szolgálatot és hozhatnak áldozatot, hanem népük jövőjéért és a végső győzelemért is. A lelkesedést az is jól mutatta, hogy 1943-ban Heinrich Himmler birodalmi SS-vezér és Artur Axmann birodalmi ifjúságvezető megállapodása nyomán felállították a javarészt a HJ önkénteseiből álló 12. Hitlerjugend Waffen-SS páncélos hadosz-

„Az ifjúság a Führert szolgálja – Minden tízéves a HJ-be!" A plakát az 1939-ben kötelezővé tett „ifjúsági szolgálatot" népszerűsíti. Ezzel befejeződött a HJ átalakulása az SA ifjúsági tagozatából állami ifjúsági tömegszervezetté.

tályt, amely Normandiában, az Ardennekben, Magyarországon és az egykori Ausztria területén tett tanúbizonyságot harci szellemről, elvakultságról és fanatizmusról.

A segélyszolgálaton túl azonban rosszabb is következett, hiszen a légierőnél, különösen a légvédelmi ágyúknál, a haditengerészetnél bevetett fiatalok már a tényleges háborúnak voltak közvetlen részesei. S amint a szövetséges hadseregek a birodalom 1939-es határai felé közeledtek, az ifjúság háborús bevetése tovább fokozódott. 1944 szeptemberében rendelet született az ifjúság „határbevetéséről", amelynek során a fiúk 15, a lányok 16 éves kortól sáncolási és bunkerépítési munkálatokban vettek részt (kb. 600 000 fő).

1944 szeptemberében adtak ki egy másik, ugyancsak hatalmas horderejű rendeletet, amely a Német Népfelkelés (Deutscher Volkssturm) felállításáról rendelkezett, amely minden 16 és 60 év közötti férfi számára hadkötelezettséget írt elő. Így a hirtelen „férfiakká emelt", de a háború borzalmai hatására sok esetben rég felnőtté vált 16-17 éves HJ-tagok immár a Führer katonái voltak. A rendelet az 1925–1928-as évjáratok kb. 600 000 fiatalját érintette, majd 1945 márciusától már az 1929-ben születettek is sorra kerültek, hogy a csodafegyverek elkészültéig ők védjék meg Hitler birodalmát.

A háború véget ért. A fiatal katona fogságba esve nem tud mit kezdeni a helyzettel, és sírva fakad. A HJ-ből toborzott kiskorúak egyszerre voltak fanatizált harcosok, éppen koruknál fogva a veszélynek fittyet hányó katonák és gyerekek.

Amikor pedig már a katonai egységek felállítása sem zajlott zökkenőmentesen és nem bizonyult elégségesnek, a HJ birodalmi vezetése elrendelte, hogy az otthon maradott fiúkból mindenütt páncélos megsemmisítő osztagokat kell felállítani, amelyek tagjait még sebtében kiképezték a páncélöklök és egyéb eszközök használatára. Mindenkinek megtiltották a kijelölt helységek elhagyását, ami egyet jelentett azzal, hogy Németország ifjúságát az utolsó töltényig a háborúban tartották.

Az utolsó kétségbeesésben Bormann ösztönzésére felállított Werwolfban is számítottak az ifjúság fanatikusságára, s bár a Birodalmi Ifjúságvezetőség nem rendelte el az ifjúság bevetését e gerillatámadásokat és szabotázscselekedeteket elkövető szervezetben, helyi szinten mégis szép számmal csatlakoztak hozzá.

Amikor a második világháború 1945-ben véget ért – a háború minden más borzalma mellett –, egy ifjú generáció állt korábbi világnézete romjai felett, egy olyan generációnak kellett újragondolni múltat és jövőt, amelynek jelentős része Hitlerért élt és őérte áldozta életét. Ez a szituáció a sokaknál meglévő háborús élmény mellett életük meghatározó viszonyítási pontjává, sok esetben életük traumájává vált. R

Egy Wehrmacht-egység amerikai fogságban 1945 tavaszán. Az egység minden felismerhető tagja kamaszkorú még. A nyugati szövetségesek a kiskorú foglyokkal általában jobban bántak, bár számos szökési és gyilkossági kísérlet után figyelni kezdtek a valóban fanatizált katonákra. A szovjetek azonban a kiskorú foglyokkal sem bántak másképp, mint a felnőttekkel, a keleti fronton sok kiskorú választotta a fogság helyett inkább az öngyilkosságot.

Diszkrimináció és fajellmélet a nácii Németországban

A nemzetiszocialista diktatúra elidegeníthetetlen, lényegi jellegzetessége az elnyomás és a hátrányos megkülözböztetés. Írásunk az eltérő motivációjú és intenzitású diszkriminációtípusokat, azok oksági és elméleti hátterét vázolja elsősorban az európai zsidóság tragikus végkimenetelű üldözésének, valamint a nácizmus elfelejtett üldözötteiként emlegetett – kevésbé kutatott és közismert – áldozati csoportok (cigányok, homoszexuálisok, Jehova tanúi) meghurcolásának bemutatásával.

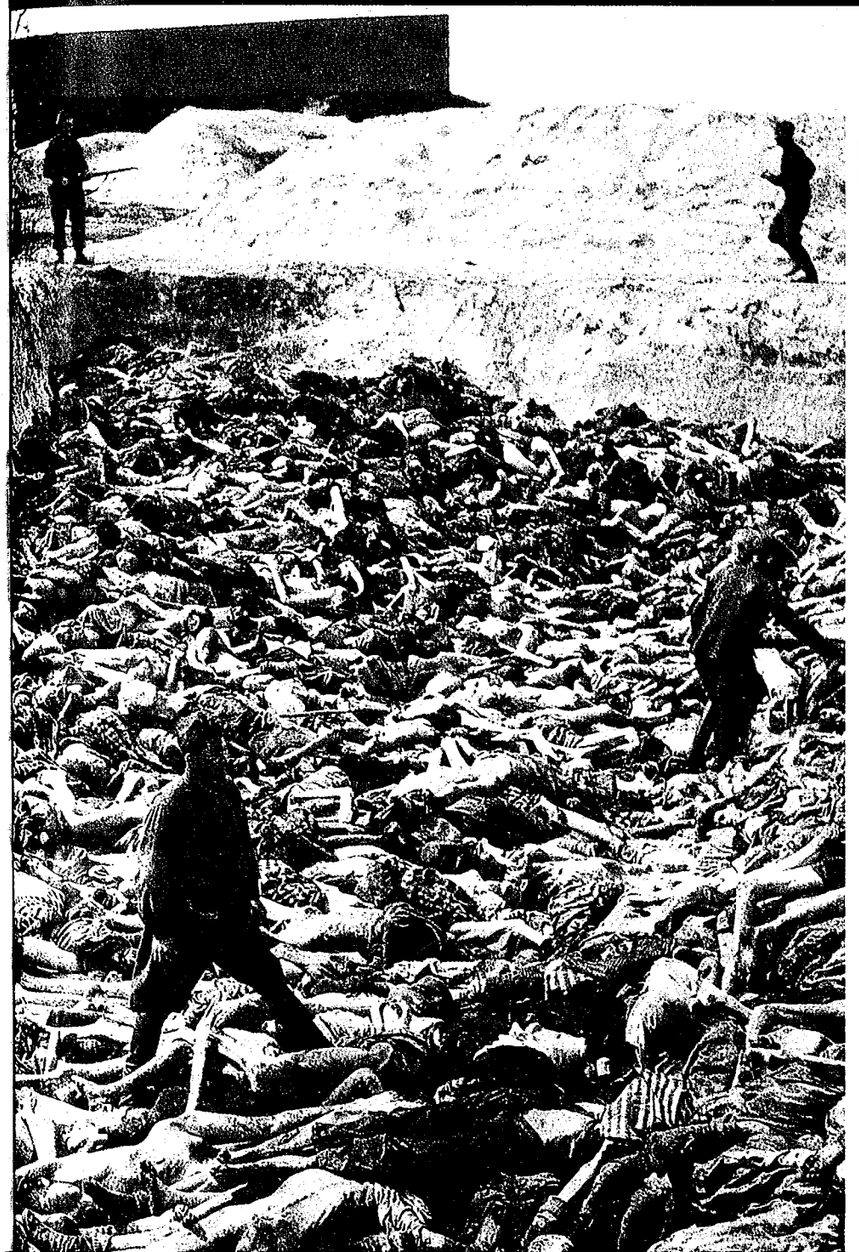

BRUHÁCS KINGA

A náci Németország egyik legfőbb sajátossága különböző politikai, vallási és társadalmi csoportok, illetve etnikumok diszkriminációja. Az sem áll távol azonban az igazságtól, hogy mivel a náci Németország nem volt jogállam, tulajdonképpen mind a 65 millió állampolgára hátrányos helyzetbe került. Valódi politikai jogokkal a polgári demokratikus rendszer felszámolását követően senki nem rendelkezett. Még az 1935-ös birodalmi állampolgársági törvény (*Reichsbürgergesetz*) értelmében elvileg privilegizált helyzetű, birodalmi polgári státussal bíró német vagy „fajtarokon" birodalmi állampolgárok (*Reichsbürger*) sem. A deklaráltan másodrendűeknek nyilvánított állampolgárok (*Staatsangehörige*), köztük főként a zsidók, a cigányok s más fokozottan üldözött csoportok esetében ez szóba sem jöhetett.

Bizonyos szempontból halmozottan hátrányos helyzetben voltak továbbá a nők, akiknek életét a *Kinder, Küche, Kirche* hármas jelszó szellemében a háztartás vezetését és a gyermeknevelést felölelő tradicionális női szerepkör betöltésére korlátozták, félresöpörve a nők egyenjogúsításának korábbi eredményeit. A nők emancipációját Hitler – rá jellemző módon – a „zsidó intellektus" kitalációjának titulálta.

A nácifikálás szándékával végrehajtott egységesítés (*Gleichschaltung*) során szisztematikusan felszá-

molták a független intézmények demokratikus rendszerét, majd uniformizálták a diktatúrát. Az oktatás, a politikai, a tudományos és a művészeti élet, a sajtó, a közigazgatás, a hadsereg, a sportszféra stb. átszervezése során a rendszerrel nem rokonszenvezőket kirekesztéssel, megfélemlítéssel vagy erőszakkal eltávolí-

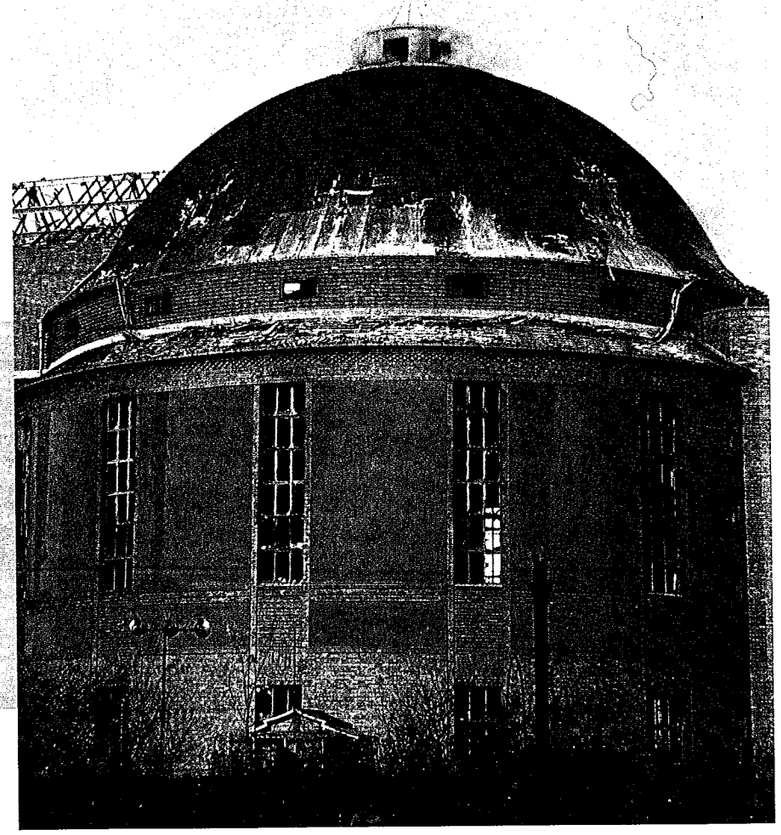

1938. november 9-én a zsinagógákat is támadások érték Németországban és Ausztriában. Száz zsidó templom égett le, hetvenötöt kifosztottak.

„Ha ezt a jelet látod – zsidó" – a kirekesztés pedagógiája. A német propaganda mindent megtett, hogy a társadalommal elfogadtassa szélsőséges antiszemitizmusát. A Dávid-csillag éppen ezért nem egyszerűen jel volt, hanem a megelőző évtized propagandatevékenysége által kialakított előítélet-halmazt mozgósító szimbólum.

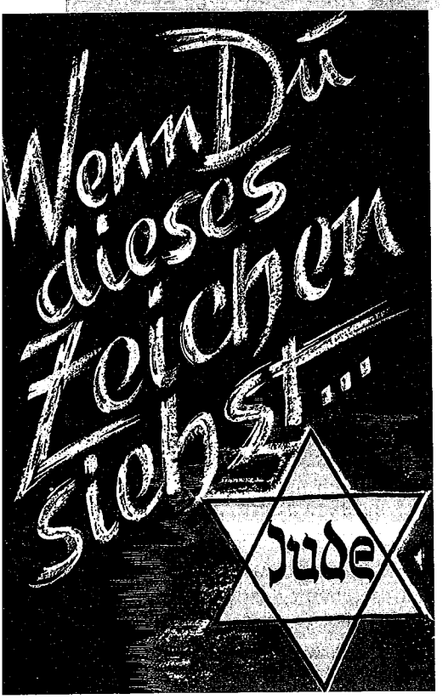

tották pozíciójukból, elbocsátották állásukból. Megélhetési és karrierlehetőségeik beszűkülése miatt sokan emigráltak. A német tudomány és kultúra nagy formátumú egyéniségei (Albert Einstein, Niels Bohr, Thomas Mann, Heinrich Mann, Lion Feuchtwanger, Bertolt Brecht stb.) közül előbb vagy utóbb – tiltakozásul vagy kényszerűségből – számosan hagyták el a náci Németországot.

A nyíltan náciellenes személyekre a fokozatosan kiépülő rendőrállamban koncentrációs tábor várt. A hatalomra kerülést követő években a vélt vagy valós politikai ellenzék volt az elsődleges célpont. 1934–36 folyamán évente átlag 5-7 ezer embert zártak hosszabb-rövidebb időre koncentrációs lágerbe. 90%-uk a kommunisták, a szociáldemokrata párttagok, a szakszervezeti vezetők és aktivisták közül került ki. A zsidók többé-kevésbé szisztematikus letartóztatása 1938-tól datálható. Korábban a foglyok 10%-a volt zsidó, ám ők nem felmenőik vallása, hanem politikai nézeteik miatt kerültek koncentrációs táborba.

A totalitárius igénnyel fellépő nemzetiszocializmus ab ovo ellenségesen viszonyult a lakosság tekintélyes részének értékrendjét alapvetően befolyásoló keresztény egyházakhoz. Pragmatikus megfontolásból 1933-ban konkordátumot kötöttek a római katolikus egyházzal, a Vatikánnal szemben ellensúlynak tekintett, többségben levő protestáns egyházat viszont megkísérelték nácifikálni. Mindkét keresztény felekezet törekedett a világi hatalommal való együttműködésre. Az egyházak belügyeit és érdekeit közvetlenül sértő intézkedések és jelenségek ellen számos alkalommal felemelték a szavukat, ám az egyházak vezetése által koordinált, egységes, a diktatúra egészét nyíltan elítélő ellenállás nem alakult ki. A katolikus klérus tagjai között számosan voltak ún. „barna papok" („braune Priester"), akik aktívan együttműködtek a náci rezsimmel. A protestáns egyház náci irányzata (*Deutsche Kristen*) szintén nyíltan támogatta a nemzetiszocialista diktatúrát.

A mindkét egyházban megtalálható náciellenes papok és lelkészek elleni viszonylag mérsékelt egyházüldözés 1937-től vált nyílt „egyházháborúvá" (*Kirchenkampf*). Hitler jóváhagyta – többek között – a szerzetesrendekben uralkodó szexuális tévelygésekre, valutázásra stb. hivatkozó rágalomhadjáraton alapuló ún. „erkölcstelenségi perek" megindítását. Később is több hullámban sújtották a keresztény felekezeteket antiklerikális támadások. Koncentrációs táborba került – többek között – Clemens August von Galen, Münster katolikus érseke, aki 1941-ben nagy hatású prédikációban ítélte el az eutanáziaprogramot. Lágerfogságra ítélték a náciellenes protestáns hitvalló egyház (Bekennende Kirche) lelkipásztorát, a neves teológust, Dietrich Boenhoeffert, illetve a nácizmust kezdetben támogató, később azonban nyíltan bíráló Martin Niemöller – szintén evangélikus – lelkészt.

A foglyok további nagy csoportját alkották a társadalomra nézve veszélyesnek ítélt, a táborokban fekete háromszöggel jelölt ún. „aszociális elemek" („Asoziale"): a koldusok, a leányanyák, a munkakerülők, az alkoholisták, a prostituáltak és a csavargók, valamint az ide sorolt cigányok egy része. Ők több letartóztatási hullámot követően 1937-től kerültek tömegesen börtönbe vagy koncentrációs táborba.

Köztörvényes bűnözők is voltak a rabok között. Ám egy részük csak kiszabott börtönbüntetése letöltése után – tehát jogilag ártatlanul – került a koncentrációs táborokba. Ebből is látható, hogy a különböző funkciójú lágerekből álló táborrendszer kívül esett a meghatározott bűntettet kiszámítható büntetéssel sújtó normális jogrendszeren. Szerepe túlmutatott az elszigetelésen és a direkt megtorláson: kísérleti terepként funkcionált a titkosrendőrség, a Gestapo (Geheime Staatspolizei) kegyetlenkedéseihez. Mindenekelőtt azonban a társadalom egésze számára dekódolható erődemonstráció: a megfélemlítés eszköze volt.

Hitler belső pártpolitikai ellenfeleit sem kímélte. A vele egyet nem értőket, nyíltan bírálókat számos esetben zárták koncentrációs táborba. Valós hatalmi riválisaival még kegyetlenebbül számolt le. Az 1934. június 30-ai „hosszú kések éjszakáján" (*Nacht der langen Messer*) mészároltatta le az SA (Sturmabteilung, rohamosztag) vezérkarát. A barnaingesek kiiktatása hozzájárult a koncentrációs táborok felügyeletét ellátó, később a rezsim zsidóellenes politikájának végrehajtásáért nagymértékben felelős terrorapparátus, az SS (Schutzstaffel, védcsapat) hatalmának megerősödéséhez.

A diszkrimináltak külön csoportját képezték a nemzetiszocialista fajtisztasági politika áldozatai. A náci fajtisztasági-fajegészségügyi (Rassenhygiene) politika végrehajtói három célt tűztek ki maguk elé. Az egyik az etnikailag homogén árja népközösség (*Volksgemeinschaft*) népszaporulatának növelése és a „fajnemesítés" volt. 1933-tól pozitív megkülönböztetést alkalmazva ösztönözték (genetikai tanácsadással, pénzügyi támogatással, felvilágosító kampányokkal) a gyermekvállalást. A *Lebensborn* (az élet tavasza) program keretében a „biológiailag értékes" gyermekek megszületéséhez biztosították az anyagi és intézményi hátteret. A program részét képezte az is, hogy a II. világháború idején a „nordikus" (szőke haj, kék szem stb.) követelményeknek megfelelő gyermekeket vittek a keleti területekről erőszakkal Németországba.

A náci fajpolitika második célja az örökletes betegségek terjedésének megakadályozása volt. Hitler már a *Mein Kampf*ban szorgalmazta az ál-

A Kristallnacht reggele. 1938. november 9-én éjjel hétezer zsidó üzlet ablakait zúzták be. A hivatalos magyarázat szerint a párizsi német követség harmadik titkára ellen egy lengyelországi zsidó által elkövetett halálos merénylet váltotta ki az utca spontán haragját

tala „terhet jelentő életeknek" (*Ballastexistenzen*) titulált, gyógyíthatatlannak deklarált betegek sterilizálását. Az „árja faj elkorcsosulásának" megakadályozása céljából a nácik már nem sokkal hatalomra kerülésük után, 1933. július 14-én törvénybe iktatták az örökletes betegségben szenvedő emberek kényszersterilizálását. Az orvosok és az egészségügyi személyzet részvételével végrehajtott program során mintegy 350-400 000 embert fosztottak meg fogamzó és megtermékenyítő képességétől.

1939-től már nem csupán szaporodásuk megakadályozása, hanem életük kioltása lett a cél. A más országokban is alkalmazott önkényes sterilizáció csak a náci Németországban vált a faji és szociáldarwinista ideológiával alátámasztott, orvosi eszközökkel végrehajtott eutanáziaprogram előfutárává. Az életre méltatlan életek (*Vernichtung lebensunwerten Lebens*) legyilkolását célzó program első áldozatai csecsemők és gyermekek voltak. 1939 őszétől terjesztették ki a felnőttekre is. A sterilizációs programhoz hasonlóan ez is szakemberek közreműködésével, a törvényesség imitálásával folyt. 1941-ig mintegy 93 251 fogyatékos csecsemőt és gyermeket, valamint gyógyíthatatlannak és munkaképtelennek ítélt elmebeteget gyilkoltak meg injekcióval, éheztetéssel, elgázosítással. Az egyházak és a közvélemény 1941-es tiltakozását követően elvileg leállított, valójában titokban tovább folyó medikalizált tömeggyilkosságnak összesen megközelítőleg 160 000 (más becslések szerint akár 200-250 000) áldozata lehetett.

A harmadik célkitűzés – a fajkeveredés megakadályozása – érdekében 1935. szeptember 15-én életbe léptették a „Német vér és német becsület védelmére" (*Zum Schutze des deutschen Blutes und der deutschen Ehre*) hozott nürnbergi faji törvényt (*Nürnberger Rassengesetze*). A törvény a német és a „rokonvérű" állampolgárok (*deutschen oder artverwandten Blutes*), valamint a nem német és „rokonvérű" (zsidó, cigány, néger) állampolgárok házasságát és házasságon kívüli nemi kapcsolatát fajgyalázásnak (*Rassenschande*) minősítette és tilalom alá helyezte.

A nemzetiszocialista világnézet

A nemzetiszocialista világnézet (*Weltanschauung*) két alappillére a fajok hierarchiáján alapuló s az uralkodásra hivatott árják felsőbbrendűségét hirdető általános fajelmélet (Rassenideologie) és az élettérelmélet (Lebensraumtheorie). Az utóbbi szerint az árjáknak jogukban áll erőszakkal megszerezniük a létfenntartásukhoz szükséges birtokot és földet (*Grund und Boden*).

A különböző népekhez fűződő viszony elméleti alapjait Hitler az 1925-ben publikált *Mein Kampf*ban vázolta fel. Ám az egyes népek megítélését a '30-as, s még inkább a háborús évek államközi viszonyai, szövetségi rendszerei is befolyásolták. Hitler fő művében három fajt különböztetett meg: a kultúrateremtő, a kultúrahordozó és a kultúraromboló fajokat. Az első csoportot a felsőbb rendű emberek (*Übermenschen*), az árják alkották, akik közül az uralkodó német fajnak (*Herrenrasse*) jósolt vezető szerepet. A „fajtarokon" germán népek (hollandok, flamandok, dánok, norvégok stb.) megítélése nagymértékben függött attól, hogy a háború alatt milyen mértékben kollaboráltak a Nagynémet Birodalommal.

Az alacsonyabb rendűnek tekintett latin népek táborában az olaszok – az ideológiai rokonság s a franciaellenes érdekegyezés okán – pozitívabb értékelést kaptak, mint az ősellenségnek számító franciák. SS-tisztek különleges engedély nélkül ennek ellenére sem vehettek el olasz nőt feleségül. Az olaszok megítélését később negatív irányba befolyásolta gyenge harctéri teljesítményük. Az 1943-as fordulatot követően pedig már csak áruló „Badoglio-disznó"-nak csúfolták a Németországban fogva tartott olasz katonai internáltakat. Hitler komoly faji előítéleteket táplált az általa „sárgabőrű"-nek és „ferdeszemű"-nek titulált japánok iránt is. Az ideológiai párhuzamok okán viszont a japánokat kultúrahordozó fajként definiálta, akik kultúrájuk alapanyagát „természetesen" az árjáktól vették át, s az árja kulturális hatás hiányában minden bizonnyal visszasüllyednének korábbi „mély álmukba".

Az államalkotó képesség híján levő, alacsonyabb rendű embereknek (*Untermensch*) bélyegzett, ún. kultúraromboló fajok csoportján belül is érvényesült az aktuális katonai-politikai helyzetet figyelembe vevő sajátos értékhierarchia. A szövetséges szlovákok, horvátok és bolgárok kedvezőbb megítélés alá estek, mint az ukránok, a csehek, illetve a lengyelek és a szovjet állampolgárok. Az SS-vezetés által az utóbbi kettővel szemben kidolgozott radikális „etnikai harc" (*Volkstumskampf*) következményei közismertek. A különleges bevetési csoportok szisztematikusan megtizedelték a lengyel arisztokráciát, klérust és értelmiséget. Az 1941-es komisszárparancs (*Komissarbefehl*) életbe lépése után hasonló sors várt a Vörös Hadsereg politikai tisztjeire, az állami és a pártfunkcionáriusokra, a partizánokra és támogatóikra egyaránt.

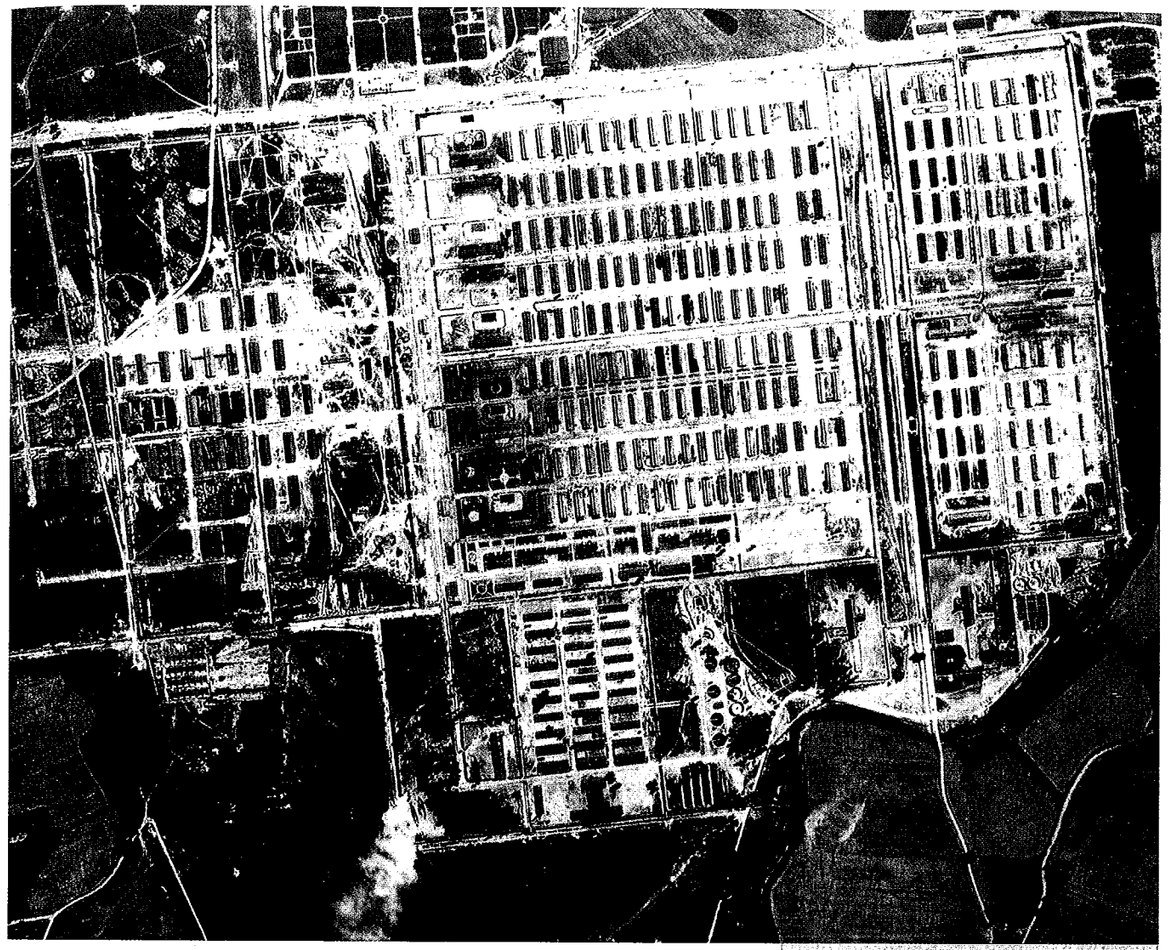

Brit légi felvétel, 1944. augusztus 23. A képen a birkenaui haláltábor, amelynek szomszédságában feküdt a brit bombázók célpontja, egy IG Farben-gyár. A haláltáborokat a szövetségesek nem bombázták, e döntésük körül máig heves vita dúl.

Jellemzően nordikus megjelenésük ellenére Hitler a szlávokat a szolganépek közé sorolta. A Himmler által 1942-ben jóváhagyott, többszöri változtatáson átesett Általános Keleti Terv (*Generalplan Ost*) keretében azt tervezték, hogy az elkövetkezendő 30 év folyamán 31 millió, főként lengyel és szovjet állampolgárt az Urálon túlra, Nyugat-Szibériába telepítenek, illetve meggyilkolnak, majd a Nagynémet Birodalomból és a Baltikumból mintegy több mint 4,5 millió birodalmi és népi németet (*Volksdeutsche*) telepítenek a helyükre. A Baltikumban, Fehér-Oroszországban és ukrán területeken számoltak a lakosság egy részének germanizálásával, ami a lakosság nem jelentéktelen kisebbségének egy időben nem is volt ellenére. Az orosszokat elenyésző számban vélték germanizálhatónak (*eindeutschungsfähig*). Az ellenállás potenciális bázisát képező értelmiség likvidálása után megmaradó iskolázatlan helyi szláv lakosságot kolonizációs tartalékként, jogfosztott helóta státusban alantas kényszermunka (*Zwangsarbeit*) végzésére akarták használni. A szlávokra tehát kitelepítés, tömeges éheztetés, beolvasztás és legyilkolás várt. Egyetemes szláv népirtó terv azonban nem létezett.

A lenézett ázsiai hordák szolgálataira Hitler nem tartott igényt. A „négerkérdés" mint időszerű probléma a Ruhr-vidék 1923–25 közötti francia–belga megszállása alatt fekete bőrű francia katonák és német nők kapcsolatából született gyermekek kapcsán merült fel. „Rajnai fattyúknak" bélyegzett utódaik közül 400-500-at később sterilizáltak. Említés szintjén, a velük való nemkívánatos fajkeveredés kapcsán kerülnek csupán szóba a *Mein Kampf*ban. A fajelméleti rangsorban alattuk álló cigányok kis létszámuk és szegénységük miatt nem jelentettek konkurenciát. Hitler nem sok szót vesztegetett rájuk sem, ám bizonyos, hogy megakadályozandónak tartotta az árják és a cigányok közötti fajkeveredést is.

Részletesen foglalkozott viszont a főellenség kategóriájába sorolt antiembereknek (*Gegenmensch*), idegen fajnak (*Fremdrasse*) kultúrarombolónak, nem csupán az árják, hanem az emberiség és a civilizáció esküdt ellenségének bélyegzett zsidósággal, akiket a faji ranglétra legaljára helyezett.

A fentebb vázolt fajhierarchia a rasszizmussal átitatott nemzetiszo-

cialista munkaügyi és szociálpolitikában is érvényesült. 1939 után az egyre kritikusabb munkaerőhiány miatt fokozatosan nőtt részben az önkéntes nyugati vendégmunkások, részben a keletről elhurcolt civilek, illetve az SS által őrzött munkatáborokban kényszermunkásként dolgoztatott hadifoglyok (*Kriegsgefangene*) száma. A privilegizált német munkások szociálpolitikai juttatásokat (családtámogatás, üdülési beutaló) kaptak, és elsősorban irányító és betanító szerepkörben dolgoztak. A „fajilag rokon népek"-hez tartozók esetenként a németekhez hasonló ellátásban és bánásmódban részesülhettek. Fizetést kaptak, viszonylag normális élet- és munkakörülmények között dolgoztak. Számos esetben még a szabadidő kulturált eltöltését is biztosították számukra. A Nyugat-Európából erőszakkal elhurcolt kényszermunkások helyzete közelebb állt a Kelet-Európából és a megszállt szovjet területekről elhurcolt civil kényszermunkásokéhoz (*Ostarbeiter*), akik kritikán aluli élet- és munkafeltételek között, többnyire megterhelő fizikai munkát végeztek, újszülötteiket pedig erőszakkal elszakították anyjuktól és megölték.

A fenti értékrend tetten érhető a koncentrációs táborok zárt mikrovilágában is, ahol a bebörtönzés oka mellett szintén túlnyomórészt a „faji érték" szerinti rangsor érvényesült. Egy német köztörvényes kedvezőbb besorolást kapott, mint egy német kommunista, s főképp, mint egy német zsidó. Az azonos kategóriákon belül is hasonló hierarchia határozta meg a foglyok kezelését, emiatt túlélési esélyeit is. Előfordult ugyan, hogy a németül jól beszélők, a szaktudással rendelkezők kedvezőtlen faji-nemzeti besorolásuk ellenére jobb élet- és munkafeltételek között dolgozhattak, ám csupán a szabályt erősítő kivételként. A zsidók és a cigányok mellett a lengyelek, valamint a szovjet hadifoglyok sorsa volt a legrosszabb. A szovjet hadifoglyokon tesztelték 1941-ben a Ciklon-B mérges gáz hatását. Számosan közülük barbár „orvosi" kísérletek szenvedő alanyai voltak. Kirívóan magas halálozási arányuk tükrözi a velük szembeni bánásmód kegyetlenségét. A legkilátástalanabb helyzetben természetesen az emberi mivoltukban mélyen megalázott, a munkatáborokban agyondolgoztatott, brutálisan bántalmazott, illetve a haláltáborokban megölt zsidók voltak.

A holokauszt

Hitler az egytényezős, kollektív zsidó ellenségképére (Feindbild) zúdította marxizmusellenességét, liberalizmusellenességét, demokráciaellenességét stb. – mindazt, amivel szembenállóként definiálta mozgalmát, majd hatalomra kerülését követően a náci Németországot. Jó érzékkel választotta ki a kis létszámú, a lakosság alig 1%-át (564 000) kitevő zsidóságot, akiknek üldözése nem ütközött számottevő ellenállásba, viszonylag kevés érdeket sértett, annál több haszonnal járt viszont a zsidó tulajdonra, állásokra pályázó németek számára. A diszkriminációt a német társadalomban is több évszázados múltra visszatekintő vallási alapú ellenszenv (antijudaizmus), az irigység, a társadalmi elégedetlenség és a kortárs zsidóellenes sztereotípiák is megkönnyítették. Az utóbbiak különösen alkalmassá tették a zsidókat a minden bajért (a háborús vereségért, a forradalomért, az inflációért stb.) felelős bűnbak szerepére.

Hitler biológiai ellenségként definiálta a zsidókat, ami mind az áldozatok, mind pedig az elkövetők szemszögéből súlyos következményekkel járt. Egyfelől a biológiai ellenség státusából semmilyen módon nem lehet kikerülni (még kikeresztelkedéssel sem). Másfelől a biológiai ellenséggel szembeni harc csak a fizikai elpusztítással válhatott befejezetté. Tény, hogy Hitler már 1919-ben elengedhetetlen célkitűzésnek minősítette a zsidók eltávolítását (*Entfernung*). Az 1925-ben kiadott *Mein Kampf* végén kifejtette: *„millióknak a fronton hozott áldozata"* nem lett volna hiábavaló, ha *„a 12-15 000 héber népbolondítót mérges gáz alá tartották volna"*. Gyakran hasonlította a zsidókat bacilushoz, parazitához, féreghez, fertőző betegségekhez, pestishez, fekélyhez. Ez a biologizáló nyelvezet is azt sugallta, hogy a leszámolás nemcsak hogy nem bűn, hanem egyenesen a természeti törvények szellemében végrehajtandó kötelesség. Ez a stigmatizáció, majd a fokozatos jogfosztás és dehumanizáció egyrészt fokozatosan hozzászoktatta a lakosságot (s az áldozatokat is) a radikalizálódó zsidóellenes intézkedésekhez és atrocitásokhoz. Másrészt megkönnyítette az aktív elkövetők számára ártatlan emberek millióinak meggyilkolását.

Hitlernek a zsidóság pusztulására vonatkozó fenyegető retorikája azonban nem keverendő össze a konkrét akciótervvel. 1941-ig nem a zsidók kiirtása, hanem a társadalmi és a kulturális életből való kiszorítása, teljes gazdasági kifosztása és erőszakos kivándoroltatása (*Zwangsauswanderung*) volt az illetékes náci politikusok szándéka. Nem becsülhető le persze az iskolákat, a Hitlerjugendet, a napi sajtót stb. elárasztó antiszemita propagandakampány hatása. Számos későbbi elkövető döntően a sikeres náci indoktrináció révén vált hithű és tettleges antiszemitává, aki meggyőződésből, gátlások nélkül vett részt a zsidók lemészárlásában.

Az 1933-tól életbe léptetett zsidóellenes rendeletekkel fokozatosan, bár nem egyenletes ütemben radikalizálódott a németországi zsidóság jogfosztása, a társadalmi-szellemi életből való kiszorítása, illetve az ún. árjásítás (*Arisierung*) révén gazdasági kisemmizése. Az 1935. szeptember 15-ei nürnbergi törvények megteremtették a zsidók diszkriminációjának jogi alapját. Nyílt állami politikaként szentesítették a helyenként már régóta alkalmazott gyakorlatot. Bár korántsem vezettek elkerülhetetlenül a népirtáshoz, Ian Kershaw találó megfogalmazása szerint *„gyakorlatilag kikövezték az utat Auschwitzig"*.

Az 1933-as, majd az 1935-ös antiszemita hullám ellenére 1938-ig – a hatalomra kerülést megelőző időszakhoz, a *Kampfzeit*hoz hasonlóan – az antiszemitizmus nem volt a náci politika központi, meghatározó eleme. Bár minden a Führer tudtával és beleegyezésével zajlott, Hitler 1938-ig igyekezett távol tartani magát a bel- és külföldön egyaránt közfelháborodást keltő antiszemita erőszakcselekményektől. 1938. november 9–10-ének éjjelén a birodalmi kristályéjszaka (*Reichskristallnacht*) spontán népharangnak álcázott – valójában szervezett – pogromja kedvező alkalmat kínált a zsidó kényszeremigráció felgyorsítására és az antiszemita hangulatkeltésre. A vad pusztítás azonban ellenérzést váltott ki a zsidókkal szemben többségében bizalmatlan és távolságtartó, ám nem szélsőségesen antiszemita német lakosságban. Az okozott anyagi kár, a brutalitás féktelensége miatti kedvezőtlen nemzetközi visszhang a párt- és a hadvezetés némely tagjában is aggodalmat keltett. A lakossági reakció láttán az 1941 késő őszén beindított „végső megoldás" kivitelezésénél már ügyeltek arra, hogy a démoni terv a széles közvélemény előtt rejtve maradjon.

A célt – Németország zsidómentessé (*judenrein*) tételét – Hitler tehát már a *Mein Kampf*ban kijelölte. A megvalósítás módja és időzítése azonban számos egyéb tényező együttes függvénye volt. A Führer intenzív antiszemitizmusa által motivált messianisztikus küldetéstudata, az ideológia kényszerítőereje, az események rasszista dinamikája, valamint a zsidópolitika fő alakítóinak és irányítóinak döntő szerepe vitathatatlan. E tekintetben főként az SS birodalmi vezére (Reichsführer-SS) és a Gestapo első embere: Heinrich Himmler, továbbá a Birodalmi Biztonsági Főhivatalt (Reichssicherheitshauptamt, RSHA) vezető Reinhard Heydrich és a Gestapo IV. B.4-es „zsidóügyi" osztályát vezető Adolf Eichmann töltött be fontos szerepet. A végrehajtást azonban befolyásolták a katonai vereségek, a világháborús körülmények, az élelmiszer-ellátás zavarai, több millió zsidó elkülönítésének és élelmezésének (már ahol ez szempont volt) a nehézségei, a náci népességpolitika, a szövetséges nagyhatalmak bevándorlási politikája, a pártbeli és az állami döntéshozatali mechanizmus anomáliái is.

A felsoroltak különböző mértékben mind közrejátszottak abban, hogy a harmincas évek zsidóellenes legiszlációja, majd a zsidók elsősorban Madagaszkárra történő tömeges kényszerkivándoroltatását célzó program (*territoriale Endlösung*) végül kontinentális méretű, teljes genocídiummá, „totális megoldássá" (*Gesamtlösung*) fajult. 1941 késő őszétől megkezdődött az európai zsidóság szisztematikus és iparszerű megsemmisítésére irányuló program végrehajtása. A többszöri halasztás után végül 1942. január 20-án megtartott Wannsee-konferencián az európai zsidókérdés végső megoldása érdekében végrehajtandó intézkedések összehangolása, illetve a „kevert vérű" (*Judenmischlinge*), a vegyes házasságban élő, a hadifontosságú üzemekben dolgoztatott és a külföldi állampolgárságú zsidók sorsának megvitatása volt napirenden. A megsemmisítési politika végrehajtásával párhuzamosan folyt a vita a gettókban éhező és betegségek által megtizedelt zsidók mielőbbi kiirtását szorgalmazó attricionista, valamint a pragmatikus megfontolásból a zsidók munkaerejének kihasználását, a munka általi megsemmisítést (*Vernichtung durch Arbeit*) preferáló produkcionista irányzat képviselői között.

A „végső megoldás" (*Endlösung*) motivációját tekintve példa nélküli a történelemben. Végrehajtói arra tettek kísérletet, hogy a megszállá-

Magyar zsidók érkeznek Auschwitzba 1944 nyarán. 1942 júliusától az érkezőket két csoportra osztották: az egyik tagjait azonnal meggyilkolták a gázkamrákban, a másik csoportba kerülteket halálra dolgoztatták a közeli IG Farben-gyárban.

suk alatt álló európai országokban (az eredeti tervek szerint Nagy-Britanniában, Írországban, Finnországban, Svájcban, Spanyolországban, Törökországban és az észak-afrikai francia gyarmatokon is) szelekció nélkül minden egyes zsidót (csecsemőt, gyermeket, asszonyt, öreget, beteget) deportáljanak és meggyilkoljanak. A gettókban, a munka- és megsemmisítőtáborokban, a megszállt keleti területeken gyilkoló különleges bevetési csoportok, az Einsatzgruppék (az SS különleges bevetési egységei) kivégzőosztagai előtt, halálmenetekben stb. összesen 5,8-6 millió zsidó halt meg betegség, éhínség, az „orvosi" kísérletek, a túlmunka, a kivégzések és az elgázosítás következtében. Odaveszett az európai zsidóság kétharmada, a világ korabeli zsidóságának 35%-a.

A nácizmus elfelejtett üldözöttei

Vannak olyan áldozati csoportok, melyeknek évtizedekig méltatlanul kevés figyelmet szentelt a holokauszt-szaktudomány. Közös bennük periferikus társadalmi helyzetük, döntően negatív társadalmi megítélésük, illetve az is, hogy üldöztetésük ellen szinte senki nem emelte fel a szavát. Bár a weimari korszakban is diszkriminálták őket, akkoriban még viszonylagos védelmet nyújtott számukra a törvény által garantált egyenlőség. A nácik 1933-as hatalomra kerülésével a viszonylagos védettség a totalitárius diktatúra specifikus eszközeivel végrehajtott, tragikus következményekkel járó üldözéssé alakult át. Mindegyik csoport sorsa számos hasonlóságot mutat a holokauszt legfőbb áldozatainak, a zsidóknak a sorsával, bár az üldözés végcélját (*Endziel*) tekintve az utóbbi kétségkívül egyedülálló.

Cigányholokauszt

A náci Németországban élő, mintegy 30 000 fős, romákól és szintikből álló közösséggel kapcsolatos náci politika nem volt egységes. A magas népszaporulat ellenére a nácik marginális problémának tartották a „cigánykérdést", mivel sem politikailag, sem gazdaságilag nem tekintették őket veszélyesnek. Hátrányos megkülönböztetésüket megkönnyítette alacsony szociális státusuk, a cigányellenes közhangulat, illetve az érdekképviselet és a befolyásos nemzetközi támogatók hiánya is. Üldözésük faji alapú volt, ám elsősorban rendőri-közigazgatási, fajhigiéniai, illetve közegészségügyi problémaként kezelték, és soha nem eszkalálódott teljes kiirtásuk tervévé. A náci cigánypolitika célja nem a birodalomban élő cigányok kiirtása, hanem a „kevert vérű" cigányoknak és a burgenlandi romáknak az országból való eltávolítása (keletre telepítése) volt.

A zsidókhoz hasonlóan az ő esetükben is antropológiai vizsgálatokkal igyekeztek igazolni alacsonyabb rendű voltukat. Az „idegenvérűekként" (*Fremdblütige*) emlegetett cigányok vitathatatlan észak-indiai ősja eredetét azzal az érvvel igyekeztek semlegesíteni, hogy vándorlásuk során „kevert fajúakká" váltak. A Fajhigiéniai és Népességbiológiai Kutatóintézet (Rassenhygienische und Bevölkerungsbiologische Forschungsstelle) vezetője, Robert Ritter „kevertségi szint" alapján kategorizálta őket.

A nácik birodalmi szintű, egységes cigánytörvény bevezetése helyett (amire soha nem került sor) megszigorították és kiterjesztették a weimari korszak cigányellenes legiszlációját. 1934-től a külföldi illetőségű cigányokat tolonctáborokban különítették el. 1935-től a lakókocsi- és barakktelepeken élő romákat a lakott területektől a lehető legtávolabb eső helyeken létesített családi cigánytáborokba internálták. A később kényszermunka-telepként funkcionáló lágerekben szoros rendőri őrizet alatt álló, az önálló kereset lehetőségétől megfosztott, kritikán aluli higiénikus viszonyok között tengődő cigányok gyakran váltak betegségek áldozatává.

1936 júliusában a rendőrség 6000 berlini cigányt az 1936-os nyári olimpiai játékok idejére a temetővel szomszédos külvárosba, Marzahnba internált. Az 1937. decemberi, ún. „aszociális rendelet" kiadását követően a munkakerülők ellen indított letartóztatási hullám (Aktion Arbeitsscheu) során, majd 1938-ban újabb letartóztatási hullámok következtében mintegy 1500-2000-en kerültek hosszabb-rövidebb időre börtönbe és koncentrációs táborba. A háború végén szinte mindegyik németországi koncentrációs táborban voltak cigány foglyok. Pontos számuk megállapítását azonban a töredékes és/vagy megsemmisült nyilvántartásokon túl kettős kategorizálásuk is nehezíti. A nyíltan cigányságuk miatt bezártakat barna háromszög (*braune Winkel*) viselésére kötelezték. Az esetek többségében azonban „aszocialisként" regisztrálták, s fekete háromszöggel (*schwarze Winkel*) jelölték meg őket. A lágerhierarchia legalján

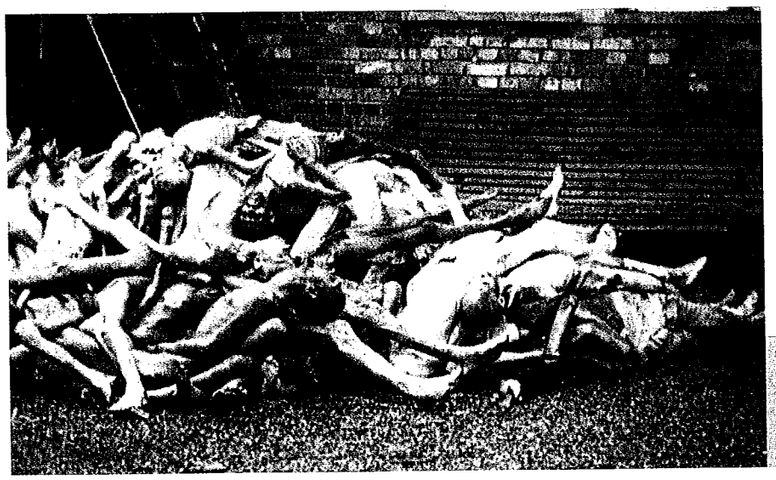

Dachau áldozatai. Az őröknek ezeket a holttesteket nem volt idejük elégetni. A szövetséges csapatokat hasonló látvány fogadta a legtöbb táborban.

Dachau, 1945. Holttest a hóban. Heinrich Himmler SS birodalmi vezető parancsa szerint „KZ-fogoly élve nem kerülhet az ellenséghez". A parancs végrehajtása során az SS még az utolsó hónapokban is emberek százezreit gyilkolta meg.

helyezkedtek el, a zsidók, illetve a homoszexuálisok után.

A birodalomban érvényes koncepció a többnyire vándorló életmódot folytató, „fajtiszta törzsi cigány" esetében csak az elkülönítést írta elő. A főként az asszimilálódott, letelepedett cigányok között található „félvéreket" (*Zigeunermischlingeket*) a „fajkeveredés" szempontjából sokkal veszélyesebbnek ítélték, ezért keményen üldözték. A zsidók esetében pont fordítva volt: a zsidó „félvérekkel" kapcsolatos ellentmondásos rendelkezések stb. miatt nekik volt némi reményük a túlélésre. A „fajilag tiszta" zsidóknak vajmi kevés.

Nyugat-Európában többnyire nem törődtek a cigányokkal. A megszállt keleti területeken és Kelet-Európában viszont a német törzsterületen alkalmazottal ellentétes gyakorlat érvényesült. Itt a cigányellenes fantazmagóriák szerint „a zsidó-bolsevik ellenség számára kémkedő" kóbor cigányok üldözésére koncentráltak, a letelepedetteket többnyire nem bántották. Egy 1941. november 21-én kelt, az északi fronton érvényes rendelet értelmében a balti régióban a legalább két éve helyben lakó cigányokat békén kellett hagyni. Az Otto Ohlendorf vezette SS különleges bevetési egység (SS Einsatzgruppe–D) kommandói ennek dacára válogatás nélkül gyilkolták a helyi cigányokat 1941 ősze és 1942 eleje között. A zsidókhoz hasonlóan legyilkolásukban nemcsak SS- és Wehrmacht-katonák, hanem ukrán fasiszták, horvát usztasák stb. is segédkeztek. 1941–42 folyamán Romániában velük szemben is alkalmazták a zsidók esetében szokásos gyakorlatot, vagyis a Transznyisztriába (a Dnyeszteren túlra) való kitoloncolást, amely a minimális életlehetőségek biztosításának hiányában a sors kegyére bízta a túlélést.

Az 1938 decemberében *kiadott Cigányveszély elleni küzdelem* című rendelet (*Erlaß zur Bekämpfung der Zigeunerplage*) életbe léptetésével a korábbi, elszigetelést és kényszermunkát előíró, döntően szociográfiai perspektívájú cigánypolitika radikális fázisába lépett. Az átfogó regisztrálást és a későbbi deportálást megkönnyítendő 1939-ben lakhelyelhagyási tilalmat rendeltek el, és nyilvántartásba vették a cigányokat. 1940 tavaszáig kb. 2800 németországi és ausztriai cigányt deportáltak a Lengyel Főkormányzóságba (Generalgouvernement). 1941 őszén 5000 burgenlandi romát szállítottak a Lodzi gettóba. Ez a deportálás nem felső német nyomásra, hanem a helyi hatóságok kezdeményezésére történt. A legalapvetőbb életfeltételek, élelem, tisztálkodási lehetőség, orvosi ellátás hiányában többségük halálra ítéltetett. A kevés túlélőt végül a chełmnói haláltáborban gázosították el.

Himmler 1942. december 16-án adta ki az ún. Auschwitz-rendeletet (Auschwitz-Erlaß), amely a megszállt területeken élő, elsősorban „kevert fajú" cigányok deportálását rendelte el Auschwitz-Birkenauba. A birkenaui láger BIIe-szekciójában kialakított cigány családi táborba (*Zigeunerfamilienlager*) összesen 22 600, az utolsó értékeiktől is megfosztott szintit és romát hurcoltak el. Többségük a Nagynémet Birodalom (13 000), illetve a Cseh Protektorátus (4500) területéről származott. A foglyok döntő többsége nem a közvetlen emberölés, hanem a siralmas lágerkörülmények, a betegségek, a bántalmazások, az embertelen „orvosi" kísérletek következtében hunyt el. A cigánytábort végleg az 1944. augusztus 2-áról 3-ára virradó éjszakán számolták fel, döntően azért, hogy Rudolf Höß, a tábor parancsnoka helyet csináljon az 1944. május 15. és július 8. között elhurcolt magyar zsidók egy része számára.

A deportálás alternatívája a „kevert fajúaknak" a Fajnemesítő Törvényszék parancsára végrehajtott

kényszersterilizálása volt. Számtalan, csonkulással, maradandó testi torzulással, illetve halállal végződő kísérletet hajtottak végre rajtuk a mustárgáz, vérhas, himlő, tífusz elleni vakcinák, égési sebek elleni kenőcsök stb. tesztelése során. Josef Mengele felkavaróan kegyetlen ikerkutatásának áldozatai között is számtalan cigány gyermek volt.

A nemzetiszocialisták cigányellenes politikája, a Nagynémet Birodalommal szövetséges államokban végrehajtott hasonló tömeggyilkosságok, valamint a háborús viszonyok (bombázás stb.) következtében összesen mintegy 220-500 000 európai roma és szinti halt meg (az utóbbi értéket több kutató erős túlbecslésnek tartja). 1945 után a cigányok ellen elkövetett bűnökért szinte senkit sem állítottak bíróság elé. A Német Kárpótlási Hivatal is vonakodott elismerni őket a nácizmus áldozataiként. 1956-ban a Szövetségi Alkotmánybíróság (Bundesverfassungsgericht) Karlsruhéban csak az 1942-es Auschwitz-rendelet után letartóztatottak esetében ismerte el a rasszista alapú üldözés tényét. A korábbiak esetében kétségbe vonta a kárpótlás jogosságát. Ezzel – úgyszólván a náci stigmatizáció logikáját adoptálva – nemzetbiztonsági szempontból szükségesnek és indokoltnak ítélte korábbi jogfosztásukat. A német államnak a roma holokausztban játszott felelősségét hivatalosan csak 1985-ben ismerte el Richard von Weizsäcker, az NSZK államfője.

A homoszexuálisok

A homoszexuálisoknak a nácizmus idején elszenvedett üldöztetése a történetírás évtizedekig méltatlanul elhanyagolt szakterülete volt. Ehhez a társadalmi előítélet és a vonatkozó dokumentumok töredékes volta is hozzájárult. Az utóbbiak hiánya nem csupán a hivatalos iratok szándékos megsemmisítésére, illetve megsemmisülésére vezethető vissza, hanem arra is, hogy a nyilvános megvetéstől való félelem számos túlélőt tartott vissza átélt viszontagságainak megörökítésétől, illetve a bíróság előtti tanúskodástól. A kizárólag a faji alapon üldözött zsidóság szenvedését hangsúlyozó történészek egy része is a veszélyes szexuális, illetve köztörvényes bűnözőkkel azonosította a melegeket, áttételesen azt az el nem fogadható álláspontot sugallva, hogy megérdemelten üldözték, alázták meg s kínozták őket – számos esetben halálra! – a nácizmus idején. 1945 után hasonló indokkal próbálták meg elutasítani átfogó kártérítésüket (*Wiedergutmachung*) is.

A '30-as években mintegy 1,2-1,5 millió főre becsült férfi homoszexuális kisebbséggel kapcsolatos náci politika megvalósítását megkönnyítette, hogy a 19. század végén meginduló homoszexuális emancipáció hatására a nagyvárosokban virágzó meleg szubkultúra a többségi társadalom éles ellenszenvét váltotta ki. Főleg a konzervatív kis- és középpolgárság támogatta mindvégig a melegek elleni drákói intézkedéseket. Ezt az általános averziót igyekezett tovább mélyíteni a „fiatalok megrontására specializálódott bűnelkövetők" sztereotípiájára épülő nemzetiszocialista propaganda.

Már csak ezért is felettébb kínos helyzet adódott, amikor 1934-ben nyílt titokká vált a homoszexuálisok magas aránya az elit alakulatként funkcionáló SA-vezetésen belül. A Führer cinikus pragmatizmusának bizonyítéka, hogy a riválissá előlépett Ernst Röhmnek és a pártbeli belső ellenzék többi tagjának eltávolításához épp szexuális másságukat használta fel. A nehezen bizonyítható, a pártra rossz fényt vető belső viszályokra utaló összeesküvés-elmélettel ellentétben ugyanis ez a vád sokkal jobban megfelelt a célnak. Ráadásul így a brutális leszámolást követő közfelháborodástól is kevésbé kellett tartani. Emiatt később is előszeretettel alkalmazták ürügyként a félreállítani kívánt funkcionáriusok diszkreditálására (lásd pl. a Führer háborús tervei kritizálásának hibájába eső Theodor Fritsch hadsereg-főparancsnok 1938-as eltávolítását).

Hitler egyébként a legritkább esetben feszegette a témát magánbeszélgetéseiben, még kevésbé nyilvánosan. Ismert azonban, hogy hatást gyakorolt rá pl. Karl von Reichenbach zavaros okfejtése, amely a fiatal férfiaknak az idősebb férfitársaikra gyakorolt, mágneshullámként sugárzó, „ódai (vonz)erejéről" szólt. A Führer kétségtelenül fanatikus elkötelezettséget, feltétel nélküli imádatot várt el. Többször felemlegette, mennyi energiát és erőt merített ifjú csodálóinak tekintetéből. Elítélte ugyan a homoszexualitást, ám korántsem volt hisztérikus meleggyűlölő. A jelek szerint a férfiak közti erős érzelmi-spirituális (nem szexuális) kötődést a férfiközösségek összetartásának megerősítése szempontjából kifejezetten kívánatosnak tartotta.

Dachau felszabadításakor elfogott őrök. A háború után a tábor 36 tisztjét ítélték halálra. Maga Himmler 1945. május 23-án esett brit fogságba, egy ciánkapszula segítségével röviddel később öngyilkos lett.

A melegek kíméletlen üldözésében alighanem a kezdetektől következetesen homofób SS birodalmi vezető (Reichsführer-SS), Heinrich Himmler szerepe volt döntő, aki már 1937-ben kijelentette: legszívesebben agyonlövetné az összes homoszexuálist. Himmlerre – többek között – Herwig Hartner *Erotik und Rasse* (*Erotika és faj*) című fércműve hatott, amelyben a szerző zsidó írók műveiből vett frivol idézetek felhasználásával festett elítélő képet a weimari köztársaság fékevesztett szexuális dekadenciájáról, illetve a német népszaporulat aláásását célzó (hogy, hogy nem) zsidó-homoszexuális összeesküvéséről.

A nácik 1933 márciusában harsány propagandakampánnyal és publicitással kísért razziasorozatok során kísérletet tettek a nagyvárosok közkedvelt meleg szórakozó- és találkahelyeinek, közfürdőinek szisztematikus felszámolására. A homoszexuálisok összegyűjtését azonban nehezítette, hogy a népszámlálási íveken izraelitaként számon tartott zsidókkal vagy a pártlisták alapján beazonosítható baloldali párttagokkal ellentétben az ő esetükben nem álltak rendelkezésre nyilvántartások. 1934-ben ezért a Gestapo (Geheime Staatspolizei) utasította a helyi rendőrséget, hogy úgynevezett „rózsaszín listákat" vezessen a homoszexuális férfiakról.

A nácik morális alapon, dekadensnek minősített életvitelük miatt üldözték a melegeket. Diszkriminációjuk és üldözésük mélyebb oka azonban csak a nemzetiszocialista népesség- és fajtisztaság-politika fényében érthető meg igazán. Az „árja faj" erősítését és megtisztítását tervező, majd később a keleti területek meghódításában és benépesítésében gondolkozó nemzetiszocialista vezetők különös figyelemmel kísérték a német népszaporulat alakulását. A náci demográfusok aggódva állapították meg, hogy a születések számának csökkenése főként a nagyvárosokra jellemző. Bár ennek elsősorban gazdasági, társadalmi stb. okai voltak, a döntő felelősséget a homoszexuálisok nyakába varrták. Egyfelől tehát azért üldözték őket, mivel veszélyeztették Németország reprodukciós potenciálját. Másfelől tartottak a szerintük a „nemzet elkorcsosulását okozó, fertőző kórban" szenvedő, „fajilag nemkívánatos"-nak bélyegzett személyeknek a fiatalokra gyakorolt káros hatásától, s a másság „terjedésétől". A homoszexualitás járványszerű elterjedésétől tartva egyesek egyenesen nemzethalálról, sőt az emberiség pusztulásáról (*Untergang der Menschheit*) vizionáltak.

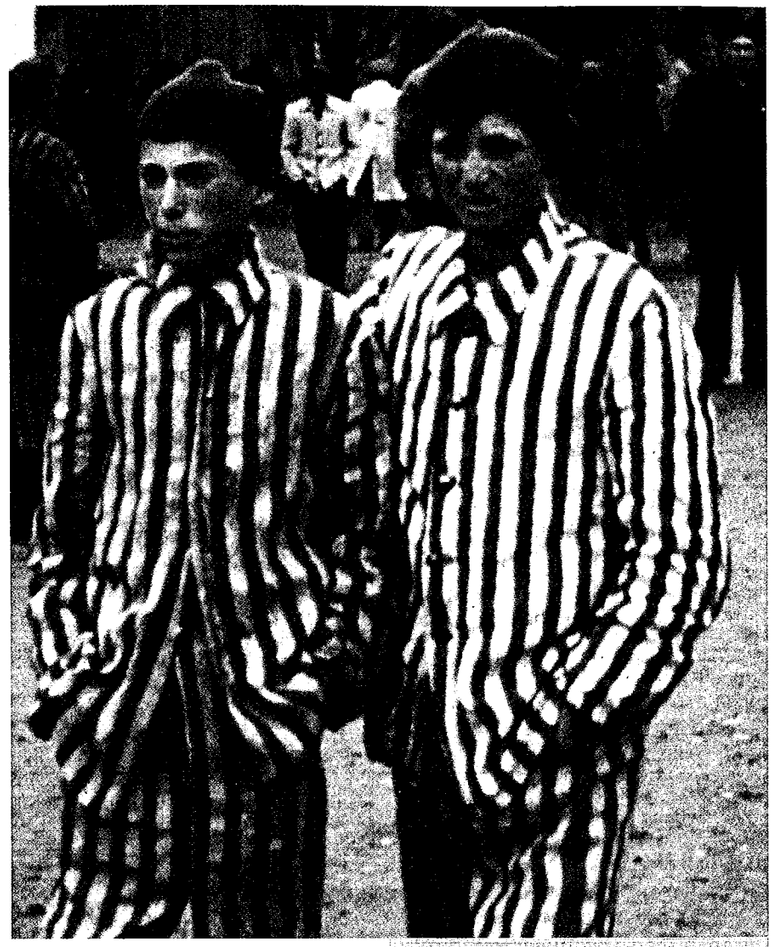

Az 1945. április 29-én felszabadított dachaui koncentrációs tábor két fiatal foglya. Az amerikai Lee Miller fényképész szerint „aki járni bírt az udvaron, már a szerencsésebbek közé tartozott".

Még a viszonylag toleráns weimari korszakban is érvényben maradt a büntető törvénykönyv (1871-ben elfogadott) 175. §-a, amely a homoszexualitást illegálisnak minősítette. 1935. június 28-án az Igazságügyi Minisztérium megszigorította a 175. §-t. Ezzel megteremtette a jogi hátteret a homoszexuális férfiak üldözésének kiterjesztéséhez. Ezt követően súlyosabb büntetéssel szankcionálták a homoszexualitást, mint a heteroszexuális nemi erőszakot vagy a vérfertőzést. 1936. október 26-án Himmler megalakította a titkosrendőrségen belül Az Abortusz és a Homoszexualitás Ellen Küzdő Birodalmi Központot (Reichszentrale zur Bekämpfung von Abtreibung und Homosexualität), melynek vezetője Josef Meisinger lett, akit a Lengyel Főkormányzóság területén elkövetett bűncselekményei miatt 1947-ben kivégeztek.

A Himmler által felállított rendőrosztagok az üldözés legintenzívebb szakaszában, 1937–39 folyamán zajlott razziák során, elkobzott címjegyzékek alapján, informátorok és beépített ügynökök hálózatát igénybe véve mintegy 90-95 000 férfit tartóztattak le. A rendőrségnek jogában állt védőőrizetbe vagy előzetes letartóztatásba helyezni, büntetőeljárás lefolytatása és érvényes ítélet nélkül ha-

tározatlan időre bebörtönözni azokat, akiket a német morálra káros hatásúnak bélyegeztek. 1938. április 4-én a Gestapo direktívát adott ki, amely alapján a homoszexualitással vádolt férfiakat koncentrációs táborba lehetett zárni. 1940-től azokat a melegeket, akik „egynél több partnert csábítottak el", börtönbüntetésük letöltése után „védőőrizetbe", vagyis koncentrációs táborba zárták, amennyiben a rendőrség úgy ítélte meg, hogy esetükben fennáll a homoszexuális életmód folytatásának lehetősége.

1933 és 1945 között körülbelül 100 000 férfit tartóztattak le homoszexualitás vádjával. A bíróságok által elítélt több mint 50 000 férfi börtönökbe került, 5000–15 000 közé tehető azoknak a száma, akiket koncentrációs táborokba zártak, s ott külön jellel: rózsaszín háromszöggel (*rosa Winkel*) jelöltek meg. A táborokban szélsőségesen kegyetlen megaláztatások és kínzások szenvedő alanyai voltak. Becslések szerint halálozási arányuk elérte a 60%-ot. Eleve hátrányos helyzetüket súlyosbította, hogy nemcsak SS-őreik és a kápók kínozták, hanem más okból fogva tartott rabtársaik is kiközösítették őket.

A rendőrök, valamint a jogi procedúrában részt vevő jogászok, bírók stb. mellett az orvosok szerepe sem hagyható figyelmen kívül. A melegeket „szexuális bűnözőknek" tekintő náci doktorok orvosilag és erkölcsileg egyaránt elutasítandó kísérleteket és műtéteket hajtottak végre kiszolgáltatott áldozataikon. A beavatkozások szükségességét politikailag megelőző intézkedésként, orvosi szempontból pedig a betegségnek – nem pedig veleszületett (angeboren) hajlamnak – tekintett homoszexualitás „gyógymódjaként" definiálták. A törvényesség látszatára ügyelő végrehajtók többnyire a börtönpszichózis hatása alatt megtört foglyok „önkéntes" beleegyezésével – sokszor érzéstelenítés nélkül – hajtották végre a maradandó testi és lelki károsodást okozó, számos esetben halállal végződő sterilizációs, illetve kasztrációs műtéteket. Volt orvos, aki azzal hencegett, hogy mivel nyolc perc alatt végez a csonkításos műtéttel, nem fecséreli az időt altatásra.

1941-ben Auschwitzben a foglyok megkülönböztetésére használt jelzések

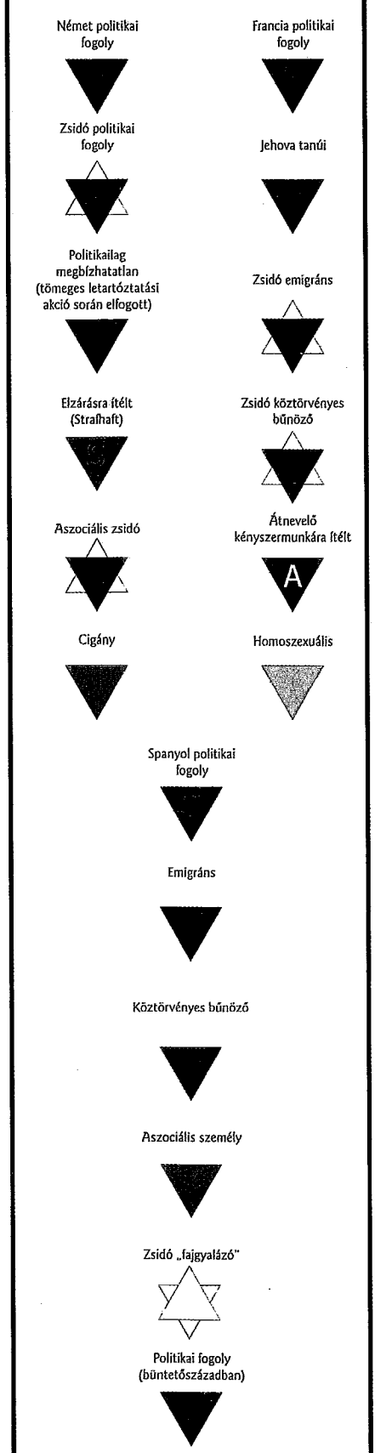

A német homoszexuálisokat kíméletlenül üldözték. „Fajtarokonnak" minősülő népek esetében is szigorú, többéves börtönbüntetés várt rájuk. A megszállt területen élő „nem árja" homoszexuálisokat azonban csak akkor bántották, ha német férfival létesítettek kapcsolatot. Fajpolitikájuk logikája szerint ők az ellenség létszámát csökkentették.

A mássággal szemben viszonylag toleráns weimari korszak örökségeként a német nagyvárosokat élénk leszbikus szubkultúra jellemezte. A konzervatív politikai erők nyomására a húszas évek végén korlátozták ugyan pl. lapkiadó tevékenységüket, ám a leszbikusság törvényi szankcionálására sem akkor, sem a náci érában nem került sor. Ennek gyakorlati és elméleti okai is voltak. Egyrészt nehezen lehetett őket azonosítani, főképp mivel a leszbikus bárok elleni razziákat követően túlnyomó többségük óvatosságból visszavonult a magánszférába. Sokan menekültek homoszexuális férfiismerősükkel kötött névházasság fedésébe is. Az eleve alárendelt szerepre kárhoztatott nők közül a nácik antiszociálisnak bélyegezték ugyan a leszbikusok életformáját, ám úgy vélték, hogy a leszbikusok kevésbé veszélyeztetik a német népszaporulatot, mint a homoszexuális férfiak, mivel másságuk ellenére is teljesíthetik legfőbb kötelességüket: a szülést. Kevés leszbikus került koncentrációs táborba. Őket is inkább az „aszociális" vagy a „prostituált" kategóriába sorolták.

Jehova tanúi

Jehova tanúi *(Zeugen Jehovas)* esetében a holokauszt fő áldozati csoportjával összehasonlítva az az alapvető különbség, hogy esetükben nem egy faji alapon meghatározott embercsoport teljes fizikai megsemmisítése, hanem egy vallási közösség tevékenységének felszámolása volt a cél. E mindössze 25 000 főnyi, társadalmi és politikai befolyását tekintve periférián levő szervezet hatósági kezelése belbiztonsági, erkölcsrendészeti és honvédelmi kérdésként vetődött föl. A valós, mélyebb okot keresve azonban úgy is fogalmazhatunk, hogy a spirituális hegemóniára törő nemzetiszocialista diktatúra felismerte a kétféle totalitásigény, egy teokrácia és egy „biokrácia" kibékíthetetlen ellentétét.

Az amerikai eredetű kisegyház (a korabeli pejoratív szóhasználatban szekta) németországi megítélése már a húszas években is ellentmondásos volt. A történelmi egyházakkal kialakult konfliktusuk alapja elsősorban tanításaiknak a hagyományos egyházi tanoktól való lényegi eltérése volt, illetve a nagy egyházaknak konkurenciát jelentő dinamikus missziós tevékenységük. A politikusok mellett a versailles-i sérelmek folytán döntően nacionalista érzelmű német társadalom is nyílt ellenszenvvel figyelte a tanúk nonkonform állametikai nézeteit és magatartását. Ők ugyanis a szigorúan vett politikai semlegesség jegyében nem szavaztak a választásokon, nem vállaltak politikai hivatalt, nem lettek a párt, a Hitlerjugend vagy más nemzetiszocialista szervezet stb. tagjai (mint korábban más pártokéi sem). Elutasították a horogkeresztes zászló előtti tisztelgést, a hazafias dalok és a náci indulók éneklését, a „Heil Hitler!" köszöntést. Legsúlyosabb bűnük az volt, hogy megtagadták a katonai szolgálatot.

A zsidóbérencként, egyházellenes kommunistaként démonizált tanúkat – többek között – a nemzetközi kommunista kémszervezetben való aktív részvétellel, valamint a cionista mozgalommal és az amerikai szabadkőműves páholyokkal való együttműködéssel is megvádolták. Tévesen hazafiatlanságként értelmezték politikai semlegességüket és a katonai szolgálat megtagadását, jóllehet a szervezet valójában minden radikális bal- és jobboldali mozgalmat, sőt minden világi államformát (tehát még a demokráciákat is), illetve fegyveres konfliktust és háborút ellenzett.

A németországi tanúk a nemzetiszocialista állammal remélt modus vivendi kialakítására tett kísérlet 1933-as kudarca után következetesen szembehelyezkedtek a regnáló diktatúrával. Egyetlen más vallási felekezet vagy politikai ellenállási csoport esetében sem volt ennyire korai, következetes, szervezett és egységes a náci rendszerrel szembeni ellenállás. Szembenállásuk azonban mindvégig kizárólag spirituális-vallási természetű maradt. Nem támogattak és nem vettek részt politikai indíttatású, még kevésbé fegyveres ellenállási akciókban. Konspiratív eszköztárukat tökélyre fejlesztve, az illegalitás és üldöztetés ellenére tízezres nagyságrendben terjesztették viszont a nemzetiszocializmus törvénytelenségeiről, terrorjáról, saját vallási közösségük és a zsidók üldöztetéséről is részletesen tudósító kiadványaikat Németország-szerte és külföldön egyaránt. Érthető, hogy náci körökben komoly aggodalmat keltett nemcsak leleplező írásaik kritikus hangneme, hanem az illegalitás ellenére figyelemre méltó nyomdai és terjesztőkapacitásuk is.

Hitler 1933-tól fokozatosan betiltotta Jehova tanúinak nyomdai és hittérítő tevékenységét. Számos tanút tartóztattak le már 1933-tól, ám az ellenük irányuló első tömeges letartóztatási hullám 1936–37-re esik. Ezt követte egy újabb a háború kitörését követően, majd egy utolsó 1944-ben. Az esetek többségében a letartóztatást többéves koncentrációs tábori fogság követte. Üldöztetésük a németek által megszállt területeken is folytatódott. A vallási okból üldözöttek közül ők szenvedték el a legsúlyosabb üldöztetést; közülük került ki arányaiban a legtöbb áldozat. Az egyházak közül egyedül ők kaptak megkülönböztető jelet: a lila háromszöget (*lila Winkel*). Térítő tevékenységük megakadályozása céljából a lágerekben általában izolálták őket a többi rabtól. Nemcsak az alultápláltságtól, a betegségektől, a kritikán aluli higiéniás viszonyoktól és a zsúfoltságtól szenvedtek. A nácizmus korai szakaszában és a háború elején ők voltak az SS-őrök gyűlöletének – barbár kínzásokban testet öltő – elsődleges célpontjai.

Abszolút kuriózum azonban, hogy tragikus sorsuk önkéntes döntés következménye volt. Esetükben létezett sorselkerülő alternatíva. Csak alá kellett volna írniuk egy nyilatkozatot (*Erklärung*) amelyben – többek között – ígéretet kellett volna tenniük vallási meggyőződésük megtagadására és a katonai szolgálat teljesítésére. A nácik fenyegetéssel és erőszakkal próbálták rávenni őket erre – döntő többségüket sikertelenül.

A sorsukat önként vállaló tanúk állhatatossága idővel a velük szembeni brutalitás mérséklődését eredményezte. Hosszú évek tapasztalata azt is nyilvánvalóvá tette, hogy esetükben nem kell engedetlenségtől, szökéstől, lázadástól tartani. A nácik különlegesen kényes feladatokat is rájuk mertek bízni. Ők borotválták a tiszteket, az auschwitzi tábor SS-tisztjeinek otthonaiban takarítóként és dadusként alkalmazták őket. Himmler 1938-ban példaként állította az SS-katonák elé a tanúk „fanatikus hitét". 1944-ben az ő fejében fogant meg az a bizarr ötlet, hogy keletre telepítésükkel az ellenséges szovjet népeket rajtuk keresztül lehetne pacifizmussal „megfertőzni".

Fogolytársaik szintén tisztelték őket kitartásukért. Ellenérzést keltett azonban bennük, hogy a háborúhoz akár csak közvetetten is kapcsolódó munkákat (pl. zubbonyvarrás) kivéve a tanúk engedelmesen és szorgalmasan dolgoztak a náciknak, és nem működtek együtt a táborokon belüli ellenállási csoportokkal.

Túlélési esélyeiket nagymértékben növelte összetartásuk, kiválasztottságtudatuk és önként vállalt üldöztetésük isteni próbatételként való megélése. Esetükben nem jellemző a más üldözötti csoportok körében elég elterjedt, az átélt traumák s a lágerpszichózis miatti személyiségtorzulás. Egyedülálló, hogy az erős csoportszolidaritás következtében a nemzeti, nyelvi és kulturális különbségeken felülemelkedve, homogén közösségként vészelték át a megpróbáltatásokat.

Az 1933-ban 25 000 fős vallási szervezet 10 000 tagját érintette hátrányos megkülönböztetés (állás, nyugdíj, egyéb társadalombiztosítási juttatás elvesztése stb.). 6262 tanút zártak börtönbe. Közülük 2074-en később koncentrációs táborban is raboskodtak. Összesen 2000, Németországból, Ausztriából, Magyarországról stb. elhurcolt tanú vesztette életét kínzások és betegségek következtében. 364 férfit végeztek ki a katonai szolgálat megtagadása miatt. Nyugat-Németországban részleges kárpótlásban részesültek. Az NDK-ban nem tekintették őket a nácizmus áldozatainak. Megtagadták tőlük a kárpótlást, sőt súlyosan diszkriminálták őket amiatt, hogy elutasították a kommunista rendszert is. R

Adolf Hitler a náci szabadcsapatok felvonulását szemléli Alfred Rosenberg, a Völkischen Beobachters főszerkesztője és dr. Weber szabadcsapatvezető társaságában. Felső-Bajorország, 1923. november 4.

FASIZMUS ÉS FAJELMÉLET

A fasizmus mint értelmezési, történelemfilozófiai probléma

FASIZMUSKONCEPCIÓK

Mi a fasizmus? Ma sem tudunk teljesen egyértelmű választ adni. Morális eltévelyedés? Bizonyos országok fejlődésének törvényszerű következménye? A kapitalizmus terméke? Antikommunista reakció? A tömegtársadalmak velejárója? Öntörvényű vagy osztályérdekeket kifejező eszme és mozgalom? A fasizmuselméletek egyidősek a fasizmussal. Kezdettől vitatkoznak politikusok, politológusok, történészek. A jelenség sokarcúsága miatt leghelyesebb, ha fasizmusokról beszélünk. A fasizmus énképe csak keletkezése után formálódott ki, és soha nem szilárdult meg egészen, lényege történetéből érthető meg.

PÓCZIK SZILVESZTER

A fasizmus neve az olasz *fascio* (szövetség), az pedig a latin *fascis* szóból származik, ami a római liktorok jelvényét, a vesszőnyalábot jelentette. A 19. századtól a baloldal vette igénybe e többrétegű szimbólumot. Ebből az áramlatból bukkant fel és sodródott egyre jobbra Benito Mussolini. 1915-ben csatlakozott a „forradalmi intervencionizmushoz", és Forradalmi Akció Szövetségei (Fasci d'azione rivoluzionari) néven megalapította saját szervezetét. A hazatérő frontharcosokból 1919-ben létrehozta a Harci Szövetséget (Fasci di combattimento), amely az 1921-ben szervezett Partito Nazionale Fascista mozgalmi hátterévé vált. A Duce kifejtette: a fasizmus nem elmélet, hanem akarat, intuíció, taktika, politikai akció.

A fasizmus önértelmezése és interpretációs kísérletek 1945-ig

A fasiszta hatalom konszolidációja mégis kikényszerített egyfajta eszmerendszert, amelyet 1925 márciusában a korábban liberális neohegeliánus Giovanni Gentile kultuszminiszter vezette értelmiségi kongresszus öntött formába a Fasiszta értelmiségiek manifesztumában. Ebben utópisztikus filozófia és politikai ideológia keveredett: *„Egy új politikai rend, gép és munka által meghatározott civilizáció hordozói vagyunk"*, amely megtestesít *„nemzetet, hazát és morális törvényt, összefűz egyéneket és generációkat"* elhivatottságukban. Ellene vagyunk *„minden materialista, individualista absztrakciónak, utópiának"*. A totális állam *„az egész ember foglalata, belső törvénye, fegyelme"*. Ez hivatott kinevelni a földművelő, hívő, harcoló új latin hőroszt, a kapitalizmust felváltó, társadalmi harmóniát hozó, korporatív államhoz feltétlenül hű egyént. Mussolini szembeállította az elaggott nyugati demokráciákat az őket legyőzni hivatott ifjú nemzetekkel, köztük az új római birodalmat megalapító Itáliával. Kezdetben azt hangsúlyozta, a fasizmus nem exportcikk, később azonban fasiszta századot, fasiszta Európát jósolt.

Elsőként a marxisták, közülük is a kommunisták tettek kísérletet elsőszámú ellenségük elméleti meghatározására. Számukra a fasizmus a haláltusáját vívó világkapitalizmus ellenforradalmának olasz formája, a polgári állam végválságát jelző diktatórikus kísérlet, amely nemzetközivé terebélyesedhet. Büntetés azért – mondja Clara Zetkin –, hogy a nyugat-európai proletariátusnak a szociáldemokrata reformisták árulása miatt nem volt ereje követni az orosz forradalom példáját. Antonio Gramsci szerint a fasizmus egyszerre a kispolgárság és a nagybirtok harca az (agrár)proletariátus és a nagyipar ellen.

Később a kommunista álláspont megmerevedett. Sztálin nyomására egyenlőségjel került a fasizmus és a kapitalizmus közé: minden, a kapitalizmussal „kollaboráló" erő – köztük a szociáldemokrácia – objektíve maga is fasiszta. Ezzel megszületett a hírhedt szociálfasizmus elmélet. A kommunisták feladata – fogalmaznak a Komintern dokumentumai –, hogy a munkásosztályt kiragadják a szociáldemokrácia hálójából és forradalmasítsák.

A szociáldemokraták számára a fasizmus antiszocialista koalíció, a nagytőkével és a proletariátussal kétfrontos osztályharcot vívó kispolgárok és frontharcosok mozgalma, amelyből a nagytőke és a félfeudális rendszer húz hasznot. Gyökerei Itália elmaradottságában keresendők, de minden alulfejlett kapitalizmusban reális veszély. A fasiszta hatalmat Marxra hivatkozva bonapartizmusként látják eredményesen leírhatónak: az osztályharc erői egyensúlyba kerültek, ezt kihasználva a végrehajtó hatalom (az állam) függetleníti magát tőlük, és az uralkodó osztály helyett, azt is maga alá gyűrve, de azért annak érdekében kormányoz (August Thalheimer). Eközben megerősíti a kapitalizmust, leküzdi Olaszország alulfejlettségét, és közvetve előkészíti a szocialista átalakulást is. Válaszként a kommunista vádakra, a fasizmust a bolsevizmus revolucionizmusára adott reakciónak, mi több, egyfajta bolsevizmusnak mondják munkáikban.

Az olasz liberálisok – köztük Luigi Salvatorelli, Francesco Nitti – álláspontja szerint a fasizmus a liberális politika üzemi balesete. A risorgimento óta mindig félszívű liberalizmussal és kapitalizmussal szemben győz a bolsevizmus eszközeit alkalmazó konzervatív restauráció, amely önkényuralommal akarja megakadályozni Olaszország modern, demokratikus, felvilágosult nemzetté válását. A fasizmus 1789 eszméinek, a szabadságnak, a racionalizmusnak, a haladásnak a tagadása, történelmi visszafejlődés, amely a bolsevizmussal együtt az abszolutizmus, cézárizmus, militarizmus fogalmaival írható le. Felfedezik, hogy a fasiszta uralomnak sajátos szerkezete van, amely túlmutat a vezér személyén, több a diktatúránál: az a totalitarizmus. Bázisa a kapitalisták és proletárok őrlőkövei közé került nacionalista kispolgárság, amely megtestesíti az olasz „morális betegségeket", a hitetlenséget, bigottságot, demagógiát, infantilizmust. Félő – mondják –, hogy a konzervatív ellentámadás nem áll meg Olaszország határánál.

A nemzetiszocializmus erőteljesen hangsúlyozta rokonságát az olasz fasizmussal. Mindkettő alapja – mondja a náci teoretikus, Alfred Rosenberg – az erőszak elvéig eljutó nacionalista konzervativizmus, amely elhatárolódik a hagyományos konzervativizmustól és a bolsevizmustól is. A nemzetiszocializmus azonban meghaladja példaképét: konzisztens filozófia, világnézet.

Hitler kiindulópontja primitív szociáldarwinizmus, amelyre belterjes, de következetes ideológiát épít: a faji tisztaság általános ösztöne következtében a rasszok élesen elhatárolódnak kifelé, és fenntartják faji épségüket befelé. Különböző fejlettségű lények kereszteződéséből köztes lény keletkezik, ami ellentmond a természet szándékának, hogy az életet egyre fejlettebb szintre emelje. A harcban alul kell maradnia minden gyengének, a hímnek a nőstényért folytatott harcában csak a legegészségesebbnek jár a nemzés joga. Ez a faji egészség és ellenálló képesség növekedésének és a fejlődésnek az alapja. A keveredés a kultúra hanyatlásának egyedüli oka. A történelem a fajok harca, a „kultúrateremtők" küzdelme a „kultúrapusztítók" ellen.

Az árja legpregnánsabb ellentéte – Hitler szerint – a zsidó, amelyből hiányzik a kultúrnép legfontosabb feltétele, az idealista lelkület. A zsidók csak akkor egységesek, ha a közös zsákmány csalogatja őket. Paraziták; ahol megjelennek, hanyatlásnak indul a gazdanép, szembefordítják az osztályokat, a nemzeti munkaerő ellenőrzőjévé válnak, a felső rétegeket a szabadkőművesség szálaival fonják körül, a marxizmusban pedig megtalálták azt az eszközt, amely lehetővé teszi a népek leigázását. Ma Németország szétzúzására törnek.

Hitler elképzelt államának alapja a Führer feltétlen tekintélye, amely egyesíti magában a birodalom minden hatalmát, átfogó és totális; kiterjed a népi élet minden területére. Nincsenek többé többségi döntések, csak felelős személyek. Célja makkegészséges testek kitenyésztése, amelyekből kifogástalan katonák és anyák válhatnak. A végső cél Németország világhatalommá tétele, új földek megszerzése keleten és Franciaország megtörése nyugaton.

A konzervativizmus magatartása Németországban is ambivalens. Szimpatizánsai – többek közt Carl Schmitt, Ernst Forsthoff, Martin Heidegger – a konzervatív értékek radikális megújítóját, a monarchista restauráció eszközét, ellenfelei – Erich Voegelin, Helmuth Plessner, Waldemar Gurian – a liberalizmusban gyökerező *„eltömegesedés"*, a *„demokratikus cézárizmus"*, új *„mohamedanizmus"* hisztérikus megnyilvánulását, a német *„különút"* eredményét látták a *„barna bolsevizmusban"*. A német klérus a hit és a fajelmélet összeegyeztethetetlenségére hivatkozva igyekezett távol tartani híveit a nácizmustól.

Hitler kormányra jutása fordulópontot jelentett Európában és a világpolitikában. Ettől kezdve a fasizmus jelensége már nem tekinthető egyedi esetnek, üzemi balesetnek. Egyre inkább az egyes fasizmusok lényegi azonossága és helyi különbözőségei domborodnak ki. Az összehasonlító elemzések történelmi előképek keresésével, eredetkutatásokkal, valamint az antifasiszta cselekvés lehetőségeinek mérlegelésével egészülnek ki.

A kommunisták veresége élesedő kritikát hívott életre a Kominternben. 1935-re megszületett a Georgi Dimitrov nevéhez fűződő elmélet és cselekvési program. A szociálfasizmus-tézis helyébe a népfrontpolitika lépett. A fasizmus–kapitalizmus viszony megítélése differenciáltabbá vált, nem beszéltek többé azonosságukról, ehelyett a fasizmust a legszélsőségesebb kapitalista csoporttal azonosították.

Az új fasizmusszemlélet később bevonult a kommunista dogmák sorába, és sokáig elzárta a más irányú tájékozódás útját. Nem sokat változtatott ezen a Togliatti által kidolgozott, jóval differenciáltabb értelmezés sem. Egyes – kevésbé doktriner – filozófusok, mint Ernst Bloch és Lukács György a nácizmus sikerének okát a megkésett fejlődésben, irracionalizmusban és a porosz hagyományban fedezték fel. Szellemességével, több-

síkú elemzésével kiemelkedik a száműzött Trockij bonapartizmuselmélete.

A szociáldemokráciára az álláspontok sokfélesége volt jellemző. Bírálat érte az 1933-at megelőző legalista politikát, és megindult a tapogatózás az attól balra álló erők felé. Otto Bauer rámutatott a fasizmus osztályokon túllépő bázisára és az uralkodó osztályok érdekeitől való függetlenedésére, autonómiájára. A szociáldemokrata jobbszárny az *„eltömegesedés”*, *„morális eltévelyedés”*, *„fordított bolsevizmus”* fogalmai, vagyis a liberális pozíció felé orientálódott.

A német konzervatívok – például Ernst Niekisch és Hermann Rauschning – belátták, eszközzé váltak a nácizmus kezében. A humanista értékeikhez ragaszkodók filofasizmusukat elvi antifasizmusra cserélték. A fasizmust és a nácizmust a szekularizációból, eltömegesedésből és a háborús nemzedék érzelmi zűrzavarából vezették le, amelyek a „nihilizmus forradalmába” (Rauschning) torkolltak. A katolikus elkötelezettségű szerzők a nemzetiszocializmus világnézeti tartalmára koncentráltak, s úgy vélték, a nácizmus a keresztény világrend felbomlását követő szellemi űrből, illetve egy új univerzalizmusra tett kísérlet félresiklásából született. A liberális szerzők oknyomozó elméletei visszavezetnek az európai civilizáció fejlődésének korábbi szakaszaiba, a fasizmusban új középkort, neobarbarizmust, civilizációs veszélyt láttatnak, s az olasz fasizmust, a nácizmust és a bolsevizmust, illetve a sztálinizmust a totalitarizmus fogalma alatt rokonítják.

A háború kitörésével az elméletek tudományos tartalma némileg háttérbe szorult, erősebben érvényesült harci eszköz jellegük. Franciaország vereségével Anglia, az Egyesült Államok és a Szovjetunió váltak az antifasiszta emigráció új központjaivá. Az Amerikába emigrált német szociológusok, Ernst Fraenkel és Franz Neumann „kettős államként”, illetve egyes hagyományos uralkodó csoportoknak a náci elittel kötött szövetségeként, többcentrumú hatalomként (polikrácia) definiálták Hitler rendszerét.

A közép-európai viszonyok vizsgálatából nőtt ki a fasizmust társadalmi anómiaként, a racionális világrend elleni utolsó lázadásként bemutató elemzés (Talcott Parsons). Előtérbe került az elit problémája. E tudós szerzők szabadulni igyekeztek a politika béklyóitól. A totalitarizmuselmélet viszont tudatosan vállalt fel politikai célokat, és normatív módon szembeállította a pluralista kapitalizmust a totalitárius rendszerekkel. A neoliberális közgazdák, Wilhelm Röpke és Friedrich Hayek a totalitárius mozgalmakat a modernizáció folyamán gyökértelenné vált tömegek és értelmiségiek találkozásából származtatták, s egyenlőségjelet tettek fasizmus és szocializmus közé.

Főbb elméleti vonulatok a háború után

Miután napvilágra kerültek a háborús és gazdasági szükségszerűséggel indokolhatatlan náci rémtettek, a nemzetiszocializmus lassan a fasizmus ideáltípusává stilizálódott. Német gondolkodók lázasan igyekeztek megmagyarázni, hogyan válhatott goethei kultúrájuk hitlerivé. Teret nyert a perszonalizáló, a pszichologizáló szemlélet, a vezérek démoni személyiségében, gyermekkori traumáiban keresve magyarázatot. Többen próbálták a „barna őrületet” a német szellemi fejlődésből levezetni (Friedrich Meinecke).

A korabeli kutatás fővonalát a totalitarizmuselmélet képviselte. A marxista totalitarizmussal szemben álló, polgári antifasizmus legjelentősebb képviselői Hannah Arendt, Carlton Hayes, C. J. Friedrich, valamint a német származású filozófus, Karl Popper voltak. Szerintük a fasizmusok és a bolsevizmus strukturálisan szoros rokonságban állnak, és ugyanazt a veszélyt testesítik meg a demokratikus „szabad világra” nézve. Horkheimer és Adorno felvetették a fasizmus szociális származásának és tartalmának kérdését, és kísérletet tettek egy statisztikailag megalapozott szociálpszichológia felépítésére. Mivel az etnikai és faji előítéletességre helyezték a hangsúlyt, magyarázó értékük a fasiszta jelenség egésze szempontjából csekély maradt.

A hatvanas évek végére a hidegháborús hangulat enyhülése utat nyitott a kutatások és módszerek sokfélesége előtt. A totalitarizmuselmélet bomlásnak indult, napvilágra kerültek elégtelenségei. A fasizmus fogalma visszakövetelte helyét a kutatásban. Döntő szerepet játszottak ebben történelemfilozófusok, köztük Ernst Nolte, aki szembefordulva a totalitarizmuselmélettel, komplex tipológia keretében különítette el a fasizmusokat más eszmerendszerektől, mozgalmaktól és rendszerektől. Abból próbálta megérteni a fasizmusokat, ahogy azok önmagukat ábrázolják. A nemzetiszocializmus – mondja – a konzervativizmus és a polgárság szembefordulása a történelmi haladással. Kritikusai szerint azonban a fasizmus szépítgetésére törekedett.

Az egész újkori világról alkotott kép újragondolására törekedett az Amerikából Európába importált statisztikai és komparatív módszereknek elkötelezett historikus makroszociológia, amely igényt tartott az összes korábbi elmélet meghaladására, de sajátos szemléletmódjából adódóan végül újra kérdésessé tette a fasizmus mint egységes paradigma létét és vizsgálhatóságát. Az elmélet fasizmussal kapcsolatos alapkérdése, hogy az mennyiben a modernizáció terméke és rendszerként modernista vagy antimodernista tendenciákat hordoz. Mindkét álláspontnak számos képviselője akadt. James Burnham a fasizmusokat (és a bolsevizmust is) már korábban a kapitalizmust felváltó menedzseri társadalom úttörőjének látta. Ralf Dahrendorf szerint a nácizmus egyfajta közvetett lökést jelentett a modernizáció felé Németországban. Mások az összes fasizmust a modernizáció elleni fellépésként ábrázolták.

Vajon adott-e a fasizmus autentikus válaszokat a kor egyes kihívásaira, volt-e a pusztításon túl világtörténelmi jelentősége, vagy nem tekinthető másnak, mint az ipari tömeggyilkosság rendszerének? A végleges válasz még várat magára.

Mindenesetre joggal beszélhetünk fasizmusról, ha egyszerre van jelen a vezérelv, az új civilizáció akarása, a hatalom kultusza, az elit- és küldetéstudat a hierarchikusan felépített militarista tömegmozgalommal, az etatizmussal, a rasszista és soviniszta nacionalizmussal. R

A fasizmus

KLAUS FRITZSCHE

Klaus Fritzsche (1940) a német ideológiatörténet és politikatudomány markáns képviselője. Kutatásai a modern ideológiák megjelenési formáit vizsgálják, mindenekelőtt konzervativizmus és újkonzervativizmus, a fasizmus és a munkásmozgalmak történetének feltárásához járulnak hozzá. Írása az európai baloldali gondolkodás egészen Antonio Gramsciig visszavezethető hagyományának újabb formáihoz kapcsolódik, melynek meghatározó tétele, hogy a társadalom legerősebb csoportjai nem közvetlenül irányítják az államot, hanem bizonyos autonómiával rendelkező ágensek révén. Ez a tétel áll fasizmuselmélete mögött. Eszerint a fasizmusok nem a tőkés társadalmi csoportok bábjaiként működtek, ám egy válsághelyzetben kétségtelenül utóbbiak jóváhagyásával szerezték meg az állam feletti ellenőrzést. Fritzsche nézete szerint ezt a jóváhagyást nem ideológiai szimpátiák diktálják, hanem a munkásmozgalmak jelentette fenyegetés: akkor következik be, amikor a fasizmus fenyegetése kisebbnek tűnik, mint a munkásmozgalmak képviselte veszély, és amikor a fasizmus készen áll elismerni a hagyományos felső osztály státusát.

A felismerés, hogy a fasizmus elválaszthatatlan a kapitalizmustól, egyszerre alapja és ismérve a tárgyához kritikailag viszonyuló fasizmuselméletnek. Ez szükséges feltétele egy olyan elméletnek, amely nem éri be részletek leírásával, a történelmi fasizmus formáinak és önképének – propagandájának – vizsgálatával, hanem a dolgok mélyére akar hatolni. A fasizmuselméletnek ezért tükröznie kell tárgyának összetettségét, el kell azonban kerülnie a puszta spekulációkat és az árnyalatokban, részletekben való elveszést. A problémát értelmező elméletnek tehát magyaráznia kell a jelenségeket, nem lehet azonban annyi eleme, ahány jelenséget magyaráz – hiszen akkor nem lenne egyéb puszta leírásnál. Ilyen, nagy magyarázóerejű, mégis kompakt elméletre törekedve teszünk az alábbiakban kísérletet a fasizmus lényegi vonatkozásainak hat tézisben történő összefoglalására.

I. A fasiszta mozgalmak, keletkezésüket tekintve, a fejlett kapitalizmus korszakában a társadalom mély válságai és a változás gyorsuló üteme ellen forduló, szociálisan heterogén, kispolgári beállítottságú, radikális tiltakozó mozgalmak. Felfoghatóak olyan kísérletekként, melyek lényege abban áll, hogy a társadalmi és személyes erőszak tapasztalatát, az ember hajlamát az agresszióra, a különböző félelmeket és az emberiség pusztításra való képességét az ideológia által meghatározott, sokszorosan áttételes módon a gyengékkel és az úgynevezett ellenfelekkel szembeni erőszak révén vezessék le. Ezzel párhuzamosan ugyanakkor a régi rend

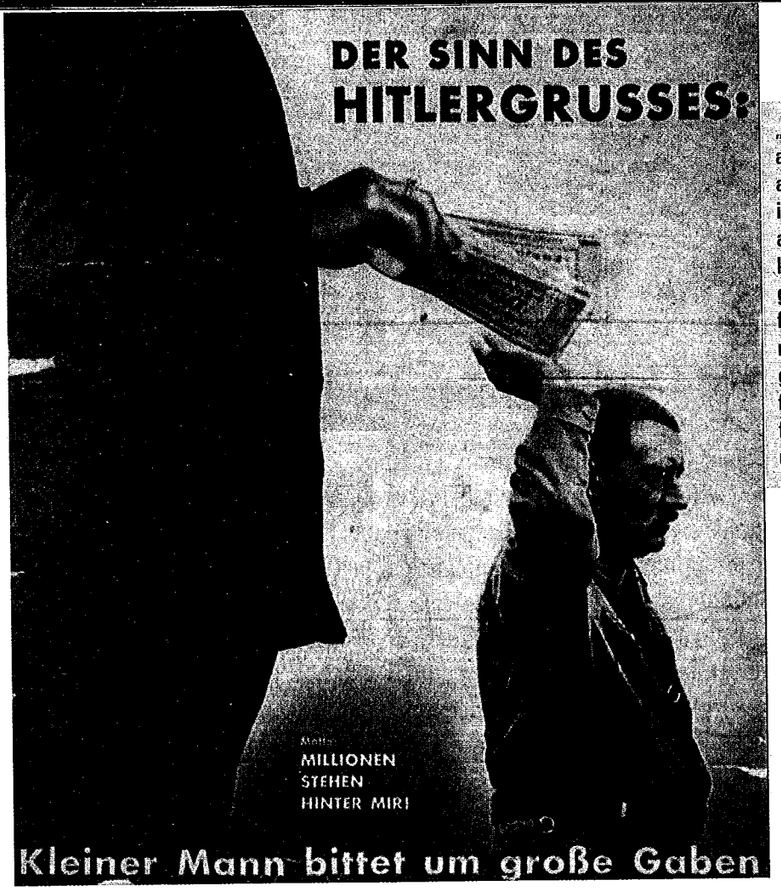

„A Hitler-köszöntés értelme: a kisember nagy adományt kér." John Heartfield montázsa a Képes Munkásújságból. A nézet a korai, instrumentalista marxizmus nézetét tükrözi, amely a politikai hatalmat a gazdasági elit kiszolgálójának vélte. Az újabb marxista gyökerű irányzatok általában nagy hangsúlyt fektetnek a politikai szféra részleges autonómiájára, amely adott esetben még a gazdasági hatalmat kezükben tartók számára is fenyegetést jelenthet. A fasizmusok figyelmes tanulmányozása mindenképpen az utóbbi nézetet erősíti az előbbivel szemben.

szétrombolásának és egy teljesen másként elképzelt új rend megteremtésének ideológiái is. Fontos elemük, hogy a Saját [sors, élet – a ford.] ebben az ideologikus tudatállapotban úgy jelenik meg, mint a társadalomtól általában elválasztott és minden oldalról fenyegetett dolog. A fasiszta mozgalmakon belül egyes csoportosulások ugyanakkor maguk is a munkásosztályhoz tartoztak, és a létüket fenyegető, megtapasztalt veszélyek éppen a társadalmat meghatározó tőkés struktúrákból és fejlődési erőkből nőttek ki.

A társadalom normális állapotában is létezik egyfajta potencialitás, esély, amely a fasiszta mozgalmak kialakulásához vezethet. Ezek tehát sem szociálisan, sem történeti szempontból nem periferikus jelenségek, ahogy nem kivételes helyzetek termékei sem. Megerősödésükben sokkal inkább a társadalom általános válsága fejeződik ki jellegzetes módon. Aktuális válságfolyamatok hozzák az egészet napvilágra, és ahogy a társadalomban rejlő „fasiszta potenciál" a válságok esetén megnő, úgy nő a válság maga is a megjelenésüket követően. A társadalom válságához való kapcsolódásuk magyarázza, hogy a fasiszta mozgalmak miért vonzzák különösen a deklasszált, értékrendjükben elbizonytalanodott vagy akár személyiségükben sérült egyéneket és csoportokat, azaz a külsőleg vagy belsőleg labilis elemeket. Ezek ugyanis lehetőséget nyújtanak számukra az önfelmentésre, helyzetük magyarázatát és agresszióik levezetését kínálják, és ezen túl konkrét reményeket is ébresztenek a jövővel kapcsolatban.

A fasizmus emellett a férfitársadalom tipikus terméke, a férfiak szövetségének mítoszát követi úgy ideológiájában, mint társadalomszervezési gyakorlatában. A nemek tradicionális egyenlőtlenségét hirdeti, erősíti a férfi dominanciáját a családban, társadalomban és politikában, s ennek megfelelően rögzíti a nők kizsákmányolását és elnyomását, feladataikat a szülésre, nevelésre, ellátásra és a túlmunkára redukálja.

A fasiszták azáltal tudják hatékonyan megszólítani a tömegeket, hogy képesek általánosan elterjedt pszichikai mechanizmusokat és reakciómodelleket, előítéleteket és sztereotípiákat csábítás és fenyegetés, propaganda, erődemonstráció és a félelem elterjesztése segítségével szisztematikusan manipulálni és mobilizálni. A fasizmus ezen eszközök révén hatalmas vonzerőt tud gyakorolni. A kapitalista társadalom struktúráiban megnyilvánuló erőszak különböző módokon, áttétel és egyéb hatásmechanizmusok révén az emberi tudatot fogékonnyá és hajlamossá teszi a válságok erőszak útján történő megoldására. Ezen a módon, ahogy a válságok kiteljesednek, bizonyos, a tömegben lejátszódó folyamatok révén, a vezérkultusz erejének segítségével komoly társadalmi erők és energiák koncentrálódnak egyes jelszavak és célkitűzések mögött. Ez a koncentráció mindenekelőtt a kor tudatformáinak tagadása és ennek a tagadásnak az agresszív kiélezése révén jön létre.

A fasizmus éppen ezért önmagát leginkább ellenségképek segítségével definiálja. Az öndefiníció elsősorban emancipációs elképzelésekkel, mozgalmakkal és törekvésekkel szemben történik, így mindenekelőtt a munkásmozgalommal és etnikailag vagy társadalmi-biológiai szempontból elkülönült csoportokkal szemben. Ezeket elhajlónak, idegennek vagy veszélyesnek bélyegzik. Sok országban – bár Németország az erőszak üzemszerűsége és végletessége miatt minőségi kivételnek tekinthető – az öndefiníció a zsidósággal szemben (is) történt. Ennek oka abban keresendő, hogy a zsidóság

elleni erőszak eleve legitimitást élvezett, és így könnyen váltak az agresszió, az idegen- és az öngyűlölet levezetésének célpontjaivá.

A negatív önmeghatározást kiegészítő pozitív proklamációk az egység fikcióira és szimbólumaira helyezik a hangsúlyt – ilyen például a népi közösség, a faj és a nemzet fogalma. Ezek az egyenlőséget látszanak hirdetni, valódi céljuk azonban éppen a tényleges társadalmi egyenlőség kialakulásának megakadályozása. Ezeket a hívószavakat olyan érzelemmel töltött és/vagy mitikus, de mindenesetre üres fogalmak egészítik ki, mint a tisztesség, méltóság, nagyság, sors, küldetés, áldozat, kötelesség, szolgálat és rend. Ezek is egységet és harmóniát sugallnak, egyben az egyént önfeladásra és a fasizmussal való azonosulásra sarkallják. A fasiszta nyilvános beszédben így egybeolvad a politikai vallás, az ideológia és a cinikusan manipulatív szociális technika. Ez a mechanizmus természetesen nem csupán a fasiszta mozgalom születésének idején hat, hanem – éppen hogy sokszorosan felerősödve – a megszilárdult fasiszta rendszerekben is.

Az emancipáció, egyenlőség, demokrácia és a szocializmus, valamint az idegenekkel, az elutasított kisebbségekkel és egyéb bűnbakokkal szembeni társadalmi fordulat így valójában a társadalmi pusztítás programjává lesz. Az utóbbi logikája szerint ugyanis a létért folytatott harc, az erősebb joga, a siker szentesíti az eszközt. Ez pedig a szociáldarwinizmus eszméje, amely a működő kapitalista rendszer lényege. Ezt az eszmét követi teljes következetességgel és viszi el végkifejletéig a fasizmus társadalmi és hatalmi rendszere. A fasizmus tehát ebből a szempontból sem önmagából fakadó jelenség, hanem sokkal inkább a polgári társadalom korlátainak radikális ledöntése, túlzó továbbgondolása.

A fasiszta mozgalmak egyébként is, minden önmeghatározás és minden kinyilatkoztatásuk ellenére, lényegében a kapitalista rendszer talaján állnak. Társadalomkritikájuk a múltról alkotott romantikus elképzeléseket példaként állító, hagyományosan antikapitalistának tartott szembefordulás egy sor modern jelenséggel, például a bankrendszerrel és a nagyáruházakkal, melyeket a személytelenné vált, végletesen fölhalmozott tőke által előidézett anomáliának tartanak. Az újról szőtt álom – ha a destruktív célkitűzéseken és személyes várakozásokon túlmenően egyáltalán artikulálódik efféle társadalmi vízió – ennélfogva semmi mást nem ragad meg, mint az egyszervolt, a múlt iránti nosztalgiát. A múltat azonban a fasizmus statikusan képzeli el, tagadva a benne lefektetett fejlődési dinamikát, melynek szükségszerű következménye volt az általa visszautasított növekvő tőkekoncentráció éppúgy, mint a társadalom egyre nagyobb hányadának de facto proletarizálódása.

Az ideológiai zártság és a célkitűzések forrásának következtében a fasiszta mozgalmak általában végül az uralmon levők érdekeinek eszközévé lesznek. Uralmon lévőnek a legnagyobb erejű társadalmi csoport tekinthető, ez pedig a nagytőke. A nagypolgárság egyetlen valódi félelme ebben a helyzetben az, hogy az ingadozó, bizonytalan és kétségbeesett tömegek egy szocialista fordulat során esetleg a munkásmozgalom mögé zárkóznak fel, kitörve a fasizmus bűvköréből. Erre a fordulatra azonban – tömeges mé-

„Az örök zsidó" – náci plakát. A plakáton jól látható a sztereotípiák egymásnak is ellentmondó halmaza: az ortodox zsidó alakja egyszerre képviseli a bolsevizmust és a nagytőkét. A bűnbakképzés társadalmi mechanizmusa azonban elhomályosította ezeket az ellentmondásokat: a zsidóság által hordozott kettős jelentés lehetővé tette mind a marxizmus elleni harcra való mozgósítást, mind pedig a társadalmi rétegek közötti feszültségek kanalizálását.

retben – a számos ez ellen ható körülmény és tényező következtében sehol nem került sor.

II. A fasiszta mozgalmak társadalmi felemelkedésének fontos feltétele az alapvető válságfolyamatok tartóssága és a mozgalom ebből táplálkozó növekedése, tömegessé válása. További feltétel a társadalom vezető rétegeinek, különösen a nagytőkének a pártfogása, amelyek felismerik a veszélyt vagy lehetőséget látnak bennük (esetleg mindkettő), és ezért biztosítják a megerősödésükhöz szükséges pénzügyi és politikai feltételeket. Ennek során a mozgalom akár ellenük is fordítható erejét igyekeznek kanalizálni, ellenőrizni, valamint saját politikai ellenfeleik ellen – mindenekelőtt emancipációs mozgalmakkal és egyéb meghatározott csoportokkal szemben – felhasználni.

A fasiszta konjunktúra, különösen pedig a konszolidáció időszakában ugyanakkor megmutatkoznak a mozgalmak belső ellentmondásai is. Ezek elsődleges forrása az, hogy a tényleges cél sokak számára személyes vagy társadalmi számlák kiegyenlítése, gyakran egészen egyszerűen puszta zsákmányszerzés. Azonban a működést zavaró elhajlásokat és kilengéseket – mint például az Ernst Röhm körüli SA-vezetés fokozott tevékenységét 1933–34-ben – rendszerint igen gyorsan elfojtják a belső terror könyörtelen alkalmazásával. A fasiszta vezetés számára – demagóg célokat sulykoló propagandájával szemben – a meghatározó társadalmi érdekek és csoportok megsértése saját hatalmi pozíciójának és politikai perspektíváinak veszélyeztetését jelentette, amelyet saját fennmaradása érdekében is minden eszközzel megpróbált elhárítani.

III. A fasizmus végleges berendezkedésének előfeltétele, hogy a társadalmi vezető csoportok stratégiai döntést hozzanak a parlamentáris rendszer általános megszüntetéséről és a társadalomkritika lehetőségének felszámolásáról. Emellett megegyezésnek kell születnie a fasiszta vezetés-

Nagynémet téli segélyszolgálat, 1939–40. A fasizmus nem utolsósorban társadalmi szolidaritást is kínál. A náci Németországban, különösen a háborús évek idején, komoly erőfeszítések történtek a telente fellépő tüzelő- és élelmiszerhiány leküzdésére, a minimális szükségletek nagy, állami újraelosztó rendszerek működtetésével történő kielégítésére.

sel egy közös program megalkotásáról – azaz előzetes egyezséget kell kötni. A terv úgy válik megvalósíthatóvá, hogy a politikai rendszert, különösen a polgári pártokat és a végrehajtó hatalom csúcsát nyomás alá helyezik, és kikényszerítik stratégiájuk átvételét.

Az a folyamat, amely ehhez a döntéshez vezet, ugyanakkor nem mentes az ellentmondásoktól és a konfliktusoktól. Ezek a meghatározó befolyással bíró csoporton belül éppúgy kialakulhatnak, mint a csoport és a politika intézményei között. Ennek során különös erővel jelentkeznek a társadalmi és gazdasági érdekkülönbségek, akárcsak a politikai – operatív – nézeteltérések, mindenekelőtt azzal kapcsolatban, hogy ellenőrizhető lesz-e a folyamat. A régi rendszer fasizmussal szembeforduló erői is aktivizálják magukat. Ám amikor a stratégiai döntés megszületik, alapjaiban kirajzolódik az átalakulás útja – a folyamatot ekkor még esetleg egy koncentrált tömegakció, leginkább egy általános sztrájk tudná megállítani.

A döntő feltétel a fasizmus hatalomra jutása szempontjából éppen annak a veszélynek a leküzdése, hogy a tömegeknek a válságfolyamatok előidézte nyugtalansága kritikus nagyságot ér el és a tervezettől eltérő irányt vesz. A fasiszta mozgalom saját erejéből – azaz a katonaság és a rendőrség támogatása nélkül, vagy akár azokkal szemben – aligha tud hatalomra jutni; és még kevésbé tudja ezeket az erőszakszervezeteket a rendszer ellen fordítani. Ezek támogatását bírva azonban már csak a proletár, szocialista tömegek cselekvőképességén és politikai erején múlik a siker, mert csak tőlük indulhat ki a tőke érdekeit vagy akár a társadalom feletti hatalom birtokosait érintő valódi fenyegetés, és mozgósításuk során bizonyos körülmények között magukhoz vonzhatják az ingadozó fasiszta hívek egy részét is.

A döntés legkésőbb akkor megszületik, amikor az események a fenti típusú mozgósítás kezdetére utalnak, és a hagyományos állami erőszakeszközök már nem nyújtanak biztonságot vele szemben. Ekkor a fasiszta tömegekkel, illetve ezek társadalmi dinamikájával kapcsolatos félelmek és bizonytalanságok ellenére legalábbis a nagypolgárság józanul gondolkodó, saját érdekeit racionális módon követő része a fasizmusra kezd támaszkodni – nem vakon cselekszik tehát, és nem is ideológiai okokból hajlandó a szövetségre. Valódi mozgatórugójuk saját érdekeik védelme a kialakuló válsághelyzetben. A döntés következtében ugyanakkor a régi rendszer és intézményei elvesztik értelmüket, amennyiben nem képesek betagolódni az új rendszerbe.

IV. A hatalmon lévő fasizmus struktúráit, tevékenységét és hatásait tekintve lényegében a kapitalista rendszer legszélsőségesebb módon történő biztosítása egy különlegesen súlyos válsághelyzetben, amelyben a tőkeértékesítés és a tömegek lojalitása – és így a hatalom alapja – veszélybe került, és a szokványos politikai eszközök már csődöt mondtak. Ám e defenzív megközelítés a támadás új lehetőségét is magában rejti. A fasizmus hatalomra jutásával ugyanis esély nyílik arra, hogy a tőke alapvető stratégiai érdekeit realizálják, azaz a munkásosztályt társadalmilag elnyomják és politikailag felszámolják. Ennek során a parlamentáris rendszerben szokásos engedményeket, a konfliktusok politikai költségét és a nyilvánosság által a cselekvésnek szabott korlátokat megszüntetik, illetve radikálisan csökkentik. A folyamatok összeredményét tekintve az a cél, hogy növeljék a tőke újratermelését a munkaerő fokozott kizsákmányolása és az állami tevékenység teljes funkcionalizálása [azaz hatékony termelésszervező és a fennálló rendet őrző intézménnyé alakítása – a ford.] révén. Miután ily módon stabil uralmi és privilégiumviszonyok jönnek létre, a következő lépcső az imperialista célkitűzések és ambíciók megjelenése.

A fasizmus sikerének mércéje mindenekelőtt az a két feladat, amelyek eleve lehetővé tették hatalomra jutását: a tőkeértékesítés és a tömegek lojalitásának biztosítása. Ezeknek a feladatoknak az ellátásán múlik a fasizmus fennmaradása. A tömegek lojalitását a fasiszta társadalompolitika – bizonyos társadalmi konszolidációt célzó intézkedések mellett – egy terrorból és konszenzusból, fenyegetésből és csábításból, kirekesztésből és integrációból álló kettős politikai módszerrel igyekszik biztosítani. A lojalitás biztosítása ezen túl mágikus jellegű szertartások segítségével történik, melyeken zászlókkal, tűzzel, zenével, szózatokkal és tömeges felvonulásokkal, közös menetelésekkel sikerül elérni, hogy a tömegek szinte feloldódjanak a rendszerben, feladva magukat és kábultan követve az ideológiát. Ennek során a racionális gondolkodás és az egyének erkölcsi korlátai egyaránt elvesztik hitelüket. Idővel a lakosság nagy része egyszerre válik egy számukra egyidejűleg belső és külső hatalom tevékeny részesévé és áldozatává.

A fasiszta államnak és különösen a diktátornak az állam szerkezetéből következően széles körű, a propagandának megfelelően mindent átfogó döntési hatalma van. A társadalmi-gazdasági és politikai rendszer működése azonban a stratégiai célkitűzések miatt megköveteli, hogy a politikai döntések a továbbiakban megfeleljenek a meghatározó társadalmi érdekeknek (azaz az uralkodó társadalmi csoportok érdekeinek), és hogy konfliktushelyzetben ezeket szem előtt tartva hozzanak tető alá kompromisszumokat és állapítsanak meg kormányzati preferenciákat. A legfontosabb preferencia azonban adott: fenn kell tartani a rendszer funkcionalitását és hatékonyságát.

A hatalom fasiszta birtokosai éppen emiatt egyáltalán nem válnak a nagytőke bábjaivá, lakájaivá vagy bérenceivé. Ez a megközelítés félreérti állam és gazdaság viszonyát a kapitalizmusban, és nem vesz tudomást a politika mozgásteréről, sem pedig arról a kockázatról, amely minden fasiszta megoldás szerves része. A valóságban ugyanis a rendszer különböző vezető csoportjai egy olyan komplex [kompromisszumos – a ford.] viszonyt és intézményegyüttest fogadnak el, amely nem pontos leképezése egyikük preferenciáinak sem, és amelyben a haszon fejében minden csoport vállal költségeket is: az elérendő célok érdekében nem kívánt mellékjelenségeket is elfogadnak.

A fasiszta rendszert így egyaránt jellemzi az egységesség és a töredezettség. Gyakori a kompetenciakonfliktus és az intézményi konfliktusokból következő veszteséges működés, másfelől a koncentrált igazgatás és a diktatórikus állami eljárásmód is meghatározó jegye. Ez nem a monolitikus hatalomgyakorlás egy formája, és nem anarchia, hanem egy ellentmondásos egész, amely számos paradoxont rejt magában. Tervezés és fejetlenség, tőkés (újratermelési) logika és agrárromantika, a technika kultusza és prekapitalista utópia, szisztematikus manipuláció és politikai vallás, s még egy sor ellentétpár mindkét eleme egyaránt kimutatható benne. Hatékonyan szervezett és funkcionális, ugyanakkor tele van irracionális, a funkcióval ellenkező vonással is. Ez a heterogenitás ugyan számos probléma és működési zavar forrása, de a fasizmus vonzereje és kötőhatása, hatékonysága és ezáltal rendszeralkotó potenciálja egyaránt.

A funkciók ellátására való törekvés következtében a fasizmusban szükségszerűen megnő az állami intézményrendszer, mindenekelőtt az ellenőrző, terror- és katonai apparátus. Magával a hatalmi rendszer túltengésével, annak kevéssé hatékony működési módjával magyarázható, hogy néhány év alatt súlyos pénzügyi és állami válság bontakozik ki, amelynek megfékezéséhez még több propagandisztikus fedezet, terrorisztikus, erőszakelvű biztonság és imperialista siker szükséges. Ezáltal a fasizmus, amelyet

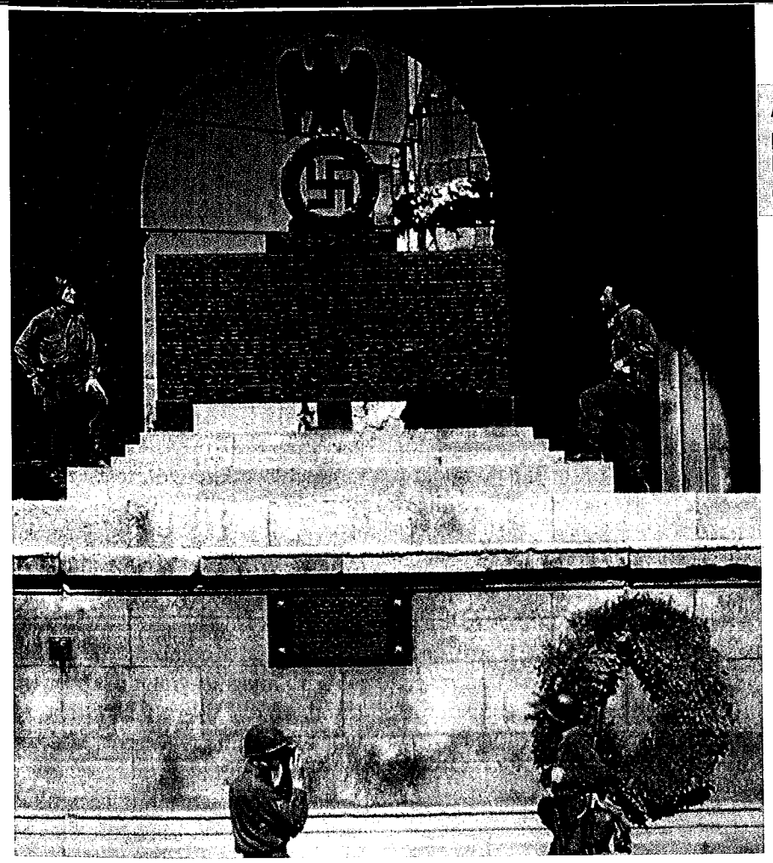

Amerikai katonák Münchenben az 1923-as puccskísérlet emlékművénél. A kudarcba fulladt vállalkozás során a konzervatív politikai elit nem állt a nemzetiszocialisták oldalára.

a válság megoldása érdekében engedtek hatalomra jutni, hatalmának roppant teljességével és éppen amiatt egy különleges fajtájú válságspirált produkál, amelyben minden újabb válságszint a rendszer működési költségeinek és erőszakosságának további növekedését vonja maga után.

Erkölcsi szempontból az emberek megvetése képezi a fasizmus alapját. Az ember teljességgel erőforrássá, önérték nélküli dologgá válik. Az élet értelme csak az uralom szolgálata, a gyilkolás és a halál. A fasiszta rendszer kulcsfogalma a szervezett bűnözés és a funkcionalizált másodlagos erények túltengése. A kisebbségek elnyomása, a gyilkolás és a háború a jellemzője, kettős célja az emberek tömeges megsemmisítése és a tőke tömeges felhalmozása. Világnézetét úgy kell értékelnünk, mint az emberiséghez intézett hadüzenetet.

A rendszernek ez az ultima ratiója, tehát hogy a rendszeres terror és minden ellenállás elfojtásának állami rendjével stabilizálja a tulajdonviszonyokat, kikényszerítse a tömeges lojalitást, gazdaság és politika új minőségben való összekapcsolásával előrelendítse a társadalmi-gazdasági folyamatokat. A polgári uralom határformájaként még az érdekeltek és a haszonélvezők számára is nehezen elfogadható, mert jelentős kockázatokkal és hátrányokkal jár. A rendszer válságának általános megoldása, amely a fasizmus célja, tartósan nem érhető el. A fasizmus a válságot csupán elkendőzi, elhalasztja, áthelyezi, és a problémák végül hatványozottan törnek felszínre. Egy ebben az értelemben működésképtelennek bizonyuló vagy politikailag irányt tévesztő fasiszta rendszert azonban [az őt hatalomra jutni engedő gazdasági érdekcsoportok – a ford.] nem képesek felszámolni, mert minden ilyen kísérlettel terrorista eszközeit tudja szembeszegezni. Ezáltal a fasiszta kísérlet egy el nem hárítható katasztrófával végződhet.

V. A fasizmus a maga összességében ilyenképpen a fejlett kapitalizmus törvényszerű terméke, amely annak feltételeiből és struktúráiból kiindulva írható le. Azonban annak nem automatikus, elkerülhetetlen, mintegy természeti törvényszerűségként megjelenő hajtása. Egyrészt a mindenkori társadalmak fogékonyságát sajátos feltételek befolyásolják. A polgárság politikai-társadalmi ereje és politikai hagyományai, a demokratikus álláspontok elterjedtsége az uralkodó tudatban, azaz a rendszer mindenkori politikai-ideológiai lehorgonyzottságának stabilitása és rugalmassága nagyban befolyásolják a fasizmus esélyeit, ahogy a fasizmussal való szembefordulás vagy, éppen ellenkezőleg, az elfogadására való hajlam szintén különböző az egyes társadalmakban. Bár mindegyik magában rejt bizonyos lappangó fasiszta potenciált, mégis, a fasizmus vonzereje – akárcsak politikai megjelenési formái – a különböző országokban különféleképpen alakul.

Másrészt és mindenekelőtt a fasizmus felemelkedése és berendezkedése a kapitalista rendszer válsága idején alapvetően függ az osztályok közötti konfliktusok jellegétől, a proletár osztálytudattól, a munkásmozgalom szervezettségi állapotától és döntési képességétől. Olyan országokban, ahol a proletariátus ebben a tekintetben teljesen fejlett és ütőképes, aligha juthatna hatalomra a fasizmus. Megfordítva pedig, túlzottan gyenge proletariátus esetén hiányozna az ellenségként meghatározható tömegpotenciál, amelynek elnyomása érdekében a fasiszta rendszer mint kapitalista határforma egyáltalán elfogadható lehetőségként merül fel a rendszer haszonélvezői előtt. Köztes esetben a fasiszta megoldás – valós vagy vélt – kiszámíthatóságának és az e megoldás nélküli fejlődés kiszámíthatatlanságának (különösen ha a rendszerkritikus erők megerősödése akuttá válik) kettőssége olyan helyzetet teremt, amelyben a nagypolgárság uralma alapjainak megtartása érdekében megteszi a lépést a fasizmus felé.

A fasizmus megerősödése és hatalomra jutása ellen tehát mit sem használ a parlamentáris demokráciának autoriter rendszerré történő elhamarkodott átalakítása, amelynek során felszámolnak minden, hosszú és nehéz harcok árán kivívott társadalmi jogot, emancipatórikus eredményt és jogállami biztosítékot. A nagypolgárság érdekeltsége a politikai rendszerek fenntartásában a történelem tanúsága szerint funkcionális: attól függ, hogy azok a közügyeket megfelelően, hasznot hajtóan intézik-e, vagy csődöt mondanak ebben. A demokratikus jogok leépítése ezért éppen hogy hozzájárul a fasiszta megoldásba torkolló fejlődéshez, mivel gyengíti az ellenállás erőit, csökkenti a társadalmi-politikai szereplők számára a [új rendszerrel járó – a ford.] kockázatot és ezáltal mintegy egyengeti az utat a fasizmus felé. A gátak átszakítása még egyetlen árvíztől sem óvott meg. Ellenkezőleg, végül annál könnyebben lehet eltávolítani a megmaradt biztonsági elemeket. A döntő, strukturális ellenszer a fasizálódási folyamatokkal szemben éppen ezért a demokrácia minél szélesebb társadalmi alapokra helyezése és politikai intézményeinek kiépítése.

VI. A fasizmus korszaka éppúgy nem ért véget, mint a kapitalizmus korszaka. Minthogy a fasizmus a maga szubsztanciájában az uralkodó társadalmi viszonyoknak és érdekeknek köszönheti létét, csak akkor lehet halottá nyilvánítani, ha e viszonyok termékei maguk is eltűnnek.

1945 óta radikális jobboldali csoportosulások nagy számban jöttek létre, amelyek – amennyiben azt a politikai viszonyok lehetővé tették – igyekeztek közvetlenül lemásolni a múltbeli megjelenési képeket, vagy legalábbis támaszkodni azokra. E stratégia révén – mint például az NDP (Nemzeti Demokrata Párt) az 1960-as, a REP (Republikánusok) az 1980-as évek végétől kezdve az NSZK-ban – jelentős sikereket értek el. Mindenekelőtt abban a többszörös válsághelyzetben, amely az 1990-es évek kezdetén alakult ki, sok országban ismét fasiszta konjunktúra jelei mutatkoztak.

Az új fasiszta potenciál nem a semmiből jött létre: korábban is meglévő, lappangó tartalékok mobilizálásáról van szó. Megszaporodtak az egyes emberekkel szembeni erőszakos cselekedetek, a gyújtogatások és a pogromszerű túlkapások. A hatalmon lévő elit jelentős része ekkor is arra használta fel a válsághelyzetet, hogy korlátozza a demokratikus jogokat, kiterjessze az állam erőszakhoz való jogát, és összességében jobbra tolja a politikai rendszert. Ez is mutatja, hogy milyen közel fekszik az úgynevezett normalitáshoz a politikum más formáiba történő átmenet, továbbá hogy az egyének, csoportok és a társadalom fogadókészsége a válság autoriter, antidemokratikus és fasiszta jellegű megoldására kimutatható – nem is túlságosan mélyen a felszín alá hatolva.

Egészében véve a fasizmus semmiképpen sem lehet azonosítható történetileg megfogható alakjával. Hiszen sohasem saját, sui generis tartalmakkal és szimbolikus mintázatokkal operált, hanem a frusztrációnak és agressziónak, az ellenfelek megjelölésének és az antidemokratikus opcióknak a társadalomban meglévő alakzatait egyesítette és fejlesztette tovább. A fasiszta propaganda feldolgozott és összesűrített, megszüntetve az erőszakos tartalmakkal szembeni társadalmi tartózkodást. A megfigyelés fontosságát mutatja, hogy kiolvasható belőle a fasiszta politikai modell alkalmazkodóképessége a mindenkori adottságokhoz. A fasizmus felemelkedésének és hatalomra jutásának történelmi körülményei sem nyújtanak a koron felülemelkedő fogalmat. Tehát különbséget kell tenni az adott helyzethez kötött és az alapvető vonások között.

Ha a fasizmus uralmi funkciójából mint annak központi dimenziójából kiindulva mondunk ítéletet, akkor a

A német főváros első turistái a háború után: brit katonák a birodalmi kancellária romjai között. A fasizmus sokáig értelmezésre váró probléma maradt, amelynek történeti jelentőségét senki nem vitatta, ám amely ugyanakkor a tudományos elemzés számára leírhatatlannak tűnt.

SZTE Egyetemi Könyvtár SZEGED

A nemzetiszocialista hallgatók szövetségének [NS-Studentenbund] berlini szervezete ünnepségre készül. A felsőoktatásban tanuló diákok a két világháború között több országban fogékonynak mutatkoztak a szélsőjobboldali eszmék iránt. Vonzódásuk egzisztenciális félelmeikkel és a férfiközösségek vonzerejével, a fiatalos akcionizmus csábításával egyaránt magyarázható.

fasizmus mai viszonyok közötti variánsaként felmerül Chile esete. Ebben az országban 1970 után az Allende-kormány politikájának és az Unidad Popular (Népfront) növekvő vonzerejének következtében eltolódtak az uralomnak a tőkeviszonyokban és a tömegek lojalitásában rejlő alapjai. Reális lehetőséggé vált, hogy a szocialista erők parlamenti viszonyok között is döntő hatalomra tegyen szert. A rendszer akut veszélyeztetettségének ebben az állapotában, és miután kudarcot vallott minden olyan kísérlet, hogy Chilében egy autochton és hiteles kispolgári-radikális tiltakozó mozgalmat hozzanak létre, a hegemonisztikus pozíciójából kiszorított amerikai tőke szövetkezett a CIA-val és a belföldi reakcióval, s 1973-ban a végső eszközökhöz nyúlt. A végrehajtó apparátusra, mindenekelőtt a katonaság és a titkosrendőrség legnagyobb részére támaszkodva megrendezték az államcsínyt, megsemmisítették a szocialista mozgalmat, a parlamentáris-demokratikus rendszert terrorrezsim váltotta fel. Ezt az átalakulást kemény hangú ellenség- és rendpropaganda egészítette ki, amely ugyanakkor a tőke érdekeit védte, és a tömeges lojalitás, valamint a társadalmi tulajdonviszonyok konzerválásának biztosítását szolgálta. A tőke ilyen feltételek mellett nagy nyereségeket realizált; a lakosság széles tömegei ugyanakkor nyomorúságra jutottak.

Hogyan másképpen lehetne ezt az egészet fogalmilag megragadni – ha nem mint fasizmust?

Ezzel a valósággal, akárcsak a történelmi fasizmussal szemben, megdőlnek azok az 1968-as mozgalmak idején népszerű spekulációk, amelyek minden autoriter vonásokkal és társadalomszervezési tendenciákkal bíró parlamentáris-demokratikus rendszert – például az Egyesült Államokat, az NSZK-t és Franciaországot – fasisztának nyilvánítottak. Történt mindez annak ellenére, hogy a demokratikus típus és a megsemmisítésre irányuló terrorrendszer új minősége közötti különbségtételre való képtelenség egyszer már jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a fasizmussal szembeforduló ellenerők dezorientálódjanak és csődöt mondjanak.

Az egészre vonatkozóan érvényes a következő: a fasizmus a kapitalista rendszer válságkifejeződéseként, -tényezőjeként és terrorista megoldási kísérleteként veszélyes marad, amíg a társadalmi viszonyok változatlanul fennállnak. A jelenség számos dimenziójának megértéséhez olyan elméleti erőfeszítésre van szükség, amely a fasizmust egyrészt nem engedi ki a történelmi tapasztalat fogalmából, nem vágja el a fogalom jelen és a jövő viszonyaira való alkalmazásának lehetőségét, és szembenéz a jelenség teljes valóságával. Miután, Bloch szavaival élve, *„a fasiszta csalás pőrén napvilágra kerül”*, valóban *„számos tévképzet* [...] *lepleződhet le”*. Mindenesetre sem egyéb, a történettudomány által felfedett szörnyűségek, sem az idő múlása, sem az elfojtás nem tüntethetik el az írást a palota faláról. Az intelem és a feladat megmarad.

(Fordította: Fiziker Róbert) R

Egy fasizmuselmélet alakulása, 1963–1987

ROMSICS GERGELY

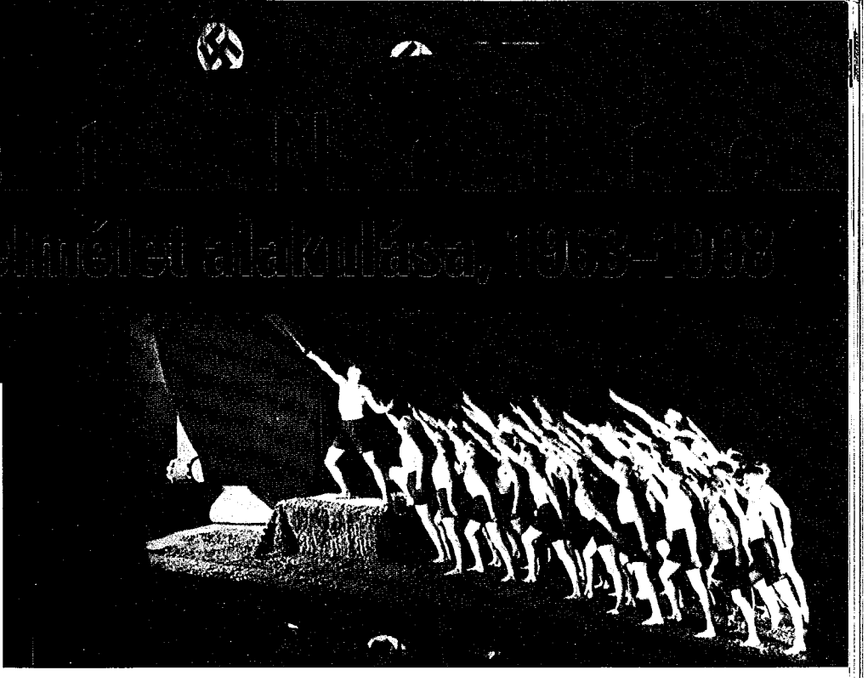

Ernst Nolte (1923) életműve a huszadik század történetírásának egyik legtöbbet vitatott korpusza. Első szintézise, *A fasizmus korszaka* 1963-ban egy csapásra híressé tette. Ekkor azonban szinte csak dicsérő hangokat lehetett hallani – a munka világszerte elismerést váltott ki a konzervativizmus és a fasizmus, illetve a liberalizmus és a totalitarizmus viszonyának árnyalt és filozófiai igényű tárgyalása révén. Nolte azonban nem ült a babérjain: a következő években a nemzetközi fasizmuskutatás egyik legnagyobb tekintélynek örvendő alakjává nőtte ki magát, érdeklődését pedig kiterjesztette az ipari forradalom és a marxizmus kutatására. Alakuló életműve a modernitás egyik nagy elméletének és elbeszélésének ígérkezett. A „bukás” 1986-ban következett be: egy előadásszövege, melyet a szervezők visszautasítottak, hosszabb cikk formájában megjelent a tekintélyes *Frankfurter Allgemeine Zeitung* hasábjain. Ezt követően bontakozott ki a német történészvita leghevesebb szakasza, amelyhez 1988-ig egy statisztika szerint ezerkétszáz cikkben szóltak hozzá a résztvevők. Nolte tehát még inkább a figyelem középpontjába került, mint a hatvanas években, ám ezúttal az ellentétes előjelű értékelések voltak többségben. A kritikák revizionizmussal, a holokauszt trivializálásával vádolták (és vádolják) Noltét, ő és védelmezői ugyanakkor azzal védekeznek, hogy csak igyekeznek kiszabadítani a német történelmet a historiográfiai reflexiót ellehetetlenítő sablonok alól. Nolte felmentése vagy elítélése helyett az alábbiakban – talán naivan – megkíséreljük a vita kontextusát az elemzésből kizárva újraolvasni a német történész munkásságának három kulcsszövegét, állandóságokat és értelem-eltolódásokat igyekezve meghatározni bennük.

A fasizmus mint antimodernizmus

Az általunk választott három szöveg *A fasizmus korszaka* (*Der Faschismus in seiner Epoche*, 1963), *Az európai polgárháború, 1917–1945* (*Der europäische Bürgerkrieg 1917–1945*, 1987) és az *Ellenséges közelség* címmel megjelent Furet–Nolte-levélváltás (*Feindliche Nähe*, 1998). Az első a negyvenéves Nolte legkorábbi kísérlete egy szintézis létrehozására, a második a történészvita csúcspontján megjelent, újabb szintézissel felérő visszatérés az első mű kulcskérdéseihez (több kisebb lélegzetű, a hatvanas és hetvenes években megjelent kötet, valamint a nyolcvanas évek más kutatásai után), míg a harmadik az idős Nolte reflexióit tartalmazza, akit François Furet francia történész „kényszerített” levélváltásuk során álláspontja markáns kifejtésére.

A fasizmus korszaka hatalmas mű, amelyben történeti és filozófiai gondolatok váltják egymást. Nolte történészként lett ismert, de filozófia szakon végzett, és tanárának, Martin Heideggernek a hatása éppúgy meglátszik a szövegben (a modernitás problematikájának tárgyalásában), mint Hegelé (a modernitás, a marxizmus és a fasizmus viszonyának dialektikus ábrázolásában). A szerző célja nem kevesebb volt, mint a fasizmus lényegének megragadása, kielégítő történeti magyarázata révén. A tézis, amelyet a könyv bizonyítani igyekszik, a következőképpen hangzik: *„A fasizmus antimarxizmus, amely egy radikálisan ellentétes, mégis rokon ideológia és csaknem azonos, mégis jellegzetesen módosított eszközök révén igyekszik ellenségét elpusztítani – ám mindig a nemzeti önmegvalósítás és öntörvényűség szigorú korlátai között”*. Azaz: Nolte szerint a fasizmus szó olyan nacionalista mozgalmakat jelöl, amelyek a marxizmusban látták legfőbb ellenségüket, radikálisan felléptek ellene, eközben azonban sokat tanultak is a marxista mozgalmaktól – amint a könyvből kiderül, nem annyira elvont ideológiai, mint inkább hatalomtechnikai szempontból.

A könyv három fő része három mozgalmat mutat be: az Action Française-t, amely a századforduló jellegzetes terméke volt, az olasz fasizmust, valamint a nemzetiszocializmus rendszerét. A későbbi munkák felől olvasva az első és a harmadik rész bír különös jelentőséggel.

Nolte ugyanis az Action Française vezetője, Charles Maurras kapcsán fogalmazza meg nézetét, mely szerint a fasizmus ezen kezdeti formája értelmezhető a konzervativizmus tragédiájaként: a polgári-liberális rend és a marxista ellenideológia „transzcendenciája", azaz világértelmező, értelemtulajdonító szellemi és politikai agressziója elleni konzervatív reakcióról van szó, amely azonban maga is „transzcendenssé" válik a küzdelemben, azaz hasonló értelemtulajdonító és társadalomszervező agresszióba kezd. Ez az agresszió Nolte szerint „paradox", mivel a konzervatív transzcendencia-ellenesség a közvetlen létélmény konzervatív ideáljával fordul szembe.

Végül a konzervatív antiutópia radikálisan mássá lesz: ez a végsőkig vitt következetességgel a nemzetiszocializmusban mutatkozik meg. Nolte szerint – számos európai gondolkodóhoz hasonlóan – a nemzetiszocializmus nem utolsósorban a polgárság árulása saját liberális projektumával szemben. Ezt az árulást Németországban előkészíti a fajelmélet, amely a műben központi fontosságú előzményként jelenik meg: egy „fenyegetett uralkodó osztály" eszköze, illetve a fenyegetett nemzeti érzés eltorzulása egyszerre. Ennyiben radikalizmusa a sajátos német viszonyoktól sem függetleníthető, és éppen ez a példa nélküli radikalizmus teszi lehetővé a holokausztot, amelyet Nolte sajátosan irracionális cselekedetként ábrázol, mely az ideológia és a vezető réteg terveinek következménye.

Nolte valódi célja azonban modernitás és fasizmus kapcsolatának feltárása. A modernitást a liberális – elméleti – transzcendencia programjával azonosítja, azaz egy olyan kísérletként, amely az embert szabadságba taszítja, és ezzel félelmet generál a társadalomban. A félelem leküzdésének egyik módszere a praktikus transzcendencia, amely a szovjet kísérlet lényegét jelöli: ekkor a szabadságot a technika és a termelés egyetemes mítosza helyettesíti. A másik – a modernitással teljes mértékben szembeforduló válasz – a fasizmus és legradikálisabb formája, a nemzetiszocializmus, amely *„a transzcendenciával való gyakorlati és erőszakos szembefordulás"*. Ez a szembefordulás hatalomtechnikai szempontból a bolsevizmushoz áll közel, és legfőbb ellenfeleként is a bolsevizmust határozza meg, valódi célja azonban a modernitás tagadása – ennek a tételnek az impresszív dialektikus és újfent Heidegger hatását mutató megfogalmazása tölti ki a mű utolsó néhány oldalát.

A fasizmus mint válasz

Mi változott Nolte gondolkodásában egy negyedszázad alatt? A második szöveg alapján egyértelműen meghatározhatóvá válik néhány értelemeltolódás, amely nézetünk szerint meghatározó jelentőséggel bír, és lényegesen többet mond el a szövegek közötti valódi viszonyról, mint a Nolte által is gyakran emlegetett egybeesések a két munka egyes tézisei között.

Az egyik ilyen egybeesés a nemzetiszocializmus antiutópikus – pontosabban múltutópiát teremtő – jellegét érinti. Mindkét szöveg szép számmal tartalmaz erre vonatkozó megállapításokat, ám míg a korábbi egyértelműen a modernitás fogalmához kapcsolt elidegenedettségérzést nevezi meg az ellenutópia mozgatórugójaként, az 1987-es könyvben több szó esik az osztályharc ideológiája által megbontott társadalmi egység helyreállításának nemzetiszocialista célkitűzéséről. Ez önmagában nem jelent ellentmondást: a marxizmust Nolte következetesen a modernitás egyik termékeként kezeli. A jelentéseltolódást azonban szükséges regisztrálni: immár nem a liberális projektum, az „elméleti transzcendencia" a legfőbb ellenség, hanem a marxista ideológiákban (a „praktikus transzcendenciában") kifejeződő modernitás. Nolte saját dialektikájának két elemét egybe vonja össze, és ezzel végeredményben mégiscsak mást mond, mint 1963-ban.

Ennek az eltolódásnak a következménye, hogy 1987-ben Nolte jóval nagyobb figyelmet szentel a bolsevik fenyegetésnek, amely a viharos 1918–1920 közötti időszak emlékei miatt Németországban különösen reálisnak tűnhetett. E „fenyegetés" jóval hangsúlyosabb szerepeltetése azt eredményezi, hogy a nemzetiszocializmus – és általában a fasiszta mozgalmak – antibolsevizmusa immár nem csak egy eleve adott ideológiai beállítódás terméke, hanem egyszerre ezen eszmei ellentét és a történelmi tapasztalatban gyökerező fenyegetettségérzet együttes produktuma. Ezen a ponton tehát bővül az elemzés, ami viszont – és ez talán távlatilag a legfontosabb mozzanat – azt is eredményezi, hogy meggyengül az a tézis, amely a fasiszta rendszereket a nyugati társadalmak társadalmi-szellemi fejlődésének sajátos válságtüneteként értelmezi, és kiegészül a tétellel, mely szerint e rendszerek a védekezésre tett kísérletet is jelentik.

Igaztalan lenne azonban Noltét azzal vádolni, hogy kizárólag válaszreakcióként értelmezi a fasizmus európai terjedését. A könyvben számtalanszor leszögezi, hogy sajátos belső – „genetikus" – okok és folyamatok, valamint a bolsevik „kihívás" együtt határozták meg a végső soron mégiscsak a modernitás válságára adott válasz, a fasizmus ön- és ellenségképét. Különösen igaz ez a nemzetiszocializmus antiszemitizmusára: ezt Nolte hangsúlyosan „szerves" tulajdonságként kezeli.

Az európai polgárháború holokaussztal foglalkozó fejezete ugyanakkor különösen sok vitát váltott ki. A szerző ugyanis a nemzetiszocializmust eleve jellemző fajelméletet és antiszemitizmust elválasztja a népirtás tettétől, melyet egyfelől az előbbi immanens tulajdonságok eredményének, másfelől pedig a bolsevik „osztálygyilkosság", a polgárság és a kulákok ellen folytatott „háború" generálta félelem által előhívott válasznak, illetve – radikalizált – másolatnak tart. A két magyarázat egymás mellett áll, egymást erősítik, illetve egy logikai láncot alkotnak. Ez sajnálatos módon valódi ambivalenciát teremt: egyfelől lehet amellett érvelni, hogy Nolte nem redukálja a holokausztot egyszerű „válasszá", és számos helyen hangsúlyozza annak egyediségét is. Ugyanakkor összehasonlíthatóságát is tételezi, és ebben a kontextusban számos alkalommal – saját kifejezésével élve – „kauzális nexust", oksági viszonyt teremt a bolsevik rémtettek és a zsidóság kiirtása között. Nolte 1987-es álláspontja a holokausztról tehát ugyanazt az elmozdulást tükrözi, amit a mű egésze kapcsán regisztráltunk: a modernitás liberális projektuma elleni reakció hangsúlyozása mellett kiemelt szerep jut a bolsevik kihívásra adott válasznak mint a nemzetiszocializmus fejlődését és működését befolyásoló oksági tényezőnek. Nem fordul szembe saját korábbi véleményével, ám a hangsúlyok eltolódnak.

Itt kell megjegyezni, hogy Nolte ezen szövegében számos fordulat és megállapítás található, amelyek a kritikus olvasás során úgy tűnhetnek fel, mint egy kód meglétére utaló jelzések. A könyvben egyfelől – nézetünk szerint nem feloldott – kijelentések találhatók a zsidóság „több, mint áldozat" voltáról, s ez megteremti egy olyan kontextus elgondolásának lehetőségét, mely a „zsidó bűnökről" szól. Másfelől Nolte nagyon kitágítja a népirtás fogalmát, és végül belesorolja már a németség kitelepítését is – így azonban a holokauszt „összehasonlíthatósága" problematizálódik, hiszen nehezen lehetne a háború utáni megtorláshoz mérni. Ezt Nolte sem teszi meg, azonban azt sem szögezi le, hol húzódnak az összehasonlíthatóság határai. Ezek a nem megfelelően kontextualizált kijelentések és digressziók egyfelől olvashatók szélsőjobboldali kódként. A német szélsőjobboldal például ezt művelte és műveli ma is, és ennek alapján kerül Nolte az „ajánlott szerzők" közé – ezt bárki ellenőrizheti egy holokaussztagadó honlap vagy radikális német csoport internetes oldalának meglátogatása során. Kétségtelen ugyanakkor, hogy a legtöbbet kárhoztatott kijelentések inkább felvetik egy ilyen olvasat lehetőségét, semmint kísérletet tennének egy második – rejtett – szöveg létrehozására. Ha Nolte szándékai a szélsőjobboldaléval egybeestek, úgy súlyos morális felelősség terheli, ha nem, úgy nézetünk szerint rendkívül szerencsétlenül járt el.

Egy megválaszolatlan kérdés

A tisztázásra François Furet francia történésszel folytatott levelezése teremtett – teremthetett volna – alkalmat. A neves történész a kommunizmusról írt történeti nagyesszéjében *(Egy illúzió múltja)* elfogadta Nolte bolsevizmus és nemzetiszocializmus „ellenséges közelségére" vonatkozó tézisét, ám kárhoztatta szerinte túlhangsúlyozott tételét az „oksági kapcsolatról". Nolte a levélváltás során egyre határozottabb hangot ütött meg, egyre konkrétabban fogalmazva meg a „kauzális nexus" mellett felhozható érveket. Ezek között szerepel *„a zsidó származású férfiak és nők feltűnően magas aránya"* a bolsevik elitben, továbbá, elméleti síkon, az a megállapítás, hogy a konzervatív reakció egyszerre kárhoztatta a liberalizmust és a felvilágosodást, valamint a marxizmust – a nemzetiszocializmus tehát csak jellegzetes fasiszta módon radikalizálta ez a kritikát, ám ehhez a mintát a bolsevik modell szolgáltatta. Legfontosabbnak azonban azt az érvét tekinthetjük, miszerint a fasiszta mozgalmak terjedése szorosan követte az Európa nagyobbik felén végigsöprő 1918–19-es sztrájk- és forradalmi hullámot, azaz felemelkedését az tette lehetővé, hogy a marxizmus minden korábbinál jelentősebb mértékben reális, közvetlen fenyegetésként mutatkozott meg – radikalizálva a konzervatív eszméket valló (kis)polgári rétegeket.

Nolte legpregnánsabban Merleau-Ponty francia filozófusra tett hivatkozása kapcsán fejti ki véleményét a fasizmus és a bolsevizmus viszonyáról. Merleau-Pontyt követve elfogadja, hogy a fasizmus „a bolsevizmus utánzata" [*mimique de bolchévisme*], ám az utópia, a proletariátusról szóló elmélet nélkül. Azaz egy antiutópikus – hozzátehetjük: antitranszcendentalista – ideológiáról van szó, amely saját mítoszának, a szerves társadalomról szóló gondolatnak az ellentéteként működik az általa egyébként minden fasizmus előtti megjelenési formájában támadott modern korban. Nolte tehát továbbra is őrzi az 1963-as művében lefektetett dialektikus nézeteit. Ám Furet-nek sem tudja megválaszolni, hogyan lehet feloldani e korai, organikus nézet és a késői, kihívás-válasz viszonyt tételező mű közötti ellentmondást – mivel szerinte ilyen ellentmondás nincs, egyszerűen egyazon érme két oldaláról van szó.

Mint a fentiekből is látható, aligha lehet megnyugtató Nolte-olvasatot kialakítani. Az elemző elkerülhetetlenül bevonja a kontextust saját értelmező kísérletébe, és ennek alapján alkot véleményt az életműről. A *Faschismus in seiner Epoche* még olvasható olyan vallomásként, amelyet Martin Heidegger soha nem tett meg, és amely a „konzervatív tragédia" fogalmába sűríti a felismerést, hogy a modernitással szembehelyezkedő szellemi mozgalmak miként torzulhattak fasizmussá, illetve hol-

Lányiskolai kirándulás 1933-ból. A horogkeresztes zászlók alatti vonulás az élet egyre több területén jelent meg.

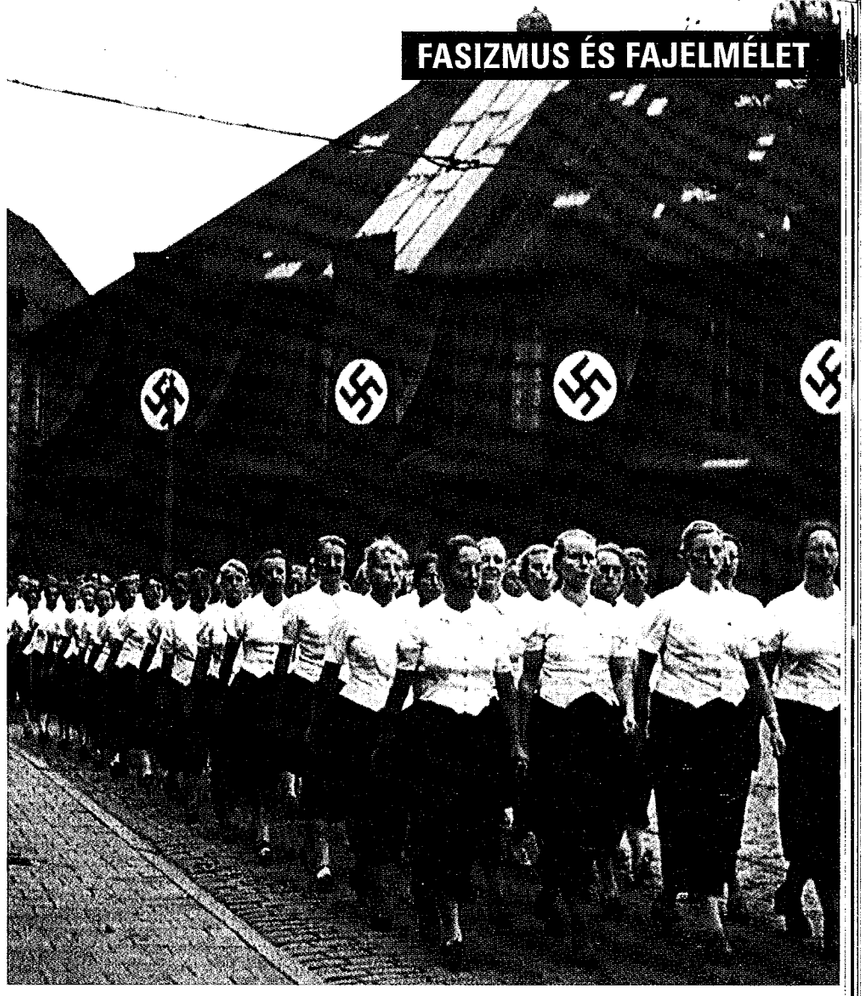

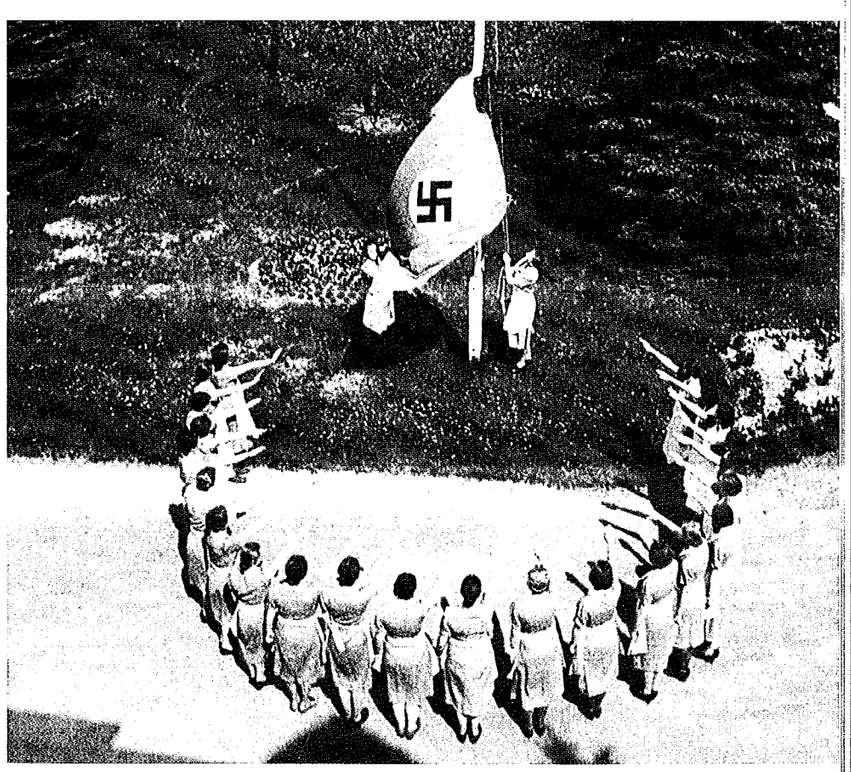

A woelzigi anyaiskola felvonulása 1939-ben, illetve a müncheni női NSDAP-tagozat tagjai 1937-ben. A nők anyaszerepre való felkészítése jelentős célkitűzése volt a náci nevelésnek, amelyet az anya sajátosan pogány, misztikus kultusza egészített ki. A férfisoviniszta náci vezetés ugyanakkor gyakran beszélt a „szülőgépek" [Gebährmaschinen] szerepéről, jelezve, hogy az anya maga is termelőeszközzé vált a totális államban.

gyan szimpatizálhattak Európa jelentős szellemei közül többen hosszabb-rövidebb ideig valamely fasiszta mozgalommal. *Az európai polgárháború*ról ugyanakkor már nem tudtunk megnyugtató olvasatot kialakítani – nem fő tételei miatt, hanem a tételek mellett szereplő szövegepizódok értelmezetlensége következtében, amely az olvasót valamilyen kontextus importálására, azaz a szövegen kívüli ideológiai horizontok mozgósítására kényszeríti. Nolte gondolkodásának megértéséhez Furet-vel folytatott levelezése kétségtelenül hozzájárul, ám a két szintézis között végbement hangsúlyeltolódás jelentőségének meghatározása ennek alapján sem hajtható végre. A céhen belüli és kívüli olvasó számára azonban a „kauzális nexus" tételezése és a népirtás fogalmának kiterjesztése mindenképpen komoly szakmai és erkölcsi problémákat vet fel. Pro forma mindkettő szakmai felvetésnek tűnik, amelyet elfogadni nem kell, de amelyért a szerzőt megkövezni sem lenne indokolt. Mint a közbeszéd elemei azonban egyértelműen Pandora szelencéjének zárjai: a társadalmi mentalitás síkján számos kimondott és félig kimondott, esetleg sokszorosan kódolt gondolat sorakozik mögöttük, melyek már joggal késztetnek határozott szembefordulásra. R

Egy kép a harc időszakából. Az ún. Kampfzeit (1919–1933) a nemzetiszocialista mitológia megkülönböztetett fejezetét jelölte: mindazok, akik már ekkor a párt soraiba álltak, veteránoknak, különösen megbízható harcosoknak számítottak. Ezen a fotón a feltörekvő Hitler pózol SA-legények előtt a korai időszakra jellemző egyenruhában, közösséget vállalva a hatalom felé vezető úton legmegbízhatóbbnak bizonyult „bajtársaival."

A német történészvita

20 évvel későbbi perspektívából

UNGVÁRY KRISZTIÁN

1986-ban Ernst Nolte német történészt kérték fel a frankfurti „Römergespräche" szimpóziumsorozat egyik előadására. A szimpózium témája sokat sejtetett: „politikai kultúra jelen időben". Nolte előadását, amely Az elmúlni nem akaró múlt címet viselte, a szervezők a szöveg ismeretében nem engedték felolvasni. A politikailag inkorrektnek ítélt előadást a rangos német napilap, a Franfurter Allgemeine Zeitung közölte le. Formálisan ezzel vette kezdetét a német történészvita. A vita több szempontból is rendkívül jelentős. Egyrészt azért, mert a 20. század alapvető kérdéseivel foglalkozik: olyan ügyekkel, amelyek minden gondolkodó embert érintenek. Másrészt azért, mert Németország és ezzel Európa közgondolkodását is jelentősen befolyásolta az a diskurzus, amely nácizmus és kommunizmus viszonyáról szólt. Harmadrészt pedig azért, mert ez a vita ma is folyik, sőt, vannak országok, ahol a folyamat csak most kezdődik el.

Bár a közvélemény előtt elsősorban Nolte személye jelent meg a vita kirobbantójaként, valójában több, egymástól független történész idézte elő a II. világháború utáni Németország talán leghevesebb indulatokkal folytatott sajtópolémiáját. Az első lökést talán Andreas Hillgruber adta. A II. világháborút kutató Hillgruber a szakma köztiszteletben álló személyiségének számított.

A „kétfajta pusztulás" teóriája

Mai szemmel nézve már nem teljesen érthető, mi is okozta Hillgruber esetében a botrányt. A neves kölni történész két, egymástól független tanulmányt írt. Az egyik az 1944–1945-ös évek katonai eseményeit, a III. Birodalom végvonaglását és a zsidóság megsemmisítését dolgozta fel. A másik tanulmány pedig a kelet-poroszországi, sziléziai, szudéta-vidéki német kultúra 1945-ben kezdődő megsemmisítését tárgyalta. A két, lábjegyzetelt tanulmány egymás mellett látott napvilágot, *Zweierlei Untergang*, azaz *Kétfajta pusztulás* címmel. Ezzel Hillgruber több, egymástól látszólag független dolgot hozott egymással összefüggésbe. Egyrészt összevetette a kelet-európai német és zsidó kultúra elpusztulását, amely mindkét esetben tény, de a kultúra megsemmisülése a németek esetében korántsem okozta a lakosság biológiai megsemmisülését. Másrészt az 1944–45 fordulóján ellenálló német katonák kitartása kettős eredménnyel járt: nekik köszönhetően százezrek, sőt milliók tudtak Poroszországból és más területekről nyugatra menekülni, így nem kellett elszenvedniük a bolsevizmus szörnyűségeit, valamint a szovjet és lengyel kollektív bosszúállást. A német katonák helytállásától viszont elválaszthatatlan, hogy emiatt tudtak működni a náci koncentrációs táborok 1945 tavaszáig.

Hillgruber párhuzamait sokan bújtatott nácizmusnak értékelték, holott ő csupán arra a morális dilemmára mutatott rá, amely elől 1944–1945-ben sok német számára nem volt menekvés. Aki a keleti területeken lakott, akármit is gondolt, csak Hitler és Sztálin között választhatott.

Történeti-filozófiai szempontból hosszabb távú és érdekesebb vitát generált Nolte említett előadása. Nolte eredetileg Heidegger tanítványa volt, és *A fasizmus korszaka* című, 1963-ban megjelent munkájával egy csapásra nemzetközi tekintélyt szerzett (a kötet nemrégiben magyarul is megjelent). Figyelmes olvasó már ebben a műben észrevehette volna nácizmus és bolsevizmus párhuzamait, ami lényegében a történészvitához vezetett. A hidegháborús légkörben ezek a fejtegetések nem keltettek különösebb meglepetést, sőt, különösebb megfontolás nélkül a „mainstreambe" illeszthetőnek tűntek. Ezzel szemben 1986-ban a német társadalom sajátos, ma már igen nehezen értelmezhető helyzetben volt. A német értelmiségiek többsége ebben az időben nemcsak baloldalinak vallotta magát, nemcsak arról volt meggyőződve, hogy az NDK és a keleti blokk létezése még évtizedekig eltart, hanem komolyan hirdette azt is, hogy az antikommunizmus helytelen, korszerűtlen, idejétmúlt, sőt erkölcstelen (mert jobboldali áthallásai miatt gyanús) dolog, és például az NDK államférfiai vagy a nyugat-európai politikusok között nincs lényeges morális különbség. Ebben a szemléletben a „Gulag" címszó alatt ismertté vált bűncselekmények a rendszer véletlen, korántsem szükségszerű üzemi balesetének tűntek csupán. Kínos volt beszélni róluk, hiszen a nácik 1945 előtt és után egyaránt a „Gulag", azaz a bolsevik rendszer bűncselekményeit hozták fel önmaguk mentegetésére. 1986-ra a „náci apák" hatalma szinte teljesen megszűnt, de az ellenük hirdetett generációs harc a tetőpontjára jutott, hiszen ekkorra már a német kultúrpolitika meghatározó részét a baloldali illúzióival le nem számolt 1968-as generáció irányította. Ebből az alapállásból következett az elementáris felháborodás, amely Nolte téziseit fogadta.

Egy meg nem tartott előadás, amely megrengette Németországot

Nolte meg nem tartott előadásának első provokatív megállapítása az volt, hogy a 20. század politikai indíttatású tömegvérengzései közül a Gulagot eredendőbbnek jelölte meg Auschwitznál. Nála a nácizmus bizonyos értelemben a bolsevik terrorra adott szélsőséges reakció. Auschwitz ebből a szempontból „ázsiai tett", egyfajta „kópia". Az előadás második állítása, amely a rendezőknél minden bizonnyal kiverte a biztosítékot, az volt, hogy Auschwitz szörnyűsége bizonyos értelemben egy „technikai innováció" elsőkénti alkalmazása miatt egyértelmű. Ezzel arra célzott, hogy a kommunista diktatúra táboraiban a megsemmisítés elmaradottabb módszerei miatt nem tűnik egyértelműnek a megsemmisítő szándék, amit azonban teljes mértékben feltételezni lehet. Ebből következik Nolte azon állítása is, amely szerint Auschwitz nem szinguláris jelenség. Nem egyedi, és főleg nem összehasonlíthatatlan.

A vita és Nolte téziseinek megértése szempontjából feltétlenül szükséges itt beszúrnunk egy megjegyzést. Nolte a kérdést nem szűken szabott eseménytörténeti, hanem történetfilozófiai szempontból vizsgálta. Megállapításai, melyeket később Hannah Arendt nyomán a „totalitarizmuselmélet történeti-genetikus verziója" címszó alatt összegzett, ennek fényében értelmezendőek. Nolte érdeme, hogy a bolsevik teoretikusoknál pontosan és meggyőzően kimutatta a tömeges megsemmisítés iránti igényt. Trockij, Lenin vagy Sztálin számtalan alkalommal fejtegette, hogy bizonyos társadalmi osztályokat úgy kell kezelni, mint egy „bacilust", mint „döglődő skorpiókat". Grigorij Zinovjev 1918. szeptember 17-én nagy nyilvánosság előtti kijelentése, amelyet szovjet újságok is közöltek, meglepő nyíltsággal szólt erről: *„Szovjet-Oroszország százmilliós lakosságából kilencvenet meg kell nyernünk a magunk számra. A maradéknak nincs mondanivalónk: ki kell irtanunk őket."*

Nolte állításaira a német közélet tekintélyei válaszoltak. Jürgen Habermas, Eberhard Jäckel, Hanns Mommsen és mások indulatoktól korántsem mentes publicisztikákban utasították vissza felvetéseit. Rudolf Augstein, a *Spiegel* kiadója „új Auschwitz-hazugság" jelzővel aposztrofálta Nolte téziseit. Mások, mint a kiváló Hitler- és Speer-monográfus Joachim Fest vagy Klaus Hildebrandt viszont kiálltak Nolte mellett.

A vita megértéséhez szükséges Nolte totalitarizmuselméletének ismertetése. Definíciója szerint: *„A fasizmus olyan antimarxizmus, amely az ellenfelet egy radikálisan ellentétes, vele mégis szomszédos ideológiával és csaknem azonos, mégis jellegzetesen átformált módszerekkel megsemmisíteni igyekszik, de mindig a nemzeti önfenntartás és autonómia széttörhetetlen keretein belül."* Ebből látható, hogy Nolte bizonyos mértékig elveti a Hannah Arendt által megfogalmazott strukturális totalitarizmuselméletet, amely a liberális demokráciák szempontjából vizsgálja a náci és a bolsevik rendszert, és tesz számos ponton egyenlőségjelet közöttük. Meglepő, de Nolte megközelítése marxista alapokon nyugszik: a jelzők elhagyásával ugyan, de elfogadja azt a tételt, hogy a fasizmusok valójában a „győzelmesen előretörő" proletariátussal és a szocializmussal szembeni „kétségbeesett és kudarcra ítéltetett" reakciókként jellemezhetők. A fasizmusok reakciós jellege azonban nem tartalmukra, hanem időbeliségükre vonatkozik. Valójában számtalan ponton megállapítható, hogy a fasiszta társadalmi modell a modernségnek ugyanazon jegyeit hordozza, melyekre a kommunizmus is büszke. Nem minden irónia nélkül utal Nolte arra is, hogy a marxista felfogáshoz való közelsége okozhatja részben a német baloldal képviselőinek hisztérikus reakcióit, hiszen nem könnyű elviselni, hogy valaki a baloldali ideológiák felsőbbrendűségébe vetett hitet marxista eszközökkel cáfolja.

Nolte ugyanezzel az iróniával utal arra is, hogy elmélete nemcsak a marxista értelmezéssel rokon, hanem egyúttal bizonyos mértékben a fasiszta interpretációhoz való közelséget is jelenti. Hiszen Hitler is a marxizmussal szembeni mozgalomként definiálta magát. Ebből nyilvánvaló, hogy a nácizmus ideológiáját legalább ezen a ponton belső összefüggések kötik a marxizmushoz. Nekem nem...

Itt meg kell engednünk még két megjegyzést. A kommunista pártdoktrína a fasizmust mint „az imperializmus legfelsőbb fokát" tartotta nyilván, mozgatójának és haszonélvezőjének tehát a nagytőkés „osztályt" tette meg. Esztétikai szempontból Lukács György elemzése tett szert nagy népszerűségre. Nyomában a német baloldal és számos magyar történész értelmezése szerint a nácizmus „az ész trónfosztása", egyfajta antimodern restauráció.

Akció és reakció Nolte értelmezésében

Vulgáris megközelítések szerint Nolte a fasizmust csakis a kommunizmusra adott válaszként értelmezi. Ennek viszont ellentmond, hogy *A fasizmus korszaka* című művében a francia Action Française mozgalom 19. századi ideológiatörténetével, majd pedig az olasz fasizmussal foglalkozik, és előbbi kronológiailag megelőzte a bolsevik forradalmat, utóbbi pedig ezzel szinte egyidős volt. Nolte számára a fasizmus végső soron az optimista felhangjaitól megfosztott haladás elleni harcot jelenti. Ez nem csupán a modernitással történő szembehelyezkedés, mert magát az ellenmozgalmat is mélyen áthatja a modernitás, rendelkezik annak hatalmi eszközeivel. Ebben az értelemben a fasizmusok nem a kommunizmusra, hanem a modernizációra, a haladásra adott válaszok. A fasizmus és a bolsevizmus közötti összefüggést Nolte abban látja, hogy a bolsevizmus civil világgal szembeni „ideológiai hadüzenete" hozta létre a fasizmusok szerinte „irreális túllövésként" értékelhető tömeggyilkos reakcióját, antimarxista, antiszemita és rasszista hadüzenetét. A bolsevikok által elindított „genocidális tendenciájú" osztálygyilkosság (Klassenmord) okozta kultúrsokk és patologikus félelem lenne Nolte szerint a fajgyilkosság (Rassenmord) kirobbantója.

Nolte munkásságából a történészvita során általában kiragadott, botrányszagú kifejezésekkel foglalkoztak, anélkül hogy ezek mélyebb értelmét kutatták volna. „Racionális mag", „kópia", „kauzális nexus" csupa olyan kifejezés volt, amelyet Nolte használt, és amelyeket rendre úgy értelmeztek, mintha ő elfogadná a nácizmust, netán még szimpatizálna is vele, mintha jogos válasznak tartaná a náci terrort a kommunista bűncselekményekre. Valójában Noltétól ezek az értelmezések igen távol állnak. Nézzük meg, mit is jelentenek az említett kifejezések.

Nolte munkáiban többször is leszögezte, hogy Hitler számára a zsidóság fizikai megsemmisítésének igénye pusztán ideológiai okokból már 1923 előtt is létezett. Fő forrásnak erre Dietrich Eckart *A bolsevizmus története Mózestől Leninig. Párbeszéd Hitler és én köztem* (1924) című brosúráját tartja, mert Hitler ebben a rendkívül korán megjelent pamfletben Eckartnak – akire úgy tekintett, mint „vezérlő csillagára" – a legradikálisabban nyilatkozott és fejtette ki bolsevizmus és zsidóság közös megsemmisítésének igényét. Nolte ebből a szempontból tehát intencionalista, azaz a holokausztot elsősorban ideológiai okokra visszavezető történész, szemben a funkcionalista iskolával, amely a holokauszt kapcsán a különféle, konkrét anyagi és politikai érdekek összejátszását hangsúlyozza az ideológia primátusával szemben.

Zavarba ejtő azonban, hogy Nolte más szempontból látszólag ezzel ellentétes gondolatokat is megfogalmaz. Tézise kettős: egyrészt azt állítja, hogy a holokauszt egy „kópia" jegyeit hordozza magán, és a kommunista rémtettekre adott túlzó válasz, „ázsiai tett", másrészt szerinte a nácik zsidógyűlöletének volt egy

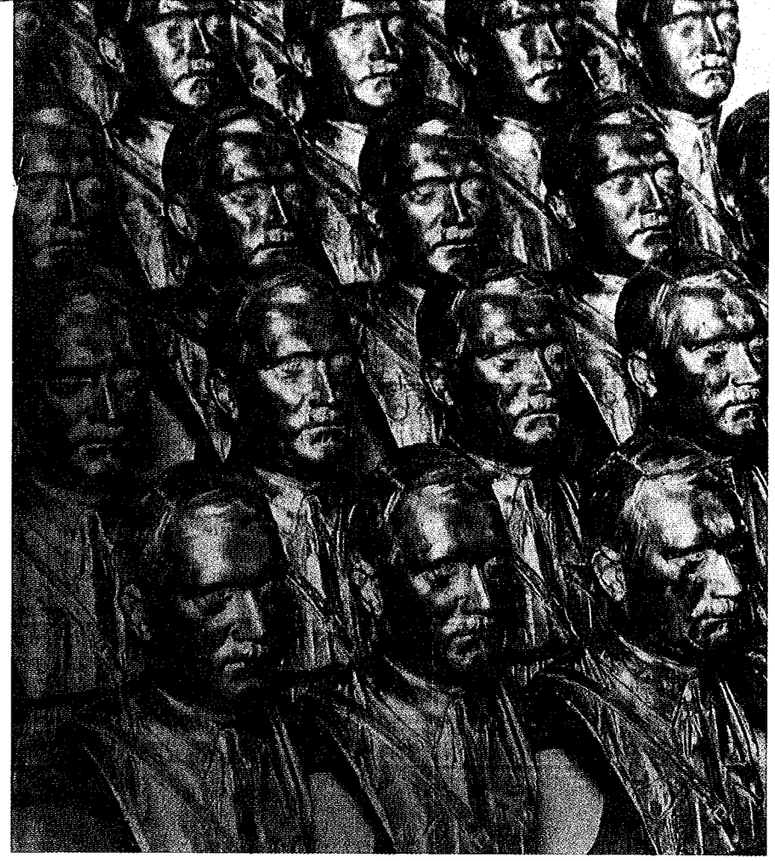

„racionális magja", az antiszemitizmus valamilyen módon ok-okozati kapcsolatba hozható a zsidósággal. Ez alatt sem jogosságot, sem természettudományosan igazolható szükségszerűséget nem kell érteni. A „racionális mag" és a „kauzális nexus" Nolte értelmezésében csupán arra utal, hogy „értelmileg felfogható" és „logikailag követhető". A középkori zsidóellenes pogromok nyilvánvalóan jogtalanok, de abból a szempontból, hogy – kényszerből ugyan, de – a zsidók tartották kézben a pénzkölcsönzést, mégsem volt teljesen alaptalan a zsidóságot uzsorával vádolni. Nolte értelmezése szerint a zsidó nép történelmi nagyságának lebecsülése, ha szerepét kizárólag az „áldozat" státusára redukáljuk.

„Lehetséges és történelemszociológiai szempontból megengedhető a zsidóság szerepét a cigányokénak megfeleltetni pusztán azért, mert mindkét csoport a nácizmus áldozata? Nem vagyunk igazságtalanok a zsidókkal vagy a németekkel szemben, ha azt állítjuk, hogy az antijudaizmus vagy az antigermanizmus csupán és kizárólag előítéleteken alapszik? Nem lehetséges, hogy a náci antijudaizmus »racionális magjának« kutatása megnyitja előttünk az utat más »anti« magatartások megértéséhez, hisz ezek morálisan ugyan elítélhetőek, de a történelem jelentős részét jelentik" – teszi fel Nolte François Furet-nek a kérdést.

Nolte a „kópiára" és a nácizmus bűneit a radikális antikommunizmusból eredeztető nézeteire több bizonyítékot is felhoz: egyrészt hivatkozik arra, hogy a Birodalmi Biztonsági Főhivatal illetékesei saját koncentrációs táboraik tervezésekor a szovjet lágerekről készített tanulmányokra is támaszkodtak. Másrészt rámutat arra, hogy 1939-ig a náci Németországban kevesebb mint harmincezer embert börtönöztek be politikai nézeteik miatt, és a néhány náci koncentrációs tábor a Gulag ekkor már kiépült rendszeréhez és a szovjet tömeggyilkosságokhoz képest kezdetleges intézménynek tűnhetett. Arra hivatkozik, hogy bár Londonból vagy Párizsból nézve a Harmadik Birodalom totális diktatúrának számí-

A TÖRTÉNÉSZVITA MAGYARORSZÁGI HATÁSA

Magyarországra sokáig csak nagyon kevés szűrődött át ezekből a vitákból. Az illegális „hétfői szabadegyetemet" is működtető, ellenzéki Szabó Miklós 1987-ben tartott előadást a történészvitáról. Mai szemmel olvasva azt gondolhatnánk, hogy személyében a hivatalos pártállam szólal meg: értelmezése szerint a német történészvita kirobbantói a konzervatív, reakciós körök, a vita célja egyfajta új nacionalizmus, vallásptólék létrehozása, az említett szerzők ellenfelei pedig *„a történeti fejtegetéseket leleplezték mint az aktuális politikai célt szolgáló ideológiát"*. Ha figyelembe vesszük, hogy Szabó interpretációjában Festnek, Noltének és Hillgrubernek mögöttes, mentegető szándékokat tulajdonít, azt kell gondolnunk, hogy a történészvita valójában az aktuálpolitika édesgyermeke. Bizonyos értelemben ez igaz: hiszen a történelem, különösen a jelenkortörténet soha sem független a politikai folyamtokról. Téves volna azonban azt feltételeznünk, hogy a német történészeket valamiféle állami megrendelések mozgatták volna. Nem az egyes történészek véleménye változott, hanem a korszellem, és e változás vezetett a történészvitához is.

Két év sem telt el, és Kelet-Európa felszabadult. Magyarországon ennek ellenére sokáig nem jelentkeztek „revizionista" hangok. Az antikommunista retorikát hangoztatók zömmel maguk is gyanús, saját jobboldaliságukra nem reflektáló személyek voltak. Miközben a 301-es parcella nemzeti emlékhellyé vált, síri csend övezte a kommunista végrehajtók zömének felelősségét. Nem csoda, hiszen az átmenet részben velük együtt zajlott.

Az igazi történészvita, azaz a náci és a kommunista rendszerek tudományos összehasonlítása mind a mai napig csak a publicisztika szintjén történik, elvi, történetfilozófiai összegzés Magyarországon még nem jelent meg. A vita ennek ellenére lassan itt is elindult, csak nem elméleti síkon, hanem a konkrét kérdések kapcsán. Helyszíne pedig a szakpublikációk helyett inkább a napisajtóba tevődött át.

1995-ben, Magyarország szovjet érdekszférába kerülésének 50. évfordulóján még csak néhányan írták le, hogy az esemény nem volt „felszabadulás", és ebben a szellemben készült az 52 részes *Ostromnapok* című összeállítás is, amelynek adását már a negyedik napon feljelentőlevelek kísérelték meg betiltatni. A napisajtóban és tévévitákban az indulatos, elutasító reakciók voltak többségben. Krausz Tamás állítása szerint a felszabadulás kétségbevonói rosszabbak, mint Csurka István követői. Szabó István filmrendező pedig e sorok írójának egy tévévitában kifejtette, hogy az effajta féligazságok a nyílt hazugságnál is kártékonyabbak. A politika szereplői közül senki sem foglalt ekkor még állást. Igaz, hogy a február 13-ai „felszabadulási" ünnepségek és az ellenünnepségek során jelentkező nyilasok miatt rendre adódtak botrányok, de egy párt sem kísérelte meg az évforduló nyílt átértelmezését.

Három évvel később, 1998-ban jelent meg *Budapest ostroma* című könyvem első kiadása. Meglepő módon a *Demokrata* hetilaptól az izraeli *Új Kelet* hetilapig mindenütt dicséró kritikák jelentek meg a kötetről, holott abban egyértelműen olvasható volt, hogy 1945-ben nem történt meg Magyarország politikai felszabadulása.

Más volt a reakció a 2002. február 23-án megnyílt Terror Háza kapcsán. Igaz, a múzeum jóval messzebb ment, mint korábban bárki. Nemcsak a „felszabadulás" kérdésére adott választ, hanem általában is markánsan állást foglalt a nyilas és a kommunista múlt kérdéseiben. Mindezt erőteljes esztétikai eszközökkel, látványos külsőségekkel oldotta meg. A múzeumot számtalan, részben indulattól fűtött kritika érte.

Sajnos, annak ellenére, hogy a magyar tudományos élet mára sokpólusúvá vált, a viták színhelye továbbra is a publicisztika maradt. 2004 azonban sok szempontból újabb áttörést hozott. Teleki Pál és a nyilasok kapcsán jelentős közéleti vita folyt. 2005 februárjában pedig az amúgy is kettészakadt magyar politikában szintén jelentkezett a „felszabadítást" ellenző oldal hangja. Kupper András, a Fidesz fővárosi frakciójának vezetője közleményt adott ki arról, hogy a „felszabadítás" ünneplésével megsértik az áldozatokat. Válaszul baloldali értelmiségiek Kupper lemondását követelték.

Németországban a történészvita áldásos következménye volt, hogy abban a napisajtó mellett az egymással vitázó szakpublikációk is részt vettek. Magyarországon a helyzet nehezebb, hiszen a történészek és olvasóközönségük száma csak töredéke a németnek. Bár botrányokban hazánk is bővelkedik, azok lefolyása eltér a németétől. Ezt egy példával tudom érzékeltetni: az a kijelentés, amely szerint a holokauszt nem tartozott a nácik fő hadicéljai közé, hatalmas botrányt okozott, a polémiákban részt vevők egyike sem foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy a holokauszt egyáltalán cél volt-e vagy eszköz. Nem jelentek meg mélyebben elemző, ámde egymásra reflektáló tanulmányok sem, sőt az egymással homlokegyenest ellenkező nézeteket valló szerzők kifejezetten kerülik egymás nyílt kritizálását. Németországban az effajta vita másképp, személyesebben, de ezért talán termékenyebben is folyik. A szakpublikációk özönéből pedig a kései utókor kiválogatja majd azokat a gyöngyszemeket, amelyek a társadalomnak generációkkal később is tudnak érvényes üzenetet megfogalmazni.

tott, ugyanez Moszkvából egy már-már normális nyugat-európai liberális államot idézett.

Kézenfekvőnek tűnhet az az értelmezés, amely ezekben a mondatokban a nácizmus apológiáját kívánja láttatni. Ha azonban elfogadjuk azt a feltevést, hogy történelmi események a tettesek szempontjából is tudományosan vizsgálhatóak, akkor csakugyan felmerül a kérdés: mi az oka annak, hogy 1939 szeptemberéig a náci Németországban nem létezett megsemmisítő program, és hogy a rendszer politikai áldozatainak száma nem haladta meg más európai diktatúrák áldozatainak számát? És még inkább felmerül a kérdés, hogy mi okozta a helyzet gyökeres megváltozását 1939 és 1941 között, majd 1941 után, amikor a náci népirtásnak Európában egyedülálló módon milliók estek áldozatul?

A történészvita eredményei és utóélete

Eleinte úgy tűnt, hogy a történészvita Nolte látványos vereségével zárult. Kritikusai jóval több szóhoz jutottak mint ő, személye egyre inkább visszaszorult, és csak kevesen vállalták téziseit, amelyekre rásült a politikai inkorrektség bélyege. Erről a német médiaértelmiség nagyjai gondoskodtak: a zsidó származású Marcel Reich-Ranicki, a német „kultúrpápa" (1950 előtt lengyel kommunista állambiztonsági tiszt) Noltét a német jelenkor „zavaros, sőt megvetendő jelenségének" nevezte.

A fecsegő felszín alatt azonban más irányú tendenciák is tapasztalhatóak voltak. Rainer Zitelmann *Hitler. Egy forradalmár önértelmezése* című, 1991-ben megjelent kötete nácizmus és modernitás kapcsolatáról átütő bizonyítékokkal szolgált. Götz Aly, Christian Gerlach és társai a náci diktatúra részkérdéseiről írt tanulmányaikban kimutatták, hogy annak működését az ideológiai premisszák mellett nagyon is racionális döntések határozták meg. Különösen Aly volt az, aki ideológia, racionalitás és modernitás kérdésében meglepő felfedezésekkel szolgált. Azt a közkeletű vélekedést, amely szerint *„a holokauszt történelmen kívüli jelenség"* (Heller Ágnes) *„Auschwitzban nem folyt gazdálkodás, csak a halottakkal"* (Krausz Tamás), és a nácik antiszemitizmusa végső soron maguknak az elkövetőknek is kárt okozott, ezek a kutatások meggyőzően cáfolták. Mindez a publicisztikákban csak kevéssé jelent meg: helyette a Wehrmacht kollektív bűnösségét sulykoló, hamis képaláírásokkal operáló kiállítás és Daniel J. Goldhagen *Hitler készséges végrehajtói* című, rasszista stílusban írt műve idézett elő Németországban társadalmi vitát, amelynek egyes mozzanatai már-már a látványos önostorozás fogalmát is kimerítették.

Nem sokkal később azonban már egy új vita uralta a közbeszédet. Az 1998-ban megjelent *Kommunizmus fekete könyve* bevezetőjében azzal a provokatív állítással indított, hogy a kommunizmus halálos áldozatainak száma jóval nagyobb, mint a nemzetiszocializmusé. E vita mögött is publikációk sora állt. Ezek lényegében hasonló állításokat tartalmaztak, de önmagukban nem keltették fel a közvélemény figyelmét. François Furet: *Egy illúzió vége. Kommunizmus a 21. században* című munkája már 1996-ban napvilágot látott, két évvel később pedig Furet és Nolte levélváltását adták ki.

A kommunizmus fekete könyve kapcsán kirobbant vitát csakhamar újabb viták követték. Günter Grass *Ráklépésben* című regénye a keletporoszországi németség 1945-ös tragédiájának egy epizódját dolgozta fel. Könyve nem tartalmazott semmilyen új és ismeretlen tényt. Új és ismeretlen jelenség volt azonban, hogy egy közismert baloldali szerző felvállalt egy olyan témát, amely a németek második világháborús szenvedésével foglalkozott. Vélhetően ez volt az az ok, ami miatt az újabb társadalmi vita elindult: korábban a mérvadó német értelmiség úgy vélte, hogy az effajta kérdésekkel csak azoknak kell foglalkozniuk, akik közvetlenül érintettek benne. A morális piedesztálról nyilatkozó Jürgen Habermas maga is kijelentette egyszer, amikor a kommunista bűncselekményekről kérdezték, hogy ő azért nem foglalkozik ezzel, mert ez *„nem tartozik kutatási területébe."*

2002-ben Jörg Friedrich *A tűz* című könyve gondoskodott újabb felháborodásról. A szerző ebben a német lakosság elleni angol–amerikai terrorbombázásokkal foglalkozott, párhuzamot állítva a zsidók elgázosítása és a civilek tűzvész általi elégetése, illetve megfullasztása között. Állítása szerint ugyanis nincs lényegi különbség abban, ha zárt és emberekkel teli helységbe ciklon-B gázt engednek, vagy ha egy város lakosságát először a terrorbombázásokkal a pincékbe kényszerítik, majd ott a foszforkannákkal és egyéb eszközökkel kirobbantott tűzvihar következményeként keletkező szénmonoxiddal elgázosítják. Friedrich provokatív módon arra mutatott rá, hogy áldozatok és tettesek szempontjából egyaránt hasonló a helyzet. Az áldozatok menekülését lehetetlenné teszik, a büntetés mindenkit kollektíven súlyt, függetlenül személyes felelősségétől, és a halál okozója is ugyanaz…

A német társadalmi vitákra jótékony hatással volt, hogy 1989 után Németország egysége helyreállt. Ez ahhoz is vezetett, hogy a német lakosság egynegyede immár olyan személyekből tevődött össze, akiknek személyes élményük is volt a kommunizmusról (nem beszélve azokról, akik korábban disszidáltak az NDK területéről). Míg a nyugatnémet lakosságnak csak a náci bűnökkel kellett szembenéznie, addig a volt NDK lakossága számára a kommunista diktatúra csődtömegével való konfrontáció is elkerülhetetlenné vált. Az, hogy ez nem vezetett a történelmi narratíva azonnali módosulásához, azzal magyarázható, hogy a belnémet diskurzus irányát és módját döntően a kommunista bűncselekményekben nem érintett, ezzel szemben '68-as múlttal rendelkező nyugati vagy a nyugatról exportált értelmiség szabta meg. A német történészvitának köszönhetően a társadalom mégis közelebb került az események differenciált szemléletéhez. Az, hogy a németek legújabb kori történelmükben egyaránt lehettek tettesek és áldozatok, most már nemcsak az áldozati vagy tettesi csoportosulások magánügye, hanem a teljes német társadalomé. Auschwitzról és Drezdáról egyaránt állami szinten emlékeznek meg, miközben nem tesznek egyenlőségjelet a két esemény között. R

Adolf Hitler

ERNST NOLTE

A nagy hatású német történetfilozófus 1993-ban *Vitapontok. A nemzetiszocializmus körül forgó mai és jövőbeni* [!] *elvi viták* címmel adta ki invenciózus és bátran állíthatjuk, megközelítésmódjával páratlan munkáját. A kötet megírására Noltét a történészvita és ennek kapcsán az előítéletesség iránti érdeklődése motiválta. Bibó Istvánhoz hasonlóan Ernst Nolte számára is a politikai hisztéria a 20. század megértésének kulcsfogalma. Németország és a nemzetiszocializmus kapcsán a kontinuitás, forradalmiság, polikrácia, Endlösung és Hitler személye, valamint a Nolte által prognosztizált új vitatémák, mint az „örök baloldaliság", a bolsevizmus, az „abszolút gonosz" és számos egyéb felvetés kifejtése teszi a munkát értékessé. Az alábbiakban az Adolf Hitlerről szól fejezet rövidített és szerkesztett változatát közöljük. (A mű eredeti címe: *Streitpunkte. Heutige und zukünftige Kontroversen um den Nationalsozialismus.* München, 1993, Propyläen. Az idézett szöveg a kötet 152–169. oldalán található.)

Egy pontban egyetérthetnek – sőt, egyet kell hogy értsenek – Hitler csekély számú késői hívei, számos ellensége és a leginkább elhatárolódó történészek is: Hitler olyan ember volt, akinek az életét rendkívülinek, sőt egyedülállónak kell neveznünk. Egyedülálló nem abban az értelemben, hogy „individuális", hanem abban, hogy „semmihez sem hasonlítható", amit természetesen csak egy összehasonlítás segítségével szemléltethetünk. Nem sokkal a háború után a mozgósított katonák szürke tömegéből felbukkan egy férfi, akinek semmije sincs, ami kiemelné a sokaságból: sem származása, sem egyetemi végzettsége, sem kapcsolatai vagy pénze. Viszont rendelkezik egy képességgel, amelyet már megfigyelők korai beszámolóiban megtalálunk: „Úristen, micsoda beszélőkéje van ennek!", mondta Anton Drexler, amikor Hitler 1919. szeptember 12-én a Német Munkáspárt [Deutsche Arbeiterpartei] gyűlésén először emelkedett szólásra. A vezetők is elismerően emelik ki beszámolóikban ennek a „nevelőtisztnek" – aki az őrvezetői rendfokozatot sohasem lépte túl – szónoki képességeit.

Magával ragadó szónok

De itt nyilvánvalóan nem orátori vagy ékesszólói tehetségről van szó; a Német Munkáspárt egy korai gyűléséről készült jelentésben azt írja a besúgó, hogy a szónokot „indulat" ragadta el, és a résztvevők újra és újra azt kiabálták: „így igaz". Hitler tehát erős emocionális impulzus következtében volt meggyőződéses és meggyőző, és ez az impulzus, ezek szerint, egybecsengett hallgatósága érzelmeivel. Ezt az impulzust az elvesztett háború és nem utolsósorban „Versailles diktátuma" váltotta ki, ahogy az számos korai beszédből, illetve ránk maradt beszédtervezetből kiderül, amelyek visszatérően „Versailles" és „Breszt-Litovszk" témájával foglalkoznak. A szónok tehát annak a „pozitív háborúélménynek" tanuja, amely 1918 novembere után minden esetben egy „negatív forradalomélménnyel" is párosult, s Hitler esetében ez a negatív élmény nem korlátozódott nemzeti vagy helyi tapasz-

talatra, hanem nagymértékben magában foglalja az orosz forradalmat is, melyet Hitler mindig mint egy gyilkos vállalkozást, mint a „nemzeti értelmiség megsemmisítését" ítéli el. Elterjedt vélemény volt, hogy az orosz forradalom előkészítői zsidók voltak, és ha egy régi, hosszú ideig szocialisták körében is elterjedt előítéletnek megfelelően a zsidókat „a kapitalizmussal" hozzuk szoros összefüggésbe, akkor találtunk egy kézzelfogható jelenséget, amelyre az a bizonyos „indulat" irányulhat, mely a pozitív háborúélményből és a negatív forradalomélményből született.

„Antiszemita agitátorok" azonban már a háború előtt is voltak, és ha az ember ezt a fogalmat használja, akkor figyelmen kívül hagyja azt a minőségi különbséget, melyet ez a két teljesen új élmény eredményezett. Hitler Versailles és a zsidóság iránt táplált gyűlölete még nem volt elég ahhoz, hogy eszményi helyet foglaljon el, ehhez kellett az a folyamatosan kinyilvánított akarat, hogy a nemzetellenes „novemberi gonosztevők" [a fegyverszünetet kierőszakoló német szociáldemokraták – U. K.] „marxista" mozgalmával ellentétes, ám ugyanolyan eltökéltségű – mondhatnánk „totalitárius" – mozgalmat alapítson és vigyen győzelemre. A „zsidók" általános megrágalmazása nem szükségszerűen tartozott ehhez, hiszen Olaszországban ugyanebben az időben egy kifejezetten antimarxista és antiszocialista párt tevékenykedett, melynek bizonyos számú zsidó is tagja volt, de a támadás, úgy látszik, a szónok erős szemléletességre való törekvésének köszönhető, melyre a közönség heves érzelmekkel reagált.

Ennek a még ismeretlen embernek a különleges tehetsége tehát nem erős túlfűtöttségéből fakadó szokatlanul jó szónoki képessége volt, hanem az, hogy másoknál magával ragadóbban tudott képviselni egy eszményi álláspontot. Így hívekre, barátokra és protektorokra tett szert, nem utolsósorban Ludendorff tábornok részéről, aki Münchenben telepedett le. Ám amikor Hitlert már 1922-ben nemritkán „München királyának" nevezik, akkor ő még alapjában véve csak egy senki, aki esetlenül hajbókol idősebb hölgyek szalonjaiban, akik bevezetik a müncheni közéletbe, és önmagát látszólag csupán a Ludendorff-féle nemzeti mozgalom „kisdobosának" tekinti. De már a nagy németországi válság idején, az 1923-as novemberi puccs során ő akarja Németország kormányát irányítani, míg Ludendorffnak csak a honvédelmi miniszteri posztot szánja, és a kudarc után ő játssza a főszerepet a müncheni népbíróság előtt, ahol is igen hatásos beszédek segítségével vádlottból vádlóvá tornázza fel magát.

Hitler nem lehetett csupán egyszerű bohém, naplopó, műveletlen szájtáti, még csak puszta megszállott sem, aki egy sereg zsoldos, tökfej, iszákos, hetvenkedő és mihaszna segítségével és lépcsőházi intrikák alapján egy modern országot a hatalma alá tudott vonni, s annak lakosságát kegyetlen terrorral egy értelmetlen és kezdettől fogva elvesztett háborúba tudta kényszeríteni. Nagy valószínűség szerint ezt az embert sokkal inkább a „német néplélek" megtestesülésének kell tekintenünk, hiszen a németek nagy többségének legbensőbb érzelmeit és gondolatait szólaltatta meg, igaz, torz és disszonáns hangon, olyan médiumként, aki csak kimondja azt, amit a tömegek elfojtottan éreznek; mint egy hatalmas tradíció szószólója, amely azonban általa elaljasult, a tömegek szintjére süllyedt. Ő nem diktátor vagy császár, hanem „a német népvezér", és az ujjongó egyetértés, amelyben újra és újra része volt, már önmagában is ennek a jellemzésnek a helyességét tűnik igazolni.

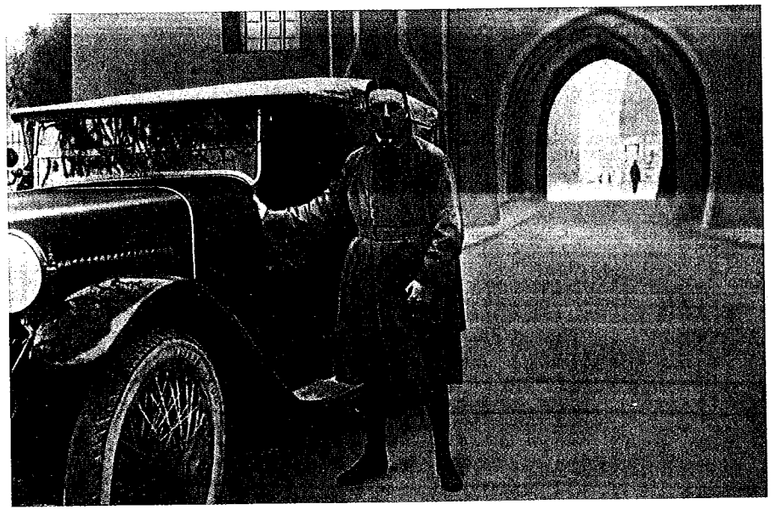

Döbbenetes életpálya

A börtönből való szabadulása után azonban megint teljesen elölről kell kezdenie, ellenségei pedig a „mellényzseb méretű bajor Mussolinin", illetve a „szép Adolfon" gúnyolódnak, ha egyáltalán még megemlítik. 1928-ban kis pártja 12 helyet szerez a Reichstagban a több mint 600-ból, de a párt hadserege, az SA ekkor már a sokkal erősebb Vörös Frontharcosszövetségnek [Roter Frontkämpferbund], illetve utódszervezeteinek rettegett ellensége, Hitler pedig pártja megkérdőjelezetlen vezére tud maradni egy olyan szélsőjobb táborban, melyet a potenciális vezetők magas száma miatt a széttagozódás veszélye fenyeget. Az 1930. szeptemberi választásokból az NSDAP Németország második legerősebb pártjaként kerül ki, és Hitlernek sikerül az SA-n belüli forrongások ellenére is megtartania saját irányvonalát, amelynek lényege a törvényes hatalomátvétel. Ekkor már pénz is áramlik hozzá, mint minden sikeres pártvezérhez, aki reményt vagy félelmet tud kelteni, de még mindig „hitének" ereje a legerősebb fegyvere, amely óriási nagygyűléseken hatalmas tömegeket ejt ekszтázisba és szűk körben még magas rangú tisztekre és iparosokra is hatással van.

Az 1932. júliusi választások után az ő pártja messze a legerősebb a Reichstagban, és a rendszer szabályai szerint őt illetné meg a kormányalakítási megbízás. De Hindenburg birodalmi elnök visszautasítja Hitler – talán csak állítólagos – teljhatalmi követelését, és csak akkor változtatja meg a véleményét, amikor Hitler az 1932. novemberi választások utáni kifejezetten nehéz helyzetben látszólag kész arra, hogy egy német nemzeti [Deutschnational] többségű konzervatív kormányban ő legyen a fő díszítőelem.

Ez a kormányalakítás mégis egészen más körülmények között zajlik, mint az összes eddigi a Weimari Köztársaság történetében, mert egy alulról kezdeményezett forradalom kitöréséhez vezet, amelynek az irányítása azonban fölül, Hitler kezében van. Néha mégis fennáll az elfajulás veszélye. Ennek ellenére az új birodalmi kancellárral, a *Mein Kampf* szerzőjével szembeni bizalmatlanság és ellenségesség – elsősorban a külföld részéről – nagyon erősnek látszik, és sokan, élükön a kommunistákkal, reménykedve várják, hogy Hitler és pártja hamarosan „befejezik ténykedésüket".

Új gazdaságpolitikája segítségével azonban, mely kezdetben még egyáltalán nem a háborús előkészületekre irányult, Hitlernek sikerül megszüntetni a munkanélküliséget, az adottságok és a kedvező körülmények kihasználásával megakadályozni külső ellenségei fenyegető egyesülését, és 1938-ban „a népek önrendelkezési jogának" alapelvére hivatkozva kierőlteti Európa 1919 óta legnagyobb területi változtatását úgy, hogy létrejön „Nagy-Németország" és a versailles-i rendszer szinte teljesen összeomlik.

Most már Hitler minden kétséget kizáróan a nagy háborúra törekszik, hogy beteljesülésre vigye azt, amit mindig is „küldetésének" tekintett: megsemmisíteni „a forradalom" központját Moszkvában, és életteret nyerni Németország számára egészen az Urálig, mindezt pedig szövetségben Angliával, de legalábbis Anglia jóváhagyásával. Akarata ellenére, de mégis az ő kizárólagos kezdeményezésével belekeveredik egy európai háborúba, amely egy éven belül a kontinentális Európa urává teszi. Nem biztos, hogy Hitlernek ezt a háborút – az óriási kezdeti sikerek ellenére – el kellett vesztenie, erre vonatkozólag egymástól erősen eltérő véleményeket fogunk megismerni. Ennél is vitatottabb a Hitler–Sztálin-paktum jelentőségének, valamint a Szovjetunió elleni háború előzményeinek kérdése.

Hol található Európa legújabb kori történelmében ehhez fogható döbbenetes és rejtélyes életpálya, melynek során a nevesincs tömegemberek egy tagjából Németország és Európa korlátlan ura lesz, aki végül az ellenség gránáttűzében álló földalatti bunkerban leli halálát?

Megérteni a megmagyarázhatatlant

Hitlert többféleképpen ítélték meg, durvábban vagy megfontoltabban; az egyik véglet a „német fenevadat" vádolja, a másik véglet pedig „tragédiáról" beszél, miszerint egy nagy nép és egy jelentős hagyomány a kor adta körülmények következtében olyan szintre süllyedtek, amelyben egy olyan ember lehetett a szószólójuk, mint Hitler. Ehhez a második felfogáshoz közelít a nemrég elhunyt német-zsidó emigráns, Joseph Peter Stern, aki haláláig Londonban dol-

gozott. *Hitler. A Führer és a nép* című könyvében bevallott célja, hogy megértesse Hitler *„látszólag megmagyarázhatatlan vonzerejét”*, és nem riad vissza attól a kijelentéstől, hogy Hitler valódi természetét Charlie Chaplin bohóckodása vagy Bert Brecht korántsem vicces vígjátéka inkább elkendőzi és triviálissá teszi, semmint megmagyarázná, sőt, egyetlen szépirodalmi próbálkozásnak sem sikerült *„a 20. századi német és európai történelem központi figuráját megvilágítani”*, Richard Hughes és Günter Grass néhány sorától eltekintve. Stern nézete szerint a vádak és ítéletek kora véget ért, és újra meg kell állapítanunk, hogy Hitler politikai sikere *„párját ritkítja a német történelemben”*, és Hitler egész sor katonai sikeréhez *„a modern kori történelemben semmi sem hasonlítható”*.

Sternt nyilvánvalóan az az elv vezérli, hogy az ellenségnek elsősorban az erősségeit, nem pedig a gyengéit kell észrevenni, hiszen ő maga kétségkívül Hitler és az őt felemelő nép ellensége. A nemzetiszocialista ideológia „agrár értékek” iránti fogékonysága egy igen nemes német hagyományban, a romantika hagyományában gyökerezik, ami természetesen összeurópai jelenség volt, és nem német költők életművében – mint W. B. Yeats, Ezra Pound és D. H. Lawrence – is megtalálható. Kifejezetten német vonása a műszaki szellemiséggel való összefonódása, mint például Ernst Jünger *Munkások* című művében. Nemzetiszocialista eszméket nem csak Nietzschénél találunk, hanem Heinénél is. Hitler eszméivel való párhuzamok felfedezhetők Jaspersnél, Freudnál és C. G. Jungnál is.

Hitler abban különbözik mindannyiuktól, hogy „gyengeségből bűnöz”, és olyan „etikát” fejleszt ki, melynek legmagasabb értéke maga az etika megsemmisítése. Ezt az absztrakt megsemmisítési követelést Stern a zsidók konkrét megsemmisítésével hozza összefüggésbe, és könyve, mely Hitlert annyira komolyan veszi és világtörténelmi drámaként kezeli, a végére mégiscsak a német nép elleni váddá alakul, melynek nevében a német papok árja szellemi fogyatékosok megyilkolása ellen hajlandóak voltak tiltakozni, míg „a zsidó polgártársaik érdekében” német részről sohasem tiltakozott senki. Tehát a zsidók megsemmisítése is német történelmi hagyomány, a „Führer és a nép” műve, még akkor is, ha a németek nagy része nem tudott róla.

Amorf, zavaros személyiség

Természetesen a Hitlert elítélő vélemények az uralkodóak a német irodalomban, részben azzal a céllal, hogy Hitlert a német néptől a lehető legjobban különválasszák, részben azzal a szándékkal, hogy a vezető rétegek cinkosságát kiemeljék. Amikor K. D. Bracher „linzi tolvajnak” nevezi Hitlert, akinek nem volt tisztességes szakmája, akkor közvetve a „Führer és birodalmi kancellár” életvitelét és szellemi szintjét kritizálja. Joachim Fest *A harmadik birodalom arca* című könyvében Hitlert a „nulláról indult egzisztenciák” közé sorolja, közülük emelkedett ki „amorf, zavaros személyisége”. Hans Mommsen szerint „óriási tévedésben vagyunk”, ha Hitlernek államférfiúi képességeket tulajdonítunk, mert ő nem volt más, mint egy politikai hamiskártyás.

Egészen elítélően vélekedik a pszichoanalitikus és „pszichotörténeti” irodalom, amely a „Führer” későbbi magatartását folyamatosan a gyerekkor és az ifjúkor tapasztalataiból próbálja levezetni. Így például Erich Fromm úgy gondolja, hogy Hitlernél megállapíthat egy „nekrophil” hajlamot, melyet *„az anyához való rosszindulatú, vérfertőző kötődéssel”* magyaráz. Rudolf Binion ezzel szemben Hitler anyja iránti szeretetét ugyan feltűnően erősnek, de nem abnormálisnak tekinti, és rögeszméjét, mely olyan képzetekben nyilvánult meg, mint „zsidó népméreg”, társadalmi fertőzöttség, emberi baktériumok, arra vezeti vissza, hogy rákban szenvedő anyját egy zsidó orvos félrekezelte. Binion szerint ebből alakult ki Hitler zsidógyűlölete, mert a konkrét orvos ellen irányuló tudat alatti gyűlöletet kivetítette az egész csoportra, míg közte és az orvos, dr. Bloch között kölcsönösségen alapuló, tiszteletteljes kapcsolat uralkodott, mely Bloch 1940-ben bekövetkezett, Hitler által elősegített emigrációjáig tartott.

Nos, lehet, hogy az egyszerű olvasó vagy akár a történész csodálattal vegyes kétséggel viseltet a Hitler vagy mások tudatalattijában és pszichéjében való kutakodással szemben, ahogy azt a pszichoanalitikus irodalomban látjuk, Binion mégis joggal mutatott rá egy nagyon fontos kérdésre, melyet figyelemre méltóan oldott meg: Hitler csak a pasewalki novemberi forradalom során lett „mássá”; talán már korábban is létezett antiszemitizmusa csak ebben az időben nyert valódi jelentőséget. Binion tehát felteszi azt a fontos kérdést, mely Hitler indítékainak hierarchiáját, illetve azok felbukkanását firtatja, és meg is válaszolja: Hitler antiszemita volt, de ez nem Bécsben vagy akár Linzben fogalmazódott meg benne, és nem Lengyelországból vagy Romániából származó „kaftános zsidók” látványára vezethető vissza.

Ez és az ezzel rokon irodalom egy része különösen Hitler szexuális életét vizsgálja azzal a céllal, hogy magyarázatot találjon Hitler politikai magatartására, illetve tévelygésére, és gyakran igencsak gusztustalan részletekre tér ki, amelyeket aligha nyerhet a tudatalattiba való betekintésből, s amelyek sokkal inkább feltételezéseken és pletykákon alapulnak, mindenesetre csöppet sem járulnak hozzá Hitler döntéseinek megvilágításához. Egy amerikai szerző, aki a német Freikorps [szabadcsapatok] vizsgálatával tett szert hírnévre, ezt mindenesetre nem ismeri el, és mivel nem Hitler szexuális szörnyűségeit, hanem fóbiáit tartja alapvetően meghatározónak, arra vezeti vissza a Hitler által gyakran ismételt „nem kapitulálunk!” felkiáltást, hogy Hitlernek állandóan a „kopuláció” szó járt a fejében, de visszariadt attól, hogy kimondja.

Ő a legnagyobb áldás

A külföldi irodalomban gyakrabban találkozunk pozitív kijelentésekkel Hitler személyiségének egyes vonásait, illetve tetteit illetően, mint a németben. Lloyd George a következőket írta Ribbentropnak, miután látogatást tett a Berghofon: *„ő a legnagyobb áldás, ami Bismarck óta országotokat érte, sőt, én személyesen azt mondanám, Nagy Frigyes óta.”* De a háború utáni időszakban sem hiányoztak hasonló kijelentések. Így például egy, a német–orosz háborút kutató angol történész azt állítja, alig fér kétség ahhoz, hogy Hitler a szovjetek szándékait hosszú távon helyesen ismerte fel, legalábbis sokkal helyesebben, mint az akkori angol és amerikai politikusok. Alan Bullock *Hitler és Sztálin* című könyvében azt írja, hogy Hitler, ami katonai területre vonatkozó ötleteit és kezdeményezéseit illeti, messze megelőzte az összes többi államférfit – Sztálint is beleértve – és ellenségeinek katonai szakértőit, még akkor is, ha a kivitelezésben többnyire ideges és tétova volt. Seatonhoz hasonlóan Bullocknak is az a meggyőződése, hogy Hitler jóslatai a hidegháborúról és Németországról közelebb álltak a valósághoz, mint a három szövetséges vezér jaltai nyilatkozata.

Túl messzire vezetne, ha fel akarnánk vázolni, hogyan vélekednek a nagy életrajzi művek szerzői – Alan Bullock, Joachim Fest, John Toland és mások – Hitler személyiségéről. A leglényegesebb vitás kérdés ezen szerzők között az, hogy milyen mértékben vehető komolyan Hitler önmagáról kialakított meggyőződése, azaz csak opportunista hatalmi törekvéseinek ürügyéül szolgált-e „világnézete”, vagy pedig a „küldetésébe” vetett hite és az akarat, hogy azt véghezvigye voltak meghatározóak, szemben minden praktikus és opportunista mérlegeléssel, egészen az önmegsemmisítésig. (Az a kérdés, hogy Hitler volt-e végső soron felelős a „zsidóság kiirtásáért” [Judenvernichtung], nem képezi vita tárgyát.) Ehelyett a freiburgi történész, Gerhard Schreiber alapvető tanulmányára hívom fel a figyelmet. Schreiber könyve egy általános áttekintés, amely a felhasznált irodalmat illetően nem hagy kívánnivalót maga után. A szerző az anyagot szakterületek szerint rendezi, és az 1945 előtti Hitler-elemzéseknek nagyobb teret ad, mint a „jelenkori Hitler-kutatásnak”.

E helyen is megszólaltatunk szemléltetés céljából két szerzőt, akik munkamódszerükben és egyes ítéleteiket tekintve alapvető ellentétpárt testesítenek meg, pedig alapfelfogásukban alig különböznek egymástól. Schreiber egyiküket csak egy lábjegyzetben említi meg, másikukat pedig néhány szóval „esszészerűnek” nevezi.

Kisebbrendűségi komplexusok

Helmut Heiber, aki évekig az Institut für Zeitgeschichte munkatársa volt, számos publikációt jelentetett meg a nemzetiszocializmus történetéről, többek között egy átfogó és meglehetősen tudományos értekezést *Az új Németország történelmi birodalmi intézetéről*, a német történelem nemzetiszocialista színezetű ábrázolásának központjáról, mely Walter Frank vezetése alatt működött. Hitlerről írt életrajza először 1960-ban jelent meg, tehát egyike volt az elsőknek. A könyv sokat foglalkozik Hitler fiatalkorával, mely termékeny táptalajt szolgáltat a szerző csípős

iróniája számára. Először is valóban objektív irónia, hogy Hitler 1932-ben csak azért lett braunschweigi kormánytanácsos [Regierungsrat] – és így megszerezhette a német állampolgárságot –, mert a saját maga által hozott törvény a német hivatásos tisztviselőkarról még nem volt hatályban, hiszen árjaságának igazolása komoly akadályokba ütközött volna. Apjának nemzője ugyanis ismeretlen volt, és egy Frankenberger nevű grazi férfi, aki valószínűleg zsidó volt, gyerektartást fizetett Anna Maria Schicklgrubernek, egy hajadon parasztlánynak, Hitler nagyanyjának, mielőtt az feleségül ment volna Johann Georg Hiedlerhez, egy molnárlegényhez.

De azzal a fiatalemberrel szemben is indokolt az irónia, aki szorult helyzetét később a *Mein Kampf*ban olyan ékesszólóan írja le, és mégis hosszú éveken keresztül az iskolában kudarcot vallott naplopó volt, aki anyja nyakán élősködött: *„korántsem egy éhező proletárgyerek, inkább egy elkényeztetett polgárfiú"*. Anyja halála után azonban – az orvost, dr. Blochot Heiber meg sem említi –, miután tervei, hogy festészeti vagy építészeti tanulmányokat folytasson, meghiúsulnak, Bécsben nyomorult helyzetbe kerül, sőt rövid ideig úgy él, mint egy „hajléktalan". Ezen a ponton Heiber rögtön általános következtetést von le: *„Hitlert életének mind az 56 évében kisebbségi komplexusok gyötörték, ezektől vezérelve kezdett később háborúkba, nem adott fel elveszett csatákat, és áldozta fel emberek millióit, csak hogy mások komolyan vegyék."* Binionnal ellentétben Heiber Hitler zsidógyűlöletét, *„az ő egyetlen igazi meggyőződését és világnézetének magját"*, egy Neumann nevű zsidó miatti felindulásra vezeti vissza, aki őt becsapva adta el akvarelljeit, ezenkívül pedig az *Ostara-füzetek*kel való megismerkedésre, amelyeket egy kiugrott szerzetes, Georg Lanz zu Liebenfels jegyez, s melyek a szőke és kék szemű „Arioheroiker" és az alacsonyrendű „majomemberek" harcának a mitológiájáról szóltak. Heiber szerint a tulajdonképpeni problémát az okozza, hogy később ennek a „badarságnak" a nevében *„egy szellemileg nagy jelentőségű nép nagy része bértapsolók dühöngő tömegévé válhatott"*.

De a háború és a Német Munkáspárttal [DAP] való találkozás következtében az *„addig minden területen használhatatlan és tehetségtelen osztrák csavargó"* megdöbbentő módon megváltozik, és Heiber kénytelen elismerni, hogy Hitler pártja reklámozásában szenzációs teljesítményt nyújt. Ettől függetlenül Hitler Heiber szemében, ami a párttal való bánásmódot illeti, továbbra is „idomár a vadállatok ketrecében", a néppel szemben pedig „sámán". De a birodalmi kancellár első éveinek leírásakor – akit „egy sereg arctalan báb" juttatott hatalomhoz, mert pont egy ilyen sámánszerű teremtményben ismerte fel lényegét – Heiber mintegy önmagát szólítja fel a távolságtartásra és az irónia elhagyására: *„Mindezt tehát látni kell, és semmi értelme, hogy elhallgatással vagy kizárólag becsmérlő megjegyzésekkel átsuhanjunk felette."* És ismeretes, hogy „Hitler koncepciója", miként az autópálya építésekor, úgy a Franciaország elleni hadjárat esetében is helyesnek bizonyult, s Heiber azt tekinti Hitler döntő hadvezéri hibájának, hogy *„alábecsülte a Vörös Hadsereg megújulási képességét és óriási tartalékait, valamint a bolsevik rezsim stabilitását"*. Bár éppen ebben egyezett meg nemcsak saját tábornokaival, hanem az angol és amerikai katonai szakértőkkel is.

A hatalomra jutás előzményeinek taglalásakor Heiber, ha futólag is, de érint egy nagyon fontos tényt: az 1932. november 6-ai választások legérdekesebb – legnagyobb ijedtséget kiváltó? – nyertesei a kommunisták voltak, és ez szerinte elegendő volt ahhoz, *„hogy több helyen is megszólaljon a riasztócsengő"*. De csak az utolsó oldalon válik világossá, miért lenne ennek a sötét foltokkal és furcsaságokkal teli életútnak az ironikus ábrázolása akkor is helyénvaló, ha az objektív történelmi körülmények halmaza méltó helyet kapott volna, hiszen a megsemmisítésre vonatkozó parancs, amelyet Hitler közvetlenül a vég előtt adott ki, csak egy ilyen egészen különleges és valóban „alacsony rendű" személyiségtől származhatott: *„ilyen volt tehát ez a lángoló hazafi és nacionalista, ez a szenvedélyes bálványimádója népének, amelytől az 1945. március 19-ei megsemmisítési paranccsal végül is még »a legprimitívebb létezéshez szükséges alapokat« is el akarta venni!"*

Az emberi hiánya

Sebastian Haffner *Anmerkungen zu Hitler (Megjegyzések Hitlerhez)* című könyvében alig szentel néhány sort Hitler ifjúkorának. Megegyezik viszont Heiberrel abban, hogy Hitler életéből minden hiányzott, *„ami egy emberéletnek súlyt, melegséget és méltóságot ad: műveltség, hivatás, szerelem és barátság, házasság és apaság"*. Haffner szerint ennek az „emberinek" a hiánya különbözteti meg Hitlert olyan férfiaktól, mint Napóleon, Bismarck, Lenin és Mao. Hitlert belül csak két dolog mozgatta: a politika és a zsidók. Ám 1918 után mások voltak a körülmények, mint a háború előtt, amikor Hitler az emberekben egy „őrült" benyomását keltette: az emberek jelentős része hiszterizálódott, és a zsidók, ezt hozzá kell tenni, sokkal erőteljesebben kerültek ezek látókörébe, mint korábban. Hitlerben mint a tömeg irányítójában most *„a minden elképzelhető konkurenssel szembeni politikai és szellemi fölény érzése"* kerekedett felül. Így a tömegnek az „erős kéz", a „vezér" iránt érzett vágya rá irányulhatott.

Heiberrel ellentétben Haffner a bevezető, Hitler életútját összefoglaló fejezet után a „teljesítményekkel" foglalkozó fejezettel kezdi könyvét, melyen bizonyára sok olvasó meglepődik. Az első helyen Hitler „gazdasági csodáját" említi, amely átmenet volt a depresszióból egy infláció nélküli, virágzó gazdaságba, stabil bérekkel és árakkal. *„Ez később még Ludwig Erhardnak sem sikerült."* Az, hogy Hitler Németországot 1938-ig a legerősebb katonai és légi hatalommá tette, egy „hihetetlen vívmánya" volt. Hitlernek az a döntése volt „katonai területen a legnagyobb teljesítménye", hogy önálló páncéloshadosztályokat és hadseregeket hozott létre. Az pedig, hogy a német nép túlnyomó részét megnyerte magának, a „legnagyobb tette". A nemzetiszocialista „népközösség" a hagyományos rendi társadalomhoz képest „haladó" volt. Haffnert nyilvánvalóan az a meggyőződés vezérli, hogy az ember a saját pozícióját erősíti, ha elismeri az ellenfél erősségeit, és kifejezetten óva int attól, hogy *„túl gyorsan megadjuk magunkat az alábecsülés kísértésének"*. Ezért tudja egy Hitler „sikereiről" szóló fejezettel folytatni, és aligha megtévesztő a benyomás, hogy Haffner Hitler sikereit a weimari pártrendszerrel, de a versailles-i békeművel szemben is önmagában megalapozottnak tartja. Még katonai bírálóival szemben is szeretné egy kicsit védelmébe venni. De a közelgő fordulat már érzékelhető, hiszen Haffner szerint Hitler sikerei annyiban nem voltak valódiak, hogy *„mindig csak a már dőlésben levőt döntötte meg, csak a haldoklót ölte meg"*.

Ezzel megteremti az átmenetet Hitler „tévedéseihez". Ezek közé tartozik a zavaros fajelméletre alapozott harc a zsidók ellen, de az egész történelem puszta konfliktusokra korlátozása is, ami az utópikus perspektíva kivételével megegyezik a marxista szemléletmóddal. Bár Hitler *„kétségkívül az igazság talaján mozog"*, amennyiben a harcok és háborúk tényét megállapítja, de a tényt normává tette – ez volt alapvető tévedése. Ebből fakadóan az „élettérről" alkotott elképzelése egy téves, nem európai koncepció. És tévedett a zsidókat illetően is, akiknek mitologizáló módon egységességet tulajdonított, amivel pedig nem rendelkeztek. Ezzel le is zárul a Hitler „hibáiról" szóló fejezet.

Igaz, Haffner tesz egy figyelemre méltó megjegyzést, miszerint a 20. századi Európának *„csak a német és az amerikai egyeduralom"* közötti választás maradt, de az európai egyesülés esélyét Hitler éppen azért szalasztotta el, mert *„nem volt nagyvonalú győztes"*. Haffner még attól a feltételezéstől sem riad vissza, hogy ha Hitler nem üldözte volna a valójában németbarát zsidókat, akkor az atombomba talán először Németországban került volna kifejlesztésre. A háborút végleg eldöntő hibája *„Oroszország kiváltó ok nélküli megtámadása"* volt, hiszen Oroszország a maga 200 millió lakosával *„egyszerűen erősebb volt, mint Németország a maga 80 millió lakosával"*.

Csak most következik a „gaztettekről" szóló fejezet, és Haffner ezen a ponton határozottan elkülöníti a hitleri vagy a nemzetiszocialista „egész népcsoportok kiirtására irányuló" tömeggyilkosságokat a „szokványos háborús bűnöktől", mint mészárlások, túszok lelövése, lakott területek bombázása. Haffner szemében a zsidók kiirtása is csak egyike ezeknek a specifikus bűnöknek, még ha a legalaposabb és „legnagyobb", de egyidejűleg a legtitkosabb is. 1941 decemberétől Hitler végérvényesen tömeggyilkossá vált, akinek számára a „gyilkolás kéje" volt az igazi élvezet.

Árulás

A legfurcsább és sokak számára valószínűleg a legizgalmasabb fejezet az utolsó, mely az „árulás" címet viseli. Ebben Haffner azt a tézist állítja fel, hogy Hitler a legnagyobb kárt nem azoknak a népeknek okozta, melyek ellen a legnagyobb bűnöket követte el, hiszen a Szovjetunió általa szuperhatalommá vált, Izrael állam pedig egyáltalán létrejött. Objektíven szemlélve sokkal nagyobb a kár, melyet Hitler Angliának okozott, amely miatta elvesztette világbirodalmát, és Franciaország jelentősége is erősen megcsappant. „Objektíven szemlélve" Hitler messze a legnagyobb kárt Németországnak okozta. Hitler Németországnak hétmillió halálos áldozatba került, mely szám magasabb, mint a zsidók vagy a lengyelek esetében, ezenkívül a Német Birodalom „eltűnt a térképről". Hitler utolsó programpontja Németország számára a nemzethalál volt. Hitler a végső napokban Németország tudatos árulójává vált.

Ezzel a kitétellel Haffner erőteljesen szembefordul minden kollektivizáló bűnváddal, hiszen minden nemzetiszocialista közül csak és kizárólag Hitler volt képes ilyen árulásra: *„Hitler gyökerei nem a német hagyományokból táplálkoztak, különösen nem a protestáns-poroszból."* Hitler nem illeszkedik szervesen a német történelembe; az „Isten küldötte" szó annyiban találó rá nézve, amennyiben Hitler *„egy megmagyarázhatatlan módon kívülről beszállingózott valaki"* volt – nem csupán „Ausztriából érkezett", hanem *„Hitler a németek szemében mindig csak egy jöttment volt; kezdetben az égből pottyant; aztán, Isten legyen irgalmas, a pokol legmélyebb bugyraiból bújt elő"*.

A német csak azért lehetett Hitler „kiválasztott népe", mert veleszületett hatalmi ösztönével meglátta benne Európa kétségtelenül legnagyobb hatalmi potenciálját, melynek segítségével megvalósíthatta megálmodott „küldetését", amelynek semmi köze nem volt a valós német érdekekhez és célokhoz, ha szabad ezt hozzáfűzni. Haffner ebből a megállapításból a jelenre vonatkozó következtetést von le: nem jó, hogy a németek körében a Hitlerre való emlékezés ennyire alábbhagyott, és még kevésbé jó, hogy sok német Hitler óta nem mer hazafi lenni. Hiszen a német történelem nem ért véget Hitlerrel. Aki ennek az ellenkezőjét hiszi, és még örül is neki, nem is sejti, ezzel mennyire Hitler utolsó akaratát érvényesíti.

Felmerül a kérdés, hogy Sebastian Haffner kísérlete – hogy Heiberrel és más elemzőkkel ellentétben rámutasson Hitler erősségeire, majd Németország szemszögéből annál határozottabban elítélje őt – miért nem váltott ki már 1978-ban olyan düh- és gyűlöletlavinát, mint amilyen nyolc évvel később az úgynevezett történészvita kezdeményezőire zúdult. Feltehetően védettséget nyújtott neki volt emigráns mivolta, valamint az a tény, hogy még emlékeztek erősen „baloldali" megnyilvánulásaira a keleti politikával és az Odera–Neisse határ kérdésével kapcsolatban. Így csak az ellenérzés kifejezése és néhány visszafogott kritika hangzott el, de az a kísérlet, hogy Hitlert valaki csak azután ítélje el, miután komolyan vette és személyiségének rendkívüliségét elismerte, a mai napig egyedülálló.

Viszont Haffner egy szót sem ejt arról a kérdésről, hogy a Harmadik Birodalom államjogi szempontból Hitler monokráciája vagy pedig polikrácia volt-e; valószínűleg azért, mert a kérdést indokolatlannak és ezért lényegtelennek tekinti. A nemzetiszocializmusról szóló irodalom nagy része mégis óriási jelentőséget tulajdonít neki.

HITLER EURÓPÁJA

A nemzetiszocialista Európa-ideológia

PÓCZIK SZILVESZTER

Hitler Európa-politikája a fajok egyenlőtlenségének elméletén nyugodott. A rasszizmusra és tömeggyilkosságokra alapozott „új európai rendben" a németeken kívül a többi népre kiirtás vagy rabszolgasors várt volna. Hitler új Európája mindenben tagadása volt a hagyományos európai értékeknek, nem a népek együttműködését feltételezte, hanem egy óriási gazdasági térséget jelentett, amelyet a nem árja népektől megtisztítva Németország birtokol.

Alig telt el néhány esztendő azt követően, hogy a második világháború hadszínterein elhallgattak a fegyverek, Európa újjászervezésének és a hidegháborúnak a politikai háttere előtt máris útjára indult egyfajta történelmi revizionizmusként ismert törekvés. Az irányzat – főként német – képviselői a tények újrarendszerezésével és újraértelmezésével igyekeztek a Harmadik Birodalmat az európai politika- és hadtörténet normális jelenségeként, a hagyományos hegemoniális törekvések egyikeként bemutatni, amely nem különbözött lényegesen más nemzetek korábbi kísérleteitől.

E törekvések szélsőséges változatai Hitler rendszerét a szellemében és szerkezetében megroppant Európa újjászervezésére tett – tragikusan félreértett – kísérletként mutatják be, Hitler háborúját Európának az orosz és amerikai világhatalmakkal szembeni önvédelmi harcaként és antibolsevista prevencióként propagálják, Hitlert pedig európeérré avatják, miközben a nácizmus romboló dühét jótékony homályba borítva, még a holocaustot is a sztálini Gulágra adott reakcióként kezelik vagy éppen letagadják.

A nemzetiszocializmus Európára vonatkozó elképzeléseiről Hitler írásaiból (*Mein Kampf; Zweites Buch; Tischgespräche*), más nemzetiszocialista vezetők hagyatékából, memoárokból, a német külügyminisztérium irataiból, a korabeli sajtóból, végül a történeti szakirodalomból alkothatunk képet. E kép távolról sem egységes, hiszen a nemzetiszocialista mozgalomban nagyon sokféle, ellentmondó eszmékkel rendelkező erő adott egymásnak randevút, a hatalomátvételt követően pedig egymás illetékességét keresztező személyek és intézmények rivalizáltak a vezér kegyeiért és érdekeik érvényesítéséért. Az így kialakult káoszban a vezér és kancellár volt a mérleg nyelve, a dolgok végső mércéje – ez tette lehetővé majdnem korlátlan hatalmát.

Hagyomány és faji doktrína között

A pártalapítás müncheni hőskorában Hitler még aligha rendelkezett kiérlelt külpolitikai elképzelésekkel. Az első világháború nyugati frontján elszenvedett katonai vereség és a versailles-i békediktátum keltette felháborodás volt a meghatározó élménye, ebből táplálkozott a győztes Angliával és Franciaországgal szembeni harcos agitációja. Gondolatai még szorosan kötődtek a primitíven értelmezett bismarcki tradícióhoz és II. Vilmos éppen letűnt világpolitikájához, a kettő közötti különbségeket azonban aligha értette meg. Amit megértett és magáévá tett, az az erőszak, a háborús hódítás szelleme volt. Hangosan követelte a Hohenzollern-császárság régi határok közötti restaurációját és a gyarmatok visszaadását.

Az 1923-ig terjedő müncheni időszak Hitler számára a tanulás periódusa, ekkor érték azok a hatások, amelyek gondolkodását pályája utolsó, gyászos pillanatáig meghatározták. A fehérorosz emigránsokkal fenntartott kapcsolatok kérlelhetetlen bolsevizmusellenességet alakítottak ki benne. Ekkor került a kezébe a cári titkosrendőrség által hamisított *Cion bölcseinek jegyzőkönyve*, s ez megerősítette antiszemitizmusát, melyet a Thule-társaság germán faji mítosza egészített ki. Ekkor ismerkedett meg Rudolf Hess közvetítésével Karl Haushofer geopolitikai elképzeléseivel, az élettérről és a nagytérgazdaságról szóló elméletekkel. 1921 januárjában a párt számára megvásárolt *Völkischer Beobachterben* Hitler már a „német nemzet germán birodalmának" megvalósítását tűzte ki a mozgalom céljául.

A balvégű müncheni puccskísérlet után Hitler a landsbergi börtön kényelmes cellájában fogalmazta elméletté, politikájának „gránitkemény alapzatává" korábban szerzett benyomásait, töredékes gondolatait. Külpolitikai vezéreszméje a fajbiológiai okokkal indokolt harc az élettérért, amelyet a kevés területtel rendelkező német néptest számára gyarmatok helyett a kontinens keleti részén, Oroszország területein talált meg. A sors kezét látta abban, hogy a bolsevik forradalommal Oroszországban a „kérlelhetetlen világzsidó" ragadta meg a hatalmat, s onnan akarja kiterjeszteni uralmát a világra. Németország történelmi küldetésének tartotta, hogy a zsidó bolsevizmus elleni világméretű harcot összekösse az élettér megszerzésének német sorskérdésével.

Hitler a keleten meghódítandó élettér kapcsán nem hagyott kétséget afelől, hogy a leigázott területekre kíméletlen germanizálás, az ott élő népekre pedig a lassú kihalás vagy kiirtás vár. Úgy vélte, a jövendő német nemzetállam feladata a Népszövetségben és az államközi kapcsolatokban folytatott diplomáciai bűvészkedés helyett az lesz, hogy *„a német nép számára annyi hatalmat és területet követeljen ki, amennyi jövőjének biztosításához szükséges"*. Fantazmagóriának tartott minden európai közmegegyezésre alapozott elképzelést, s később Briand Európa-koncepciójában a németség elnemzetietlenítésére szőtt tervet látta. A végcélhoz vezető út első állomásaként az európai kontinens feletti uralom megszerzését jelölte meg, amelynek legfontosabb előfeltétele a régi rivális, Franciaország megsemmisítése és az átkos kisállamiság felszámolása.

Angliának a Ruhr-válságban tanúsított békülékeny magatartása (1923) angolbarát fordulatot idézett elő Hitler formálódó külpolitikai gondolkodásában. Úgy gondolta, a konvencionális gyarmati politika feladásával megszerezheti a fajilag rokon Anglia szövetségét és a Dél-Tirolra vonatkozó német völkisch igényekről való lemondással az ekkor még példakép Mussolini barátságát.

Hitler világhatalmi elképzelései egy háromfázisú modellben rekonstruálhatóak. Az első szakaszban a kialakuló Germán Birodalom megszerzi a keleti életteret és uralma alá hajtja Európa nyugati, északi, valamint délkeleti vidékeit. Itália Római Birodalma a Földközi-tenger medencéjére – beleértve Észak-Afrikát is – terjeszti ki hatalmát. E két birodalom hosszú időre elhatárolja érdekeit a tengeri és gyarmatbirodalom Nagy-Britanniától, amely a bolsevizmus veszélyétől hajtva és gyarmatait féltve, hajlandónak mutatkozik feladni a kontinensen hagyományos egyensúlyi törekvéseit, és keleten szabad kezet ad Németországnak. Hitler e hármas szövetségi rendszer megvalósítását tekintette élete feladatának.

Hitler azonban nem mondott le egyszer és mindenkorra a tengerentúli igényekről. Távlatban lehetségesnek, sőt elkerülhetetlennek tartotta – akár Angliával szövetségben, akár annak ellenében – az Egyesült Államokkal való megmérkőzést az elsőségért és a világtengerek uralmáért. Hatalompolitikai számítása egybevágott faji elképzeléseivel, hiszen úgy vélte, a kontinentális hegemónia és az angol szövetség békés időszaka alatt a németség fajilag a világtörténelem legértékesebb népévé válik, amely egyedül jogosult a világuralomra. Ennek kivívásával a hitleri koncepció utolsó stádiumában beteljesedik és véglegesen nyugvópontra jut a fajbiológiai világtörténelem.

Hitler persze még sokáig nem tudhatta, hogy Anglia – Bismarck óta a német külpolitika zárjához való kulcs – végül nem az ő elvárásainak megfelelően fog reagálni, és történelmi időre méretezett tervének szakaszai röpke néhány évbe fognak sűrűsödni. Sokáig az sem volt bizonyos, hogy a párton belül, majd Németország katona- és külpolitikájában Hitler – egyébként is csak szűk körben és hallgatóságtól függően változó hangsúlyokkal terjesztett – utópikus koncepciója fog felülkerekedni. A párt jobbszárnyán elhelyezkedő konzervatívok a hagyományos imperializmus hívei voltak. Közéjük tartoztak a vilmosi kor magas rangú katonái, valamint a prominens náci Hermann Göring. Később hozzájuk csatlakoztak a nacionalista polgárságnak a Stresemann-féle külpolitikában csalódott egyes képviselői – mint Hjalmar Schacht –, akik leginkább a weimari jobbközép pártok külpolitikai elképzeléseit osztották, a megvalósításban azonban a militarista módszereket részesítették előnyben. Az 1914-es határok és a monarchia visszaállítása mellett tettek hitet, a kontinensen német dominancia vagy hegemónia megteremtése, továbbá a délkeleti irányú, békés gazdasági vagy agresszív expanzionizmus, végül az elvesztett gyarmatok visszaszerzése szerepelt programjukban; a riválisok hatalmakkal való konfliktusokat a tengerentúli területekre kívánták száműzni.

A náci hatalom konszolidációjáig a hagyományos revizionizmus pángermán eszméktől is áthatott elképzelései tűntek a legszalonképesebbeknek, ezért a Gottfried Feder által 1928-ban megfogalmazott pártprogramban is az összes német vérű egy birodalomban történő egyesítésére került a hangsúly. A konzervatívok ellenpontjaként a Strasser fivérek körüli nemzetiszocialista szociálforradalmárok Északnyugat Munkaközössége nagyon is komolyan vette a nacionalizmus és a szocializmus szintézisét. 1929-ben meghirdetett programjukban Németország történelmi hivatását abban látták, hogy az elnyomott, köztük gyarmati népek élére állva vezesse a rabló finánckapitalizmus, a plutokrácia, vagyis a nagyhatalmak elleni harcot. Ennek érdekében elutasították a tengerentúli gyarmatosítást, és készek lettek volna szövetséget kötni a Szovjetunióval. Egyre inkább ellentétbe kerülve Hitlerrel, 1930-ban le is szakadtak a nemzetiszocialista mozgalomról.

A konzervatívokkal ugyancsak szemben állt a doktriner rasszista parasztvezér, Richard Walther Darré csoportja, amely a hagyományos gyarmati imperializmusban a germán fajra veszélyes tendenciákat vélt felfedezni. Ők a minél tágabb – orosz, angol és francia befolyástól megtisztított – közép-kelet-európai élettér mellett voksoltak, s a gyarmati politikának legfeljebb a nyersanyagigény biztosítása céljából tettek volna átmeneti engedményeket. A jövendő Germániát – Himmlerrel összhangban – kizárólag kontinentális hatalomnak, a tengeri hatalom Angliával való szövetséget és érdekmegosztást pedig véglegesnek képzelték el. Nem így a későbbi külügyminiszter, Ribbentropp, aki a közép-kelet-európai birodalom eszméje mellett egy angolellenes európai szövetség és nagyszabású tengerentúli gyarmatosítás terveit melengette.

Talán a párt berkeiben komoly súllyal nem rendelkező magányos fantaszta, Rosenberg volt az egyetlen, aki történelmi – herderi, rankei – romanticizmusától vezettetve bizonyos megértést mutatott az Európa-eszme nagyhatalmi variánsa iránt. Az ő szemében Európa négy nagy nemzet – az olasz, a francia, az angol és a német – organikus egysége és közös kulturális-politikai teljesítménye; bármelyikük megsemmisülése káoszt idézne elő; de a kisnemzetek is rendelkeznek lélekkel,

és joguk van a léthez a nagyhatalmi államközösség irányítása alatt; Oroszországot viszont vissza kell szorítani Ázsiába.

Béke és háború között

A hatalomátvétellel szélesre tárultak a kapuk a nemzetiszocialista eszmeiség előtt. Deklarálták, hogy *„a német nacionalizmus a német nép tudatos és ösztönös igénye arra, hogy államában, kultúrájában és gazdaságában megvalósítsa hit, vér, történelem, lakóhely és nyelv által meghatározott lelki egységét egy olyan korlátlan uralmi térben, amelynek középpontjában az összes német törzset egybefogó Birodalom fog állni”*. A becsületre, jogra és hagyományra keveset adó Hitler azonban túl ravasz, óvatos és hajlékony volt ahhoz, hogysem teljes mellszélességgel kiálljon a szimpatizánsok és a pártsajtó – egyébként is csak belső fogyasztásra szánt – hőzöngései mellett. Sokkal inkább arra törekedett, hogy személyét, illetve kiépülő rendszerét kül- és belpolitikailag szalonképessé tegye. Szakadatlan békefogadkozásai mellett több ízben hitet tett az Európa-gondolat mellett is, hogy a hagyományos revizionizmus köntösét felöltve készülhessen tervei első szakaszának megvalósítására. Látványosan elhatárolta magát Hugenbergnek az 1933-as londoni világgazdasági konferencián elmondott, Németországnak gyarmatokat és keleti életteret követelő beszédétől, amely egyben jó ürügyet szolgáltatott a prominens konzervatív politikus félreállítására. A Népszövetség és a leszerelési konferencia elhagyása azonban már igen korán jelezte, hogy Hitler nem kér a francia dominanciájú Európából. Az egy évvel későbbi német–lengyel megnemtámadási egyezmény már a Franciaország elleni katonai csapás előkészítése jegyében született.

Hitler 1936 márciusában már elég erősnek érezte magát, hogy bizonytalankodva bár, de papírkosárba hajítsa a locarnói egyezményeket, összezúzva Franciaország vezetői aspirációit Európában. Ugyanakkor két elhíresült beszédben is bizonygatta békeszándékát és Európa iránti elkötelezettségét. Óva intett attól, hogy *„Európát, a népek megváltoztathatatlan határokkal bíró közösségét bárki ostobaságból vagy indulatból gyűlölettel teljes harcokba taszítsa”*, ugyanakkor éles színekkel ecsetelte a keresztény Európa bolsevista veszélyeztetettségét, a demokráciák tehetetlenségét és a védelem szükségességét. Miközben barátságos szavakkal illette a „nemzeti” Franciaországot, már javában folyt a diplomáciai offenzíva Nagy-Britannia megnyerésére: egymást váltották az orosz veszélyre való hivatkozások, a békülékeny gesztusok, egyezmények és a gyarmati követelésekkel történő zsarolási kísérletek. Marius Moutet francia gyarmatügyi miniszter már ekkor felhívta a figyelmet arra, hogy Hitler a gyarmatokkal zsarol, de cselekedni a kontinensen fog.

A német szirénhangok nem találtak süket fülekre Londonban, ahol a németbarát Rothermere lord sajtója által is bátorított újfajta Európa-politika és a Chamberlain–Halifax-féle megbékítési igyekezet jegyében jelentős engedmények árán is igyekeztek Németországot, illetve Olaszországot visszaterelni a négyhatalmi koncertterembe. 1938 márciusában, napokkal Ausztria bekebelezése előtt a brit külügyminiszter hivatalos formában is felajánlotta Németországnak a részvétel lehetőségét a gyarmatok igazgatásában és az ásványkincsek feltárásában az európai biztonsági rendszerbe történő visszatérésért cserébe. Ezzel azonban Németország együttműködésre és gazdasági összefonódásra kényszerült volna a Nyugattal. Márpedig Hitler ezt kívánta a legkevésbé.

Az 1937. november 5-én keletkezett ún. Hossbach-jegyzőkönyvből kiderül, hogy Hitler egyre inkább belefáradt Anglia körüluduarlásába, és nem utolsósorban Ribbentropp hatására elhatározta: Angliát vagy belekényszeríti a szövetségbe, vagy akár katonailag is kierőszakolja semlegességét a kontinensen folytatandó háborúban. Hitler egyedül a háborús megoldásban bízott. Egyre terhesebbek lettek számára az appeasement jegyében tett angol gesztusok, az Anschluss és a délkelet-európai német szupremáciára támasztott igények elismerése. Hiábavalóak voltak a konzervatívok, köztük Schacht erőfeszítései, hogy a tengerentúli expanzió irányába tereljék az eseményeket, hamarosan a politikai partvonalon kívül találták magukat. Hitler nagy európai háborút akart. Alig tudta leplezni a békés megoldást kínáló müncheni egyezmény feletti haragját, és már készült a prágai menetelésre.

Hitler a háborús cél érdekében instrumentalizálta a kisebbségi kérdést. A német kisebbségek kérdése egyszerre jelentett ürügyet és propagandaeszközt államok szétveréséhez vagy belső rendjének aláásásához. Ehhez azonban előbb engedelmes eszközzé kellett változtatni a kisebbségek szervezeteit. 1937-ben gleichschaltolta és az SS hatáskörébe utalta a Külföldi Németség Szövetségét (Verein für Deutschtum im Ausland). Korábbi vezetői helyére olyan politikai bábok kerültek, mint a szudétanémet Konrad Henlein. 1938-ra megbénult az Európai Kisebbségi Konferencia munkája is, amely nem minden idealizmus nélkül harcolt egy évtizeden át a nemzetiségek kulturális jogaiért, nemzetközi jogi személyiségük elismertetéséért és az európai határok – ma úgy mondanánk – légiesítéséért. Utolsó két, londoni és stockholmi kongresszusán pusztába kiáltott szóként hangzottak el a békefelhívások.

Az új rend körvonalai

A Molotov–Ribbentropp-egyezménnyel, majd Lengyelország elpusztításával kiviláglott, mit is jelent Hitler számára Európa védelme. Az egyezmény titkos záradéka előirányozta a kelet-közép-európai térség befolyási övezetekre osztását a két hatalom között, és kizárta bármely harmadik hatalom beavatkozását a térségben. Hitler a Reichstagban 1939. október 6-án elmondott beszédében ismét a béke fenntartása mellett érvelt, egyúttal meghirdette „az európai új rendet”, amelyben Lengyelország számára a keleti német néptöredékek áttelepítését, Közép-Európa számára elviselhető etnikai viszonyokat ígért. Hamarosan a gyakorlatban is megkezdődött nyugaton a kisállamiság felszámolása, és 1940 nyarán Franciaország vereségével Hitler az Atlanti-óceántól

a szovjet határig terjedő terület egyedüli urává vált.

Ebben az időszakban jelent meg a *Das Reich* című félhivatalos hetilap, amely a háború utáni rendre vonatkozó elképzeléseket volt hivatott propagálni. Hitler határozott utasítására a sajtó – az akkor még szövetséges Szovjetunióra való tekintettel is – kerülte a konkrétumokat Európa fogalmával kapcsolatban. A Birodalom történeti vonatkozásokkal gazdagon mintázott fogalmának előtérbe kerülése jól jelzi a korlátlan európai hegemóniára támasztott igényeket: az „új rend” keretében az európai társadalmak a német társadalom mintájára fognak átformálódni; az európai belső határok a Római Birodalmat a Német Birodalomtól elválasztó Alpok-határ kivételével felszámolásra kerülnek; egy Angliával szemben álló, a világgazdaságtól függetlenített, blokádbiztos és autark európai gazdasági tér épül ki, amelyben a tervezés és termelés a német gazdaság példájára és főleg szolgálatában történik. Walter Funk birodalmi gazdasági miniszter szerint az egyre intenzívebb külkereskedelem a Délkelet-Európában bevált német gazdaságpolitika fenntartásával, de – a korábbiakkal ellentétben – multilaterális alapon fog folyni. Az elszámolási rendszer eszköze a birodalmi márka lesz, azonban távlatban is szükségtelen bármiféle valuta- vagy vámunió. Egy Goebbelstől származó titkos dokumentum köntörfalazás nélkül leszögezte: valójában *„nem az európai új rendért küzdünk* [...], *hanem létérdekeink biztosításáért”*.

Az ekkor keletkezett tervezetek előirányozták az összes skandináviai germán területnek a Birodalomhoz csatolását. Első lépcsőben azonban stratégiai megfontolásból csak Norvégia került szóba. Tévedés lenne azonban azt hinni, hogy állami önállóságuk vagy akár csak autonóm státusuk fenntartásáról lett volna szó. Sorsuk, Ausztriáéhoz hasonlóan, a kisebb, Berlin – azaz Germá-

nia – közvetlen irányítása alatt álló területi egységekre, gaukra tagolás lett volna. Szintén be-, illetve visszacsatolandó területnek számított Luxemburg és Elzász-Lotaringia, amely az új faji határ megteremtése keretében rövidesen az SS telepítéspolitikájának kísérleti terepévé vált. Hollandiának korlátozott autonómiát, a bretonoknak önálló államot szántak. Bretagne önálló államiságának előkészítésére 1940 júliusában össze is ült a Breton Nemzeti Kongresszus. A Johannès Thomasset professzor vezette burgundiai önállósodási törekvéseket Himmler vette pártfogásába, Burgund és Belgium sorsa azonban egyelőre tisztázatlan maradt. A vallon területeknek adandó korlátozott autonómiát Hitler hevesen ellenezte, még Mussolini sem tudta más belátásra bírni.

A germán faj egyesítésének koncepciója jegyében Hitler sürgetésére a belügyminisztérium konkrét terveket dolgozott ki az egész északfrancia terület annektálására, Franciaország státusa azonban bizonytalan maradt. Pétain marsallnak a tisztességes békére tett ígéretei ellenére Hitler sohasem gondolt komolyan sem a franciákkal való kibékülésre, sem az ország státusának akár csak korlátozott helyreállítására, sem hagyományos hatalmi egyensúlyra vagy együttműködésre.

A franciákkal szembeni győzelem háromszoros diadal volt Hitler számára. Eldőlni látszott a Rajna-vonal körüli több évszázados harc; totális vereséget szenvedett az az ország, ahonnan 1789 gyűlölt eszméi – emberi jogok, jogegyenlőség, demokrácia, parlamentarizmus – szerteáramlottak: bizonyítékául annak, milyen roskatag a rájuk alapozott társadalom; végül sikerült megtörni a versailles-i rend, az átkos kisállamiság, valamint a Népszövetség kiötlőjét és tartóoszlopát. A francia államiság maradványaira Hitler tervei szerint a biológiai lesüllyedés, elnégeresedés, céltalan vegetálás várt volna. Ennek jegyében gúnyolta ki a vichyi kormányzat „nemzeti forradalmát", az „új állam" kialakítására tett kísérletet, és utasította el Laval ajánlkozását az angolellenes háborúban német oldalon való részvételre, miután a britek preventív céllal Mars el Kebirnél megsemmisítették a francia flottát.

Pax Germanica: a nácizmus igazi arca

Az oroszországi hadjárat előkészítését az angol imperializmus és a bolsevizmus elleni egyidejű „összeurópai" harc jelszavai kísérték. A propagandában Hitler, az USA-ra kacsintva, mint az európai és észak-amerikai közös kultúrát és civilizációt védelmező hadúr dicsőült meg. A Führer már nem is leplezte, hogy Európában nem földrajzi és civilizációs, hanem faji fogalmat lát, s határaként a szláv és germán népek közötti választóvonalat ott kívánta meghúzni, ahol az Oroszországot legyőző germán nép érdekei kívánják. Hitler pályája csúcsára érkezett, úgy tetszett, elérhető közelségbe került a nagyszabású külpolitikai koncepció első stádiumának végcélja, a keleti élettér és a totális kontinentális hatalom megteremtése.

Az élettér és az érte folytatott háború eszméje Hitler számára szent és sérthetetlen volt, olyannyira, hogy még a háború nyilvánvaló elakadása pillanatában is elutasította az oroszokkal való kiegyezés gondolatát, jóllehet a japánok és Mussolini egyaránt erre biztatták. Az oroszországi hadjárat megmutatta a nemzetiszocializmus legbrutálisabb, egyben igazi arcát. A „ködevő" Rosenberg ugyan a Keleti Területek minisztere lett, a keleti népek kiválogatására, telepítésére, valamint ukrán és balti csatlós államok kialakítására vonatkozó komplikált fejtegetései, akárcsak a pedáns Himmlernek a szlávok fajilag értékesebb és kevésbé értékes csoportjaira és biológiai nemesítésükre vonatkozó javaslatai súlytalanok maradtak az Ukrajnát irányító Erich Koch birodalmi biztos – nemegyszer önkényes, de Hitler elképzeléseivel egybevágó – népirtó politikájával szemben.

A keleti háború – szándékát tekintve is – a Szovjetunió egész népessége elleni megsemmisítő háború volt, amely mindenekelőtt az értelmiségi és igazgatási elit kiirtását, majd a népesség radikális csökkentését célozta. Hírhedtté vált, 1941 júniusában kelt komisszárrendeletében Hitler utasította a legfelsőbb hadvezetést a szovjet párt- és államigazgatás tagjainak azonnali, eljárás nélküli likvidálására. A népességcsökkentés a gyakorlatban tömeggyilkosságot, illetve Szibériába űzetést jelentett. A Generalplan Ost 1942 tavaszán jóváhagyott változata 30 millió szláv ajkú – főként lengyel, cseh, fehérorosz – lakos áttelepítésével számolt az Urálon túli területekre, hogy megteremtődjék a germánokkal benépesíthető keleti élettér.

E területek benépesítésének, igazgatásának megszervezése az SS-re várt. A telepesek művelésre földet és házat kaptak volna. A keleti végeken a háborús veteránokból lett földművesekre határőrizeti feladat is hárult volna. A keleti övezetet, különösen az Urál és a Kaszpi-tenger vonalát követő határt katonai támaszpontok – egyfajta végvárak – lánca egészítette volna ki. Bár Hitler beszélt arról, hogy a germánokat, dánokat, norvégokat, hollandokat keletre kell terelni, ezt azonban csak lassan, olyan kontingensekben látta célszerűnek, amelyek a leendő német többség számára kellően ellenőrizhetőek és „megemészthetőek".

Himmler meg is kezdte a betelepítés előkészületeit. Az SS 1942 közepére jelentős földterületeket szerzett főleg Ukrajnában, ahol a tervek szerint az európai területek német kisebbségei – dél-tiroliak, bánátiak, besszarábiaiak, Dnyeszteren túliak – kerültek volna letelepítésre. Mivel Hitler különösen fontosnak látta a Duna-vonal német ellenőrzését, nem tekintette célszerűnek a magyarországi németség áttelepítését. Végül a történelmi Volhiniából egy erőszakosan összeverbuvált transzport útnak is indult a „megtisztított" területek benépesítésére.

A helyben maradó, megtizedelt és enklávékba szorított szlávok sorsa nem sokban különbözött volna a koncentrációs táborok lakóiétól. Iskolázatlanul, saját egészségügy, intézményrendszer, nemzettudat és lehetőleg saját vallás nélkül vegetálva lassú kipusztulás várt volna rájuk. Addig is a spártai helóták módjára az lett volna feladatuk, hogy a terület kincseit feltárják és eljuttassák a Birodalomba, cserébe pedig az olcsó német tömegtermékek fogyasztóivá váljanak. A volt Szovjetunió nyugati területein négy tartomány kialakítását vették tervbe: az Ostland Fehéroroszországot és a Baltikumot, Moszkóvia Oroszország nagyobbik részét ölelte volna fel. Ukrajna tartományhoz kerültek volna jelentős orosz területek, végül a Kaukázus vidéke képezte volna a negyedik tartományt. Fennmaradt és kelet felé korlátozottan terjeszkedhetett volna Finnország, Románia pedig a besszarábiai és Dnyeszteren túli terület birtokába juthatott volna.

A Balkánnal kapcsolatban Hitlernek nem volt végleges koncepciója, hajlott arra, hogy a Duna-vonaltól délre eső területeket Mussolini érdekszférájának ismerje el. Számos mozzanat azonban arra utal, hogy Mussolini Római Birodalmát sem tekintette fajilag egyenrangúnak, fennállását és a vele való szövetséget véglegesnek, hiszen az SS telepítési és fajnemesítési terveiből fajidegenként az olaszok is egyértelműen ki voltak zárva. Ugyanígy a Hitler által ázsiai keveréknépként jellemzett magyarok, akiket egy magánbeszélgetésben Európa legbetegebb társadalmának nevezett. Olaszország háborúból való kiválásakor Hitler feleelevenítette a Habsburgok egykori területeire támasztott igényt, és Velencét is saját birodalmához kívánta csatolni.

A sztálingrádi vereség után újból barátságosabb hangsúlyokkal harsogott az Európa-propaganda: most már az Európa-erőd megteremtéséről, a „népek európai családjának" közös védelméről volt szó. Dietrich birodalmi sajtófőnök 1944 januárjában Párizsban európai sajtókongresszust rendezett, amelyen kijelentette: az új Európában a megújult Franciaországnak is *„el kell foglalnia helyét a közösség egészének és minden tagjának javára"*. Az efféle szólamoknak azonban már a korábbiaknál is kevesebb hitelük volt, hiszen javában folytak a túszszedések és a polgári lakossággal szembeni megtorlások.

Összegzés

A háború vesztésre fordultával a náci rendszer folyamatosan radikalizálódott, irracionálissá vált, s egyre fokozottabban fordult a pusztítás és önpusztítás felé, így mutatva ki lényegét. Hitler időről időre felerősödő és változó tartalmú Európa-propagandája nem volt egyéb üres machiavellizmusnál, nélkülözte a nagyhatalmi, de még a többi fasiszta mozgalommal való együttműködési szándékot is. Hitler, amíg csak tehette, elhárította a francia, belga, holland fasiszta csoportok ajánlkozását, mivel joggal félt attól, hogy ezek cserében önállóságot követelhetnek saját – fasisztává formált – országaik, nemzeteik számára, vagy részt kérhetnek a zsákmányból. Quisling, Mussert, Darnand és Szálasi legfeljebb utolsó aduként szerepeltek terveiben. A nem árja kisnemzetekre pedig – a legalább 6 millió zsidó és félmillió cigány áldozathoz hasonlóan – a megsemmisítés, jobb esetében az elűzetés várt volna. Sztálin véleményéhez hasonlóan, a velük való elbánás csak szállítási kapacitás kérdése volt.

Hitler számára a politika a más eszközökkel folytatott háborút, rendszere a politika megszüntetését jelentette, a szerződés az ő szemében csak „papírfecni" volt. Gondolkodásában a népek közösségét jelentő Európával a „zárt népközösség"; a szuverenitással, megegyezéssel és nemzetközi egyensúllyal a győzelem vagy pusztulás; a szabad emberrel a „néptárs" fogalmába csomagolt szolga: az embertárgy; a vallásszabadsággal és a vélemények sokféleségével a totalitárius faji doktrína; a gazdasági kooperációval a korlátlan kizsákmányolás állt szemben. A korlátlan uralom és centralizmus nevében tiltottá vált az autonómia vagy önkormányzatiság fogalmainak használata, az eszmék – még a faji eszme is – közönséges ideológiai manipulációvá züllöttek. A jogot, annak minden ágát, beleértve a nemzetközi jogot is, a nemzetiszocialista uralom törekvéseinek megalapozására, a törvénytelenség, elvtelenség, tömeggyilkosság igazolására formálták át. Hitler Európája tehát anti-Európa volt, szembefordulás az európai történelemből fakadó valamennyi szellemi, politikai és intézményi értékkel. A tények csattanós választ adnak azoknak, akik Hitlert Európa védelmezőjévé akarják avatni, de azoknak is, akik a modernizáció élharcosát szeretnék megpillantani benne. R

HITLER HÁBORÚJA

1939
A STRATÉGIAI ABLAK

BERND JÜRGEN WENDT

Hitler 1939 tavasza és ősze közti megnyilvánulásaiban központi helyet foglalt el az a félelem, hogy a „stratégiai ablak", mely kinyílni látszott egy sikeres támadás megindításához, gyorsan becsukódhat. A német vezető elit teljes mértékben tisztában volt az erőltetett, minden ésszerűséget figyelmen kívül hagyó fegyverkezési konjunktúra katasztrofális következményeivel. A vezetésen belül a háború kirobbantása előtti döntő hetekben és hónapokban kifejezett válsághangulat uralkodott Berlinben. Elvileg még fennállt a választás lehetősége: vagy egy radikális hátra arc – esetleg átmeneti leszereléssel –, vagy előremenekülés az „elérkezett az idő" jelszavával az erőszakba.

Hitler 1939. május 23-án, amikor már zajlottak a Lengyelország elleni támadás előkészületei, a hadsereg vezetői előtt kijelentette: *„A 80 milliós tömeg megoldotta az eszmei problémákat. A gazdasági problémákat szintén meg kell oldani.* [...] *Idegen államokba való betörés vagy idegen tulajdon megtámadása nélkül ez nem lehetséges."* A németek nemzetpolitikai egyesítése után *„további sikerek* [...] *nem érhetők el vérontás nélkül".*

Az élettérháború érvei

Az 1939. augusztus 22-ei főparancsnoki megbeszélésen hasonló érvek hangzottak el Németország pillanatnyi helyzetéről: *„Semmit sem veszíthetünk, csak nyerhetünk. Gazdasági helyzetünk a korlátozások következtében olyan, hogy már csak néhány évig tudunk kitartani. Göring ezt megerősítheti. Számunkra nincs más hátra, cselekednünk kell."* Egy másik verzió szerint Hitler hozzátette: *„a négyéves terv meghiúsult, és végünk, ha nem győzünk az eljövendő háborúban."* Félreismerhetetlen itt a taktikai számítás: a diktátor a gazdasági problémákat ürügyként használva szállt síkra az azonnali cselekvés mellett.

Hitler ösztönös biztonsággal ismerte fel a politikai és gazdasági kényszerhelyzetet – amelybe önmaga manőverezett –, és levonta a számára megfelelő következtetéseket. A gazdasági kényszerűséget a már régen kitűzött „élettérháború" melletti érvként használta fel. Válságforgatókönyve egyértelmű hatást gyakorolt a birodalom politikai és katonai irányítóira: a régi „bekerítési" és „megszállási trauma" ismételt előtérbe kerülése révén még inkább háborúpártivá tette őket.

Sokasodtak a válságjelek a pénzügyek, a deviza-külkereskedelem, a mezőgazdaság és a munkaerőpiac területén. A Schacht által 1933-ban elindított költségvetésihiány-csökkentő politika, amelynek célja a fegyverkezés váltókkal történő finanszírozása volt, a harmincas évek végére a teljes foglalkoztatás elérésével és a termelési kapacitások kimerítésével határaihoz érkezett. Ez már önmagában is – mint azt Schacht akkoriban követelte – szükségessé tette volna az átállást a takarékossági politikára, az államháztartás konszolidálására és a birodalom váltóadósságának beváltására. Ehelyett a tiltakozó birodalmi bankelnököt 1939. január elején menesztették, és a birodalmi bankot új elnöke, Walther Funk birodalmi gazdasági miniszter irányítása alatt júliusban gleichschaltolták. Nyilvánvalóvá vált, hogy a fegyverkezés terheit az alávetendő népekre kívánják áthárítani.

Ha abból indulunk ki, hogy a külkereskedelemnek két fontos feladatot jelöltek ki – a szükséges nyersanyag- és élelmiszerimport biztosítása a felfegyverkezés fázisában, illetve egy esetleges blokáddal szemben is biztonságos gazdasági nagytérség fokozatos kiépítése –, akkor az békefeltételek között egyiket sem tudta kielégítően teljesíteni. Az ún. gazdasági nagytérség és az ehhez kapcsolódó kiegészítő térségek létrehozására irányuló elképzelés – melyeket háború esetén kizárólag a német szükségletek kielégítésére lehet átállítani – azzal fenyegetett, hogy összeomlik, illetve puszta vágyálomnak bizonyul, még mielőtt az első lövés eldördül. Nagy-Németország jelentős függése a külföldtől különösen az élelmiszer, a takarmány és a tápanyag, továbbá az olaj és a színesfém esetében továbbra is megmaradt.

1939-ben az ásványolaj mintegy 50%-a külföldről származott. Németország gyakorlatilag minden nagyobb szintetikus és természetes gumikészlet nélkül kezdte meg a háborút. A „gazdasági nagytérségben" – amelybe beleszámított Cseh- és Morvaország, Szlovákia és a legyőzött Lengyelország is – csak a szén, vasérc és hulladékfém, néhány könnyűfém, valamint az ásványolaj esetében látszott biztosíthatónak az önellátás. Ezzel szemben nagyon kedvezőtlen volt a helyzet olyan, háborúban igen fontos nyersanyagok tekintetében, mint a színesfémek többsége (ólom, réz, alumínium, cink, nikkel, ón), a kaucsuk, a pamut és a gyapjú. Így jutott a Wehrmacht Legfelsőbb Parancsnoksága arra a következtetésre, hogy egy blokáddal szembeni biztonságot még a legnagyobb erőfeszítések és a legkedvezőbb előfeltételek mellett is – azaz Skandináviának a háborúban való töretlen szállítási hajlandósága esetén – csak korlátozott mértékben lehet elérni.

Mindenesetre az összes hadigazdasági elképzelés azon alapult, hogy biztosítottak a baráti és súrlódásmentes kapcsolatok a Szovjetunióval. A Wehrmacht vezetése, a Hadigazdasági Parancsnokság, továbbá a Külügyi Hivatal – az ipari körök lelkes támogatásával – világosan kifejezésre juttatták a külpolitika számára, hogy a Moszkvával még időben megkötendő politikai és gazdasági megállapodás – a hagyományos Rapallo-politika reaktiválása – előfeltételét képezi a nyugati hatalmak és Lengyelország elleni sikeres háborúnak. Hiszen csak a Szovjetunió tudta garantálni a fegyverkezés szempontjából fontos nyersanyagok megközelítően elégséges mennyiségének szállítását, többek között a Távol-Keletre irányuló kereskedelem tranzitországaként a nyugati angol blokád esetén. Hitlernek tehát egyelőre le kellett mondania „élettérháborújáról", legalábbis addig, amíg nyugaton le van kötve.

1939 nyarán úgy tűnt, a „villámgyors" támadás és a rövid rablóháború jelenthet kiutat az ellátási dilemmából. Ezáltal lehetségesnek látszott, hogy Lengyelországot bevonják a hadigazdasági kizsákmányolásba, és erősítsék a hatalmi nyomást az ún. európai kiegészítő térségekre, Skandináviára, Északkelet- és Délkelet-Európára. A külgazdasági kényszerhelyzet látszólag megtámadhatatlan érvet nyújtott a vezetés számára, hogy jogosult a háború kockázatát vállaló politika folytatására, amely a hadigazdasági és fegyverkezési előkészületek állapotát és a bőségesen rendelkezésre álló gazdasági adatokat tárgyilagosan szemlélve csak vabankjáték lehetett.

A németországi belső válság, az európai konfliktushelyzet kiéleződése és a nemzetközi fegyverkezési verseny felgyorsulásának együttes hatása jelentősen felerősítette Berlinben az erőszakos agresszióba való „előremenekülés" készségét, és mérsékelte a háborúval szembeni ellenállást. Azzal az érvvel, hogy a belső és külső feszültségek drámai kiéleződése nem hagy számára más lehetőséget, mint az erőszak útját, Hitler – egyfajta fatalista eltökéltséggel – maga

mögé tudta állítani a katonákat, politikusokat, diplomatákat, gazdasági vezetőket és végül az egész népet.

A régi vezető elitek kétségeit és gátlásait is elfojtotta a remény, hogy a célok és az érdekek messzemenő azonossága következtében a jövőben eszmeileg és anyagilag is részesedhetnek a Führer világhatalmi ambícióiban gyökerező rablóháború gyümölcseiből. Végeredményben ők is magukévá tették Hitler nézetét, hogy a belső és külső nehézségek nyilvánvaló halmozódása fényében nincs más kiút, mint a háború. Bizonyára nem voltak jelentéktelenek a nyugati hatalmak megbékéltetési politikája által táplált remények sem, hogy a Führernek most is sikerül lokalizálnia a Lengyelország elleni „büntetőakciót" – így hangzott 1939. szeptember 1-jén a hivatalos formula –, és elkerülhető a nagy háború. 1914-hez hasonló illúzió volt ez, amikor a német birodalmi vezetés ugyancsak Anglia semlegességével számolt. A nemzetközi hatalmi rendszerben 1939 tavaszától lezajlott drámai változások azonban – válaszul a német kihívásokra – jelentősen beszűkítették Berlin külső cselekvési terét.

Csehszlovákia szétzúzása

1938–39 téli hónapjaiban Csehszlovákia belső felbomlasztása tervszerűen zajlott és – a Jozef Tiso szlovák miniszterelnök által irányított szlovák szeparatizmus támogatásával – gyors léptekkel haladt előre. 1939. március 14-én Szlovákia deklarálta függetlenségét, másnap német csapatok szállták meg Prágát, és március 16-án a Hradzsinban, a régi prágai várban Hitler kikiáltotta Csehország és Morvaország Protektorátusát. Birodalmi protektorrá az egy évvel korábban felmentett Konstantin von Neurath egykori külügyminisztert nevezték ki. Kiteljesedett a „nagynémet gazdasági térség", továbbá Lengyelország déli szárnya katonailag kiszolgáltatottá vált a német beavatkozással szemben.

A cseh hadsereg készletei 20 hadosztály teljes felszereléséhez voltak elegendők. Ehhez társultak hadieszközök 77 millió birodalmi márka összértékben, magasan fejlett és kiterjedt hadiipari kapacitások, komoly arany- és devizatartalékok, jelentős ásványkincsek, továbbá Szlovákia készletei. Végül közlekedés-földrajzilag, valamint a cseh banki és befektetési tőke kézbe kaparintásával megnyílt a dunai és a balkáni térségbe való bejutás lehetősége.

Szintén márciusban, rövid időbeli eltéréssel két fontos és iránymutató gazdasági szerződés született: március 2-án a német–magyar, 23-án pedig a német–román megállapodás. Ezek az egyezmények a szokásos kereskedelmi szerződések keretein túlmenően – a mezőgazdasági művelés és termelés német szükségletekhez igazított tervezésével, irányításával – előirányozták az érintett országok gazdaságának organikus, strukturális betagolását a Németország által uralt gazdasági nagytérségbe.

A márciusi események belső összefüggése félreismerhetetlen: a „német gazdasági nagytérség" erőltetett menetben történő kiépítése mellett az ún. kiegészítő térségben is megkezdődött az átállás a bilaterális külkereskedelemről az ellenőrzött, munkamegosztáson alapuló gazdaságra. Persze az elképzelés sikere mégiscsak ahhoz kötődött, hogy Nagy-Németország ne maradjon túlságosan hosszú ideig hátralékban az ellentételezésként nyújtott szállítással, leépítse magas klíringadósságát (1939-ben félmilliárd birodalmi márka), és Romániában meg tudja szüntetni a kőolajtermelésre gyakorolt erős amerikai, brit–holland és francia–belga tőkebefolyást (ez csak a háborúban sikerült elkobzás révén).

A kormányok Moszkvában, Washingtonban, Párizsban és Londonban – Chamberlain csak kétnapos késéssel, március 17-én – éles tiltakozásokkal reagáltak a Hitler által aláírt müncheni szerződés tényleges megsértésére, valamint a csehszlovák állam felszámolására, s megtagadták a német lépés jogi elismerését, amelyet már nem lehetett revíziós és népi alapon magyarázni. Konkrét ellenintézkedések azonban egyelőre nem születtek. Chamberlain megbékéltetési politikája súlyos csapást szenvedett, s a miniszterelnök elveszítette a brit lakosság széles körű egyetértését. Mindazonáltal a Németországgal szembeni radikális hátra arcról és a megbékéltetési politika feladásáról 1939. március 15-én még nem lehetett szó. A Berlinnel való megegyezés kapui nyitva maradtak, persze brit feltételekkel. Ezen az sem változtatott, hogy 1939. március 22-én a Memel-vidéket is Németországhoz csatolták.

Csehszlovákia felszámolásával egy időben már zajlottak az előkészületek a német hódítási politika következő fázisához. Ez a Lengyelországgal való viszony végleges „rendezését" irányozta elő, és ismét az Angliához fűződő, továbbra is tisztázatlan kapcsolatok árnyékában állt. Semmi sem jelzi nyilvánvalóbban az akkori német dilemmát, mint Weizsäcker megjegyzése 1938. december közepén: Hitler és Ribbentrop a háború irányába mozdultak el, *„csak abban tétováztak, hogy ez rögtön Anglia ellen történjen, eközben még fenntartva Lengyelország függetlenségét, vagy először keleten vezessen a lengyel és az ukrán kérdés megoldásához"*.

A játéktér beszűkül

Október vége–március vége között Hitler és külügyminisztere azon fáradoztak, hogy felmérjék Lengyelország gazdasági erőforrásait, s a lengyel államot az antikomintern paktumba való belépéssel csatlósként vonják be a szovjetellenes frontba, ezáltal egyengessék a keleti irányú felvonuláshoz szükséges terepet, és egyidejűleg a keleti határon biztosítsák hátukat a nyugati hatalmak elleni „előretolt" háború esetére. Danzig visszatérését követelték a Német Birodalomba, területen kívüli közúti és vasúti kapcsolatot Kelet-Poroszországgal, továbbá szoros partnerséget a Szovjetunió ellen.

Cserébe Hitler felajánlotta a lengyel korridor elismerését és a lengyel érdekek garantálását Ukrajnában. Beck lengyel külügyminiszter már 1939. március elején végérvényesen tudtul adta, hogy kormánya határozottan elutasítja a csatlósi helyzetet a Harmadik Birodalom keletre irányuló élettérháborújában, és elszánta magát a Moszkva és Berlin közötti függetlenségi politikára. Ezzel Lengyelország német szempontból véglegesen a potenciális ellenfelek táborába került.

A német külpolitika európai játékterét azonban – amitől a németek már 1937 óta tartottak – ismét a kulcshatalom, Nagy-Britannia szűkítette döntő mértékben. London először arra törekedett, hogy a Szovjetuniót a kelet-közép-európai államokkal együtt a nyugati hatalmakkal közös védelmi szövetségbe vonja, ám ez március utolsó harmadában Varsó és Bukarest ellenállásán meghiúsult, mivel háború esetén mindkét ország a szovjet csapatok bevonulásától tartott. A brit kormány március 31-én már arra vállalkozott, hogy Franciaországgal együtt nyilvánosan garantálja a lengyel állam függetlenségét – bár nem a területi integritását. Április 6-án az egyoldalú garanciát Varsó kérésére kétoldalú brit–lengyel segélynyújtási ígéretté alakították át. Április 13-án következtek – válaszként Albánia olasz lerohanására – a brit–francia garancianyilatkozatok Románia és Görögország számára, május 12-én és 23-án pedig brit és francia segélynyújtási nyilatkozatok Törökország részére földközi-tengeri konfliktus esetére.

Ezzel a britek az 1925-ös locarnói szerződés óta először vállaltak széles körű kötelezettséget a kontinensen. Ismét energikusan érvényesítették közép-európai érdekeiket, miközben elmulasztották, hogy konkrét operatív terveket dolgozzanak ki Lengyelország katonai megsegítésére német támadás esetén. Ez Lengyelország lerohanása után keserűen megbosszulta magát, amikor a lengyelek segítség nélkül, elszigetelten álltak szemben a német csapatokkal. Így egyfajta „fedezetlen váltóról" lehet beszélni, amelyet Chamberlain bocsátott ki 1939. március 31-ei garancianyilatkozatával.

Az 1938. novemberi brit–amerikai kereskedelmi szerződés megkötése után sűrűsödtek a figyelmeztetések, hogy Roosevelt egy német–brit konfliktus és Nagy-Britannia létének fenyegetése esetén intenzíven fog fáradozni az USA politikai és katonai izolacionizmusának – gazdasági soha nem létezett – gyors leépítésén. Az USA láthatóan elbizonytalanodott a németek dél-amerikai – azaz „saját nyugati féltekéjén" észlelt – ideológiai és kereskedelmi aktivitását látva, majd az 1938. november 9–10-ei zsidóellenes pogrom miatt demonstratívan visszarendelte berlini követét.

A Chamberlain-kormány ezekben a tavaszi hetekben a fegyverkezés fokozására tett kísérletet: amellett, hogy – békeidőben először – bevezette az általános hadkötelezettséget, sürgette a katonai költségvetés jelentős bővítését 1939–40-re, a szárazföldi hadsereg megerősítését a kontinensen Franciaország oldalán történő bevetés esetére, a területvédelmi hadseregnek a haza védelme céljából 13-ról 26 hadosztályosra növelését, valamint a Royal Air Force gyors kiépítését. Hitler, aki ezeket a brit akciókat propagandaminisztere segítségével rendkívül hatásosan Németország „bekerítésének" tüntette fel, a tempó felgyorsítására kényszerült, ha nem akarta elszalasztani a kedvezőnek tűnő pillanatot a katonai támadáshoz.

Hitler háborús tervezetei

Beck lengyel külügyminiszter – attól a félelemtől vezérelve, hogy állama Németország csatlósaként hamarosan ugyanarra a sorsra jut, mint Ausztria és Csehszlovákia, továbbá túlértékelve a Berlin és Moszkva közötti helyzetből adódó mozgásszabadságot – 1939. március 26-án véglegesen elutasította a jövőbeli együttműködésre vonatkozó német javaslatokat. Hitler ezért április 3-án kiadta a parancsot: a Lengyelország megtámadásának terveit tartalmazó Fall Weißt dolgozzák át úgy, *„hogy a végrehajtás 1939. szeptember 1-jétől kezdve bármikor lehetséges legyen"*. Egy április 11-ei Führer-utasítás a végleges leszámolás tervezete mellett háború esetén Lengyelország elszigetelését és a háború lokalizálását irányozta elő, méghozzá azáltal, hogy *„a háborút meglepő és erős csapásokkal kell megnyitni és gyors sikerre vezetni"*. A meglepő támadáskezdést azért kellett előkészíteni és kitűzni, hogy a nyugati hatalmakat és a Szovjetuniót távol tartsák a német–lengyel konfliktustól.

Hitler számára már rég nem Danzig jelentette a központi problémát. Sokkal inkább *„az élettér keleti kiterjesztéséről és az élelem biztosításáról, továbbá a baltikumi probléma megoldásáról"* volt szó – azaz az „élettérprobléma" kezelésének első lépcsőfokáról. A Lengyelország ellen kilátásba helyezett háborúnak már nemcsak egy bizonytalansági faktort kellett kikapcsolnia a hátországban, hanem egyidejűleg javítania kellett a nyugati háború anyagi feltételeit a lengyel gazdaság kiaknázásával. A Szovjetunió elleni felvonulási bázis eredeti funkcióját Hitler 1939 tavaszán – ahogy Sztálin is – időlegesen szem elől tévesztette.

Hitler tehát már kételkedett a keleti szomszéd elleni elszigetelt hadműveletek lehetőségében, és elrendelte, hogy a nyugati hatalmak intervenciója esetén a harcot elsősorban Anglia és Franciaország ellen kell folytatni. Hitler egyáltalán nem volt bizonyos a „villámgyors" sikerben, sokkal inkább hosszú, kimerítő, „életre-halálra" szóló háborúval számolt.

Ma már véglegesen a legendák körébe lehet sorolni azt az elterjedt tézist, hogy a Harmadik Birodalom vezetése valamiféle villámháborús stratégiát fejlesztett ki széles körű világuralmi tervei megvalósítására, és azt 1941-ig sikerrel ültette át a gyakorlatba. Az egyetlen háború, amelyet bizonyíthatóan villámháborúként terveztek és alapoztak meg, az a Szovjetunió 1941. évi megtámadása volt, amely azonban néhány hónappal később a szovjet csapatok elkeseredett ellenállása és „tél tábornok" miatt kudarcba fulladt.

A többfrontos háború veszélye

A nemzetközi helyzet változása és mindenekelőtt a britek makacs ellenállása miatt a diktátor már az első lövés előtt feloldhatatlan ellentmondásokba és reménytelen helyzetekbe bonyolódott. Ahogy közeledett a háború, sok minden inkább önkéntelen reakció és rögtönzés, mintsem hosszú távú kalkuláció volt: az eredeti stratégiai „kívánságdoktrína" – az ellenfelek egymás utáni elszigetelt kikapcsolása – illúzióját a többfrontos háború mind konkrétabb kilátásai váltották fel. Éppen az az 1914. évi konstelláció rajzolódott ki, amelyet Hitler mindig el akart kerülni: a „kívánságpartner" Nagy-Britannia az el-

lenséges táborba pártolt át. Az 1939. márciusihoz hasonló, vértelen győzelmekkel a jövőben már nem lehetett számolni. A diktátor utolsó szalmaszálként abba a reménybe kapaszkodott, hogy a Lengyelország függetlenségére adott brit garancianyilatkozat inkább csak demonstratív gesztus, amelyet nem követ tényleges katonai beavatkozás a kontinensen.

Hitler már 1939 tavaszán külpolitikai csődtömeg előtt állt. A német–brit flottaegyezmény és a német–lengyel megnemtámadási szerződés egyoldalú felmondása, továbbá az 1939. április 28-án a Reichstagban hangos tetszésnyilvánítások közepette elhangzott figyelmeztetés Amerikának, hogy az ne avatkozzon be az európai ügyekbe, már nem volt más, mint üres, harcias fenyegetés és dacreakció, amely aligha lehetett alkalmas arra, hogy másokban félelmet ébresszen.

A következő hónapokban már csupán arra törekedtek, hogy olyan nemzetközi hatalmi konstellációt kényszerítsenek ki, amely vagy visszatartaná Angliát és Franciaországot a lengyeleknek nyújtandó segélyakciótól, vagy háború esetén mindkét hatalmat arra kényszerítené, hogy erőiket felaprózzák és egyidejűleg több fronton – a kontinensen, a Földközi-tengeren és a Távol-Keleten – vessék be. Ez még egyszer a „zseniális világpolitikus", Ribbentrop órája volt. A birodalmi külügyminiszter, aki a britekre neheztelve hagyta el 1937. december végén londoni nagyköveti posztját, igazolva érezhette önmagát: Führerének britpárti illúziói szertefoszlottak.

Ribbentrop elképzelése az volt, hogy a Berlin–Róma–Tokió „világpolitikai háromszöget" – a Szovjetunióval vagy nélküle – további antikomintern-partnerek bevonásával kölcsönös segítségnyújtási kötelezettségen alapuló szilárd katonai szövetséggé építse ki. Ezzel Anglia és Franciaország elszigetelődne vagy arra kényszerülne, hogy korlátozott katonai erőit egyidejűleg három neuralgikus biztonsági zónában – Atlanti-óceán–kontinens, Földközi-tenger–Közel-Kelet, továbbá Távol-Kelet – vonultassa fel. Az USA flottájának egy részét a Csendes-óceánon Japán kötné le, így Amerika aligha gondolhatna az angolszász testvérnek nyújtandó masszív segítségre. A Szovjetunió figyelmét Japán segítségével minden addiginál intenzívebben a mandzsúriai és a kínai határra kell irányítani, és akkor nem fogja érdekelni, hogy európai határait Németország veszélyezteti. Lengyelország ezáltal elszigetelődne és könnyű prédává válna.

Ebben az első pillantásra meggyőző számításban azonban hibák rejlettek. Japán ekkor még nem hajolt meg azon német kívánság előtt, hogy háttérbe szorítva kínai hódítási céljait, imperialista politikájának brit- és Amerika-ellenes élt adjon Dél- és Délkelet-Ázsiában. Tokió elutasította, hogy belesodródjon egy olyan, Berlin által kirobbantott európai háborúba, amelyben semmilyen formában nem érdekelt. Olaszország részéről pedig Mussolini augusztus 25-én – tehát a Lengyelország elleni támadás először kitűzött időpontja előtt egy nappal – úgy nyilatkozott, hogy országa csak 1942–1943-ban lesz felkészülve a háborúra. Az 1939. május 22-én aláírt acélpaktum a „hajlíthatatlan tengelybarátság" propagandademonstrációja maradt csupán, amelyre persze már régen ráragadt a német különutakkal és befejezett tényekkel szembeni mély bizalmatlanság fagyos zúzmarája.

A Hitler–Sztálin-paktum

Amikor júliusban végleg kiderült, hogy Tokióval a katonai szövetség nem valósítható meg, a berlini diplomácia, ha kissé tétovázva is, átváltott a „második lehetőségre", s Moszkvához kezdett közeledni. Az új háború egyre fenyegetőbb árnyékában a Szovjetunió a minden oldalról körülrajongott potenciális szövetséges szerepébe lépett elő. A nyugati hatalmaknak eleinte feltétlenül nagyobb esélyük volt azon törekvéseik megvalósítására, hogy a Lengyelországnak és Romániának nyújtott garancianyilatkozatokba ilyen vagy olyan formában a szovjeteket is bevonják, és őket is kötelezzék a közép- és kelet-európai államrend megvédésére Németországgal szemben.

Mindez annak ellenére történt, hogy a Szovjetuniót fél évvel korábban még kiszorították a müncheni konferenciaasztal mellől, és ezáltal újabb tápot adtak a Kreml-vezetés intervenciós évekre visszanyúló mély bizalmatlanságának a kapitalista államokkal szemben. Hitler, ha hihetünk Von Weizsäcker államtitkárnak, egy ideig arra gondolt, hogy a nyugati hatalmak Sztálinnal kötött egyezsége esetén Lengyelország megtámadását az utolsó pillanatban elodázza, és 1939 szeptemberére Nürnbergbe összehívja a „béke pártkongresszusát".

Végül a diktátornak ismét mások siettek segítségére: Chamberlain és Daladier nem tudtak felülkerekedni bizalmatlanságukon a „félig ázsiai Oroszországgal" (Chamberlain kifejezése) szemben, s attól különösképp vonakodtak, hogy Kelet-Közép-Európát a Németország elleni átvonulás jogáért a szovjeteknek engedjék át. A varsói kormány is vehemensen védekezett az ellen, hogy konfliktus esetén szovjet csapatokat engedjen országába, vagy a szovjet repülőknek átrepülési jogot adva lehetővé tegye a Szovjetunió számára szövetségi kötelezettsége teljesítését. A lengyelek persze reálisan látták

annak veszélyét, hogy a szovjetek ezt az 1921-es rigai békében annektált mintegy 200 km széles fehérorosz és ukrán sáv visszaszerzésére használnák fel.

A nyugati hatalmak attól is tartottak, hogy a Moszkvával létrehozandó átfogó szövetségi rendszer éppen ellenkező hatással jár, s a Nyugatról és Keletről történő „bekerítéssel" szemben az „előremenekülés" kétségbeesett lépésére készteti Hitlert. Így máig is vitatott, hogy különösen a londoni kormány mennyire folytatott valóban komoly tárgyalásokat a Kremllel, vagy végeredményben nem nyomásgyakorlásként kezelték-e azokat a nemzetiszocialista Németországgal történő megegyezés kikényszerítésére.

A brit és francia missziók moszkvai tárgyalásainak meghiúsulásával Berlinnél volt a labda. A Kremlből érkező egyértelmű jelzéseket a német vezetés hosszas tétovázás után, csak augusztus elején értette meg. E jelzések közé tartozott Sztálin híres beszéde 1938. március 10-én az SZKP XVIII. pártkongresszusán, amely szerint nem hagyja, hogy országát konfliktusokba vonják be olyan *„háborús uszítók, akik ahhoz szoktak hozzá, hogy másokkal kapartassák ki maguknak a gesztenyét"*. Ugyancsak jelzésértékű volt a nyugati orientáció és a kollektív biztonság elkötelezett szószólójának, a zsidó Litvinovnak a leváltása, valamint Molotov külügyminiszteri kinevezése május 3-án.

Közeledett Lengyelország megtámadásának időpontja, és egyre nagyobb szükség volt a szovjetek jóindulatú semlegességére, illetve a hatalmas orosz nyersanyag-potenciál biztosítására. Az 1939. augusztus 19-én Moszkvával kötött kereskedelmi és hitelmegállapodásnak – valamint az 1940. február 11-én és 1941. január 10-én aláírt két további gazdasági megállapodásnak – az volt a funkciója, hogy a német „hadigazdaságnak" nyersanyagokat (foszfátot, azbesztet, krómot, mangánércet, ásványolajat és nyers gyapotot) biztosítson, ipari javakért és hadieszközökért cserébe. Ezzel egyidejűleg a Szovjetunión keresztül Németország nyitott maradt a Távol-Kelet felé, így egy esetleges brit blokád – az első világháborús helyzettel ellentétben – kijátszhatónak tűnt.

Ribbentrop 1939. augusztus 23-án végül elérte igazi célját: Moszkvában aláírta a Hitler–Sztálin-paktumot és a titkos kiegészítő jegyzőkönyvet Lengyelország „negyedik felosztásáról", továbbá az érdekszférák elhatárolásáról a Keleti- és a Fekete-tenger között. A titkos kiegészítő megállapodást szeptember 28-án határ- és barátsági szerződéssel egészítették ki.

A tíz évre kötött német–szovjet megnemtámadási szerződés Hitler számára csupán egy határidős egyezmény, egyfajta szükségmegoldás volt abból a kényszerből kiindulva, hogy immár eredeti akaratával szemben, „fordított frontállással" a Nyugat ellen kell harcolnia. A szerződésnek egyszerre több funkciót kellett betöltenie: a Szovjetunió semlegesítését Lengyelország megtámadásakor, Lengyelország keletről történő stratégiai lekötését és elszigetelését, a nyugati hatalmak elijesztését az intervenciótól a német–lengyel konfliktusban, nyugati fegyveres összeütközés esetén keleten szabad hátország biztosítását, valamint a Wehrmacht vezetésében az európai háborúval szemben még meglévő ellenállás legyűrését.

Utolsó ajánlatok Angliának

Hitler Anglia iránt érzett felemás gyűlölet-szeretetével szíve legmélyén a végsőkig bízott a Londonnal köthető egyezségben, természetesen azzal a feltétellel, hogy szabad kezet kap a kontinensen. Ugyanakkor gorombán elutasította Weizsäcker és Göring minden kísérletét, hogy Wohlthat minisztériumi igazgató Londonba küldésével vagy Birger Dahlerus svéd iparos közvetítésével a britekkel az utolsó pillanatban megegyezzen. De a németek prágai bevonulása után Chamberlain számára is rendkívül beszűkült a kompromisszumos megállapodás belpolitikai játéktere.

Augusztus utolsó hetének német lépései – Hitler augusztus 25-ei „nagylelkű ajánlata" a Brit Birodalom fennmaradásának garantálására és a „fegyverzetek ésszerű korlátozására", az eredetileg augusztus 26-ára kitűzött támadási időpont elhalasztása, továbbá a Lengyelország számáraaz előző év őszén tett indítvány szóbeli megismétlése a berlini brit nagyköveten, Neville Hendersonon keresztül az augusztus 30-áról 31-ére virradó éjjel – már csak taktikai jelentőséggel bírtak. A cél kettős volt: kifelé a nyugati hatalmakat távol tartva a háborútól, Lengyelországot elszigetelni, befelé pedig a német népet meggyőzni vezetőinek látszólagos türelméről és propagandisztikusan ráhangolni az „áldozatvállalásra".

Az 1914. júliusi válsághoz hasonlóan, 1939. augusztus végén ismét felépítették az „agresszor" képét a lakosság mozgósítása és a brit semlegesség elnyerése érdekében: korábban ez a cári birodalom volt, most Lengyelország. A 25 évvel korábbiakhoz hasonlóan a küszöbönálló háborút az ellenfelek által kívülről a németekre erőltetett harcként állították be, melyet a nemzeti lét megvédése és a birodalom nemzetközi „bekerítettségének" feltörése érdekében kell megvívni. 1939. május közepétől a lengyelországi kisebbségi feszültségek propagandisztikus felfújása a sajtóban, valamint a konfliktusok felfűtése Danzigban és környékén is – az egy évvel korábbi Szudéta-válsághoz hasonlóan – csak azt a célt szolgálták, hogy a keleti szomszédnak mint agresszornak átjátsszák a „Fekete Pétert", és saját népüket ráhangolják a kormány háborús politikájára.

1939. szeptember 1-jén reggel 4 óra 45 perckor Németország hadüzenet nélküli támadást indított Lengyelország ellen. Amikor Berlin elutasította a nyugati hatalmak ultimatív követeléseit az ellenségeskedések azonnali beszüntetésére és a csapatok visszavonására a határok mögé, nyilvánvalóvá vált, hogy a német–lengyel konfliktus európai háborúvá szélesedik. Mennyire megkövülten ülhetett Hitler a néhány hónappal korábban elkészült új birodalmi kancelláriában lévő íróasztalánál 1939. szeptember 3-án, vasárnap reggel, amikor rövidddel kilenc óra után a főtolmács *Paul Schmidt* fordításában értesült a brit ultimátum 11 órai határidejéről. Kis idő után haragos tekintettel fordult az ablaknál álló Ribbentrophoz és megkérdezte: *„Most mit tegyünk?"* Ribbentrop tehetetlenül, csendes hangon csak azt felelte: *„Feltételezem, hogy a franciák a következő órában ugyanilyen tartalmú ultimátumot fognak átnyújtani."*

Fordította: Fiziker Róbert

ESZTELEN IDŐJÁTSZMA

HITLER HÁBORÚS STRATÉGIÁJA ÉS AZ IDŐTÉNYEZŐ

Hitler gondolkodásának középpontjában egy megoldhatatlannak tűnő probléma megoldási kísérlete állt: hogyan változtatható Németország a lehető leggyorsabban világhatalommá, amikor ez a többi, már létező világhatalom ellenállásába ütközik, hiszen a cél csak egyikük vagy másikuk rovására érhető el. Hitler nemcsak személyisége, hipochondriája, halálfélelme miatt sürgette a nagy játszma mielőbbi elkezdését, de – legalább ennyire, ha nem jobban – azért is, mert felismerte az időtényező jelentőségét: azelőtt kell lépni, mielőtt a többiek összefognak. De vajon volt-e Hitlernek összefüggő, önmagában véve értelmes katonai elgondolása a háborús győzelem biztosítására, és ha igen, az miben állt?

ORMOS MÁRIA

Hitler háborús terveit, stratégiai elgondolásait még a hadsereg vezetői előtt sem fejtette ki teljes egészében, azokra legfeljebb egyes megfogalmazásaiból lehetett némileg következtetni. Jóllehet korai megnyilatkozásai arról árulkodnak, hogy fő célja hatalmas keleti területek bekebelezésével a kontinentális német hatalom biztosítása volt, e tervről kancellársága kezdetén hosszú ideig nem beszélt. Éveken át csak a békeszerződés revíziójával kapcsolatos német igényeket hangoztatta, majd szűkebb környezete előtt is csak részcélokat jelenített meg. Még kevésbé tájékoztatta terveiről a német közvéleményt. Mindez azzal járt, hogy vezérkari szinten sohasem dolgoztak a háború végigvitelének egész stratégiáján, hanem csupán az egyes offenzívák terveit alakították ki. Még ez alól is volt kivétel, mivel a Dánia és Norvégia elleni hadműveleti terv lényegében az illetékes szervek kihagyásával készült el.

Sietnie kellett

Mindebből logikusan következett, hogy a vezető tisztek valójában nem követhették, sőt alapjában véve nem is érthették a hitleri logikát. Pedig a Führer számos alkalommal kifejtette szilárd meggyőződését, hogy amennyiben Németország nem válik meghatározó világhatalommá, úgy egyszerűen tönkremegy és eltűnik a térképről. A másodrendű Németországnak tehát világhatalommá kell átalakulnia olyan körülmények között, amikor ezt több létező világhatalom vélhetően ellenzi, már csak azért is, mert e nagyhatalmi pozíciót a Német Birodalom csak egyikük vagy másikuk rovására szerezheti meg.

Nagy-Britannia, valamint az Egyesült Államok világhatalmi státusát nem vitathatta senki, s geopolitikai helyzetét, katonai potenciálját tekintve a Szovjetunióét sem. Bárhogyan ócsárolta is Hitler a Churchill-féle ostoba „zsidóbérenc" politikát, s bármennyire igyekezett elhitetni – eleinte önmagával is –, hogy Nagy-Britanniával meg lehet egyezni a világ felosztásában, ehhez az állításához és elvárásához mindig fűződött egy „ha". Ő is sejthette, hogy a kontinens feletti német uralom esetén az angolok még akkor sem éreznék biztonságban gyarmatbirodalmukat, ha Németország (legalább egyelőre) nem lépne fel gyarmati igényekkel. A brit összeköttetési vonalakat ugyanis már az is súlyosan fenyegethette, ha Németország „csupán" az európai egyeduralmat szerzi meg. Ami a Szovjetuniót illeti, 1924–25 óta Hitler számára nem volt vitás, hogy a nagy új földterületet, a Grund und Bodent – ahogyan akkoriban kifejezte magát –, illetve a Lebensraumot – amint a valamivel későbbi szlogenrendszerben náci célmeghatározásként e fogalom polgárjogot nyert – Oroszország megsemmisítése árán szerezheti meg.

Jóllehet, Hitler azt hangoztatta, hogy az Amerikai Egyesült Államok nem európai hatalom, ezért nincs itt semmi keresnivalója, mégis tudatában volt: egy európai háborúba – különösen angol részvétel esetén – előbb-utóbb az USA is beleszól majd. Németországnak tehát – következtetett Hitler – úgy kell megküzdenie világhatalmi státusának biztosításáért, hogy e három hatalom ne foghasson össze, illetve ne maradjon idejük a német előrenyomulás megakadályozására. Hitlernek, ha akarta, ha nem, sietnie kellett.

Ismert lépései, beszédei, előterjesztései alapján úgy tűnik, hogy Hitlert a sietség 1936 tájékán ragadta el, vagyis nagyjából abban az időben, amikor Nagy-Britanniához fűzött reményei kezdtek szertefoszlani. Pedig 1936-ban még London gyorsan napirendre tért a rajnai demilitarizált övezet német megszállása felett, érvényben volt egy Németország számára eléggé kellemes flottaegyezmény, s az angol kormány semmi jelét nem adta annak, hogy Németországot korlátozó politikába kívánna kezdeni. Valami mégis világossá vált. A brit kormány láthatóan mindenbe belenyugodott, ami a versailles-i béke kiigazítására, az igazságtalanságok jóvátételére, a revízióra irányult, ezzel szemben soha nem reagált azokra a német ajánlatokra, amelyek globális hatalmi megosztásra irányultak.

Bár a Nagy-Britanniával kapcsolatos feltételes mód Hitler gondolatvilágából később sem tűnik el, minden jel arra vall, hogy 1936-tól kezdve megértette: stratégiáját nem alapozhatja az angol–német megegyezés tervére. Ekkor dolgozta ki az új négyéves gazdasági-katonai fejlesztés tervezetét, vagyis a háború közvetlen és gyors előkészítésének programját. Megállapította, hogy az élettér megszerzésének előkészítésében Németország közel négy évet elvesztett, s leszögezte, hogy a német gazdaságnak és a hadseregnek négy év alatt fel kell készülnie a háborúra. *„Ha a legrövidebb időn belül nem sikerül a német Wehrmachtot a világ első számú hadseregévé fejlesztenünk, Németország elvész!"* – írta a négyéves tervről szóló emlékiratában. Hasonló sietséggel próbálta bebiztosítani a német–olasz szövetséget, amelynek érdekében könnyen lemondott a dél-tiroli német anyanyelvű lakosságról is, pedig az efféle engedékenység korántsem volt jellemző a náci vezérre.

Élete a garancia

1937-ben év eleji parlamenti beszédében Hitler még egy kísérletet tett arra, hogy pozitív választ csikarjon ki a londoni kormányból: kinyilvánította, hogy a „bolsevizmus" elleni együttműködés és közös harc esetén mód lenne az *„őszinte és barátságos együttműködésre"*. Ám mivel Londonból e felhívásra sem érkezett egyetértő válasz, 1937 novemberében Hitler már azzal a javaslattal lépett a hadsereg vezetői, továbbá a külügy- és hadügyminiszter elé, hogy a német akcióterv végrehajtását – ha a körülmények megfelelőek lesznek – már 1938-ban kezdjék meg, és kebelezzék be Ausztriát, valamint Csehszlovákiát.

A négyéves terv elindítása óta mindössze két év telt el, vagyis a gazdaság átállítása és a hadsereg feltöltése, kiképzése e tervek szellemében nem történhetett meg. Hitler ekkor már az időtényezőre helyezte a hangsúlyt. Saját élettartama és a német jövő között szoros összefüggést látott: a Németország számára minden bizonnyal kedvezőbb későbbi körülményeket nem tanácsos kivárni, mivel nincs garancia arra, hogy akkor ő még élni fog. Hitler valószínűleg komolyan vette ezt az érvet, a másikat azonban, amelynek lényege minden bizonnyal éppen a többi hatalom megelőzése volt, nem hangoztatta. Nem csoda, ha többen – így Neurath külügyminiszter, Blomberg hadügyminiszter és Fritzsch, a szárazföldi hadsereg főparancsnoka – kételyeket támasztottak. Rövidesen mindhármuknak távozniuk kellett posztjukról, Hitler pedig megvalósította, amit elgondolt.

Már az első hitleri lépések a német stratégiai helyzet lényeges javulását eredményezték, ám egyelőre csak olyan expanziót tartalmaztak, amelyek felfoghatók voltak Versailles „jóvátételének", ezért – valamint a keleti kérdésekkel kapcsolatos angol érdektelenség miatt – nem vezettek általános konfliktushoz. Ám 1938 őszén a csehszlovák kérdés – éppen az angol kormány nagy megértése és revízióra való hajlama miatt – már nem úgy zárult, ahogyan Hitler szerette volna. A Wehrmacht pedig ekkorra még nem készült fel, túlságosan nagy kockázatot tehát nem volt tanácsos vállalni. Azonban így sem kizárólag Hitleren és nagyhatalmi tárgyalópartnerein múlt, hogy a háború nem tört ki már 1938-ban. A náci Németország helyi ellenállás hiányában kebelezhette be Ausztriát és a Szudéta-vidéket minden konfliktus nélkül. Hitler pontosan erre számított: első expanzív lépéseit elsősorban politikai feltételekre alapozta, a háttérben végbement katonai felkészülésnek csak másodlagos szerepe volt. Sőt mi több, az osztrák akcióra egyáltalán nem készült katonai terv. Napokig tartó ingadozás, habozás után Hitler végül abban a hiszemben indította el hadseregét Bécs felé, hogy nem lesz egyetlen hatalom sem, amely Ausztria miatt akár a legkisebb kockázatot is vállalná. Nem tévedett. Csehszlovákia esetében viszont valamelyest elszámította magát, mivel London e kérdésben szintén csak a jogosnak vélt revíziót volt hajlandó elfogadni.

Lehetséges képtelenség

Münchennel mindenesetre elkezdődött egy szakaszos időjátszma, amely azt célozta, hogy a német hadsereg egyszerre csak egy fő fronton legyen lekötve, vagyis a potenciális ellenfelek ne foghassanak össze és idejük se maradjon önvédelmük megszervezésére. Dönteni kellett a háború kívánatos menetéről, mert nyilvánvalóvá vált, hogy békés úton további területek megszerzése lehetetlen. A náci expanziós szándék voltaképpen az angol revíziós készséggel ütközött, és Hitler ekkoriban már tisztában volt azzal, hogy terveihez Londont nem tudja partnernek megnyerni. A további revizionista igazítgatások viszont nem érdekelték, minthogy ezek valójában korábban is csak előkészítő lépések és propagandaeszközök voltak. 1938 novemberében újságírók előtt tartott beszédében Hitler el is ismerte, hogy a fegyverkezés érdekében nem tehetett mást, mint hogy az igazságról és a békéről beszélt, de hozzátette: ez megtévesztően hatott a német tömegekre, akik most azt hiszik, a náci kormány mindenáron meg akarja őrizni a békét.

Választani – mint bármikor – ekkor is a támadás iránya: nyugat és kelet között lehetett. Az azonnali nyugati akció azonban majdnem biztosan szovjet hátbatámadást váltott volna ki, hiszen Berlinben is tudták, hogy Moszkvában angol–francia–szovjet tárgyalások folytak. Ezek témája a fenyegetett keleti országok biztonságának növelése volt, mivel a német propaganda évek óta – pontosan 1936 óta – a „bolsevizmust" jelölte meg fő ellenségének, a Szovjetuniót viszont csak akkor le-

hetett megtámadni, ha a két hatalom közötti államok csatlakoznak a német expanzióhoz, vagy ha Németország azokat is megszállja. Ebben a helyzetben egy nyugati offenzíva ugyan a teljes meglepetés erejével hathatott volna, ám minden esély megvolt arra, hogy maga után vonja a nyugati demokráciák és a Szovjetunió közötti megegyezést, hacsak Németország nem tesz ez ellen valamit. Cselekedni kellett, méghozzá ismételten politikai szinten.

1939 tavaszán a náci kormány elkezdte a tapogatózást, vajon biztonságos körülmények között indíthat-e azonnali támadást a Szovjetunió ellen, tehát közvetlenül célba veheti-e a számára legfontosabb expanziós területet, vagy azt megelőzően többfordulós játszmába kell kezdenie. A keleti támadás feltétele a brit flotta és a francia hadsereg mozdulatlansága volt, illetve az, hogy Lengyelország a német oldalon helyezkedjék el. Az angol–francia–szovjet tárgyalások azonban nem sok jóval kecsegtettek, a lengyel kormány pedig a német ajánlatokra ugyanúgy nemet mondott, mint arra a szovjet kívánságra, hogy a Vörös Hadsereget beengedje országa területére.

Mindezek után is nehéz belátni, vajon honnan vette Hitler a bátorságot, hogy Sztálinnak – akit rendszerével együtt a nácik évek óta a legextrémebb gyalázkodásokkal illettek – most hirtelen szövetségi ajánlatot tegyen. Mindenesetre a diplomáciai érintkezés során 1939 tavaszától kezdve mindkét fél apró lépésekkel haladt előre egészen odáig, míg végül egy ilyen, egyébként abszurdnak tűnő ajánlat már korántsem számított képtelenségnek. Sztálin és környezete megértette, hogy Németország következő célpontja Nyugat-Európa, aminek Moszkva csak örülhetett, hiszen így az „imperialista" ellenfelek – ahelyett, hogy szövetségben támadnának a Szovjetunióra – egymást fogják gyilkolni. Ha ehhez hozzátesszük, hogy Hitler messzemenő megértést tanúsított a baltikumi, lengyelországi és romániai „különleges szovjet érdekekkel" kapcsolatban, és bőkezű „ajándékozásra" is kész volt olyan területekből, amelyekhez persze csupán annyi köze volt, hogy ő maga akarta azokat elfoglalni, érthető, miért volt Sztálin olyan elégedett az 1939. augusztusi német–szovjet paktummal.

Akadozó precizitás

Elégedett volt Hitler is. Úgy gondolta, több legyet ütött egy csapásra. Szovjet együttműködéssel foglalhatta el Lengyelországot, s egyben elhárította a hátbatámadás veszélyét a nyugatra mérendő nagy csapás idejére. A nyugati támadásra viszont többek között azért volt szükség, hogy a Wehrmacht igazi nagy vállalkozása, a Szovjetunió elleni offenzíva idején szintén ne kelljen tartani a hátbatámadástól, és Németország engedelmes, katonai érdekeit kiszolgáló Nyugat-Európára támaszkodhasson. A terv megvalósításának előfeltétele a gyorsaság volt. Nem csak a lengyel ügyet kellett villámháborús eljárással sebesen lezárni, hanem a nyugati hadjáratot, majd a Szovjetunió elleni offenzívát is. Az egész folyamat nem húzódhatott el annyira, hogy bármelyik nagyhatalom felkészülhessen a német hadsereg méltó fogadására.

Lengyelországgal kapcsolatban nem merült fel probléma: a katonailag gyengén felszerelt ország nagyobbik felét a Wehrmacht három hét alatt megszállta, a Vörös Hadsereg pedig úgyszólván ellenállás nélkül nyomult a szovjet zónának kijelölt lengyel területen az egykori Curzon-vonalig, nagyjából a jelenlegi szovjet–lengyel határig. Az igazi, eredeti hitleri elgondolás azonban ezt követően – első ízben – súlyos csorbát szenvedett. A hitleri tervben rejlő időzített bomba ketyegése arra ösztönzött – s Hitler valóban ezt is követelte –, hogy a hadsereg forduljon sarkon, és még 1939 októberében megindítsa a Nyugat-Európa elleni támadást. Erre azonban a német katonai vezetők nem voltak hajlandóak, és – kivételesen – szabotálni tudták az azonnali akciót. Hitler erősködött, újabb és újabb határnapokat tűzött ki, de mindhiába. Beállt a tél, és azt ő sem kívánhatta, hogy az offenzíva a legkeményebb téli időszakban kezdődjék el.

A több hónapos időveszteséget Hitler ekkor még megbocsátotta a katonáknak. Az engedékenységre több oka is volt. Egyrészt időközben felmerült, hogy a korábbi katonai tervektől eltérően el kell foglalni a dán és a norvég kikötőket is. Ha ezt elmulasztják, ott angol támaszpontok létesülhetnek, amelyek katonai veszélyességükön kívül azt is jelentenék, hogy Németországot elvágják a stratégiai jelentőségű svédországi nyersanyagszállításoktól, és megnehezítik a német flotta mozgását. Emellett Hitler úgy vélte, hogy a téli kényszerpihenőt a hadsereg feltöltése és kiképzése terén jól használták fel, s végül a nyugati hadjárat oly hihetetlen gyorsasággal és oly kevés áldozattal eredményezett elsöprő német győzelmet, hogy azt a hadtörténelem minden nagy hadvezére megirigyelhette volna.

Ezen a ponton azonban az óramű precizitásával kivitelezett német terv újra megakadt. Feltételezhető, hogy ennek – legalább részben – maga a Führer is okozója volt. Hitler később keserűen emlegette Mussolini elhamarkodott és sikertelen támadását Görögország ellen, ami neki 1941-ben egy vagy két hónapos csúszást okozott a Szovjetunió elleni támadás megindításában, mivel a német hadseregnek előbb még egy „balkáni kirándulást" is kellett tennie. Arról a majdnem egy esztendőről azonban, ami a nyugati hadjárat befejezése és a szovjet offenzíva között eltelt, Hitler sohasem beszélt. Az időhúzás hátterében az angliai partraszállás mérlegelése vagy állítólagos mérlegelése állt.

Tétova légi csata

Vajon Hitler komolyan fontolóra vette-e az angliai inváziót 1940-ben vagy 1941-ben? A magam részéről inkább a nemre hajlok, azzal a fenntartással, hogy részben saját feltevéseit követve, részben a tisztikar és a külügyminisztérium nyomására mégis latolgatta az „igen" alternatíváját. Mindenesetre az 1940. nyári és őszi helyzet mindennél jobban bizonyítja, hogy a német hadsereg nem rendelkezett átfogó háborús tervezettel. Gondoljuk csak végig! Egy hatalmas győzelem birtokában a Wehrmacht főerői ott álltak Franciaország közepén – mellesleg elfoglalták Dániát, Norvégiát, Hollan-

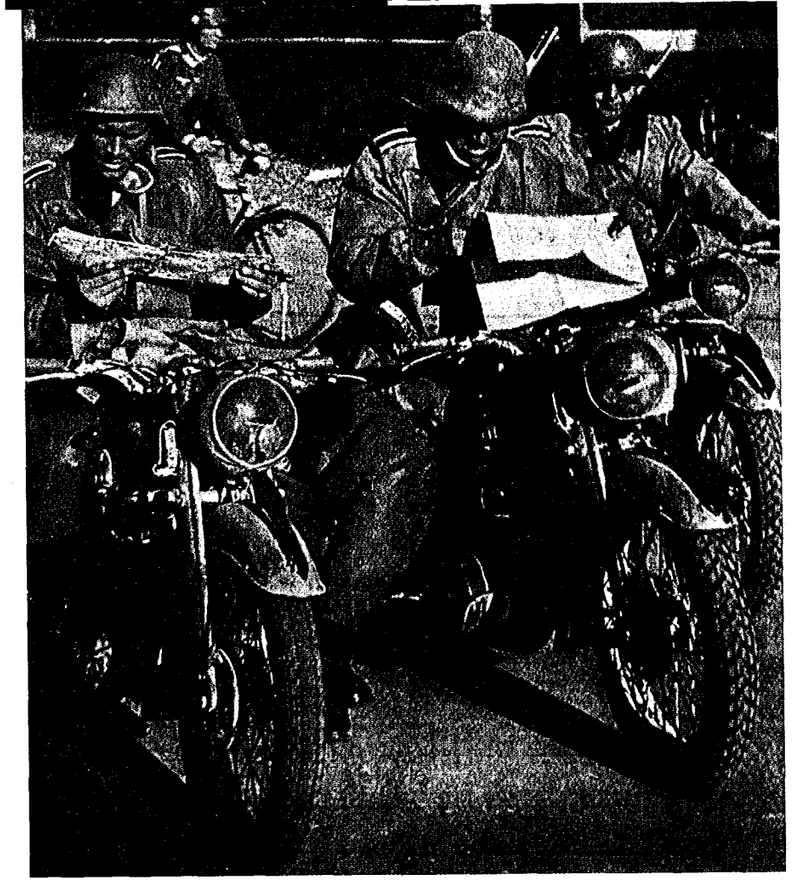

diát, valamint Belgiumot is –, és senki sem tudta, merre tovább. A hadsereg számára tulajdonképpen még az sem volt világos, hogy vajon miért nem szállták meg egész Franciaországot? Ezekben a pillanatokban nem létezett terv sem a La Manche csatornán való átkelésre, sem a keleti hadjáratra.

Sokan feltételezik, hogy Hitler végül „lemondott" a partraszállási tervről részben annak bizonytalan kimenetele, részben az angol politikához fűződő, még mindig pislákoló reményei miatt. Ezt a teóriát látszik alátámasztani, hogy kifejezetten ellenezte a Franciaországból menekülő brit egységek üldözését, és mint később maga is hivatkozott rá, ezzel mintegy jelzést adott Londonnak arról, hogy nem Angliával van problémája. E felfogást erősíti az a körülmény is, hogy az egyes fegyvernemek között ellentétek keletkeztek, mivel a légierő és a szárazföldi hadsereg vezetőinek partraszállási szándékát a flottavezérek nagyobb óvatossága és szkepszise keresztezte. Végül az angolok pszichológiai megtörése a légi háború útján nem sikerült, sőt az „angliai csata" katonai szempontból sem bizonyult eredményesnek.

Mégis úgy tűnik, hogy Hitler minden valószínűség szerint nem annyira a partraszállás lehetőségeit, mint inkább a Brit Birodalommal kapcsolatban felmerülő problémákat mérlegelte. A francia kérdésben sem azért volt oly „megértő" és hagyta meg az ország kisebb felét egy látszólag önálló francia állam számára, mert bizonyos franciabarát nácik erre rábeszélték, hanem azért, mert Franciaország teljes megszűnése esetén biztosra lehetett venni, hogy az észak-afrikai francia birtokokra Nagy-Britannia teszi rá a kezét. Nyilvánvalóan szerencsésebb volt, ha azok megmaradnak egy Németországgal „baráti" kapcsolatokat ápoló francia kormány fennhatósága alatt. Ugyanez volt a helyzet a francia flottával, bár a hozzá fűződő német érdekeket nem sikerült teljesen megvédeni.

Hitler dilemmája valószínűleg abban állt, hogy London bevétele után mi történhet a Brit Birodalommal. Igazából aligha az izgatta, hogy a Churchill-kormány a háborút Kanadában vagy Ausztráliában is folytatni fogja, hanem sokkal inkább az, hogy melyik hatalom teszi rá a kezét a brit gyarmati területekre. Ki gazdagodik és válik erősebbé megszerzésük által? Az ugyanis nem volt kétséges, hogy e hatalom megfelelő flotta híján Németország nem lehet.

Hitler addig kacérkodott a partraszállás ötletével, amíg reményt látott egy olyan szövetség létrehozására, amely már a Brit Birodalmat is kordában tarthatja. Ezért húzta az időt, ezért kereste fel Mussolinit, Francót, Pétain marsallt, és ezért tett ajánlatot a Szovjetuniónak is. A jelek szerint Ribbentrop külügyminisztertől származó terv lényege az volt, hogy német–spanyol–francia–olasz–szovjet együttes akcióval üssék ki Nagy-Britanniával együtt a Brit Birodalmat is.

1940 őszén azonban Hitler Madridtól és Vichytől gyakorlatilag kosarat kapott, a mindenre vállalkozó olasz fasiszta kormány pedig olyan feltételeket támasztott, amelyek kielégítése eleve kizárta volna a másik két nyugat-európai ország részvételét. Ezért történt, hogy mire a Szovjetuniónak tett német ajánlatokról egyáltalán tárgyalni kezdtek, és még mielőtt kiderült volna, hogy Sztálint India és más brit érdekeltségek nem vonzzák, ezzel szemben olyan övezetekben szeretne befolyáshoz jutni, amelyek Németország számára is fontosak (a Balkánon), a megbeszéléseknek már nem volt igazi tétjük. Amikor Molotov 1940 decemberében Berlinbe érkezett, a kocka már el volt vetve. Gyakorlatilag mindegy volt, miként reagál a német javaslatokra. Más kérdés, hogy válasza nem felelt meg a németeknek.

A szakaszos német hadműveletekbe tehát egy újabb, mintegy 10 hónapos üresjárat került. Ebből a balkáni hadjárat csak egy-másfél hónapot vett igénybe. (A keleti offenzíva kezdőnapja eredetileg májusban lett volna.) A háború kimenetelét azonban mégsem e késlekedés, hanem az időjátszma keleten bekövetkezett kudarca döntötte el.

Nyitva maradt harapófogó

A Barbarossa-terv mintegy 5-6 hónapot írt elő a keleti hadműveletek befejezésére. Csak ebben az esetben lehetett ugyanis arra számítani – amire Hitler valóban számított –, hogy a főerőket már 1942-ben a Brit Birodalom ellen lehet fordítani, még mielőtt Anglia magához térne és mielőtt az Amerikai Egyesült Államok hatalmas erőivel beavatkozna a küzdelembe.

E terv már akkor akadozni kezdett, amikor a német várakozással ellentétben a szovjet vezetésnek csodával határos módon már a nyári hónapok alatt sikerült végrehajtania a mozgósítást. Így a Wehrmacht – az első könnyed győzelmeket követően – meglepetésszerűen újabb és újabb szovjet erőkkel találkozott, jóval azelőtt, hogy a tél, valamint a Moszkva alá rendelt friss szovjet csapatok az év vége felé megállították és visszavonulásra kényszerítették volna. Vajon Hitler és a német vezérkar előtt miért volt ismeretlen a szovjet hadipotenciál? Miért volt ennyire rossz a felderítés, miért hitették el magukkal mindazt, amit el akartak hinni a szovjet állam Gólem jellegéről? Mindez szinte érthetetlen, hiszen 1941-ig a két vezérkar között rendszeres volt az érintkezés, vagyis nem kellett a kémhálózatra támaszkodni, hogy információkat szerezzenek a szovjet ember- és anyagtartalékról. Márpedig Hitler egyetlen reménye 1942 elejétől kezdve éppen az volt, hogy e tartalékok kimerültek. (A valóságban ekkor kezdődött el igazán a tartalékok mozgósítása.)

Mindenesetre Hitler 1941–42 telén már rádöbbent arra, hogy tévedett. A kalkuláció ebben az esetben rossz volt, mert hibásan ítélték meg az ellenfelet. A keleti hadjárat alapjában véve ezen bukott meg, és minden bizonnyal nem azon a hadműveleti kérdésen, ami körül Hitler és az OKH között a nagy vita zajlott. Az első igazán komoly feszültség ugyanis Hitler és a vezető tisztek között amiatt keletkezett, hogy Hitler, feltehetően a napóleoni csapda elkerülése érdekében – egyébként pedig jócskán túlértékelve a Wehrmacht kapacitását – rendkívül széles frontot nyitott, a szárnyak előretörését erőltette, és a hadsereg vezetői szerint túlságosan sokáig késlekedett Moszkva megtámadásával. Hitler tulajdonképpen Oroszország egész európai részét egy óriási harapófogóba kívánta fogni, amelynek két szárát ha összezárja, ölébe hull az egész ország a fővárossal együtt. Moszkvát egyébként – csakúgy, mint Leningrádot – nem is elfoglalni akarta, hanem megsemmisíteni.

Eljátszhatunk a gondolattal, hogy vajon mi történik akkor, ha Hitler hallgat a tábornokokra, és erőit összevonva hamarabb indít akciót Moszkva ellen. Az orosz fővárost a Wehrmacht ebben az esetben valószínűleg elfoglalhatta volna. Csakhogy Moszkva elfoglalásával egy nagy csatát meg lehetett nyerni, de nem lehetett győzelemre vinni a háborút. Sztálin, a Vörös Hadsereg és a szovjet apparátus kész volt kiüríteni Moszkvát, talán még arra is kész lett volna, hogy felégesse a fővárost, de nem szándékozott feladni a harcot. Annál is kevésbé, mert ekkoriban az idő már elkezdett nekik dolgozni.

Egyszerre a három nagy ellen

Már nem Hitler irányította a folyamatokat, hanem kénytelen volt azokhoz alkalmazkodni. A nácik egyetlen igazi esélye 1941 vége felé az lehetett, hogy Japán, a távol-keleti szövetséges hátba támadja a Vörös Hadsereget, ami nemcsak a Szovjetunió helyzetét nehezítette volna meg rendkívüli módon, hanem az amerikaiakat is további kivárásra kényszerítette volna. Japán azonban az Egyesült Államokat támadta meg, ami egyenes úton vezetett ahhoz,

Német propaganda

Orosz propaganda

hogy – jobb híján – Németország hadat üzenjen Amerikának. Megtörtént, amit Hitler mindig is el akart kerülni: a világ három legnagyobb hatalma egy táborba tömörült Németország ellen.

Mindezek után maradt-e még egyáltalán esély arra, hogy a német hadsereg győztesen kerüljön ki a háborúból? Abból kiindulva, hogy a moszkvai csatától, illetve a japánok Pearl Harbor-i támadásától számítva a Wehrmacht még három éven és négy hónapon át kitartott, számos csatát meg is nyert, s az ellenségnek mérhetetlen veszteségeket okozott, arra kellene következtetnünk, hogy a németeknek volt esélyük a győzelemre. Bár Hitler 1941 végén már tudta, hogy az erők felmérésében tévedett, egyelőre még bízott abban, hogy van lehetőség a korrekcióra, mert kifogy az oroszok „élőereje", vagyis emberanyaga, és mert – vélte ekkoriban – gyenge a katonai vezetésük, s ráadásul rossz a fegyverutánpótlásuk. És éppen ebben a megújuló optimizmusban rejlett a döntő tévedés, amelyhez képest eltörpül annak a jelentősége, hogy valójon mi történik akkor, ha Hitler dél felé kisebb frontot nyit, ha nem erőlteti a végletekig az előretörést az olajmezők felé, ha megengedi a sztálingrádi erők kivonását a térségből, vagy ha sikerül oda jelentős felmentő alakulatokat átcsoportosítania, amennyiben ilyenekről előzőleg egyáltalán gondoskodtak volna.

A német esély tehát 1941-től kezdve valóban látszat volt csupán. A német akaraterő, szervezőképesség, fegyelmezettség kitartott a végletekig, de az optimizmus illúzióra épült. A szovjetek „élőereje" egyre nőtt, a katonai vezetés menet közben megtanulta – bizonyos mértékig eltanulta – a modern hadvezetés fortélyait, a gyárak elkezdték ontani a kissé primitív, de bármilyen körülmények között megbízható fegyvereket, és ami mégis hiányzott, azt most már Nagy-Britannia és főleg az Egyesült Államok pótolta.

A náci Németország és első helyen éppen annak „vezére" elkövetett egy olyan hibát is, ami eleve elkerülhetetlen volt, mivel az állam és ideológiája lényegéből fakadt. A „németek háborúja" ezúttal nemcsak expanzív, hódító jellegű, hanem egyúttal faji háború volt, amelynek Európa nyugati felében is voltak következményei, de teljes irtózatában Keleten mutatkozott meg. A fajirtás programja a zsidókon kívül százszázalékos „megoldási" tervvel kiterjedt a cigányokra, valamint az úgynevezett „ázsiaiakra" és eltérő mértékben az egyes szláv népekre, így a lengyelekre, balti szlávokra, beloruszokra, ukránokra és oroszokra is. A nácik e népek politikai, katonai, szellemi vezetőit szisztematikusan irtották, a többieket pedig állatokként kezelték.

A fajirtásról a náci vezetők között is viták zajlottak, mivel egyesek „tudományos" érvekre hivatkozva „regermanizálni" szerették volna a németeknél szőkébb és kékebb szemű ukránokat, horvátokat stb., mások viszont politikai okokból akartak jobb helyzetet teremteni a megszállt területek lakói számára. Hitler azonban néhányadmagával mindvégig kitartott ama meggyőződése mellett, hogy az alacsonyabb rendű szlávból sosem lesz hős germán, és e szolganépek kezébe sosem szabad fegyvert adni, mert megjósolhatatlan, mire fogják felhasználni. Hitler így eljátszotta azt a politikai-lélektani lehetőséget, hogy Keleten számottevő lakossági támogatásra találjon, mi több, tömegével állította a szovjet rendszer mellé azokat az embereket is, akiknek erre korábban nem sok okuk volt.

Szertefoszló legenda

1942–43-ban a németek számára az idő beszűkült, ezzel szemben megnövekedett a megvédendő tér. 1942-ben a Wehrmacht még újabb hatalmas területeket foglalt el Oroszországban, és bár Sztálingrádnál szimbolikus jelentőségű vereséget szenvedett, a frontvonal a következő év során lényegében nem lett rövidebb. Sztálingrádnak elsősorban a lélektani hatása volt nagy. Katonai szakértők szerint hadászatilag a város birtoklása tulajdonképpen keveset jelentett, s a német hadsereget a viszonylag nagy ember- és hadianyag-veszteség sem feltétlenül rázta meg. Sztálingrád azért lett szimbólum, mert végleg eloszlatta a Wehrmacht legyőzhetetlenségének legendáját, feltárta az időháború rendkívüli veszélyét, és nyilvánvalóvá tette a tévedhetetlen Führer súlyos tévedését. Sztálingrád szárnyakat adott az ellenségnek, miközben az addig vidáman menetelő Wehrmacht-katonának arcára fagyott a mosoly, és kitartása már fogcsikorgatással párosult. Egyértelművé vált, hogy a keleti frontra kerülni olyan megtiszteltetés, amely büntetéssel ér fel.

A megvédendő tér tovább bővült, amikor az amerikai–angol csapatok afrikai partraszállása miatt a németek kénytelenek voltak megszállni egész Franciaországot, azután az 1943-as olaszországi fordulat miatt Észak-Olaszországot, s ezzel egy időben a megszállási teendőket is át kellett venniük a Balkánon az olaszoktól, majd arról is gondoskodniuk kellett volna, hogy a szövetségesek kontinentális partraszállását megakadályozzák. Ez valójában már nem sebezhető, hanem reménytelen helyzet volt. 1943-ban meg kellett állapítani, hogy Hitler az időháborút elvesztette, a Wehrmacht emberi és anyagi okokból már semmiképpen sem nyerhet.

A háború hátralévő hónapjaival kapcsolatban igazi katonai problémák már nem merülnek fel. Rejtélyesnek talán csak az az akció nevezhető, amit Hitler 1944 végén a partra szállt szövetséges erők ellen az Ardennekben kezdeményezett, ahelyett hogy minden erejével a Vörös Hadsereget próbálta volna feltartóztatni, híven ahhoz a sokat ismételt állításához, miszerint a háború igazi célja az ő számára a közös veszélyként jelentkező bolsevizmus megsemmisítése. Állításának hitelét mindenesetre lerombolta, anélkül hogy a támadást – hadianyag- és elsősorban benzinhiány miatt – sikerre tudta volna vinni. Bár bizonyíték nincs rá, valószínű, hogy Hitler ekkor már az angol–amerikai hadsereget tartotta a gyengébb ellenfélnek, és reménykedett abban, hogy annak súlyos veresége esetén az angol és az amerikai kormány beszünteti a háborúskodást.

E feltételezés azonban – csakúgy, mint a háború legtöbb 1943–45 közötti mozzanata – a politikai és emberi tévedések tartományába sorolható, illetve olyan probléma, amelynek nincs logikus megfejtése. Jóllehet agyának racionális tartományában a legtöbb német – valamint finn, román, magyar stb. – vezető személy, Hitlert is beleértve, tudta, hogy a játszmát nem lehet megnyerni, valamiféle esztelen belső parancsra mégis a totális összeomlásig folytatta azt.

Ami Hitlert illeti, róla tudjuk, hogy mind egészségileg, mind szellemileg erősen leépült ezekben az években, és a racionalitást háttérbe szorította benne az illúzió, az álmodozás, a saját küldetésébe vetett hit, a fantazmagória. Mi több, a végkifejlet idején vágya már választott népének, a németnek a megbüntetése volt, amiért nem tudta teljesíteni az általa kijelölt küldetést.

Goebbels csak vezérét ismételte, amikor arról ordítozott, hogy a német nép kudarcot vallott és megérdemelte vesztét, melyet önmaga okozott. Mi volt e kilátástalan kitartás igazi motivációja? Pontos választ valószínűleg maguk a részvevők sem tudtak volna adni. A büntetéstől való félelem? A kiúttalanság érzése? A megaláztatástól való rettegés? És ki tudja, mi még.

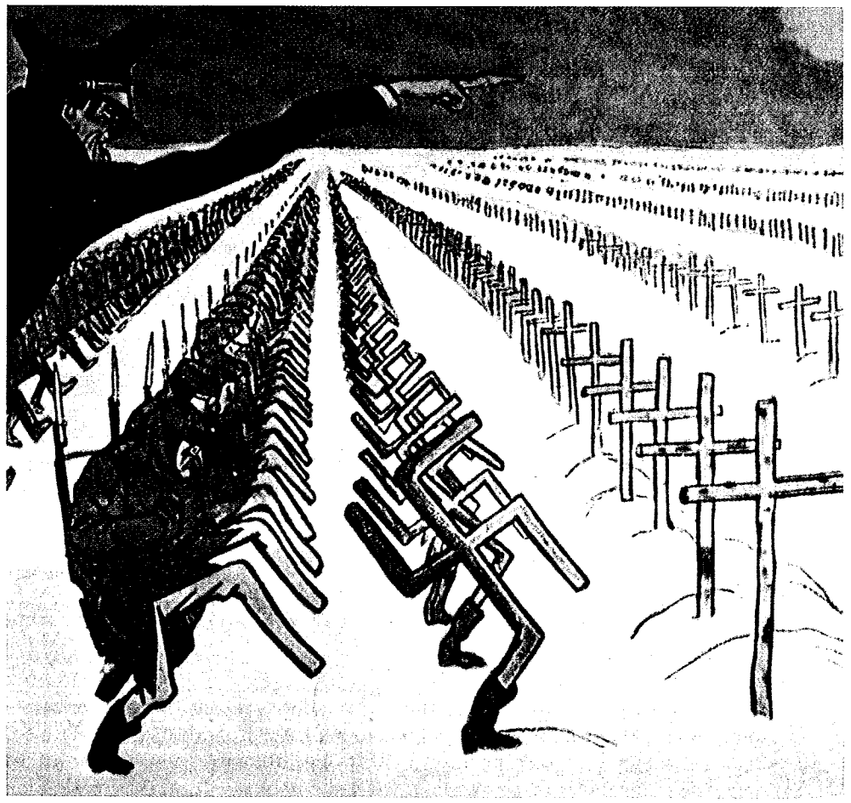

Német halálmenet orosz karikatúrán

A háború csapdájában

SEHOVÁ SEM VEZETŐ LENDÜLET

Németország 1940 júniusára elérte azt, amit az első világháborúban végcélnak tekintett, és ott tartott, ahová a másodikban csak 1943-ra szándékozott elérkezni. A kialakult szituáció mégsem vágott egybe a hitleri külpolitika alaptételeivel. Franciaország legyőzésével Németország nagy lépést tett ugyan az eredeti végcél, a kontinentális hegemónia irányában, de szerződéses kapcsolat ahhoz a Szovjetunióhoz fűzte, amelynek rovására az élettérprogramot meg kívánta valósítani, miközben háborúban állt Angliával, amellyel az összeütközést el akarta kerülni. Hitler számára az alapkérdés az volt: miként érje el, hogy Anglia – a németek kontinentális sikereit tudomásul véve – kiegyezzék Németországgal.

DIÓSZEGI ISTVÁN

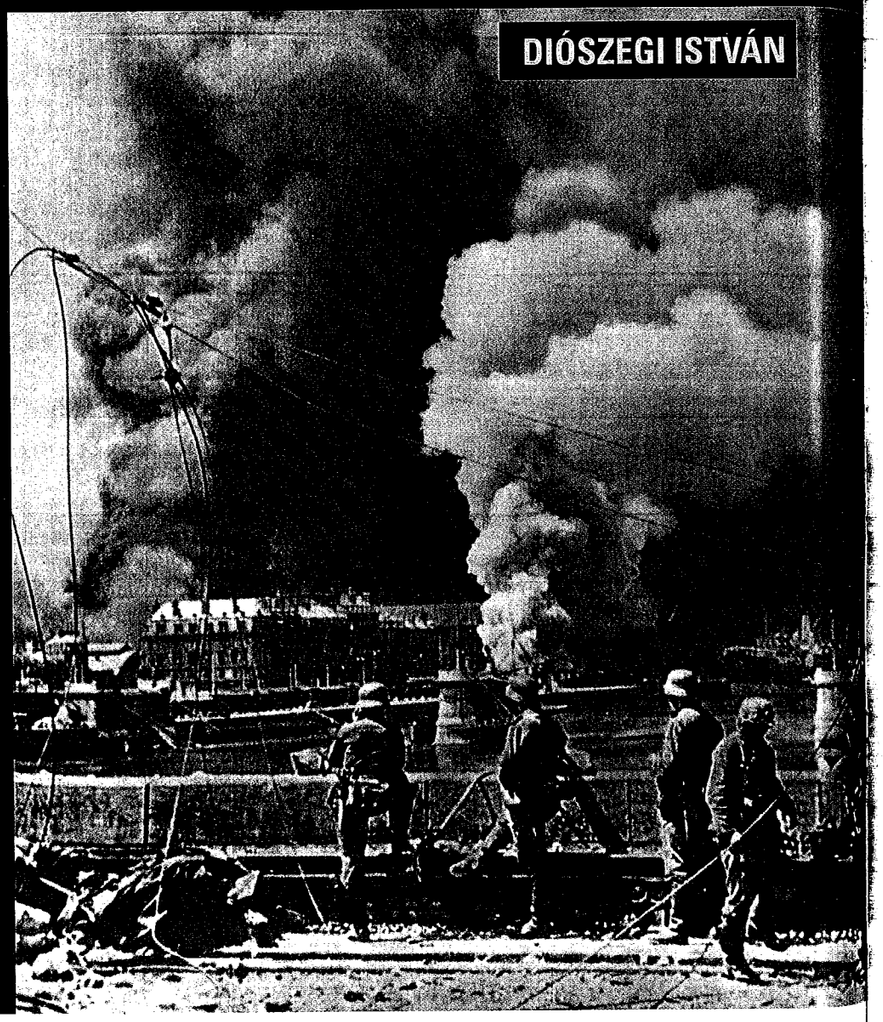

Hitler eredetileg nem készült az Anglia elleni hadviselésre, mert ennek nem látta értelmét. Az Angliával kialakult hadiállapotot 1939. szeptember 3-ától *„Németországra kényszerített háborúnak"* tekintette, és minden adandó alkalommal szabadulni igyekezett tőle. Ez a meggondolás inspirálta a lengyelországi hadjárat utáni békeajánlatát, és a hosszas vajúdás után elhatározott nyugati hadjáratnak is ez volt a tulajdonképpeni stratégiai célja. Franciaország elfoglalására éppen azért volt szükség, hogy Angliát megfosszák szárazföldi szövetségesétől, és ezáltal lehetetlenné tegyék számára a Németország elleni további hadviselést.

Szirénhangok Angliához

Az Angliával kapcsolatos nézetek Franciaország legyőzése következtében sem változtak meg. Hitler a további háborút katonai és politikai értelemben egyaránt értelmetlennek találta. Katonai értelemben azért, mert úgy vélte, hogy a háborúnak még a Brit-szigetek esetleges elfoglalásával sem vethet véget, hiszen az angol kormány amerikai támogatással Kanadából tovább folytathatná a hadműveleteket. Politikai értelemben azért, mert meggyőződése volt, hogy az esetleges teljes győzelem semmiféle kézzelfogható hasznot nem hozna Németországnak, mivel a brit örökségen a tengeri hatalmak, az Egyesült Államok, valamint Japán osztozkodnának. Közvetlen környezetében még a nyugati hadjárat során több ízben kifejezésre juttatta megegyezési szándékát, mondván, Anglia a német gyarmatok visszaadása révén bármikor békét nyerhet Németországtól, s a világ felosztásának bázisán közös nevezőre juthatnak.

Hitlerben fel sem merült, hogy kiegyezési készsége nem talál viszonzásra. Meggyőződéssel, szinte mániákusan hitte, hogy Anglia csak addig folytatja a háborút, amíg szárazföldi szövetséges áll az oldalán. Alapjában véve logikus gondolati konstrukció volt ez, csak ott csúszott hiba a számításba, hogy Hitler feltételezte, az angolok az ő fejével gondolkoznak. Bármennyire váratlan és hihetetlen volt, tudomásul kellett vennie, hogy a fényes német katonai sikerekből, valamint Franciaország kapitulációjából nem következik automatikusan az angol egyezkedési szándék. A későbbi kapkodó és kiszámíthatatlan tervezgetésnek ez a meglepetés volt a lélektani rugója.

Miután a leghatásosabbnak vélt eszköz, a francia kapituláció sem térítette jobb belátásra az angolokat, a német külpolitika lehetőségei erősen összeszűkültek. Nem maradt más, mint a diplomáciai tapogatózás, a brit külpolitikai irányzatok közötti manőverezés és a demonstratív gesztuspolitika. Túl sok reményt egyikhez sem lehetett fűzni, de a németek mindegyikkel megpróbálkoztak. Amint Ciano olasz külügyminiszter naplófeljegyzéséből kiderül, a német egyezkedési szándékot a berlini svéd követség útján rögtön a francia fegyverszüneti kérelem másnapján a brit kormány tudomására hozták. XII. Pius és V. Gusztáv svéd király közvetítési ajánlatait is mérlegelték, de ezeket végül nem vették igénybe. Erősen reménykedtek viszont abban, hogy a brit kormányon belül fölülkerekedik a megbékélés irányzata, és Halifax külügyminiszter, valamint az egykori miniszterelnök, Lloyd George visszaszorítja a Churchill-féle engesztelhetetlenséget.

Hitler 1940. július 19-én végül elmondta többször elhalasztott nagy Reichstag-beszédét, és a győztes pozíciójából nagylelkű nyilvános békeajánlatot tett Angliának. Pozitív visszajelzés azonban egyik próbálkozásra sem érkezett. A svéd közvetítési kísérletre nem reagáltak Londonban, a brit kabineten belüli békeszárny nem tudott áttörést elérni, és jellemző módon éppen a békés irányzat vezetőjének tartott Halifax külügyminiszter utasította el július 22-én tartott rádióbeszédében Hitler békeajánlatát.

Az egyensúly-politika tradíciója

Hogy angol részről nincs hajlandóság a németekkel való megegyezésre, az persze nem Halifax említett beszédéből derült ki először. Churchill már június 4-én, Dunkerque után az éterbe kiáltotta azóta sokat idézett szavait: *„ha kell évekig, ha kell egyedül"*, és ezt követően többször megismételte, hogy Anglia a további küzdelmet választja. A brit miniszterelnök a nyilvánosságnak szánt beszédeiben az elhatározást indokolva mindig azt említette első helyen, hogy Anglia a keresztény civilizációt védelmezi, s további küzdelmével az egész világot menti meg az új középkor szakadékába zuhanástól. Ezeknek a retorikus fordulatoknak minden bizonnyal volt funkciójuk az akkori angol propagandában. Az is kétségtelen, hogy a brit miniszterelnök esküdt ellensége volt a német totalitáriánus rendszernek. Ám úgy tűnik, annyira megrészegült szavai szépségétől, hogy a brit ellenállás indoklására a második világháborúról írt könyvében sem talált jobb interpretációt. Pedig ha valakinek, akkor neki, a brit tradíció legnagyobb élő képviselőjének tudnia kellett, hogy Anglia a külpolitikai döntések meghozatalában soha nem ideológiai megfontolásokhoz és magasztos eszmékhez igazodott. Anglia a feudális zsarnokság oldalán harcolt a felvilágosodás eszméit megtestesítő francia forradalom ellen, helyeselte és támogatta a cári intervenciót a magyar szabadságharc ellen, sőt az sem feszélyezte, hogy az orosz önkényuralom fegyvertársa lett a németek elleni első világháborúban. Az ellenfél kijelölésében és a szövetséges megválasztásában egyetlen szempont, a hatalmi politika érdeke vezette. A mindenkori ellenfél az a hatalom volt, amely a kontinentális hegemóniára pályázott, szövetséges pedig mindenki, aki e törekvés elgáncsolásában érdekeltnek bizonyult. Így volt ez 1940 nyarán is. Kiegyezés csak akkor jöhetett volna létre, ha tudomásul veszik Németország kontinentális vezető szerepét, ez viszont Anglia számára – a német belső berendezkedéstől függetlenül – elfogadhatatlan volt.

Churchill hajthatatlansága a katonai vezetők kedvező helyzetmegítélésére támaszkodott. A hadsereg, a flotta és a légierő vezérkari főnökeinek május 19-én megfogalmazott véleményében akadtak ugyan nyugtalanító elemek, és a vereség is a lehetséges alternatívák között szerepelt, de volt biztos fogódzó is, amelybe kapaszkodva Anglia túllendülhetett a krízisen. Ez a fogódzó a légi fölény megtartása volt. A vezérkari főnökök úgy vélték, a légierő és a flotta együttesen képes megakadályozni az ellenség sikeres inváziójáta tenger felől. De azt is hangsúlyozták, hogy a flotta német légi fölény esetén csak ideiglenesen lenne képes megakadályozni az inváziót, német partraszállás esetén pedig a szárazföldi haderő nem tudna tartós ellenállást kifejteni. A vezérkari főnökök nem voltak teljesen biztosak abban, hogy sikerül megőrizni a brit légi fölényt, de úgy vélték, amíg megvan a brit légiflotta és a brit repülőgépipar, addig van rá esély. Elemzésüket azzal a nem egészen katonás végkövetkeztetéssel zárták, hogy a harcosok és a polgári lakosság erkölcsi ereje és szelleme minden bizonnyal ellensúlyozni tudja Németország létszámbeli és anyagi fölényét.

Ennek az elemzésnek tudható be, hogy a brit politikai vezetés a franciaországi katasztrófa láttán sem esett pánikba, és a háborút nem a reménytelen ellenállás tudatával folytatta tovább. Magabiztosságát mutatta, hogy a földközi-tengeri hajóhadat – amely a hadiflotta csaknem felét tette ki – nem rendelte vissza a hazai partok védelmére, sőt még a parti flotta egy részét is Gibraltár mellé helyezte át. A hadihajóknak továbbra is a létfontosságú kereskedelmi utakra kellett vigyázniuk, a Brit-szigetek biztonságának garantálása elsősorban a légierő feladata maradt.

A koalíció perspektívája

De bármennyire is hatékonyak voltak ezek az intézkedések, csak az eredményes védekezést szolgálták, a háború megnyerésének stratégiája nem rajzolódott ki belőlük. A „nagy stratégia", amelyet a brit és francia vezérkar még a háború előtt kidolgozott, aktualitását vesztette. Nem lehetett többé szó arról, hogy az együttes francia–angol defenzívával először felmorzsolják a német offenzívát, majd támadásba lendülve előbb Olaszországot győzik le, végül Németországra is vereséget mérnek.

Mi ehetett ilyen körülmények között a háború folytatásának stratégiai perspektívája? A válasz, amelyet erre a kérdésre Churchill adott, mind a külpolitika szokványos értékrendjének, mint a brit tradícióknak megfelelt: a lehető legszélesebb, lehetőség szerint világméretű koalíció létrehozása. A brit stratégiai számvetésekben az Egyesült Államok foglalta el a legfontosabb helyet. Churchill már a francia kapituláció előtt részletesen kifejtette a washingtoni brit nagykövetnek írt levelében, hogy Anglia saját erejével nem képes a Németország elleni aktív hadviselésre, ezért ehhez az egész amerikai kontinens segítségére számít. A brit miniszterelnök helyesen mérte fel, hogy országának hadereje csak a hatalmas amerikai hadsereg oldalán térhet vissza a kontinensre és csak vele együtt roppanthatja össze a Wehrmacht gerincét.

Persze 1940 nyarán ez csupán távolabbi perspektíva lehetett, az időszerű feladat az volt, hogy az Egyesült Államokat a védekező Anglia oldalára állítsa. A brit szövetségi politika lehetőségei többnyire segélykiáltásokban és bizonykodásokban merültek ki: annak hangsúlyozásában, hogy Anglia esetleges bukása milyen veszélyes lehet az Egyesült Államokra nézve, valamint annak garantálásában, hogy a hadiflottát még a Brit-szigetek megszállása esetén sem szolgáltatják ki a németeknek. Ebbe a bizonyítási sorozatba illeszkedett a francia hadiflotta ellen 1940. július 3-án végrehajtott akció.

A brit stratégiai tervezésben az Egyesült Államok mellett a Szovjetunió kapott megkülönböztetett szerepet, ám az 1939. augusztusban aláírt Molotov–Ribbentrop-paktum óta elhidegült kapcsolatok éppen 1940 nyarán süllyedtek a mélypontra, így a brit kormány a Szovjetunióval csak mint potenciális szövetségessel számolhatott.

Feltételes támadó kedv

Mit tehet egy hadban álló hatalom, ha ellenfele, saját kilátásait kedvezőnek ítélve, elutasítja a kompromisszumos békét, és a további küzdelmet választja? Nem marad más választása, mint hogy fegyverekkel kényszerítse akaratát ellenfelére. A németek számára ez mindenekelőtt a Brit-szigetek elleni inváziót jelentette. A feladatra azonban a német hadvezetés teljesen felkészületlennek bizonyult. A politikai vezetés mindig a kompromisszumos békére készült, ezért az angliai partraszállás soha semmilyen formában nem szerepelt a hadműveleti tervek között. A nyugati hadjárat hadműveleti tervében csupán arról történt említés, hogy a francia partokon majd bázisokat kell létesíteni az Anglia elleni légi és tengeri háborúra, de a partraszállásról nem esett szó. Hitler akkor sem mutatott érdeklődést az invázió iránt, amikor a német páncélosok a La Manche partjára érkeztek. A mulasztást most néhány nap alatt kellett pótolni, és természetes, hogy a német hadvezetés csak hevenyészett és provizórikus tervet produkálhatott.

A brit légierő és hadiflotta semlegesítése, valamint egy aknamentes sáv létrehozása inkább kívánalmak voltak, mint reális célkitűzések, és kétségesnek tűnt, hogy a partraszállás széles frontszakaszon történhet. Valószínűtlennek látszott az is, hogy az előkészületeket egy hónap leforgása alatt, augusztus közepére be tudják fejezni. Hitler aláírása 1940. július 16-án mindenesetre rákerült a 16. számú hadműveleti utasításra. A vezérkarok hadműveleti osztályainak felelősségét némiképp csökkentette a katonai szaknyelvben szokatlan feltételes mód. A hadműveleti utasítás első mondata így hangzott: *„Mivel Anglia, katonai tekintetben kilátástalan helyzete ellenére, még nem adta jelét megegyezési készségének, úgy döntöttem, hogy az Anglia elleni partraszállást elő kell készíteni, és ha szükséges, végre kell hajtani."*

A feltételes mód nemcsak a katonai szaknyelvben, Hitler politikai szóhasználatában is szokatlan volt, hiszen a Führer korábban csak a kijelentő módot és főként az imperatívuszt ismerte. A nyelvezet eléggé kifejező módon érzékeltette, hogy az angliai partraszállás sikerével kapcsolatos aggályok és bizonytalanságok a hadműveleti utasítás aláírása után is megmaradtak. Raeder, a flotta főparancsnoka 1940. július 21-én azt jegyezte fel, hogy a Führer az angliai partraszállást rendkívül kockázatos vállalkozásnak tartja, mert nem egy folyón, hanem az ellenség által uralt tengeren kell átkelni, és ha sikerül is átkelni a szükséges negyven hadosztályt, az utánpótlás biztosítása problematikus marad, mivel a brit készletekre egyáltalán nem lehet számítani. Ha az előkészületeket szeptember elejére nem tudják befejezni, más terveket kell fontolóra venni.

Alternatív megoldások valójában már július eleje óta formálódtak. Hitler, aki a francia kapitulációt követően értetlenül állt szemben az angol hajlíthatatlansággal, a magyarázatot keresve egyre inkább arra a felismerésre jutott, hogy Anglia külső segítségben reménykedik. Hitler feltételezése szerint ez csak Oroszországból jöhetett. Ezekben a napokban egyébként is foglalkozott a gondolattal, hogy Németország fegyveres erejét kelet felé fordítsa. Az orosz kérdés azonban akkor önálló jelentőséggel bírt, és a mérlegelés az eredeti külpolitikai stratégiának alárendelve történt. Most a szovjet probléma az angol kérdéssel összekapcsolva jelent meg előtte. Számos megnyilatkozása tanúsítja ezt az újfajta összefüggést. Július 7-én azt mondta Haldernek, hogy Anglia és Oroszország közelednek egymáshoz, s még ugyanaznap azt a nézetét osztotta meg Cianóval, miszerint Anglia és Oroszország felfedezik érdekeik közösségét, július 13-án pedig a hadsereg vezetőivel tartott megbeszélésen kijelentette: Anglia a szovjet politika megváltozásában reménykedik.

Hagyományos diagnózis, hagyományos terápia

A hosszú távú brit stratégiát tekintve Hitler feltételezése nem volt teljesen alaptalan, hiszen abban szerepelt a Szovjetunió lehetséges megnyerése. Ám a brit kormány saját katonai erejére hagyatkozva döntött az ellenállás folytatása mellett, és ehhez a szovjet kormánytól nemhogy segítséget, de még bátorítást sem kapott. Hitler persze se erről, se arról nem rendelkezett információkkal, de nem is volt szüksége rájuk. Véleményét most is a maga rögeszmés logikájával formálta ki. Alaptétele az volt, hogy Anglia csak addig folytat háborút, amíg szárazföldi szövetséges áll az oldalán. A kontinentális szövetséges, Franciaország kihullott a sorból, Anglia mégsem adja fel a harcot, tehát újabb szövetséges megnyerésében reménykedik. A lehetséges szövetséges pedig csak Oroszország lehet.

A hagyományos diagnózist a hagyományos terápia követte. Ha Anglia csak azért folytatja az ellenállást, mert orosz segítségben bízik, akkor ki kell küszöbölni ezt a potenciális segítséget. Ennek elméletileg két lehetséges módja volt: a Szovjetuniót vagy szorosabban Németországhoz kell láncolni, vagy mint hatalmi tényezőt ki kell kapcsolni. Hitler mindkét variációt mérlegelte. A három fegyvernem főparancsnokaival július 21-én tartott megbeszélés alkalmával kijelentette, ha Anglia továbbra is háborúzni akar, meg kell kíséreli, hogy Spanyolországot, Olaszországot és Oroszországot politikailag összefogják ellene. Ezt a variációt azonban nem taglalta tovább.

Sokkal részletesebben szólt a másik lehetőségről. Kijelentette, hogy bár nincs jele a Németország elleni szovjet aktivitásnak, az orosz kérdést fontolóra kell venni. Hogy milyen értelemben, az Brauschitschnak, a hadsereg főparancsnokának jelentéséből tűnik ki, és ez a Szovjetunió elleni háború volt. A fellépés katonai célja a szovjet hadsereg megsemmisítése vagy legalább olyan mély behatolás Oroszországba, mely lehetetlenné tenné a Berlin és a sziléziai iparvidék elleni légitámadásokat. A politikai cél pedig Ukrajna, Belorusszia és a Baltikum elszakítása a Szovjetuniótól. A megbeszélésről készült feljegyzésből az is kiderül, hogy a Szovjetunió elleni felvonulásra négy-hat hetet szántak, és a támadásra már 1940 őszén sort kívántak keríteni.

Angliának a Szovjetunió kikapcsolásával történő békére kényszerítése tulajdonképpen nem volt új gondolat, csupán annyi történt, hogy az eredeti sémában szereplő Franciaországot egy másik hatalommal helyettesítették. A Szovjetunió tervezett kikapcsolása azonban július végén Hitler formálódó koncepciójában új tartalmat is nyert. A Harmadik Birodalom vezére alapjában véve Európa-centrikus politikus volt, és látómezeje nem terjedt túl a vén kontinens határain. Európán kívül sem terjeszkedni, sem szövetkezni nem akart, és tulajdonképpen kizártnak tartotta, hogy valamely távoli hatalom Európa ügyeibe avatkozzék. Miután azonban az általa megindított háború egyre tágabb dimenziókat nyert, számvetéseiben és terveiben ő is kénytelen volt túllépni az európai kereteken. Meglehetősen eklektikusan járt el: ahol az Németország számára előnyösnek tűnt, ott revideálta önmagát, ahol ilyen előny nem mutatkozott, ott igyekezett megtartani eredeti pozícióját. Az előbbit a világháború előtti német gyarmatok visszakövetelése, az utóbbit a felkínált japán szövetség visszautasítása példázza.

Az Egyesült Államokkal kapcsolatosan ragaszkodott eredeti elképzeléséhez, és az amerikai politikusoknak még a háború kitörése után is egyfajta európai Monroe-doktrína elfogadását szuggerálta. Ám bármennyire nehezére esett, be kellett látnia, hogy az Egyesült Államok távol tartása az európai ügyektől csak vágyálom lehet. A német diplomácia Amerikaszakértői már a háború előtt figyelmeztették, hogy konfliktus esetén az Egyesült Államok nem marad közömbös Anglia sorsa iránt, s ezt a francia kapituláció után Roosevelt számos gesztusa is alátámasztotta. Ezek ismeretében Hitler sem ringathatta magát illúziókban. Nézeteinek változását mutatja, hogy a berlini olasz nagykövetnek július elsején egy lehetséges amerikai–angol kooperációra utalt, július 11-én pedig elfogadta Raeder fantasztikus flottaprogramját. A bizonytalanságokat és szélsőségeket rövidesen határozott véleményformálás követte. A július 21-ei tábornoki megbeszélésen már úgy vélte, hogy Anglia mindenekelőtt amerikai segítségben reménykedik.

Az archimédeszi pont Oroszország

A németek nem ringathatták magukat illúzióban azzal kapcsolatban, hogy amit jelenthet az Angliának nyújtott amerikai segítség. Hitler ismerte a Wehrmacht főparancsnokságának még a háború kirobbanásakor készült elemzését, amely szerint az amerikai ipar a fegyverkezés területén egy-másfél éven belül min-

A compiègne-i erdőben, 1940. június 17.

ta a megoldást. Ez pedig egy új, minden eddiginél nagyobb volumenű világpolitikai kombináció. Belép a képbe Japán, az a hatalom, amelynek felajánlkozását a francia kapituláció napjaiban Hitler fölényesen elutasította. Japánnak az a feladat jut, hogy a Távol-Keleten lekösse az Egyesült Államokat, és megakadályozza, hogy az hathatósan támogassa Angliát. Az archimédeszi pont persze megint Oroszország, amelyen állva Németország kifordíthatja sarkaiból a világot. A tíz nappal korábbi koncepció – amely a Szovjetunió kikapcsolásával még csak Angliát fosztotta volna meg a háború folytatásának reményétől – alkalmas volt arra is, hogy a szovjet fenyegetéstől megszabaduló Japánnak a Távol-Keleten teljes akciószabadságot biztosítson, és az Egyesült Államok számára lehetetlenné tegye Anglia támogatását. Halder naplóbejegyzése a maga távirati stílusában így adja vissza Hitler szavait: *„Anglia reménysége Oroszország és Amerika. Ha Oroszországba vetett reménysége megszűnik, szertefoszlik az Amerikába vetett bizodalom is, mert Oroszország kiesése hallatlan mértékben megerősíti Japánt Kelet-Ázsiában."*

Halder naplójának tanúsága szerint Hitler nagyszabású stratégiai koncepciójával kapcsolatosan a július 31-ei megbeszélésen nem hangzott el sem észrevétel, sem ellenvetés. Pedig az előző napon Brauschitsch és Halder egyetértésre jutott abban, hogy az esetleges kétfrontos háborút elkerülendő, jobb megoldás, ha Németország baráti viszonyban marad a Szovjetunióval. Ebben az esetben Németország orosz segítséggel Nyugat- és Észak-Európában olyan birodalmat építhet ki, amelyre támaszkodva éveken át háborúzhat Angliával. Ezt azonban – ki tudja, miért – nem hozták Hitler tudomására. Pedig bőven lett volna helye a kétkedésnek, Hitler nagyszabású koncepciója ugyanis a stratégia minimális elméleti követelményeinek sem felelt meg.

Az államközi kapcsolatokban a háború arra szolgál, hogy az egyik állam rákényszerítse akaratát a másikra. A kényszerítés eszköze a fegyveres túlsúly kialakítása és érvényesítése, Napóleon metaforájával: mindig az erősebb zászlóaljaknak van igazuk. A szemben álló fél csak akkor hajlandó feladni a küzdelmet, ha az erőviszonyok alapján nem lát esélyt a győzelemre, ha ellene irányuló döntő erőfölény kialakulásával kell számolnia, végül, ha fegyveres erőinek veresége következtében képtelennek bizonyul az önvédelemre. Az első két esetet Oroszország 1807-es tilsiti békeajánlata, illetve a krími koalíció 1855-ös ultimátumára adott beleegyező válasza, a harmadikat Németország 1918-as fegyverszüneti kérelme példázza.

A küzdelem feladásának körülményei meghatározzák a megkötendő béke jellegét, amely lehet a szemben álló felek érdekeit kölcsönösen respektáló kompromisszum, a győztes akaratát egyoldalúan érvényesítő diktátum vagy a legyőzött fél állami önállóságát is megszüntető ún. karthágói rendezés. A tétel megfordítva is igaz. Amíg a szemben álló fél esélyt lát a győzelemre, amíg nem kell döntő ellenséges túlsúly kialakulásával számolnia és amíg képes az önvédelemre, addig nem adja fel a küzdelmet. A politikai, esetleg gazdasági elszigetelődés, a katonai kudarcok sorozata, valamely szövetséges elveszítése nehezítheti ugyan a háború folytatását, de amíg a fent említett feltételek fennállnak, nem jöhet szóba a kapituláció. Anglia a kontinentális zárlatot meghirdető és Európa nagy része fölött uralkodó napóleoni Franciaországgal szemben egyedül folytatta tovább a küzdelmet, 1917-ben Oroszország kiválása nem változtatta meg az antanthatalmak háborús elszántságát, és Franciaország veresége sem bírta 1940-ben jobb belátásra Angliát.

Német kényszerhelyzet

Németország katonai erejét – nem beszélve most a bizonytalannak tartott katonai és politikai perspektívákról – Hitler elégtelennek találta ahhoz, hogy fegyverletételre kényszerítse Angliát. Ezért, noha aláírta az inváziót kilátásba helyező hadműveleti utasítást, függőben hagyta a partraszállás kérdését. Ha a döntéshez a saját erő elégtelen, politikai-katonai szövetség létrehozásával szokás azt megsokszorozni. Olyannal, amely puszta létével is jobb belátásra kényszeríti az ellenfelet, s ha szükséges, fegyveres túlsúlyával képes érvényt szerezni akaratának. Hitler július 21-én előterjesztett elgondolása Olaszország, Spanyolország és Oroszország politikai összefogásáról Anglia ellen ebbe az irányba mutatott, így megfelelt a stratégia alapvető elméleti követelményeinek. Csakhogy ezt a koalíciót nehéznek látszott összehozni, és végképp bizonytalannak tűnt, hogy katonai értelemben működtetni lehet Anglia ellen. Ráadásul biztosra lehetett venni, hogy ez a kontinentális blokk semmit sem használna Anglia legfőbb reménybeli szövetségese, az Egyesült Államok ellen.

Ha az ellenfél térdre kényszerítéséhez a saját erő elégtelennek bizonyul, és nem alakul ki a saját erőt meghatványozó koalíció, vagy a létrejött szövetség elégtelen a döntés kicsikarásához, csak az a lehetőség marad, hogy az ellenfelet, amely saját erejéből ugyancsak képtelen a döntés kicsikarására, a győzelem távlati esélyeitől fosztják meg. Ennek módja az ellenfél potenciális szövetségeseinek kikapcsolása. Ilyen próbálkozásnak azonban csak akkor van értelme, ha mód nyílik arra, hogy az ellenfél lehetséges szövetségeseivel szemben fellépjenek. Az esetleg sikeres eljárás fogadtatása még így is bizonytalan.

Ezen elméleti követelményeket szem előtt tartva, azt kell mondani, hogy Hitler világpolitikai kombinációját súlyos és megoldhatatlan ellentmondások terhelték. Németországnak módjában állt ugyan kísérletet tenni a szovjet fegyveres erő megsemmisítésére, ám az, hogy Anglia ennek hatására feladja a küzdelmet, csupán feltevés volt. A már említett 1917-es tapasztalat nem adott alapot a bizakodásra. A koncepció következő logikai láncszemének, annak, hogy a Szovjetunió kikapcsolása japán áttételen keresztül az Egyesült Államokat is hatástalanítja, nem mondott ugyan ellen semmiféle történelmi analógia, ám ennek ellenére ez is feltevés volt csupán, nem pedig bizonyosság. Nem lehetett persze eleve kizárni, hogy helyes a feltételezés, de az ellenkező esettel is számolni kellett. Erre azonban nem került sor.

Az egész elgondolás legnagyobb fogyatékossága az, hogy a logikai lánc ezen a ponton megszakadt. Hitler fel sem tette a kérdést, hogy mi a teendő akkor, ha a Szovjetunió veresége és Japán felértékelődése ellenére az Egyesült Államok nem hagyja sorsára Angliát. Nem tette fel, mert azt kellett volna válaszolnia rá, hogy Németországnak ebben az esetben az Egyesült Államokat is ki kell kapcsolnia. Azzal viszont tisztában volt, hogy ez a feladat meghaladja Németország lehetőségeit. A német véderő, amely visszariadt az alig harminc kilométer széles La Manche csatornán történő átkeléstől, hogyan is gondolhatott volna arra, hogy átkeljen az óceánon? Hitler ezt a későbbiekben sem vetette fel. Majd amikor 1941 nyarán megtámadja a Szovjetuniót, azt fogja írni Mussolininak, hogy Amerika semlegesítésére nincs lehetősége, 1941–1942 fordulóján – a legnagyobb japán győzelmek csúcspontján – pedig be fogja ismerni, nem tudja, hogyan lehet legyőzni az Egyesült Államokat.

Az 1940 júliusában megfogalmazott nagy világpolitikai kombináció tehát nem volt egyéb, mint az angol hadüzenet óta fennálló német kényszerhelyzet újabb megnyilvánulása. A koncepció gyakorlati megvalósítása kiválthatta ugyan a háború térbeli és időbeni kiterjesztését, de a német kontinentális hegemóniát szentesítő kompromisszumos békéhez nem vezethetett el.

Tábornoki fék nélkül

A július 31-ei megbeszélésen, mint említettük, Hitler világpolitikai kombinációjával szemben nem hangzott el ellenvetés. Pedig a hadsereg főparancsnoka és vezérkari főnöke, ha a kombináció egészével szemben nem is, annak első lépcsőjével, a Szovjetunió ellen tervezett hadjárattal kapcsolatosan illetékesnek érezhette magát. Annak idején, 1939 őszén közölték is a tervezett nyugati offenzívával szembeni fenntartásaikat, és vissza akarták tartani Hitlert a szerintük kockázatos vállalkozástól. Azt gondolhatnánk, most azért maradtak némák, mert bebizonyosodott, hogy a katonai szakkérdésekben is a Führernek volt igaza. De nem ez a magyarázat. Egyszerűen azért hallgattak, mert az oroszországi hadjárat esélyeit illetően egyetértettek Hitlerrel. A Wehrmacht vezetői nem tartották egyenlő ellenfélnek a Vörös Hadsereget, és a keleti hadjáratot inkább az orosz területek birtokbavételére irányuló nagyarányú menetteljesítménynek, mint egy erős ellenfél elleni küzdelemnek fogták fel.

A hadsereg vezérkari főnökségén július végén készült előzetes tanulmányok magától értetődő könnyedséggel számoltak Moszkva elfoglalásával, csupán abban különböztek, hogy milyen irányból tartották célszerűnek a szovjet főváros megközelítését. A haditengerészet főparancsnoksága a Ladoga-tó–Szmolenszk–Krím vonalat nagyobb nehézség nélkül elérhetőnek vélte, és nagyvonalúan a körülmények alakulásától tette függővé, hogy szükséges-e birtokba venni Moszkvát. A Marcks vezérőrnagy által 1940. augusztus 5-én készített első részletes tanulmány két, legrosszabb esetben három és fél hónapra tette a Szovjetunió elleni hadjárat időtartamát. Hitler óvatosabb volt, ő öthónapos hadjárattal számolt. Mindenesetre a Wehrmacht vezetése a tervezett oroszországi hadjárat kérdésében nem ellenlábasa volt Hitlernek, hanem odaadó támogatója és terveinek készséges végrehajtója.

A tábornoki fék ilyenformán nem lépett működésbe, hogy visszatartsa a politika sehová sem vezető lendületét. Halder naplójában az áll, hogy július 31-én döntés született az Oroszország elleni támadásról. A végrehajtás időpontja azonban módosult. Hitler már 1940 őszén meg akarta indítani a hadjáratot, a Wehrmacht főparancsnoksága azonban meggyőzte arról, hogy a kedvezőtlen időjárási viszonyok beköszöntéséig rendelkezésre álló idő nemhogy a hadműveletek befejezéséhez, de még a hadsereg átcsoportosításához és felvonultatásához sem elegendő. Ezért úgy döntöttek, hogy a hadjárat megindítása 1941 tavaszán esedékes. 1941 májusáig még nyolc hónap volt hátra, így a német politikai-katonai vezetésnek lehetősége nyílt – s egyben rá is kényszerült – arra, hogy abból a csapdából, amelyet a brit hajthatatlanság állított számára, más úton, más eszközökkel próbáljon szabadulni. R

HITLER HÁBORÚJA

ORMOS MÁRIA

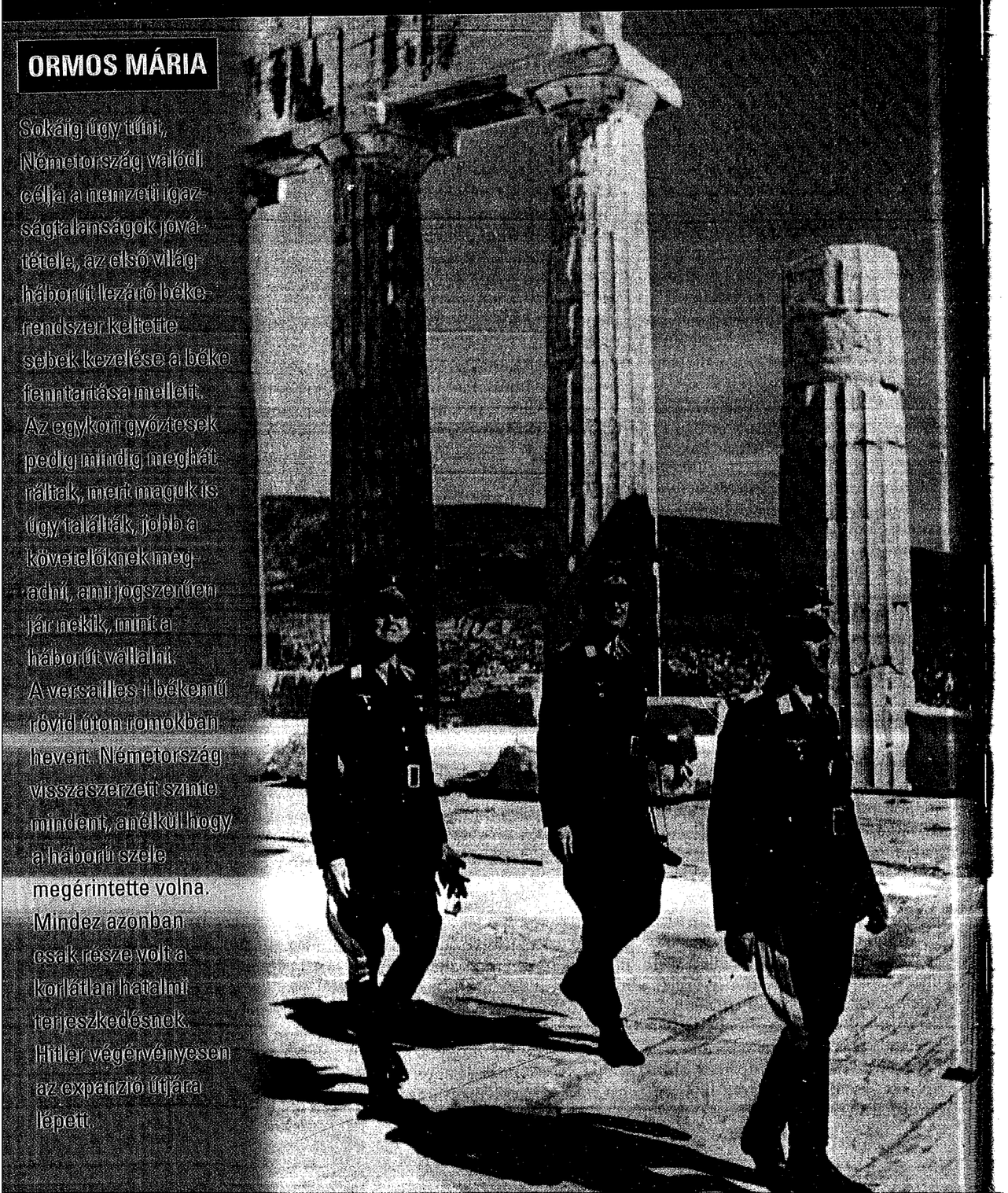

Sokáig úgy tűnt, Németország valódi célja a nemzeti igazságtalanságok jóvátétele, az első világháborút lezáró békerendszer keltette sebek kezelése a béke fenntartása mellett. Az egykori győztesek pedig mindig meghátráltak, mert maguk is úgy találták, jobb a követelőknek megadni, ami jogszerűen jár nekik, mint a háborút vállalni. A versailles-i békemű rövid úton romokban hevert. Németország visszaszerzett szinte mindent, anélkül hogy a háború szele megérintette volna. Mindez azonban csak része volt a korlátlan hatalmi terjeszkedésnek. Hitler végérvényesen az expanzió útjára lépett.

Hitler a háború első szakaszában dicsősége teljében volt. Nemcsak azért, mert a Wehrmacht hiánytalanul végrehajtotta elképzeléseit, hanem azért is, mert néhány hadműveleti tervben – így az 1940. április 8-án Dánia és Norvégia ellen tengerről indított akcióban, azután a franciaországi hadműveleti terv átdolgozásában – személyesen is szerepe volt, és ötletei beváltak. A hadsereg vezetése, az Oberkommando der Wehrmacht (OKW – Wehrmacht Főparancsnokság), illetve az Oberkommando des Heeres (OKH – Szárazföldi Hadsereg Főparancsnoksága), valamint Hitler között e dicsőséges időszakban is előfordultak viták, sőt súlyos konfrontációk is. Az első nézeteltérésre akkor került sor, amikor a katonai vezetők és elsősorban az OKH szembeszegültek Hitler akaratával, hogy a lengyel hadjárat befejezése után szinte azonnal kezdjék el a felvonulást és a hadműveletet Nyugat-Európában. Különösen nehezményezte Hitler azt az érvet, miszerint a lengyelországi hadműveletek során a Wehrmacht egyes alakulatai nem tanúsítottak kellő fegyelmet. Az OKH hivatkozott emellett az időjárási viszonyokra és a hadsereg feltöltésének szükségességére is.

A kulcskérdés: Anglia

Német szempontból ekkor szerencsésnek volt mondható, hogy e csatában a hadsereg győzött, Hitler pedig a nyugati hadjárat elkezdésének időpontját előbb halogatta, azután a következő év tavaszáig levette a napirendről. Ennek köszönhető többek között, hogy a tavaszi hadjáratot megelőzően beiktatták a dán–norvég akciót, amely eredetileg nem szerepelt Hitler tervei között. Midőn ezt *Raeder* admirális 1939 őszén először szóba hozta előtte, Hitler a dolognak még nem tulajdonított jelentőséget. Az admirális újabb intervenciójára volt szükség ez év decemberében ahhoz, hogy Hitler komolyan vegye a norvég kikötők esetleges angol elfoglalásának, valamint ezáltal a svéd acélforrás blokkolásának veszélyét, és ennek hatására kidolgoztassa a megfelelő akciótervet. A hadművelet fényesen sikerült, és ez biztosította, hogy Németország csaknem a háború végéig akadálytalanul hozzájusson a hadviselés szempontjából elsőrendű fontosságú svéd nyersanyagokhoz.

A második összetűzésre Hitler és egyes parancsnokok között akkor került sor, amikor a Wehrmacht az első menetben már összeroppantotta az angol–francia ellenállást Észak-Franciaországban, az angolok pedig megkezdték az evakuálást. Az illetékes német parancsnok szándékát felülbírálva, Hitler megtiltotta az angol egységek üldözését. 1940 júniusában kezdődött és máig is tart a vita e kérdés értelmezéséről. Vajon egyszerű tévedésről volt-e szó, vajon Hitler valóban csak pihentetni akarta a már hetek óta harcban álló alakulatokat (amire, vagyis a német csapatok kíméletére tudomásom szerint soha többé nem került sor!), vagy – miként utóbb, 1945 elején Bormann-nak diktált szövegében (*Testament politique – Politikai végrendelet*) maga állította – ezzel mintegy üzenni akart az angol kormánynak? Távolról sem lehet kizárni az utóbbi lehetőséget. Hitler ugyan tudta, hogy egyre kevesebb a remény a megegyezésre Nagy-Britanniával, ekkor mégis megfordulhatott a fejében, hogy egy olyan pillanatban, amikor már a Brit-szigetek kerültek közvetlen veszélybe, az angol kormány esetleg kész lesz az alkudozásra.

Ebben tévedett. A Wehrmachtot azonban Hitler megint csak leállította Franciaország közepén, holott könnyűszerrel végrehajthatta volna az egész ország megszállását. Vajon miért? E ponton óhatatlanul belebotlunk a hitleri háborús elgondolás legnagyobb rejtélyébe. A Wehrmacht megállt Franciaország kellős közepén, és a német fél komoly arccal leült, hogy megkösse a fegyverszünetet. Hitler utóbb azzal indokolta ezt az önmérsékletet – melyet egyébként nem értettek sem Rómában, sem Budapesten –, hogy bizonyos franciabarát nácik (*Otto Abetz* és mások) rábeszélték erre, azzal az ürüggyel, miszerint a maradék Franciaországot és annak németbarát kormányát rá lehet venni az együttműködésre.

E magyarázat azonban kissé sántít, vagy legalábbis hiányos. Tudni kellene még, hogy miféle együttműködés merült, merülhetett fel egyáltalán. Mi olyat lehetett a megkímélt déli francia államtól egyáltalán remélni, amit a német megszállás útján ne tudtak volna kikényszeríteni? Úgy tűnik, hogy kizárólag egy dolgot: a francia flotta és az észak-afrikai gyarmatok részvételét a Brit Birodalom elleni nagykoalíciós felvonulásban. Ellenkező esetben ugyanis mindkettő átállásával kellett volna számolni. Végül e tervet részben az angol flotta hiúsította meg, amikor megsemmisítette az Orannál összevont francia flottaegységet, részben maguk a franciák húzták keresztül, mikor Toulonban önmegsemmisítést hajtottak végre, részben Darlan tengernagy, illetve Charles de Gaulle tábornok tette lehetetlenné Észak-Afrikában. Ráadásul – mint látni fogjuk – még Pétain marsall, a maradék Franciaország feje sem volt hajlandó hadba szállni Nagy-Britannia ellen, bármennyire haragudott is egyébként az angolokra.

Hitler végleges terve viszont 1940 nyarán a következő katonai lépést illetően láthatóan nem alakult még ki. A francia fegyverszünet aláírásától kezdve 1941. április elejéig gyakorlatilag nem került sor új német hadmozdulatra. A kivételt ez alól Északkelet-Afrika jelentette, ahol olasz kezdeményezésre a harcok 1940. október 28. óta tartottak. Most Németország folytatott „furcsa háborút". Hitler kiadta ugyan az utasítást a Nagy-Britannia elleni offenzíva kidolgozására és előkészítésére, de a végrehajtással kapcsolatban hozzátette, hogy arra akkor kerül sor, ha szükséges lesz. Július 19-én tartott beszédében Nagy-Britanniát békére szólította fel. Folyt ugyan katonai összpontosítás az északi francia partokon, sőt augusztus 13-án elkezdődött Anglia masszív bombázása is, az úgynevezett nagy angliai légi csata, a hadműveleti terv ügye azonban nem mozdult előre.

Egyes vélemények szerint az angliai partraszállást megint csak a hadsereg akadályozta volna meg azzal, hogy az OKH urai minél nagyobb partraszállási szakaszt akartak kijelölni, míg a flotta vonakodott ezt akceptálni, emellett abszolút derült idő-

járást követelt. Ez a film azonban elég homályos. Nehéz elhinni ugyanis, hogy Hitler, ha valóban akarta, ne tudta volna a két nézetet valamiképpen szinkronba hozni, és még kevésbé hihető, hogy az időjárás előtt torpant volna meg, hiszen a szükséges derült időnek előbb vagy utóbb be kellett köszöntenie. Ráadásul néhány német tábornok éppenséggel arról értekezett utóbb emlékiratában, hogy Hitler akkor követte el a kapitális hibát, amikor nem hallgatott az OKH tanácsára, és nem hajtotta végre a partraszállást.

Komolyabban kell viszont elemezni a légi csata következményét. A Luftwaffe nem vált korlátlan úrrá a brit légtérben – ez cáfolhatatlan tény. Mi több, a RAF kezdett felülkerekedni annyiban, hogy már nagyon komoly károkat tudott okozni a németeknek. A légi csatának azonban Hitler szemében vélhetően nem ez volt a politikai értelme. Ha Hitler akarja, akkor megmozdíthatta volna a Norvégiában hagyott, továbbá a keletre már előreküldött légi kötelékeket, ezt azonban nem tette meg. Az Anglia elleni bombázásokkal ő valójában nem annyira katonai, mint inkább pszichológiai háborút folytatott. Miután a makacs angolok nem értették meg a dünkircheni „üzenetet", majd elutasították békeajánlatát, most azt várta, hogy idegileg összeroppanjanak, feladják a küzdelmet, és megkössék a fegyverszünetet. Közismert, hogy ez nem következett be.

Közben tervezgették az Anglia elleni offenzívát, és erről folytak tárgyalások is, de Hitler már 1940. július 22-én felszólította az illetékeseket, hogy gondolatilag készítsék elő a keleti offenzíva tervét is. Ekkor a légi csata még el sem kezdődött! Az utóbbira a parancsot Hitler csak július 31-én adta ki. Ugyanezen a megbeszélésen azonban az Anglia elleni offenzívaterv jelentőségét máris korlátozta azáltal, hogy 1941 tavaszára valószínűsítette Oroszország megtámadását, annak „elintézését" és ezzel „Anglia utolsó reményének" megsemmisítését. E műveletet nem lenne jó télen elkezdeni, *„de végleges elhatározás, hogy Oroszországot elintézzük"* – írta be naplójába a megbeszélésről az OKH vezérkari főnöke, Franz Halder tábornok. Hitler ekkor úgy gondolta, hogy a keleti hadjáratot mintegy 5 hónapot vesz igénybe, eredményeként pedig Németországhoz csatolják majd Finnországot, a Baltikumot és Ukrajnát. (Később e terv jelentősen módosult.) *„Álcázás* – írta még Halder a naplójába –: *Spanyolország, Észak-Afrika, Anglia."* (A spanyol és az északafrikai terv voltaképpen Gibraltárt jelentette, de mint látjuk, csupán fedőtervként.) Az álcázási hadműveletről szól Goebbels is augusztus 7-ei naplóbejegyzésében: *„Nem tervez inváziót* [ti. Hitler – O. M.]. *A propagandában azonban bújtatva beszélünk róla, hogy az ellenfelet megzavarjuk."* Ettől kezdve Goebbels rendszeresen ír az átejtési hadműveletről különféle akcióiról. Augusztus 1-jén, amikor a légi csata még mindig nem vette kezdetét, a katonai vezetők megvitatták a keleti offenzíva első vázlatát. Ugyanebben az időben Budapesten a beavatottak már nem tartották valószínűnek az Anglia elleni partraszállást, részben mert Berlinből ezzel ellentétes híreket kaptak, részben mert úgy értesültek, hogy Németország keleti végein akkora a katonai sűrűség, hogy több ember ott már el se férne. Valóban: augusztus vége felé Hitler 10 hadosztályt a keleti határon vonultatott fel.

Közben természetesen leste a légi csata várt hatását, ami azonban elmaradt. Szeptember 15-én a „Battle of Britain"-nek elkeresztelt összecsapás során a német légi veszteség ráadásul mintegy a duplája volt az angolnak. Hitler belátta, hogy e módszerrel hiába kísérletezik. Ekkor a Seelöwe nevű felvonulási terv megvalósítását bizonytalan időre elhalasztotta, csak az előkészületek színlelésének folytatására adott parancsot.

Rövid idő múlva, szeptember 27-én aláírták a német–olasz–japán háromhatalmi egyezményt, de Hitler felajánlotta Sztálinnak, hogy a Szovjetunió készsége esetén azt négyhatalmi szövetséggé alakítják át. Ugyanebben az időben hozzákezdett egy nagy diplomáciai művelethez, amelynek célja a német–spanyol–franca–olasz–szovjet nagykoalíció megszervezése volt a Brit Birodalom ellen. Nem lehet megállapítani, hogy a korábban ismertetett szovjetellenes tervek mellett vagy éppenséggel azok ellenére e gondolatot valóban magáévá tette-e, vagy megint csak a félrevezetés érdekében kezdett tárgyalásokat az említett országok képviselőivel. Mindenesetre nem lehet kizárni, hogy e lehetőség valóban foglalkoztatta. Egyáltalán nem lehetetlen, hogy a sorrendet tekintve ekkor még látott alternatívát: előbb a Brit Birodalom és majd csak azt követően a Szovjetunió, vagy éppen megfordítva.

Október 28-áig lebonyolított tanácskozásai során azonban a következőket kellett tapasztalnia: Olaszország kész volt ugyan felvonulni a Brit Birodalom ellen, de arra már sokkal kevésbé, hogy a zsákmányon megosztozzon a spanyolokkal és a franciákkal. Mussolini ugyan leplezte valódi érzelmeit, de nem volt titok, hogy Franciaország Hitler általi felértékelése Rómában felháborodást és valóságos pánikot váltott ki. Franco ugyanakkor barátságának hangoztatása mellett elhárította, hogy kivérzett országát újabb háborús megpróbáltatásnak tegye ki, és a maga részéről ugyanígy nyilatkozott a francia maradékállam feje, Philippe Pétain marsall is.

Ezzel valójában már aktualitását vesztette a Ribbentrop külügyminiszter által nagyon is favorizált angolellenes szövetséges felvonulás, Hitler azonban, ha már egyszer hozzákezdett, be is fejezte a játszmát. November 12–13-án fogadta Molotov külügyi népbiztost, és komoly arccal végigtárgyalta vele britellenes terveit. Nem lehetetlen, hogy ennek ekkor adott még némi esélyt német–szovjet összefogás esetén, mivel erre bátorította Sztálin levele is, amelyben a szovjet diktátor lehetségesnek tartotta a kapcsolatok további javítását *„az érdekek hosszú távú elhatárolásának tartós alapján"*. Ugyanakkor Hitler fontosnak tartotta, hogy Németország készen álljon a leszámolásra is a Szovjetunióval. Molotov november 12-én érkezett Berlinbe, és Hitler ugyanezen a napon utasítást adott a szovjetellenes támadás előkészületeinek folytatására, függetlenül attól, hogy a tanácskozások miként végződnek.

A Hitler–Molotov-tanácskozás rosszul ért véget. Bár Molotov a Sztálintól kapott utasítás egy részét nem hajtotta végre, és nem említette, hogy a Szovjetunió számára *„nem közömbös Magyarország és Csehszlovákia sem"*, amit elmondott, az éppen elég volt Hitler számára a további együttműködésről történő végleges lemondáshoz. Kiderült ugyanis, hogy Sztálint nem lehet Kelet-Közép-Európa irányába terelni és ott is tartani, mert ő a szovjet érdekeket kiterjeszti mind a Balkánra (Románia és Bulgária), mind a tengerszorosokra. Egy további szovjet jegyzék (november 25-én) emellett Finnországot is emlegette. Kiderült tehát, hogy Sztálin voltaképpen mindent akar, amit elődei, az orosz cárok valaha is birtokoltak, illetve szerettek volna, sőt, egy kicsivel még többet.

Hitler végzetes tévedése

A helyzet tehát Hitler szempontjából így összegezhető: Anglia nem hajlandó fegyverszünetre, mivel Európa sorsa önmagában véve is, a birodalom szempontjából is mélyen érinti; a Brit Birodalom elleni széles koalíciót a spanyol–francia vonakodás és az olasz elégedetlenség miatt nem lehet létrehozni; a közös német–szovjet angolellenes fellépésnek pedig nincs értelme, mert Sztálin olyan árat szab, ami keresztezné az ő elgondolásait. Ha a hódító úton tovább akart haladni, nem maradt más választása, mint a lehető leggyorsabban „kiütni" a Szovjetuniót, hogy azután majd rátámadhasson a Brit Birodalomra, még mielőtt az angolok erre fel tudnának készülni. Nem kétséges, hogy a körülmények biztosították a választási lehetőséget, de Hitler volt az, aki döntött róluk.

Hitler meghozta a végleges döntést a keleti kérdésről. December 21-én kiadta 21. számú utasítását a Fall Barbarossáról, amelyben elrendelte a Wehrmacht felkészítését a Szovjetunió megtámadására és *„Szovjet-Oroszországnak egy gyors hadművelettel történő leverésére"*. Ezzel 1940 decemberében a mintegy 5 hónapig tartó latolgatásnak, az alternatíváknak az ideje lejárt, és elkezdődött a gyakorlati felkészülés. A döntés szerint ekkor már a Szovjetuniót nemcsak telepítési területként és hatalmas gazdasági tartalékai miatt kellett megszállni, hanem azért is, hogy Nagy-Britanniát megfosszák „utolsó reményétől", és a Szovjetunió gyors, 4-6 hónapra tervezett leverése után Németország, most már lényegében véve egyedül, megtámadhassa és felbomlassza a Brit Birodalmat. Még el sem kezdődött a keleti hadjárat, amikor Hitler kiadta (június 6-án) a Brit Birodalom elleni hadművelet előkészítésére vonatkozó utasítását, amely többek között preferenciát biztosított a légierő és a flotta további fejlesztésének a szárazföldi fegyverek és eszközök rovására! Katonai tekintetben Hitlernek ez volt a végzetes tévedése.

Hitlernek számos nehézsége akadt az OKW és az OKH vezetőivel, de soha senki nem állította, hogy az utóbbiak a legcsekélyebb kétséget árulták volna el Hitler keleti villámháborús tervével kapcsolatban. Ők is azt gondolták, mint a Führer, hogy a Szovjetunió ellenállását maximum 6 hónap alatt megtörik, és a Wehrmacht ezt követően új feladatok után nézhet. Goebbels naplója viszont nem sokkal a hadművelet elkezdése után megtelt a szovjet potenciál hibás felmérésével kapcsolatos panaszokkal. Többször hivatkozott Hitler felismerésére is, hogy a szovjet tankok és repülőgépek tömege sokszorosa a feltételezettnek, hogy Sztálinnak sokkal több a hadrendbe állítható katonája, mint azt a németek valaha is sejtették stb. Mindazonáltal ekkor még Hitler is, a hadsereg vezetői is áthidalhatónak vélték a felderítés hiányosságából következő hibás következtetések katonai hatását. Ez azonban nem tartott sokáig, és ezzel a békességnek is vége lett Hitler és a hadsereg parancsnoki állománya között.

Hamarosan nyilvánvalóvá vált ugyanis, hogy a határ menti szovjet erők leküzdése (részben megkerülése) után Moszkva sikerrel végre tudta hajtani a mozgósítást. Ez pedig egyet jelentett azzal, hogy a Vörös Hadsereg „élőerejét" a Wehrmacht nem volt képes megsemmisíteni. Az mindig újra és újra feltámadt – Hitler számára hihetetlenül, szinte boszorkányos módon. Kiderült az is, hogy kontraproduktív volt a front túlságosan szélesre nyitása és a szárnyak előrenyomulásának erőltetése. A hadsereg ezzel szemben a központosított támadást kezdte követelni Moszkva ellen. Ezt azonban Hitler sokáig ellenezte, mert el akarta kerülni a csapdát, amelybe annak idején Napóleon belelépett. Amikor végre elrendelte a felvonulást a szovjet főváros irányában, már késő volt. A Moszkva elleni felvonulás nem tudott kibontakozni, és a „tél tábornok" által is segített szovjet erők ellentámadásba kezdtek.

Ezzel a villámháborús terv el is bukott, a Brit Birodalom ellen tervezett nagy felvonulás pedig a távoli jövő homályába veszett. Hitler ezt nagyon jól tudta, és minden tanúvallomás szerint testileg-lelkileg a kudarc hatása alá került. A Führer megtört, gyomorbántalmai elhatalmasodtak, ideges kitörései szaporodtak, egyre több gyógyszerrel élt, a válla meggörnyedt, a keze reszketni kezdett. Néhány hónap alatt árnyéka lett önmagának. Sztálin ezzel egy időben felocsúdott első kábulatából, és egyre magabiztosabban kormányozta a drámai helyzetbe került szovjet birodalom ügyeit (a partizánműveletek megszervezése, az evakuálás végrehajtása, az angol–szovjet, majd angol–amerikai–szovjet együttműködés kialakítása, a szovjet katonai, majd birodalmi érdekek biztosítása ennek keretében stb., hogy a katonai és a fegyverkezési eredményekről, a német harcászati taktika kiismeréséről, alkalmazásáról, majd felülmúlásáról ne is beszéljünk), Hitlerben fokozatosan elhalt a realista véna, és felülkerekedett a voluntarista, s egy idő után már csak a vágyálmok világába sikerült elmenekülnie a mind szorongatóbb valóság elől. Ettől kezdve állandósult a feszültség Hitler és a Wehrmacht vezetői között. Hitler tömegesen váltotta le a parancsnokokat, tábornokokat végeztetett ki, miközben a felelősséget önmagától elhárítva, egyre gyakrabban szólt bele a hadműveleti kérdésekbe, abban a hiszemben, hogy ő valóban tévedhetetlen. A valóságban ettől kezdve a hibák egész sorát követte el.

Hitler több esetben is rögeszmésen ragaszkodott a „végsőkig való kitartáshoz" – ami olykor teljesen felesleges volt, és nagy emberáldozatot kívánt –, miközben elszalasztotta egy jobb pozíció elfoglalásának az esélyét. Ennek legismertebb esete a sztálingrádi katasztrófa volt (1943. február 2.), amely Hitler tántoríthatatlan akaratának eredményeként a Paulus által vezetett VI. hadsereg pusztulását okozta, és maga után vonta a Donnál álló román alakulatok, az olasz VI. hadsereg és a 2. magyar hadsereg zömének felszámolását. (Az utóbbiak teljes vesztesége közel félmillió főre rúgott.)

Ebben az időben ráadásul már árnyék borult a német szövetségi rendszer addig oly kiválónak látszó működésére is. Hitler a moszkvai kudarc után átdolgozott és délre áthelyezett nagy támadási tervhez még ki tudta kényszeríteni e blokk minden európai tagjából a fokozott részvételt, 1943-ban azonban már nemcsak ellenállás mutatkozott a hasonló német igényekkel szemben, de a német felderítés több helyen az „árulás" jeleire bukkant. Valószínűleg magyar besúgók jóvoltából rájöttek, hogy Kállay Miklós magyar miniszterelnök lázasan keresi a kivezető utat a csapdából, de ugyanezt tette a németek tudomása nélkül Antonescu marsall, a román „kondukátor" is. A szövetségesek észak-afrikai partraszállása (1942. november 7–8.) után Mussolini rettegni kezdett a következményektől, és félelme csak fokozódott 1943 májusától kezdve, mikor az angol–amerikai egységek felszámolták az ottani német és olasz erőket. Ezután többször is fellépett annak érdekében, hogy kompromisszumos fegyverszünettel vessenek véget a keleti hadműveleteknek, és a tengely minden erejével a nyugati szövetségesek ellen fordulhasson. Hitler számára azonban e lehetőség egyszerűen nem létezett.

Nem létezett annak ellenére, hogy villámháborús tervezete már nemcsak katonailag bukott meg, de abban a tágabb értelemben is, miszerint az ellenség megosztásával és az időnyereséggel kell sorban úrrá lenni az ellenfeleken. Éppen ellenkezőleg: az ellenfelek egymásra találtak, az idő az ő oldalukra állt, míg a meghódított hatalmas terület megszállása túlságosan nagy német erőket kötött le. Anglia nem vesztette el „utolsó reményét", sőt éppenséggel megalapozhatta e reményt, az USA felkészülési ideje meghosszabbodott, és Amerika a japán támadás következtében éppen akkor állt be a Hitler-ellenes koalícióba, mikor a Wehrmacht első súlyos vereségét szenvedte el Moszkva alatt. A legfontosabb német szövetséges, Japán vezetése viszont még jókor megnemtámadási szerződést kötött Moszkvával, és Hitler semmiféle javaslattal nem tudta rávenni, hogy megtámadja a Szovjetuniót. Ellenkezőleg, az olasz kormány mellett a japán is minduntalan a fegyverszünet megkötését sürgette Moszkvával.

A végjátszma

Mikor dőlt el a háború és vele együtt Hitler sorsa? Sztálingrádnál, az afrikai fordulatot jelentő El Alamein-i csatában vagy abban a tengeri ütközetben Midway szigeténél, amely először bizonyította Japánnal szemben az amerikai fölényt? Voltaképpen e „fordulatok" egy-egy jelzőkövét jelentették a megmásíthatatlan igazságnak: Németország villámháborús stratégiája kudarcot vallott, a földkerekség legnagyobb hatalmai kijátszották Hitlert, és mintegy általa kényszerítve létrehozták ideiglenes szövetségüket. Három olyan hatalomról volt szó, amelyek katonai potenciálja messze felülmúlta Németországét. Amikor 1941 végén a Wehrmacht megtorpant, és ezzel csaknem egy időben az Amerikai Egyesült Államok belépett a háborúba, a küzdelem sorsa alapjában véve eldőlt. A többi csupán idő kérdése volt. Az 1942–1943-as egyenkénti fordulópontok Afrikában, a keleti fronton és a Csendes-óceán térségében pedig azt jelentették, hogy elkezdődött a végjátszma.

A végjátszma azonban rendkívül sokáig tartott. Német szempontból

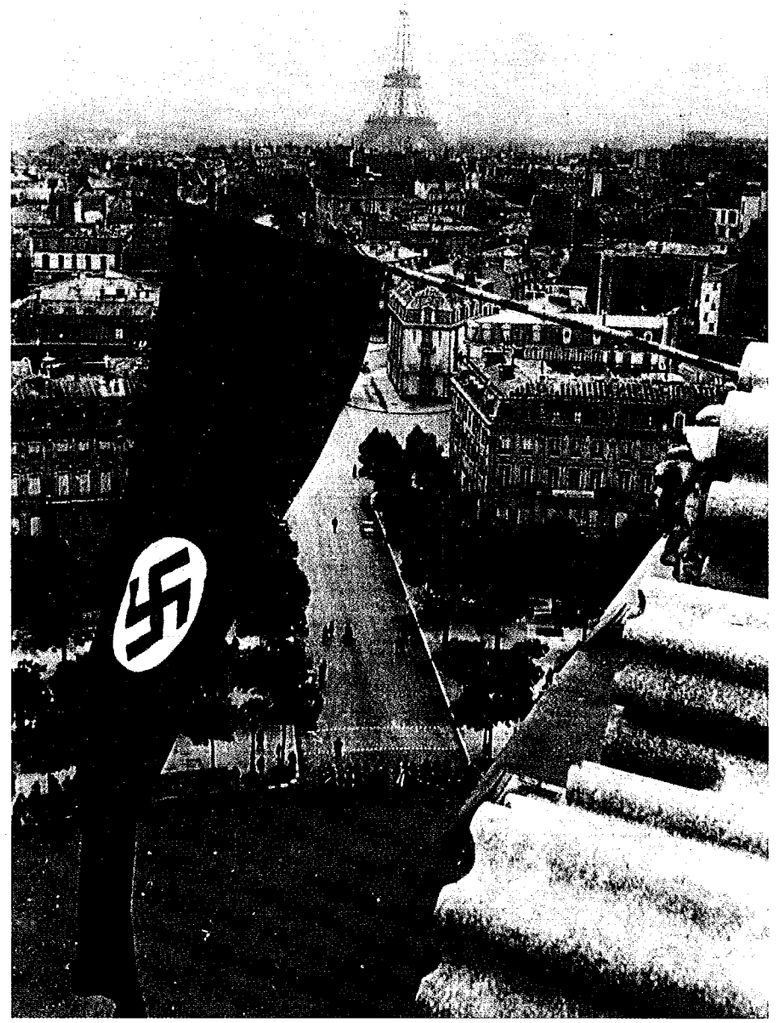

ekkor már abban az értelemben is Hitler háborújáról volt szó, hogy e háborút az 1943-as szörnyű keleti veszteségek és az afrikai összeomlás után, látva egyúttal a japán erő megtörését és Olaszország közvetlen fenyegetettségét, minden józan államfő vagy hadvezér befejezte volna, legalábbis megpróbálta volna a tehervállalást racionalizálni. Nemcsak *Mannerheim* finn főparancsnok, továbbá a már említett Kállay és Antonescu próbálkozott a szovjet háború befejezésével, hanem az egyébként fanatikus japán vezetés és Mussolini is. Egyedül Hitler állt ellen minden ilyen javaslatnak és tanácsnak. Ehelyett megszállta Olaszország nagyobb felét (1943. szeptember 9-étől), majd Magyarországot is (1944. március 19.). Elkezdte a felperzselt föld taktikáját azzal az indokkal, hogy az ellenség kezébe nem kerülhet semmi, amit háborús céljaira fel tudna használni.

Ebben az időszakban dühöngött egyébként a legféktelenebb módon a náci terrorgépezet is. A kezdetben még viszonylag enyhe megszállási szabályok eldurvultak egész Nyugat-Európában, ami ott is elvezetett az ellenállási mozgalmak kibontakozásához. Az 1942 novemberében teljes egészében megszállt Franciaország és a többi német uralom alá vont nyugati állam kezelése kezdett hasonlítani a Cseh–Morva Protektorátusban vagy a Balkánon bevezetett rezsimhez. (A lengyel, ukrán stb. viszonyokhoz azonban még ekkor sem.) A Wehrmacht szükségleteivel mit sem törődve haladtak a zsidókkal megrakott szerelvények a koncentrációs táborok felé. 1943 szeptemberében a megszállt olasz földön, illetve a Balkánon a Wehrmacht foglyul ejtette az egész kezébe került olasz haderőt. Hitler ugyanerre készült 1944 márciusában a magyar hadsereg esetében is, de akkor a hadi helyzet már olyan rossz volt, hogy a kérdés megvitatásába bevont katonatiszteknek és diplomatáknak sikerült erről lebeszélniük. A különböző táborokban több millió embert – zsidót, cigányt, mindenféle nemzetiségű hadifoglyot, „tévelygő" homoszexuálist, drogost, lógóst stb. – őriztek. Hitler „Európája" ekkorra már a rabok és a kényszerrendszabályoknak engedelmeskedő alattvalók gyötrelmes poklává változott.

Mi tartotta egyáltalán fenn a további lehetőséget arra, hogy Hitler Európa nagyobb részével együtt magát Németországot is romhalmazzá változtathassa? A rá letett eskü, mint morális gát, befolyásolhatta ugyan az egyszerűbb lelkeket a hadseregben, de nehéz elhinni, hogy önmagában totális bénító hatást válthatott ki abban a jól képzett magasabb tisztikarban, ahol már régen tudták: a kialakult erőviszonyok közepette nem lehet győztesen befejezni a háborút. Ezt nemcsak a sorra leváltott katonai vezetők, és nemcsak az elszakadó vagy az elszakadással kísérletező német szövetséges államfők, főparancsnokok, vezérkari főnökök stb. tudták, de a Wehrmacht számtalan magas rangú parancsnoka és a tisztek jelentős része is. A meggyőzés szempontjából – a vágyképek mellett – Hitlernek egyetlen aduja volt: a kísérleti stádiumban lévő csodafegyver. Sokáig azt lehetett hinni, hogy Hitler ezen az elkészült és bevetett rakétákat, a V–1-et és a V–2-t értette, de valójában az atombombáról volt szó. Ennek bevetésével hitegetett minden kétkedőt, és bőven akadt, aki hitt benne, már csak azért is, mert hinni akart. Máig sem lehet azonban teljes bizonyossággal megállapítani, hogy az atombombával a német tudósok egyszerűen elkéstek, mert a németek nem tudták kellőképpen finanszírozni a kutatást, vagy tudatosan elszabotálták annak elkészültét. Csak annyi bizonyos, hogy az atombombát az amerikaiak vetették be, a németek pedig nem jutottak el idáig. A világ óriási szerencséjére. R

Hitler beszél. Beszédet mond. Szónokol. Kit ne érdekelne, hogy vajon mivel hozta lázba hallgatóit, a sokszor őrjöngő örömmámorba kerülő tömegnyi közönségét. S a beszédeket olvasva nem tudunk meg semmit. Nem a tartalom, hanem a forma, a tálalás, az előadó szuggesztivitása, a rendezvények teátrális körülményei, a tömegélmény fokozta fel a hatást.

HITLER HÁBORÚS BESZÉDEI

Mi most attól az időszaktól kezdve választottunk Hitler beszédeiből, amikor még hatalma teljében volt, de a hadszínterekről már nem világraszóló győzelmekről érkeztek jelentések. Mivel magyarázza a vereségeket? Hogyan önt lelket hallgatóságába? A többnyire rendkívül hosszú és általában csapongó gondolatvilágú beszédekből az adott időszakra jellemző, összefüggő egységeket emeltünk ki.

1941. január 30.
Berlin, Sportcsarnok

Nemrég még azt bizonygatták nekünk, hogy a tisztjeink és a tábornokaink semmit sem érnek, mert fiatalok és fertőzöttek a nemzetiszocializmus gondolatvilágával, azaz a széles tömegekkel azonosulnak. Íme, a fejlődés már eddig is bebizonyította, hol ülnek a jobb tábornokok, nálunk vagy odaát! Ha a háború még tovább tart, az borzasztó szerencsétlenség lesz Angliára nézve. Még sok mindent meg fognak érni. Egy szép napon az angolok talán küldenek hozzánk egy bizottságot, hogy a mi programunkat átvegyék!

A nemzetiszocializmus fogja a német történelem elkövetkező évezredeit meghatározni. Már nem lehet semmibe venni. Csak akkor fog elmúlni, ha a programpontjai magától értetődőkké válnak.

De visszatekintve kijelenthetem, hogy az elmúlt év és az azelőtti év utolsó része gyakorlatilag eldöntötték ezt a háborút.

Én már néhányszor olvastam, hogy az angolok valahol nagy offenzívát akarnak indítani. Ezzel kapcsolatban csak egy kívánságom van: értesítsenek előtte. Én előtte nagyon szívesen kiüríteném a területet. Megtakarítanám nekik a partraszállás minden nehézségét, és mi akkor ismét egymással szemben állnánk és még egyszer beszélhetnénk – mégpedig azon a nyelven, amelyet egyedül értenek!

Nekik csak reményeik vannak, de reményeiknek lenniük is kell. Mit is várnak egyáltalán? Mi ezen a szárazföldön állunk, és onnan ahol mi állunk, senki nem tud minket eltávolítani!

Mi bizonyos bázisokat hoztunk létre, és ha eljön az ideje, felkészülünk a nagy csapásra is. Hogy kihasználtuk az időt a felkészülésre, azt az urak még ennek az évnek a történéseiből megláthatják.

Olyan háborúba keveredtünk, amilyent nem mi akartunk. Ellenkezőleg! Nálam gyakrabban senki nem nyújthat kezet. Ha azonban ők a háborút akarják és a céljuk a német népnek mint fajnak a kiirtása, akkor csodát fognak látni! Most nem egy megfáradt Németország áll velük szemben, mint a világháborúban, hanem most egy nagymértékben mobilizált, harcképes és harcias Németországot találnak.

Még egy tényről legyenek meggyőződve: a Duce és én sem zsidók, sem üzletcsinálók nem vagyunk. Ha mi egymásnak kezet nyújtunk, akkor az két becsületes férfi kézfogása! És ez még remélhetőleg ennek az évnek a folyamán tudatosul és nyilvánvalóvá válik az urak számára.

Talán a Balkánban reménykednek. Ennek sem adnék komoly esélyt, mert az biztos, hogy ahol Anglia megjelenik, ott mi támadni fogjuk, és mi elég erősek is vagyunk ehhez!

Talán más államokban reménykednek, akikről azt hiszik, hogy bevonhatják őket. Nem tudom, de biztosíthatom önöket, párttársaim és párttársnőim, akik engem sok éve már mint aggódó, mindig előretekintő embert ismernek: minden elképzelhető lehetőséget hidegen mérlegeltünk és számításba vettünk. A végén a mi győzelmünk várható!

Nekik még esetleg egy reménységük lehet – bár ez nem olyan erős –: az éhség. Mi alaposan megszerveztük országunkat. Előre tudtuk, hogy háborúban nem lehet bőség. De éhen halni soha nem fog a német nép. Soha! Sokkal inkább az angol! Ebben biztosak lehetnek az urak odaát! Nyersanyaghiány? Ezen a területen is gondoskodtunk mindenről. Lehet, hogy ez már néhány angolban is tudatosodott.

Ezután már csak egy marad: az ugyanis, hogy hazugságaikkal és frázisaikkal sikerül a német népet elködösíteniük. De erre is csak azt mondhatom: nem kellett volna ilyen soká aludniuk. Figyelniük kellett volna a német nép belső fejlődésére. Ugyanezzel a korlátoltsággal igyekeztek az olasz népet elidegeníteni a Ducétól. Egy angol lord feláll és az olasz népre apellál, hogy többé ne a Ducét, hanem őlordságát kövesse! Ekkora barmot! És feláll még egy másik angol lord is, és figyelmezteti a német népet, hogy őlordságát kövesse és forduljon el tőlem. Én ezeknek az embereknek csak azt üzenem: ezt már komolyabb emberek is megkísérelték. Ezeknek az embereknek furcsa elképzelésük van a német népről, a nemzetiszocialista államról, a mi egyesülésünkről, a velünk együtt vonuló tömegekről!

De nyugodtak lehetnek: a német nép mindent elkövet, ami az érdekében is áll, hogy vezetését kövesse, hisz tudja, hogy vezetése csak egyetlen célt követ. A nép tudja, hogy ma a birodalom vezetésének élén egy olyan ember áll, akinek nincs a zsebében egyetlen részvénycsomag sem, és nem egyéni érdekek vezérlik.

Ez a német nép – és ebben én biztos vagyok és büszke is vagyok rá – felesküdött nekem, s még a poklon keresztül is követ.

Az 1923-as puccs évfordulóján Hitler a „régi hagyományoknak megfelelően" a „küzdelmes időkből való" régi bajtársainak beszélt. A keleti front hadi dicsőségeiről szóló jelentések csökkenése miatt beszédét magyarázkodás tölti ki. Nem sejti, hogy érveit ennél sokkal csúfosabb kudarcok semlegesítésére kellene tartogatnia.

1941. november 8.
München, Löwenbräukeller

Hát ez a harc, kedves párttársaim, harc, de nemcsak Németországért, hanem egész Európáért, harc a létért vagy nemlétért!

Önök ismerik szövetségeseinket, északról kiindulva: a finnek bátor kis népét, akik minden mértéken felül bizonyítottak. Hozzájuk csatlakoztak még: a szlovákok, a magyarok, a románok és végül a szövetségesek Európa minden részéből: olaszok, spanyolok, horvátok, hollandok, dán önkéntesek, továbbá francia és belga önkéntesek is. Valóban elmondhatom, hogy keleten a közös felismerés alapján először harcol egész Európa: úgy, mint egykor a hunok ellen, ma ez ellen a mongol állam, a második Dzsingisz kán ellen. A presztízs pillanatai nálunk nem számítanak. Ezért, ha valaki azt mondja: „Ma Önök Leningrádnál védekeznek", annak azt válaszolhatom: Mi Leningrádnál addig támadtunk, amíg erre szükség volt, hogy Leningrádot körbezárhassuk. Ma védekezünk, és nekik kell megkísérelniük kitörni, de mi kiheztetjük őket. Én biztosan egyetlen emberrel sem áldozok fel többet annál, mint amennyi feltétlenül szükséges.

Ha ma valaki jönne Leningrádot felmenteni, akkor kiadnám a parancsot Leningrád megrohamozására és rohamoznánk. Hisz aki a keletporosz határtól egészen Leningrád előtt 10 km-ig képes volt rohamozni, az képes még a maradék 10 km megtételére és a város elfoglalására is!

Erre azonban nincs szükség. A várost körbezártuk.

Soha senki nem szabadíthatja fel, s a kezünkbe fog hullani. És ha valaki azt mondja, hogy „csak romhalmazként" – annak azt válaszolom, nekem nem a város Leningrád kell, én csak az ipari központ Leningrádot akarom megsemmisíteni. Ha az oroszoknak kedvük tartja városaikat a levegőbe röpíteni, akkor ők maguk kímélnek meg bennünket bizonyos munkák elvégzésétől. Presztízskérdések, ismétlem, nem játszanak nálunk semmilyen szerepet. Ha például azt mondják: „Miért nem nyomulunk most előre?" Talán mert pillanatnyilag esik vagy havazik, vagy talán mert a vasútvonal jelenleg még nincs egészen kész. Ennek az előrenyomulásnak az ütemét nem azok a csodálatos angol stratégák határozzák meg, akik visszavonulásuk ütemét is meghatározták, hanem mi és kizárólag mi határozzuk meg. Ez nem a világháborúból ismert német nép, amelyik most harcban áll, egy egészen más német nép. Az ellenfeleink szerencsétlensége, hogy ezt még mindig nem értették meg, és még mindig az üresfejű zsidókat követik, akik egyre másra hangoztatják: „Csak ugyanúgy kell csinálni, ahogy azt már egyszer tettük".

Ezt én még az ellenségeinkről sem feltételezem, bár nem tartom őket valami okosnak. Én magam, soha nem ugyanazt csinálom, hanem mindig valami mást. Most végre teljesen fel kell adniuk, hogy csak a régiben reménykedjenek!

Azt is mondják: „Lázadás fog kitörni a hadsereg egységeinél." Lehet, hogy van olyan bolond is, aki az angol rádió hatására hirtelen megmozdul. De nem sokáig! Mi az ilyen dol-

gokat elintézzük! Ne ringassa magát senki illúziókba, az ilyen kísérletek hamar összeomlanak, hisz ma nem egy barátságos Németország áll szemben velük glaszékesztyűben, hanem a nemzetiszocialista, és ennek kemény az ökle! Mi mindenütt, ahol területeket foglalunk el, igen udvariasak és igen becsületesek vagyunk a civil lakossággal szemben, sőt esetenként túlságosan is becsületesek és előzékenyek. Mi odaát senkit nem erőszakolunk meg, több okból kifolyólag sem. A német katonák nem hajtanak végre betöréses lopásokat, ott nem lehetnek rablások és fosztogatások. Az ilyesmiket ott sokkal szigorúbban büntetjük, mint idehaza. Mi védjük ezt a népet.

De ha valaki azt gondolja, hogy a megszállókkal szembeszegülhet vagy gyilkosságokkal megfélemlíthet bennünket, akkor mi odacsapunk, úgy, ahogy ezt itthon is megtettük azokban az években, amikor az ellenségeink azt hitték, hogy megfélemlíthetnek bennünket. Végül is mi bántunk el az ő terrorjukkal. Létrehoztuk ehhez a megfelelő szervezeteket.

Ezután már csak a legbolondabb remények maradhatnak: hogy felkelés vagy forradalom tör ki Németországban. Olyan emberek azonban, akik forradalmat képesek csinálni, már egyáltalán nincsenek. Ezek az emberek ugyanis már régen Angliában, az Egyesült Államokban, Kanadában vagy másutt vannak. Ők már nincsenek nálunk. Azok az emberek, akik forradalmat szeretnének csinálni, olyan kevesen vannak és annyira jelentéktelenek, hogy szinte viccnek hat az ő segítségükben reménykedni. Ha nálunk valaki mégis komolyan reménykedik abban, hogy megzavarhatja sorainkat, függetlenül attól, honnan származik, melyik táborba tartozik, akkor – Önök ismerik az én módszereimet – egy darabig mindig figyelemmel fogom kísérni.

Ez nálam a próbaidő.

Utána azonban eljön az a pillanat, amikor villámgyorsan cselekszem és hamar megsemmisítem az ellenséget. Ekkor már semmilyen álcázás nem segít, még a vallás sem. De, ahogy mondtam, erre nálunk semmi szükség nincs, mivel ma lényegében az egész német nép egyetlen szervezetbe szerveződött, amit az ellenségeink nem tudnak megérteni, olyan szervezetbe, amely minden házba elér, amely féltékenyen vigyáz arra, hogy 1918 novembere soha ne ismétlődhessen meg. Életemben én már annyiszor voltam próféta! Engem sokszor kinevettek, de mindig igazam lett. 1918 novembere soha nem fog Németországban megismétlődni. Soha nem ismétlődhet meg. Minden elképzelhető, csak az nem, hogy Németország valaha is kapituláljon!

Ha ellenségeink azt mondják: „Igen, akkor a háború eltart az 1942-es évig!", arra én azt mondom: a harc tarthat ameddig csak akar, az utolsó zászlóalj a harcmezőn német zászlóalj lesz!

Hitler december 8-ra virradó éjjel értesült arról, hogy a japánok megtámadták Pearl Harbort. Négy nappal később, a Reichstagban tartott beszédében ismertette a német hadüzenetet Amerikának.

1941. december 11.
Berlin, Reichstag

A nemzetiszocializmus Németországban ugyanabban az évben jutott hatalomra, amelyben Rooseveltet megválasztották az Egyesült Államok elnökének. Rendkívül fontos azoknak a körülményeknek a vizsgálata, amelyeket a mai fejlődés okainak tekinthetünk. Először is a személyi oldal:

Nagyon jól megértem, hogy Roosevelt elnök életfelfogása és beállítottsága és az enyém között ég és föld a különbség. Roosevelt dúsgazdag családból származik, eleve az olyan emberek osztályához tartozik, akiknek a demokráciákban a születésük és származásuk az életútjukat egyengeti és a felemelkedésüket biztosítja.

Én azonban egy kis és szegény családból származom, és kimondhatatlan nehézségek árán, munkával és szorgalommal harcoltam végig az utamat. A világháború kitörését Roosevelt a háborún meggazdagodók helyzetében, Wilson védőszárnyai alatt érte meg. Ő ezért az önmagukat feláldozó népek és államok háborúskodásának csak a kellemes következményeit ismeri, ő ott csinálta az üzleteit, ahol mások elvéreztek.

Ugyanebben az időben engem a sorsom éppen a másik oldalra vetett. Nem tartoztam azok közé, akik történelmet vagy éppen üzleteket csináltak, hanem azok közé, akik a parancsokat végrehajtották.

Egyszerű katonaként igyekeztem ez alatt a négy év alatt az ellenséggel szembeni kötelességemet teljesíteni, és a háborúból természetesen éppen olyan szegényen tértem vissza, mint amilyen szegényen 1914 őszén bevonultam. Én ugyanúgy megosztottam a sorsom milliókkal, mint ahogy Franklin Roosevelt úr is az övét az úgynevezett felső tízezerrel. Míg Roosevelt úr a háború után képességeit pénzügyi spekulációkban gyakorolta, hogy az inflációból, azaz mások szorgalmából személyi haszonra tegyen szert, én még mindig, sok százezer társammal együtt, a katonai kórházban feküdtem. És mikor végül Roosevelt úr, a normális üzleti életben tapasztalt, gazdaságilag megalapozott, származásilag protezsált politikusi életutat választotta, én még névtelen ismeretlenként harcoltam népem felemelkedéséért, amelyet eddigi történetének legsúlyosabb igazságtalansága érte. A Roosevelt urat fenntartó erők azok az erők, amelyeket én a népem sorsa miatt és a belső, legszentebb meggyőződésem alapján is le akartam győzni. Az „agytröszt", amelyet az amerikai elnök kénytelen volt igénybe venni, ugyanannak a népnek a fiaiból áll, amelyet mi Németországban az emberiség parazita jelenségeként meg akarunk szüntetni és elkezdtünk eltávolítani a közéletből. Ennek az úgynevezett elnöknek a személyemet sértő támadásait és pocskondiázásait jelentéktelen tényként szóra sem méltatom. Az, hogy ő engem gengszternek nevez, annál is inkább hidegen hagy, mivel ez a fogalom – a megfelelő egyedek hiánya miatt – nem Európából, hanem Amerikából származik.

De mindettől eltekintve, Roosevelt úr engem egyáltalán nem tud megsérteni, mivel őt én is, mint egykor Woodrow Wilson, elmebetegnek tartom.

Az, hogy ez az ember zsidó pereputtyával Japán ellen ugyanezekkel a módszerekkel harcol, azt már ismerjük. Erről itt nem is kell beszélnem. Először háborúra uszít ez az ember, majd meghamisítja az okokat, önkényes megállapításokat tesz,

majd a keresztény ájtatosság ködébe burkolódzik, és így vezeti, lassan de biztosan az egész emberiséget a háborúba, de nem hagyja ki, hogy – mint a régi szabadkőművesek – ne hívná Istent tanúnak cselekedetei őszinteségének bizonyítására. Azt hiszem, hogy Önök mindannyian megváltásnak fogják tartani, hogy végre valahára a történelem folyamán egy állam elsőként olyan tiltakozási formát választ az igazsággal és a joggal való ilyen szégyentelen visszaéléssel szemben, amilyent ez az ember is kívánt és amelynek bekövetkezésén nem is csodálkozhat. Az, hogy a japán kormánynak a hosszú évekig tartó tárgyalások után elege lett ebből a történelemhamisítóból, hogy ilyen megalázó módon kigúnyolják, mindannyiunkat, az egész német népet és azt hiszem, hogy a világon minden más becsületes embert mélységes elégtétellel tölt el.

Mi tudjuk, hogy milyen erő áll Roosevelt mögött. Ez az a zsidóság, amely elérkezettnek látja az időt, hogy velünk is ugyanazt tegyék, amit mi Szovjet-Oroszországban látunk és megérünk. Mi már megismertük a zsidók földi paradicsomát.

A német katonák millióinak lehetősége volt személyesen betekinteni egy olyan országba, amelyben a nemzetközi zsidóság embert és vagyont egyaránt tönkretett, megsemmisített. Lehet, hogy az Egyesült Államok elnöke nem képes ennek a felfogására.

Mi azonban tudjuk, hogy mi az ő harcuk célja. Még akkor is, ha nem lennénk Japánnal szövetségesek, tisztában lennénk azzal, hogy a zsidók és az ő Franklin Rooseveltjük feltett szándéka a különböző államokat egymás után megsemmisíteni. A mai Német Birodalom azonban már korántsem azonos a régi Németországgal. Ezért mi a magunk részéről megtesszük mindazt, amit ez a provokátor tőlünk már évek óta elvár. Nemcsak azért, mert Japánnal szövetségben állunk, hanem azért is, mert Németország és Olaszország és ezek jelenlegi vezetése elegendő belátással és erővel rendelkezik annak megértésére, hogy ezekben a történelmi időkben a nemzetek léte vagy nemléte dől el esetleg mindörökre. Tisztában vagyunk azzal, amit ez a másik világ velünk tenni akar. Ők az

egykor demokratikus Németországot kiéheztették, a mai nemzetiszocialista Németországot pedig kiirtanák. Ezért én ma az amerikai ügyvivővel kiállíttattam az útleveleiket.

Hitler a hatalomátvétel évfordulóján – ahelyett, hogy szokásához híven a Reichstagban beszélt volna – a Sportcsarnokban, a hadiipari dolgozók, az ápolónők és a hadisebesültek előtt beszélt. Saját bevallása szerint vissza akart térni oda, ahonnan jött, a „néphez".

1942. január 30.
Berlin, Sportcsarnok

Nem volt könnyű az átállás a folyamatos előrenyomulásról a keleti terület védelmére. Nem az oroszok voltak, akik védekezésre kényszerítettek bennünket, hanem a 38, 40, 41, sőt esetenként 45 fokos hideg. Ebben a hidegben az ehhez nem szokott zászlóaljak ugyanúgy nem képesek harcolni, mint ahogy képtelenség harcolni a sivatag izzó forróságában a meleg hónapokban. Abban a pillanatban azonban, amikor ez az átállás szükségessé vált, kötelességemnek tartottam a döntés felelősségét a vállamra venni. Ezzel még közelebb akartam kerülni a katonáimhoz, és én erről a helyről is – amennyire ők ma engem a jeges frontokon hallhatnak – biztosítani akarom őket: ismerem a teljesítményüket, de azt is tudom, hogy a neheze már mögöttünk van.

Ma már január 30-át írunk. Keleti ellenségünk legnagyobb reménye a tél volt. De a tél nem váltja be a hozzá fűzött reményeket. Az ellenségnek sikerült néhány ponton pár kilométert előrenyomulni, de csak óriási vér- és emberveszteség árán. Lehet, hogy őket ez nem érdekli. De néhány héten belül délen már vége lesz a télnek, és utána a tavasz lassan elkezd észak felé húzódni, a jég megolvad, és ismét eljön az az idő, amikor a talaj megint keménnyé válik és a német katonák harci eszközeikkel mozogni, harcolni tudnak, az anyaországból új fegyvereket kapva támadni tudnak, és bosszút állnak azokért, akik a hidegnek áldozatul estek. De azt nyugodtan állíthatom önöknek, hogy ott, az első vonalban a katonák nem vesztették el azt az érzést, hogy toronymagasan az oroszok fölött állnak. Őket az oroszokkal összehasonlítani sértés lenne. A döntő azonban az volt, hogy sikerült-e az átállás a támadásról a védekezésre, s kijelenthetem: sikerült! Ezek a frontok ma állnak, és ahol az oroszok egyes helyeken áttörtek, és azt hitték, hogy egykori településeket foglalnak el, ott nincsenek többé települések, hanem csak romhalmazok. Mi ez mindazzal szemben, amit mi elfoglaltunk, amit

mi helyrehoztunk, és amit mi a jövő tavasszal és azt követően rendbe fogunk hozni. Azt, hogy ez az év hogyan fog kinézni, még nem tudom. Hogy ebben az évben befejeződik-e a háború, azt senki nem tudhatja. De egyet tudok: bárhol is jelenjen meg az ellenség, mi legyőzzük, úgy, mint eddig! Ez ismét a nagy győzelmek éve lesz. És ugyanúgy, mint eddig bármikor, én viszem a zászlót, és most valóban jogosan fogom magasra emelni. Hiszen milyen más helyzetben vagyok most!

Mögöttünk van már egy dicsőséges történelem, és oly szívesen vonok párhuzamot ezzel a történelemmel. A történelem folyamán a német hősök gyakran harcoltak látszólag kilátástalan helyzetben. De nem szabad hasonlóságokat keresnünk a II. Frigyes korabeli időkkel. Ehhez nincs jogunk. Miénk a világ legerősebb hadserege. Miénk a világ legerősebb légiereje. Nagy Frigyesnek ezzel szemben nyomasztó túlerővel kellett megküzdenie.

De a vasakaratú ember minden csapás ellenére magasra tartotta a zászlót, soha nem kételkedett a népében, s ha bármikor csüggedés vett rajta erőt, összeszedte magát, és ismét erős kezébe ragadta a zászlót. Miért is akarunk ma magunkról beszélni? Előttünk van az ellenségünk, aki szám szerint nagyobb, mint mi vagyunk.

De tavasszal ez is újra megváltozik. Mi ismét győzni fogunk. Újból a mi időnk következik. És így lesz ez mindenütt. De mindenekelőtt: most vannak szövetségeseink, nem úgy, mint a világháborúban volt. Amit Japán egyedül elért Keleten, azt nem tudjuk eléggé becsülni. Nekünk sincs más út, mint a háború és a győzelmek útja. Lehet, hogy nehéz lesz, az is lehet, hogy könnyű, de soha nem lehet nehezebb, mint őseink harca volt. Nem szabad azonban azt várnunk, hogy könnyebb lesz. Ezzel értékeljük mindazt az áldozatot, amit a katonáink hoznak. Ki érthetné meg ezt jobban nálam, aki egykor magam is katona voltam. Én ma a birodalom első muskétásának érzem magam. Abban az időben, amikor magam is egyszerű katona voltam, teljesítettem a kötelességemet. Ma is ugyanolyan tántoríthatatlanul teljesítem. De én megértem bajtársaim

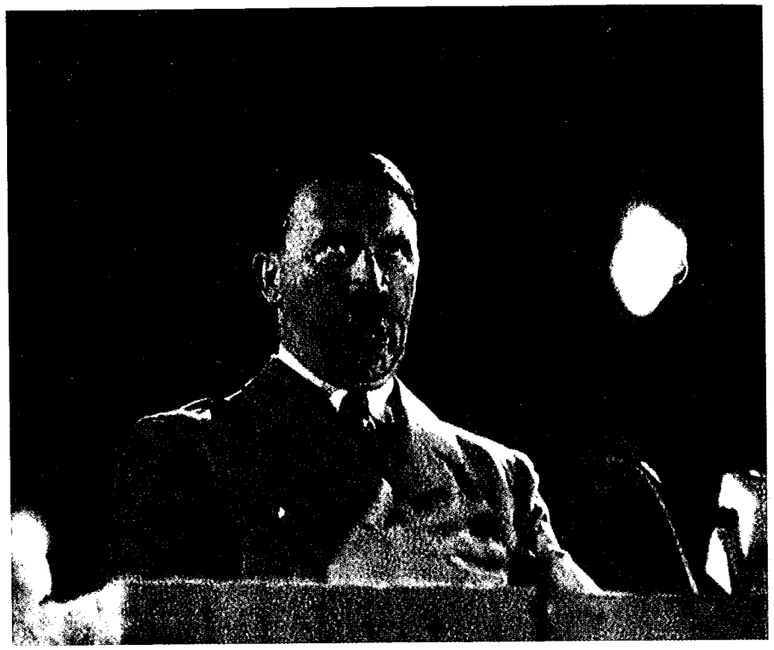

minden fájdalmát, megértem, hogyan érzik magukat. Éppen ezért nem tudok és nem akarok frázisokat használni. Hiszen ezt ők nem értenék meg. Csak egyetlenegyet tudok nekik mondani: a haza sejti már bajtársaim, mi mindenen kell keresztülmennetek.

A haza sejti, mit jelent 35, 38, 40 és 42 fokos hidegben hóban és jégen feküdni, hogy Németországot megvédjétek. És mivel ezt a haza tudja, mindent el is követ, amire egyáltalán képes. A haza dolgozni akar és dolgozni fog! És én magam kell, hogy felszólítsam: ti, német honfitársaim, akik otthon vagytok, dolgozzatok, gyártsatok fegyvereket, muníciót, gyártsatok ismét fegyvereket és ismét muníciót! Ezzel számtalan fronton lévő bajtársnak mentitek meg az életét.

Készítsetek és dolgozzatok a szállító eszközökön, hogy minden odaszállítható legyen. A front akkor tartani fogja magát, a fronton mindenki teljesíti a kötelességét, a német nemzet nyugodt lehet, és ennek az ördögi szerzetesnek az imája, amelyben azt kívánja, hogy Európa a bolsevizmussal bűnhődjön, nem fog teljesülni, helyette egy másik ima teljesül:

Uram Isten, adj nekünk erőt, hogy szabadságunkat, népünk, gyermekeink és gyermekeink gyermekeinek szabadságát, de nemcsak a mi német népünkét, hanem Európa minden más népének a szabadságát is megtarthassuk. Hiszen ezt a háborút mi most nem csak a német népért vívjuk, hanem egész Európáért és ezzel az egész civilizált emberiségért.

A „Großdeutscher Reichstag" utolsó ülésén Hitler rendkívüli teljhatalmat követelt, hogy mindenkit kényszeríthessen „kötelességének teljesítésére".

1942. április 26.
Berlin, Reichstag

Rendkívüli büszkeséggel és mély elégtétellel látom, hogy a nemzetiszocializmus népünket nevelő hatása egyre szembeötlőbb. Annak ellenére, hogy a párt támogatóinak, sőt vezetőinek is messze legnagyobb része a fronton van, a politikai szervezetek, az SA, az NSKK stb. embermilliói katonaként engedelmeskedve teljesítik feladataikat, és vezetésüket illetően példamutatónak bizonyultak. Nemcsak a sokszor súlyos kényszerhelyzetben lévő hazának segítettek a munkafrontokkal és a nemzetiszocialista népjóléti szervezetekkel, hanem a harctéren a katonáknak is. Felhívásom gyapjú felajánlására – a hadi utánpótlás szervezettségét javító intézkedésekkel együtt – lehetővé tette, hogy rövid időn belül a csapatok minden korábbinál több meleg holmit kaphassanak. Ezért bennünket mindannyiunkat – és ebben a pillanatban én elsősorban az első vonalban harcoló katonákra gondolok – büszke érzés kell, hogy eltöltsön: olyan sors felett lettünk úrrá, amilyen 130 évvel ezelőtt másokat összetört. Az a vizsga, amely elé ez a tél a frontot és a hazát is állította, mindannyiunknak tanulsággal szolgálhat. Meghoztam a szükséges szervezeti intézkedéseket, hogy hasonló szükségállapot kialakulását eleve kizárjam. A német szövetségi vasút a jövő télen, attól függetlenül, hogy mi hol leszünk, a feladatait jobban fogja teljesíteni, mint az elmúlt télen. A keleti fronton a hadsereg – a mozdonyoktól kezdve a tankokon, a traktorokon és a vontatókon keresztül egészen a teherautókig – jobban el lesz látva. Az emberek, még hasonló természeti katasztrófa esetén is, több tapasztalattal és munkával elkerülhetik az olyan helyzet kialakulását, mint amilyent megértünk. Elszánt vagyok mindent elkövetni, hogy ennek a feladatnak megfeleljek. Ebben Önök, régi harcostársaim, nem kételkedhetnek.

Ehhez azonban néhány dolgot elvárok. Azt, hogy a nemzet nekem megadja a jogot, hogy ahol nem feltétlenül a nagyobb feladatok érdekében kell cselekedni, ahol nem a lét vagy nemlét forog kockán, ahol végrehajtani és cselekedni kell, azonnal beavatkozhassak és ennek megfelelően cselekedhessek. A frontot, a hazát, a szállítmányozást, az államapparátust és a jogrendszert egyetlen célnak kell alárendelni: a győzelem kivívásának. Ezekben az időkben senki nem hivatkozhat szerzett jogaira, hanem tudnia kell, hogy ma csak kötelességek léteznek.

Ezért kérem a német Reichstagot, hogy kifejezetten erősítse meg, hogy törvényes jogom van bárkit kötelességeinek teljesítésére szorítani, illetve azt, aki az én lelkiismeretem, véleményem szerint kötelességének nem tesz eleget, azt az általános törvényes út betartása nélkül elítélhessem vagy hivatali állásából eltávolíthassam, bárki legyen is, tekintet nélkül szerzett jogaira.

Ezért engem egyáltalán nem érdekel, hogy ebben a szükségállapotban az egyes esetekben a hivatalnokoknak, alkalmazottaknak biztosítható-e a szabadság vagy sem, és kiérem magamnak azt is, hogy ezt a ki nem adható szabadságot későbbi időre átvigyék.

Ha egyáltalán bárkinek is joga lenne szabadságot követelni, azok elsősorban a frontszolgálatos katonáink, másodsorban a frontot kiszolgáló munkásaink és munkásnőink lehetnének. Ha már hónapok óta nem vagyok abban a helyzetben, hogy a keleti fronton lévőknek a teljes szabadságukat kiadjam, akkor nekem senki ne jöjjön idehaza, a hivatalában a szabadság „szerzett jogával". Ugyanígy elvárom a német jogalkotóktól, hogy megértsék, nem a nemzet van őértük, hanem ők vannak a nemzetért, ami azt jelenti, hogy a világ, beleértve Németországot is, nem semmisülhet meg csak azért, hogy a formális jog fennmaradjon. Németországnak élnie kell, teljesen függetlenül attól, hogy ez a formális jogfelfogásnak ellentmond vagy sem. Nem fogadhatom el azt – csak egy példát említve –, hogy egy bűnözőt, aki 1937-ben megnősült és feleségét addig kínozta, míg az az egyik kínzás után elmezavarodottan meg nem halt, öt év börtönre ítéljenek egy olyan pillanatban, amikor becsületes német férfiak áldozzák életüket annak megakadályozására, hogy a bolsevizmus a hazájukat megsemmisítse. Azért tehát, hogy feleségeiket és gyermekeiket megvédjék. Én ezért ettől a pillanattól kezdve be fogok avatkozni, és azokat a bírókat, akik a pillanat szükségszerűségét nyilvánvalóan nem értették meg, hivatalukból fel fogom menteni.

Hitler beszéde után Göring felolvasta a „Reichstag kívánt határozatát".

A téli segélyakció megnyitása alkalmából tartott beszédében Hitler a már ismert módon gúnyolta ki Anglia és az Egyesült Államok államférfiait, és nyilvánosan bejelentette a zsidók kiirtását.

1942. szeptember 30.
Berlin, Sportcsarnok

A hitről alkotott fogalommal kapcsolatban ezekkel az angolokkal egyáltalán nem vitatkozhatunk. Van, aki azt hiszi, hogy Namsos vagy Andalsnes győzelem volt, vagy arra gondol, hogy Dünkirchen a világtörténelem legnagyobb győzelme volt, mások talán azt, hogy egy bármilyen kilencnapos expedíció éppen annyira bámulatos teljesítmény, egy győzelmes nép felemelő jele lehet. Az ilyenekkel mi – a mi szerény eredményeinkkel – természetesen nem is mérhetjük össze magunkat.

Milyenek ezzel szemben a mi eredményeink? Ha mi ezer kilométert nyomulunk előre, az természetesen semmi, az egy „kimondott sikertelenség". Mi például az utóbbi néhány hónapban – hisz csupán néhány hónapról lehet szó, amikor is ebben az országban háborút lehet viselni – egészen a Donig nyomultunk előre és a Don folyása mentén végül is elértük a Volgát, Sztálingrádot megrohamoztuk és be is fogjuk venni – amiben biztosak lehetnek –, mindez az ő szemükben semmiség. Ha mi egészen a Kaukázusig előrenyomulunk, az éppúgy semmiség, mint Ukrajna megszállása, a Donyec-medence szénvagyonának bekebelezése, az orosz vasérc 65-70 százalékának megszerzése vagy a világ legnagyobb gabonatermő területének a német nép és ezzel gyakorlatilag egész Európa szolgálatába állítása és a kaukázusi olajforrások biztosítása számunkra.

Mindez semmiség! De a kanadai előőrsök kicsinyke angol támogatással létrejött dippe-i vállalkozása, ahol kilenc óráig tudták, mondhatni meglehetősen siralmasan, tartani magukat, majd teljesen és végleg megsemmisültek, az az „angol világbirodalomra jellemző kimeríthetetlen győzelmi erő bátorító és csodálatra méltó jele".

És a mi tengeralattjáróink is természetesen semmiségek! Már 1939-ben is azok voltak, hisz akkor állt fel Churchill és jelentette be: „Örömmel jelenthetem be Önöknek, hogy a tengeralattjáró-veszélyt egyszer s mindenkorra megszűntnek tekinthetjük."

Nem – egy pillanat –, hisz az nem is Churchill volt, hanem Duff Cooper; az egyik hetvenkedő nagyobbat mond, mint a másik, de az ember szinte állandóan összetéveszti őket. Már akkoriban is több tengeralattjárónkat semmisítették meg, mint amennyink egyáltalán volt! Az, hogy kiűztük őket a Balkánról, hogy Görögországot elfoglaltuk, hogy Krétát megszálltuk, hogy Észak-Afrikát

ban visszaszorítottuk őket, az mind – mint mondottuk – semmi. De az, hogy akárhol néhány ember partra száll és egy egyedül álló előőrsünket meglepi – azok aztán a tettek, a dicsőségek. Ezeken a „tetteken" kívül természetesen még változást is várnak a jövőben. „Megnyílik a második front. Máris megindulunk! Vigyázzatok németek! Forduljatok vissza!" Mi azonban nem figyeltünk, nem fordultunk vissza, hanem nyugodtan tovább meneteltünk. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy nem készülünk fel a második front megnyitására. Ha Churchill úr most azt mondja: „Most a németekre akarjuk bízni, hogy félelmükben meggondolják, hol és mikor nyissuk meg", akkor én csak azt felelhetem: „Churchill úr, ön még soha nem ijesztett meg engem!" De abban önnek igaza van, hogy nekünk spekulálnunk kell, hiszen ha nagystílű ellenségünk lenne, akkor körülbelül ki tudnánk számítani, hol fog támadni. De ha az embernek katonai kiskorúakkal kell megküzdenie, akkor természetesen nem tudhatja, hol fognak támadni, és a támadás a legvadabb kezdeményezés is lehet. És csupán az az egyetlen kellemetlenség, hogy ezeknél a szellemi fogyatékosoknál vagy állandóan részegeknél soha nem lehet tudni, mit akarnak.

Most azonban a „második front" mellett még egy másik eszköz is van. Az az ember, aki az ártatlan civil lakosság elleni bombázásokat kitalálta, kijelentette, hogy a bombaháború a jövőben Németország és társai ellen még fokozottabb lesz. Ehhez csak egyet szeretnék hozzátenni: az első bombázókat Churchill úr a német civil lakosság ellen 1940-ben küldte. Én már akkor figyelmeztettem őt – majdnem négy hónapon keresztül –, de mindhiába. Ezután ütöttünk mi vissza, de olyan alaposan, hogy hirtelen sírni kezdett és kijelentette, hogy ez barbárság és felháborító, s hogy Anglia ezt még megbosszulja. Az az ember, akinek mindez a lelkiismeretét terheli – ha a legfőbb háborús uszítótól, Roosevelttől eltekintek –, aki mindezért felelős, az merészelte magát ártatlannak mondani.

Egyet szeretnék itt kijelenteni: most is eljön majd az óra, amikor mi válaszolunk. Ne kezdjenek el akkor ennek a háborúnak a főbűnösei nyüszíteni és bőgni, ha Angliában a vég sokkal rosszabb lesz, mint a kezdet volt!

Én 1939. szeptember 1-jén az akkori Reichstag ülésén két dolgot mondtam. Először, hogy miután ezt a háborút ránk kényszerítették, sem a fegyverek erejével, sem az idő hatalmával nem leszünk legyőzhetők, másodszor, ha a zsidóság nemzetközi világháborút robbant ki Európa fajtiszta népeinek kiirtására, akkor nem ezeket a fajtiszta népeket irtják ki, hanem a zsidóságot.

Az értelmi fogyatékosok háttérből irányítóinak a Fehér Házban sikerült egyik népet a másik után beugrasztani a háborúba. De ugyanilyen mértékben ment végig egymás után a népeken az antiszemita hullám, és tovább is fog terjedni egyik államról a másik államra. Ahogy belépnek a háborúba, mindegyikük egy napon antiszemita állammá válik. A zsidók egykor Németországban is csak nevettek a jövendöléseimen. Nem tudom, hogy nevetnek-e még, vagy már elment a kedvük a nevetéstől. De még ma is csak arról biztosíthatom őket: mindenütt el fog menni a kedvük a nevetéstől. És nekem ezzel a jövendöléssel is igazam lesz.

Hitler felesküdött az 1923-as „öreg harcosok" előtt az NSDAP dicsőséges napjaira. Ugyanakkor kénytelen volt – bár nem nyíltan – az utóbbi hetek vereségeit – El Alameint, a szövetségesek partraszállását Algériában és Marokkóban – és a német városok bombázásait elismerni.

1942. november 11. München, Löwenbräukeller

Ellenségeink kormányzási művészetéből és ennek borzasztó következményeiből alakult ki lassacskán a mi demokratikus Németországunkban a nemzetiszocialista mozgalom. Ha ugyanis ők akkor Németországot boldoggá tették volna, akkor nekünk semmi indokunk nem lett volna, és nekem semmi okom nem lett volna, hogy napról napra, hétről hétre, hónapról hónapra és évről évre ezzel a feladattal foglalkozzak. Hisz azt minden régi harcostársam tudja: én abban az időben nem lustálkodtam, nem tartottan beszédeket itt és ott a finom klubokban, és nem ültem itt és ott a kandalló előtt, hogy csevegést folytassak. Én akkoriban keresztül-kasul zarándokoltam Németországban, északról délre, keletről nyugatra, és kínoztam magam, hogy német népemet kiszabadítsam a szorult helyzetből, amelybe a nemzetközi kapitalizmusnak ezek a régensei taszították. Mi meg akartuk szüntetni a zsidóknak, a kapitalistáknak és a bolsevistáknak ezt az összeesküvését, és végül meg is szüntettük. De alighogy ezt Németországban felszámoltuk, a világ más részei azonnal közrefogtak bennünket, ugyanúgy, mint 1914-ben.

Az akkori Németország császári volt, a mai nemzetiszocialista. Akkor a császár volt, most én vagyok. Csak egyetlen különbség van: az akkori Németország elméletileg volt császári, valójában egy megosztott állam. Az akkori császár olyan ember volt, akiből hiányzott minden erő, hogy szembeszálljon az ellenségeivel; de bennem megtalálták azt az ellenfelet, aki arra a szóra, hogy kapitulálás, egyáltalán nem gondol! Nekem már gyermekkoromban is az volt a szokásom – akkor talán még neveletlenségnek tűnt, de nagyjából és egészében talán erénynek tekinthető –, hogy mindig enyém volt az utolsó szó. És minden ellenségünk meg lehet győződve arról, hogy ha az egykori Németország háromnegyed 12-kor letette a fegyvert, én legfeljebb 5 perccel 12 előtt hagyom abba!

Önök most mondhatják, hogy valahol a sivatagban ellenségeink előrenyomulnak. Nyomultak ők már néhány alkalommal előre, de mindig vissza is vonultak – a döntő ugyanis ebben a háborúban az, hogy ki adja az utolsó pofont. És hogy mi leszünk azok, arról Önök meg lehetnek győződve.

Nyilvánvaló, hogy egy ilyen világméretű harcban, amelyben most állunk, nem lehet azzal számolni, hogy hétről hétre újabb eredményeket érünk el. Ez lehetetlen. De nem is ez a döntő.

A döntő az, hogy az ember lassan olyan pozíciókat foglal el, amelyeket az ellenségeinknek meg kell semmisíteniük, és hogy az ember ezeket a pozíciókat tartja és annyira megerősíti, hogy az ellenség többé képtelen lesz elfoglalni. És akkor elhihetik nekem: amit mi egyszer birtokba vettünk, azt valóban erősen tartjuk is, hogy ott, ahol ebben a háborúban mi állunk, oda más már nem jöhet.

Ha ma Roosevelt azzal a megjegyzéssel hajtja végre észak-afrikai támadásait, hogy ezeket a részeket meg kell védenie Németországgal és Olaszországgal szemben, akkor ennek az öreg gengszternek a hazug frázisait szóra sem szabad érdemesíteni. Ő minden kétséget kizáróan ennek az egész velünk szemben álló bandának a leghazugabbja. De a döntő, az utolsó szót, és ebben Roosevelt úr biztos lehet, nem ő fogja kimondani.

Mi minden csapásunkat – mint ahogy eddig mindenkor – alaposan előkészítjük, és ezek a csapások mindig a legjobb időben történtek, és egyetlen nekünk szánt csapás sem vezetett eddig eredményre. Egyszer volt már egy üdvrivalgás, amikor az első angol Boulogne-nál partra szállt és megvetette a lábát. De hat hónappal később az üdvrivalgás teljesen elhalt. Egészen más történt, és most is más fog történni. Teljes bizalommal lehetnek, hogy a vezetés és a Wehrmacht mindent, amit csak kell és amit csak lehet, meg fog tenni. A mai időket az egykoriaktól éppen az különbözteti meg, hogy egykor a császár mögött nem állt ott a nép, míg most a világon valaha is létrehozott legnagyszerűbb szervezet áll mögöttem. Ez a szervezet a német népet képviseli. És még az is megkülönbözteti a mai időket az egykoriaktól, hogy ennek a népnek az élén nem olyasvalaki áll, aki kritikus időben külföldre menekülne, hanem olyan áll az élen, aki világéletében csak a harcot ismerte és egyetlen elvet vallott: harcolni, harcolni és ismét csak harcolni!

És ha az ellenség azt hiszi, hogy bármivel is megpuhíthat bennünket, akkor téved. Nem érheti el, hogy a célomról lemondjak. Eljön az az idő, amikor visszaütök, de akkor kamatostól és kamatos-kamatostól. Milyen gyakran jöttek hozzám pártbeli bajtársaim és azt mondták: Führer – akkor még azt mondták nekem, hogy „chef" vagy „Adolf Hitler" –, miért nem üthetünk vissza, miért tehetik ezt velünk? Évekig kényszerítettem őket, hogy legalitásban maradjanak. Fájó szívvel kellett pártbeli bajtársakat is kizárnom a mozgalomból, mert azt hitték, hogy nem képesek ennek a parancsnak eleget tenni. Évről évre, míg el nem jött az óra, amikor tettre szólíthattam őket.

Így van ez ma is. Néha hónapokig kell valamit beavatkozás nélkül tudomásul vennem. Csak azt ne higgyék, hogy nekem nem vérzik a szívem, amikor ezekről a légitámadásokról hallok. Mindezt jól megjegyzem magamnak. Az ellenség odaát majd megérti, hogy a német találékonyság nem pihent, és olyan választ kap, hogy azt sem tudja, fiú-e vagy lány.

Hitler a főhadiszállásáról küldött kiáltványt a párt alapításának ünnepségeire Münchenbe, amit Hermann Essernek „egyik legrégebbi harcostársának" kellett felolvasnia. Három héttel a sztálingrádi katasztrófa után Hitler még mindig szégyellt megjelenni a nyilvánosság előtt.

1943. február 23., München

A német birodalmi véderő, amely – miként a háború kezdetétől mindig – ezen a télen is kiemelkedően küzdött, elkeseredett harcban áll a New York-i és a londoni bankházak, valamint a moszkvai bolsevista zsidók által szított világveszedelemmel.

Én magam keleten tartózkodom, ezért sajnos ma nem lehetek közöttetek. De gondolataim ebben az évben sokkal inkább veletek vannak, mint régebben. Hisz milyen sors várt volna népünkre és egész Európára, ha itt, ebben a teremben, 1920. február 24-én nem hirdettük volna ki a nemzetiszocialista forradalom téziseit, amelyek megragadták a német népet és létrehozták azt az erőt, amely ma nemcsak arra képes, hogy a zsidó világveszélyt megállítsa, hanem arra is, hogy végül megsemmisítse. A felejthetetlen, hű, jó öreg Dietrich Eckartunk riadódala ezekben a hónapokban ismét harsonaszó, amely fel tudja ébreszteni az embereket, ki tudja nyitni a szemüket, hogy lássák a saját sorsukat a jelenben s gyermekeik sorsát a jövőben – és ezen túlmenően valamennyi európai nép sorsát is –, amely akkor fenyegetne, ha nem sikerülne a zsidó világbűntett ördögi tervét keresztülhúzni.

Ti valamennyien tisztában vagytok azzal, miért sikerült az ellenségeinknek Keleten – hasonlóan az elmúlt télhez – a természeti erők segítségével sikereink egy részét tönkretenni, azokét a sikerekét, amelyeket katonáink hősiesen kivívtak a nyár folyamán. Ti tudjátok azt is, hogy pártunk útja a sikerhez egyáltalán nem volt biztos és még kevésbé ké-

nyelmes út, hanem számtalan nehézséggel járt. Ugyanazoktól az ellenségektől szenvedtünk el csapásokat, amelyeket nekünk ma – az egész világgal szemben – le kell győznünk.

Amikor 1920-ban ebben a teremben kihirdettem a pártprogramot és a határozatot, hogy népünk ellenségeit teljes fanatizmusunkkal le kell győznünk, még egy magányos ismeretlen voltam. Németország azonban a legmélyebben megalázott volt. Azok száma, akik a felemelkedésben hittek, elenyészően kicsi volt, még kevesebben gondolták, hogy ez még a mi generációnkban lehetséges. Velem és néhány követőmmel szemben az ellenség nyomasztó túlereje állt. Száz nemzetiszocialistára sok millió részben elvakított, részben gyűlölettel teli ellenség jutott, nem is beszélve a sikert kiváró kishitűekről, akik azután bátor szívvel meneteltek a győztes oldalán.

Micsoda különbség ez a mai harchoz képest! Hisz bármekkora legyen is ellenségeink szövetsége, az mégis csak kisebb, mint a bolsevista-plutokrata megsemmisítéssel szemben álló népek szövetségének az ereje.

A nemzetiszocialista mozgalom harca gyakran volt olyan helyzetben, hogy csak a legfanatikusabb követői mertek a sikerre gondolni, míg a különben oly ravasz ellenség is sziklaszilárdan meg volt győződve arról, hogy megölte a pártot és az eszmét. Ám a mozgalom mégis mindig megújult, legyőzte a csapásokat, és minden egyes krízisből erősebben került ki, mint előtte volt. A pártot mindig az a megingathatatlan eltökéltség vezette, hogy semmilyen körülmények között nem szabad kapitulálnia és a harcot semmilyen körülmények között nem szabad feladnia, míg belső ellenségeink összeesküvését szét nem zúzzuk és meg nem semmisítjük őket.

Pártbeli bajtársaim! Ezt a fanatizmust tőlem tanultátok. Biztosítalak benneteket, hogy ugyanaz a fanatizmus él bennem ma is, és amíg élek, soha nem is hagy el. A hitet is tőlem kaptátok, és biztosítalak benneteket, hogy ez a hit ma még szilárdabban él bennem, mint bármikor. Meg fogjuk törni és szét fogjuk zúzni a zsidó világkoalíció hatalmát, és a szabadságért, a mindennapi kenyérért és az életéért küzdő emberiség ebben a háborúban kiharcolja a végső győzelmet.

Ugyanúgy, mint a hatalomért folyó harc idején, ellenségeinknek minden csapása, minden látszólagos eredménye csak még elkeseredettebb eltökéltségre serkentett, hogy folytassam az utat, amely előbb-utóbb célhoz vezet, ugyanúgy tölt el ma is az akaraterő, hogy a sors által nekem szánt feladatot a végsőkig teljesítsem.

Jogom van azt hinni, hogy a sors rendelése ennek a feladatnak a teljesítése. E nélkül lehetetlen lett volna, hogy ebből a teremből ismeretlen emberként elindulva, minden akadályt és csapást legyőzzek a hatalom átvételéig és még tovább, s annak a győzelemmel végződő harcnak a vezetéséig eljussak, amilyen harcot a világtörténelem még soha nem látott, ugyanakkor olyan gondokkal is terhelt, amelybe sok gyengébb jellem belerokkant volna. De hozzám a sors kegyes volt. A mégoly nehéz órákban is egy rám felesküdött csapat vett körül, amely mindent odaadó hittel egyetlen közös célnak tekintette, hogy ebben a harcban vezére oldalán álljon.

Azt, hogy a német népnek milyen sorsot szántak, azt hál' Istennek, nemcsak a Londonban és New Yorkban székelő zsidók, hanem a Moszkvában lakók is egyértelműen kimondták. Mi azonban eltökéltek vagyunk, hogy egy nem kevésbé tiszta választ adjunk nekik. Ez a háború – szemben azzal, ahogy azt tervezték – nem az árja-emberiség kiirtásával, hanem az európai zsidóság megsemmisítésével fog végződni!

1943 tavaszán úgy tűnt, a keleti fronton kezdett magához térni Sztálingrádi kábulatából a német hadsereg. A hősök emléknapján tartott beszédében Hitler „végső győzelmet" ígért.

1943. március 21., München

Hála a keleti fronton harcoló katonáink bátorságának és hősiességének, sikerült a krízist – amelybe a német szárazföldi haderő érdemtelenül jutott – végleg átvészelni, a frontot stabilizálni és megtenni azokat az intézkedéseket, amelyek az előttünk álló hónapokban szükségesek lesznek a végső győzelem kivívásának biztosítására. Ha még szükség volna népünk szárazföldön, tengeren, levegőben életre-halálra vívott gigantikus harcának jelentőségét megmagyarázni, akkor a legutolsó tél biztosan minden kétséget eloszlatott. A keleti sztyeppékről újabb embermilliókat indítottak el Európa lehengerlésére. Előrekorbácsolta őket az a hatalom, amely már ősidők óta a háborúkat szervezi, azon nyerészkedik és éppen a mai időkben a kapitalista érdekeket és a bolsevista ösztönöket állítja közös cél szolgálatába.

Hogy mekkora volt ezen a télen a legősibb kultúrkontinens lerohanásának a veszélye, annak megválaszolását meghagyjuk az utókor történeti kutatóinak. De az, hogy elhárítottuk Európától a veszélyt, az azoknak a katonáknak az elévülhetetlen érdeme, akikre ma emlékezünk.

Már azoknak a gigantikus előkészületeknek a ténye is, amelyeket a bolsevizmus a mi világunk megsemmisítésére tett, borzalommal tölt el. Hová jutott volna Németország és az egész kontinens, ha a nemzetiszocialista mozgalom tíz évvel ezelőtt a hatalmat nem olyan országban vette volna át, amely – a fegyverkezési korlátozás sok sikertelen kísérlete ellenére – a német véderő újjászervezését nem kezdte volna meg. Hiszen a mi széthúzó marxista-demokrata pártgazdálkodású weimari Németországunkat ez a belső-ázsiai roham úgy elsöpörte volna, mint szénát az orkán.

Egyre nyilvánvalóbban felismerjük, hogy az a konfliktushelyzet, amelyben Európa a világháború befejezése óta van, lassan olyan harc jellegét ölti, amely csak a múlt legnagyobb történelmi eseményeihez hasonlítható. Az együttérzéstől és a szánalomtól mentes háborút az örök zsidóság kényszerítette ránk. Ha Európa határai előtt nem leszünk képesek a rombolásnak ezeket az elemeit megállítani, akkor az egész kontinens romhalmazzá válik. De nem a felégetett városok, nem a lerombolt kulturális emlékművek lennének ennek a háborúnak a legborzasztóbb következményei, hanem a kegyetlenül lemészárolt emberek tömegei, akik ennek a belső-ázsiai hordának éppúgy áldozatul esnének, mint ahogy az a hun és mongol támadások idején történt. Amit ma a német és a velünk szövetséges katonák keleten védenek, az nem ennek a kontinensnek a megkövült arculata vagy szociális és szellemi jellemvonásai, hanem az örök emberi lényeg, amelyből ősidők óta minden, nemcsak európai és amerikai, hanem minden más emberi kulturális érték táplálkozik és mai szinten kifejezésre jut.

A hősökre emlékezni – minden időben – csak annak van joga, akinek nem kell szégyenkezni előttük. Ennek az évnek a tele azonban nemcsak nem vezetett a német népben defetizmushoz, hanem inkább minden erejének a gigantikus mobilizálását eredményezte. Erejének bevetése folyamatos. A hadianyagok termelése állandóan emelkedik. A frontra a fiatal katonák, a szabaddá vált férfiak és a meggyógyult katonák milliói özönlenek. Idősebb évjáratok és ifjú gyerekek tanulják még a hazát védő fegyverek kezelését, százezer és százezer nő támogatja őket ebben. Így alakul át folyamatosan a német véderő egyre inkább egy harcoló nemzetté. A nemzetiszocializmus egykor elkeseredetten küzdött – anélkül, hogy a megalkuvásra egyáltalán valaha is gondolt volna –, s belső ellenségeit legyűrte. Ma és a jövőben is a birodalom vezető ereje marad, és külső ellenségeit is le fogja győzni. Ebben a harcban a birodalmat Európától Kelet-Ázsiáig népek sora támogatja, melyek a véráldozatokra is elszánták magukat, hogy kulturális értékeiket megvédjék. De mindenekelőtt azok a népek a harcostársaink, amelyek tisztában vannak azzal, hogy saját jövőjük csak a bolsevizmussal, a rombolás ördögi eszközével szemben eredményesen fellépő rendszerben képzelhető el.

Minél inkább döntő lesz ez a harc, minél inkább megalkuvás nélküli lesz a lefolyása, annál hosszabb lesz az utána következő béke.

De az elkövetkezendő idő alakulásáról nem azok fognak dönteni, akik az elmúlt béke értékét nem voltak képesek megérteni, akik szellemi vakságukban háborús hisztériát keltettek és ezzel saját népüket vitték romlásba, hanem azok az államférfiak, akik már a háború előtt értették a módját, hogy népük számára szerény földi javak mellett is magas szociális és kulturális szintet biztosítsanak. Az igazi kultúrnépek számára tehát sem a zsidó-bolsevista, sem a zsidó-kapitalista jövő nem

elfogadható. Ideáljuk a nemzeti érdekeket egyre jobban kiszolgáló, a valódi népi szövetséget egyre jobban megtestesítő jövő lesz.

A minket minden megpróbáltatásnak kitevő Mindenható nem tagadta meg tőlünk áldását, és a bennünk élő erőt is erősítette. Segítsen bennünket a jövőben is, hogy megtehessük mindazt, amivel népünknek a győzelem eléréséig adósai vagyunk. Ezzel hajtsunk fejet mély tisztelettel halott bajtársaink, az őket gyászoló hozzátartozók, a hazánkban meggyilkolt férfiak, gyerekek és asszonyok és szövetségeseink valamennyi áldozata előtt.

Hitler a „hatalomátvétel" évfordulóján a főhadiszállásán elmondott beszédében – mint már oly sokszor – a „londoni háborús bűnösökhöz" fordult. A gyűlölet szólamai között felvillan az Angliával kötendő szövetség régi eszméje is – azé az eszméé, amelyhez Hitler az utolsó pillanatig ragaszkodott.

1944. január 30.
Wolfsschanze, Rastenburg

Az eddigi legnagyobb háború ötödik évében mindenki előtt nyilvánvalóvá kellett, hogy váljon ennek a világküzdelemnek az oka, értelme és célja. Régen elmúlt az az idő, amikor még az lehetett a látszat, hogy ebben a háborúban is csak az Anglia által oly gyakran szított európai fegyveres összetűzések egyikéről van szó, amely az angol világbirodalom érdekében a kontinens figyelmének az elterelésére és az egyensúly fenntartására szolgál. Uszítóból üldözötté vált mindaz, aki Londonban 1936 óta tervszerűen lázított a háborúra. Azok az eszmék, amelyeket régi jó angol hagyomány szerint felhasználni igyekeztek, kiagyalóik fejére nőttek és uralkodnak rajtuk. Függetlenül attól, hogy ez a háború hogyan végződik, Anglia végleg leszerepelt a kontinensen. Többé nem az a kérdés, hogy ebben a háborúban a régi egyensúly fenntartható vagy helyreállítható-e, hanem az: ki lesz a háború végén Európa meghatározó ereje? Vagy a legerősebb népekből álló európai népek családja, vagy a bolsevista kolosszus.

Egyes angol lapok azt híresztelik, hogy Oroszországnak Németország legyőzése után semmi oka nincs arra, hogy tovább nyomuljon előre Európában, megelégszik a német nép kiirtásával. Ez azonban éppúgy az európai hülyék számára kitalált zsidó feltételezés, mint az, hogy amint ennek a háborúnak vége lesz, Anglia azonnal átveszi a vezetést a Szovjet-Oroszország elleni újabb háborúban.

Először is a népek küzdelmében részt vett győztesek nem hagyják, hogy angol újságírók határozzák meg céljaikat, másrészt a bolsevizmus győzelme esetén Európa gyászos maradéka Anglia vezetésével aligha lenne képes harcolni az Euró-

pát eluraló eurázsiai kolosszus, a Szovjetunió ellen. Annál inkább sem, mert egy ilyen háború katonai kilátásait csak egy teljesen őrült tekintheti biztatónak. Ezenkívül minden európai tudja, hogy az esetleg fennmaradt nyugat-európai kis állammaradványoknak csak az a dicsőség jutna, hogy a kanadaiakból, ausztráliaiakból, új-zélandiakból, dél-afrikaiakból stb. álló világbirodalmi csapatokhoz hasonlóan az angol világuralom fenntartásáért és a saját embereik életének megvédéséért folyó harcban ők hozzák a véráldozatot.

Ezért egy dolog egészen biztos: ebben a háborúban csak egyetlen győztes lehet, és az vagy Németország, vagy a Szovjetunió! Németország győzelme Európa fennmaradását, a Szovjetunió győzelme Európa megsemmisítését jelenti.

Ez, mint mondtam, annyira nyilvánvaló, hogy még a nem éppen leghülyébb angolnak is tudnia kellene. Ha Angliában mégis valódi angol álszenteskedés folyik – hisz másként hogyan is lehetne –, ez csak azzal függhet össze, hogy Londonban a felelős háborús bűnösök nem látnak más lehetőséget arra, hogy a maguk által létrehozott szövevényből kiszabaduljanak, s a kiszabadulásukhoz vezető utat a zsidó háttéremberek és uszítók belföldön is eltorlaszolták. Ezért Anglia és az Egyesült Államok számára többé nem az a kérdés, hogy ez után a háború után a bolsevizmust le akarják-e vagy le tudják-e győzni, hanem az, hogy képesek lesznek-e saját országukban a bolsevizmus ellen védekezni.

Így az európai államok és ezzel Európa megmentésére egyedül a nemzetiszocialista német nép és az ő védereje, valamint a velünk szövetséges államok képesek. Ha azonban a birodalom összeomlana, akkor nem maradna Európában olyan állam, amely ennek az új hun betörésnek hatékonyan ellent tudna állni. És ezt a Kremlben is tudják. Ezért a bolsevizmusnak győzelme esetén – már csak elővigyázatosságból is – a német nemzetet ki kellene irtania.

Így tehát teljesen közömbös, hogy ennek a célnak a zsidó szószólói Londonban vagy Amerikában ülnek vagy moszkvai központjaikból irányítanak. Teljesen mindegy az is, hogy az európai és az Európán kívüli államférfiak ezt belátják vagy tudomásul sem akarják venni, és végképp teljesen mindegy, hogy az egyik vagy másik államban az emberek azt hiszik, szolgalelkű simogatásukkal esetleg méregteleníthetik a saját maguk által kinevelt zsidó baktériumokat. Ha Németország vereséget szenvedne, néhány hónapon belül megpecsételődne az észak-, közép- és dél-amerikai államok sorsa is. Rövid időn belül a Nyugat is követné őket. Tíz éven belül a legősibb kultúrkontinens elvesztené leglényegesebb jellemvonásait, megszűnne a nekünk, mindannyiunknak oly drága kép a több mint két és félezer éves művészeti és gazdasági fejlődésről. A népek, ennek a kultúrának a hordozói, ezen nemzetek szellemi vezetésének reprezentánsai valahol Szibéria erdeiben vagy mocsaraiban pusztulnának el, ha nem irtanák ki őket egy-egy tarkólövéssel. E tönkretett zsidó Ahasvér akkor a lerombolt Európában egy második, győzelmes purimünnepet ülhetne.

A német nép azt, hogy ma képes ezt a saját maga és az európai kontinens fennmaradása szempontjából sorsdöntő harcot megvívni, Isten előrelátó gondviselésének köszönheti, aki immár tizenegy évvel ezelőtt a hatalomért folyó hosszú harc után a nemzetiszocializmust céljának dicsőséges eléréséhez segítette.

Éjfél után, alig néhány órával gróf Stauffenberg ezredes Hitler ellen elkövetett – sikertelen – merénylete után a Führer rádióbeszédet mondott, amelyet minden német adó sugárzott. Ebben Hitler megígérte, hogy leszámol „a bűnös elemeknek ezzel a kis klikkjével".

1944. július 20., Königsberg

Nem tudom, hogy eddig hány alkalommal terveztek és hajtottak végre merényletet ellenem. Annak, hogy én most Önökhöz szólok, két oka van. Először, hogy hallják a hangomat és tudják, hogy sértetlen és egészséges vagyok, másodszor, hogy közvetlenül halljanak arról a gaztettről, melyhez hasonló nincs a német történelemben.

Nagyravágyó, lelkiismeretlen, ugyanakkor galád, buta tisztek egészen kis klikkje összeesküvést szőtt, hogy engem eltávolítsanak és velem együtt gyakorlatilag a német véderő vezetésének a központi stábját is kiirtsák. Az a bomba, amelyet von Stauffenberg gróf, ezredes helyezett el, a jobb oldalamtól két méternyire robbant. Egész sor számomra drága munkatársam szenvedett súlyos sérülést, egy közülük meg is halt. Én magam, a kisebb horzsolásokat, zúzódásokat és égési sebeket leszámítva, szinte teljesen sértetlen vagyok. Ezt úgy fogom fel, mint a Gondviseléstől kapott feladat igazolását, hogy életcélomat tovább kövessem, úgy, ahogy eddig is tettem. Egész népem előtt ünnepélyesen bevallhatom, hogy nekem attól a naptól kezdve, amikor a Wilhelmstraßéra beköltöztem, csak egyetlen gondolatom volt: legjobb tudásom és lelkiismeretem szerint teljesíteni kötelességemet. Mióta tisztában voltam azzal, hogy a háború elkerülhetetlen, s tovább halogatni sem lehetett, tulajdonképpen csak a munkát, a gondot ismertem, számtalan napon és átvirrasztott éjszakán át csak a népemért éltem.

És abban az órában, amikor a német hadsereg legsúlyosabb harcait vívja – miként Olaszországban –, Németországban is akadt egy kis csoport, amely azt hitte, hogy 1918-hoz hasonlóan hátba szúrhat bennünket. De ez alkalommal e csoport alaposan tévedett. A bitorlóknak azt az állítását, hogy én már nem élek, ebben a pillanatban megcáfolom, mivel én szólok most hozzátok, kedves néptársaim. Ezeknek a bitorlóknak a köre meglehetősen kicsiny. Semmi közük sincs a német véderőhöz vagy a német hadsereghez. A galád elemek egészen kis klikkjéről van csak szó, amelyet most kegyetlenül kiirtunk. Ezért ebben a pillanatban megparancsolom:

1. Egyetlen polgári hatóság sem fogadhat el parancsot olyan hivatalos helytől, amely ezeknek a bitorlóknak volt alárendelve.
2. Egyetlen katonai egység, egyetlen csapat vezetője, egyetlen katona sem köteles engedelmeskedni a bitorlók által kiadott egyetlen parancsnak sem, sőt ezzel ellentétben mindenki köteles az ilyen parancs átadóját vagy a parancs kiadóját azonnal letartóztatni, ha pedig ellenáll, azonnal lemészárolni. Azért, hogy teljes rendet teremthessünk, a honi hadsereg parancsnokának Himmler birodalmi minisztert neveztem ki. A vezérkarba behívtam Guderian vezérezredest, hogy a jelenleg betegség miatt gyengélkedő vezérkari főnököt helyettesítse, és segítségül adtam mellé a keleti front egy másik kipróbált vezetőjét. A Birodalom egyéb posztjain nincs semmi változás.

Nekem az a meggyőződésem, hogy ennek az egészen kicsiny áruló, összeesküvő klikknek a felszámolásával végre a hátországban is létrejöhet az az atmoszféra, amire a fronton harcolóknak szüksége van. Hisz lehetetlen, hogy a fronton százezer és millió derék ember az utolsó pillanatig küzd, míg otthon a nagyravágyó, szánalomra méltó alakok egészen kicsiny klikkje állandóan igyekszik megszüntetni ezt az állapotot. Most azonban úgy számolunk le velük, ahogy azt egykor mi, nemzetiszocialisták megszoktuk.

Meg vagyok győződve arról, hogy ebben az órában minden becsületes tiszt, minden bátor katona megérti ezt.

Hogy mi lenne Németország sorsa, ha ez a merénylet sikerült volna, azt csak a legkevesebben tudják elképzeli. Én magam nem csak azt köszönöm a Gondviselésnek és Istenemnek, hogy életben maradtam – hisz életem csupa aggodalom és munka a népemért –, hanem azt a lehetőséget is, hogy ezeket a gondokat tovább viselhetem és a munkámat folytathatom, ahogy azt lelkiismeretem diktálja és ahogy lelkiismeretem előtt felelősnek érzem magam.

Minden németnek, bárki legyen is az, kötelessége ezekkel az elemekkel szemben kíméletlenül fellépni, azonnal letartóztatni vagy – ha bármilyen ellenállást fejtenének ki – minden további nélkül lemészárolni őket. Ezeket a parancsokat minden egységhez továbbítani kell. Ezeket a parancsokat vakon, a német hadseregben ismert engedelmességnek megfelelően kell végrehajtani.

Önöket, régi bajtársaim, örömmel szeretném ismét üdvözölni. Az Úr megengedte nekem, hogy elkerüljem azt a sorsot, amely nem is rám nézve rejtette a legnagyobb borzalmat, hanem a német nép számára jelentette volna azt.

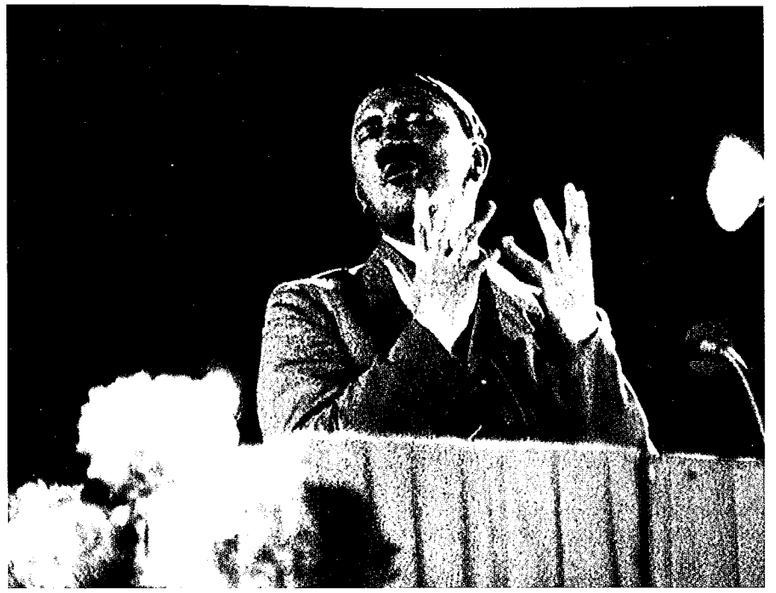

Én ezért a sors kezét látom ebben, hogy munkámat tovább folytathassam és folytassam és folytatni is fogom!

A Feldherrnhalle elleni menetelés évfordulójára rendezett felvonulás alkalmával Himmler olvasta fel Hitler proklamációját, aki távolmaradását túlterheltségével indokolta. A kialakult helyzetet semmi sem jellemzi jobban, mint az, hogy „a totális háború követelményeire" hivatkozva Hitler a hagyományokat figyelmen kívül hagyva, az ünnepség napjául nem november 9-ét, hanem november 12-ét, vasárnapot választotta, amikor senki nem dolgozik.

**1944. november 12.
München, Krone Cirkusz**

A népek és mindenekelőtt a népek államfői, hadvezérek és katonák mindenkor könnyen viselték el a boldogság, a látható eredményesség napjait. A figyelemre méltó azonban a világtörténelem nagy férfiúinál – ugyanúgy, mint a nagyra hívatott népek esetében – az állhatatosságuk volt a szükség napjaiban, a hitük olyankor is, amikor helyzetük látszólag kilátástalan volt, ám ők makacsok és bátrak maradtak a csapások ellenére is. Mi, nemzetiszocialisták, mindig boldogok voltunk az üldöztetések hosszabb-rövidebb időszakaiban is, mert ezek hántották le a pártról azt a rárakódott réteget, amely csak hozzácsapódottakból tevődött össze, de a győzelem perceiben biztosan a leghangosabban kiabált volna. Így látjuk mi ezt most, a népek minden eddiginél hatalmasabb küzdelmének idején is. Ma is hasonlóan fog lehullani rólunk mindaz, ami gyáva, kicsi és életképtelen. Hogy az önkényurak – saját helyzetüket teljesen félreismerve – ma már csak történelem előttinek tekinthető pozíciójukban a bátorságukat elveszítve árulókká lettek, az az évszázadokon keresztül beléjük nevelt, belső házasságokkal előidézett szellemi és erkölcsi megbízhatatlanságuk következménye. A népeknek ilyen időkben másfajta vezérekre van szükségük, nem beteg, életunttá vált öregurakra. Az a tény, hogy úgynevezett államférfiak és hadvezérek is képesek a létért vagy nemlétért folyó világtörténelmi jelentőségű harcot gyáva kapitulációval a saját hasznukra eldönteni, szintén csak azt az évezredes tapasztalatot erősíti, hogy a Földön egyidejűleg nem túl sok nagy szellem létezhet.

Bárhol is történjen most ilyen fegyverletétel vagy egyáltalán a kapituláció mérlegelése, nem a veszteségmentes kilábalást hozza majd e világtörténelmi krízisből, hanem az illető idegen nép kényszerű kiirtása és ezzel együtt felelős vezetőinek megsemmisítése lesz a szükségszerű következménye.

Ezek az árulások, bár katonailag igen nehezen elviselhetők Németországnak – amely a harcok kezdetétől a legfőbb teherviselő –, nem vol-

tak képesek a birodalom szerkezetét meglazítani, nem tudták megtörni az ellenállás szellemét, hanem éppen ellenkezőleg: a nemzet harci kedve megerősödött, és a nép valóban fanatizálttá vált.

Párttársaim, néptársak és néptársnők! Azóta, hogy az orosz hadsereg a román frontot a Donnál 1942 novemberében áttörte, az olasz és a magyar egységek pedig ezt követően teljesen széthullottak, s ez hadviselésünket is súlyosan érintette, népünkkel szemben árulás árulást követett. Ellenségeink reményei azonban mégsem váltak valóra. Egymás után sikerült a frontjainkat megszilárdítani és az ellenséget megállítani. Már csak egyetlen reményük maradt: a döntő tűrdöfést – ha már Németország ellen másként nem tudnak eredményt elérni – magán az országon belül kell megadni. Jellemtelen egyedek, a feudális arrogancia, a polgári fogyatékosság és az egykori parlamenti korrupció keverékei találtak egymásra abban a reményben, hogy hamis esküjükért és tetteikért a jutalmat azonnal felvehessék, mert kikezdték a német ellenállás gyökereit.

Egyetlen dolgot azonban teljesen helyesen láttak: amíg én élek, addig Németország nem fog a bolsevizmus által elözönlött európai államok sorsára jutni! Mindaddig, amíg csak lélegzem, testem és szellemem egyetlen gondolatnak fog engedelmeskedni: népemet a halálos, fenyegető veszély elleni védekezésre és támadásra felkészíteni.

Párttársaim! Amikor vége lett az 1923-as évnek, éppen a Mein Kampfot írtam a börtönben. Állandóan a nemzetiszocialista népállam megvalósítása lebegett a szemem előtt. Évekig harcoltunk ennek az eszmének a megvalósításáért, a hatalomátvétel után pedig a gyakorlatban dolgoztunk érte. Düh és irigység töltötte el ellenségeinket a gazdasági és a szociális élet minden területén elért eredményeink, a felvirágzó kultúra és társadalmi osztályaink igényeinek kielégítése láttán. Ha ma más országokban az úgynevezett „jövő terveiről" beszélnek, akkor ez csak halvány visszfénye annak, amit a nemzetiszocialista Németország már a gyakorlatban is megvalósított. Így én ma ismét csak ennek a munkának a folytatására esküszöm. Régi nemzetiszocialistaként pillanatnyi habozás nélkül teljesítem a rám rótt kötelességeket. Ezeket a kötelességeket nem szabadon választottam, hanem valamennyi német állampolgár és a sors ruházta rám, hogy mindent megtegyek és semmit ne mulasszak el, ami népünk jövőjét és ezzel fennmaradását biztosítja. A sors legsúlyosabb csapásait konok grimasszal és azzal a szilárd meggyőződéssel fogadjuk, hogy a sors is csak azokat szereti, akiket megkínoz, az embereket pedig próbára teszi és próbára is kell tennie, hogy valódi értéküket megítélhesse. De szándékom rendíthetetlen, hogy ebben a harcban az elkövetkező világnak nem kevésbé dicséretes példát mutassak, mint az elmúlt idők nagy germánjai.

Mivel én rendelkezem ezzel az akarattal és népem hű követőként mögöttem áll, egyetlen pillanatig sem kételkedem abban, hogy a vizsgák időszakának végeztével azt eredményesnek tekinthetjük, és eljön az az idő, amikor áldását éppúgy élvezhetjük, mint az elmúlt időkben sokáig. Mi akkor a világtörténelem legnagyobb győzelmeit értük el, mégsem bíztuk el magunkat.

Négy nappal az ardennekbeli támadás megkezdése előtt Hitler a támadásban részt vevő hadosztályok parancsnokait a főhadiszállására hívta, hogy a tervezett vállalkozás céljait ismertesse velük.

1944. december 12.
Ziegenberg, Taunus (Adlerhorst)

Az ilyen harcnak, mint amilyet jelenleg határtalan elkeseredéssel vívunk, természetesen egészen más céljai vannak, mint azoknak a 17. és 18. századi összecsapásoknak, amelyek esetleg egy-egy kisebb örökség megszerzéséért vagy egyszerűen hercegi dinasztiák vitáinak eldöntéséért indultak. A népek és nemzetek nem lépnének be ilyen hosszú évekig elhúzódó, a lét vagy nemlét kérdését eldöntő háborúba, ha ennek a háborúnak nem lennének sokkal komolyabb okai. Az hogy egy ilyen nézeteltérés világtörténelmi jelentőségű küzdelemmé, mindenre kihatóvá vált, uraim, az nyilvánvaló. Az soha nem értette meg a történelmet vagy valószínűleg soha nem olvasta el rendesen, aki azt képzeli, hogy a nagy világtörténelmi korszakok folytonos sikersorozatból állnak. A siker és a kudarc – ez nyilvánvaló – váltogatják egymást. A végén az kapja a győzelmi pálmát, aki nemcsak a legalkalmasabb, hanem mindenekelőtt – és ezt szeretném én erősen hangsúlyozni – a legbátrabb is.

A háború természetesen minden érintett számára megterhelő. Minél tovább tart a háború, annál keményebbek ezek a teherpróbák. Az ilyen teherpróba mindaddig elviselhető, ameddig az eredmény reményével kecsegtet. Abban a pillanatban, amikor elvész a győzelem reménye, a teherpróba elviselésére rendszerint még az az akaraterő sem elegendő, amellyel egy erődítmény addig harcol, amíg a felmentő seregben reménykedhet. Ezért rendkívül fontos, hogy időről időre elvegyük az ellenség győztes magabiztosságát és támadó csapásokkal bebizonyítsuk neki, hogy terveinek sikere eleve lehetetlen. Ez azonban eredményes védekezéssel nem bizonyítható olyan mértékben, mint eredményes támadó csapásokkal. Ezért nem adózhatunk hosszú időn keresztül annak a felfogásnak, hogy a védekezés, a defenzíva a harc erősebb oldala.

A háborút végül is az dönti el, hogy az egyik fél belátja, a háború megnyerésére semmi esélye sincs. Ezért legfontosabb feladatunk, hogy az ellenségeink erre a következtetésre jussanak. A leggyorsabban élő erőinek megsemmisítésével, valamely területének megszállásával késztethetjük erre a felismerésre. Ha valaki védekezésre, defenzív magatartásra kényszerül, akkor még inkább szüksége van arra, hogy ellenségét időről időre kíméletlen csapásokkal ráébressze, hogy mindennek ellenére sem győzött még és a háború változatlanul folyik tovább.

Éppen ennyire fontos ezeket a lélektani pillanatokat azzal is alátámasztani, hogy semmi kétséget nem hagyunk ellenségeinkben arról, hogy soha nem számíthatnak a kapitulálásunkra. Soha, soha. Ez a döntő. A kapitulációs hangulat bármely kis jele azt eredményezi, hogy az ellenség győzelmi kilátásai ismét megerősödnek, a tulajdonképpen reményüket vesztett széles tömegek ismét reménykedni kezdenek és újból hajlandóak lesznek elviselni minden sanyarúságot és nélkülözést. Ezért veszélyes a defetista emlékiratok nyilvánosságra hozatala, mint az az 1917-es évben is történt, vagy olyan tevékenységeké, amelyeket mi ebben az évben ismertünk meg, de amelyeket az ellenség már évek óta ismer. Ezek még mindig azt a reményt keltik bennük, hogy léteznek csodák, s egy ilyen csoda a helyzetet egy csapásra lényegesen megváltoztathatja. Az ellenségünknek tudnia kell, hogy semmilyen körülmények között nem lehet eredményes. Ha ezt egy nép, egy védelmi haderő tudatosítja benne magatartásával és ezenkívül súlyos harci csapásokkal, akkor egy napon idegei végül felmondják a szolgálatot. Be fog következni, amit Nagy Frigyes hadviselése hetedik évében élete legnagyobb eredményének nevezhetett. Ne legyen az az ellenvetésük, hogy igen, de akkor más volt a helyzet. A helyzet nem volt más, uraim! Akkor valamennyi tábornoka, közöttük a saját testvére is, szinte teljesen kétségbe vonta, hogy a harc eredményes lehet. Kormányelnökei, berlini miniszterei küldöttséget menesztettek hozzá, és kérték, hogy azonnal fejezze be a háborút, hisz azt már nem lehet megnyerni. Egyetlen embernek az állhatatosságán múlt, hogy a háborút folytatták, és a végén megtörtént a csoda. Az csak ügyes kifogás, hogy ez az orosz trónváltás nélkül soha nem történt volna meg. Ha a háború ötödik évében kapituláltak volna, akkor a háború hetedik évében, azaz két évvel a kapituláció után, teljesen mellékes lett volna a trónváltás. Ki kell várnunk a megfelelő időt.

Még egy dolgot meg kell gondolnunk, uraim. A világtörténelemben még soha nem volt olyan koalíció, mint az ellenségeinké, amely ennyire eltérő elemekből és ilyen merőben eltérő célokkal jött volna létre. A mai ellenségeink az elképzelhető legextrémebb összetételűek: ultrakapitalista államok az egyik, ultramarxista államok a másik oldalon; az egyik oldalon kimúló világbirodalom, Nagy-Britannia, a másik oldalon pedig az örökséget átvenni igyekvő egykori gyarmat, az Amerikai Egyesült Államok. Olyan államok ezek, amelyek célkitűzése napról napra távolodik egymástól. És aki – mondhatnám, mint a pók a hálójában – ezt a fejődést figyelemmel kíséri, azt is látja, hogy ezek az ellentétek napról napra egyre élesednek. És ha még néhány igen súlyos csapást el kell viselniük tőlünk, akkor bármely pillanatban megtörténhet, hogy ez a mesterségesen fenntartott közös front egyetlen hatalmas mennydörgéssel összeomlik.

A katonailag már régen reménytelen helyzetben Hitler még egyszer győzelmi kilátásokról beszél, ugyanakkor azokkal a borzalmakkal fenyegetőzik, amelyek akkor várnak a német a népre, ha elveszíti a háborút.

1945. január 1.
Ziegenberg, Taunus (Adlerhorst)

A világnak tudnia kell, hogy ez az állam soha nem kapitulál. A mai Német Birodalomnak, mint a történelem minden nagy államának, fejlődése folyamán csapásokat is el kellett viselnie, amelyek azonban soha nem térítették le az útjáról. Az embereknek tudniuk kell, hogy a mai államvezetés osztozik népének minden bajában és szenvedésében, de soha nem hátrál meg a gondok és a

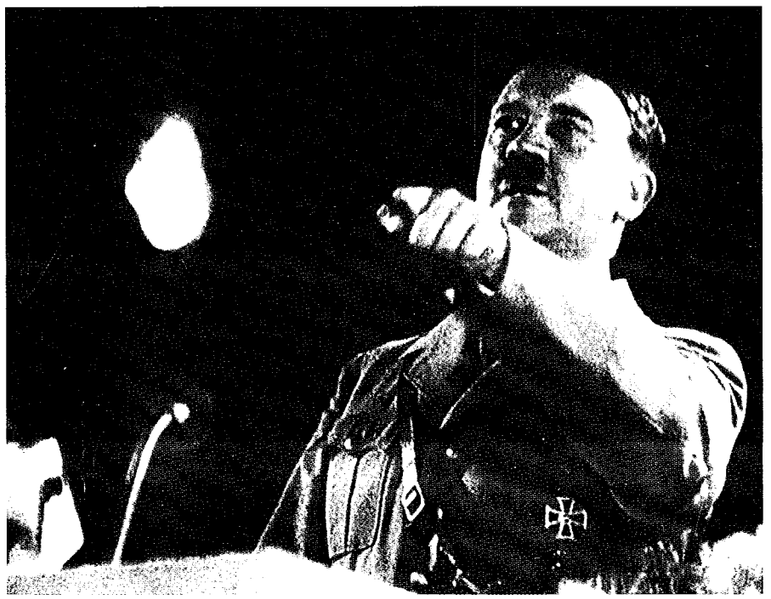

szenvedés előtt, hanem minden eddiginél eltökéltebb, hogy a válságot még nagyobb erőfeszítésekkel kezelje, hogy ami hanyagság miatt tönkrement, még nagyobb szorgalommal pótolja. Tudniuk kell azt is, hogy a vezetés minden egyes németnek, aki a feladatát teljesíti, nemcsak a legnagyobb elismerését fejezi ki, hanem arról is biztosítja, hogy nem felejti el a hozzájárulását népünk fennmaradásához, másrészt azonban mindenkit megsemmisít, aki a kötelessége alól kivonja magát, vagy a külföld eszközének a szintjére süllyed. Mivel mi ismerjük ellenségeink céljait, hiszen államférfiaik és újságíróik szájából propagandisztikus szócséplésük következtében a szükséges felvilágosítást már elégszer hallhattuk, tudhatja az egész német nép, milyen sorsot szántak neki arra az esetre, ha ezt a háborút elvesztené. Ezért nem is veszti el, hanem meg fogja nyerni. Hiszen a zsidóikon kívül senki sem tudja, miért harcolnak az ellenségeink. De az, amiért mi harcolunk, mindannyiunk előtt világos. Ez pedig a német ember, hazánk, kétezer éves kultúránk fennmaradása, népünk gyermekeinek, unokáinknak a továbbélése. Ez az, ami nekünk az életet egyáltalán értékessé teszi. Ezért alakul ki ebben a népben az a szellem és az a tartás, amely felhatalmazza, hogy saját jövőjére gondoljon és a sorsot harcának nemes megítélésére kérje.

Tudom, kedves párttársaim, hogy mit követel tőletek ez a háború. A világ egyetlen nagy országában sincs senki, aki saját hazáját és népét jobban ismerné, mint én Né-

metországot. Minden ma szétbombázott német várost ismerek, s nemcsak a történelmük miatt, hanem személyesen is közel kerültem hozzájuk. Évtizedek óta nemcsak várostörténeti, kultúrtörténeti kapcsolat és emberi szeretet fűzött hozzájuk, hanem komolyan hatottam sorsuk jövőbeni alakulására is. És pontosan ez az, ami könnyebbé teszi számomra, hogy a fájdalmukat elviseljem, hisz bárkinél sokkal jobban tudom, hogy nemcsak a német nép állt talpra mindig a legnagyobb nyomorúság után is, hanem az ínséges idők végeztével a német városokat is újjávarázsolták a romhalmazokból, miáltal csodálatos német városaink száma csak gyarapodhatott.

Ez, kedves párttársaim, egykoron úgy vonul be a történelembe, mint a 20. század csodája! A frontokon és a hátországban ilyen hatalmas teljesítményeket nyújtó nép, amely ilyen borzalmakat elvisel és eltűr, soha nem semmisülhet meg. Ellenkezőleg: a megpróbáltatásokat átvészelve, erősebb és keményebb lesz, mint bármikor történelme folyamán. De az a hatalom, amelynek mindezt köszönhetjük, a nemzetközi zsidó világellenség, az Európa és népei megsemmisítésére irányuló kísérleténél nemcsak kudarcot fog vallani, hanem saját magát semmisíti meg.

Ennek az évnek a végén nemcsak a nemzet szószólójaként szeretnék néptársaim számtalan milliójához szólni, hanem mint sorsuk irányítója is. Szeretném tiszta szívből megköszönni mindenkinek: a férfiaknak és nőknek, egészen a Hitlerjugendbe belépett gyermekekig, a városok, községek és vidéki falvak lakóinak mindazt, amit eltűrtek és elszenvedtek, tettek és teljesítettek. Szeretném önöket arra kérni, hogy a jövőben se lankadjanak, hanem bízzanak mozgalmunk vezetésében és a legnagyobb fanatizmussal vigyék végig a népünk jövőjéért folyó nehéz küzdelmet. Ami az eredmények elérésében tőlem függ, azt, mint eddig mindig, ezután is megteszem. Ezért kevesebbet akarok és fogok beszélni, hiszen munkám csak nagyon kevés időt enged a beszédre. Manapság minden órában arra kell gondolnom és azon kell töprengenem, hogyan növelhetjük hadseregünk erejét az

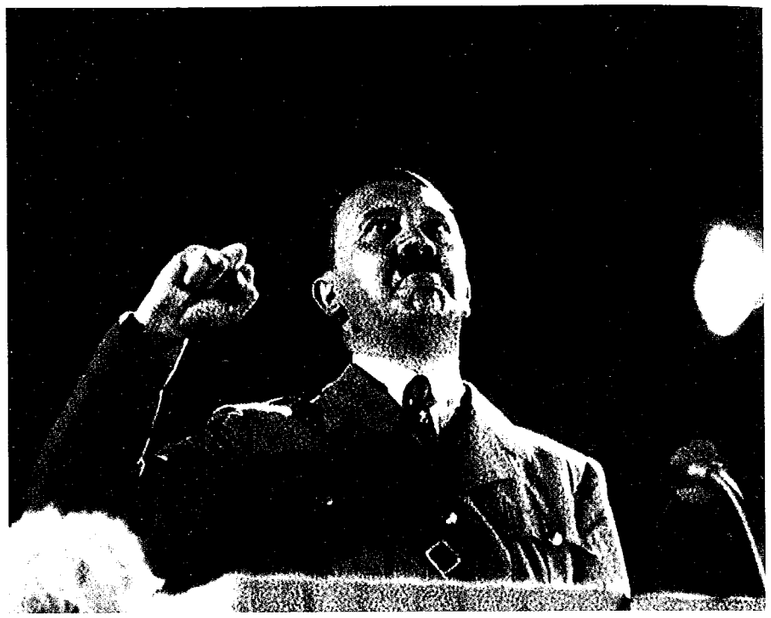

ellenállásra, hogyan juthatunk jobb fegyverekhez, hogyan állíthatunk ki új csapatokat, hogyan hozhatjuk elő népünk még mobilizálható erőit. A felismerés, hogy az időt nem aludtam át, talán már most világossá vált ellenségeim előtt!

Egyébként biztosítalak benneteket, párttársaim, hogy ma is, mint régen, a hatalomért folyó küzdelem hosszú éveiben, népünk jövőjébe vetet hitem töretlen maradt. Ha a sors ilyen súlyos megpróbáltatásokat mér ránk, akkor igen magas célra szemelt ki bennünket! Ezért az én egyetlen feladatom az, hogy a német népet ezen a súlyos időszakon átsegítsem, és megnyissam előtte annak a jövőnek a kapuját, amelyben mi mindannyian hiszünk, amelyért harcolunk és dolgozunk.

Ezt a felhívásomat nem zárhatom anélkül, hogy megköszönném az Úristennek a népem és vezetői szavára oly sokszor nyújtott segítséget, mellyel felülkerekedhettünk minden szükségen és veszélyen. Ha még a megmentésemet is megköszönöm neki, az csak azért van, mert boldog vagyok, hogy életemet továbbra is népem szolgálatába állíthatom.

Ebben az órában ezért Nagy-Németország szószólójaként ünnepélyesen esküszöm a Mindenható előtt, hogy mi az új évben is hűen és megingathatatlanul teljesítjük kötelességünket, sziklaszilárd meggyőződéssel, s eljön még az óra, amikor a győzelem végre azé lesz, aki erre a legméltóbb: a nagy Német Birodalomé!

A „hatalomátvétel" évfordulóján tartotta Hitler utolsó nyilvános rádióbeszédét.

1945. január 30.
Berlin, Birodalmi Kancellária

Ha Európát ma súlyos betegség gyötri, akkor az érintett államok vagy legvégső erőik teljes megfeszítésével legyűrik azt, vagy belepusztulnak. Maga a gyógyuló, tehát a túlélő igen kritikus állapotban vészeli át az ilyen betegség csúcspontját, amely a végsőkig legyengíti. Éppen ezért a mi megváltoztathatatlan akaratunk, hogy nem riadunk vissza semmitől népünknek a minden idők legborzasztóbb sorsától való megmentéséért folytatott harcban, s tántoríthatatlanul és hűen engedelmeskedünk népünk fenntartása parancsolatának. A Mindenható alkotta meg a mi népünket. Népünk védelmével az ő munkájának gyümölcsét védjük. Az, hogy ez a védelem kimondhatatlan szerencsétlenséggel, szenvedéssel és semmihez sem hasonlítható fájdalommal jár, azt eredményezte, hogy még szorosabb lett a kapcsolatunk a néppel. Ez biztosítja nekünk azt a keménységet is, amely szükséges, hogy a legkritikusabb időkben is teljesíthessük kötelességünket nemcsak a tisztességes és örök Németországgal, hanem azzal a kevés becstelennel szemben is, akik elárulják népi hagyományaikat. Ezért ebben a sorsháborúban csak egyetlen parancsolat létezik: aki becsületesen harcol, megmentheti saját és szerettei életét, de aki a nemzetet gyáván vagy jellemtelenül hátba támadja, mindenképpen szégyenteljes halállal hal meg.

Még néhány hónappal, sőt néhány héttel ezelőtt a szövetségesek vezetői egészen nyíltan jelölték meg Németország sorsát. Ekkor néhány újság figyelmeztette őket, legyenek okosabbak és valamit ígérjenek inkább, még akkor is, ha ígéretüket nem akarják betartani.

De egyáltalán nem az a döntő, hogy a demokráciákban a politikai tevékenység és a hazugság mint jelenség együtt fordulnak elő, hanem az a döntő, hogy nem számít, mit ígérnek ezek az államférfiak a népnek, mert nincsenek többé abban a helyzetben, hogy bármilyen ígéretet beválthassanak. Olyan ez, mintha egyik bárány a másikat arról biztosítaná, hogy megvédi a tigristől. Ezzel szemben megismétlem a jövendölésemet: Anglia nemcsak nem lesz abban a helyzetben, hogy a bolsevizmust megszelídítse, hanem saját fejlődése is egyre szükségszerűbben ennek a mindent bomlasztó betegségnek az irányába halad. Azoktól a szellemektől, amiket a demokráciák Ázsia sztyeppéiről idéztek meg, maguk sem tudnak majd megszabadulni. Valamennyi kis európai állam, amelyik a szövetségesekben bízva kapitulált, a teljes megsemmisüléssel néz szembe.

De Németországra soha nem várhat ez a sors! Ennek garanciája az országon belül tizenkét évvel ezelőtt kivívott győzelem. Bármit találnak is ki ellenségeink, bármilyen sorsot szántak is a német városoknak, a német tartományoknak és mindenekelőtt a német embereknek, eltörpül azzal a nyomorúsággal és szerencsétlenséggel szemben, amely akkor várna ránk, ha a plutokrata-bolsevista összeesküvés maradna a győztes. Éppen ezért, a hatalomátvétel 12. évfordulóján rendkívül fontos, hogy szívünket jobban megerősítsük, mint azelőtt bármikor, és szent meggyőződésünkké váljon: harcolni kell, bármilyen körülmények között, bárhol és bármikor, mindaddig, amíg az erőfeszítéseink végén a győzelem vár.

Másrészt ezen a napon nem akarom, hogy bárkinek is kétsége legyen: a teljesen ellenséges környezet ellenére belső indíttatásra választottam meg utamat mint névtelen, ismeretlen vándor, és ezen az úton végig is mentem a végső eredményig. Sokszor halottnak hittek, mindig a halálomat kívánták, de végül mindig győztem! A mai életemet is, éppen így, a velem szemben támasztott elvárások vezérlik. Ezek összefoglalóan csak egyetlenegyet jelentenek, mégpedig: a népemért dolgozni és érte harcolni. Ez alól a kötelezettség alól engem csak az menthet fel, aki erre kijelölt. A sors kezében voltam július 20-án is, amikor a bomba tőlem másfél méterre robbant, hogy életemet kioltsa és ezzel befejezze életművemet. Abban, hogy engem a Mindenható ezen a napom megvédett, a rám bízott feladatok megerősítését látom. Ezért én az elkövetkezendő években is továbbmegyek népem érdekeinek megalkuvás nélküli képviseletének útján, tévedhetetlenül, minden akadályt és szükséget legyőzve, azzal a szent meggyőződéssel, hogy végül a Mindenható nem hagyja el azt, aki egész életében nem akart mást, mint népét megóvni az olyan sorstól, amilyet sem száma, sem jelentősége szerint nem érdemelt meg. Ezért ebben az órában egész német népemhez és mindenekelőtt régi harcostársaimhoz, valamint a katonákhoz – harci szellemüket még jobban megkeményítve az ellenállás szellemével – fordulok, hogy amint azt egyszer már megtettük, ennek az óriási küzdelemnek a végén halottjaink sírjára helyezhessük koszorúnkat ezzel a gyászszalaggal:

„Ti mégis győztetek!"

Ezért azt várom el minden némettől, hogy kötelességét a legvégsőkig teljesítse, hogy minden áldozatra, amit hoznia kell, képes legyen. Elvárom minden egészséges embertől, hogy szívvel lélekkel küzdjön ebben a háborúban. Elvárom minden betegtől, testi fogyatékostól vagy más módon akadályoztatott embertől, hogy utolsó erőinek a megfeszítésével dolgozzon. Elvárom minden városlakótól, hogy fegyvereket kovácsoljon a harcra, és elvárom minden parasztól, hogy saját kenyeréről a legmesszebbmenőkig lemondva táplálja katonáinkat és munkásainkat ebben a harcban. Elvárom minden asszonytól és leánytól, hogy ezt a harcot éppúgy, mint eddig, a legteljesebb fanatizmussal támogassák. Különös bizalommal fordulok a német fiatalsághoz. Ennyire összeforrott egységet képezve joggal léphetünk a Mindenható elé kegyelmét és áldását kérve.

Fordította: Takács László

1945. május 2.
Szovjet csapatok Berlinben,
a Brandenburgi kapunál

A BUKÁS

pusztulás

ORMOS MÁRIA

Végül is, ki volt ez a temetetlen hulla? Kétségtelenül nagy bűnöző volt, de zseniális bűnöző. Immorális, de moralizáló. Érzéketlen, de a legnagyobb érzésekkel játszadozó manipulátor. Kegyetlen, de a jótékony megváltó köpenyében. Cinikus hatalomvágyó, de egy fanatikus hit jegyében. Linz, Bécs, Berlin, a birodalom építésze, akit nem érdekelt, ha „új világa" miatt az egész kontinens romba dől. „Korszakos" jelenség volt: egy megzavarodott, válságos korszak gyermeke, kifejezője, megvalósítója, aki valójában egyáltalán nem integrálódott a társadalomba. Rémülten utasította el, hogy bármi köze is lenne a proletárhoz, de kategorikusan tagadta azt is, hogy a polgári világ gyermeke lenne. A hagyományos eliteket sorra meggyűlölte, megvetette az értelmiséget, és üldözte korának szinte egész magas művészetét. Nem volt családja, sem hazája, és végül a választott népet is pusztulásra szánta.

Nem könnyű megmondani, hogy pontosan mikor is vette kezdetét a Germán Birodalomról Hitler és környezete által szőtt álom visszafordíthatatlan szétfoszlása. A történeti irodalomban általában az 1942-es évet tekintik a fordulatnak, midőn az angolszász szövetségesek sikeresen partra szálltak Északkelet-Afrikában (november 7–8-án), a német erők körülzárásával elkezdődött (november 22-én) a Wehrmacht első súlyos vereségével végződő sztálingrádi csata, hogy 1943 elején a VI. hadsereg szétmorzsolásával és a maradék fogságba ejtésével végződjék, a Csendes-óceán térségében pedig az amerikaiak fölényt harcoltak ki a japán flottával szemben. Az amerikai–angol és már francia erőkkel is támogatott észak-afrikai szövetséges erők körülzárták és 1943. május 13-án megadásra kényszerítették a német Afrikakorps erőit és a mellettük harcoló olasz egységeket, a Vörös Hadsereg Kurszk térségében megsemmisítő csapást mért a németekre, hogy hamarosan Kijevet is birtokba vegye. A szövetségesek partra szálltak Szicíliában (július 10.), néhány nap múlva bombatámadást intéztek Róma ellen, Mussolinit pedig a király közreműködésével a fasiszta nagytanács és a vezérkar együttesen megbuktatta és fogságba vetette (július 25–26.). A Távol-Keleten a kezdeményezés egyértelműen az amerikaiak kezébe került át.

1943 nyarára Hitler és az általa képviselt nemzetiszocialista állam veresége minden józan elemző szemében elkerülhetetlennek mutatkozott. Nagy kérdés azonban, hogy maga a Führer, a náci vezető csoport és a Wehrmacht ilyen körülmények között vajon miért, milyen logika vagy feltevés alapján folytatta tovább a már esélytelen küzdelmet egészen addig, amíg magát Németországot is porig rombolták. E komplexumból bennünket most Hitler személye érdekel, s ennek megfelelően az ő magatartására, nézeteire, viselkedésére koncentrálunk a kritikus 1943. nyári–1945. tavaszi időközben.

Hitler legjellemzőbb és a legáltalánosabbnak tekinthető reakciója a német vereségre és a végső összeomlásra abban állt, hogy mindenáron meg

akarta találni a felelősöket, akiket egyszersmind árulóknak tekintett. Soha, még 1945 elején sem rémlett fel előtte, hogy saját világuralmi elképzelése kedvéért olyan kísérletbe hajszolta bele a német hadsereget és a német népet, ami eleve, már a koncepció megfogalmazása idején irracionális és ráadásul felesleges volt.

A nagy tévedés

Az 1924–1926-ban elkészült *Mein Kampf*ban, majd az 1928-ban írt kéziratban, amelyet csak jóval a háború után találtak meg és *Zweites Buch* címen adtak ki, Hitler – rövidre fogva – azt fejtette ki, hogy Németország csak úgy őrizheti meg létét és gondoskodhat a német nép szaporodásáról és jólétéről, ha világhatalommá válik. Ezt csak háború révén érheti el, mégpedig azzal az eredménnyel, hogy élelmiszer- és nyersanyag-rezervoárként meghódítja a nagy keleti teret, vagyis a szovjet birodalom egész európai részét, méghozzá Nagy-Britannia támogatásával vagy legalább semlegessége mellett. A terv irreális volt legalább két vonatkozásban. Részben azért, mert feltételezte, hogy a Szovjetunió érdemleges ellenállásra nem képes, mivel – fejtegette Hitler – államszervezésre képtelen zsidókat vont be a vezetésbe. Részben pedig mert azt hitte: a brit kormány mozdulatlanul nézheti végig, hogy Németország eluralja az egész kontinenst.

HITLERRŐL MONDTÁK

„Bal keze remegett, előregörnyedt, tekintete megmerevedett, szemei enyhén kidülledtek, fénytelenné váltak, az arcán vörös foltok mutatkoztak. Ingerelhetősége nőttön-nőtt. Ha dühbe jött, könnyen elvesztette minden tartását, és kiszámíthatatlanná vált szavaiban és döntéseiben."
(Heinz Wilhelm Guderian tábornok benyomása 1943 elején. In: H. W. Guderian: *Erinnerungen eines Soldaten.* Neckargemünd, 1960, 402. old.)

„Határozatlanság és tanácstalanság a döntő helyzetekben, mind súlyosabb következményekkel, […] Hitlernél nem tartoztak a kivételes jelenségek körébe, hanem jellemszerkezetének lényegi elemeit alkották, amit szűk körben sejteni és átlátni is engedett. Ha Hitler mint a nemzetiszocializmus vezére, kormány- és államfő opportunista hatalmi politikus lett volna egy önmagában zárt világnézet nélkül […], úgy az ő vezetési stílusa mellett lehetetlen lett volna, hogy annyi megrázkódtatáson át mindvégig a csúcson tartsa magát. Sokkal inkább ellene, mintsem mellett szól, hogy vezérként hosszú időn át nem tudta, hová megy a „menet", mibe is fogott bele. Jóllehet egyáltalán nem úgy vezetett, ahogyan az egész világ hinni vélte, mégis folyamatosan exponens és egyúttal vezéralak maradt."
(Werner Maser: *Adolf Hitler. Das Ende der Führer-Legende. Moewig Documentation.* Econ Verlag, Düsseldorf und Wien, 1980, 25. és 441. old.)

„Hitler neve […] mindörökre úgy szerepel, mint aki fő előidézője volt a modern kori civilizáció legnagyobb összeomlásának. Az a szélsőséges formájú személyes hatalom, melynek megszerzését lehetővé tették egy képzetlen, sörcsarnoki demagóg és bigott fajgyűlölő, egy önimádó, megalomániás, sajátos nemzeti mentőangyal számára, és akinek megengedték, hogy ezt a hatalmat egy modern, gazdaságilag fejlett, filozófusairól és költőiről híressé vált, kulturált országban gyakorolja, abszolút döntő szerepet játszott ennek a végzetes tizenkét évnek az eseményeiben.

Hitler volt a fő értelmi szerzője és megvalósítója annak a háborúnak, mely 50 millió ember halálát követelte, mely után milliók gyászolták elvesztett hozzátartozóikat, és próbálták valahogy helyre rakni alapvetően megrendült életüket. Hitler volt a fő felbujtója annak a történelemben addig soha nem ismert, példátlan méretű népirtásnak, melyet az eljövendő idők joggal tarthattak a huszadik század meghatározó eseményének. A birodalom általa megteremteni vágyott dicsősége romokban hevert, területét megosztották egymás közt a győztes hatalmak. Az ősi és legnagyobb ellenség, a bolsevizmus ott székelt a birodalom fővárosában, és uralkodott fél Európa fölött. Végül még a német nép is, melynek túlélése – saját vallomása szerint – politikai küzdelmeinek egyedüli értelmét jelentette, feleslegessé vált számára."
(Ian Kershaw: *Hitler. 1936–1945. Nemezis.* Pinguin Books, London, 2000 – Magyar nyelven: Szukits Könyvkiadó, 2004, 706. old.)

A nagy hitleri tervet az 1920-as években ráadásul számos nacionalista, sőt több nemzetiszocialista vezető, veszélyessége mellett egyszerűen feleslegesnek is tartotta, s azt állította, hogy Németország boldog jövőjét háború nélkül is meg lehet alapozni. A harmincas évek első évei pedig éppen annak jegyében teltek el, hogy a nagyhatalmak lezárták a jóvátételi kérdést, elismerték a katonai egyenjogúság elvét, sőt az angol kormány örömmel üdvözölte Mussolini négyhatalmipaktum-tervét, amelynek lényeges eleme volt a békés revízió.

A nagy tévedés tehát valamikor 1924-ben vette kezdetét, ám éveken át, egészen 1941 végéig nem árulta el téves mivoltát, hanem éppen ellenkezőleg, rendkívül életrevalónak és sikeresnek mutatkozott. Mint már jeleztük, Hitlernek ekkortól kezdve kellett vagy kellett volna rádöbbennie, hogy elgondolása hibás és ezért megvalósíthatatlan. Megtette-e? Úgy tűnik, hogy Hitler, miután a győzelmek által kiváltott eufória eltűnt, folyamatosan és mind nagyobb mértékben kettős lelkiállapotba került. Egyfelől továbbra is élt benne a sikerek által (is) táplált tévedhetetlenségéről és kiválasztottságáról kialakított önkép, amely változatlanul hinni engedte, hogy még mindig, akár az utolsó pillanatban is jóra tudja fordítani a már nagyon rosszul álló játszmát, másfelől azonban megőrzött annyit a racionalitásából, hogy ezt mind kevésbé vélje lehetségesnek. Ambivalens lelkiállapotba került, amely annyira meggyötörte, hogy hirtelen megöregedett, és betegsége (Parkinson-kór) szokatlan gyorsasággal progrediált. Ezekben az években a vele ritkán érintkező személyek mindegyikének az a benyomása támadt róla, hogy valóságos emberi ronccsá vált. Alakja meggörbült, a bal keze szüntelenül remegett, a szeme homályossá vált, már nem járt, hanem csoszogott, és olykor rövid távon is meg kellett pihennie vagy le kellett ülnie.

Lelki védekezése a rátörő felelősséggel szemben elsősorban abban merült ki, hogy másokban kereste a vállalkozás kudarcának az okát. Dühének első célpontjait a szövetséges haderők képezték. *„A jelenlegi, igen kiélezett, kritikus helyzet legfőbb oka – fejtegette Goebbels előtt 1943. ja-*

nuár 22-én –, hogy szövetségeseink tökéletesen csődöt mondtak. Egyszerűen nem akarnak harcolni, s az első orosz támadáskor, amint meglátnak egy harckocsit, fegyverüket elhajítva menekülnek, vagy fölemelik a kezüket. Harci kedvről, elszántságról szó sincs. A magyarokat és a románokat csak a majdani területi vitáik érdeklik. […] *Ha rangsort akarnánk felállítani a katonai helytállás szempontjából, azt mondhatnánk, a románok rosszak, az olaszok még rosszabbak, a legrosszabbak – minden kritikán aluliak – a magyarok."*
A sztálingrádi katasztrofális helyzetre egyébként a válasz máris a „totális háború" elvének az elfogadása volt, mivel – vélte Hitler – *„Most már nem lehetünk tekintettel az országra."* E napokban Hitler még azon fáradozott, hogy a vereségből legalább valamilyen hősi mondát fabrikáljon, és ezért Friedrich Paulus megadásra irányuló javaslatát nemcsak elhárította, de parancsba adta az utolsó emberig és az utolsó rögig való ellenállást. Miután viszont értesült a megadásról, egész dühét Paulus tábornokra zúdította, aki ahelyett, hogy a halált választotta volna, feladta Sztálingrádnál a már teljesen értelmetlen csatát, és maradék hadseregével együtt „patkány módjára" fogságba vonult.

Nagyjából ugyanebben az időben, 1943. április derekán próbálta Hitler, igencsak fenyegető módon, rávenni Horthy Miklóst, hogy váljon meg „árulóvá" lett miniszterelnökétől, Kállay Miklóstól, és kezdje el a zsidókérdés radikális, német szabvány szerinti megoldását, vagyis a zsidók kiirtását. Mivel a tárgyalás során nem ért el eredményt, levonta a következtetést, hogy *„a kisállamok európai zsibvásárát a lehető leghamarabb fel kell számolni"*. Mint ismeretes, a magyar „kisállam" felszámolását célzó katonai terv elkészítésére ki is adta az utasítást. Az általános helyzettel kapcsolatban pedig kifejtette, hogy Európát Németország fogja uralni, mert más vezetésre alkalmas erő nem létezik a kontinensen. Még szerencse – mondta –, hogy a japánok nem élnek a kontinensen, mert ők kemény konkurenciát támaszthatnának.

1943 folyamán, amikor a háborúban bekövetkezett fordulat végleges-

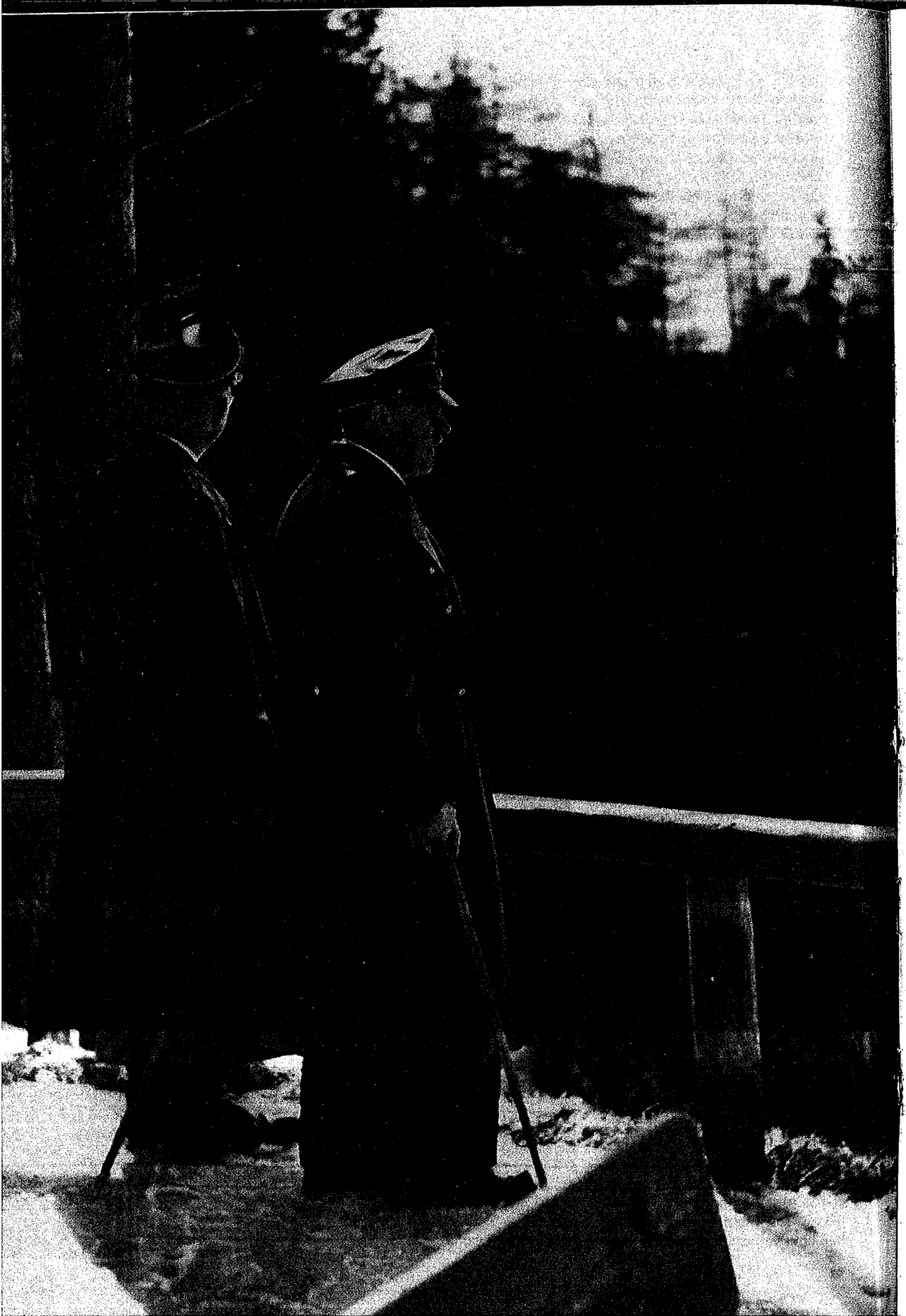

Obersalzberg, 1943. március

sé vált, Hitlert több oldalról is ostromolni kezdték azzal a javaslattal, hogy keressen kompromisszumos megoldást Moszkvával, és forduljon minden megmaradt erővel a nyugati szövetségesek ellen. Mivel Olaszország ügye az észak-afrikai katasztrófa után egyre rosszabbra fordult, és számítani kellett rá, hogy a szövetségesek megjelennek Szicíliában, sőt az olasz csizma talpán is, Mussolini – érthető módon – e megoldás híve lett, és kísérletet tett rá, hogy Hitlert megnyerje álláspontjának. Ugyanezen fáradozott a japán kormány is, amely a Szovjetunióval nem állt hadban, ezzel szemben szintén kopott a győzelmi esélye az USA-val és Nagy-Britanniával szemben. Ugyancsak a kompromisszumos német–szovjet fegyverszünet megkötését sugalmazta tehát, és e kétoldalú javaslatot támogatta a náci vezetés körében Joachim von Ribbentrop külügyminiszter, valamint a nagyhatalmú Hermann Göring, aki – többek között – a légiflotta élén állt.

Mindhiába. Hitler minden ilyesféle ajánlatot elhárított, elsősorban arra hivatkozva, hogy valamilyen tisztes megegyezésre csak egy jelentős győzelemmel a zsebében lenne esélye. Egy alkalommal azért latolgatta a tárgyalás lehetőségét, és kijelentette, hogy Sztálinnal mindenesetre szívesebben tárgyalna, mint Churchill-lel, de hozzátette, hogy *„ez sem vezetne eredményre, mert Sztálin nem teljesítheti azt, amit ő keleten követel."* Igaz, ami igaz, a németek elszalasztották a kompromisszumos fegyverszünetre még alkalmas pillanatot. Amíg Sztálin nem lehetett biztos a győzelemben, ilyesmi szóba jöhetett, az 1943. nyári nagy szovjet győzelmek után azonban teljességgel kilátástalanná vált, és Sztálin egyáltalán nem gondolta, hogy a németeknek még lehetne bármilyen „követelnivalójuk". Hitler viszont még ekkor is a leendő nagy sikerre várt, és mindenkit arról győzködött, hogy az múlhatatlanul be is következik. Nem tette hozzá, hogy amennyiben viszont bekövetkezne, úgy semmi értelmét nem látná az egyezkedésnek.

Hitler tehát valójában tudta, hogy a német ügy rosszul áll, mégis úgy viselkedett, mintha minden a legjobb mederben haladna. Mibe kapaszkodott, hol talált a reményre alapot? Mindenekelőtt számításba kell venni, hogy Hitler mélyen voluntarista volt, aki meggyőződéssel vallotta, hogy a kemény akarat megtörhet minden ellenállást, és még mindig hitte, hogy a győzni akarást át tudja sugározni a hadseregre és főként annak vezetőire. Ha pedig győzni akarnak, akkor győzni is fognak. Még nem vette észre, hogy a hadsereg működik ugyan, de a vezetők közül mind kevesebb hisz a győzelem lehetőségében. Az észak-afrikai kudarcot követően pedig tüntetően hangsúlyozta, hogy a végső győzelem teljesen bizonyos. Mussolini megbuktatását sem a vereségekkel magyarázta, hanem a szabadkőművesség összeesküvését látta benne. Goebbels szerint ekkor arra készült, hogy ejtőernyős alakulatokat küld Róma megszállására, akik *„letartóztatják a királyt családjával együtt, Badogliót* [az új miniszterelnököt – O. M.] *és cinkosait, s repülőgépen mindnyájukat Németországba szállítják"*. Egy katonai helyzetmegbeszélésen ehhez még hozzátette, hogy a Vatikánt is „ki kell pakolni". Mindenesetre Hitler talált egy újabb „árulót": Olaszországot.

Másodszor a Führer arra számított, hogy a szovjet emberi erőforrás sem lehet végtelen. Egyszer majd csak kifogynak az új és új seregek, egyszer majd csak beáll az emberhiány, és akkor a háború menete megfordíthatóvá válik. Azt sem nagyon értette, hogy hogyan kerül elő a töméntelen kézifegyver, tank és más hadiszerszám, s egy ideig remélte, hogy hamarosan a fegyvertartalék is kifogy. Ebbéli elképzeléseit azonban a háború utolsó évében már nem emlegette, mert kénytelen volt tudomásul venni, hogy a szovjet embertartalék úgyszólván kimeríthetetlen, a szovjet gyárak a hagyományos fegyverek mellett ontják az újakat is, ráadásul mindenben, amiben csak szükséget látnak, az amerikaiak kisegítik őket. Harmadszor hinni vélte, hogy az angolok és az amerikaiak között súlyos ellentétek feszülnek, ami meggátolja őket abban, hogy Németország ellen az európai háborúba beavatkozzanak. Miután e feltevés alaptalannak bizonyult, mert a szövetségesek végrehajtották a közös partraszállási hadműveletet, fordított egyet a dolgokon, és bizalmát abba vetette, hogy a „természetellenes" demokrata-bolsevik összefogás fatálisan felbomlik. Ebben a kérdésben nem tagadhatjuk meg tőle az előrelátás képességét, de ehhez hozzá kell tennünk, hogy az mégis hibásnak bizonyult a háború időtartamára nézve, mivel a szövetségesek nem kockáztathatták a közös ellenség elleni győzelmet azzal, hogy idő előtt utat engednek saját, egyébként mély ellentéteiknek.

Miután tehát várakozására rácáfolt az amerikai–angol partraszállás Normandiában (1944. június 6-án), Hitler abba vetette reményét, hogy az „elpuhult", gyenge angolszászokat megverheti és fegyverletételre kényszerítheti, s így a német hadsereg minden megmaradt erejével újra a Kelet felé fordulhat. Egy német győzelem a nyugati hatalmak erői felett megbuktatja majd az aktuális vezetőket, és az újakkal Németország megegyezhet. Ezen a számításon alapult az utolsó jelentős német ellentámadás megtervezése és elkezdése az Ardennek vidékén. Ám az angolszászok nem bizonyultak eléggé pipogyáknak. A győzelem ezen a fronton sem következett be.

Ettől kezdve Hitler már csak a „csodafegyvert" emlegette mint megváltó tényezőt, de nem lehet megállapítani, hogy e csodában ő maga hitt-e egyáltalán. A német rakétafegyverek (V/1 és V/2) ugyan nagy pusztításra voltak képesek, de távolról sem akkorára, hogy új fejezetet nyithattak volna a háború történetében. Az atomfegyver előállítására irányuló kutatómunka pedig – bármi is volt ennek az oka – nem tartott ott, hogy gyors eredményre lehetett volna számítani. Egyesek szerint az atombomba előállítását maga Hitler sem szorgalmazta, vagy nem időben szorgalmazta, mások szerint a tudósok szabotálták a munkát, és végül többen azt vélelmezik, hogy a német tudósok egyszerűen nem jutottak el oda, ahová amerikai, egyébként Európából elszármazott, részben elüldözött társaik eljutottak.

Ezt követően Hitler már valóban csak valamilyen külső erők által irányított csodában bízhatott. A sors-

ban, a gondviselésben, amelynek az ő elképzelése szerint abban állt a legfőbb feladata, hogy miután őt kiválasztotta, meg is óvja és vállalkozását sikerre vigye. Belekapaszkodott Nagy Frigyes történetébe, akit egy pillanatban, amikor ügye már vesztésre állt, megmentett a csoda, hogy ti. meghalt Erzsébet cárnő, és a vesztésre álló porosz hadsereg így megmenekült. Néhány órára vagy napra Hitler azt hitte, hogy Roosevelt elnök halálával (1945. április 12.) egy ehhez hasonló csoda következett be a Wehrmacht és az ő javára. Hamarosan látnia kellett azonban, hogy az utód, Harry Truman ott folytatja a harcot, ahol a halott elnök a maga részéről befejezte.

Közben azonban az „árulók" száma egyre gyarapodott. Árulókká váltak a finnek, mivel a hadsereg főparancsnoka, Karl Mannerheim tábornok fegyverszünetet akart kötni, és ezt – egyelőre – csak az államelnök akadályozta meg. A finn ügy juttatta Hitler eszébe, hogy feltétlenül meg kell akadályoznia Magyarország hasonló törekvéseinek megvalósítását, amitől félni kell, mert – mint mondta – *„a magyarok szüntelen elárulnak bennünket"*. Az árulást – amit egyébként még nem követtek el – meg kell torolni, a kormányt és a kormányzót le kell tartóztatni – hangoztatta. Mint tudjuk, annak fejében, hogy Horthy Miklós – súlyos nyomás alatt – hozzájárult a megszálláshoz, végül őt ekkor még nem tartóztatták le, de a kormányzó az 1944. március 19–20-án megszállt országban valójában mégis mintegy fogollyá vált. Mind elégedetlenebb lett Hitler a hadsereg vezetésével is, és egyre többször emlegette annak gyávaságát.

Hitler ugyan megtorolta mind az olasz, mind a magyar „árulást", mégsem tudta kivédeni sem a román, sem a finn fordulatot, és nyilvánvalóvá vált, hogy minden erőfeszítése hiábavaló. 1944. június 20-án pedig bekövetkezett a hadsereg egy része által előkészített merénylet, amely világossá tette, hogy már a Wehrmacht tekintélyes része is „árulásra" készül. Hitler dührohamai korábban is ismertek voltak, de ahhoz fogható, amilyen ekkor, a saját személyét érintő és egész addigi tevékenységére árnyékot borító merényletkísérletet követően kitört belőle, még senki sem látott. Véreng- zés vette kezdetét, amelynek főtisztek és hozzátartozóik egész tömege, továbbá a katonai elhárítás, az Abwehr vezetősége, valamint velük kapcsolatban álló civil politikusok váltak az áldozataivá, összesen több mint ezren. Hitler „példás" büntetést követelt, hangsúlyozta, nem szabad hagyni, hogy az áldozatok beszéljenek, a cél ugyanis mindössze az, hogy „lógjanak, mint a vágóbarmok". A katonai helyzetmegbeszélésen így tört ki: *„Ezeket az alakokat, a legaljasabbakat, akik a történelemben valaha is katonaruhát viseltek, ezt a söpredéket, amely a régi időkből átmentette magát, ki kell taszítani és ki kell tépni."* Hitler megirigyelte Sztálint, aki még idejében megöletbe az útjában álló katonai vezetőket, és sajnálta, hogy ezt ő maga annak idején nem tette meg. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy 1934-ben nem az SA (Sturmabteilung = rohamcsapat) vezetőjét, Röhmöt és társait, hanem a hadsereg (akkor még Reichswehr) követelőző vezetőit kellett volna meggyilkoltatnia. Végül Hitler a hadsereget már „disznócsordának" nevezte, amellyel természetesen a legzseniálisabb vezér sem arathatott győzelmet. Ebbéli nézetét még az egyik helyzetmegbeszélésen is a jelen lévő katonai vezetők szemébe vágta, midőn így szólt: *„Gyáva alakokat dicsértünk fel hősökké, jellemtelen disznókat, akik valójában rosszabbul viselkednek, mint akármelyik kommunista disznó, mert az legalább idealista, harcol valamiért."* Példaként Titót említette, aki szerinte jobban megérdemli a marsall rangot, mint a legtöbb magas rangú német tiszt a magáét.

HITLER MONDTA

„Így válik kötelességünkké az elnéptelenítés, amint hogy kötelességünk módszeresen előmozdítani a német népesség szaporodását. Elnéptelenítési eljárást kell megalapítani. Azt kérdezheti tőlem, mit jelent az elnéptelenítés, vajon az-e a célom, hogy egész nemzeteket kiirtok? Nos, igen, ilyesmiről van szó. A természet kegyetlen, jogunk van hát nekünk is kegyetleneknek lennünk. Akkor, amikor kész vagyok az eljövendő háború vas- és tűzorkánjába hajszolni a germánság virágát, anélkül hogy a legcsekélyebb sajnálatot is érezném a drága vérért, amely patakokban fog ömleni, ki vitathatná el tőlem a jogot, hogy megsemmisítsem alacsonyabb fajú emberek millióit, akik úgy szaporodnak, mint a legyek, s akiket egyébként nem fogok kivégeztetni, hanem csak tervszerűen megakadályozni szaporodásukat? [...] Sokféle módja van a nem kívánatos nemzetek kiirtásának aránylag fájdalommentesen, de mindenesetre nem nagy vérontással."
(Hermann Raschning: *Hitler bizalmasa voltam*. Körmendy Könyvkiadó, Budapest, é. n., 179. old.)

„A Führer szilárd elhatározása, hogy Moszkvát és Leningrádot a föld színével tesszük egyenlővé, megakadályozva, hogy ott emberek maradjanak, akiket azután a tél folyamán élelmeznünk kellene. A városokat a légierőnek kell megsemmisítenie. Népkatasztrófa, ami nemcsak a bolsevizmust, hanem a moszkovitákat is megfosztja a központoktól."
(Franz Halder Generaloberst: *Kriegstagebuch; Tägliche Aufzeichnungen des Chefs des Generalstabes des Heeres*, III. k. Stuttgart, 1964, 53. old.)

„Vasakarattal azon kell munkálkodnunk, hogy az Urál innenső oldalán ne jöhessen létre többé katonai hatalom. [...] Az Urál innenső oldalán olyan vonalat értek, amely az Uráltól 2 300 kilométerre keletre húzódik. – Ezt a keleti térséget 250 000 emberrel és néhány jó hivatalnokkal kell tartanunk. [...] Ez a térség legyen mindig ráutalva a német uralomra. Semmi sem volna fonákabb, mint hogy kiműveljük az ottani tömegeket. Csak annyi áll az érdekünkben, hogy a közlekedési jelzéseket meg tudják különböztetni; pillanatnyilag analfabéták, és maradjanak is azok. Viszont jól kell élniük, ez a mi érdekünk. – Dél-Ukrajnát, különösen a Krímet kizárólag németekkel akarjuk benépesíteni. Semmi fáradságomba nem kerül, hogy az ottani lakosságot máshová telepítsem át. [...]

Eljön az új világ, amelyben megengedjük az oroszoknak, hogy úgy éljenek, ahogy élni szeretnének; az lesz a lényeg, hogy mi uralkodhassunk. Forradalom esetén elég lesz néhány bombát ledobni a városaikra, és azzal kész. Évente egyszer majd körbevezetünk a birodalmi fővárosban egy csapat kirgizt, hogy a kő emlékművek megerősítsék a hatalomról és nagyságról alkotott elképzeléseiket."
(Heim: *Asztali beszélgetések*, 46. és 55. old.)

„A szláv népek nem alkalmasak önálló életre. Ők is tudják ezt, és nekünk nem kell őket az ellenkezőjéről meggyőznünk. 1918-ban létrehoztuk a balti államokat és Ukrajnát. Ma azonban nem érdekünk a kelet-balti államok és Ukrajna önállósága. A rekrisztianizálás volna a legnagyobb hiba, hiszen újjászervezést jelentene. Azt se tartom helyesnek, hogy egyetem legyen Kijevben. A legjobb, ha olvasni se tanítjuk meg őket. Nem fognak szeretni minket, ha olvasással gyötörjük őket, már az is tévedés lenne, ha egy mozdonyt rájuk bíznánk. Arra sincs okunk, hogy újraosszuk a földeket. A bennszülöttek mégis jobban fognak élni, mint eddig. A ma még hiányzó földjeinket fogjuk műveltetni velük. [...] Az ukránoknak fejkendőt, üveggyöngy láncot és a gyarmati népeknek tetsző hasonló árukat szállítunk. A németjeink – és ez a lényeg – zárt, erődszerű közösségeket képeznek –, a legutolsó csikóslegény is magasabb pozícióban lesz, mint bárki a központokon kívül élő bennszülöttek közül."
(Heim: *Asztali beszélgetések*, 60–61. old.)

„Olyan viszonyokat kell teremtenünk, amelyek lehetővé teszik népünk sokasodását, az oroszokét azonban korlátozzák. [...] A Föld tovább forog, függetlenül attól, hogy az emberre támadó tigris vagy az ember pusztul-e el. Az erősebb marad életben. Ez a természet törvénye, a világ pedig nem változik; a törvények mindig ugyanazok maradnak.
(Heim: *Asztali beszélgetések*, 63. old.)

„A bennszülöttek? Őket megszűrjük. A destruktív zsidókat egészen kiiktatjuk. Fehéroroszországról jobb benyomást szereztem, mint Ukrajnáról. Az orosz városokba nem telepszünk be, egészen el kell halniuk. Emiatt nem lehet lelkiismeret-furdalásunk. Nem vállaljuk a pesztra szerepét, semmiféle kötelezettségeink nincsenek ezekkel az emberekkel szemben. Javítsuk ki a házaikat, vadásszunk a tetveikre, adjunk nekik német tanárokat, újságokat? Na nem! Inkább beindítunk nekik egy tőlünk függő rádiót, egyébként pedig csak a közlekedési jelzéseket kell ismerniük, nehogy az autóink elé fussanak! Ezek az emberek azt értik szabadság alatt, hogy csak ünnepnapokon kell mosakodniuk. Szappannal nem fogunk rokonszenvet kelteni."
(Heim: *Asztali beszélgetések*, 85. old.)

1945 elején a németek vezére írásos formában is elismerte, hogy küszöbön áll az összeomlás. Számvetést készített, s következtetéseit február 4. és április 2. között lediktálta Martin Bormann-nak. (A szöveget utóbb *Testament politique* címen H. E. Trevor-Roper jelentette meg.) Saját magát csupán abban hibáztatta, hogy túlságosan jóhiszemű volt, és hitt olyan politikusoknak, akiknek nem kellett volna hinnie. Az angol politikusokat abban látta vétkeseknek, hogy nem ismerték fel Nagy-Britannia igazi érdekeit, ami szerinte azért történhetett, mert kis kaliberű emberek kerültek a kormánykerékhez. Hozzájuk képest azonban még nagyobb hibát vétett az „elzsidósodott" amerikai elnök, F. D. Roosevelt, aki asszisztált a rossz játékhoz és segítségére sietett a bolsevik barbarizmusnak. A „latin népek", a spanyolok, a franciák és az olaszok viszont „gyógyíthatatlan dekadenciától" szenvednek, és feladatát egyikük sem hajtotta végre. Franco nem hálálta meg a polgárháborúban neki nyújtott német segítséget, sőt eltávolította a falangistákat, akik miatt Németország egyáltalán szóba állt vele, majd „banditákként" kezelte ellenfeleit. Franciaország *„egy prostituált arcát öltötte. Ez egy vén kurva, aki sosem szűnt meg bennünket megcsalni, átverni és megzsarolni."* Sajnálta, hogy nem lázította fel a francia munkásokat és a gyarmati lakosságot e bűnös vezetés ellen. Tévedés volt – vélte ekkor – az érzelmi alapokon nyugvó olasz politika is. Kétségtelen, hogy Hitler elég sokáig nagy becsben tartotta Mussolinit, de az olasz kérdést most azzal zárta le, hogy Olaszország mindig és mindenütt csak zavart okozott. A legjobban azt sajnálta, hogy Mussolini miatt nem nyúlt hozzá a gyarmati kérdéshez, amivel pedig Angliát megadásra lehetett volna kényszeríteni.

Hitler ekkor is kitartott ama meggyőződése mellett, hogy minden gyengeség és árulás mögött a nemzetközi zsidóság állt. De – tette hozzá – *„Zsidó fajról nyelvi könnyebség kedvéért beszélünk, mert a szó igazi értelmében és genetikai szempontból nincs zsidó faj [...] A zsidó faj mindenekelőtt mentális faj. És egy mentális faj, ez valami szilárdabb és tartósabb, mint egyszerűen*

HITLER MONDTA

„Bevisz em őket egy olyan háborúba, akarom mondani a felperzselt földre, amely többé már nem német föld."
(Helmut Heiber [Hrsg.]: *Hitlers Lagebesprechungen. Die Protokollfragmente seiner militärischen Konferenzen 1942–1945.* Stuttgart, 1962. 595. old.)

„A tábornokikarról – mint már többször kifejtette – a Führernek általánosságban az a véleménye, hogy undorító. A tábornokoknak nincs belső kapcsolatuk vele; a hatérbe vonulnak, s többségük szívesebben okozna nehézséget ma, mint holnap. Sztálinnak könnyebb a dolga. Ő az olyan tábornokat, akik jelenleg nekünk útban vannak, idejekorán agyonlövette, ezért ma már semmit sem tehetnek ellene. Mi egyedül a zsidópolitikában folytattunk ilyen radikális politikát. Ez helyes volt, ma már elvezzük a hasznát. A zsidók már nem okozhatnak kárt nekünk."
(Joseph Goebbels naplóbejegyzése 1944. március 4-én. In: J. Goebbels: *Napló.* Dunakönyv Kiadó, Budapest, 1994, 385. old.)

„Gyáva alakokat dicsértünk fel hősökké, jellemtelen disznókat, akik valójában rosszabbul viselkedtek, mint akármelyik kommunista disznó, mert az legalábbis idealista harcot valamiért."
(*Lagebesprechungen*, 601. old.)

„Egykor a legcsodálatosabb hadsereggel mentem háborúba, amilyen csak Európában létezett, ma egy disznócsordám van, nincs vezérem, a tábornokok tehetségtelenek, a tisztek többé nem vezetők, a katonaság nyomorúságos."
(*Lagebesprechungen*, 779. old.)

„A Führer ragaszkodik ahhoz a parancshoz, hogy teljes egészében tüntsük ki az ellenség által fenyegetett nyugati területeket, és teljesen semmisítsük meg az ottani ipart. Ezt a parancsot valamennyi nyugati Gauleiter egybehangzó véleménye szerint nem lehet végrehajtani."
(Goebbels feljegyzése 1945. március 28-án. In: Goebbels: *Napló*, 447. old.)

„Ön [...] leste, ha nem értettem félre, olyan kijelentéseket tett előttem, amelyekből világosan és egyértelműen következik, hogy a háborút elveszítjük, a nép is elvész. Ez a sors kikerülhetetlen. Ezért azokra az alapokra, amelyekre a népnek egy primitív túléléshez szüksége van, nem szükséges tekintettel lenni. Ellenkezőleg, e dolgokat helyesebb megsemmisíteni. A nép ugyanis gyengébbnek bizonyult, és a jövő az erősebb keleti népé. Ami a harc után fennmarad, különben is a kisebb rendű, mivel a jók elestek."
(Albert Speer Hitlerhez intézett levele 1945 márciusában. Idézi: Joachim Fest: *Hitler. Der Führer.* Ullstein, Frankfurt/M, Berlin, Wien, 1978, 997. old.)

egy faj." Mondta ezt Hitler akkor, amikor az ő „nyelvi könnyebbség" kedvéért meghatározott faj fogalma jegyében már több millió európai zsidó vesztette életét.

Végül a német problémát Hitler még az időhiányra vezette vissza. Úgy látta, hogy az oroszok rendelkeztek az idővel, mert rendelkeznek a hatalmas térrel. Ekkor már sajnálta, hogy nem kezdett egyezkedni a realista, Nagy Péter örökségét jól ápoló Sztálinnal, akinek egyébként annyi esze is volt, hogy megszabaduljon a zsidóktól. A befolyási övezetek elosztása alapján – vélte – meg lehetett volna egyezni vele, és így létrejöhetett volna egy *„antant, nyitott szemmel és a kézzel a ravaszon"*. Mindent összevéve, a bolsevizmus ostorozója, aki a propagandában váltig állította, hogy e gyilkos rendszer megdöntése érdekében indított harcot a Szovjetunió ellen, Sztálin egyik leglelkesebb csodálójává vált. Csodálta a nagy kirakatperek és a vezérkar lefejezése miatt, továbbá a sikeres hadsereg vasfegyelme miatt, és azért is, mert olyan irigylésre méltó intézményeket talált ki, mint amilyen a kolhozrendszer és az államilag irányított vezetékes rádiózás volt.

Más alkalommal Hitler a bűnösök listáján előkelő helyen szerepeltette a kis államokat is. Ezek a „Dreckstaat"-ok (szemétállamok) – vélte – csak azért léteznek még egyáltalán, mert a nagyok nem voltak képesek megállapodni abban, hogy melyikük melyiket „falja fel". *„Őrült dühbe jövök* – mondta egy helyzetmegbeszélésen – *amikor jönnek és azt mondják, csak nem megsérteni őket, ez a becsületükbe vág! Ezeknek nincs semmi becsületük!"* Példaként egyébként e „szemétségre" Magyarország és Hollandia esetét hozta fel.

A Nero-rendelet

Már csak az volt hátra, hogy Hitler magát a német népet is a szemétdombra hajítsa. Ezt is megtette. Megtette már akkor, amikor kilátásba helyezte, hogy a nyugati szövetségeseket a senki földjére, a felperzselt földre fogja elvezetni, majd a fenyegetést az úgynevezett Nero-rendelet kiadásával realizálta. 1945. március 19-én Hitler elrendelte, hogy *„a birodalmi területen minden katonai, közlekedési, híradási, ipari és ellátási intézményt, valamint dologi értéket, amelyet az ellenség harcának folytatására valamiképpen azonnal vagy a belátható időben fel tudna használni, meg kell semmisíteni."* Nyilvánvaló, hogy a felsoroltak megsemmisítése egyúttal a német nép túlélésének esélyét is felszámolta volna, de Hitler úgy vélte – amint ezt egy további parancsa is tanúsította –, hogy *„ez idő szerint a lakosságra semmilyen tekintettel nem lehet lenni"*. Egy magánbeszélgetésen pedig hozzátette mindehhez, hogy a német népre azért nem kell figyelemmel lenni, mert a nagy küzdelemben alulmaradt az erősebb „keleti néppel" szemben, és mert a nép java amúgy is meghalt a háborúban.

Egy hónap múlva, április 20-án tartották Hitler 56. születésnapját. Hitler és stábja ekkor már rendszeresen a kancellária mellett elkészített mély bunkerban tartózkodott. A Führer eleinte csak a bombatámadások idejére vette igénybe ezt a betonkolosszust, de mivel a le-fel járkálást már nem bírta, jobbnak látta, ha végleg leköltözik oda. A születésnapot is ott „ünnepelték", ami alkalmat adott arra is, hogy Hitler még tanácskozzék a katonai vezetőkkel és néhány más fontos személlyel – így Himmlerrel, Göringgel – aktuálisnak vélt kérdésekről.

De mi volt még egyáltalán aktuális kérdésnek nevezhető? A Führer ugyan még mindig lázasan telefonálgatott, parancsokat osztogatott, védelmi terveket állított fel, de mindenki – őt magát is beleértve – tudatában volt annak, hogy mindennek vége. Valójában mindenkit csak a végmegoldás érdekelt, közelebbről az, hogy ő személy szerint megmenekülhet-e, és ha igen, miként. Kivételt ez alól – úgy tűnik – csak két személy jelentett, ama kettő, aki az utolsó években a legközelebb állt Hitlerhez: Josef Goebbels és Martin Bormann. Bormann csak Hitler halála után kísérletezett a szökéssel, Goebbels pedig egyáltalán nem tette ezt. Führeréhez hasonlóan feleségével együtt az önkéntes halált választotta, hat szép gyerekét pedig hagyta megölni. Mindenki más spekulált. A vezető katonák, mint például Keitel, abban a hitben ringatta magát, hogy egy katonának katonai műveletek miatt a civilizált világban nem eshet nagy baja. Himmler közvetítők útján már felvette a kapcsolatot a nyugati hatalmak képviselőivel, balgán arra számítva, hogy épben ő lehet, akivel az angolszász hatalmak hajlandók szóba állni. Göring azt latolgatta, hogy mint a Führer hivatalos helyettese, annak „eltűnte" után miként veheti át a hatalmat. Speer elsősorban saját későbbi alibiszövegeit gyártotta. Közben viszont az képezte az elmélkedés tárgyát, hogy mi történjék magával Hitlerrel.

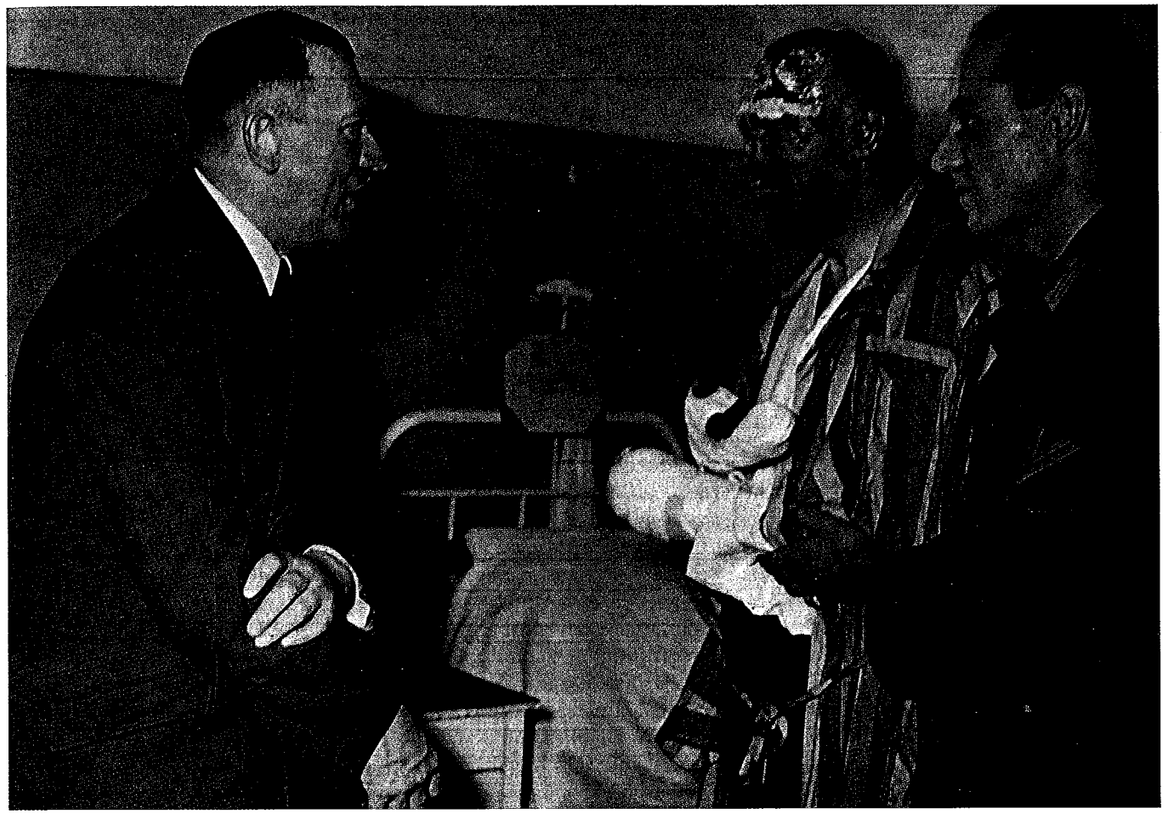

Az 1944. július 20-ai merénylet után, beteglátogatóban

Hitler bejelentette, hogy Berlinben marad, amiről azonban szinte kivétel nélkül mindenki megpróbálta lebeszélni. Arra akarták rávenni, hogy távozzon, amíg ezt még egyáltalán meg lehet tenni, menjen az Obersalzbergen lévő megerődített villájába, a Berghofba, de Hitler erről hallani sem akart. Nem hagyhatja el a fővárost – hajtogatta –, mert ez árulás és gyávaság lenne. Ő harc közben akar elesni, tanúsítva ezzel hősiességét, kitartását és bátorságát. Hamarosan rájött azonban, hogy a kancelláriáért zajló végharcban való részvételnek nagy kockázatai lennének. El is mondta, fél attól, hogy remegő kezei nem engedelmeskednének, megsebesülhetne, de nem halna meg, s ezért esetleg az ellenség fogságába esne, amit pedig semmiképpen nem akar megengedni. Nem tette hozzá, hogy valójában a fegyverhasználatban sincs igazán gyakorlata, mivel a háborút végigszolgálta ugyan, ámde küldöncként, és ezért a harcokban nem vett részt. Tulajdonképpen még az sem biztos, hogy a négy év alatt akár egyetlenegyszer is elsütötte a puskáját. Mindenesetre arra a következtetésre jutott, hogy számára az egyedüli megoldás az öngyilkosság.

Félt azonban attól, hogy akarata ellenére el fogják hurcolni a Berghofba, mégpedig úgy, hogy valamilyen szerrel elkábítják, és ezért Morell doktort, aki hosszú éveken át kezelte és ellátta gyógyszerekkel, egyik pillanatról a másikra kirúgta, azzal indokolva tettét, hogy az orvos meg akarja mérgezni. Egyébként nemigen lehet racionális érvet találni arra, hogy a bunkerban összegyűltek miért akarták mindenáron eltávolítani Hitlert Berlinből, és vajon milyen alapon tartották volna üdvözítő megoldásnak, ha a Berghofban üti fel a tanyáját. A meghívott vendégek – ahogyan a visszamaradók később emlegették őket: a

patkányok – mindenesetre április 22-én eltávoztak, és közülük csak Albert Speer jelent meg egy alkalommal Berlinben.

Április 22. után csak Hitler közvetlen környezete maradt a bunkerban. Ott volt egy diétás szakácsnő, kettő a titkárnők közül (Gerda Christian és Gertraud Junge), Erich Kempka, a kancellária autóparkjának felelőse és Hitler sofőrje, Heinz Linge, aki amolyan szobainasként Hitler öltözékéről gondoskodott, Otto Günsche, Hitler adjutánsa, Johann Rattenhuber, a kancelláriában szolgálatot teljesítő SS rendőri egység parancsnoka, néhány orvos és ápolónő, a Goebbels család, Martin Bormann, Goebbels adjutánsa, no és Eva Braun. Hitler barátnőjét, aki mintegy 13 éve mindig ott volt az oldalán, amikor csak óhajtotta, senki, maga Hitler sem akarta Berlinben látni. Rá akarták venni, hogy távozzon a Berghofba. Nyilvánvaló, hogy Hitlernek ekkor, tehát április 20–22. táján sem jutott még az eszébe a házasság. Braun kisasszony azonban életében először megmakacsolta magát. Már Berlinbe is váratlanul toppant be, ahová senki sem hívta, és távozni nem volt hajlandó. A motívuma lehetett ugyan a ragaszkodás útitársához, de nem teljesen biztos, hogy tetteit ez magyarázta.

A bunkerban tartózkodott ugyanis még valaki, akit Hermann Fegeleinnek hívtak, és aki az összekötő szerepét töltötte be Hitler és Himmler között, s nem mellesleg Eva Braun sógora volt. Fegelein meglehetősen kétes egyéniségnek tűnt, futott a nők után és gyakran italozott, ámde kétségtelenül fess férfi volt. Korábban is tapasztalni lehetett, hogy a nő többnyire ott tartózkodik, ahová Fegeleint a szolgálat éppen vezérelte, és a rokonsággal fedezve meglehetősen meleg kapcsolatot ápol vele. Ezt sugallja két fotó is, amely kettejüket ábrázolja, és erről volt meggyőződve a jó szemű Gerda Christian. Történt viszont, hogy a svájci rádió hírt adott Himmler kapcsolatfelvételi kísérletéről a szövetségesekkel, és Hitler azonnal gyanakodni kezdett, hogy Fegelein e tervbe be volt avatva. A férfit letartóztatták, s a szobájában ékszerek és deviza mellett állítólag kompromittáló iratokat is találtak. Ő volt az utolsó, akit Hitler személyes parancsára kivégeztek, méghozzá helyben, a kancellária udvarán április 28-án, röviddel éjfél előtt. Eva Braun állítólag könyörgött Hitlernél a férfi életéért, de a kegyelmet nem kapta meg. Ehelyett Hitler elhatározta a házasságkötést, és az „esküvőt" másnap, április 29-én, mások számára szinte észrevétlen meg is tartották. Nem lehet tudni, hogy ez vajon a hála vagy a bosszú jele volt-e. Eva Braunnak viszont láthatóan már mindegy volt.

Addig azonban a kancellária kapott még három látogatót. Két pilóta, Robert Greim ezredes és Hanna Reitsch, sikeres berepülő pilótanő kalandos vállalkozás eredményeként leszállt a már nagyrészt romokban álló fővárosban, és Greim sebesülése ellenére eljutottak a bunkerba is. Mivel Hitler ekkor már hírül vette, hogy Göring – abban a hiszemben, hogy ő már nem él – éppen a hatalom átvételén fáradozik, Greimet sebtiben kinevezte a légiflotta parancsnokává és megbízta Göring kézre kerítésével, letartóztatásával és megfelelő megbüntetésével. (Egyébként hasonló utasításokat adott ki az ugyancsak árulóvá lett Himmler ellen is.) A pilóta páros hasonlóan veszélyes módon távozott Berlinből, mint ahogyan érkezett, ám valamivel később Greim, aki elvállalta, de teljesíteni nem tudta Hitler megbízását, öngyilkos lett. Hanna Reitsch viszont a háború után is folytatta karrierjét.

A másik váratlan látogató Albert Speer volt, aki e kalandot később adott nyilatkozataiban eltérő okokkal magyarázta. Egyik alkalommal azt mondta – ami valószínűleg meg is felelt az igazságnak –, hogy ki akart menteni valakit Berlinből. Egy másik alkalommal viszont azt állította, hogy el akart búcsúzni a nagy vezértől, akit egyébként valóban évekig híven kiszolgált. Ez alkalommal – így Speer – meg is vallotta neki, hogy az ipari-közlekedési objektumok megsemmisítésére vonatkozó parancsát elszabotálta. Az utóbbi variáció teljességgel hihetetlen, mivel egy ilyen újabb „árulást" Hitler – aki még ekkor is akasztatott vagy akasztatni szándékozott – aligha fogadott volna szenvtelenül. Ezt józan ésszel bárki tudhatta, márpedig Speer minden ismert jel szerint nagyon is józanul gondolkodott.

Április 29-én késő este tudta meg Hitler, megint csak a svájci rádió jóvoltából, hogy Mussolinit az előző napon, 28-án a partizánok elfogták és kivégezték. Ekkor a rádió valószínűleg már azt is közölhette, hogy Mussolini és ugyancsak lelőtt barátnője, Clara Petacci holttestét Milánóba szállították, és a Piazzale Loretón lábuknál fogva felakasztották. Ha addig Hitlernek lettek volna még kétségei saját öngyilkosságának elkerülhetetlensége felől, úgy e hírt követően már félre kellett tennie azokat. Hitler ekkor már amolyan méregszakértőnek számított. Tájékozódott a rendelkezésre álló ampullák hatékonyságáról, és megtudta, hogy a szer egy pillanat alatt felszívódik, és aki a fiolát elroppantja, úgyszólván észrevétlen jut el a nemlét állapotába. Információját gyakorlatilag is ellenőrizte, amennyiben kedvenc kutyáját, Blondit, a szeme láttára kellett Haase doktornak megmérgeznie. Nem ciánkáliról volt szó, miként a közhiedelemben élt, hanem az annál sokkal hatékonyabb kéksavról. Hitler gyanakvását a szer hatékonyságát illetően az táplálta, hogy a kéksavampullákat az SS egyik koncentrációs táborbeli üzemében töltötték, és ő félt az esetleges szabotázstól. Megnyugodhatott, Blondi valóban egy pillanat alatt kimúlt. A mérget egyébként Hitler boldog-boldogtalannak osztogatta, ahogy korábban a bonbonos dobozokat és csokrokat, ám kérdésként marad fenn, hogy amennyiben saját halálát a pisztolyra bízta, ugyan miért tanúsított ilyen beható érdeklődést a kéksav iránt.

Elérkezett április 30-a, amikor már nem csak Berlin volt teljesen körülzárva, de maga a kancellária is. A távozás úgyszólván lehetetlenné vált, amit ugyan Hitler halála után a bunkerlakók megpróbáltak, de többnyire még a fiatalok és jó erőben lévők is rajtavesztettek. Vagy meghaltak, vagy szovjet fogságba estek, és csak néhányan, főként nők úszták meg a kalandot. Elérkezett tehát az óra. Hitler még megebédelt a titkárnőkkel és szakácsnőjével, majd elbúcsúzott a közelben tartózkodóktól, és Eva Braunnal együtt bement a szobájába, ahol délután 3 és 4 óra között, kb. fél négykor feleségével együtt öngyilkos lett.

1944 őszén az egyik utolsó frontlátogatásán, pilótájával, Baurral

A Führer azonban még holta után is képes volt zavart kelteni, és a halála körül keletkezett legendák révén a figyelmet mind a mai napig ébren tartani személye iránt. A fegyverszünetet már aláírták, a négyfelé osztott Németországban már gyakorolták a szövetségesek a katonai ellenőrzést, már lezajlott a potsdami konferencia is, és még mindig nem volt biztos, hogy Hitler vajon meghalt-e vagy életben van és bujkál. A zavart eleinte a szovjet hatóságok bizonytalan, egymásnak ellentmondó nyilatkozatai, többször egyszerű hazugságai váltották ki, később pedig a tanúk zavaros, egymásnak és olykor önmaguknak is ellentmondó nyilatkozatai. Mást mondtak azok, akik nyugati fogságba estek, s mást, akiket szovjetek fogtak el. Másként vallottak a szovjetek által elfogott tanúk kihallgatásaik során, mint ahogyan hazatértüket követően nyilatkoztak.

Teljesen biztosra csak azt lehet venni, hogy amikor Hitler dolgozószobájában többen is megjelentek, mind Hitler, mind Eva Braun halott volt. Teljesen biztos, hogy a nő mérget vett be, Hitler azonban vagy magára lőtt, vagy valaki más lőtte meg, amikor már az esetleg bevett méreg hatására halott volt. Van ugyan német történész, aki az utóbbi lehetőséget kategorikusan kizárja, logikailag azonban mégsem lehet teljesen negligálni. Gyengíti az állítást Günsche többször elhangzott kijelentése arról, hogy Hitler őt élete „legnehezebb feladatával" bízta meg, amit utóbb a holttestek elégetésével magyarázott ugyan, de Linge is azt állította, hogy Hitler ráruházta a benzinnel, takarókkal, égetéssel kapcsolatos feladatot. Ami Günschét illette, az égetés semmi esetre sem lehetett olyan drámai esemény, mint volt főnökére rálőni. Emellett a Hitlerjugend akkori főnöke, Artur Axmann, aki Hitler halála után röviddel járt a bunkerban, elmondta: Günsche neki azt mesélte, hogy Hitler először bevette a mérget, majd – biztos, ami biztos – homlokon lőtte magát. Ez a variáció azonban a kéksav azonnali hatása miatt teljesen kizárható, vagyis ha Günsche ezt mondta, úgy csak az igazság egy részét mondta el, esetleges saját közreműködését átruházva Hitlerre. Rattenhuber pedig többször is annak a feltevésének adott hangot, hogy Hitler nem önkezűleg lőtt magára, bár ezt – nem lévén a helyszínen – csak benyomásként és nem tényként említette. A méregformulát és a halott meglövésének valószerűségét növeli Hitler már említett nagy érdeklődése a méreg iránt, ami odáig ment, hogy a hatást saját szemével akarta látni. Ha hozzátesszük ehhez még Hitler félelmét keze remegésétől, minden okunk megvan arra a feltevésre, hogy talán segítséget kért ahhoz, hogy az utókor szemében bátor emberként távozzon a földi világból.

Bárhogyan is történt, április 30-án délután 4 óra tájban a két holttestet már kihurcolták az udvarra, és benzinnel bőven meglocsolva meggyújtották a máglyát. A két test égett, újabb locsolás után elégett, azután az ágyúlövegek és a bombák szétdúlták a kancellária kertjét. Goebbels és felesége tetemét, amelyekre sokkal kevesebb benzin jutott, könnyen megtalálták a keresők, Hitler és feleségének maradéka azonban sokáig kifogott rajtuk. Végül találtak néhány épen maradt fogpótlást, és ezeket Hitler fogorvosának két volt asszisztense azonosítani tudta Hitler, illetve Eva Braun pótlásaiként. Miközben a legendák körbejártak arról, hogy Hitler vagy a felesége, esetleg mindketten megszöktek, felbukkantak a világ különféle tájain, továbbá, hogy csak Hitler dublőre lett öngyilkos, míg a Führer vígan éli világát Japánban, Brazíliában, Spanyolországban vagy a világ más táján – a valóságban a csekély autentikus maradék egy szivardoboz nagyságú skatulyában pihent meg. Hol őrzik manapság, ha őrzik – ki tudja? R

A BUNKER

NÉMETH ISTVÁN

Hitler a háború utolsó hónapjait a bunkerban töltötte, amelyet az 1940-es évek elején építtetett. Tíz méterrel a föld alól irányított hadseregeket, amelyeket már régen szétzúztak, és rendelt el döntő csatákat, amelyekre sohasem került sor. A Führer – minden gyarlósága ellenére – továbbra is vitathatatlan autoritással rendelkezett. Sőt, úgy tűnt, hogy az öregedés jelei és erőfeszítései még erősítették is fellépéseinek szuggesztivitását. Senki sem mert ellentmondani neki. Tekintélyes tábornokok és kitüntetésekkel dekorált tisztek álltak némán a napi helyzetmegbeszéléseken, s ellentmondás nélkül teljesítették utasításait, amelyek értelmetlenségével pontosan tisztában voltak. Valójában utolsó döntései a világtól elszakadt és elzárkózott ember világgyűlöletéről, pusztítási szándékáról és operába illő pátoszról tanúskodtak. A színjáték fináléja azonban még hátravolt.

Hitler már hatalomra jutásakor és azután is többször kijelentette, hogy sohasem fog kapitulálni. 1945 elején Luftwaffe-adjutánsának, Nicolaus von Belownak azt mondta: *„Elbukhatunk. De egy világot viszünk magunkkal."* Mindent elkövetett, hogy ne csak uralma érjen véget, hanem az ország is teljesen elpusztuljon. Az úgynevezett Nero-paranccsal 1944 őszén, majd 1945. március 19-én elrendelte a létfeltételekhez szükséges javak – az ipari üzemek és közszolgáltatási berendezések, utcák, hidak és csatornarendszer – elpusztítását, hogy az ellenfél kezére csak „civilizációs sivatag" jusson.

A berlini bunkerrendszer

Hitler 1945. január 15-én éjszaka érkezett különvonatával Berlinbe, hogy a szovjet offenzíva megállítását levezényelje, amelyet meggyőződése szerint közelebbről kell irányítani. Most egészen más körülmények fogadták, mint korábban: kivilágítatlan utcák és üszkös romok. Elmaradt az ünneplés is: csak kevesen tudtak visszatértéről.

A hideg és belső díszítésétől megfosztott új birodalmi kancellária épen maradt szárnyába költözött, s egy kopottas, függönnyel leválasztott kis szobában ebédelt titkárnőivel. A katonai tanácskozások kora délután kezdődtek dolgozószobájában, amely még a régi pompájában tündökölt. A tanácskozás után, 5-6 óra tájban még egy csésze teát ivott titkárnőivel és segédtisztjeivel, majd társaságával a konyhákon, folyosókon, gépházak és szellőzőberendezések, toalettek mellett elhaladva, két nehéz vasajtón keresztül jutott el az esti étkezések színhelyére, a Führer-bunkerba. Néhány hét elteltével azonban az állandó légitámadások miatt arra kényszerült, hogy beköltözzön a mélybunkerba. Itt már jól érezte magát.

Félelemkomplexusa 1933-ban jelentkezett először, amikor a birodalmi kancellária átépítése során ragaszkodott az épület bunker jellegű alápincézéséhez. Az 1935-ben felépített díszterem (Festsaal) alá légvédelmi pincét terveztetett, tetején többméternyi betonnal. Speert állandóan a bunkerépítéssel nyúzta. 1938-ban, az új birodalmi kancellária építésekor a Voßstrasse egész hosszában kiterjedő légvédelmi helyiséget alakítottak ki, több mint 90 betoncellát építve. Ezeket 80 méteres föld alatti alagút kötötte össze a díszterem alatti óvóhellyel.

Amikor az 1941 végi moszkvai katasztrófa után rettegése újra jelentkezett, elégtelennek tekintette az addigi bunkerrendszert. Jóllehet hadseregei Sztálingrád és Tripolisz között óriási térségeket szálltak meg, 1942-ben Albert Speer építészirodáját újabb, néhány méterrel mélyebb katakombarendszer tervezésével bízta meg. Az új rész, a Führer-bunker az ünnepi terem alatti légvédelmi helyiséghez kapcsolódott – amelyet ettől kezdve előbunkernak neveztek – s összesen 16 helyiségből állt.

Az előbunkerban kaptak helyet a konyhák, a szorosabb munkatársait

A Birodalmi Kancellária épületegyüttese a bunkerrendszer felett

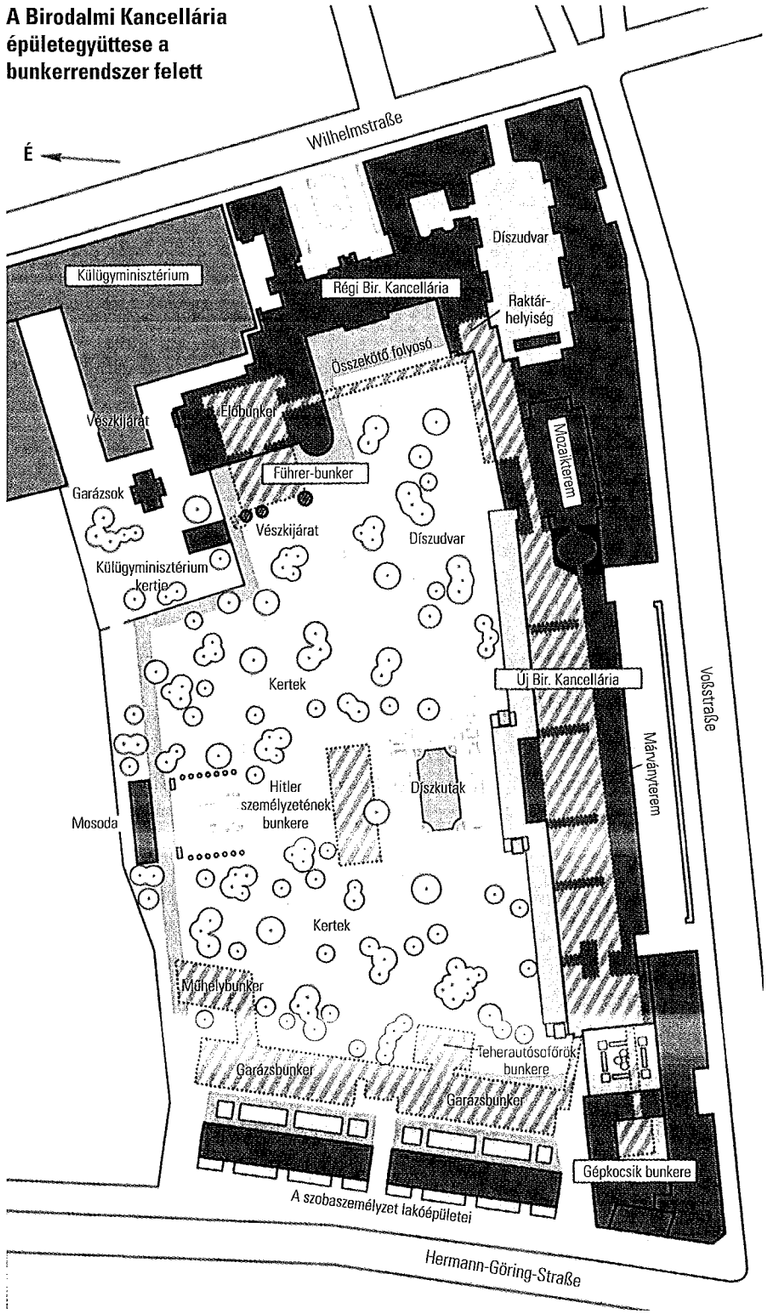

A Führer-bunker

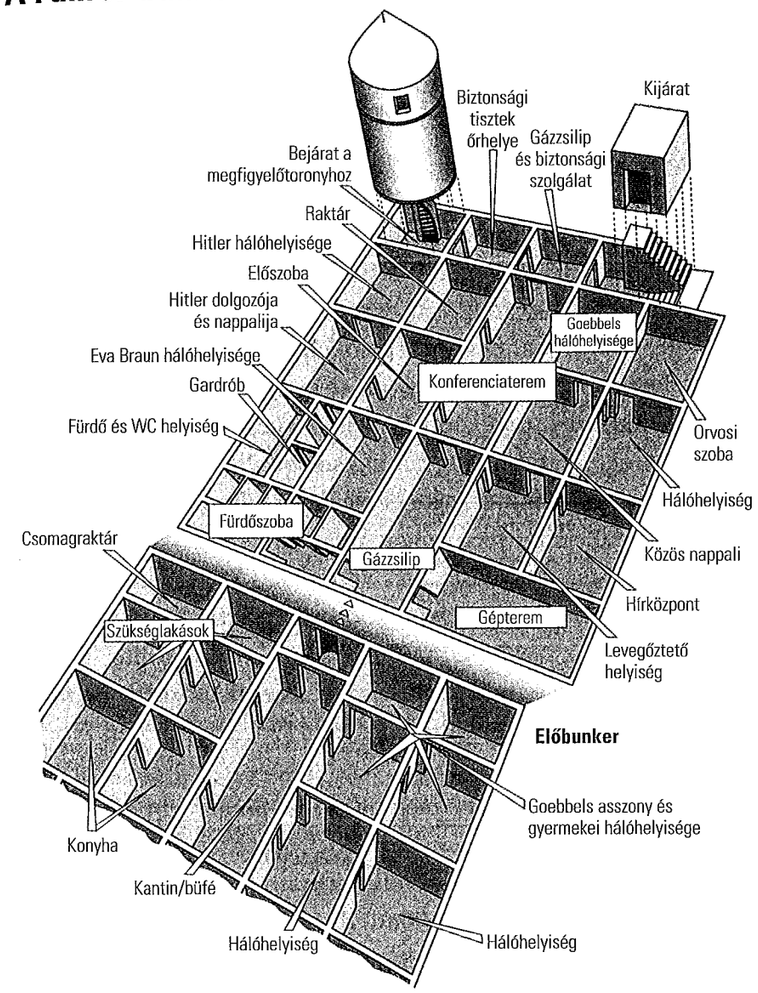

kiszolgáló kantin, néhány szükséglakás, tartózkodási és hálóhelyiségek, közöttük Goebbelsné és hat gyermekének hálószobái.

Az új kancellária alatti pincerendszerben szállásolták el mindenható titkárát, Martin Bormannt és az utolsó vezérkari főnököt, Hans Krebset adjutánsával, Burgdorf tábornokkal együtt, Hitler főpilótáját, Hans Baur tábornokot, Hermann Fegelein SS-Gruppenführert, Himmler képviselőjét a Führer főhadiszállásán, valamint számos más tisztet, Hitler titkárnőit, az őrszemélyzetet, tisztiszolgákat, rádiósokat, térképrajzolókat és egyéb személyzetet. A helyiségek egy részét szükségkórháznak rendezték be, másokat menedékhelynek a kibombázottak, a terhesek és kereken kétszáz gyermek számára. Ezek száma napról napra nőtt, s rövidesen elviselhetetlen zsúfoltság keletkezett. Az előbunkert a mélybe vezető lépcső kötötte össze a Führer-bunkerrel.

A Führer-bunker 12 méter mélyen helyezkedett el a kert szintje alatt, s négy méter vastag beton védte. A bunkerkomplexumot önellátásra rendezték be, külön áramfejlesztővel, fűtéssel és vízellátással rendelkezett. Közel 20 kisebb, puritánul bebútorozott helyiségből állt. Kivételt képezett a Hitler magánlakrészéhez vezető folyosó, ahol néhány festmény, kárpitozott szék és régi fotel is helyet kapott. Mellette helyezkedett el a szűk konferenciaszoba, ahol 14 négyzetméteren gyakorta órákon keresztül húsz személy is körbeállta a térképasztalt. Hitler két lakóhelyiségét (dolgozószoba-nappali és hálószoba) szintén egyszerűen rendez-

Utolsó napok a bunkerban

1945. ÁPRILIS 25.

Hitler 56. születésnapján temetői hangulat uralkodott a bunkerban. Maga is érezte, hogy nincs ok az ünneplésre. Az előző években hagyományosan éjfélkor gyűltek össze gratulációra közvetlen munkatársai, de a depressziós és szemlátomást megtört ember közölte inasával, hogy ezt most szeretné mellőzni. Óhaját figyelmen kívül hagyva, éjfél körül hivatalos köszöntésre gyűlt össze előszobájában a vezető szárnysegéd, Wilhelm Burgdorf tábornok, Himmler összekötője, Hermann Fegelein SS-Gruppenführer (aki nemrég házasodott össze Eva Braun nővérével), Julius Schaub, Hitler segédtisztje, a Német Autóklub vezetője, Alwin-Broder Albrecht, Ribbentrop összekötője, Walter Hewel és Heinz Lorenz sajtófőnök.

Hitler csak nehezen engedett Eva Braun és nővére unszolásának, s elhaladt munkatársai sorfala előtt, hogy „ernyedt kezekkel és kifejezéstelen arccal" fogadja a jókívánságokat. A másnapi katonai tanácskozás résztvevői is zavartan gratuláltak. Reggel 9 felé tért nyugovóra, s miután már hálószobája ajtajában állva kapta a hírt, hogy a szovjetek Cottbus felé törnek előre, kérte, hogy a szokásosnál 1 órával később, azaz délután kettőkor ébresszék.

Reggeli után egy kicsit játszott Blondi kutyája kölykével, majd nehézkesen felbotorkált a birodalmi kancellária kertjébe, ahol a Kurland hadsereg „Berlin" SS-hadosztályának küldöttsége és a Hitlerjugend húsz kitüntetett tagja várta. Odamotyogott nekik valamit, némelyiknek megpaskolta az arcát, majd továbbment. Többen audienciára vártak. Az elcsigázott, elfásult és meggörnyedt Hitler hamar végzett, két titkárnőjével nyomott hangulatban megebédelt, majd kései tanácskozásra indult. Ezen a birodalom Berlin közelében tartózkodó vezető személyiségei együttesen köszöntötték. Göring a Luftwaffe irányításával kapcsolatos teendőkre hivatkozva búcsúzott el, hogy délre utazhasson. Hitler pár szót motyogott, majd kezet fogott vele. Ezt számos „lelépés" követte; mindenki igyekezett menekülni a süllyedő hajóról. A következő három éjszakán a két berlini reptérről (Gatow és Staaken) közel 20 járat indult el Hitler stábjával Berchtesgaden felé.

Éjjel a bunkerban maradt segédtisztek, titkárnők és a diétás szakácsnő egy italra jött össze Eva Braunnal és Hitlerrel annak dolgozószobájában. Hitler legfiatalabb titkárnője, Traudl Junge nagyon megdöbbent, amikor néhány órával korábban Hitler kije-

lentette, hogy már nem bízik a győzelemben. A Führer szokásosnál korábban ment lefeküdni, s a társaság több tagja a birodalmi kancellária régi lakosztályának nappalijában folytatta nem hivatalos összejövetelét Eva Braunnal, ahol a gramofon az egyetlen megmaradt lemezről játszotta A vörös rózsák boldogságot hoznak című slágert. Táncoltak, mulattak, pezsgőztek – néhány órára feledve a komor valóságot.

1945. ÁPRILIS 26.

Délelőtt azzal a hírrel keltették Hitlert, hogy Berlin központja tüzérségi tűz alatt áll. Először nem akarta elhinni, majd döbbenete felkorbácsolta egyre szeszélyesebb hangulatát. Estefelé idegei kikészültek, közel volt a teljes összeomláshoz. Fejvesztetten, őrjöngő hisztériával ordította végrehajthatatlan parancsait, és megszerezhetetlen információkat követelt. Dr. Morell teljesen kimerülve talált rá, s újabb adag szőlőcukrot akart beadni neki. Erre őrjöngve megvádolta orvosát, hogy morfiummal kezeli. Tisztában van vele, mondta, hogy tábornokai meg akarják fosztani cselekvőképességétől és Berchtesgadenbe akarják szállítani. „Teljesen bolondnak néz?"– hisztériázott, és agyonlövéssel fenyegette remegő orvosát.

Majd utasította segédtisztjét, hogy a páncélszekrényben lévő összes papírt és dokumentumot égesse el, s ugyanezt végezze el Münchenben és a Berghofban is. Környezete rimánkodására, hogy meneküljön el Berlinből, közölte: ő marad, de mindenki mehet, ahová csak akar. Titkárnői, a Goebbels család és még néhány ember kitartott mellette.

Nem adta meg magát könnyen, s Wenck berlini visszatérésére és a város védelmére irányuló parancsa rövid időre visszaadta higgadtságát. Minden, még rendelkezésre álló csapatot Wenck hadseregéhez rendelt, hogy csapdába csalja az ellenséget. Közölte, ha a sors úgy hozza, nem fog fegyverrel a kezében harcolni, mert akkor esetleg élve fogják el, s ő nem akar az oroszok kezére kerülni. „Ezerszer gyávább dolognak tartom Obersalzbergben öngyilkosságot elkövetni, mint itt kitartani, és itt elbukni."

Aznap még Speer jött elbúcsúzni, s Bormannt arra kérte, vegye rá Hitlert Berlin elhagyására. Ő azonban azt tanácsolta, hogy inkább vessen véget az életének Führerként, a birodalom fővárosában, mint a „hétvégi házban". Hitler fásultan, kiégetten, közömbösen reagált rá.

Ebbe a világvége hangulatba robbant be Göring távirata, ami azonnal kizökkentette fásultságából: Göring bejelentette a hatalomátvételt. A bosszúálló Bormann kihasználta az alkalmat és Hitlerrel aláíratott egy táviratot be. A nappaliban a kanapé felett egy holland csendélet, az íróasztal felett az Anton Graff által festett Nagy Frigyes-portré függött, amely előtt gyakran ült töprengve, mintegy néma párbeszédben a királlyal. Az ágy lábánál állt a trezor, amelyben személyes iratait őrizte, a sarokban pedig egy oxigénpalack szükség esetére.

Minden helyiség mennyezetéről csupasz égők lógtak, amelyek hideg fényt vetettek az arcokra, még érzékletesebbé téve a kísértetvilágot. Amikor a közelgő vég napjaiban időnként megszűnt a vízellátás, főleg az előbunkerban szinte elviselhetetlen szag terjengett, amelyben a dízelmotorok, a vizelet és az emberi kipárolgás bűze keveredett. A mélybunkerhoz vezető összekötő járatokban olajpocsolyák álltak, s egy ideig az ivóvizet is adagolni kellett.

A bezártság, a beton és a mesterséges fény rendkívül nyomasztóan hatott a bent lévők kedélyállapotára. A szinte mitikus alvilági körülmények bizonyosan hozzájárultak az irreális döntésekhez, amikor a nem létező szellemhadseregek támadó egységekké formálódtak s csak a fantáziára támaszkodó átkaroló hadműveleteket indítottak.

A német védelmi vonal

A Vörös Hadsereg 1945 elejére hallatlan erőfölénnyel rendelkezett: a Kárpátoktól a Baltikumig húzódó 900 kilométeres front középső körzetében több mint ötszörös túlerő állt a német katonasággal szemben. A Visztulánál az arány a gyalogságnál tizenegy az egyhez, harckocsiknál hét az egyhez, a tüzérségi lövegeknél pedig húsz az egyhez volt. A keleti front eseményei kapcsán Hitler nyílt vitákba bonyolódott Guderiannal, aki a szovjet offenzíva feltartóztatását és a Nyugattal való tárgyalást tartotta az egyetlen lehetséges megoldásnak az ország megmentésére. Guderian javaslatát hazaárulásnak minősítette, aki viszont a keleti frontot kártyavárnak tartotta, amelyet ha egy ponton áttörnek, az egész összedől. Miközben ott teljes katasztrófa volt kialakulóban, a nyugati szövetségesek sikeresen visszaverték az Ardennekben indított német offenzívát. Az összeomló keleti és nyugati front a birodalom szívébe való behatolásra ösztönözte a szövetségeseket, amit a német városok, katonai létesítmények és üzemanyagot előállító üzemek hallatlanul erős bombázása készített elő. De Hitler az ellene létrejött szövetség széthullásában reménykedett. Mint mindig, a harctéri kudarcokért ezúttal is tábornokait okolta.

Amikor 1945. január végén Speer fegyverzetügyi miniszter emlékeztetőjében feltárta a háborús gazdaság és a hadiipar csődjét, s hogy Felső-Szilézia elvesztése után már nem lehet kielégíteni a front lőszer-, fegyver- és harckocsiszükségletét, s a hiányokat nem pótolja a katonák hősiessége, Hitler nemtetszését nyilvánította ki. Kijelentette, hogy ez egyedül rá tartozik, és senkinek sem adhatja tovább az információt.

Csodavárásra berendezkedett környezete számára világossá vált, hogy rövid időn belül bekövetkezik az összeomlás. Ennek ellenére még most sem jött létre Hitler-ellenes egységfront azok közt, akik teljes mértékben tisztában voltak a vereséggel. Nem csak a megtorlástól féltek, hanem az ellenségeskedés és a megosztottság még mindig a Hitler iránti feltétlen odaadásban oldódhatott fel, s a vezérkultusz távolról sem homályosodott el. A náci hierarchián belül senki nem akart az életére törni, inkább vele együtt várták a pusztulást.

A Berlin elleni legsúlyosabb légitámadást az amerikai légierő 1945. február 3-án indította, amikor fényes nappal hatalmas bombazáport zúdított a kormányzati negyedre. A Speer által tervezett új birodalmi kancellária több találatot kapott, s a régi birodalmi kancelláriának csak a nyugati szárnya maradt épségben. Az egész környék romhalmazzá változott.

A Vörös Hadsereg már 1945. januári offenzívája során elérte az Oderát, s Küstrinnél, Frankfurttól harminc kilométerre északra több helyen átkelt a folyón. A további harcok során sikerült egy megközelítően negyven kilométer hosszú, helyenként tíz kilométer mély hídfőállást létrehoznia, amely a „Niebelung" védelmi vonalat veszélyeztette. Német részről csak március elején kezdődtek el a berlini, illetve a Berlin környéki erődítési munkálatok

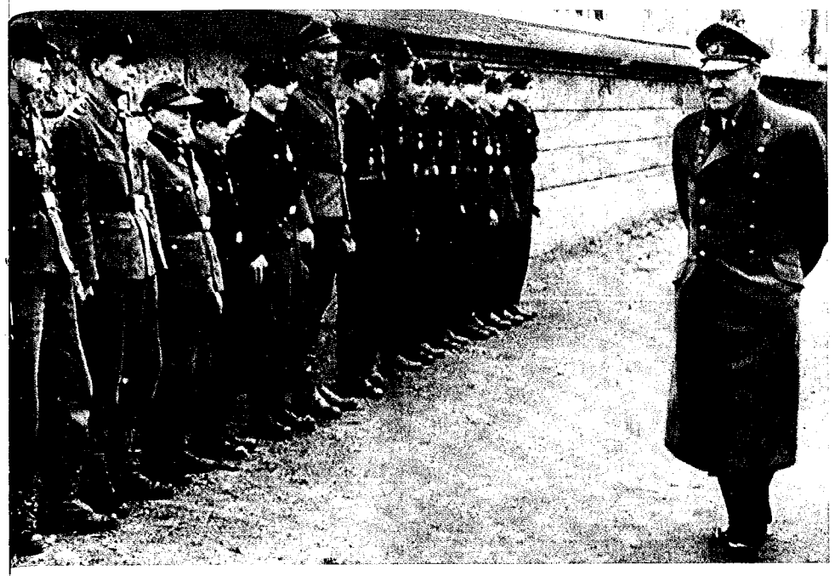

Seregszemle 1945. március 20-án a Birodalmi Kancellária előtt

(lövészárokásás, megerősített állások kialakítása, páncélosakadályok felállítása stb.), de felfoghatatlan módon mindig megakadtak. A munkálatok félbeszakításához részben Hitler is hozzájárult, hiszen azt vallotta, hogy a fővárost az Oderánál kell megvédeni, s az egységek nem hagyhatják el a számukra kijelölt frontszakaszt. *„Tartani vagy elbukni!"* – hangzott a számtalan parancs és kitartásra buzdító felhívás visszatérő jelszava.

A berlini csata kezdete

A Vörös Hadsereg 1945. április 16-án éjjel három órakor 20 hadsereggel, két és fél millió katonával, negyvenezer aknavetővel és löveggel s az ún. Sztálin-orgonák százaival kezdte meg Berlin ostromát. Egy kilométerre háromszáz cső jutott. A Berlin körüli településeken (Letschin, Seelow, Friedersdorf és Dolgelin) hatalmas tűzoszlopok törtek fel; a robbanások szerteszét repülő földdarabokból és romokból álló falat alkottak. Egész erdők lángoltak, s forró orkánok keletkeztek, amelyek végigságuldtak a földön, mindent tűzzé, porrá és hamuvá változtatva.

Fél óra múlva hirtelen csend lett. Azután a szovjet vonalak felett megjelenő fényszóró ferde fénycsóvája jelt adott a többi, egymástól kétszáz méterre felállított 134 fényszóró bekapcsolására, amelyeknek most laposan, a csatamezőt kellett bevilágítaniuk. Zsukov szovjet főparancsnok „csodafegyverével" azt tervezte, hogy a zárótűztől megbénított ellenfelet harcképtelenné vakítja, s a közel harmincméteres seeloweri magaslatokat az első rohammal beveszik. De a zárótüzet követő sűrű füst- és párafüggöny tejszerű, átláthatatlan akadályt alkotott: felfogta a fényszórók sugarait, s rendkívüli módon megnehezítette a támadók helyzetét. Ráadásul az is kiderült, hogy a szovjet főparancsnokság tévesen ítélte meg a csatornákkal, ingoványokkal, elvezető árkokkal szabdalt terület járhatóságát. A csapatszállító járművek, vontatók és a súlyos harci eszközök megrekedtek a tavaszi áradást követő ingoványos talajban. A legfontosabb lépésnek azonban mégis az bizonyult, hogy a szovjet parancsnokok taktikáját ismerő Gotthard Heinrici vezérőrnagy, a Visztula hadseregcsoport parancsnoka a csata kezdete előtt visszavonta az előretolt védelmi állásokat, így a tűzcsapás túlnyomórészt a kiürített területre hullott. A jóval gyengébb, felmorzsolt egységekből összeállított német védők közel engedték magukhoz a masszív páncélostámogatással meginduló szovjet gyalogságot, s a leeresztett csövű légvédelmi ágyúkat a páncélosokra irányították. Amire a nap felkelt, a súlyos veszteségekkel járó támadás meghiúsult.

tot, amelyben megfosztja utódlási jogától, árulónak titulálja, de kijelenti, hogy ha minden tisztségéről lemond, nem foganatosít ellene intézkedéseket. Erre Göring lemondott.

Hitler még mindig reménykedett abban, hogy korrigálhatja a történelmet: a legnehezebb időket csak heroikus magatartással lehet túlélni. Ha megnyeri a döntő ütközetet, akkor „rehabilitálják", de ha veszít, akkor méltósággal fog elbukni – jelentette ki. A környezetében lévők a bezártságot és a közelgő véget végtelen ivászattal igyekeztek ellensúlyozni. Hitler úgy tett, mintha nem venné észre. Azt sem, hogy már nem adják meg neki a „kellő tiszteletet".

1945. ÁPRILIS 27.

A város központjában folyó heves utcai harcokról jött hír; a szovjetek az Alexanderplatznál járnak, s hamarosan látótávolságra lesznek. Wenckben volt minden bizodalmuk, s Hitler a kezdeti elkeseredésből ismét átcsapott a nagy reménykedésbe. Kijelentette, hogy az utóbbi napokban nem aludt az állandó robbanások miatt, de most biztosan kipiheni magát. Meghagyta: csak akkor ébresszék fel, ha egy orosz tank áll a szobája előtt, hogy még megtehesse, amit meg kell tennie.

A késő esti tanácskozáson kiderült, hogy a bunkerlakóknak kb. 24-26 órája van még hátra. Ha egyáltalán van valami halvány remény, akkor Wenck és Busse hadseregeinek ezalatt találkozniuk kell. Hitler ekkor már érezte, hogy nem fog sikerülni... Magát is biztatva, mint már annyiszor az utóbbi napokban, ismét a Berlinben maradás mellett tört lándzsát. Romantikusan elmélázott azon, hogy „így még több erkölcsi alapom van a gyengeség elleni fellépésre [...] nem fenyegethetek állandóan másokat, ha a kritikus órában magam is elmenekülök a birodalom fővárosából. [...] Jogom van parancsolni ebben a városban. Most pedig engedelmeskednem kell a Sors parancsának. Még ha meg is tudnám menteni magamat, akkor sem teszem meg. A kapitány is alámerül a hajójával."

A napközben érkezett hírek miatt azonban ítéletnapi hangulat uralkodott el, s ezt nem oldotta fel a bőségesen rendelkezésre álló ital és étel sem. Ismét rettegni kezdett a fogságba eséstől. Közben felfedezték Hermann Fegelein, Eva sógorának eltűnését, akit charlottenburgi lakásán már átöltözve, szeretőjével és egy zsák pénzzel együtt vettek őrizetbe.

1945. ÁPRILIS 28.

Hajnalban kétségbeesett telefonálás kezdődött Jodlnak, hogy segítsen felmenteni Berlint. Mint az utóbbi időben már oly sok-

szor, ismét úgy érezték, hogy hűtlenség és árulás veszi őket körül. Ez be is igazolódott, mikor Himmler kapitulációs tárgyalásairól tudomást szereztek. A Reuter jelentéséről a londoni BBC-n keresztül értesültek. Himmler saját bőrét és Németországot is meg akarta menteni azzal, hogy a Nyugatnak kapitulál, nem a szovjeteknek. A szövetségesek elutasították az ajánlatot, s a hírt Hitlerrel csak késő délután tudatták.

Azonnal felhívták Dönitz tengernagyot, aki kapcsolatot teremtett Himmlerrel, ő viszont mindent cáfolt. A Reuter jelentéséből később kitudódott: „Himmler arról tájékoztatta a szövetségeseket, hogy a feltétel nélküli megadást végre tudja hajtani, s ezt a lépést támogatja is." Ez lényegében Hitler hatalomtól való megfosztását jelentette, azt, hogy a tényleges államfő a svéd Bernadotte gróffal béketárgyalásokat folytató Himmler, aki a koncentrációs táborok foglyaira vonatkozóan számos engedményt tett, de azokat továbbra is saját túszainak és alku tárgyainak tekintette.

Hitler számára ezzel a hírrel betelt a pohár. Dührohamától visszhangzott a bunker. Himmler tettét az emberiség történelme legszégyenteljesebb árulásának tartotta, majd amikor nem kevés idő múlva lecsillapodott, előhozatta a fogva tartott Fegeleint, s bosszúját rajta töltve ki, Eva Braun rimánkodása ellenére agyonlövette.

Késő éjjel Greimet és az őt kísérő Hanna Reitsch pilótanőt bízta meg, intézkedjen arról, hogy a Luftwaffe teljes erejéből támogassa Wenck áttörési kísérletét, valamint repüljön el Plönbe Dönitzhez, tartóztassa le és likvidálja Himmlert. Ezt követően megnyugodott, és mással kezdett foglalkozni.

Mivel Hitler számára politikailag kényelmetlen lett volna a házasság, szeretőjét hosszú éveken keresztül titkolta. Eva Braun, úgy tűnt, bele is nyugodott helyzetébe, hiszen teljesen Hitler-függő volt, csak őt imádta. Azért jött a bunkerbe, hogy vele lehessen. Amíg mások a menekvést keresték, ő többszöri felszólításra sem távozott.

Hitler ekkor már semmit sem kockáztatott a házassággal, hiszen már döntött az öngyilkosságról. Ezért, engedve Eva kívánságának, nősülésre szánta el magát titkos szeretőjével. Eva már aznap célozgatott arra, hogy nászéjszakája lesz.

1945. április 29.

Az egyre közelebbi robbanások közepette a bunker tanácstermében valamivel éjfél után esküvői ceremónia zajlott. Walter Wagner városi anyakönyvi tisztviselő előtt Hitler barátnője megérte a rég áhított pillanatot: „Kérdezem önt, Eva Braun, házasságra kí-

Hitler házassági ceremóniája
A bukás (Der Untergang) című film egyik jelenetében

csát, amelyben kijelentette, hogy Ázsia rohama *„ez alkalommal is* [...] *elvérzik a német birodalom fővárosa előtt.* [...] *Ti, a Keletről jövő katonák, tudjátok* – folytatta –, *milyen sors fenyegeti főleg a német asszonyokat és gyermekeket. Miközben az időseket, férfiakat és gyermekeket megölik, a nőket és lányokat a kaszárnyák prostituáltjaivá aljasítják. A többiek Szibériába mennek."*

A szovjet egységekkel szemben, kissé délebbre helyezkedett el Helmuth Weidling tábornok LVI. páncéloshadteste, s főleg Theodor Busse 9. hadserege. Heinrici tábornok, akinek hadseregcsoportjához a két egység tartozott, hiába figyelmeztetett a bekerítés veszélyére Zsukov áttörése esetén. S arra is, hogy az ellenállás csak rövid ideig tartható; pótolni kell a gyalogsági erők, a lőszer és mindennemű utánpótlás hiányát, s a csapatok hallatlanul kimerültek. Hitler azonban kitartott amellett, hogy az akarat ellensúlyoz minden anyagi hiányt. Ráadásul Göringtől, Dönitztől és Himmlertől is teljesen alaptalan ígéreteket kapott. Végül is néhány népfelkelő (Volkssturm) zászlóaljat buszokkal a frontra szállítottak, hogy feltartóztassák Zsukov hadseregeit és motorizált egységeit. Miközben a rádió azt jelentette, hogy *„berliniek ezrei vonultak egységeikkel a frontra"*, egy részük számára a bevetés már véget is ért. A város körüli légteret uraló szovjet vadászrepülők ugyanis néhány kocsioszlopot már félúton megsemmisítettek.

Heinrici jóslatai csak hozzávetőlegesen igazolódtak be. Miután Zsukov ismét összeszedte egységeit, a sötétség leple alatt újabb, dühödt támadásra indult. Időközben ugyanis kiderült, hogy riválisa, Konyev marsall a front déli részén nála jóval sikeresebben manőverezett. Konyevnek sikerült a lausitzi Neisse több mint 130 helyén átkelnie, s ezzel az offenzívában döntő áttörést ért el. Ezzel jó esélyei nyíltak régi követelése megvalósulására, hogy részese legyen Berlin elfoglalásának és az utolsó pillanatban elorozza Zsukov elől a győzelmi trófeát. Sztálin hallgatólagos támogatásával kettejük néma versengése kezdődött meg. Sztálin hozzájárult ahhoz, hogy Konyev jobbszárnyának két páncéloshadserege Berlin irányába forduljon.

Hitler elutasította Heinrici javaslatát, hogy a Zsukov által Seelownál több kilométeren átszakított német védelmi vonalat a frankfurti erődből kivont csapatokkal erősítsék meg. Április 19-én a Seelow környéki dombok már mind szovjet kézen voltak. A német védelmi vonalat nagy veszteségekkel járó harcokban felőrölték. Szovjet számítások szerint a csata 30 ezer áldozatot követelt; hihetőbb adatok 70 ezer elesettről szólnak, ezzel 12 ezer fős német veszteség állt szemben. A szovjet csapatok ezután már alig hetven kilométerre voltak Berlintől, amelyet nem védett összefüggő front, hanem csak néhány támaszpont, kisebb egységek által kézben tartott falvak, erdőrészek vagy kisebb tanyák. Már két nappal később becsapódtak az előrevont szovjet messze hordó lövegek első gránátjai a berlini Hermannplatzra, vérfürdőt okozva a járókelők és a Karstadt áruház előtti sorban állók között.

Egy héttel korábban az amerikai csapatok Barbynál elérték az Elbát, s megálltak. *„Berlin többé nem katonai cél"* – mondta Eisenhower amerikai főparancsnok parancsnokainak. Úgy állapodtak meg, hogy a város az oroszoké, és számukra a háború a birodalom északi részén véget ért. Ezzel egy időben Walter Model tábornagy a Ruhr-vidéki katlanban beszüntette a harcot, s felosztatta hadseregcsoportját. Több mint 300 ezer katona és harminc tábornok került hadifogságba, ő maga pedig lenyelte a méregkapszulát.

Élet a bunkerban

Hitler napjai általában a légitámadást megelőző szirénázással kezdődtek. A bombázások nagyon nyugtalanították; ilyenkor felöltözött és megborotválkozott, hogy környezete előtt a kifogástalan Führer benyomását keltse. Igyekezett mindent rendben lévőnek mutatni. Feljárt ebédelni vagy Blondi kutyáját sétáltatni. A nap többi része már a föld alatt zajlott, ahol az éjszakák és a nappalok összeolvadtak. Ha a szirénázás elmaradt, délben vagy még később kért ébresztést, mivel ekkortájt már mindössze háromórányi alvásra volt képes.

A délután az ebéddel és a hosszan tartó tanácskozásokkal telt, s a vacsora este 8-kor vagy később kezdődött. Ezután gyakran két órára

Az utolsó napok A bukás (Der Untergang) című film egyik jelenetében

ván-e lépni Führeremmel, Adolf Hitlerrel?" Az igen elhangzása után olyan izgalom lett rajta úrrá, hogy a házasságkötési dokumentumba véletlenül lányneve kezdőbetűit írta, majd áthúzva helyesbítette asszonynevére. Az erőltetett szertartás tanúi Goebbels és Bormann voltak. Groteszknek, komikusnak és hátborzongatónak hatott ilyen körülmények között életre szóló szövetséget kötni a közös halál kapujában, a kint várakozóknak pedig gratulálni, s pezsgővel, szendviccsel ünnepelni az új házasokat.

Hitler az esküvői szertartás után azonnal lediktálta magán- és politikai végrendeletét titkárnőjének, Traude Jungének. Magánvégrendeletében minden vagyonát a pártra, s ha az már nincs többé, az államra hagyta. Továbbra is abban bízott, hogy festményei a linzi galériába kerülnek. A végrehajtásról Martin Bormann-nak kellett gondoskodnia, s arról is, hogy rokonai, valamint a hozzá közel állók méltó elismerésben részesüljenek.

Politikai végrendelete kissé bővebb volt, és a Mein Kampfban és beszédeiben már unalomig szajkózott vádakat ismételte meg. A vádak és a gyűlölet szavai bizonyították, milyen őrületben élt. Az utókornak önigazolásul hagyott gondolatok alapeszméje még a saját halálával történő szembenézés idején is változatlan maradt: a nemzetközi zsidóságot tette felelőssé a háborús szenvedések, a pusztítás és a halál miatt. Tagadta, hogy 1939-ben ő vagy bárki is az országban háborút akart. Ezt a világpolitika irányítóinak nyakába varrta, „akik vagy zsidók voltak, vagy a zsidó érdekeknek megfelelően dolgoztak". Jóslata szerint évszázadok múlása sem törli el a gyűlöletet ellenük. A fenyegetést a nemzetközi összeesküvés-elmélet megismétlése követte, s azt okolta, amiért Lengyelország megtámadása előtt tett ajánlata visszautasításra talált.

Majd skizofrén módon, a végső megoldásra való ködös utalással rátért 1939-es jövendölésének valóra váltására: annak idején világossá tette, hogy „ha a nemzetközi pénzügyek összeesküvői Európa népeit ismét csak egyszerű részvénycsomagnak tekintik, akkor eljön – ennek a gyilkos háborúért is felelős – fajnak a felelősségre vonása: Zsidóság!" Úgy vélte, senkiben nem hagyott kétséget, hogy az árja népek szerencsétlen sorsában vétkesek vezekelni fognak bűneikért.

Meggyőződéssel vallotta, hogy a kudarcok ellenére hatéves harcukat majdan a történelem úgy minősíti, hogy „egy nép élni akarásának legdicsőségesebb és legbátrabb példája" volt. Helyzetének magyarázására s az árulókra célozva megállapítot-

ta, hogy a rendelkezésére álló erők cseké-lyek voltak a katonai ellenállásra, mivel a csalók és a jellemtelenek még saját soraikat is gyengítették. Jómaga nem tudta elhagyni a fővárost, s amikor elérkezettnek látta a pillanatot, inkább a halált választotta, nehogy annak az ellenségnek a kezére kerüljön, „amelynek felhergelt tömegeik szórakoztatására egy zsidók által megszervezett látványosságra van szüksége". Halála és katonái áldozata a nemzetiszocializmus újjászületését eredményezi majd – jövendölte.

Befejezésül a harc további folytatására buzdított, s kérte a fegyveres erők vezetőit, hogy a nemzetiszocializmus szellemében neveljék katonáikat. Burkoltan vádolva a szárazföldi hadsereg tisztikarát, követendőnek tartotta, hogy a német katonatisztéknél ne fordulhasson elő egy város vagy körzet feladása: „a kötelesség hűséges és mindhalálig tartó teljesítéséből minden más vezetőt megelőzve kell ragyogó példát mutatni." Gyűlölettől és bosszúvágytól izzó hangon megfosztotta Göringet és Himmlert hivatalától, amiért árulókká váltak.

A birodalom maradványainak élére kinevezte a vezetőket: az állam és a fegyveres erők élére Dönitzet, azzal a kitétellel, hogy nem örökölheti a Führer elnevezést, hanem birodalmi elnöknek titulálta – visszatérve visszavonult a második katonai tanácskozásig. Éjféltájt vagy később dolgozószobájában lerogyott a díványra, de titkárnőivel és szűkebb környezetével még teázott, miközben banalitásokkal traktálta őket. Sokszor már hajnal felé járt az idő, mire lefekhettek, s 12 vagy 13 óráig pihenhettek.

A bunkerbeli lét legfeltűnőbben magára Hitlerre hatott. Évek óta petyhüdt bőre, felduzzadt arca, a szeme alatti táskák mind leplezetlenebbül látszottak. Mélyen meggörnyedt, sajátos, imbolygó mozgása, a bunker falában támaszt kereső tartása, drámai mérvű roskatagsága mind feltűnőbben jelentkezett. Először mutatkoztak rajta az elhanyagoltság jelei. Addig kínosan pedáns öltözetén ételfoltok jelentek meg, szája sarkában kalácsmorzsák maradtak, s szemüvegét, amelyet a helyzetmegbeszéléseken addig bal kezében tartott, most halkan koppanva az asztal lapjára ejtette. *„Ha a kezem remeg is, s ha a fejem is remeg, a szívem sohasem fog remegni"* – biztosította régi harcostársait egyik rendeletében.

Szellemi állapota is napról napra romlott. Amikor reggel hat óra tájAz egyik utolsó kép Hitlerről a bunker bejáratánál

ban visszatért az éjszakai helyzetmegbeszélésekről, a kanapéra rogyott, hogy lediktálja titkárnőjének következő napi utasításait. Amikor valamelyikük belépett hozzá, nehézkesen felállt, majd kimerülten visszaereszkedett s felpolcolt lábakkal feküdt. Csak a csokoládéra és a süteményre gondolt, s háromszor is telerakta tányérját.

Csak a látogatók billentették ki apátiájából, akik előtt visszanyerte szuggesztív hatalmát és meggyőzőerejét. A szovjeteket csak „zsákmányszerző katonáknak" tartotta, állítólagos fölényüket „Dzsingisz kán óta a legnagyobb blöffnek", s állandóan visszatért a „csodafegyverekre", amelyek fordulatot hoznak és megszégyenítik a kishitűeket. Erőtlensége ellenére még most sem engedte ki kezéből a katonai irányítást. Küldetéstudata és megfeszített akarata hajtotta tovább. De mindinkább egyedül maradt. Megfigyelték, hogy kimerülten visszafordult a kertbe vezető lépcsőn, s inkább kutyájával játszott.

A hadi helyzet rossz hírei elől gyakran menekült Linz jövőbeli épületmakettjének nézegetésébe és tervezgetésébe. Február 12-én este Sztálin, Roosevelt és Churchill közös közleménye sem zökkentette ki képzeletvilágából, s röviden így reagált rá: *„A szövetségesek vezetése el akarja választani a német népet a vezetéstől. Mindig is mondtam: szó sem lehet egy újabb kapitulációról. [...] A történelem nem ismétlődik meg."* A szövetségesek másnap porig bombázták Drezdát.

Hitler a német népet magántulajdonaként kezelte. Úgy vélte, tejes mértékben arra hivatott, hogy kiköszörülje az első világháborús történelmi csorbát, és ennek joga egyedül neki adatott meg. Ezért nyilatkozott úgy titkárnőinek, hogy *„ha bármi történik velem, Németország elveszett, mivel nincs utódom"*. A tényleges hadi helyzet, a realitás nem térítette el megálmodott céljától.

Néhány nap múlva a birodalmi kancelláriára hívatta a gauleitereket, akik ezt megelőzően több mint fél éve nem látták. Amikor megpillantották Hitlert, szánalmasnak találták. Szinte sokkolta őket a látvány. Remegő kézzel nyúlt egy pohár víz után, s maga is említést tett megromlott fizikai állapotáról. Egy kis asztalkánál ülve először a régmúltat ecsetelte, majd arról akarta meggyőzni a valós helyzetet jól ismerő hallgatóságát, hogy csakis ő képes helyesen megítélni az eseményeket, s csodaváró optimista módon az új fegyverekben, a tengeralattjárókban és a sugárhajtású repülőkben bízott, amelyek megváltoztatják majd a helyzetet. Goebbelst kivéve már senki sem osztotta bizakodását. A gauleiterekkel akarta végrehajtatni a

Az utolsó napok Berlinben

az 1934 óta elfeledett címhez. Birodalmi kancellárnak Goebbelst jelölte ki, s a miniszterelnöki posztot Bormann-nak szánta. A külügyminiszteri tárcát Seyss-Inquart kapta. Kedvence, Schörner lett a szárazföldi csapatok főparancsnoka, Karl Hanke a rendőrfőnök, Paul Giesler a belügyminiszter, Karl-Otto Saur a hadiipari miniszter, Werner Naumann a propagandaminiszter, Schwerin-Krosigk a pénzügyminiszter, Funk a gazdasági miniszter, Thierack az igazságügyi miniszter és Herbert Backe a mezőgazdasági miniszter. Kötelességüket a nemzetiszocialista állam felépítésében jelölte meg. Megbízta „a nemzet vezetőit és polgárait a faji törvények gondos betartásával és a népeket mérgező nemzetközi zsidósággal szembeni könyörtelen ellenállással".

Miután kiadta a Harmadik Birodalom megsemmisítésének parancsát, már csak a végső tett maradt hátra, hacsak nem érkeznek meg Wenck felmentő csapatai.

1945. április 30.

Hajnali három előtt végre válasz érkezett Keiteltől: Wenck még mindig Potsdam mellett áll, a 9. hadsereget pedig bekerítették, így a Berlin felé irányuló felmentő támadás sehonnan sem várható. Ezzel az utolsó remény is elpárolgott. Ekkor Hitler feladta. Elköszönt a személyzettől, azoktól, akik vele maradtak, felmentette őket hűségesküjük alól, remélve, hogy nem kerülnek a szovjet csapatok kezére.

Már előzőleg méregkapszulát osztottak szét azok közt, akik ezt kérték, majd Blondi kutyán kipróbálták a hatását. A méreg azonnal hatott.

A szovjet tüzérség egyre erősebben lőtte a birodalmi kancelláriát és a szomszédos épületeket. A berlini helyőrség parancsnoka úgy gondolta, a csata még aznap este véget ér, hiszen nagy a lőszerhiány, a harci szellem a mélyponton van, s már csak a város egy szűk körzetében folyik harc. Hitler ezt elcsigázottan vette tudomásul, majd írásban engedélyt adott, hogy lőszer híján a megmaradt csapatok kisebb csoportokban kíséreljék meg a kitörést. A főváros kapitulációját továbbra is ellenezte. Hidegvérrel áldozta fel hadseregeit. Úgy gondolta: ha a német nép gyengének bizonyult, akkor pusztuljon el vele együtt, mert nem méltó arra, hogy tovább éljen.

Déltájban közölte Bormann-nal, hogy délután Evával együtt öngyilkos lesz, és holttestüket el kell égetni. Ezt a feladatot személyes szárnysegédjére bízta, aki rögtön benzin után nézett. Telefonon arra kérte Hitler sofőrjét, hogy szerezzen minél több benzint, de hangsúlyozta a dolog sürgős-

égét, mivel a szovjetek bármikor odaérhetnek. Végül több mint 200 litert sikerült elhalmozni.

Hitler egy órakor megebédelt titkárnőivel a diétás szakácsnővel. Eva ezalatt végrendeletét írta, nem evett. Hitler teljesen nyugodt és elszánt volt. Az ebéd végeztével összehívta a bunkerben lévőket, majd fekete nadrágjában és szokásos zubbonyában elent meg Evával, aki fehér szegélyes kék ruhát vett fel. Kezet nyújtva és pár szót mormolva mindenkitől külön-külön elköszönt, majd kis idő múlva minden formaságot mellőzve visszavonult dolgozószobájába.

Eva és Magda Goebbels együtt távoztak. Magda akkor döbbent rá, mi vár rövidesen imádott Führerére, rá és hat gyermekére. Ezért még egyszer megkísérelte rávenni Hitlert Berlin elhagyására. Érzelmektől mentes, tagadó válasza után Hitler ismét a dolgozószobájába ment, s most már Eva is követte.

Goebbels, Bormann, Axmann és a megmaradt emberek nagy feszültségben várakoztak. A szovjet tüzérség pergőtüzének zajában szinte elveszett az egyetlen lövés. Délután három óra lehetett, amikor óvatosan kinyitották az ajtót: a pár egymás mellett ült a díványon. Eva Hitler baljára hanyatlott, s a szobában keserűmandula szag terjengett. Hitler feje élettelenül lógott mellére, és halántékából szivárgott a vér. 7,65-ös Walther pisztolya a lábánál hevert. A Harmadik Birodalom Führere, aki ellen az elmúlt években több mint negyven merényletet kíséreltek meg – amelyek jobbára a műszaki hiányosságok, a szigorú biztonsági előírások vagy pedig a tettesek feltűnő viselkedése és Hitler kiszámíthatatlansága miatt hiúsultak meg –, önkezével vetett véget életének: szétharapott egy méregkapszulát, majd halántékon lőtte magát.

A testeket pokrócokba csavarták és a kancellária kertjében egy lapos, homokos helyen, közel a bunker bejáratához, benzinnel leöntötték és felgyújtottak. A folyamatos zárótűz alatt hangzott el az utolsó Heil Hitler. A bunker bejáratánál Bormann és Goebbels azt figyelték, hogyan lobog a teteme annak az embernek, aki lángba borította a világot, milliókat küldött a halálba, s akit ennek ellenére élete végéig szolgáltak.

Este fél hétkor inasa érkezett a helyszínre, hogy megbízásának eleget téve eltüntesse a maradványokat. Lényegében egy szivardobozban minden elfért: az állkapocscsont és két híd maradt meg, amelyet Hitler fogorvosa azonosított. Ebből az egyik híd Eva Brauné volt, a többi azé az emberé, aki éveken keresztül rettegésben tartotta a világot.

„Nero-parancsot". Szerencsére Speernek sikerült meggyőznie, hogy őt bízza meg e feladattal, majd elszabotálta a végrehajtást.

A következő napok ismét rácáfoltak elképzelésére: Nyugaton nem tudta megtartani a Rajna vonalát. Az amerikaiak éppen Köln elfoglalására készültek. Az egyre romló hadi helyzet miatt hisztérikus kirohanásai gyakoribbá váltak. Hangulatát a dührohamok és a mély depresszió váltakozásai jellemezték. Egyre többször veszekedett, üvöltött Göringgel és Himmlerrel. Hetek óta úgy érezte, hogy mindenütt a szerencsétlenség üldözi. Egyik védelmi vonal a másik után omlott össze. Felerősödtek vitái az időközben leváltott vezérkari főnökkel, Guderiannal s a csökönyös Speerrel, aki március végétől már nem reménykedett a háború sikeres folytatásában. *„Mindenütt csak az árulás* – mondogatta Hitler –, *csak a szerencsétlenség maradt hű hozzám, a szerencsétlenség és a juhászkutyám, Blondi."*

Úgy tűnt, hogy a vészhírek sorozata április 13-án, pénteken este Goebbels telefonjával megtört: *„Führerem, gratulálok Önnek! A csillagokban az áll, hogy április második hete fordulatot hoz nekünk."* Majd közölte, hogy Roosevelt elnök elhunyt. Hitler ezután reszkető kezében papírlapot szorongatva járkált, s aki útjába került, megállította: *„Itt van! Sohasem akarták elhinni! Na, kinek van most igaza? Nem veszett el a háború! Olvassa csak! Roosevelt halott!"* Az utolsó pillanatig hitt abban, hogy széthullik ellenfeleinek természetellenes szövetsége, s Anglia, valamint az Egyesült Államok az összeomlás előtt elismerik őt mint a keleti barbárság elleni közös kulturális küzdelem élharcosát. Roosevelt halála – igyekezett biztosítani környezetét – a szövetségtől való elfordulás áhított jele, s a háború Keleten befejeződött. De az éjszaka véget vetett az optimista hangulatnak, mert híre jött, hogy a Vörös Hadsereg elfoglalta Bécset. Erre reményvesztetten magába roskadt.

Április 15-én új szovjet offenzívára számítva a birodalom kettészakadása esetére főparancsnokokat nevezett ki, akik teljes hatáskörrel cselekedhetnek a birodalom azon területén, amellyel esetleg megszakadna a kapcsolat. Április 20-án a szovjet harckocsik elérték Berlin külvárosait. Délután már tűz alatt állt a főváros. R

A pusztulás

ALBERT SPEER

Albert Speer a náci Németország egyik kulcsfigurája volt, aki a nürnbergi perben büszkén vallotta: ha Hitlernek lettek volna barátai, ő a barátja lett volna. S ha nem is lett az, kevesen ismerték jobban a Führert, mint ő. Visszaemlékezéseinek itt kiválasztott részletei ezért kiváltképp érdekesek: a hiteles szemtanú Hitler és a náci birodalom végnapjaiba enged bepillantást.

Megfigyeléseim szerint életének néhány utolsó hetében Hitler megszabadult attól a fásultságtól, amelybe évekkel korábban zuhant. Ismét megközelíthetőbb lett, néhányszor pedig hajlandó volt vitatkozni döntéseiről. 1944 telén még elképzelhetetlen lett volna, hogy a háború esélyeiről vitába bocsátkozzék velem. Engedékenysége a felperzselt földekre vonatkozó parancs dolgában, vagy a némaság, amikor rádióbeszédem kéziratát javította, szintén elképzelhetetlen lett volna. Érvek előtt nyílt meg, amelyeket egy évvel korábban végig se hallgatott volna. Oldottsága azonban nem belülről táplálkozott. Olyan ember képét keltette, akit maradék mozgási energiája még a régi úton tart ugyan, az irányításról azonban már lemondott, és belenyugodott, hogy romhalmaz a műve.

Egyre inkább öregemberes lett. Végtagjai remegtek, roskatag volt, húzta a lábát; hangja elbizonytalanodott, elvesztette hajdani határozottságát, ereje dadogva előadott színtelen beszédmóddá enyészett. Rohamszerű csökönyössége visszavisszatért, most már azonban az öregemberek, s nem a kisgyerekek viselkedésére emlékeztetett. Bőre megfakult, arca felpüffedt, máskor kifogástalanul tiszta egyenruhája életének utolsó idejében gyakran elhanyagolt volt, remegő kézzel fogyasztott étkezéseinek pecsétjei piszkították be.

Állapota kétségtelenül meghatotta környezetének tagjait, azokat,

Hitler és Albert Speer

akik élete fénypontjain végigkísérték. Engem is szüntelenül fenyegetett a veszély, hogy behódoljak a múlthoz képest mégiscsak megható ellentétnek. Talán ezért hallgattunk, amikor a már rég reménytelen helyzetben nem létező hadosztályokat vezényelt harcra, vagy olyan gépekkel akart fuvaroztatni, amelyek üzemanyaghiány miatt föl se tudtak szállni. Talán ezért fogadtuk el azt is, hogy a szükségszerű viták esetén mind gyakrabban szakadjon el a valóságtól, meneküljön képzelt világába. A Nyugat és Kelet között hamarosan bekövetkező szakításról beszélt, szinte szómágiát űzve erősítgette ennek elkerülhetetlenségét. Jóllehet környezetének látnia kellett volna az elképzelések agyrém jellegét, állandó és szuggesztív ismételgetésükkel még mindig képes volt lelkesíteni. Például akkor, amikor kifejtette: egyedül ő van abban a helyzetben, hogy a Nyugattal szövetkezve térdre kényszerítse a bolsevizmust. Hihetően hangzott az is, amikor biztosított bennünket, hogy csak ezért a fordulatért munkálkodik, egyébként pedig az utolsó óráját várja. Tartása, ahogy szembenézett a véggel, fokozta szánalmunkat, s egyben növelte tiszteletünket.

Különösképp, hogy nyájasabb és közvetlenebb lett, néha arra a Hitlerre emlékeztetett, akit 12 éve, együttműködésünk elején ismerhettem meg. Éppen csak árnyékszerűbbé vált. Nyájassága arra a néhány nőre összpontosult, akik évek óta körülötte voltak. Megkülönböztetett rokonszenvével tüntette ki Frau Jungét, elesett inasa özvegyét, de a bécsi diétás szakácsnő is élvezte kegyeit. Frau Wolf és Frau Christian, a két régi titkárnő ugyancsak élete utolsó heteinek privát körébe tartozott. Már hónapok óta főként velük teázott és étkezett, belső környezetébe alig kerülhetett férfi. Asztaltársaságából engem is régóta kizárt. Szokásaiban Eva Braun érkezése hozott

némi változást, környezetének többi nőtagjához fűződő ártatlan viszonya azonban változatlan maradt. Valószínűleg egy egyszerű hűségelképzelésnek engedelmeskedett. „Nők a szerencsétlenség közepette": ehhez az elképzeléshez nem illettek vezérkarának férfitagjai. Úgy tűnt, az ő megbízhatóságukban gyakran kételkedik. Bormann, Goebbels és Ley kivételnek számítottak, bennük továbbra is megbízott.

A parancsnokló rendszer a sematizálódott Hitler körül gépiesen tovább működött. Nyilvánvalóan maradtak még gyorsító erők, amelyek, bár gerjesztőjük sokat vesztett régi energiájából, tovább hatottak. Abban az utolsó stádiumban is, amikor pedig Hitler kisugárzó akarata már lanyhulni kezdett, a gépiesség továbbvitte a tábornoki kart a kijelölt úton. Keitel például még azután is a hidak elpusztításáért hadakozott, hogy Hitler már lemondóan kímélni akarta őket.

Az azonban bizonyára feltűnt Hitlernek, hogy környezetében meglazult a fegyelem. Korábban, ha belépett egy helyiségbe, valamennyi jelenlévő fölállt és állva maradt, amíg ő helyet nem foglalt. Most meg lehetett figyelni, hogy ülve folytatódnak a beszélgetések, az inasok a jelenlétében is társalognak a vendégekkel, néhány beszeszelt munkatárs a karosszékekben alszik, mások pedig hangosan és gátlástalanul beszélgetnek. Talán csak úgy tett, hogy mindezt nem látja. Rám azonban az egész rossz álomként hatott. Mindezzel összhangban álltak azok a változások, amelyek a megelőző néhány hónapban átformálták a kancellári lakosztályt: a gobelineket eltávolították, a festményeket is levették a falakról, a szőnyegeket felgöngyölték, és az értékesebb bútorokkal együtt a bunkerba szállították őket. Világos foltok a tapétán, a bútorzat foghíjai, kallódó újságok, üres poharak, mosatlan tányérok, egy székre hajított kalap – az egész egy megkezdett költözködés látványát keltette.

Hitler rég elhagyta a felső helyiségeket. Arra hivatkozott, hogy a szüntelen légitámadások zavarják az álmát, és csökkentik a munkaerejét. A bunkerban legalább aludni tud. Ezért rendezkedett be a földalatti életre.

A leendő sírboltba való menekülésének mindig is szimbolikus jelentőséget tulajdonítottam. A betonnal és földdel körülvett bunker elszigeteltsége tette véglegessé Hitler elkülönülését attól a tragédiától, amely fönn, a szabad ég alatt zajlott. Ahhoz neki már semmi köze sem volt. Ha pusztulásról beszélt, saját, s nem népe pusztulására gondolt. Menekülése a valóságtól az utolsó állomáshoz érkezett, pedig a valóságot már fiatalon sem akarta elismerni. Valószínűtlen világát akkoriban a „Boldogok szigetének" hívtam. Életének még ebben az utolsó szakaszában, 1945 áprilisában is ott ültem vele néhányszor a linzi épülettervrajzok fölé hajolva, némán szemlélve az egykori álmokat. Több mint öt méter betonnal, két méter földdel befedett dolgozószobája kétségtelenül a legbiztosabb hely volt Berlinben. Ha nehézbombák robbantak a közelben, a robbanáshullámok terjedésének kedvező berlini homokban megremegett az egész bunkertömeg. Karosszékén ilyenkor Hitler is összerándult. Micsoda változás az első világháború rettenthetetlen káplárjához képest! Egy idegroncs, aki képtelen kordában tartani a reakcióit.

Hitler utolsó születésnapját igazából nem is ünnepeltük meg. Azon a helyen, ahol korábban a díszszázad sorakozott föl, s a Birodalom és a külföld méltóságai fejezték ki jókívánságaikat, most némaság uralkodott. Pedig Hitler feljött a bunkerból a felső helyiségekbe; a környezet lepusztultsága nagyon is illett siralmas állapotához. A Hitlerjugend harcokban kitűnt egyik küldöttségét mutatták be neki a kertben; mondott néhány szót, egyiküket-másikukat meg-megpaskolta. A hangja halk volt. Hamar befejezte. Bizonyára érezte, hogy már senkit sem tud meggyőzni, legföljebb szánalom keltésére képes. A kínos gratulációkat a legtöbben azzal kerülték ki, hogy úgy tettek, mintha csak a szokásos haditanácsra érkeztek volna. Igazából senki se tudta, mit is mondhatna. Hitler, alkalmazkodva a körülményekhez, hűvösen, már-már elutasítóan fogadta a jókívánságokat. Nemsokára szokás szerint a szűk bunkerszobában, a térképasztal körül álltunk. Hitlerrel szemben Göring foglalt helyet. Göring, aki mindig sokat adott a megjelenésére, néhány napja különös változásokat hajtott végre az egyenruháján. A régi ezüstszürkét – meglepetésünkre – a sötétbarna amerikai egyenruha szövetével váltotta fel. Öt centiméter széles, arannyal szőtt vállapjait is egyszerű szövet vállapokra cserélte. Sast ábrázoló birodalmi marsall rangjelzését szerényen rájuk erősítette.

– Olyan, mint egy amerikai tábornok! – súgta felém a tanácskozás egyik résztvevője. Hitlernek látszólag ez a változás sem tűnt fel.

A tanácskozáson a Berlin központja elleni hamarosan várható támadást vitattuk meg. Az előző esti ötletet, hogy a világváros védelme helyett vonuljunk vissza az Alpesi Erődbe, Hitler az éjjel elvetette. Úgy határozott, hogy küzdjünk a városért, dúljon csak harc Berlin utcáin. Nyomban ostromolni kezdték, hogy nem csupán a célszerűség, de az utolsó pillanat eljövetele is szükségessé teszi a főhadiszállás délre, Obersalzbergbe helyezését. Göring arra figyelmeztetett, hogy a Bajor Erdőben már csak egyetlen északdéli összeköttetés maradt a miénk, és hogy a menekülés útját Berchtesgaden felé bármikor elvághatják. Hitlert földühítette a javaslat, hogy éppen most hagyja el Berlint.

– Hogyan küldhetném a csapatokat a döntő berlini csatába, ha közben a saját biztonságomat keresném?

Az új egyenruhás Göring sápadtan, izzadva és dülledt szemekkel ült vele szemben, miközben Hitler növekvő indulattal szónokolt.

– A sorsra bízom a dolgot. Lehet, hogy itt halok meg Berlinben, de az sincs kizárva, hogy az utolsó pillanatban elrepülök Obersalzbergbe.

Alighogy véget ért a megbeszélés, és Hitler elbúcsúzott a tábornokoktól, Göring zavartan fordult hozzá: arra hivatkozott, hogy igen fontos elintéznivalói vannak Dél-Németországban, amiért is még aznap éjjel el kell hagynia Berlint. Hitler figyelmetlenül nézett rá. Úgy vettem észre, elhatározásától, hogy Berlinben marad, és kockára teszi az életét, maga is meghatódott azokban a pillanatokban. Közömbös szavakkal nyújtott kezet Göringnek, és jól palástolta, mennyire semmibe veszi. Néhány lépésnyire álltam tőlük, és

Albert Speer 1940 júniusában

átéreztem a pillanat történelmi jelentőségét: ekkor vált ketté a Birodalom vezetése. Így ért véget a születésnapi haditanács.

Szokás szerint mellőzve minden ceremóniát, anélkül, hogy elbúcsúztam volna Hitlertől, a tanácskozás többi résztvevőjével hagytam el a helyiséget. Eredeti szándékunkkal ellentétben, von Poser alezredes még aznap éjjel szólt, hogy készüljek az indulásra. A szovjet hadak megkezdték a Berlin elleni döntő támadást, és gyorsan nyomultak előre. Napok óta minden készen állt a menekülésünkhöz; a legfontosabb csomagokat előreküldtük Hamburgba. Dönitz főhadiszállása közelében, az Eutiner tónál pedig két, a birodalmi vasútépítők tulajdonában lévő lakókocsit szereltettünk föl magunknak.

Hamburgban ismét meglátogattam Kaufmann körzetvezetőt. Mindketten értelmetlennek találtuk, hogy ilyen helyzetben is folytatódjék a harc. Felbátorodva olvastattam el vele azt a vázlatos beszédtervezetet, amelyet egy héttel korábban, a schorfi erdő egyik fatörzsén ülve fogalmaztam.

– El kell mondania a beszédet. Miért nem tette meg már korábban? – miután beszámoltam neki a nehézségekről, folytatta. – Nem akar a mi hamburgi adónkon beszélni? A rádiónk műszaki vezetőjéért kezeskedem. Legalább az adószobában lemezre vetethetné a beszédet.

Kaufmann még aznap éjjel lekísért a bunkerba, ahol a Hamburgi Rádió vezetősége kapott helyet. Kihalt termeken át jutottunk egy kis felvételi stúdióba. Bemutatta a két technikust, akik már nyilvánvalóan értesültek szándékaimról. Belém villant, hogy néhány perc múlva ezeknek az idegen embereknek kell kiszolgáltatnom magam. A biztonság kedvéért, meg hogy a cinkosaimmá tegyem őket, még a beszéd megkezdése előtt közöltem velük, hogy utólag eldönthetik, egyetértenek-e a tartalmával, vagy inkább megsemmisítik a lemezt. Akkor aztán helyet foglaltam a mikrofon előtt, és fölolvastam a kéziratot. A technikusok hallgattak. Talán megijedtek, talán – bár belőlük hiányzott az ellentmondás bátorsága – egyet is értettek; mindenesetre semmiféle kifogásuk nem volt.

Kaufmann eltette a lemezt. Vele közöltem, mikor adhatja le az én beleegyezésem nélkül is. Megnevezett feltételeim jellemzőek voltak érzelmeimre, amelyek hatása alatt azokban a napokban álltam: akkor, ha politikai ellenfeleim utasítására, akik közé mindenekelőtt Bormannt számítottam, meggyilkolnának; akkor, ha Hitler meghalna, az utóda pedig tovább folytatná a pusztítás kétségbeesett politikáját.

Minthogy Heinrici vezérezredesnek nem állt szándékában védeni Berlint, néhány napon belül számolni lehetett a véggel, a város bevételével. Ahogy Berger SS-tábornok, utolsó berlini látogatásomon pedig Eva Braun is mondta, Hitler valójában már április 22-én véget akart vetni az életének. Heinrici helyére azonban időközben Student, az ejtőernyős vadászok tábornoka került. Hitler őt tekintette az egyik leginkább tettre kész tisztjének, akire az adott helyzetben annál is inkább számított, mert korlátoltnak tartotta. Egyedül rá alapozva szedte össze magát még egyszer. Keitelnek és Jodlnak nyomban megparancsolta, hogy az összes rendelkezésre álló hadosztályt vezényeljék Berlinbe.

Nekem akkor már nem volt feladatom, a hadiipar nem létezett többé. Mégis, szünet nélkül űzött a heves belső nyugtalanság. Cél és értelem nélkül határoztam el, hogy éjszakára meglátogatom azt a Wilsnack

nelletti tanyát, ahol annyi hétvégét öltöttem a családommal. Ott találkoztam dr. Brandt egyik munkatársával. Elmondta, hogy Hitler orvosát Berlin egyik nyugati elővárosában, egy villában tartják fogva. Leírta a helyet, ideadta a telefonszámát, és megnyugtatott, hogy az SS-őrség könnyen megközelíthető. Megvitattuk, ki tudnám-e szabadítani Brandtot, kihasználva a Berlinben uralkodó zűrzavart. Lüschent is viszont akartam látni. Rá akartam beszélni, hogy meneküljön nyugatra az oroszok elől.

Így jutottam arra az elhatározásra, hogy még egyszer, utoljára, Berlinbe utazom. Előtérbe tolt indokaim mögött azonban Hitler delejes vonzereje hatott. Őt akartam utoljára látni, tőle akartam elbúcsúzni. Most már úgy tűnt, mintha két nappal azelőtt lopva távoztam volna. Így érjen véget sokéves együttműködésünk? Napokat, hónapokat ültünk már-már munkatárs-bajtársakként közös tervrajzaink mellett. Családomnak és nekem sok éven át Obersalzbergben biztosított helyet, miközben barátságos, gyakran aggodalmaskodó vendéglátónak mutatkozott. Az ellenállhatatlan kívánság, hogy még egyszer lássam, meghasonlottságomat mutatta. Józan ésszel már meg voltam győződve, hogy legfőbb ideje, ha nem éppen késő, hogy véget érjen Hitler élete. Mindabban, amit az elmúlt hónapok folyamán ellene tettem, egyetlen szándék vezetett, meg akartam akadályozni, hogy romlásba döntse a népet. Mi bizonyíthatta volna jobban az ellentéteinket, mint az előző nap lemezre mondott rádióbeszédem, vagy az, hogy türelmetlenül vártam a halálát? De éppen ebben mutatkozott meg érzelmi kötődésem is hozzá: kívánságommal, hogy csak a halála után sugározzák a beszédet, meg akartam kímélni a fölismeréstől, hogy én is ellene fordultam; szánalmam egyre erősödött a bukott ember iránt. Talán Hitler kíséretéből is sokan éreztek hasonlóképp ezekben a napokban. Kötelességteljesítés, eskü, a hűség parancsa, a hála állt a személyes szenvedés keserűségével és a nemzeti szerencsétlenséggel szemben, vagyis azzal a dologgal szemben, amelyet egyetlen személy, maga Hitler okozott.

Máig is örülök, hogy sikerült a tervem, és még egyszer láthattam Hitlert. Így volt ez jól, 12 évi együttműködés után minden ellentétünket félretéve tartoztam a gesztussal. Akkor persze, amikor Wilsnackból útra keltem, egy meglehetősen gépies kényszernek engedelmeskedtem. Indulásom előtt írtam néhány sort a feleségemnek, hogy bátorítsam, egyúttal pedig jelezzem, nem szándékom Hitlerrel együtt a halálba menni. Berlintől körülbelül 90 kilométerre egy Hamburg felé tartó gépkocsifolyam torlaszolta el az országutat. Ősrégi típusok és luxusautók, teherautók és szállítójárművek, motorkerékpárok, még a berlini tűzoltóság gépesített fecskendői is. Ezzel a sok tízezres áradattal szemben lehetetlen lett volna Berlinbe jutni. Rejtély, honnan került elő hirtelen annyi üzemanyag. Valószínűleg hónapokig tartogatták erre az alkalomra.

Kyritzben volt egy hadosztály-parancsnokság, onnan hívtam föl a villát, amelyben dr. Brandt raboskodott, és a halálos ítélet végrehajtására várt. De Himmler külön parancsára már biztonságba helyezték Észak-Németországban. Lüschent nem tudtam elérni. Elhatározásomat mégsem változtattam meg. Hitler egyik szárnysegédjét röviden értesítettem aznap délután esedékes látogatásomról. A hadosztály-parancsnokságon megtudtuk, hogy a szovjet erők ugyan gyorsan nyomulnak előre, Berlin körülzárása közvetlenül mégsem várható, s Gatow, a Havel parti repülőtér előreláthatólag még tartósan a csapataink birtokában marad. Így hát a mecklenburgi Rechlin új típusok kipróbálását szolgáló repülőterére mentünk. Több bemutatóról is jól ismertek ott, így várhattam, hogy a rendelkezésemre bocsátanak egy repülőgépet. Erről a repülőtérről szálltak föl azok a vadászgépek is, amelyek a Potsdamtól délre elhelyezkedő szovjet csapatokat mélyrepülésben támadták. Parancsnokuk beleegyezett, hogy egy iskolai vadászgép Gatowba vigyen. Egyidejűleg két egymotoros, rövid felszállótávolságú Storch típusú felderítőgépet is előkészítettek számunkra. Ezeket az összekötő tisztemmel Berlin belterületére és a visszarepülésre kaptuk. Miközben a gépeket indulásra készítették elő, a hadosztály-parancsnokságon az orosz bekerítő erők térképre rajzolt helyzetét tanulmányoztam.

Egy kíséretül mellénk adott vadászszázaddal mintegy 1000 méter magasságban, jó látási viszonyok közepette, az arcvonaltól néhány kilométernyire repültünk délnek. Fentről ártalmatlannak látszott a birodalmi fővárosért dúló csata; rendkívül békésnek tűnt a táj, ahol 150 év után ismét ellenséges csapatok készültek Berlin bevételére. Utcáit, falvait és kisvárosait számtalan utazásomból ismerhettem. Lövegek és becsapódások jelentéktelen, rövid, egy fellobbanó gyufánál tovább nem tartó villanásait, s égő, lassan elenyésző tanyaházakat lehetett látni. Csak Berlin keleti határán, a ködös távolban látszottak nagyobb füstfelhők. A motorzúgás elnyomta a távoli csatazajt.

Alig szálltunk le Gatowban, a vadászszázad továbbrepült bevetésre a Postdamtól délre kijelölt földi célok ellen. A repülőtér meglehetősen elhagyatott volt. Csak Christian tábornok — aki Jodl munkatársaként Hitler szűkebb vezérkarába tartozott – készülődött repüléshez. Néhány jelentéktelen szót váltottunk. Azután kíséretemmel átszálltunk a két indulásra kész Storchba, és – bár autóval is mehettünk volna – mélyrepülésben szálltunk végig ugyanannak a kelet-nyugati irányú tengelynek a mentén, amelyen Hitlerrel 50. születésnapja előestéjén végigautóztam. A Brandenburgi kapu közelében, néhány közlekedő autós meglepetésére, a széles úton szálltunk le. Megállítottunk egy Wermacht-teherautót, és a Birodalmi Kancelláriához vitettük magunkat. Időközben késő délután lett, a Wilsnack–Berlin közötti 150 kilométer megtételéhez mintegy tíz óra kellett.

Bizonytalan volt, tartogat-e számomra kockázatot a találkozás Hitlerrel; nem tudhattam, mennyit változott a hangulata. Tulajdonképpen minden mindegy volt. Bár reméltem, hogy jól sikerül a kaland, a rossz véget is elfogadtam volna.

A Birodalmi Kancelláriát, amelyet hét évvel azelőtt én építettem, már tűz alá vették a szovjet nehézlövegek. A becsapódások azonban még szórványosak voltak. A találatok hatása az épületemen, ha azt a rommezőt néztem, amelyet az elmúlt hetek

néhány nappal végrehajtott amerikai légitámadása okozott, jelentéktelennek tűnt. Égett gerendák kusza halmán másztam keresztül, félig leszakadt mennyezetek alatt haladtam át, míg abba a szobába jutottam, ahol néhány éve oly lassan vánszorgott az idő esti beszélgetéseinken, ahol valamikor Bismarck ülésezett, és ahol most Schaub, Hitler szárnysegéde számomra jórészt ismeretlen férfiakkal konyakozgatott. A telefonhívásom ellenére sem vártak már, és meglepődtek, hogy visszatérni látnak. Schaub megnyugtatóan szívélyes üdvözletéből arra következtettem, hogy a hamburgi lemezfelvételem nem jutott a tudomásukra. Hamarosan távozott, hogy jelentse az érkezésemet. Eközben megbíztam von Poser alezredest, hogy a Birodalmi Kancellária telefonközpontja segítségével kerítse elő Lüschent, és rendelje a Birodalmi Kancelláriára.

Hitler szárnysegéde visszajött.

– A Führer beszélni szeretne önnel!

Az elmúlt tizenkét évben hányszor kérettek ezzel a sztereotip fordulattal Hitlerhez; mégsem a múltra gondoltam, miközben a több mint ötven lépcsőfokon lefelé ereszkedtem. Az foglalkoztatott, följövök-e még egyszer épségben. Lenn elsőként Bormann-nal találkoztam. Olyan, tőle szokatlan udvariassággal fogadott, hogy biztonságban érezhettem magam. Bormann vagy Schaub ábrázata Hitler minden hangulatának biztos mutatója volt. Szerényen szólt.

– Ha majd a Führerrel beszél... bizonyára fölmerül a kérdés, Berlinben maradjunk, vagy Berchtesgadenbe repüljünk-e; legfőbb ideje, hogy Dél-Németországban átvegye a parancsnokságot... Ezek az utolsó órák, amikor még megteheti... Ugye, rábeszéli, hogy elrepüljünk?

Ha a bunkerban valaki reszketett az életéért, az Bormann volt. Pedig három hete még ő szólította föl a pártfunkcionáriusokat a gyöngeségek leküzdésére, meg hogy csak győzni vagy elesni lehet. Kitérőleg válaszoltam, és a végső diadal elégtétele töltött el a kis híján könyörgő ember láttán.

Aztán Hitler bunkerszobájába vezettek. Most nem azzal a meghatódottsággal fogadott, amellyel néhány hete, a hűségesküm után. Semmiféle érzelmet sem mutatott. Megint az volt az érzésem, hogy üres, kiégett, élettelen. Tárgyilagos arcot öltött, amely mögött mindent el tudott rejteni, úgy kérdezte, mi a véleményem Dönitz munkamódszeréről. Biztos voltam benne, hogy az érdeklődése a leendő utódnak szól, nem általában említi Dönitzet. Még ma is azt hiszem, hogy Dönitz a váratlanul birtokába jutott vigasztalan örökséget okosabban, több méltósággal és körültekintéssel számolta föl, mint ahogy azt akár Bormann, akár Himmler tette volna. Elmondtam, hogy jó a véleményem róla, és olyan részletekkel tűzdeltem tele a beszámolót, amelyek csak a tetszését vívhatták ki. Okulva azonban régi tapasztalataimból, nem próbáltam nyíltan befolyásolni Dönitz érdekében, hiszen úgy az ellenkező irányba tereltem volna.

Minden teketória nélkül kérdezte.

– Mit gondol? Maradjak itt, vagy repüljek Berchtesgadenbe? Jodl azt mondta, holnap még lesz idő dönteni.

Spontán tanácsoltam, hogy maradjon Berlinben. Mit csinálna Obersalzbergben? Ha Berlin elesik, úgyis vége a harcnak.

– Ha már úgy kell lennie, azt hiszem, jobb, ha itt, a fővárosban, Führerként fejezi be az életét, mint ott, a hétvégi házában.

Megint elfogódott lettem. Azt hittem, jó tanácsot adok. Pedig nem volt jó. Ha akkor elrepül Obersalzbergbe, valószínűleg egy héttel is megrövidül a berlini csata.

Azon a napon már nem mondta, hogy a változás küszöbön áll, vagy hogy még van bármiféle remény. Apatikusan, fáradtan és magától értetődő természetességgel a haláláról kezdett beszélni.

– Én is úgy határoztam, hogy maradok. Csak éppen hallani akartam a véleményét – mondta, majd megindultság nélkül folytatta. – Nem fogok harcolni. Túlságosan nagy a veszély, hogy csak megsebesülök és élve kerülök az oroszok kezei közé. Azt se szeretném, hogy az ellenségeim meggyalázzák a testemet. Utasítást adtam, hogy égessenek el. Fräulein Braun velem együtt akar megválni az élettől, Blondit pedig agyon fogom lőni. Higgye el, Speer, könnyen vá-

lok meg az élettől. Egy múló pillanat mindentől megszabadít, megvált a lét keserveitől.

Az volt az érzésem, hogy máris egy halottal beszélek. A légkör mind kellemetlenebbé vált, a tragédia a végéhez közeledett. A legutolsó hónapokban néhányszor gyűlöltem, küzdöttem ellene, becsaptam és hazudtam neki; abban a pillanatban azonban zavarodott, megrendült voltam.

Önuralmamat elveszítve saját meglepődésemre is bevallottam neki, hogy semmit se romboltattam le, ellenkezőleg, megakadályoztam a pusztítást. Egy pillanatra könnybe lábadtak a szemei. De nem válaszolt. Néhány hete még nagyon fontosak voltak számára ezek a dolgok, most már azonban messze távolodtak tőle. Szórakozottan pillantott rám, amikor tétován fölajánlottam, hogy Berlinben maradok. Hallgatott. Talán megsejtette, hogy nem vagyok egészen őszinte. Azóta gyakran kérdeztem magamtól, vajon az ösztönei segítségével nem tudta-e kezdettől, hogy az utolsó hónapokban ellene dolgoztam, és az emlékiratain szellemében cselekedtem. Hogy vajon nem szándékosan, rejtélyes természetének sokoldalúságáról adva újabb bizonyítékot hagyott a parancsai ellen munkálkodnom. Sose tudhatom meg.

Ebben a pillanatban jelentették a haditanácsra érkező Krebs tábornokot, a hadsereg vezérkari főnökét. Ebben sem változott tehát semmi: a Wermacht főparancsnoka, mint máskor, meghallgatta a hadijelentéseket a frontokról. De míg három nappal ezelőtt csaknem valamennyi főtiszt, SS- és Wermacht-hadtestparancsnok jelen volt a bunker e célra fenntartott szobájában, mostanra kevés híján mindenki távol volt. Göring, Dönitz és Himmler távollétében maradt Keitel és Jodl, valamint Koller, a légierők vezérkari főnöke, a Berlinen kívüli vezérkar legfontosabb tisztjei, s néhány alacsonyabb rangú összekötő tiszt. Maga a haditanács is megváltozott: kívülről már csak bizonytalan hírek jöttek; a hadsereg vezérkari főnöke feltételezéseknél többet aligha adhatott elő. A térkép, amelyet kiterített Hitler előtt, már csak Berlin és Potsdam területét mutatta. De még itt sem egyeztek a szovjet előrenyomulás

melletti tanyát, ahol annyi hétvégét töltöttem a családommal. Ott találkoztam dr. Brandt egyik munkatársával. Elmondta, hogy Hitler orvosát Berlin egyik nyugati elővárosában, egy villában tartják fogva. Leírta a helyet, ideadta a telefonszámát, és megnyugtatott, hogy az SS-őrség könnyen megközelíthető. Megvitattuk, ki tudnám-e szabadítani Brandtot, kihasználva a Berlinben uralkodó zűrzavart. Lüschent is viszont akartam látni. Rá akartam beszélni, hogy meneküljön nyugatra az oroszok elől.

Így jutottam arra az elhatározásra, hogy még egyszer, utoljára, Berlinbe utazom. Előtérbe tolt indokaim mögött azonban Hitler delejes vonzereje hatott. Őt akartam utoljára látni, tőle akartam elbúcsúzni. Most már úgy tűnt, mintha két nappal azelőtt lopva távoztam volna. Így érjen véget sokéves együttműködésünk? Napokat, hónapokat ültünk már-már munkatárs-bajtársakként közös tervrajzaink mellett. Családomnak és nekem sok éven át Obersalzbergben biztosított helyet, miközben barátságos, gyakran aggodalmaskodó vendéglátónak mutatkozott. Az ellenállhatatlan kívánság, hogy még egyszer lássam, meghasonlottságomat mutatta. Józan ésszel már meg voltam győződve, hogy legfőbb ideje, ha nem éppen késő, hogy véget érjen Hitler élete. Mindabban, amit az elmúlt hónapok folyamán ellene tettem, egyetlen szándék vezetett, meg akartam akadályozni, hogy romlásba döntse a népet. Mi bizonyíthatta volna jobban az ellentéteinket, mint az előző nap lemezre mondott rádióbeszédem, vagy az, hogy türelmetlenül vártam a halálát? De éppen ebben mutatkozott meg érzelmi kötődésem is hozzá: kívánságommal, hogy csak a halála után sugározzák a beszédet, meg akartam kímélni a fölismeréstől, hogy én is ellene fordultam; szánalmam egyre erősödött a bukott ember iránt. Talán Hitler kíséretéből is sokan éreztek hasonlóképp ezekben a napokban. Kötelességteljesítés, eskü, a hűség parancsa, a hála állt a személyes szenvedés keserűségével és a nemzeti szerencsétlenséggel szemben, vagyis azzal a dologgal szemben, amelyet egyetlen személy, maga Hitler okozott.

Máig is örülök, hogy sikerült a tervem, és még egyszer láthattam Hitlert. Így volt ez jól, 12 évi együttműködés után minden ellentétünket félretéve tartoztam a gesztussal. Akkor persze, amikor Wilsnackból útra keltem, egy meglehetősen gépies kényszernek engedelmeskedtem. Indulásom előtt írtam néhány sort a feleségemnek, hogy bátorítsam, egyúttal pedig jelezzem, nem szándékom Hitlerrel együtt a halálba menni. Berlintől körülbelül 90 kilométerre egy Hamburg felé tartó gépkocsifolyam torlaszolta el az országutat. Ősrégi típusok és luxusautók, teherautók és szállítójárművek, motorkerékpárok, még a berlini tűzoltóság gépesített fecskendői is. Ezzel a sok tízezres áradattal szemben lehetetlen lett volna Berlinbe jutni. Rejtély, honnan került elő hirtelen annyi üzemanyag. Valószínűleg hónapokig tartogatták erre az alkalomra.

Kyritzben volt egy hadosztály-parancsnokság, onnan hívtam föl a villát, amelyben dr. Brandt raboskodott, és a halálos ítélet végrehajtására várt. De Himmler külön parancsára már biztonságba helyezték Észak-Németországban. Lüschent nem tudtam elérni. Elhatározásomat mégsem változtattam meg. Hitler egyik szárnysegédjét röviden értesítettem aznap délután esedékes látogatásomról. A hadosztály-parancsnokságon megtudtuk, hogy a szovjet erők ugyan gyorsan nyomulnak előre, Berlin körülzárása közvetlenül mégsem várható, s Gatow, a Havel parti repülőtér előreláthatólag még tartósan a csapataink birtokában marad. Így hát a mecklenburgi Rechlin új típusok kipróbálását szolgáló repülőterére mentünk. Több bemutatóról is jól ismertek ott, így várhattam, hogy a rendelkezésemre bocsátanak egy repülőgépet. Erről a repülőtérről szálltak föl azok a vadászgépek is, amelyek a Potsdamtól délre elhelyezkedő szovjet csapatokat mélyrepülésben támadták. Parancsnokuk beleegyezett, hogy egy iskolai vadászgép Gatowba vigyen. Egyidejűleg két egymotoros, rövid felszállótávolságú Storch típusú felderítőgépet is előkészítettek számunkra. Ezeket az összekötő tisztemmel Berlin belterületére és a visszarepülésre kaptuk. Miközben a gépeket indulásra készítették elő, a hadosztály-parancsnokságon az orosz bekerítő erők térképre rajzolt helyzetét tanulmányoztam.

Egy kíséretül mellénk adott vadászszázaddal mintegy 1000 méter magasságban, jó látási viszonyok közepette, az arcvonaltól néhány kilométernyire repültünk délnek. Fentről ártalmatlannak látszott a birodalmi fővárosért dúló csata; rendkívül békésnek tűnt a táj, ahol 150 év után ismét ellenséges csapatok készültek Berlin bevételére. Utcáit, falvait és kisvárosait számtalan utazásomból ismerhettem. Lövegek és becsapódások jelentéktelen, rövid, egy fellobbanó gyufánál tovább nem tartó villanásait, s égő, lassan elenyésző tanyaházakat lehetett látni. Csak Berlin keleti határán, a ködös távolban látszottak nagyobb füstfelhők. A motorzúgás elnyomta a távoli csatazajt.

Alig szálltunk le Gatowban, a vadászszázad továbbrepült bevetésre a Postdamtól délre kijelölt földi célok ellen. A repülőtér meglehetősen elhagyatott volt. Csak Christian tábornok — aki Jodl munkatársaként Hitler szűkebb vezérkarába tartozott – készülődött repüléshez. Néhány jelentéktelen szót váltottunk. Azután kíséretemmel átszálltunk a két indulásra kész Storchba, és – bár autóval is mehettünk volna – mélyrepülésben szálltunk végig ugyanannak a kelet-nyugati irányú tengelynek a mentén, amelyen Hitlerrel 50. születésnapja előestéjén végigautóztam. A Brandenburgi kapu közelében, néhány közlekedő autós meglepetésére, a széles úton szálltunk le. Megállítottunk egy Wermacht-teherautót, és a Birodalmi Kancelláriához vitettük magunkat. Időközben késő délután lett, a Wilsnack–Berlin közötti 150 kilométer megtételéhez mintegy tíz óra kellett.

Bizonytalan volt, tartogat-e számomra kockázatot a találkozás Hitlerrel; nem tudhattam, mennyit változott a hangulata. Tulajdonképpen minden mindegy volt. Bár reméltem, hogy jól sikerül a kaland, a rossz véget is elfogadtam volna.

A Birodalmi Kancelláriát, amelyet hét évvel azelőtt én építettem, már tűz alá vették a szovjet nehézlövegek. A becsapódások azonban még szórványosak voltak. A találatok hatása az épületemen, ha azt a rommezőt néztem, amelyet az elmúlt hetek

néhány nappal végrehajtott amerikai légitámadása okozott, jelentéktelennek tűnt. Égett gerendák kusza halmán másztam keresztül, félig leszakadt mennyezetek alatt haladtam át, míg abba a szobába jutottam, ahol néhány éve oly lassan vánszorgott az idő esti beszélgetéseinken, ahol valamikor Bismarck ülésezett, és ahol most Schaub, Hitler szárnysegéde számomra jórészt ismeretlen férfiakkal konyakozgatott. A telefonhívásom ellenére sem vártak már, és meglepődtek, hogy visszatérni látnak. Schaub megnyugtatóan szívélyes üdvözletéből arra következtettem, hogy a hamburgi lemezfelvételem nem jutott a tudomásukra. Hamarosan távozott, hogy jelentse az érkezésemet. Eközben megbíztam von Poser alezredest, hogy a Birodalmi Kancellária telefonközpontja segítségével kerítse elő Lüschent, és rendelje a Birodalmi Kancelláriára.

Hitler szárnysegéde visszajött.

– A Führer beszélni szeretne önnel!

Az elmúlt tizenkét évben hányszor kérettek ezzel a sztereotip fordulattal Hitlerhez; mégsem a múltra gondoltam, miközben a több mint ötven lépcsőfokon lefelé ereszkedtem. Az foglalkoztatott, följövök-e még egyszer épségben. Lenn elsőként Bormann-nal találkoztam. Olyan, tőle szokatlan udvariassággal fogadott, hogy biztonságban érezhettem magam. Bormann vagy Schaub ábrázata Hitler minden hangulatának biztos mutatója volt. Szerényen szólt.

– Ha majd a Führerrel beszél... bizonyára fölmerül a kérdés, Berlinben maradjunk, vagy Berchtesgadenbe repüljünk-e; legfőbb ideje, hogy Dél-Németországban átvegye a parancsnokságot... Ezek az utolsó órák, amikor még megteheti... Ugye, rábeszéli, hogy elrepüljünk?

Ha a bunkerban valaki reszketett az életéért, az Bormann volt. Pedig három hete még ő szólította föl a pártfunkcionáriusokat a gyöngeségek leküzdésére, meg hogy csak győzni vagy elesni lehet. Kitérőleg válaszoltam, és a végső diadal eléggtétele töltött el a kis híján könyörgő ember láttán.

Aztán Hitler bunkerszobájába vezettek. Most nem azzal a meghatódottsággal fogadott, amellyel néhány hete, a hűségesküm után. Semmiféle érzelmet sem mutatott. Megint az volt az érzésem, hogy üres, kiégett, élettelen. Tárgyilagos arcot öltött, amely mögött mindent el tudott rejteni, úgy kérdezte, mi a véleményem Dönitz munkamódszeréről. Biztos voltam benne, hogy az érdeklődése a leendő utódnak szól, nem általában említi Dönitzet. Még ma is azt hiszem, hogy Dönitz a váratlanul birtokába jutott vigasztalan örökséget okosabban, több méltósággal és körültekintéssel számolta föl, mint ahogy azt akár Bormann, akár Himmler tette volna. Elmondtam, hogy jó a véleményem róla, és olyan részletekkel tűzdeltem tele a beszámolót, amelyek csak a tetszését vívhatták ki. Okulva azonban régi tapasztalataimból, nem próbáltam nyíltan befolyásolni Dönitz érdekében, hiszen úgy az ellenkező irányba tereltem volna.

Minden teketória nélkül kérdezte.

– Mit gondol? Maradjak itt, vagy repüljek Berchtesgadenbe? Jodl azt mondta, holnap még lesz idő dönteni.

Spontán tanácsoltam, hogy maradjon Berlinben. Mit csinálna Obersalzbergben? Ha Berlin elesik, úgyis vége a harcnak.

– Ha már úgy kell lennie, azt hiszem, jobb, ha itt, a fővárosban, Führerként fejezi be az életét, mint ott, a hétvégi házában.

Megint elfogódott lettem. Azt hittem, jó tanácsot adok. Pedig nem volt jó. Ha akkor elrepül Obersalzbergbe, valószínűleg egy héttel is megrövidül a berlini csata.

Azon a napon már nem mondta, hogy a változás küszöbön áll, vagy hogy még van bármiféle remény. Apatikusan, fáradtan és magától értetődő természetességgel a haláláról kezdett beszélni.

– Én is úgy határoztam, hogy maradok. Csak éppen hallani akartam a véleményét – mondta, majd megindultság nélkül folytatta. – Nem fogok harcolni. Túlságosan nagy a veszély, hogy csak megsebesülök és élve kerülök az oroszok kezei közé. Azt se szeretném, hogy az ellenségeim meggyalázzák a testemet. Utasítást adtam, hogy égessenek el. Fräulein Braun velem együtt akar megválni az élettől, Blondit pedig agyon fogom lőni. Higgye el, Speer, könnyen vá-

lok meg az élettől. Egy múló pillanat mindentől megszabadít, megvált a lét keserveitől.

Az volt az érzésem, hogy máris egy halottal beszélek. A légkör mind kellemetlenebbé vált, a tragédia a végéhez közeledett. A legutolsó hónapokban néhányszor gyűlöltem, küzdöttem ellene, becsaptam és hazudtam neki; abban a pillanatban azonban zavarodott, megrendült voltam.

Önuralmamat elveszítve saját meglepődésemre is bevallottam neki, hogy semmit se romboltattam le, ellenkezőleg, megakadályoztam a pusztítást. Egy pillanatra könnybe lábadtak a szemei. De nem válaszolt. Néhány hete még nagyon fontosak voltak számára ezek a dolgok, most már azonban messze távolodtak tőle. Szórakozottan pillantott rám, amikor tétován fölajánlottam, hogy Berlinben maradok. Hallgatott. Talán megsejtette, hogy nem vagyok egészen őszinte. Azóta gyakran kérdeztem magamtól, vajon az ösztönei segítségével nem tudta-e kezdettől, hogy az utolsó hónapokban ellene dolgoztam, és az emlékirataim szellemében cselekedtem. Hogy vajon nem szándékosan, rejtélyes természetének sokoldalúságáról adva újabb bizonyítékot hagyott a parancsai ellen munkálkodnom. Sose tudhatom meg.

Ebben a pillanatban jelentették a haditanácsra érkező Krebs tábornokot, a hadsereg vezérkari főnökét. Ebben sem változott tehát semmi: a Wermacht főparancsnoka, mint máskor, meghallgatta a hadijelentéseket a frontokról. De míg három nappal ezelőtt csaknem valamennyi főtiszt, SS- és Wermacht-hadtestparancsnok jelen volt a bunker e célra fenntartott szobájában, mostanra kevés híján mindenki távol volt. Göring, Dönitz és Himmler távollétében maradt Keitel és Jodl, valamint Koller, a légierők vezérkari főnöke, a Berlinen kívüli vezérkar legfontosabb tisztjei, s néhány alacsonyabb rangú összekötő tiszt. Maga a haditanács is megváltozott: kívülről már csak bizonytalan hírek jöttek; a hadsereg vezérkari főnöke feltételezéseknél többet aligha adhatott elő. A térkép, amelyet kiterített Hitler előtt, már csak Berlin és Potsdam területét mutatta. De még itt sem egyeztek a szovjet előrenyomulás

adatai azzal, amit néhány órája a vadászrepülő fegyverkezelői üléséből láttam. Jóval közelebb voltak a szovjet erők annál, amit a térkép mutatott. Csodálkozásomra a megbeszélésen Hitler ismét optimistának próbált mutatkozni, noha nekem nemrég még a közeli haláláról és a holttestét illető rendelkezéseiről beszélt. Mindenesetre sokat veszített egykori rábeszélő képességéből. Krebs türelmesen és udvariasan hallgatta. Korábban sokszor gondoltam, hogy Hitlert a kétségbeejtő helyzetekben, amikor a jó végkifejletről esküdözött, rögeszmés meggyőződések irányították. Most kiderült, hogy kétkulacsos volt. Vajon mióta csapott be minket? Mióta tudta, hogy a harc elveszett? A moszkvai tél, Sztálingrád óta, vagy az 1944 decemberében félresikerült invázió óta, amely az ardennekbeli offenzívára következett? Mennyi volt a képzelgés, mennyi a számítás? Vagy talán csak az egyik hangulatváltozását élhettem meg a sok közül, azaz Krebs tábornokhoz éppen olyan őszinte volt, mint korábban hozzám? A haditanács, amely különben órákig szokott tartani, most – szemléletesen mutatva a főhadiszállás maradékának agóniáját – hamar befejeződött. Ezen a napon Hitler még attól is eltekintett, hogy belefelejtkezzék a gondviselésből származtatott csodálatos álomvilágába. Miután röviden elbúcsúzott tőlünk, elhagytuk a szobát, a tévedések, hibák és bűnök sötét fejezetének szobáját. Mintha nem is kizárólag miatta repültem volna Berlinbe, Hitler közönséges vendégként kezelt, és nem kérdezte, maradni vagy búcsúzni szeretnék-e. Kézfogás nélkül váltunk el, szokás szerint, mintha a következő nap viszontlátnánk egymást. Kint Goebbelsszel találkoztam.

– Tegnap a Führer nagy elhatározásra jutott. Világtörténelmi jelentőségű elhatározásra. Annak érdekében, hogy a nyugati csapatok akadálytalanul juthassanak Berlinbe, nyugaton véget vetett a harcoknak.

Ismét egy agyrém. Valaha villámgyorsan új reményeket tudtak kelteni az ehhez hasonlóak, hogy aztán néhány óra múlva ugyanolyan gyorsan újabbak pótolják őket. Goebbels azt is elmondta, hogy feleségével és hat gyermekével Hitler vendégeként tartózkodik a bunkerben, és hogy ott, ahogy kifejezte magát, azon a történelmi helyen szándékoznak véget vetni az életüknek. Hitlerrel ellentétben tökéletesen uralta az érzelmeit; egyáltalán nem lehetett észrevenni rajta, hogy leszámolt az életével.

Időközben késő délután lett. Egy SS-orvostól megtudtam, hogy Frau Goebbels ágyban van, nagyon gyenge és szívpanaszoktól szenved. Kértem, fogadjon. Négyszemközt szerettem volna beszélgetni vele, Goebbels azonban már várt egy előtérben. Ő vezetett aztán abba a kis bunkerszobába, ahol Frau Goebbels egy egyszerű ágyban feküdt. Sápadt volt, és halkan, jelentéktelen dolgokról beszélt, bár sejteni lehetett, hogy a gyerekei erőszakos halálának elkerülhetetlenül közeledő órájától szenved. Goebbels rendíthetetlenül maradt, beszélgetésünk ez okból Frau Goebbels egészségi állapotára korlátozódott. Csak a vége felé célzott rá, valójában mi foglalkoztatja.

– Boldog vagyok, hogy legalább Harold (fia az első házasságából) életben marad!

Én is zavartan kerestem a szavakat – mit is mondhattam volna. Némán, elfogódottan búcsúztunk egymástól. Férje nem ajándékozta nekünk a búcsú perceit sem.

Eközben megbolydult az előtér. Göring táviratozott. A táviratot Bormann juttatta el Hitlernek. Kíváncsiságból utána mentem. Göring mindössze annyit kérdezett Hitlertől, átvegye-e a Birodalom legfőbb vezetését, ha Hitler a Berlini Erődben maradna. Bormann már kész államcsínnyel vádolta meg Göringet; talán utolsó kísérletnek szánta, hogy Hitlert a rendteremtés gondolatának sugalmazásával rávegye a berchtesgadeni utazásra. Hitler azonban erre a hírre is éppen olyan apatikus maradt, amilyennek egész nap mutatkozott. Bormann mesterkedése azonban Göring újabb sürgönyével támogatást kapott. Eltettem egyik másolatát, amely a bunker általános zűrzavarában őrizetlenül hevert: „Parancsnoksági ügy! Csakis tiszt közvetítésével! Az 1899. számú Robinson állomásról a választófejedelemnek. Leadva IV. 23-án 17 h 59-kor. Von Ribbentrop birodalmi miniszternek. IV. 23. 22 óráig utasításokat kértem a Führertől. Ha erre az időpontra bebizonyosodik, hogy a Führer elvesztette a Birodalom vezetéséhez szükséges szabad akaratát, 1941. VI. 29-i rendelete lép érvénybe, mely szerint megbízottként én veszem át valamennyi tisztségét. Ha 45. IV. 23. 24.00 óráig a Führertől vagy tőlem nem kap más utasítást, kérem, légi úton haladéktalanul induljon el hozzám. Jegyezte: Göring birodalmi marsall." Bormann úgy vélte, a távirattal újabb bizonyítékhoz jutott.

– Göring árulást követett el – kiáltott izgatottan. – Már táviratokat küldözget a kormány tagjainak, és közli velük, hogy a teljhatalma alapján, Führerem, ma 24 órától átveszi az ön hivatalát.

Bár Hitler az első távirat érkezése után inkább nemtörődömnek mutatkozott, most Bormann nyerte meg a játszmát. Az ő fogalmazványa alapján távirat ment régi riválisának, Göringnek, amely a Hitler és a nemzetiszocializmus elleni árulás vádjával megfosztotta utódlási jogától. Hitler azt is tudatta vele, hogy nem tesz további intézkedéseket, amennyiben egészségi állapotára hivatkozva leköszön valamennyi hivataláról. Bormann-nak végre sikerült kizökkentenie Hitlert a letargiából. Gátlástalan dühkitörés következett, amelyben keserűség, bódultság, önsajnálat és kétségbeesés mosódott össze. Pulykavörös arccal, fönnakadt szemekkel tudomást sem vett a környezetéről.

– Régóta tudom. Tudom, hogy Göring lusta. Hagyta, hogy a légierők ebek harmincadjára jussanak. Korrupt volt. Az ő példájára vált lehetségessé a korrupció országunkban. Ráadásul évek óta morfinista. Régóta tudom ezt is.

Mindent tudott hát Hitler; mégse tett ellene semmit. Egy meghökkentő fordulattal ismét apátiába süllyedt.

– Különben, mit bánom. Csak nyugodtan vezesse Göring a fegyverletételi tárgyalásokat. Ha elveszítjük a háborút, úgyis mindegy, ki lesz ott.

Szavaiból a német nép iránti megvetés beszél: a fegyverletételre még mindig jó volt neki Göring. Hitler erői ekkor kifogytak, visszatért ugyanahhoz a fáradt hanghordozáshoz, amely egész nap jellemző volt rá. Évekig túlerőltette magát; hatalmas akaraterejével évekig lökdöste félre maga és mások elől a vég növekvő bizonyosságát. Most már nem maradt ereje, hogy elrejtse állapotát. Most már megadta magát.

Bormann körülbelül fél óra múlva hozta Göring választáviratát: súlyos szívpanaszok miatt valamennyi hivataláról lemondott. Hány kellemetlen munkatársát kapcsolta ki Hitler hasonlóképpen! Hogy a német nép továbbra is egységesnek higgye a felső vezetőséget, nem bocsátotta el őket, inkább valami betegséget tolt előtérbe. Most, a legvégén még mindig ügyelt a látszatra.

Bormann az utolsó órában érte el a célját. Sikerült kikapcsolnia Göringet. Bizonyára meggyőződéssel hitt Göring alkalmatlanságában; gyűlölte és megbuktatta, amiért akkora hatalmat halmozott föl. Bizonyos fokig sajnáltam Göringet abban az órában. Emlékeztem a beszélgetésünkre, amelyben Hitler iránti hűségét bizonygatta.

A rövid, Bormann idézte zivatar elmúlt, a néhány ütem az Istenek alkonyából lecsengett, Hagen eltűnt a színről. Csodálkozásomra Hitler kedvezően fogadta kérésemet, amelyet csak bátortalanul adtam elő. A Skoda Művek néhány igazgatója, miután együttműködött velünk, sötét sorsot várt az oroszoktól, s bizonyára nem alaptalanul. Az amerikai iparhoz fűződő korábbi kapcsolataik miatt abban reménykedtek, hogy az US-főhadiszállásra repülhetnek. Hitler néhány napja még kereken elutasított volna egy ilyen kívánságot, most azonban késznek mutatkozott, hogy aláírjon egy, a formalitások elintézéséhez szükséges parancsot.

Miközben Hitlerrel ezt beszéltem meg, Bormann emlékeztetett bennünket, hogy Ribbentrop még mindig bebocsátásra vár. Hitler idegesen válaszolt.

– Már többször mondtam, hogy nem akarok beszélni vele.

Valami okból Hitlernek kellemetlen lett volna a találkozás Ribbentroppal. Bormann azonban nem hagyta annyiban.

– Ribbentrop kijelentette, hogy nem tágít. Mint egy hűséges eb, várni fogja a hívást.

A hasonlattól Hitler megenyhült: behívatta Ribbentropot. Négyszemközt tárgyaltak. Hitler nyilván beszélt a cseh igazgatók tervezett repüléséről. A külügyminiszter még ebben a kétségbeejtő helyzetben is a hatáskörét védte. A folyosón megrótt.

– Ez a Külügyi Hivatal dolga – mondta, majd valamivel szelídebben hozzáfűzte: – Nem élek kifogással a kérelem ellen, amennyiben beleveszi: „A Birodalmi Külügyminisztérium javaslatára."

Miután kiegészítettem a kérelmet, Ribbentrop elégedett volt, Hitler pedig alá is írta. Tudomásom szerint ez volt Hitler utolsó hivatalos ügye a külügyminiszterével.

Időközben elmúlt hónapjaim atyai tanácsadója, Lüschen is megérkezett a Birodalmi Kancelláriára. Kísérleteim azonban, amelyekkel megpróbáltam rávenni, hogy hagyja el Berlint, hiábavalónak bizonyultak. Elbúcsúztunk egymástól. Később, Nürnbergben tudtam meg, hogy Berlin bevétele után öngyilkos lett.

Éjfél felé Eva Braun üzent egy SS háztartási alkalmazottal, hogy menjek a bunkerszobájába, amelyet nappalinak és hálószobának használt. A szobát barátságosan rendezte be, a fölső szintről lehozatta a szebb bútorokat, amelyeket évekkel korábban én terveztem a kancellári szakosztály neki fenntartott két szobájába. Az arányok és a kiválasztott furnérborítások ugyan éppen nem illettek a komor környezethez. Neve kezdőbetűinek négylevelű lóherévé stilizált intarziája a komód két ajtaján különösen fölöslegesnek tűnt.

Minthogy Hitler visszavonult, nyugodtan beszélgethettünk. Valójában az egész bunkerban ő volt az egyetlen olyan halálra szánt híresség, aki csodálatra méltóan és fölényesen nyugodtnak látszott. Az egzaltáltan heroikus Goebbels, a menekülésre készülődő Bormann, az eltompult Hitler, az összeomlott Frau Goebbels környezetébe Eva Braun csaknem derűsen könnyednek mutatkozott.

– Búcsúképpen javaslok egy üveg pezsgőt. Meg egy kis édességet. Bizonyára még nem evett semmit.

Megindítóan jellemzőnek találtam, hogy sokórás tartózkodásom után a bunkerban elsőnek gondolt rá, hogy megéhezhettem. Az alkalmazott hozott egy üveg Moet de Chandont, bonbont, süteményt. Kettesben maradtunk.

– Tudja, jó, hogy még egyszer eljött. A Führer már arra gyanakodott, hogy ellene dolgozik. Látogatásával azonban az ellenkezőjét bizonyította. Nem így van?

Adós maradtam a válasszal.

– Az is tetszett neki, amit ma mondott. Elhatározta, hogy itt marad. Én is vele maradok. A többit már tudja... Vissza akart küldeni Münchenbe. Ellentmondtam. Azért jöttem ide, hogy itt is fejezzem be.

Ő volt az egyetlen a bunkerban, akit az emberiesség foglalkoztatott.

– Miért kell még mindig olyan sokaknak elesnie? – kérdezte. – Már úgyis hiába minden... Különben könnyen előfordulhatott volna, hogy már nem talál meg bennünket. Tegnap olyan kilátástalan volt a helyzet, hogy számítanunk kellett Berlin gyors bevételére. A Führer már föl akarta adni. Azért vagyunk még itt, mert Goebbels a lelkére beszélt.

Fölszabadultan társalgott velem, csak a még mindig intrikáló Bormann miatt haragudott; egyébként mindig oda jutott vissza, hogy elégedett, amiért a bunkerban lehet.

Három óra lett. Hitler fölkelt. Beüzentem, hogy búcsúzni szeretnék. Az elmúlt nap nagy hatást tett rám, féltem, hogy a búcsúnál sem tudok majd uralkodni magamon. Reszketegen állt előttem az aggastyán, akinek az elmúlt 12 évemet áldoztam. Egyszerre voltam elérzékenyült és zavarodott. Ő azonban szenvtelennek látszott, amikor egymással szemben álltunk. A szavai éppolyan hidegek voltak, mint a keze.

– Tehát elutazik? Rendben. Viszontlátásra.

Semmi üdvözlet a családomnak, semmi kívánság, köszönet, Isten veled. Egy pillanatra elvesztettem az önuralmamat és azt mondtam, hogy még egyszer visszajövök. Ő azonban könnyedén fölismerte, hogy csak zavaromban hazudok, és mások felé fordult. Mehettem.

Tíz perccel később az ott maradók hallgatásától kísérve elhagytam a kancellári lakosztályt. Még egyszer át akartam menni a szomszédos Birodalmi Kancellárián, amelyet én építettem. Minthogy a világítás nem működött, megelégedtem egy néhány perces búcsúval a díszudvarban. A körvonalait is alig láttam az éjszakai ég alatt, magát az épületet

pedig inkább csak odaképzeltem. Az éjszaka kísértetiesen nyugodt volt, mint amilyen a hegyek között szokott lenni. Elnémult a nagyváros zaja, amely különben ilyen késői órákban is idáig hatolt. Néha-néha egy orosz gránát robbanása hallatszott: ez volt utolsó látogatásom a Birodalmi Kancellárián. Évekkel azelőtt építettem, amikor terveken, reményeken, álmokon át láttam a saját jövőmet. Most tehát nem csupán az épületem, az életem legszebb éveinek romjait is magam mögött hagytam.

– Milyen volt? – kérdezte Poser.

– Hál' Istennek nem kellett Max von Baden herceget játszanom – feleltem megkönnyebbülten. Jól értelmeztem Hitler búcsúnk alkalmával tanúsított hűvösségét, hat nappal későbbi politikai végrendeletében ugyanis leváltott, és Saurt, régi kedvencét nevezte ki utódomnak.

Az utat a Brandenburgi kapu és a győzelmi oszlop között fölszállópályává alakították. A legutóbbi gránátbecsapódások tölcséreit munkaosztagok temették be. Minden akadály nélkül szálltunk föl; a jobb oldalon egy árnyék suhant el: a győzelmi oszlop. Zavartalan utunk volt. Berlinben és Berlin körül nagy tüzeket láttunk, felvillanó lövegeket és világító golyókat, amelyek szentjánosbogarakhoz hasonlítottak. Ott, ahol a felvillanó ágyútűz gyűrűje megszakadt és még háborítatlan sötétség uralkodott, irányra fordultunk. Öt óra felé, az első hajnali derengésben értük el ismét a rechlini repülőteret. Egy vadászgéppel elvittem a Führer parancsát a Skoda igazgatóóinak ügyében Karl Hermann Frankhoz, Hitler prágai helytartójához. Arról már nincs tudomásom, valóban megérkezett-e. Minthogy az angol fronton el akartam kerülni az utak fölött mélyrepülésben portyázó Jabokat, úgy döntöttem, csak este indulok tovább Hamburgba. A repülőtéren megtudtam, hogy Himmler alig negyven kilométerre, abban a kórházban tartózkodik, ahol különös körülmények közepette egy évvel korábban én is lakó lehettem. A Storch-hal egy közeli mezőn szálltunk le. Himmler meglepődött a jövetelemen. Ugyanabban a szobában fogadott, ahol én feküdtem, és hogy még groteszkebb legyen a helyzet, jelen volt Gebhardt professzor is. Himmler szokása szerint minden személyességet eleve elhárítóan kollegiális volt. Főként berlini élményeim érdekelték. Hitler intézkedéséhez Göring leváltásáról – nyilván, mert már a fülébe jutott – nem fűzött megjegyzést, és akkor is úgy tett, mintha semmit se jelentene az egész, amikor tartózkodóan a tudomására hoztam, hogy Göring végül önként mondott le minden hivataláról.

– Úgyis Göring lesz az utód. Már rég megállapodtam vele, hogy engem tesz meg miniszterelnökének. Hiába ellenkezik Hitler, így is államfővé tehetem... Ön is ismeri Göringet jól – mondta minden aggály nélkül nevetve. – Természetesen az én döntésem lesz a meghatározó. Már többekkel fölvettem a kapcsolatot azok közül, akiket magam mellé veszek a kabinetembe. Nemsokára Keitel látogat meg...

Himmler talán azt hitte, új hivatalokért előszobázom nála! Himmler a képzelet világában mozgott.

– Európa nélkülem a jövőben sem képzelhető el – szólt. – Ha rendet akar, szüksége lesz a rendőrminiszterségemre. Egy óra Eisenhowernél, és ő is ugyanerre a véleményre jut! Észre fogják venni, hogy szükségük van rám, ha el akarják kerülni az áldatlan zűrzavart.

Bernadotte gróffal fölvett kapcsolatairól beszélt, amelyek eredményeként a koncentrációs táborokat át kívánta adni a Nemzetközi Vöröskeresztnek. Megértettem, miért láttam néhány napja a Hamburg melletti erdőben annyi félreállított vöröskeresztes autót. Azelőtt mindig azt mondták, hogy valamennyi politikai foglyot likvidálják, mielőtt bekövetkezne a vég. Himmler most saját szakállára kereste a győztes kegyeit. Ahogy utolsó beszélgetésünkből világossá vált, időközben maga Hitler is hasonló gondolatokkal játszott.

Végül Himmler mégis megcsillantotta előttem a reményt, hogy a miniszter lehetnék. Én viszont, nem minden irónia nélkül, a repülőgépemet ajánlottam föl arra az esetre, ha Hitlernél búcsúlátogatást szándékozna tenni. Himmler azonban leintett. Nincs ideje, mondta. Nem lehetett kizökkenteni.

– Most az új kormányomat kell megteremtenem, azonkívül a német jövő miatt sokkal fontosabb a személyem, semhogy vállalhatnám egy repülés kockázatát.

Keitel érkezése szakította félbe a beszélgetésünket. A szomszéd szobában a tanúja lehettem, amint a tábornagy ugyanazon az erőteljes hangon, amelyen Hitlernél szokott patetikus nyilatkozatot tenni, most Himmlert biztosította feltétlen hűségéről. Mindenben a rendelkezésére áll, jelentette ki. Este ismét Hamburgban voltam. A körzetvezető javasolta, hogy a hamburgi adón keresztül azon nyomban, azaz még Hitler halála előtt adjuk le a beszédemet. Amikor azonban elképzeltem a drámát, amely azokban a napokban, azokban az órákban a berlini bunkerban zajlott, minden kedvem elment az illegális tevékenységtől. Még egyszer sikerült Hitlernek lelkileg megbénítania. Magam és mások előtt azzal indokoltam szándékom megváltoztatását, hogy hibás és értelmetlen volna beavatkozni a tragédiába.

Elbúcsúztam Kaufmanntól, és Schleswig–Holsteinbe indultam. Az Eutiner tónál foglaltuk el a lakókocsinkat. Néhányszor látogatást tettem Dönitznél vagy azoknál az ismerőseimnél a tábornoki karból, akik hozzám hasonlóan tétlenül várták a további fejleményeket. Éppen jelen voltam, amikor 1945 május elsején átadták Dönitznek azt a táviratot, amely mint Hitler örökösének meghatározta a pontos jogkörét. Hitler azt is előírta, milyen kormányt alakítson a Birodalom új elnöke: Goebbels lett volna a birodalmi kancellár, Seyss-Inquart a külügy-, Bormann pedig a pártminiszter. Ezzel egyidejűleg Bormann jelezte a közeli érkezését.

– Lehetetlenség! – Dönitz megütközött tisztségének ilyen mértékű korlátozásán. – Látta már más is a táviratot?

Szárnysegéde, Lüdde-Neurath megnyugtatta, hogy a távírásztól egyenesen hozzá ment. Dönitz ekkor megparancsolta, hogy a távírászt kötelezzék hallgatásra, a táviratot pedig zárják el, és senkinek se mutassák meg.

– De mi lesz, ha Bormann és Goebbels valóban idejönnek? – kérdezte, aztán eltökélten folytatta. – Velük semmiképp se fogok együttműködni.

Azon az estén mindkettőnknek az volt a véleménye, hogy Bormannt és Göringet valamilyen formában ki kellene kapcsolnunk.

Dönitz első hivatali ügye tehát Hitler kényszerítő beavatkozása folytán illegális cselekedet lett: egy hivatalos dokumentum eltitkolása, amely az utolsó szem volt az elmúlt napoknak és heteknek csalódásokból, árulásokból, színlelésekből, intrikákból összeálló láncán: Himmler, aki tárgyalásokkal árulta el Führerét; Bormann, akinek a Göring elleni utolsó nagy intrikája úgy sikerült, hogy becsapta Hitlert; Göring, aki azon törte a fejét, hogy a szövetségesek szolgálatába szegődjön; Kaufmann, aki az angolokkal tárgyalt, és a rendelkezésemre akarta bocsátani rádióadóját, Keitel, aki még Hitler életében új gazdához akart szegődni; végül én magam, aki az utolsó hónapokban becsaptam fölfedezőmet és támogatómat, mi több, még félre is akartam állítani. Mindannyian azt képzeltük, hogy a rendszer kényszerít bennünket, pedig mi magunk voltunk a rendszer, mi és Hitler, aki úgyszintén elárult mindannyiunkat, a német népet és saját magát is. Így ért véget a Harmadik Birodalom.

Annak a május elsejének az estéjén, amelyen ismertté vált Hitler halála, Dönitz szállásán, egy kis szobában aludtam. Amikor kinyitottam a kofferemet, megtaláltam azt a vörös bőrkazettát, amelyben Hitler fényképe rejtőzött. A titkárnőm csomagolta el. Az idegeim fölmondták a szolgálatot. Amikor a képet az asztalra állítottam, sírógörcs tört rám. Csak ekkor szakadt meg a kapcsolatom Hitlerrel, csak ekkor szakadt szét a kötelék, aludt ki a delejes erő. Halottakkal teli mezők, lerombolt városok, gyászolók milliói, koncentrációs táborok képe költözött a helyére. Abban a pillanatban még nem láttam, de már éreztem őket. Mély álomba zuhantam.

Két héttel később, a koncentrációs táborokban elkövetett bűnök leleplezésének hatására levelet írtam a miniszteri kabinet elnökének, von Schwerin-Krosigknak.

„A német nép eddigi vezetősége kollektív felelősséggel tartozik azért a sorsért, amely most a német nép előtt áll. A kollektív felelősséget a vezetésben részesült minden személynek egyénileg kell viselnie annak érdekében, hogy e bűn súlya, amely különben a német népre hárulhatna, ezekre a személyekre helyeződjék."

Életemnek az a szakasza kezdődött, amely máig sem fejeződött be.

Fordította: Liszkay Zoltán

A VISSZAEMLÉKEZÉSEK ÍRÓJA • ALBERT SPEER

Albert Speer a nürnbergi perben megmenekült a halálos ítélettől, mindössze húsz évet kapott. Spandau nyugalmában aztán megírta a börtönbüntetést megelőző évtized mozgalmas történetét. A húsz év még kevésnek is bizonyult ehhez a munkához. A végső simításokat szabadulása után végezte el könyvén. A mű 1969-ben jelenhetett meg. Tucatnyi nyelvre lefordították, igazi világsikert aratott. Történészek és művészek idézik azóta is, Ingmar Bergman, Frederick Forsyth hivatkozik rá, Elisas Canetti zseniális esszét kerekített róla.

A *Visszaemlékezések* 530 oldalon, időrendi sorrendben követi az eseményeket. Speer még egészen fiatal, frissen végzett építész, amikor Hitler közelébe kerül. Fogékony minden új tan, eszme, ábránd iránt. A Weimari Köztársaság az ő számára sem tartogat egyebet, mint reménytelen munkanélküliséget. Dolgozni, alkotni akar, noha vagyonos családjának köszönhetően nem kell nélkülöznie. Barátok közvetítésével a még kevéssé ismert pártfőnök sofőrje lesz, akit meghódít a delejes erejű szónok. Speer az ellenkezés legcsekélyebb esélye nélkül hódol be Hitler akaratának. Úgy tűnik, helyesen választ, egyre fényesebb távlatokat nyit számukra a sors. A népszónokot hamarosan vezérként és kancellárként, a sofőrt udvari építészként láthatjuk viszont. Emelkedésüket a nép ujjongása kíséri, szerencsecsillaguk együttal a haza szerencsecsillaga is.

Aztán kitör a háború, Németország ismét világhatalom lesz. Meghódol Párizs, a Führer az elesett városba látogat. Mintegy hat órát tartózkodik ott. Végigmegy az Opera üres, kihalt termein. Sétája eleinte baljós, majd kísértetiessé válik, amikor kiderül, hogy ismeri a járást. Bár sohasem volt ott, annak idején, a felvételire készülve „bemagolta" az egész épületet.

A *Visszaemlékezések* írója képes bemutatni a politikai hatalom és az egyéni lét feloldhatatlan ellentmondását. Lehet akármekkora politikai hatalma Hitlernek, estéi mindig ugyanúgy, szűkös és borús egyhangúságban telnek. Vacsoráznak, aztán Kálmán- és Lehár-operetteket néznek. A filmek után a Führer szereplése következik. Éjszakába nyúlóan monologizál, még csak megerősítő helyeslést sem vár. A tárgy mindig ugyanaz: a világuralom. A társaság mindig álmossággal küzd. Vegetáriánus viccei egyformák, szolgáljanak föl az asztalnál századszor erőlevest, századszor kérdi: *„Mi az, hölgyeim és uraim, megint hullateát isznak?"* A válasz századszor is csak „jókedvű" nevetés lehet: a Führerrel hatalma csúcsán egyetlen élőlény, Blondi, a farkaskutyája ellenkezhet büntetlenül.

A hadiszerencse megfordulása után Speer ritkábban találkozik Hitlerrel. A Nagy Dilettáns önmagához híven és figyelmen kívül hagyva az érintett ellenkezését, Speert nevezi ki fegyverkezési miniszterévé. Ügye szempontjából ritka jó döntés, az építkezések tervezésében és szervezésében kitűnt Speer új helyén is döbbenetes hatásfokkal dolgozik. A könyv végén idéz egy brit tábornokot: ha London korábban értesül tevékenységéről, bizonyára külön hadjáratot tervez az elpusztítására.

A *Visszaemlékezések* minden bizonnyal a Harmadik Birodalom egyik legfontosabb dokumentuma. A maga nemében egyedülálló: Speer kivételével a náci Németország sötét hatalmasságai csapnivaló fércműveket eszkábáltak össze.

Liszkay Zoltán

1275

A SZERZŐK

ARANY ÉVA

1944-ben született Sátoraljaújhelyen. Egyetemi tanulmányait az ELTE BTK lengyel szakán végezte. Kutatási területe a 20. századi lengyel és német történelem érintkezési pontjai.

BELLÁK GÁBOR

Művészettörténész. 1959-ben született Sopronban. 1983-ben végzett az ELTE BTK történelem–művészettörténet szakán. PhD fokozatot szerzett 2005-ben. A Magyar Nemzeti Galéria osztályvezetője. Kutatási területe a 19–20. századi festészet.

BRUHÁCS KINGA

Történész, szakfordító. 1972-ben született Pécsett. A PTE modern kori történeti tanszékének tanársegédje. Elvégezte a PTE Interdiszciplináris Doktori Iskolájának történettudományi doktori programját.

FRITZSCHE, KLAUS

1940-ben született. A német ideológiatörténet és politikatudomány markáns képviselője. Kutatásai a modern ideológiák megjelenési formáit vizsgálják, mindenekelőtt konzervativizmus és újkonzervativizmus, a fasizmus és a munkásmozgalmak történetének feltárásához járulnak hozzá.

MISKOLCZY AMBRUS

1947-ben született Marosvásárhelyen. A történettudomány doktora. Az ELTE BTK Román Filológiai Tanszéke tanszékvezető egyetemi tanára. Fő kutatási területe a 18–20. századi magyar és román és eszmetörténet.

NÉMETH ISTVÁN

1945-ben született Sárváron. Az ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszékének docense. Kutatási területe a 20. századi német történelem, az Európa-gondolat története és 1945 utáni megvalósulása.

NOLTE, ERNST

1923-ban született Wittenben. Nemzetközi hatású történész és történetfilozófus, professor emeritus. 1963-ban *A fasizmus korszaka* című könyvével lett közismert, amelyben a fasizmusnak „történeti-genetikus" magyarázatát adta. *Az el nem múló múlt* című írása váltotta ki 1986-ban a majdnem egy évtizedig tartó német történészvitát.

X 30070

ORMOS MÁRIA

1930-ban született Debrecenben. Történész, akadémikus, az MTA II. (filozófia és történelem) osztályának elnöke. A Pécsi Tudományegyetemen professzor emerita. Akadémiai, Szent-Györgyi Albert- és Széchenyi-díj tulajdonos. Fő kutatási területe Magyarország és Európa a két világháború között.

PALLAI LÁSZLÓ

1966-ban született Nyíregyházán. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének igazgatóhelyettese, az új- és legújabb kori egyetemes történeti tanszék adjunktusa, a történettudomány doktora, PhD. Fő kutatási területe a 20. századi Németország története.

PÓCZIK SZILVESZTER

1957-ben született Veszprémben. Egyetemi docens, az Országos Kriminológiai Intézet, tudományos főmunkatársa. A történelemtudomány kandidátusa, történész, kriminológus, nyelvész. Fő kutatási területei: a szélsőjobboldali mozgalmak és diktatúrák, a nemzetközi migráció, a nemzetközi terrorizmus.

ROMSICS GERGELY

1977-ben született Kecskeméten. Jelenleg a Kodolányi János Főiskola oktatója. Kutatási területe az Osztrák–Magyar Monarchia emlékezete az elitekben és a történetírásban, valamint a történeti elbeszélés narratológiája.

SZÉKELY GÁBOR

1942-ben született Budapesten. Történész, egyetemi tanár, a történelemtudomány doktora. Az ELTE új- és jelenkori egyetemes történeti tanszékének tanszékvezető professzora. Kutatási területe a fasizmus Németországban, valamint a nemzetközi békeszervezetek története.

UNGVÁRY KRISZTIÁN

1969-ben született Budapesten. Az 1956-os Forradalom Dokumentációs és Kutatóintézet munkatársa. Főbb kutatási területe a 20. század első felének magyar és egyetemes története, a második világháború története.

VITÁRI ZSOLT

1975-ben született Pécsett. A PTE modern kori történeti tanszékének tudományos segédmunkatársa, ahol 19–20. századi német történelmet oktat. Szűkebb kutatási területe a Hitlerjugend története és kapcsolatai Magyarországgal.

SZTE Egyetemi Könyvtár SZEGED

RUBICON KÖNYVEK

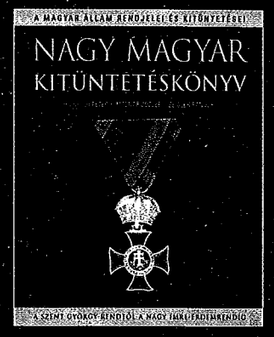

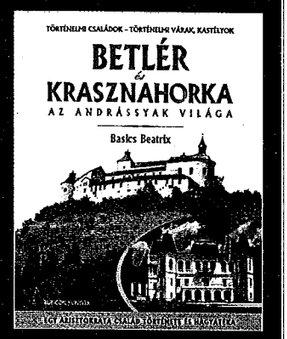

Bodrogi Péter · Molnár József
Zeidler Sándor

NAGY MAGYAR KITÜNTETÉSKÖNYV

A gyönyörűen illusztrált album a magyar állami kitüntetésekről ad áttekintést a középkorban alapított Szent György-rendtől a jelenben adományozott Nagy Imre-érdemrendig. Megismerhetjük a különböző történelmi korszakok kitüntetési formáit, rendjeleket, érdemrendeket, díjakat. Több mint 600 kép segít eligazodni az érmek, keresztek, csillagok, láncok világában.

Ára: 8920 Ft

BETLÉR ÉS KRASZNAHORKA
Az Andrássyak világa

Szerzők:
Basics Beatrix, Hermann Róbert, Katus László, Pollmann Ferenc, Püski Levente, Soós István, Thököly Gábor, Tőkéczki László

Ez a gyönyörű színes album a betléri kastély és a krasznahorkai vár bemutatásával a 19. század egyik legjelentősebb magyar főúri családjának, az Andrássyaknak a világát eleveníti fel több mint 350 kép segítségével.

Ára: 6920 Ft

NAGY KÉPES MILLENNIUMI ARCKÉPCSARNOK
100 portré
a magyar történelemből

A Szép Magyar Könyv-díjat elnyert színes album 100 olyan történelmi alak életútját követi nyomon, akik meghatározó szerepet játszottak az ország történetében. Páratlan visszatekintés a magyarság ezeréves történetére.

Ára: 8920 Ft

MAGYAR GÉNIUSZ
100 portré
a magyar panteonból

A Nagy képes millenniumi arcképcsarnok folytatásaként megjelent kötet a magyar szellem óriásait, írókat, művészeket, tudósokat stb. sorakoztatja fel, akik tudásukkal, teljesítményükkel, munkájukkal – Csokonai szavaival élve – nemzetünk dicsőségét öregbítették.

Ára: 9450 Ft

A HITLER-

Kevés 20. századi politikai vezető volt népe körében annyira népszerű, mint Adolf Hitler az 1933. január 30-ai hatalomátvételt követő évtizedben. A személye iránti lelkesedés nem csak azokat hatotta át, akik nácinak gondolták magukat, hanem olyanokat is, akik kritikusan szemlélték a rendszert. A karizmájába vetett hitet még a háborús vereség sem rendítette meg. A Harmadik Birodalom utolsó heteiben elterjedt vélemény szerint „Isten küldte hozzánk a Führert, de nem azért, hogy megmentse, hanem hogy romlásba döntse Németországot. A gondviselés elhatározta, hogy megsemmisíti a német népet, Hitler pedig e szándék végrehajtója."

Ki volt ez az ember? – teszik fel azóta is a kérdést. Sokáig az irtózat, a gyűlölet, a félelem határozta meg a hozzá való viszonyulást. A félelem azonban sajátos válaszokat szül. Ahhoz, hogy el tudjuk felejteni, először meg kell érteni. Minél megszállottabban szeretnénk megszabadulni a Hitler-traumától, annál hangsúlyosabban van jelen. Ahhoz, hogy ki tudjunk szabadulni bűvöletéből vagy átka alól, vitába kell szállnunk vele. Ha elnyomjuk, nyomasztani fog bennünket. Ha viszont közeledünk hozzá, eltávolodik tőlünk. Tehát meg kell ismerni.

A történettudomány a közelmúltban jelentős eredményeket ért el Hitler pályájának és mítoszának tisztázásában, s ezek alapján számos publikáció született, melyet a Rubicon történelmi folyóirat közzétett. Kötetünk a folyóiratban hosszú évek során megjelent írások tematikus gyűjteménye.